

2015

KRIMINAL I DRUŠTVO SRBIJE

KRIMINAL I DRUŠTVO SRBIJE

---

izazovi društvene dezintegracije,
društvene regulacije i
očuvanja životne sredine

Marina Hughson
Zoran Stevanović

KRIMINAL I DRUŠTVO SRBIJE:
izazovi društvene dezintegracije,
društvene regulacije i očuvanja životne sredine

Beograd
2015

KRIMINAL I DRUŠTVO SRBIJE:
izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije
i očuvanja životne sredine

Izdavač
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Za Izdavača
Dr Ivana Stevanović

Urednici
Dr Marina Hughson
Dr Zoran Stevanović

Recenzenti
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, redovni profesor
Prof. dr Nevena Petrušić, redovni profesor
Prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, redovni profesor

Design korica
Ana Batrićević

Kompjuterska obrada teksta
Slavica Miličić

Štampa
"Pekograf"

Tiraž
500 primeraka

Izdavanje ove monografije finansiralo je
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

PREDGOVOR	11
-----------------	----

I DEO DRUŠTVENA DEZINTEGRACIJA: OD MAKRO DO MIKRO NIVOA

Dr Marina Hughson OTKRIVANJE OČIGLEDNOG? ZAŠTO JE POTREBNA TEORIJA POLUPERIFERIJALNOSTI?	17
--	----

Dr Olivera Pavićević SRBIJA U KONTINUITETU KULTURE NASILJA-EFEKTI POSTTRANZICIONE KULTURNE PARADIGME	35
--	----

Dr Hajdana Glomazić ULOGA MEDIJA U SOCIJALNOJ KONSTRUKCIJI REALNOSTI	51
---	----

Mr Miroslav Ivanović PROBLEMI PREVENCIJE, SUZBIJANJA I ZAKONSKOG REGULISANJA KRIMINALA POVEZANOG S DROGAMA.....	63
---	----

MA Jasmina Igrački KRIVIČNOPRAVNE I KRIMINOLOŠKE KARAKTERISTIKE NASILNIČKOG KRIMINALITETA U SRBIJI	75
--	----

Dr Janko Međedović, MA Boban Petrović, Dr Jelena Želeskov-Đorić PRO-KRIMINALNE DISPOZICIJE: SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU KONCEPATA I NJIHOVE PREDIKTIVNE SPOSOBNOSTI	89
--	----

Dr Jasna Hrnčić PREVENCIJA ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA KOD MLADIH.....	109
--	-----

Dr Vesna Gojković, MA Jelena Dostanić NARCIZAM KAO INDIKATOR MALADAPTIVNIH FORMI PONAŠANJA.....	123
--	-----

MA Sonja Milojević
AFFECT REGULATION IN DELINQUENTS: CHARACTERISTICS
AND CHANCE FOR PSYCHOLOGICAL INTERVENTIONS 151

MA Milena Milićević
PARTICIPACIJA I KVALITET ŽIVOTA PORODICA
SA DETETOM S CEREBRALNOM PARALIZOM 171

II DEO
DRUŠTVENA REGULACIJA:
OD ETIČKIH DO PRAKTIČNIH PROBLEMA

Mr Aleksandra Bulatović
ETIČKI ASPEKT DRUŠTVENE KONTROLE:
SAVREMENI DISKURS O INTEGRITETU INSTITUCIJA,
KORUPCIJI I ORGANIZOVANOM KRIMINALU 203

Mr Dragana Čvorović
JAVNI TUŽILAC KAO MOĆNA FIGURA SAVREMENOG
KRIVIČNOG PROCESNOG ZAKONODAVSTVA 223

MA Milica Kolaković-Bojović
EFIKASNOST KRIVIČNOG PRAVOSUĐA KAO
SREDSTVO SUZBIJANJA KRIMINALITETA..... 237

Prof. dr Momčilo Talijan
JAČANJE INSTITUCIONALNIH I KADROVSKIH
KAPACITETA BEZBEDNOSNIH USTANOVA 255

Dr Zoran Stevanović
REFORME IZVRŠNOG KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA
U SRBIJI I NJIHOVA USKLAĐENOST SA
MEĐUNARODNIM STANDARDIMA 291

Mr Ljeposava Ilijić
ZATVORSKA KAZNA I RESOCIJALIZACIJA
-FAKTORI NE/USPJEŠNOSTI- 303

Dr Ivana Stevanović
PRAVA DETETA I REFORMA MALOLETNIČKOG
PRAVOSUĐA U REPUBLICI SRBIJI..... 317

Dr Dragan Jovašević
DETE KAO ŽRTVA UBISTVA U PRAVU SRBIJE.....333

Mr Dušan Davidović
PREVENCIJA KRIMINALITETA I SIGURNOST (LOKALNE)
ZAJEDNICE- MESTO PRIVATNOG SEKTORA BEZBEDNOSTI.....345

III DEO
OČUVANJE ŽIVOTNE SREDINE:
IZMEĐU PRAVA I ODGOVORNOSTI

Dr Vladan Joldžić TEORIJSKO PRAKTIČKI PRISTUP EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA	357
Dr Vladan Joldžić KAZNENO PRAVNI PRISTUP EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA	369
Dr Ana Batrićević PРАВNA ZAŠTITA ŽIVOTINJSKOG SVETA (FAUNE) KAO INTEGRALNOG DELA ŽIVOTNE SREDINE.....	403
MA Vera Stanković PРАВNI OKVIRI, POTREBA UNAPREĐENJA ZAŠTITE I POTENCIJALI ODRŽIVOG KORIŠĆENJA ZAŠTIĆENIH PRIRODNIH PODRUČJA U SRBIJI.....	433

IV DEO
REZULTATI RADA NA PROJEKTU

REZULTATI RADA NA PROJEKTU 47011 (2011-2015): odabrana bibliografija	465
---	-----

PREDGOVOR

Monografija koja je pred vama predstavlja skup tekstova koji prikazuju istraživačke rezultate rada na projektu: *Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije* (broj 47011). Rukovodilac projekta je bio dr Vladan Joldžić.

U priloženim radovima autori obrađuju osnovne rezultate svojih višegodišnjih istraživanja i ukazuju na buduće pravce u kojima će se verovatno kretati njihova dalja istraživanja. Ova monografija je sastavljena sa ciljem da se na jednom mestu sakupe tekstovi koji bi dali presek istraživačkih rezultata pojedinačnih autora, ili istraživačkih timova, i da se na taj način pruži sintetički uvid u teorijske i istraživačke domete rada na projektu. Iako u ovu monografiju nisu uključeni svi saradnici koji su radili na projektu, ona ipak obuhvata većinu istraživača i daje svojevrsni presek stanja u njihovom istraživačkom procesu. Osim toga, autori i autorke čiji su radovi ovde uključeni, objavljivali su i objavljuju svoje rezultate u širokom dijapazonu publikacija. Ali, specifičnost ove monografije je u tome što ona omogućuje uvid u rezultate rada posmatrano na nivou projektnog ciklusa, dakle akumulativno, ali i sintetički.

Autori su odabrali teme i obradili ih na način koji pokazuje evolutivni tok njihovih istraživanja i sticanje saznanjih uvidu u dužem vremenskom trajanju, a ne isključivo "gotov proizvod" na kraju ciklusa. Jer, proizvodnja naučnog znanja u društvenim naukama se mnogo više sastoji od mukotrpnog i istrajnog rada u kome se postepeno "slažu kockice", nego od iznenadnih "skokova" odnosno "otkrića" karakterističnih za "tvrde" nauke. U tom smislu, nikada nije dovoljno širenja i povezivanja tih "kockica", kako bi se stvorio "mozaik" koji dovoljno dobro objašnjava stanje stvari u određenom istraživačkom polju.

Teme koje pokriva ova monografija su uzuzetno važne i aktuelne, naročito u kontekstu približavanja Srbije EU i uspostavljanja odgovarajuće pravne regulative, ali i prožimanja srpskog društva tzv. "evropskim vrednostima", odnosno vrednostima za koje se može tvrditi da u velikoj meri, mada ne i apsolutno, odražavaju visoke domete civilizacije kojoj pripadamo. Istovremeno, ova monografija omogućuje i da se mnoga važna pitanja stave u konkretni društveni kontekst Srbije i da se na taj način stvore pretpostavke, ne samo za formulisanje odgovarajućeg normativnog okvira, već i za uspešniju implementaciju pravnih normi i javnih politika. Širok pristup koji je u ovoj monografiji zastupljen u najboljem smislu omogućuje multidisciplinarnost i međusobno povezivanje različitih polja znanja, a sve u cilju adekvatnijeg reagovanja na ozbiljne izazove sa kojima je Srbija

suočena. Autori su se potrudili da o ovim problemima razmišljaju konstruktivno i da sugerišu odgovarajuće puteve, pri tom se kloneći pomodnih i simplifikovanih rešenja.

Ova monografija pokriva široko pitanje veoma raznovrsnih tema koje se odnose na nasilje, kriminal i pitanja bezbednosti i sigurnosti, koja su u Srbiji, u okruženju, ali i u svetu, sve značajnija. U tom smislu, ona donosi saznanja koja su i aktuelna i upotrebljiva, ali i naučno provokativna, jasno ukazujući na to da ni u čemu nije moguća jednostavna replika rešenja, iako je svakako veoma važno dobro poznavati najbolje prakse koje postoje u drugim društvenim, pravnim i institucionalnim kontekstima. Tekstovi koji su uključeni u monografiju imaju visok domet i kvalitet jer se zasnivaju na najnovijim naučnim saznanjima o evropskim i svetskim trendovima, ali takođe često i kritički promišljaju probleme iz perspektive srpskog društva, njegovih institucija i postojećih kapaciteta.

Monografija je podeljena na četiri dela. Prvi deo se bavi društvenom dezintegracijom (od makro do mikro nivoa), drugi društvenom regulacijom (od etičkih do praktičnih problema), treći, očuvanjem životne sredine (između prava i odgovornosti). Na kraju, u četvrtom delu data je bibliografija odabranih radova autora uključenih u ovu publikaciju. Unutar svakog od prva tri problemska područja znalački se vrši "raspakivanje" istraživačkih problema, ali se istovremeno traže i mogućnosti rešavanja problema i definišu preporuke, od sazajnih, teorijskih, naučnih do krajnje praktičnih. Autori pokazuju ne samo izrazito dobru obaveštenost o problemima kojima se bave, o čemu svedoče i reference u njihovim radovima, već pokazuju i visok stepen društvene odgovornosti u pokušaju da definišu i istraživačke probleme i konkretna rešenja.

U monografiji je veoma prisutna multidisciplinarnost, jer autori imaju različite disciplinarne fokuse, od sociologije, prava, preko psihologije, defektologije, socijalnog rada, pa sve do graničnih disciplina, koje uključuju na primer, filozofiju prava, ili multidisciplinarnih polja, kao što su rodne studije. To ovoj monografijom daje poseban kvalitet, jer se problemu kriminala i nasilja i može jedino pristupiti iz ovako složenog multidisciplinarnog spleta. Ali, rad preko granica disciplina ostaje za saradnike Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i dalje veliki izazov za neke buduće projekte. Naime, interdisciplinarnost nije dovoljno prisutna u svim ovim radovima, iako će dobro informisan čitalac otvorenog uma lako uočiti da je moguće i potrebno napraviti mnogo više veza i razmena. To nije nužno samo posledica inertnosti samih autora, već je i posledica organizacije naučnog rada, i naročito njegove evaluacije, koja u Srbiji još uvek više vrednuje i lakše prihvata disciplinarni pristup. Međutim, za samu kriminologiju, čiji značaj u savremenom svetu eksponencijalno raste, neophodno je da počiva upravo na jasno definisanoj interdisciplinarnosti, pa i transdisciplinarnosti.

Još jedan zanimljiv uvid se može steći čitanjem ove monografije, u kojoj se ne samo problematizuju različita polja društvenog i individualnog života, već upućuje i na povezanost lokalnog sa globalnim. Naime, pored toga što pokazuju dobru informisanost, autori i autorke su u nekim slučajevima i dovoljno hrabri i dovoljno spremni da problematizuju "opšta znanja", koja su po pravilu generirana u "centru" i da ukažu na empirijsku, dakle konkretnu i opipljivu, razliku u društvu kakvo je srpsko. Za aktuelne društvene nauke, upravo to razumevanje "lokalne razlike" i to u vremenu globalizacije i

transnacionalizacije, kao i sve izraženije dominacije znanja "iz centra", predstavlja veoma veliki sazajni izazov koji ima i veoma značajne praktične implikacije. I ovaj izazov biće nužno prisutan, i verovatno još bolje i dublje artikulisan, u budućim projektima Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.

Verujemo da će monografija zbog svoje multidisciplinarnosti, mnoštva konkretnih tema koje su u njoj zastupljene, kao i zbog teorijskog i praktičnog pristupa koji postoji u većini tekstova, imati dobar prijem u profesionalnoj javnosti, pa i šire. Verujemo da će ova monografija naći svoj put do širokog kruga čitalaca, uključujući studente različitih fakulteta, različite profesionalne organizacije, institucije i donosioce odluka, kao i nevladin sektor. Mi sami, istraživači sa ovog projekta, verujemo da smo ovom monografijom označili kraj jednog sazajnog ciklusa, u kome smo uspešno mapirali teme, probleme, otvorena pitanja, i pripremili se za početak novog ciklusa u kome će naša istraživanja imati još veći teorijski i praktični značaj.

*Marina Hughson
Zoran Stevanović*

I DEO
DRUŠTVENA DEZINTEGRACIJA:
OD MAKRO DO MIKRO NIVOVA

OTKRIVANJE OČIGLEDNOG? ZAŠTO JE POTREBNA TEORIJA POLUPERIFERIJALNOSTI?¹

Dr Marina Hughson

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U ovom tekstu autorka daje kratak pregled razvoja koncepta poluperiferije i razvoja "teorije poluperiferijalnosti". Ona tvrdi da je bez artikulacije teorije poluperiferijalnosti nemoguće razumeti fundamentalne karakteristike društava koje se nalaze na poluperiferiji Evrope. Posle kratkog pregleda istorije ideje i njene recepcije, autorka pruža pregled teorijskih polazišta kojima je inspirisano definisanje teorije poluperiferijalnosti (uključujući: "Južnu teoriju", "intersekcionalnost" "dekonstrukciju centara", "teoriju multiplih modernosti", "teoriju stajališta" "teoriju sistema"). Međutim, ključnu komponentu artikulacije teorije poluperiferijalnosti čine istraživački i ekspertski uvidi koje je autorka stekla radeći na poluperiferiji, i koji su omogućili stvaranje "zasnovane teorije" (grounded theory). Dalje, autorka se koncentriše na dva bitna "stuba" ove teorije, pojmove "raz-razvoja" i "viška ljudi". U poslednjem delu teksta autorka na dva primera pokazuje zašto je neophodna teorija poluperiferijalnosti: na primeru rodni režima i populacionog razvoja poluperiferije. Autorka tvrdi da je dalji razvoj eksplanatornog i heurističkog potencijala ove teorije značajan, te da bi ovakav teorijski okvir mogao znatno da doprinese boljem i produbljenijem razumevanju problema sa kojima je suočena Srbija, kao poluperiferijsko društvo, a time i boljoj kontekstualizaciji svih javnih politika.

Ključne reči: poluperiferija, poluperiferijalnost, rodni režimi, raz-razvoj, višak ljudi, populacioni razvoj

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

1. UVOD

Nema nikakve sumnje da je od momenta započinjanja istraživanja u okviru potprojekta **"Socijalne nejednakost i socijalna inkluzija"** došlo do značajnog porasta znanja na lokalnom, pa i na globalnom nivou, o problemu narastajućih nejednakosti, s jedne strane, i sve većih izazova koji se postavljaju pred socijalnu inkluziju, s druge strane. U trenutku završetka ove publikacije i svet i Evropa i Srbija su suočeni sa problemima koji su u punom zamahu i koji jednostavno ne mogu da se ignorišu, kao što je, na primer problem velikog izbegličkog talasa, ili problem sve većeg zagađenja i klimatskih promena. Posmatrano iz ove sadašnje perspektive postavlja se pitanje da li društvene nauke imaju moć da predvide, objasne i reše probleme koji se samo nagomilavaju i postaju sve "glasniji", sve do nekog mogućeg "velikog praska", ili su one samo nemoćni i beznačajni posmatrači, koji uvek zaostaju za "pravim pitanjima". U suštini, odgovor na ovo pitanje je jasan. Znanje je samo neophodan, ali ne i dovoljan uslov za konstruktivnu društvenu promenu. Drugi uslov je vezan za moć, ili ono što se eufemistički naziva "politička volja".

Ovde ćemo se baviti onim neophodnim uslovom, tj. znanjem. Cilj ovog priloga je da ukaže na značaj razvoja teorijskog pristupa koji omogućuje da se "poluperiferija" kojoj pripada i Srbija, i bolje razume i bolje, odnosno, racionalnije uredi. Svi postojeći trendovi, uključujući porast nejednakosti, narastajuće probleme socijalne inkluzije, pa i probleme populacionog razvoja, bili su i vidljivi i predvidljivi, u društvenoj nauci koja se razvijala na ovim prostorima. A za sve te probleme društvene nauke mogu da ponude rešenja, ukoliko se u razumevanju društvene realnosti u Srbiji dobro izbalansiraju lokalno znanje i savremena saznanja koja dolaze iz centra, ili drugih, manje uticajnih, ali sa stanovišta proizvodnje znanja, ne i manje značajnih, globalnih regija.

2. AUTO-ISTORIZACIJA RAZVOJA IDEJE: KRATAK OSVRT

Razvoj bavljenja poluperiferijom u opisu ove autorke obuhvata nekoliko faza. U prvoj, koja je otpočela ranih dvehiljaditih godina, autorka prvi put upotrebljava pojam "poluperiferije" dovodeći ga u vezu sa proizvodnjom znanja (Creators, Transmitters and Users: Women's Scientific Excellence at the Semiperiphery of Europe, 2004). U to vreme ona je bila uključena u ekspertske projekat Evropske komisije o položaju naučnica u Istočnoj Evropi, koji je rezultirao objavljivanjem Enwise Report-a (2003). Upravo ta uloga i komunikacija u okviru ekspertske tima omogućila joj je da uoči pravilnosti koje su oblikovale položaj naučnica, po liniji dve ose: muškarci-žene i Zapad-Istok. Isključivanja, hijerarhizacija i marginalizacija su sprovedeni dosledno, kao i hijerarhije po liniji disciplina i količine finansijske podrške istraživanjima u pojedinim oblastima ("hannie bee indicator" u Enwise Report-u) . U Enwise Report-u se jasno pokazuje da položaj žena u Istočnoj Evropi ni u kom slučaju nije "zaostajao" za položajem žena u Zapadnoj Evropi, već da je u mnogo čemu čak i prednjačio, kada

se, na primer, uzmu u obzir pravo glasa ili ulazak žena u obrazovanje. Takođe, "otvaranje" tvrdih disciplina za žene je na Istoku prethodilo tom procesu na Zapadu.

U knjizi objavljenoj 2009. godine: *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*, autorka dalje elaborira ideju poluperiferije i isključenosti, i dalje se pre svega fokusirajući na proizvodnju znanja. U prvom poglavlju ove knjige, pod nazivom: "Non- White Whites, Non-European Europeans and Gendered Non-Citizens" ona pokazuje kako je stvaranje znanja na poluperiferiji o rodnosti, stvaranje znanja u vakuumu, ali, istovremeno, da je nemoguća komunikacija tog znanja i "ka spolja" i "ka unutra". To maksimalno zaoštava i pitanje odakle, sa koje tačke- stajališta se to znanje stvara, kao i ka kome, za koga, i unutar koje metanaracije se to znanje artikuliše. U toj knjizi autorka izlaže kritici nepostojanje "imenovanja" poluperiferije, odnosno, ignorisanje njenih specifičnosti. U daljem radu i nizu tekstova koje je autorka objavila insistirajući na "poluperiferijskoj perspektivi", uključujući i *Rodni Barometar u Srbiji: razvoj i svakidašnji život* (Blagojević Hjuson, 2013b) i knjigu *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*(2015), autorka dalje elaborira ključne ideje vezane za poluperiferiju i potrebu da se ona konceptualizuje, istraži i razume. U našim, lokalnim, pa i regionalnim, naučnim krugovima ideja poluperiferije, kao i insistiranje na specifičnosti njenih rodnih režima već ima odgovarajući odjek, mada autorka nema o tome potpuni uvid.

U inostranim naučnim krugovima, ideja o poluperiferiji, dobija značaj u oblasti kritičkih studija muškaraca i maskuliniteta. Autorka je u knjizi *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations* (Hearn, J., Blagojević, M. and Harrison, K., 2013) u predgovoru koji je koautorizovala sa Jeffom Heranom (2013a), ali i u svom posebnom poglavlju u istoj knjizi, ukazala na vezu između poluperiferije, transnacionalizacije i rodnih režima. Autorka čuvene studije "Južna teorija" Rejvin Konel (Connell, 2007), u svom novijem tekstu, kao i u skorašnjem intervjuu (McMahon, Christian, Connell, Raewyn. 2015) pominje upravo poluperiferiju i istraživanje rodnih režima na poluperiferiji, kao novi pravac razvoja teorije i znanja u ovoj oblasti, referirajući na prethodno pomenute radove ove autorke. Takođe, razmatranje uticaja poluperiferije je prisutno u internacionalnom naučnom polju i preko istraživanja i teoretizovanja javnih politika (Clark J. Bainton D.; Lendvai N. and Stubbs, P., 2015). Još jedan nedavni dokaz o porastu interesovanja za "poluperiferiju" predstavlja i nedavni poziv Međunarodnog udruženja za antropološke i etnološke nauke (International Association of Anthropological and Ethnological Sciences) za učešće u panelu pod nazivom: "Prevođenje javnih politika na poluperiferiji: slučajevi, poređenja i koncepti (Translating Policy in the Semi-Periphery: cases, comparisons and concepts) koji treba da se održi u Dubrovniku iduće godine. ² To pokazuje ne samo da postoji interes za ovu temu, već da ona postaje neophodan okvir za razmatranje čitavog niza pitanja vezanih za "javne politike" na poluperiferiji, kao i za društveni razvoj u širem smislu.

Time se poluperiferija, kao koncept i poluperiferijska perspektiva, kao teorijska artikulacija, uključuju u transnacionalni naučni diskurs i zadobijaju svoj legitimitet. Pored ovih pomenutih primera ima i drugih, naročito prisutnih kod mlađih istraživača, odnosno

---

² Više o tome na <http://iuaes2016.com>. Radi se inicijativi Paul-a Stubbs-a i Čarne Brković.

doktoranata sa Zapada, koji sve češće potežu za "poluperiferijskom perspektivom", oslanjajući se na pomenute teorijske tekstove. S druge strane, poluperiferijska perspektiva je eksplicitno prisutna i u humanističkim istraživanjima na ovim prostorima, koja teže da produbljeno razumeju specifičnost umetničkog stvaralaštva i kreativnosti, koji dolaze iz ovog dela sveta, ali i probleme "prevođenja" tekstova ili nevidljivosti autorki (na primer: Dojčinović-Nešić, 2010 i Đurić, 2013.)

Ovo su samo neki od odjeka na postojeću konstrukciju ideje poluperiferijalnosti, koji pokazuju da će u budućnosti verovatno sve više rasti interesovanje za ovaj specifičan pristup, uprkos svim ograničavajućim faktorima koji pre svega podrazumevaju ograničen uticaj teorijskih ideja³ sa ovih prostora u transnacionalnim naučnim tokovima, usled globalne komodifikacije znanja. Pri tom je sasvim jasno da upravo kritičke ideje koje potiču sa poluperiferije i nailaze na najveće prepreke, odnosno odbijanje, a ne prikazivanje istraživačkih podataka, koji relativno lako (mada često i previše pojednostavljeno i iskrivljeno), ipak bivaju fragmentarno uključeni. Interesovanje za ovaj pristup će rasti jer on pokriva jedno veoma veliko "upražnjeno" polje, koje je bez imena, bez okvira, bez diskursa. Naravno, recepcija ovog diskursa o poluperiferiji će u velikoj meri zavisiti i od "mašinerije" koja stoji iza "naučnog prestiža", a koja podrazumeva da je neophodno objavljivati radove na engleskom, kod prestižnih izdavača, i unutar teorijskih debata koje dominiraju u akademskom prostoru centra. Takav zahtev je, naravno, u izvesnoj meri u kontradikciji sa samom kritičnošću diskursa koji treba da se uspostavi, kao i sa funkcijom znanja u kontekstu, koji autorka vidi kao "osnaživanje" onih koji su marginalizovani i na kome već dugo radi kao feministička aktivistkinja (Blagojević, 2010). Jos jedna važna potvrda prihvaćenosti ideje o poluperiferiji u akademskim rodnim studijama je poziv koji je autorka dobila od Univerziteta u Gracu (Karl-Franzens univerzitet) da drži kurs čiji je naziv bio: "Gender Regimes at the Semiperiphery: De-development and Re-traditionalisation".

Kada je reč o rodnim studijama, onda se ovo odsustvo poluperiferije kao tačke stajališta sa koje je potrebno artikulirati kritičko znanje, najlakše izražava rečenicom da "*postoji post-kolonijalni feministički diskurs, ali ne postoji post-socijalistički feministički diskurs*" (Blagojević Hughson, 2016). Međutim, ovaj diskurs ne postoji ni u mnogim sociološkim disciplinama, a on ne postoji čak ni u primesama u nekim disciplinama društvenih nauka (na primer, ekonomija) koje se nekritički formiraju kao puki prenos znanja iz centra, odnosno kao "transmisija" znanja. Društvene nauke u Srbiji stoje pred zaista velikim izazovom potpune i temeljne provincijalizacije i parohijalizacije, a koncept poluperiferije i "teorija poluperiferijalnosti" predstavljaju potpunu suprotnost takvim izazovima. Naime, govor o poluperiferiji je upravo govor o svetu kao celini i o njegovoj dez/organizaciji i u tom smislu on je izlaz iz zatvorenog vidokruga lokalne "čaršije".

---

³ Dobro je poznato, naime, da je upravo "proizvodnja teorije" ono što se događa u centru, dok sa poluperiferije mogu da budu prihvaćeni samo "konkretni primeri" koji te i takve teorije potvrđuju ili osporavaju, ali uvek ostajući unutar akademske debate koja je po svim parametrima definisana u centru.

3. ŠTA JE POLUPERIFERIJA I ZAŠTO JE ONA BITNA?

"Poluperiferija" nije nikakva pomodarska kovanica, niti konceptualni okvir za "pakovanje" opšte poznatih, ili čak trivijalnih "činjenica". Loš usud društvenih nauka, a naročito pojedinih socioloških disciplina je u tome što se na prvi pogled čini da se radi o "zdravorazumskom" mišljenju. Kako naučni diskurs često koristi pojmove koji su "svima dostupni", na primer, "deca", "porodica", "žene", "muškarci", i sl. jako je teško oivičiti prostor "naučnosti", a pri tom ne skliznuti u preveliku upotrebu tuđica ili hermetični stil pisanja.⁴ A s druge strane, onima koji nisu obučeni za sociološko mišljenje, ostaje teško dostupno razumevanje značaja otkrivanja društvenih obrazaca, bavljenja društvenim strukturama koje sežu u dubinu društvene organizacije, ili razumevanje "dokaza" koji se proizvode disciplinovanim istraživačkim metodama koje koristi sociologija. Tako se rizik kada je reč o originalnom mišljenju i idejama, kreće u uskom polju između "trivijalnosti" i "nerazumljivosti". A ako se ode još i korak dalje, pa se uđe u polje "transdisciplinarnosti" i povežu sociološka istraživanja i saznanja sa istraživanjima iz studija kulture, stvar postaje još zamršenija, a krug ljudi koji stručno i autoritativno mogu da govore o ovim problemima se eksponencijalno smanjuje. Tome svakako doprinosi i činjenica da je obim intelektualne zajednice, pa i sociološke, kao njenog integralnog dela, izuzetno mali, ali i smanjen usled raspada Jugoslavije i ograničene komunikacije.⁵

Ipak, autorka se opredelila da govori i piše o "poluperiferiji" na srpskom jeziku i u srpskom kontekstu, jer to smatra važnim delom projekta osnaživanja i emancipacije u koji veruje. Ona smatra da je upravo teorijski koncept poluperiferije suštinski neophodan kao analitičko oruđe za razumevanje najvažnijih karakteristika i problema srpskog društva i njegove unutrašnje dinamike. To je ujedno i pojam oko koga je možda i najjednostavnije postići neku vrstu naučnog i društvenog konsenzusa u ovom trenutku, ali i pojam koji, podignut na viši nivo, na nivo "teorije poluperiferijalnosti", omogućava da se uđe u dublje razumevanje, objašnjavanje, pa i rešavanje problema kojima je društvo Srbije bremenito. Autorkino saznanje polazište se može odrediti kao "realistički idealizam", odnosno kao proces saznavanja i razumevanja radi konstruktivne društvene transformacije. On povezuje realizam sociološkog pristupa i "činjenica", sa idealizmom u postavljanju ciljeva – postojanje globalnog društva koje ima visok kvalitet života (što uključuje socijalnu pravdu, inkluzivnost, odsustvo konflikata i usklađenost sa prirodom). Proizvodnja znanja je neophodan proces osveščivanja, individualnog, grupnog i kolektivnog, ali i neophodan uslov društvene transformacije. U tom kodu potrebno je razumeti i "teoriju poluperiferijalnosti".

---

⁴ Ovo za autorku predstavlja veliki izazov, jer ona veruje u ulogu "javnih intelektualaca" i potrebu stvaranja znanja koje "osnažuje", u skladu sa feminističkom intelektualnom tradicijom.

⁵ U nedavnoj raspravi na Filozofskom fakultetu u Beogradu, kada se autorka ovog teksta u svom prilogu osvrnula na problem "apsorpcije", odnosno "mainstreaming-a" rodnih studija u sociologiji, profesor Mladen Lazić je skrenuo pažnju na realno mali broj ljudi koji se u sociologiji bave bilo kojom temom, pa čak, na primer, i tako fundamentalnom temom kao što je socijalna stratifikacija. Ovaj argument ima veliku težinu, i on zahteva dodatno promišljanje optimalnih strategija za razvoj društvenih nauka u nepovoljnom lokalnom i globalnom okruženju, uz veoma limitirane ljudske i sve druge resurse i stalni "odliv mozgova".

Poluperiferija nije isključivo geografski, pa čak ni isključivo geopolitički pojam, mada se geopolitika ne može isključiti. Njom se, ovde, u njenoj sociološkoj upotrebi, naglašava njena strukturalna razlika, i u odnosu na "centar", i u odnosu na "periferiju". Ona je ono što nije ni "Sever", ni "Jug", konstrukti koji dominiraju u diskursu Ujedinjenih nacija i celokupnom razumevanju sveta, kao svojevrsnoj binarnoj podeli. Ideja "razvoja" se prečesto redukuje ne samo na "ekonomski rast", za koji se koriste krajnje suženi i iskrivljeni pokazatelji, već se primenjuje isključivo na "Jug", jer je samo njemu potreban "razvoj". U Istočnoj Evropi i Jugositočnoj Evropi apsurdnost primene pojmova ogleda se i u konstantnom imenovanju i preimenovanju pojedinih regiona i subregiona, pri čemu EU članstvo označava prelazak granice sa "Juga" na "Sever". U finansijskom kapitalizmu koji dominira globalnom ekonomijom, paralelno se odvija i "odvajanje" društvene realnosti od stvarnih ekonomskih tokova. Ima bezbroj primera za "nevidljivost" stvarnog života koji ne može da se smesti u "indikatore" razvoja, a verovatno najpoznatiji su oni koji se odnose na sivu ekonomiju, ekonomiju staranja, pa i različite vrste razmene roba i usluga, odnosno nemonetarnu ekonomiju. S druge strane, međutim, uvode se pokazatelji koji potpuno iskrivljuju sliku, kao što su na primer oni o zaposlenosti u kojima se koristi besmislena definicija (videti, na primer, Blagojević Hjuson, 2012).

Zbog velike zbrke koja postoji u društvenim naukama, i naročito u ekonomiji, zbog generalnog trenda marginalizacije sociologije sa početkom neoliberalne reforme sveta, kao i zbog sve više izražene globalne hijerarhije znanja, i pretvaranja univerziteta u "korporacije" koje "proizvode diplome", dramatično je sužen prostor i znanja i razumevanja o tome šta se zapravo događa sa društvima poluperiferije, odnosno bivših socijalističkih zemalja. Početak rasplitanja ovog klupka je pre svega imenovanje onog što nedostaje, a zatim definisanje razlike u odnosu i na "Sever" i na "Jug".

Dakle, "poluperiferija" je teorijski koncept kojim se označava strukturalni "međuprostor" na nivou Evrope, ali i globalnih regiona, koji je dinamički rezultat postojanja "centra" i "periferije". U konkretnom slučaju srpskog društva, može se tvrditi da postoji tesna i važna povezanost između (geopolitičke, istorijske, ekonomske, kulturne) pozicioniranosti srpskog društva, između "centra" i periferije, pa čak i više "centara" i raličitih "periferija" i njegovih strukturalnih karakteristika. "Centar" je istorijski promenljiv, kao i obim njegovog uticaja, pa i definisanja granica, ma kako one bile nefiksirane, odnosno porozne. Dakle, ne radi se o fiksiranju "centra" i "periferije" i "poluperiferije" u zadati prostor, već upravo o razumevanju dinamičkog procesa re-definisanja centara i periferije. Uvođenje pojma poluperiferije omogućuje, jednostavno, da se prostor, pozicioniranost, ali i resursi koji su karakteristični za jedan prostor uzmu u obzir u objašnjavanju društvene strukture i razvojnih karakteristika jednog društva. Pri tom, autorka polazi od stanovišta da je re-cikliranje pojmova, kao i njihovo re-definisanje potrebno da bi se našla odgovarajuća teorijska rešenja, i time olakšala i praktična rešenja. Drugim rečima, teorija nije sama sebi cilj, autorka ne prihvata "l'art pour l'art- izam" teorije, ali smatra da je bez odgovarajućeg teorijskog pomeranja kako bi se bolje "pokrila" društvena realnost poluperiferije nemoguće pronaći odgovarajuća praktična rešenja. Dakle, radi se o obrtanju postojećeg dominantnog pristupa koji insistira na "uvozu" rešenja. Rešenja koja su potekla iz drugih društava i kultura uvek su samo ograničeno

primenjiva na drugom mestu, i zahtevaju dobru i duboku kontekstualizaciju da bi imala konstruktivni rezultat. Međutim, globalizacija i "evropeizacija" nameću uniformna rešenja ignoršući realne društvene kontekste i njihove realne kapacitete, i prenebregavajući da uzmu u obzir "ljudsku cenu" transformacije.

4. OD "POLUPERIFERIJE" DO "POLUPERIFERIJALNOSTI"⁶: OD POJMA DO TEORIJE

Neophodnost upotrebe pojma "poluperiferije" najbolje se brani tvrdnjom da ukoliko ovaj pojam nije u upotrebi, ukoliko poluperiferijalnost nije jasno artikulisana i osveščena u samom toku proizvodnje znanja, onda je i znanje koje se proizvodi (a odnosi se na društvo i društvene subjekte sa poluperiferije) duboko dekontekstualizovano. Dakle, ono nužno proizvodi distorziju. Pri tom, naravno, treba imati u vidu da je srž svakog kolonijalizma, pa i neokolonijalizma, upravo u proizvodnji znanja (Connell, 2007; Santos, 2003): paradigmi, diskursa, metanaracija, koncepata, indikatora, i naravno, teorija. Konsekventno, i svaki projekat kritičkog mišljenja mora da krene upravo od znanja, da "iskorači" iz tog zadatog sistema, i da se artikulise "iz konteksta" i "za kontekst". Drugim rečima, neophodno je spajanje projekta proizvodnje znanja sa empirijskim i ontološkim, sa "realnim" u kontekstu.

Autorka je do ovih uvida došla bavljenjem poluperiferijskim društvima, i posebno rodnim režimima, u dugom trajanju od 30-ak godina. Posle jasnog uvida da čak i feministički naučni krugovi pokazuju istu vrstu dogmatske zatvorenosti u odnosu na Istočnu Evropu, i konstantno iščitavanje svake kritike koja dolazi sa te strane kroz paradigmu "hladnog rata" (primer: Funk, 2014)⁷, postalo je jasno da je upravo najproblematičnije mesto – mesto stvaranja "svog znanja", i da je to ono što se osporava i kao pravo, ali i kao mogućnost, istočno-evropskim feministkinjama (onima koje zaista žive i rade u Istočnoj Evropi). Bez ulaženja u pojednostavljeno političko čitanje ovakvog stanja stvari, može se reći da je ovo zatvaranje kruga u svojevrsni paradoks. Naime, upravo je u feminističkoj teoriji aksiomatsko polazište neophodnost proizvodnje znanja iz stajališta (teorija stajališta, Hartsock, 1983; Harding, 2004), ali i najdublja tradicija povezivanja iskustva, realnog životnog iskustva, sa znanjem, te stvaranje znanja koje "pokriva" to iskustvo, što je suština feminističke teorijske inovacije. Dakle, ako je u feminizmu nemoguće da postane vidljivo ono što saopštavaju istočno-evropske feministkinje koje nisu "usisane" u sistem zapadnog akademskog mišljenja, onda je jasno da sama proizvodnja znanja sa poluperiferije, pa i sam pojam "poluperiferije", imaju svoj veliki heuristički, pa i politički značaj. Ovo je utoliko više vidljivo posle 25 godina "tranzicije" čiji su rezultati krajnje problematični za veliki deo populacija u Istočnoj Evropi, pa i za feministički

---

⁶ Više o genezi uvođenja pojma "poluperiferijalnosti", teorijskoj genezi i samom nastanku "teorije poluperiferijalnosti", videti u Hughson, M. *Poluperiferijai rod: pobuna konteksta*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2015.

⁷ Više o tome videti u Hughson, M. *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2015.

emancipatorski projekat. Autorka je u svom tekstu "*Creators, Transmitters and Users* (2004)" tvrdila da postoje zapravo tri uloge koje feminističke teoretičarke na poluperiferiji mogu da preuzmu. Te tri uloge su: kreatorke znanja, prenositeljke znanja ili korisnice znanja. Feminističkim istraživačicama i teoretičarkama sa poluperiferije je od samog početka bila namenjena uloga prenositeljki i korisnica znanja (kroz javne politike), a ne kreatorki znanja.

Početno mesto u savladavanju nelagode oko proizvodnje znanja je zapravo definisanje "poluperiferije", što znači definisanje sopstvene razlike i u odnosu na centar i u odnosu na periferiju; razlike koja se ili osporava ili ostaje nevidljiva, a koja je u suštini empirijska, kontekstualna i u izvesnom smislu materijalna (ontološka). To podrazumeva i artikulaciju moći da se definiše sopstvena razlika, što je samo po sebi prvi korak u kritičkom i emancipatorskom projektu. Tek posle toga, moguće je, naravno, ukazivati i na sličnost (sa ostalim delovima), pa i na povezanost (između centra i poluperiferije i periferije) i na celinu (globalnog društva)⁸.

Definisanje teorije poluperiferijalnosti oslanja se na više aktuelnih pravaca mišljenja u feminističkoj, ali i opštoj sociološkoj teoriji. Najvažnija inspiracija dolazi od "Južne teorije", koja je artikulisana gotovo paralelno dok je autorka radila na definisanju "poluperiferije". "Južna teorija" (Southern Theory, Connell, 2007) Rejvin Konel, koja je sociološkinja, dekonstruiše zapadnu sociološku teoriju, vraćajući sa na istoriju sociologije, u konkretne odnose moći, i ubedljivo dokazuje kako je ta nauka bila u službi kolonijalizma. Takođe, baveći se drugim sistemima znanja, onima izvan centra, Konelova otkriva čitav jedan skriven, ili bar skrajnut, univezum znanja (Afrika, npr.). Tek iz perspektive ove teorije postaje jasno šta je problem i zašto je jedino moguće razrešenje jednostavno razumevanje da se u ljudskim zajednicama uvek, nužno i neminovno, *proizvodi znanje na način koji odgovara tim društvima, njihovim potrebama i mogućnostima, i koje je često izvan jezika, diskursa, pojmova koji centar može da razume*. Konelova je, takođe, do dna dekonstruisala "metroplitensku teoriju", kao znanje koje se proizvodi da bi bilo u skladu sa kolonijalnim ciljevima. U tekstovima koji su sledili za objavljivanje ove knjige, Konelova razrađuje pojmove "policentričnog znanja" (Connell, 2013) kao i znanja kome je "svet-u-centru". (Connell, 2014).

Teorija poluperiferijalnosti, koju ovde formulišemo, pored Konelove "Južne teorije" se oslanja na još nekoliko relevantnih teorija, koje međusobno povezane omogućuju da se "sklope kockice" u pravcu koji logično vodi ka pristupu za koji se zalažemo. Važan kamen temeljac teorije poluperiferijalnosti je "teorija stajališta" (standpoint theory) koja u feminističkoj epistemologiji ima gotovo aksiomatsko značenje (Hartsock, 1983; Harding, 2004). Teorija stajališta se odnosi na afirmaciju raznolikih uslova i iskustava različitih društvenih grupa, koji moraju da nađu svoj izraz i u znanju, i zato, u širem smislu ona može lako da bude primenjena i na kontekstualne razlike, kao i na razlike u moći u samom procesu proizvodnje znanja. Feministička teorija stajališta polazi od

---

⁸ Autorka ovaj pristup u suštini dosledno sprovodi i kroz svoj aktivistički i kroz svoj akademski angažman. Pomenimo samo autorkin projekat organizovanja Prve post-komunističke feminističke konferencije, 1994. godine u Beogradu, pod nazivom "What Can We Do for Ourselves?" (Blagojević, Duhaček, Lukić, 1995)

postavke da je društvo strukturirano odnosima moći i da su razlike generisane različitim socijalnim lokacijama, što bi onda značilo i da centar, poluperiferija i periferija takođe mogu da budu uključeni u ovu formulu. Ovo je utoliko više značajno što postojeće sile globalizacije uvode nove hijerarhije i isključenosti na scenu (Young, 2005; Klein, 2007). Društvene grupe i društvene lokacije mogu sve više, u analitičkom smislu, da se sagledavaju izvan nacionalnih granica, u sferi transnacionalnih procesa (Hearn and Blagojević, 2013). U tom smislu, *lokalnost*, u svim njenim izrazima (od mikro nivoa do makro nivoa) može da se stavi na listu drugih mnogo poznatijih i više upotrebljivanih *interseksionalnosti* (Blagojević, 2013a; Hughson, 2015).

Na kraju, treća linija kritičkog teorijskog mišljenja na koju se oslanjamo u formulaciji teorije poluperiferijalnosti povezana je sa idejom o multiplim modernostima i multiplim trajektorijama modernizacije (Eisenstadt, 2002). Ova vrsta pristupa se lako povezuje sa insistiranjem na kontekstualnoj analizi, koja je kao metodološki postupak usko povezana sa teorijom poluperiferijalnosti⁹. Teorija multiplih modernosti pokazuje ne samo da ne postoji jedan i jedinstven proces modernizacije na Zapadu, već i da, na primer, poluperiferiju možemo da vidimo kao mesto/teritoriju koja je prošla kroz "neuspešan proces modernizacije", što sve dodatno komplikuje pristup u izučavanju realnih društvenih konteksta poluperiferije i njihove transformacije. Uvođenje ove teorijske perspektive otvara mogućnosti za bolje razumevanje različitih modernizacijskih projekata na poluperiferiji, uključujući i onaj koji se odnosi na rodnu jednakost, koji je funkcionisao pre "tranzicije". Još jedan veoma relevantan aspekt ovog teorijskog pristupa je povezan sa pitanjem šta zapravo konstituše "modernost" kada se posmatra iz šire komparativne perspektive. Drugim rečima, kriterijumi za "modernost" i naročito za "progres" variraju sa širenjem komparativne osnove. Takođe, zbog njene veoma naglašene procesualnosti poluperiferija, kako je već pomenuto, sadrži kompleksne temporalnosti (pre-modernost, modernost i post-modernost) koje su uvezane u socijalno tkivo, i koje dodatno hibridizuju i povećavaju kompleksnost društava o kojima je reč (Blagojević, 2009).¹⁰

Na kraju, teorija poluperiferijalnosti se suštinski oslanja na teoriju svetskih sistema. "Poluperiferija" je pojam koji vodi poreklo iz te teorije, po kojoj postoje zemlje koje predstavljaju centar, periferiju ili poluperiferiju, i koje imaju veoma različit položaj i uloge u svetskom kapitalističkom sistemu (Wallerstein, 1979, 1991; Arrighi, 1985; Adam F., Makarović M., Rončević B., Tomšić M., 2005). Međutim, iako je pojam "poluperiferije" preuzet iz ovog teorijskog kruga, autorka ga značajno proširuje, pre svega u sociološkom smislu. Ona ga koristi da bi objasnila različite društvene varijacije u odnosu na različite društvene lokacije, uključujući i rodne režime na poluperiferiji. Ono što je autorka preuzela iz teorije svetskog sistema su uglavnom tri osnovne ideje: da su različiti delovi sveta međusobno povezani i da među njima postoji svojevrsna podela rada; da su ekonomske sile iza većine društvenih fenomena, i da postoje u

---

⁹ Više o kontekstualnoj analizi videti u: Blagojević Hughson, M. (2016).

¹⁰ U realnosti poluperiferijskih društava ovi dijahroniciteti su često povezani sa klasnim i urbano-ruralnim, ili čak regionalnim podelama. S druge strane, transnacionalna elita je sve manje i manje povezana sa bilo kojom specifičnom lokacijom.

fizičkom smislu lokacije, svetski regioni, koji se mogu nazvati "poluperiferijom", te da oni sadrže istovremeno i karakteristike svetskog centra i svetske periferije.

Pojam "poluperiferije" autorka koristi kao "strateški koncept" (Harding, 1997), ili neku vrstu "idealnog tipa", ali uvek sa ciljem da označi materijalnost lokacije i teritorijalnosti. To znači, da se u geografskom smislu mogu označiti određene teritorije, regioni, političke i ekonomske celine, kao "poluperiferija". Ovo se pokazalo naročito zgodnim u evropskom kontekstu jer pojam "poluperiferije" korespondira na određen način sa pojmom EU i Proširenja. Naime, on omogućava da se ukaže na strukturalne sličnosti društava koje se nalaze na periferiji Evrope, bez obzira na tačku na kojoj se ona nalaze u svom "približavanju" EU, odnosno čak i bez obzira na činjenicu da li su već članice EU ili nisu. Pojam "poluperiferije" je, dakle, omogućavao da se uoče sličnosti, a posebno sličnosti između rodnih režima u ovim društvima.

Taj nalaz je onda, logično, vodio sledećem koraku. Umesto da fokus bude na teritorijalnom, lokacijskom, geografskom, geostrateškom, razumevanju položaja pojedinih zemalja, postojala je mogućnost da se pređe na još dublji nivo, nivo koji se može imenovati kao "*poluperiferijalnost*", a koji podrazumeva *sistem strukturalnih dispozicija društava na poluperiferiji, koji stoji u vezi sa njihovom lokacijom i teritorijalnošću, ali koji seže u dubinu njihovog načina funkcionisanja*. Pri tom, upravo zato da bi bilo moguće empirijski odrediti karakteristike "poluperiferijalnosti", zadržaćemo se na evropskoj poluperiferiji i njenoj poluperiferijalnosti¹¹. U striktnom smislu, valjanost teorije u društvenim naukama ne podrazumeva njenu univerzalnu primenljivost, već upravo obrnuto: jasno ocrtavanje uslova njenog važenja.

Određivanja "poluperiferijalnosti" stoji u vezi i sa dva aktuelna teorijska pravca koji postoje u savremenoj kritičkoj feminističkoj teorijskoj misli. Prvi je vezan za narastajuću upotrebu koncepta i pristupa koji se označava kao "intersekcionalnost", i koji funkcioniše na više nivoa paralelno: teorijskom, metodološkom i političkom¹². Drugi pravac mišljenja, je fokusiran je na dekonstruisanje onog što je "dominantno", onog što dominira ("muškaraca" kao i svih ostalih "centara"), "*što ima moć da konstruiše Drugost*" (Hearn, 1998). Dominantne kategorije koje su subjekti "urodnjenih seksualizovanih transnacionalizacija" postaju "centri" kritike i dekonstrukcije. Suštinsko pitanje u ovom projektu postaje pitanje o tome kako je moguće transformisati "centre", i koje su implikacije ovih mogućih procesa za znanje, javne politike i prakse. Zato Jeff Hearn predlaže da se umesto različitih termina upotrebljava jedan: *znanje/politike/prakse*, koji bi se odnosio na jedinstveno polje realnosti. Sledeći ovu liniju mišljenja, teorija poluperiferijalnosti za koju se ovde zalažem je, *istovremeno i teorija (znanje) i javna*

---

¹¹ Ovim, naravno, ne isključujemo mogućnost da se teorija poluperiferijalnosti primenjuje i na druga poluperiferijska društva izvan Evrope. Ipak, s obzirom na obim varijacija ovih društava, kao i na činjenicu da u ovoj fazi istraživanja nemamo uvide o globalnim poluperiferijama u ovom trenutku to nije fokus.

¹² Važno je napomenuti da je mnogo pre imenovanja "intersekcionalnosti" kako bi se označila potreba povezivanja različitih individualnih karakteristika u analizi, u sociologiji i demografiji na Odeljenju za sociologiju, Filozofskog fakulteta u Beogradu, već uveliko bila razvijena praksa onog što bismo mogli da nazovemo "intersekcionalna analiza". Nažalost, u opštem valu potiskivanja nauke i znanja koji dolaze sa poluperiferije, kao i provinjske svesti koja prevladuje u nauci, i "samo-kolonizacije", i ove činjenice su ostale nevidljive.

politika (pristup koji omogućava intervenciju u realnosti) i praksa (učenje i razumevanje iz konteksta i osvešćeno delovanje u kontekstu).

Važno je napomenuti, bez mogućnosti ulaženja u širu elaboraciju na ovom mestu, da je i pored svih značajnih gore pomenutih teorijskih uticaja i inspiracija, "teorija poluperiferijalnosti" ipak u velikoj meri oslonjena na empirijska istraživanja koje je autorka sprovodila i uvide koje je sticala eskpertskim radom, u zemljama poluperiferije. Pri tom je poseban podsticaj u razvoju ove teorije imalo saznanje da postoji mnoštvo "odstupanja" poluperiferijskih društava koje se ne može jednostavno "pokriti" znanjem koje dolazi iz centra.

5. "RAZ-RAZVOJ" I "VIŠAK LJUDI"

Poluperiferija ima čitav niz različitih karakteristika koji je bitno razlikuju od "centra", odnosno Zapadna Evropa je još uvek strukturno različita od Istočne Evrope, pa i Južne Evrope. Pod strukturnom različitošću podrazumevamo različitost institucija, sistema vrednosti, rodnih režima, urbano-ruralne razlike, načine i stilove života, a ne samo ekonomske razlike. Konkretnije, poluperiferijalnost se ogleda u nekoliko stvari: izrazitim dijahronicitetima, izrazitoj hibridizaciji društava, naporu da se "dosegne centar" koji uvek izmiče (odnos predstavlja "pokretnu metu"), izrazite usmerenosti na "centar", ali i sve veće zavisnosti od "centra". Kada je reč o srpskom društvu, a vrlo verovatno i o ostalim poluperiferijskim društvima, naročito onima koja su pogođena "dužničkom krizom", odnosno dužničkim ropstvom (Grčka, Španija), jedna od veoma bitnih karakteristika društvenog razvoja je zapravo "raz-razvoj".

Teorija poluperiferijalnosti dobija svoje puno opravdanje, upravo kroz uspostavljanje veze između poluperiferije i globalnih promena, između "tranzicije" i "globalizacije". Evropska poluperiferija je procesom "tranzicije" upletena, u velikoj meri, u mnogo dublje promene, koje su takođe zasad ostale bez zajedničkog imena i imenitelja. Iako postoji fragmentarno i parcijalno znanje o mnogim "negativnim" aspektima "tranzicije", za to ne postoji zajedničko ime, niti se "to" sagledava u međusobnoj povezanosti.

Osnovna karakteristika procesa "tranzicije" je proizvodnja siromaštva u društvima poluperiferije tako što se u neoliberalnom okruženju potcenjuju i velikim delom devastiraju njihovi razvojni potencijali. Zato je neophodno uvođenje pojma kojim bi se mogao označiti čitav niz kompleksnih razvojnih promena i kojim bi se stanje stvari na evropskoj poluperiferiji moglo opisati bolje nego što se to može upotrebom visoko ideologizovanog pojma "tranzicija". Umesto pojma "tranzicija" koji zamagluje suštinu promena, zalažemo se za upotrebu pojma "*raz-razvoj*". Pojam "*raz-razvoj*" su neki ekonomisti koristili da označe strukturnu promenu koja vodi podcenjivanju ljudskog, institucionalnog i infrastrukturnog kapitala (Meurs and Ranasinghe, 2003) u post-socijalističkim zemljama. Ali, njegovo značenje, slično kao i značenje same "poluperiferije", se može proširiti i izvan ekonomije, tako da obuhvati i različite karakteristike društvenog "*raz-razvoja*" na poluperiferiji (Blagojević, 2009), kao što su:

- Deindustrijalizacija i nedovoljna ili usporena postindustrijalizacija
- Povećano siromaštvo
- Povećane socijalne razlike/nejednakosti
- Intenzivna informalizacija ekonomije
- Smanjena socijalna zaštita i povećanje socijalne nesigurnosti
- Institucionalna destrukcija, institucionalni vakuum
- Nedostatak "vladavine zakona", endemska korupcija
- Anomija, društvena atomizovanost
- Niska participacija građana, osećanje nemoći
- Povećane stope kriminala i nasilja, smanjena bezbednost, "mafizacija"
- države, srastanje mafije i državnih institucija
- "Barbarizacija" kroz ratne konflikte
- Populaciona kriza (problem obnavljanja stanovništva, intenzivno starenje stanovništva, visoka sklonost ka emigraciji, u nekim slučajevima povećanje mortaliteta)
- Devastacija prirodnih resursa, "grabljenje resursa", uključujući zemljište i vode
- Zatvaranje društvene strukture, visoka klasna reprodukcija na "vrhu", osiromašenje srednje klase i porast potklase (underclass)
- Snižavanje kvaliteta života, odnosno dominacija "ekonomije preživljavanja"
- Brisanje pozitivne memorije, reinterpretacija tradicije, stvaranje nestabilnih identiteta i agresivnih nacionalizama
- Re-patrijarhalizacija i re-tradicionalizacija, manipulacija tradicijom
- Urušavanje obrazovnih, zdravstvenih, naučnih i institucija kulture čime se značajno umanjuju i kvalitet života, ali i razvojne mogućnosti zemalja poluperiferije
- Hroničan demokratski deficit, oligarhijska politička struktura.

Raz-razvoj nije jednostavan "put unazad", nije jednostavan regres, već je proces kojim se kreira neko novo stanje, neka nova društvena struktura. "Zarobljenost" konceptima "razvoja", "modernosti", "progres", i nepostojanje novih teorijskih koncepata ometa da se sagleda suština procesa koji su na delu. Tome doprinosi i nepostojanje saglasnosti unutar epistemičke zajednice na poluperiferiji, jer je ona tek u nastajanju. Svi ovi elementi raz-razvoja na mikro nivou, na kojem se odvija svakidašnji život, imaju svoju rodnu rezonancu, i na mikro (porodičnom) i na makro (društvenom) nivou.

Raz-razvoj je usko povezan sa još jednim specifičnim fenomenom koji je deo stanja poluperiferijalnosti, a to je *"višak ljudi"*. On je u sinergiji sa mnogim drugim karakteristikama raz-razvoja, i iskazuje se kroz sledeće:

- strukturnu i hronično visoku nezaposlenost, podzaposlenost i deprofesionalizaciju
- informalizaciju tržišta rada, nezaštićenost radnika na sekundarnom tržištu radne snage
- umanjivanje radničkih prava i slabost radničkih sindikata
- "ispadanje" velikih grupa stanovništva iz sistema socijalne i zdravstvene zaštite, ili njihova formalna, ali ne i realna "uključenost"

- trgovina ljudima i jačanje komodifikacije žena i dece, kao i širenje raznih oblika dužničkog i radnog ropstva
- pojačana kriminalizacija koja izlaže opasnosti sve veći broj ljudi i normalizuje nesigurnost, strah i nasilje
- širenje ratnih konflikata na poluperiferiji i gubljenje ljudskih života
- kriza staranja (carework), jer postoje udruženi negativni efekti intenzivnog starenja stanovništva, sa intenzivnom emigracijom mladih i dugotrajno niskim natalitetom, uz nisku emigraciju, usled nerazvijenosti.

6. PRIMENA TEORIJE POLUPERIFERIJALNOSTI: RODNI REŽIMI I POPULACIONI RAZVOJ

Iako je moguće teoriju poluperiferijalnosti "testirati" na čitavom nizu različitih društvenih pojava, za potrebe ovog teksta zadržaćemo se samo na dva primera. Prvi se odnosi na rodne režime, a drugi na populacioni razvoj.

Rodni režimi su "relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi. Ova strukturacija je opredmećena u različitim rodnim ulogama, različitim identitetima i različitim rodnim reprezentacijama (uključujući i različit rodni performans)" (Blagojević, 2002: 311). Rodni režim je društveni obrazac koji je dominantan način uređenja odnosa među rodovima u jednom društvu. Rodni režim se formira u zavisnosti od različitih ekonomskih, društvenih, istorijskih i kulturnih karakteristika jednog konteksta i on je duboko funkcionalan za to društvo.

Na poluperiferiji se formiraju specifični rodni režimi, s jedne strane pod uticajem istorijskih i društvenih uslova u određenom kontekstu, a s druge strane, pod uticajem odnosa sa centrom. Poluperiferijska pozicija podrazumeva veoma dubok i aktivan odnos prema centru, jer je poluperiferija egzistencijalno, identitetski i ontološki nemoguća bez centra i sopstvenog određivanja prema centru. Moguće je čak i pojedine društvene pojave, kao što su rodni režimi, iščitavati iz poluperiferijalnosti.

Na primer, nije nimalo slučajno to što su žene u Istočnoj Evropi, pa i na Balkanu, relativno rano dobile pravo na školovanje i pravo glasa (Enwise Report, 2003). Naime, poluperiferija se razvija uvek u živom i aktivnom odnosu prema centru, i pošto "kaska za centrom" (lagging behind) potrebno je da dodatno koristi ženske resurse u naporu da dostigne centar (Blagojević, 2009). Postoji nekoliko ključnih, međusobno čvrsto povezanih, karakteristika rodni režima na poluperiferiji:

- intenzivno trošenje ženskih resursa i u javnoj i u privatnoj sferi
- postojanje "*samo/žrtvujućeg mikro-matrijarhata*" (SŽMM)
- postojanje "krize maskuliniteta"
- izrazito jake patrijarhalne ideologije.

Evropska poluperiferija o kojoj je ovde reč je sastavljena od društava koja su tokom novije istorije kasnije prošla kroz industrijalizaciju, i to pre svega za vreme socijalizma. Visoka zastupljenost agrarnog stanovništva, kao i velika angažovanost žena u poljoprivredi učinile su da ova društva smatraju ženski rad "normalnim", kao i, kasnije, visoku žensku zaposlenost. Zaposlenost žena je normalizovana u već nekoliko generacija, kao i visoka prihvaćenost ideje da žena zarađuje, i da je podjednako odgovorna za materijalnu situaciju domaćinstva. Otud, istiskivanje ženskih resursa, koje je čak bilo olakšano za vreme socijalizma, egalitarnom ideologijom, opstoji na visokom konsenzusu unutar ovih društava. Rano prihvatanje školovanja, kao i glasačkih prava samo je dodatno olakšalo korišćenje tih resursa, koji su u razvojnom smislu, služili "približavanju" centru.

Poluperiferija obiluje nacionalnim likovima "jakih", "požrtvovanih" žena koje "sve čine" za "svoju porodicu" i "svoju naciju". Malo odmaknut pogled, sa mikro, na makro i globalni nivo, lako može da razotkrije da je upravo veoma intenzivno trošenje ženskih resursa, ili "*nadeksploatacija žena*" (Blagojević, 1991) omogućilo ubrzan razvoj u Istočnoj Evropi, pa i u bivšoj Jugoslaviji. Žene, zahvaljujući visokom stepenu zavisnosti svih članova porodice od roba i usluga koje one proizvode u privatnoj sferi, postaju veoma moćne na mikro nivou. Pri tome, njihova privatna moć biva pojačana njihovim javnim ulogama (npr. visokom zaposlenošću za vreme socijalizma), ali i "žrtvovanjem" za bližnje, odnosno intenzivnim radom staranja (care work). Pojam "*samo/žrtvujućeg mikro-matrijarhata*" (SZMM, Blagojević, 1994) opisuje situaciju u kojoj žene sebe samo/proizvode kao "žrtvu", odnosno u kojoj one postaju "heroine sopstvenog žrtvovanja". Kada je reč o radu žena u privatnoj sferi, podaci pokazuju da žene troše više vremena na neplaćeni rad (u porodici), a manje vremena na plaćeni rad (na tržištu), kao i da je ukupna količina rada koji troše u proseku jedan sat duža u odnosu na muškarce (Blagojević Hjuson, 2012). Koncept SZMM je prvobitno bio povezan sa "tranzicijom", ratom i "krizom", kao i sa procesima re-tradicionalizacije i re-patrijarhalizacije. Međutim, istraživanje *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakidašnji život* (Blagojević Hjuson, 2013b) pokazalo je da SZMM nije "retro" oblik uređenosti rodni odnosa u mikro sferi, već je u stvari *prelazni oblik* ka uspostavljanju egalitarnijih odnosa. Dakle, on nije "korak unazad", već "korak napred" ka jednakosti. Ono što se dogodilo to je da su žene koje su prethodno akumulirale i znanje i moć, i privatno i javno, u stvari svojim intenzivnim "žrtvovanjem" samo dodatno ojačale svoje pozicije, odnosno "hod ka jednakosti". To je naročito vidljivo u mlađim generacijama žena, koje su prihvatile model *samo/investiranja*, nasuprot modelu *samo/žrtvovanja* (Marody, Poleszczuk, 2000).

Drugi primer se odnosi na specifičnost poluperiferijskog populacionog razvoja. Naime, tek 2010. godine, UNFPA izdaje publikaciju pod imenom *Emergingging Population Issues in East Europe and Central Asia: Research Gaps on Demographic Trends, Human Capital and Climate change*, u kojoj se po prvi put na nivou UN konstatuje da zemlje poluperiferije imaju problem sa populacionim razvojem. Ovo je odličan primer nevidljivosti poluperiferije, i samim tim nevidljivosti i ignorisanja njenih razvojnih problema. Poluperiferijske, post-socijalističke zemlje, su nekoliko dekada pre pojavljivanja ovog izveštaja bile suočene, i još uvek su, sa izrazitim problemima niskog fertiliteta, intenzivnog starenja stanovništva, "odlivom mozgova", kao i nepovoljnim trendovima u

mortalitetu, pa i sa depopulacijom agrarnih područja (Blagojević-Hughson and Bobić, 2014). Pri tom, što je za naš argument o značaju razvoja teorije poluperiferijalnosti jako bitno, ne postoji i nije artikulirana teorija, niti teorijsko objašnjenje vezano za ove promene. Teorije Prve i Druge demografske tranzicije se pokazuju kao neadekvatne u razumevanju specifičnosti populacionog razvoja poluperiferije, dok, naprotiv, upravo teorija poluperiferijalnosti, uz naglašavanje "raz-razvoja" i "viška ljudi", predstavlja dobro polazište za razumevanje fertilnog i migratornog ponašanja stanovnika poluperiferije, kao i "ljudske cene" "tranzicije" (Blagojević-Hughson and Bobić, 2014).

7. ZAKLJUČAK

U ovom tekstu autorka je dala kratak pregled razvoja koncepta poluperiferije i razvoja "teorije poluperiferijalnosti". Ona tvrdi da je bez artikulacije teorije poluperiferijalnosti nemoguće razumeti fundamentalne karakteristike društava koje se nalaze na poluperiferiji Evrope. Posle kratkog pregleda istorije ideje i njene recepcije, autorka daje pregled teorijskih polazišta kojima je inspirisano definisanje teorije poluperiferijalnosti, a potom se koncentriše na dva bitna "stuba" ove teorije, pojmove "raz-razvoja" i "viška ljudi". U poslednjem delu teksta autorka na dva primera pokazuje zašto je neophodna teorija poluperiferijalnosti: na primeru rodni režima i populacionog razvoja poluperiferije. Iako je ovo samo kratak pregled nekih ideja vezanih za razvoj teorije poluperiferijalnosti, jasno je da je dalji eksplanatorni i heuristički potencijal ove teorije značajan, te da bi ovakav teorijski okvir mogao znatno da doprinese boljem i produbljenijem razumevanju problema sa kojima je suočena Srbija, kao poluperiferijsko društvo, a time i boljoj kontekstualizaciji svih javnih politika.

REFERENCE

1. Adam F., Makarović, M., Rončević, B., Tomšić, M. (2005) *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in Eastern-Central Europe*. Budapest: CEU Press.
2. Arrighi G. (ed.) (1985). *Semiperipheral Development*. Beverly Hills. Sage.
3. Blagojević, M. (1991). *Žene izvan kruga: profesija i porodica*, Beograd, ISIFF.
4. Blagojević, M., D. Duhaček, and J. Lukić, eds. 1995. *What Can We Do for Ourselves?* Belgrade, Center for Women's Studies, Research and Communication.
5. Blagojević, M. (2002). *Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000, Urođnjavanje cene haosa, u Srbija krajem milenijuma, razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd, ISIFF.
6. Blagojević M.(2004). *Creators, Transmitters and Users: Women's Scientific Excellence at the Semiperiphery of Europe*. In: *Gender and Excellence in the Making*. European Commission, Directorate- General for Research, Luxemburg.

7. Blagojević, M. (2009). *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
8. Blagojević, M. (2010). Feminist Knowledge and the Women's Movement in Serbia: A Strategic Alliance, *Aspasia* 2010/ Volume 4
9. Blagojević Hjuson, M. (2012). *Žene i muškraci u Srbiji: šta nam govore brojevi?* Beograd, UN Women.
10. Blagojević, M. (2013a). Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities, in: Hearn J., Blagojević M. and Harrison K. (eds.): *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*, NY: Routledge.
11. Blagojević Hjuson, M. (2013b). *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakidašnji život*, Beograd, UN WOMEN.
12. Blagojević-Hughson, M. and Bobić, M. (2014). Understanding the population change from semi-peripheral perspective: Advancement of theory, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. 2014, (148).
13. Blagojević Hughson M. (2016) Not just Another Country Case: Engaging with the Semiperipheral Perspective in the Deconstruction of Serbian Masculinity (2016) (in print, chapter in a book, Routledge).
14. Clark J. Bainton D.; Lendvai N and Stubbs, P. (eds.) (2015) *Making Policy Move: Towards a Politics of Translation and Assemblage*, Bristol: University of Bristol, Policy Press
15. Connell, R. (2007). *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science: Social Science and the Global Dynamics of Knowledge*. Unwin: Polity Press.
16. Connell, R. (2014). Margin becoming centre: for a world-centered rethinking of masculinities. *Norma: International Journal for Masculinity Studies*, Published online: 30 August 2014 (<http://dx.doi.org/10.1080/18902138.2014.934078>).
17. Dojčinović-Nešić B.(2010). Translation as Border-Crossing: Virginia Woolf's Case, *Trans, Revue de litterature generale at comparee*, No 9 (<http://trans.revues.org/417>).
18. Đurić, D. (2013). Politika fizičke kulture, moderni ples i tri narativa o Magi Magazinović, *Knjiženstvo* (<http://knjizenstvo.rs/magazine.php?text=98>).
19. Eisenstadt, S.N. (ed.) (2002). *Multiple Modernities* . New Brunswick: Transaction Publishers.
20. Enwise Report: *Waste of Talents: turning private issues into a public debate* (2003), European Commission http://europa.eu.int/comm/research/science-society/women/enwise/events_en.html.
21. Funk, N. (2014). A very tangled knot: Official state socialist women's organizations, women's agency and feminism in Eastern European state socialism, *European Journal of Women's Studies*, Sage, 30 June.
22. Hearn, J. (1998). Theorizing men and men's theorizing: Men's discursive practices in theorizing men, *Theory and Society* 27.
23. Harding S. (ed) (1987). *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Bloomington: Indiana UP.
24. Harding, S. (ed.) (2004). *The feminist theory standpoint reader: Intellectual and political controversies*. New York: Routledge.

25. Hartsock, N. (1983). *The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically feminist historical materialism*. In S. Harding, ed. & M. B. Hintikka (Eds.), *Discovering reality* (pp. 283–310). Boston: Ridel.
26. Hearn, J. and Blagojević (2013) M. Introducing and Rethinking Transnational Men, in: Hearn J., Blagojević M. and Harrison K. (eds.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*, NY: Routledge.
27. Hearn, J., Blagojević, M. and Harrison, K. (eds.) (2013): *Rethinking Transnational Men: Beyond, Between and Within Nations*, New York: Routledge.
28. Hughson(Hjusun), M. (2015) Poluperiferija i rod: pobuna konteksta, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
29. Klein, N. (2007) *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Penguin Books.
30. Marody, M. and Poleszczuk, A. G. (2000): "Changing Images of Identity in Poland: From the Self-Sacrificing to the Self-Investing Women?" In: Gal, S. and Kligman, G. (eds.) *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, New Jersey.
31. McMahon, Christian, Connell, Raewyn. 2015. "Emerging Ideas in Masculinity Research: An Interview with Raewyn Connell by Christian McMahon." *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 1: 67-73. DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.1.169>
32. Meurs, M. and R. Ranasinghe (2003): "De-development in Post-Socialism: Conceptual and Measurement Issues", *Politics and Society*.
33. Santos, Boaventura de Sousa (2003) "The World Social Forum: Toward a Counter-Hegemonic Globalization" presented at the XXIV International Congress of the Latin American Studies Association, Dallas, 27-29 March, 2003 (http://www.choike.org/documentos/wsf_s318_sousa.pdf)
34. UNFPA (2010) *Emerging Population Issues in Eastern Europe and Central Asia: Research Gaps on Demographic Trends, Human Capital and Climate change*. <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/bmsablou.pdf>.
35. Young, B. (2005) Globalization and Shifting Gender Governance Order(s). *Journal of Social Science Education*, (2)
36. Wallerstein, I. (1979) *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

DISCOVERING THE OBVIOUS? WHY DO WE NEED THEORY OF SEMIPERIPHERIALITY?

In this text the author offers a short review of development of both the concept of the semiperiphery and a theory of semiperipherality. She claims that without articulation of the theory of semiperipherality it is impossible to understand fundamental characteristics of societies which belong to the semiperiphery of Europe. After a short overview of the development of the idea and reception of that idea in scientific circles, the author exhibits the inspiration coming from different theoretical strands in feminist theory and general sociological theory (including "Southern theory", "Intersectionality",

"Deconstruction of the centers", "Theory of multiple modernities", "Standpoint theory", and "System theory"). However, the key component of articulation of the theory of semiperipherality is her own empirical research and policy work, which the author conducted at the semiperiphery, and which enabled the articulation of "grounded theory". The author then focuses on explaining the two pillars of this theory, namely: the process of "de-development" and the phenomena of "surplus of humans". In the next part of the text the author applies the theory to two examples: gender regimes and population development. The author concludes that further explanatory and heuristic development of this theory will enable better understanding of the development issues in Serbia, as well as better contextualization of public policies.

Key words: semiperiphery, semiperipherality, gender regimes, de-development, surplus of humans, population development

SRBIJA U KONTINUITETU KULTURE NASILJA-EFEKTI POSTTRANZICIONE KULTURNE PARADIGME¹

Dr Olivera Pavićević

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nasilje kao društveni fenomen predstavlja višeznačnu pojavu koja ne podrazumeva samo primenu fizičke sile i ne mora biti povezana sa kriminalitetom. Načini na koje se nasilje ispoljava su otkriveni i skriveni, raznovrsni i mnogobrojni. Kreću se od teških krivičnih dela kakvo je ubistvo, do načina na koji se proživljava svakodnevnica uz političko, medijsko, komunikacijsko, rodno ili pak, neko drugo nasilje. Strah od nasilja predstavlja narastajući i uznemirujući fenomen današnjice.

Osnovna teza u ovom tekstu je da postoji institucionalna podrška kulturi nasilja, te da se ona ogleda u zakonima, socijalnoj i kulturnoj politici i delovanju institucija koje su povezane sa kolektivnim izrazima kulture. Primena prava i kvalitet socijalnih institucija su od ključnog značaja za ponašanje građana i definisanje onoga što je prihvatljivo i neprihvatljivo. Bujanju potkulture nasilja pogoduje izostanak pravne i institucionalne regulative. Vrednosna i normativna konfuzija dovode do vakuuma koji proglašava nasilje za dominantni oblik samoodbrane, pa i opstanka. Predatorski odnos prema društvu usled dugotrajne institucionalne anomalije postaje svojstvo, kako elite, tako i građana. Rodna dimenzija se ispoljava kroz osujećeni i radikalizovani patrijarhalni obrazac koji, takođe, na različite načine generiše nasilje.

Ključne reči: nasilje, kultura, potkultura, patrijarhat, kapitalizam, institucije

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

UVOD

Nasilje, čini se, nikada nije samo nasilje. Ono proizilazi iz nejednakosti, kako političke, tako i perceptivne. Kroz nasilje se može ostvariti fizička i simbolička dominacija identiteta pojedinaca i grupa. Ono često nosi jednu vrstu komunikativne snage, a bol koji nanosi je fizički i simbolički. Bol javne degradacije povezan je sa značenjima nasilja koji su podjednako bitni i za počinioca, i za žrtvu. Širok spektar uznemirujućih nasilnih događaja - neonacistički napadi, seksualni delikti, zločini različitih nasilničkih bandi mogu se shvatiti kao oblici ritualnog nasilja dizajnirani tako da degradiraju identitet žrtava i da nametnu niz željenih značenja za njih, koja će opstati dugo nakon što fizički bol izbledi (Ferrel et al. 2008). Njihova strašna posledica leži u složenoj povezanosti sa kulturnim značenjima. Nasilje je utkano u slike koje pronosi svet globalne komunikacije. Proslava nasilja je deo kulturne produkcije identiteta, smisla i značenja, nažalost, prečesto, zasnovanih na nejednakosti, teroru i ideologiji. Značenje i doživljaj nasilja se specifično menjaju u kulturnom kontekstu, što dovodi do potrebe da se fenomen nasilja analizira u skladu sa kulturnim obrascem, koji može biti dominantan ili partikularan u jednom društvu.

U sprezi nasilja i kulture, nastao je pojam potkulture nasilja koji podrazumeva specifične – lokalne, ili za određenu grupu svojstvene sklonosti ka uvažavanju moralnih kodeksa koji su zasnovani na nasilju. Takve zajednice su, najčešće, tradicionalno sklone uzdizanju nasilja shvaćenog, pre svega, u vezi sa očuvanjem časti. One su konfliktne u odnosu na dominantnu kulturu, i širu društvenu sredinu. Potkultura nasilja predstavlja izdvojeni sistem normi, pravila ponašanja, kažnjavanja i nagrađivanja koji se formira mimo ili u suprotnosti sa dominantnim vrednosno-normativnim sistemom, faktički hipertrofirajući njegove određene elemente (prevashodno očuvanje tradicionalnih vrednosti patrijarhata i tako shvaćene muškosti).

Potkultura nasilja predstavlja opstanak, ili regresiju u strogo hijerarhijski organizovanu zajednicu, a nasilno ponašanje se ne pojavljuje kao posledica pronasilnih vrednosti i stavova, već su oni rezultat uspostavljenog poretka unutar te potkulture. Ugled, čast i hrabrost su karakteristike najuvaženijih pripadnika ove potkulture i njihova snaga se meri kriterijumima koji su formirani unutar te potkulture. Dok su za pripadnike ostatka društva oni često nerazumni i brutalni, pripadnici potkulture ih interiorizuju kao ispravne i slede bez osećanja krivice.

Dok se potkultura nasilja odnosi na uspostavljanje specifičnih pravila društvenog saodnošenja u kome nasilje predstavlja normativni oblik socijalne kontrole, kriminalnu potkulturu čini složena asocijacija i mreža simbola, značenja i znanja (Ferrell, 1995). Pronasilna potkultura ne podrazumeva nužno prihvatanje kriminalnih vrednosti, iako je, prema Volfangu i Ferracuti, u direktnoj suprotnosti sa dominantnom kulturom (Wolfgang i Ferracuti 1967). Međutim, ni kriminalna potkultura ne predstavlja jednoznačnu povezanost sa kriminalom u pravno-krivičnom smislu. Pripadnici kriminalne potkulture uče i dele zajedničke motive, stremljenja,

racionalizacije i stavove koji čine specifičan stil života. Ipak, u osnovi, kako potkulture nasilja, tako i kriminalne potkulture stoji kontinuum marginalnosti kao centralna tačka prihvatanja vrednosti koje se prepoznaju kao kontra-kulturne vrednosti.

Definisanje kriminalne potkulture koja nastaje na raskršnici kulture i kriminala varira u dinamičnom saodnošenju društvenih i pravnih normi, stila, simbola i medijske reprezentacije. Prihvatanje kriminalne potkulture ne podrazumeva nužno učešće u kriminalu, već može značiti izbor identiteta ili stila koji sadrži nekonvencionalne, nedozvoljene ili kriminalizovane prakse.

Susretanje kulturne i kriminalne prakse u savremenom društvenom životu predstavlja "evoluciju javnih kontroverzi prošlosti i sadašnjosti koji oblikuju iskustvo i percepciju svakodnevnog života kroz preseke kulture i kriminala" (Ferrell, 1995). Kulturni i krivični procesi se neprekidno prepliću duž kontinuuma marginalnosti, nezakonitosti i javnog prikazivanja. Tradicionalno diskretne kategorije kulture i kriminala se neprekidno dovode u pitanje njihovim prožimanjem u okviru novih potkulturnih stilova i simbola. Kultura apsorbuje značenja, stilove i simbole koji su prvobitno definisani u okviru kriminalizovanih praksi pojedinih društvenih grupa i manifestacija (Ferrell, 1995). Kulturni i kriminalni identitet u okviru kriminalne potkulture variraju između konvencionalnog i kriminalnog. Mera "zloćudnosti" kriminalne potkulture je uslovljena procesima kriminalizacije (etička, pravno-krivična dimenzija), društvenom polarizacijom (društveno-ekonomska dimenzija) i medijskom reprezentacijom (kulturna dimenzija). Kulturna praksa je na neprekidnoj meti, kako moralno-političkih procena i moćnih kulturnih referenci koje uključuju pravna sredstva i političko-medijske kampanje da se pojedini kulturni sadržaji kriminalizuju, tako i na udaru kriminala koji na različite načine erodira vrednosti dominantne kulture, ali i univerzalnih ljudskih vrednosti.

POTKULTURA I KULTURA NASILJA KAO RAZLIČITI FENOMENI

Pojam potkulture nasilja se razlikuje od kulture nasilja. Prva predstavlja odstupanje od preovlađujućeg konsefusa o normama i vrednostima i ograničena je na određene oblasti, zajednice ili grupe. Ona protestuje protiv društva u celini prihvatanjem nasilnih metoda rešavanja konflikata. Pozivanje na prinudu i nasilje često stvaraju osećanje identiteta, ali stoje u suprotnosti sa tekovinama modernih društava koji nikada direktno ne podstiču protivzakonito nasilje.

Ukoliko postoji nasilna praksa koja je prihvaćena od društva kao celine moraju se tražiti indirektno ili prikrivene indikacije koje podstiču nasilje u normativno odobrenim dispozicijama ili u konceptualnoj ili ideološkoj postavi. Činjenice nasilja često govore same za sebe, a da bi se saznalo kako su one podržane i ugrađene u dominantnu kulturu moraju se razmatrati centralne vrednosti društva (Waldmann, 2007).

Shodno tome, važno je istaći da moderni kapitalizam funkcioniše kao kulturno preduzeće i da se njegova ekonomija ostvaruje u kulturi. On se pojavljuje kao sistem dominacije čija je ekonomska i politička održivost zasnovana na kulturnim dostignućima.

Njegovi zločini i njihova kontrola su, takođe, uslovljeni tržišnim načinom života, reklamnim mašinerijama koje prodaju potrebe, identitete i utiču na osećanje pripadnosti (Ferrell,2008). Uslužna ekonomija zasnovana na zamišljenim zadovoljstvima deo je kulturne produkcije koja iza ideologije slobodne trgovine i rasta ekonomskih mogućnosti skriva gulage fabrika sa jeftinom radnom snagom. Ulazak potrošačkog kapitalizma u društveni život menja pretpostavke nasilja i zločina koji se vrte u krugu institucionalizovane nehumanosti koja mu je u velikoj meri svojstvena.

Popularna kultura, pre svega, posredovna medijima i industrijom zabave obuhvata spektakl nasilja, brutalni muški autoritet, kao i imunitet i ravnodušnost spram činjenica nasilja u gotovo svim sferama društvenog života. Praksa nasilja postala je uobičajeno dnevno iskustvo u kome ljudi više nisu samo voajeri tih strahota, već i saučesnici koji se oslanjaju na nasilje. Spektakl sugerise želju društva za spavanjem (Debord,1994). Spektakl je u naponu i potčinjen je snagama neoliberalizma koji promovišu mešavinu infantilizma, brutalnosti, odbacivanja i bezakonja. Kasino kapitalizam hrani spektakl, obezbeđuje trijumf forme nad suštinom. Ljudi više ne mogu zamisliti zadovoljstvo u bilo kom drugom smislu osim kroz nemilosrdne prizore bezrazložnog nasilja i okrutnosti, čak i onda kada tuguju zbog njegovih tragičnih posledica (Giroux, 2012). Različiti izrazi ekstremnog nasilja se beskonačno reprodukuju u različitim kulturnim aparaturama koje funkcionišu u nizu drugih ekonomskih i političkih snaga u legitimnoj kulturi okrutnosti i odbacivanja u svakodnevnom životu. Zadovoljstvo je kolonizovano u službi nasilja jačajući tvrdnju da "postoji eho pornografije u maksimiziranju zadovoljstva nasilja" (Giroux, 2012). Takvo nasilje promovise stanje moralne, emocionalne i intelektualne anestezije u kojoj se stvarno nasilje čini kao tehnički nesavršeno u odnosu na svoje holivudske, televizijske i ekranizovne kulturne verzije.

Nasilje se promovise i kroz idiotizam kulture slavnih koja predstavlja napad na sam duh i radikalnu maštu. Koreni nasilja nisu samo lični, oni leže u domenu nekog nedokučivog emocionalnog poremećaja (Giroux, 2013). Socijalna patologija i kolektivna amnezija sakrivaju dublje strukturne i simboličke dimenzije nasilja i proizvode slabu moralnu i političku reakciju. Kolektivna amnezija obezbeđuje preduslov za autoritarnu brutalnost. Neoliberalni kapitalizam je stvorio niz kulturnih aparatura koje su zasnovane na ispraznosti kulture slavnih, konformizmu i infantilizaciji. Estetika hiper nasilja i pedagogija infantilnosti podstiču aroganciju, sputavaju kritički razum, i na kraju vode u represiju. Glavni mediji su opsednuti nasiljem, jer je ono postalo roba koja povećava gledanosti i snažno odjekuje.

U radikalnoj kritici američkog društva, Žiro (Giroux) ističe da država i korporativno nasilje spajaju pljačku javnih riznica, smanjivanje fondova javnim školama, ukidanje javnih davanja, kreiranje politika koje šire siromaštvo, beskućništvo, nedostatak zdravstvene zaštite i svih neophodnih uslova koji su osnova za održavanje minimuma ljudskog dostojanstva (Giroux, 2013). Preokupacija svakodnevnim preživljavanjem je naterala ljude da prestanu da gledaju napred i da urone u kulturu straha, nesigurnosti i nadzora. Umesto modela pravde i socijalne odgovornosti država je postala prototip bezakonja, simbol korupcije, kažnjavanja i pohlepe. Nasilje je postalo, ne samo temelj

korporativnog suvereniteta, ono je postalo ideološka brana zdravom razumu. Pod kazino kapitalizmom država je postala neprijatelj i garant legitimizacije nezakonosti, normalizacije nasilja i sile. Sama subjektivnost je postala hiper-maskulizirana, transformisana u proslavi agresivnog i nasilnog.

Umesto da promovišu demokratske vrednosti i poštovanje prema drugima koje uključuje društvenu odgovornost institucije su organizovane za proizvodnju nasilja, u školama, zatvorima, i u glavnim ekonomskim institucijama. Finansijski oligarsi, apostoli kazino kapitalizma promovišu oblik društvenog nasilja koji se može nazvati "gangsterski režim". Komanda sveopšte privatizacije iznedrila je "kulturu surovosti" koja poznaje samo pravo jačeg, bez milosti za slabije, usamljene, bolesne, nezaposlene i siromašne (Giroux, 2013).

Globalizacija u velikoj meri podrazumeva politiku koja je postajući globalna, postala nesputana od politike nacionalnih država, manje kontrolisana, arogantnija i sve više začarana u svojoj potrazi za resursima, profitima i bogatstvima. Za razumevanje tog procesa odgovorne su lokalne vladajuće elite koje u kontinuitetu ispoljavaju nedovoljno sposobnosti u balansiranju uticaja i efekata spoljnih i unutrašnjih društvenih procesa. Savremeni svet brzih pokreta koji se kreće tele-komunikacijskim mrežama emituje slike nasilja nastale u ekspanzionističkoj putanji kasnog kapitalizma. On nastavlja da kontaminira jednu zajednicu za drugom oblikujući društveni život u nizu pljačkaških susreta, kao i svakodnevnim kriminogenim očekivanjima materijalnih pogodnosti. Globalne trajektorije pretvaraju kolektivitete u tržišta, ljude u potrošače, a iskustva i emocije u proizvode (Ferrel, 2008). Činjenice nasilja ne mogu biti ukinute političkom promenom, iskazima ili kampanjama o značaju smanjenja nasilja. Kultura je mesto u kome se odvija neprekidna smena kulturnih obrazaca koji slave nasilje, ali i mesto koje može zaustaviti i izmeniti taj kontinuitet promocijom univerzalnih ljudskih vrednosti na svim nivoima.

Iako je potkultura nasilja u Srbiji marginalizovana, nasilje ostaje okosnica produkcije kulturnih i društvenih relacija u sklopu hiperkomercijalizacije i banalizacije kulturnih vrednosti. Nasilje nije više deo ideološko-nacionalističkih opsena koje skrivaju činjenice društvene realnosti (konverziju političkog u ekonomski kapital od strane vladajućih elita). Ono se ispoljava kao rezultat uspostavljanja novog društvenog, ekonomskog i kulturnog poretka u duhu korporativnog kapitalizma. Taj proces protiče u potpunoj nespremnosti odgovornih društvenih i kulturnih aktera da se sa njime suoče izvan granica partikularnog interesa. Nespremnost se ogleda u širokom spektru zloupotreba, neznanja, neregularnosti, nebrige i nestručnosti.

Novi politički ciljevi mogu doneti zaokret u percepciji političkog neprijatelja. Međutim, ljudi i dalje trpe neumanjeni pritisak izrazito nepovoljnih društveno-ekonomskih okolnosti. Mada je aktuelna politička elita u Srbiji, uslovno rečeno, opozvala tradicionalne ideološke neprijatelje (najčešće označene u nacionalističkom ključu), ostaje pitanje šta se na individualnom i kolektivnom nivou dešava sa negativnim osećanjima koja su bila ka njima usmerena. Da li i ona mogu da nestanu ukoliko prethodno nisu realizovane društvene i kulturne pretpostavke prijateljskog i

nekonfliktnog diskursa koji podržavaju toleranciju, solidarnost i empatiju kao modus socijalne interakcije? Da li sagledavamo prijatelje izvan kriterijuma koji je definisan postojanjem političkog neprijatelja. Da je odgovor na ovo pitanje odrečan pokazuju dve preovlađujuće socijalno-psihološke reakcije postkonfliktnog društva Srbije, a to su sa jedne strane, apatija i cinizam, a sa druge, pojačano brutalno i nepredvidljivo nasilje koje se sve više odigrava u bliskom porodičnom i susedskom okruženju. Pitanje: "u ime čega da činim nasilje?" zamenjeno je pitanjem: "u ime čega da ne činim nasilje?".

SOCIJALNO-EKONOMSKI KONTEKST NORMATIVNE I MORALNE DEREGULACIJE

Institucije civilnog društva se menjaju pod uticajem "korozivnog dejstva tržišta" (Skcopol, 1996). Dominacija tržišta ima širi društveni uticaj na kontekstualizaciju normativnih orijentacija i percepciju (ne)pravde². Ona se odnosi na tipove ponašanja u okviru "kognitivnog pejzaža" koji reprezentuje strukturno prilagođavanje moralnom poretku tržišta i ekonomije (Karsted i Farrall, 2006).

Oslanjajući se na Mertonovu teoriju anomije (Merton, 1938), Messner i Rosenfeld (Messner i Rosenfeld, 2007) su izneli shvatanje po kome dominacija ekonomije u društvu i kulturi stvara nesklad između kolektivno akcentovanih ciljeva i dostupnih normativnih načina da se oni postignu. Sa jedne strane, traži se orijentisanje ponašanja prema prospektu bogaćenja, a sa druge, su uveliko uskraćene efikasne mogućnosti da se to uradi institucionalno³ (Merton, 1938:679). Ovaj "kulturni etos" se manifestuje kao "prepoznatljiv skup vrednosti i obaveza" u ostvarivanju željenih orijentacija, kao što su: individualizam, univerzalizam i "fetišizam novca" (Messner, 2003).

Anomija zakona se konceptualizuje kao izmenjena struktura normativnih orijentacija koja individualno poimanje pravde pomera na zamućenu granicu između legalnog i legitimnog. Institucionalna anomija i moralni cinizam proizlaze iz poljuljanog odnosa prema legitimitetu konvencionalnih normi. Dominacija profesionalne i životne filozofije prema kojoj su biznis, politika i kriminal neraskidivo povezani u jedinstveni ključ uspeha reflektuje se na svakodnevni život običnih ljudi kao rasprostranjen stav da kršenje različitih normi i regula ima moralno opravdanje. Popustljiv stav prema "para-kriminalu" i različitim vidovima nasilja potiče od izjednačavanja preduzimljivosti i bezskrupuloznosti. "Kriminal koji ne vrebe torbice, već naše ideale osnažuje ambijent

---

² Analiza institucionalne anomije (Messner, Rosenfeld, 1994) pokazuje da je ravnoteža između obrazaca za uspostavljanje jedinstva neophodnog za funkcionisanje društva u vezi sa nivoom *dobrovoljnog konformizma* u društvu i delotvornošću mehanizama socijalne kontrole (Cordella, 2009). Kada su obrasci za uspostavljanje jedinstva izrazito neuravnoteženi društvo će se suočiti sa abnormalno visokim stepenom devijantnosti i kriminaliteta. "Anomija nije nedostatak normi već odsustvo (kvaliteta) pružanja podrške normama – kao što su pomirenje, kompenzacija, obrazovanje i reintegracija" (Cordella, 2009: 448).

³ Obim ovakvog ponašanja se povećava sa širenjem disproporcije na relaciji cilj-sredstvo. Merton kaže: "Antidruštveno ponašanje se javlja u velikom obimu samo onda kada sistem kulturnih vrednosti uzdiže, doslovno iznad svega ostalog, određene *zajedničke* simbole uspeha za *čitavu populaciju*, dok njegova društvena struktura strogo ograničava ili potpuno onemogućava pristup dozvoljenim načinima postizanja tih simbola *velikom delu te iste populacije*" (Merton, 2009: 284).

polusveta" (Ros, 1907) u kome se nesagledivim procesima povezuju legitimni poslovi, političke organizacije i kriminalno podzemlje.

Preovlađujući obrasci materijalističke kulture kasnog kapitalizma izmenili su i tradicionalne vrednosti srednje klase. Vrednosti marljivog, predanog rada, obazrivosti i odgovornosti dovedene su u pitanje. "Sve je glasniji poziv na individualizam i pozivanje na ličnu odgovornost kao osnovni uslov za meriokratski uspeh na tržištu koji preduzetnički projekat i zapošljavanje u novoj ekonomiji proglašava za moralnu obavezu" (Brown i Hesketh, 2004: 232). Srednja klasa se prividno pojavljuje kao društvena potpora privilegovanih elita, ali se dubljim uvidom u njeno realno stanje otkriva da je situacija drugačija. Stagnacija prihoda i rast troškova ukazuju na borbu srednje klase za ekonomski opstanak koja se odvija u uslovima rasta fiksnih troškova, plaćanja hipoteka, privatnih zdravstvenih osiguranja, transporta, brige o deci, školovanju i dr. Pripadnici ovog sloja gurnuti su u emotivni ambis, izgubili su mesto u društvenom pejzažu, kao i koherentni identitet što ih čini osujećenim, pa čak i bespomoćnim u pokušajima da poboljšaju svoj položaj.

Istraživanja pokazuju da pripadnici srednje klase izražavaju sve veći prezir prema poštovanju zakona, priznajući u dve trećine slučajeva, da su kršili zakon u sferi utaje poreza i potraživanja od osiguranja (Karsted i Farrall, 2006). Poštovanje pravila u nekim krugovima srednje klase postaje smetnja u povećanju dobiti i stvara neopravdano nepovoljni položaj koji ometa neobuzdano traganje za ostvarivanjem ličnog interesa i profita. Smanjeni moralni standardi srednje klase erodirali su kroz prihvatnje provizija, korupciju, prekršaje u plaćanju poreza i naplati osiguranja. Njihovo opravdanje je pobuna protiv nepravde (Karsted i Farrall, 2006). Nepravda se doživljava kao ograničavanje u držanju distance u odnosu na niže klase. U tri "biti najbolji" opadaju osećanja empatije, solidarnosti i razvijanja bliskih porodičnih odnosa. Moralno stanje engleskog društva mnogo je više narušeno ovakvim ponašanjem nego nasilnim, uličnim i drugim zločinima (Karsted i Farrall, 2006). Srednja klasa je odgovorna za širok spektar kriminalnih aktivnosti. Razlozi su kompleksni, a odnose se na osnovne društvene promene u britanskom društvu u poslednjih trideset godina. Prezir prema zakonu je rasprostranjen u središtu društva, iako se osiono pretpostavlja da se najveće kršenje zakona pronalazi na marginama i među određenim marginalnim grupama. Anti-socijalna ponašanja su anti-gradanska ponašanja koja vrše ugledni građani iz pohlepe, a ne iz potrebe, varajući osiguravajuća potraživanja i hvaleći se time po kafanama među prijateljima. Ciničan odnos prema zakonu povećava spremnost uglednih građana da se uključe u nelegalno i nefer ponašanje na tržištu (Karsted i Farrall, 2006)

Novo tržište je izazvalo ekonomske i socijalne promene na makro-nivou, utičući duboko, na kognitivni pezaž koji uključuje normativne orijentacije i ponašanje. Kriminal "svakodnevnog života" reflektuje promene u ekonomiji kasnog dvadesetog veka u kome se dešava "izobilje novih kriminalnih prilika" (Shover, et al. 2003:490). "Obični" potrošači i građani su podjednako uključeni u eroziju morala i "dobre prakse" kao i elite korporativnog kriminaliteta sa svojim globalnim igračima i velikim prevarama (Kassted, Levi i Godfery, 2006). Građani ne oklevaju da iskoriste nelegalne i nefer izazove.

Bezskrupulozno i nepošteno ponašanje postaje "normalno" usled dvosmislenog odnosa normalnog i normativnog koje se pojavljuje kao posledica deregulisanog tržišta i rizičnog okruženja poznog kapitalizma. Pritisci tržišta izazvali su temeljne promene u sferi rada, identiteta, kao i efekat deregulacije i delegitimizacije koji je doveo do krize političkih legitimiteta, slabljenja njihovog tradicionalnog uticaja i "nemogućnost legitimizacije dominantnog poretka u društvenim i ekonomskim odnosima" (Sekulić, 2007:349). Uzdrmane osnove legitimnosti rezultiraju erozijom legitimiteta institucija vitalnih za demokratska društva, kao što su sistem obrazovanja, socijalna država i pravosudni sistem, izazivajući uspon uličnog nasilja, legalnog cinizma i nepoverenja. Sumnja u zakonske norme i njihovu primenu, kao i osnovna načela društvenog morala konvencionalne vrednosti proglašava za irelevantne, nepraktične i nedostižne.

Stvaranje novih političkih i ekonomskih odnosa na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou u mnogo većoj meri predstavljaju generator nasilja, nego što je to pitanje socijalnog kolapsa (Duffield, 2000). Globalna neformalna ekonomija i kriminalna privreda postaju način preživljavanja. Nastojanje da se društvo organizuje po formalnoj liniji na osnovu ideje o univerzalnom pravilu koje organizuje društveni život, nije osujećeno isključivo iracionalnim principima neformalnih mreža koje se tumače kao afektivne relacije srodničkog i prijateljskog karaktera, već se može govoriti o izboru "racionalne ekonomske aktivnosti koja je usmerena na zarađivanje novca i minimiziranje rizika koja stoji u osnovi kriminalne aktivnosti" (McIntosh, 1976: 265). Deregulisani javni i privatni sektor rezultat je ekonomske metamorfoze koja je "tržište iz senke" ponudila kao iznuđenu strategiju za opstanak u "gangsterskom režimu" u kome nasilje, a ne građanska odgovornost, predstavlja mnogo značajniji faktor za uspešno individualno funkcionisanje. Shodno tome, *predatorski kapital* (Pavićević, 2015) predstavlja oblik humanog kapitala sahvāćenog kao skup stavova i sposobnosti koje pojedinac prihvata i razvija da bi ostvario egzistenciju definisanu kriterijumima tržišne kulture poznog kapitalizma.

PROŽIMANJE KULTURE I POTKULTURE NASILJA – KONTINUITET NASILJA U SRPSKOM DRUŠTVU

Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu potkultura nasilja pojedinih zajednica i grupa i globalna nasilna kultura? Odgovor na ovo pitanje je posebno značajan za Srbiju u kojoj je pre dvadesetak godina došlo do intenziviranja potkulture nasilja i njenim rasprostriranjem u svojevrsnu kulturu nasilja. Uzimanje zakona u "svoje ruke" i ostvarivanje ciljeva mimo i nasuprot zakona upotrebom prinude i nasilja bilo je tipično za period devedesetih godina prošlog veka u Srbiji. Sklonost ka takvoj rutinizaciji kolektivnog nasilja poticala je od bliskosti aktuelnog ratnog sukoba, izolovanosti i sveobuhvatne kriminalizacije društva. U takvim okolnostima nasilje je omogućavalo sticanje ugleda i uspeha. Nasilje je popunilo vakume koji su nastali razaranjem vrednosnih i normativnih regulativa. U kulturi oskudice i uznemirenih identiteta stanje nemoći i marginalnosti je doprinelo revalorizaciji civilnih vrednosti. Konceptualizacija

potkulture nasilja je bila determinisana intezivnom ekonomskom i socijalnom polarizacijom koja je prizvodila "patološke" ili "nenormalne kulturne vrednosti".

Pro-nasilne vrednosti usvajane su u procesu odbacivanja konvencionalnih vrednosti koje su se doživljavale kao nepravedne, neadekvatne i u moralnom smislu nedosledne. Uzdizanje "ulične pravde" i "uličnog koda" u Srbiji devedesetih, bilo je povezano sa rasprostriranjem sivih i crnih ekonomskih tokova koji su omogućavali opstanak širokim slojevima stanovništva i bogaćenje privilegovanim prokriminalnim političkim elitama, kao i neospornim kriminalcima. Poslovanje u suprotnosti sa pravnim i legalnim normama, ilegalno tržište, ekonomska polarizacija i marginalizacija većine društvenih slojeva doveli su do valorizovanja vrednosti i normi potkulture nasilja koje su nudile mogućnost egzistencijalnog i psihološkog opstanka. Uzajamno jačanje potkulture nasilja i kriminala, njihova afirmacija na širokom društvenom planu ogledala se u agresivnoj, neprijateljskoj i patron-klijent strukturisanoj, mačističkoj kulturi nasilja srpskog društva devedesetih.

Sa druge strane, talas nasilja sa shodnim obrascima ponašanja i uzora tražio je svoje opravdanje u porošlosti. Parohijalizam – retradicionalizacija nezapadnih kultura kao reakcija na proces demokratizacije (Hantington, 2004; Csillag i Széleányi, 2014) produkovao je etničke, religijske i nacionalističke derivate mitsko-ritualne svesti. Nasilje se sagledavalo kao neophodno sredstvo u očuvanju etno-tradicijskog identiteta zasnovanog na mržnji prema ideološki definisanom neprijatelju nacije. Tradicija se vraća kao poslednja mogućnost odbrane identiteta i integriteta pred rasturenim svetom i gubitkom mogućnosti za normalan i uređeni život. Potkultura nasilja raširila se u celom socijalnom i kulturnom prostoru, sa posebno izraženim i radikalnim ispoljavanjima u pojedinim društvenim grupama (omladinske huliganske grupacije, pojedine političke partije, bezbedonosne strukture, paravojne grupacije, kriminalno podzemlje, većina medija). Junaštvo, čast, nepokornost, inat, hrabrost, ratnička prošlost simbolički su podupirali ksenofobiju, mržnju i nasilje. Oni su činili elemente novog vrednosnog poretka koji se nudio u okviru novog/starog ideološkog diskursa oslonjenog na narative o epskoj istoriji, tradiciji, nacionalnoj slobodi, slavi i junačkoj avanturi.

Izlazak iz kulture nasilja koja je bila dominantna devedesetih godina prošlog veka u Srbiji, odvijao se kroz proces demokratizacije koji je bio zasnovan na vrednostima građanskog društva, i zagarantovanim pravima i slobodama pojedinaca. Međutim, "politički kapitalizam" (Staniszki, 1990) ili "drugarski kapitalizam" (Sharafutdinova, 2011) je u ideološkoj sferi proizveo "komunistički tradicionalizam" ili "komunistički neokonzervativizam", a u političkoj sferi, nelibralnu demokratiju i patrimonijalni sistem (Csillag i Széleányi, 2014)⁴. U taj proces su uključeni, kriminalizacija svih (ne samo oligarha i moćnih, već i srednjeg i preduzetničkog sloja), korupcija i zastrašivanje, kao i očinski odnos vlade prema građanima koji gube osećanje sopstvene odgovornosti. Novi politički i ideološki legitimet je zasnovan na nacionalnim vrednostima i konzervativnoj poziciji. Imperativ liberalne misli da se lični -interes može ostvariti samo kroz uvažavanje interesa

---

⁴ "Mafijaška država" je formulacija koncepta po kome se pojedine postkomunističke zemlje vide kao organizovane po mafijaškom hijerarhijskom sistemu "od gore" Premijer je kum ili don koji koristi javnu vlast da ostvari svoje ekonomske interese i interese svoje uže i šire porodice (sastavljene od vernih sledbenika) na nepredvidiv, nelegitiman i ne-ideološki način (Magyar, 2013, 2014; Naim, 2012 prema Csillag i Széleányi, 2014:4).

svih drugih, bez obzira na njihov različiti identitet (Adam Smit, 1776), ne može biti ostvaren u ideološkom uzdizanju imaginarne nacionalne zajednice koja se pojavljuje kao prazan konstrukt. Nacionalni interes ne proističe iz interesa formiranog kroz interakciju pojedinaca, već od interesa "zamišljene zajednice" - nacije (Anderson, 1991 prema Csillag i Szelény, 2014:7).

Kontinuitet različitih kulturnih obrazaca koji podstiču nasilje u srpskom društvu u poslednjih davadeset godina ogleda se u snažnoj zastupljenosti različitih sprega kulture i nasilja o kojima je prethodno bila reč. One se međusobno prožimaju i podstiču u permanentnim okolnostima institucionalne slabosti i institucionalizovane opscenosti. Takvo stanje čini da se društveno okruženje neprekidno doživljava kao neprijateljsko čime se smanjuju lični i društveni kapaciteti za razvijanje demokratskog, otvorenog i odgovornog odnosa prema drugima. Neprijateljski, podozriv i nepoverljiv odnos prema bližem i daljem socijalnom okruženju preovlađuje u svakodnevnom životu ljudi u Srbiji. Time se zatvara krug nemogućnosti uspostavljanja društvenih i kulturnih uslova koji će ublažiti anksioznost i napetost u rešavanju mnogobrojnih problema sa kojima se srpsko društvo suočava. Nasilje se pojavljuje kao nužno u različitim patološkim formama.

Kako pronaći izlaz iz neprekidne smene kulturnih i ideoloških koncepata koji slave nasilje? Kako uspostaviti izgubljeni "moralni kompas" u stalnoj sprezi nasilja, kulture i politike u okolnostima nerazvijenih demokratskih, institucionalnih i kulturnih kapaciteta?

Nakon perioda društvenog haosa, postojala je nada da će stabilizacija društvenih okolnosti dovesti do procesa pacifikacije, demokratizacije i dekriminalizacije srpskog društva koji bi vodili opadanju stope nasilja i nasilnih obrazaca društvenog ponašanja. Ta nada se, između ostalog, izjalovila i nekontrolisanim uplivom popularne nasilne kulture koju promovišu hiperkomercijalizovani sadržaji masovnih medija, industrija zabave i konzumersko-materijalistička filozofija tržišta. Potkultura nasilja i nasilna kultura u Srbiji predstavljaju dva lica istog procesa. Premda prva, podrazumeva retradicionalizaciju, a druga modernizaciju, obe se postuliraju kao manifestacija globalizacije. Nasilje je u Srbiji postalo norma. Zadatak društvene teorije da identifikuje pretpostavke nasilja i traga za mogućnostima negovanja nenasilnih opcija u vremenu kada se nasilje razume i bira kao ultimativno sredstvo socijalnog, psihološkog, a sve češće i fizičkog opstanka.

Institucionalna podrška kulturi nasilja se ogleda u zakonima, socijalnoj politici i delovanju institucija koji su povezani sa kolektivnim izrazima kulture. "Koncept humane bezbednosti, zasnovan na građanskim/civilnim vrednostima i utemeljen na pretpostavci da su ljudi i njihove potrebe osnovni subjekti, odnosno temeljni ciljevi bezbednosti, obuhvata široko polje postupaka koji se odnose na čovekov svakodnevni život i dostojanstvo" (Bulatović i Korać, 2014:147). Primena prava i kvalitet socijalnih institucija su od ključnog značaja za ponašanje građana i definisanje onoga što je prihvatljivo i neprihvatljivo. One ne izražavaju samo individualne vrednosti, već su u povratnoj sprezi i oblikuju ih (Nisbett i Cohen, 1997:58). Institucionalna podrška kulturi nasilja podrazumeva odnos prema korišćenju telesnog kažnjavanja, nasilju u porodici, kontroli oružja i pitanjima odbrane zemlje. Kao centralna karakteristika koja pogoduje uspostavljanju potkulture nasilja pojavljuje se izostanak pravne i institucionalne

regulative. Zakonska konfuzija, ili njihovo slabljenje dovodi do vakuuma koji proglašava nasilje za dominantni oblik samoodbrane.

Nakon demokratskih promena koje su od dvehiljadite godine započete, i to vrlo problematičnom putanjom, moglo bi se zaključiti, da se potkultura nasilja inspirisana šovinizmom vraća u prostore društvene margine. Izvor društvenog nasilja, sve više, postaje tržište u senci globalizacije, ostvarivanje ekonomske prednosti i definisanje onoga što je poželjno, normativno i prihvatljivo sa stanovišta eskalacije tako shvaćenog nasilja. Nasilje se ogleda u načinu na koji su političke elite vršile beskrupulozno i kriminalizovano prevođenje društvene svojine u privatnu, ali i u razumevanju demokratskih promena od strane širih društvenih slojeva. Ono se pre svega odnosi na sticanje što boljih pozicija u hijerarhiji novog materijalističko-kompetitivnog društvenog poretka u kome će se mogućnosti potrošnje sagledavati kao osnovni cilj. Socijalna regresija kao ljudska cena haosa izazvanog tranzicijom rezultirala je procesom "razrazvoja", uz paradoksalnu skolonost ekonomista poluperiferije da se čvrsto drže neoliberalnog prisutpa (Blagojević, 2009).

Susretanje potkulture nasilja i kulture nasilja opstaje i nadalje u srpskom društvu, i to u nekoliko ključnih tačka. To su preovlađujuća dihotomija neprijatelj - prijatelj koja svako rivalstvo prevodi u crno-beli svet bez šansi za kompromis i saradnju. Model prijatelj-neprijatelj kao obrazac percepcije povezan je sa pseudo-moralnim diskursom o časti i potrebi da se konflikti rešavaju na liniji "milo za drago". Posebno je izražen kod mladih ljudi koji čin nasilja vrše usled besciljne mržnje, pražnjenja nekanalisane energije i dosade koja nastaje kao posledica kratkoročnog hedonizma kao dominantne kulturne vrednosti. Tako se, ujedno, stiču pozicije u hijerarhiji potkulture nasilja. Izbor da se konflikti nasilno rešavaju uključuju izrazitu netoleranciju i manihejski pogled na svet koji prezire nijanse i praštanje.

Drugi obrazac ponašanja koji promovise proizvoljnu upotrebu nasilja uključuje mačo kult koji je povezan sa nemilosrdnim, brutalnim i zapovedničkim ponašanjem pojedinaca koji stiču veliki ugled u direktnoj konfrotaciji sa neprijateljem. Smrt se banalizuje hipertrofijom hedonističkog stila života koji uključuje opijanje, drogu, odbacivanje budućnosti, isticanje trenutka koji bi trebalo da bude proživljen burno i razuzdano. Njihova filozofija života kombinuje "brutalni hedonizam" (Petrović, Mededović i Kujačić, 2014) i prezir prema zajedničkim vrednostima civilizovanog sveta koji su zasnovani na fundamentalnoj vrednosti poštovanja fizičkog integriteta. Saosećanje kao osnova socijalne solidarnosti se tretira kao slabost. Međutim, najčešće su mladi ljudi, pripadnici potkulture nasilja, samo sredstvo izvršenja nasilnih radnji iza kojih su skriveni kriminogeni i lukrativni interesi ljudi iz senke.

Uzdizanje *negativiteta*, posebno među mladim ljudima, predstavlja posledicu i simptom nečeg što bi se moglo nazvati *krizom smisla*. Niz "dekonstrukcija" karakterističnih za pozni modernitet doveo je do dekonstrukcije realnosti koja postaje obesmišljena i destimuliše volju za aktivnim i motivisanim životom. Intenzivirano nasilje je reakcija društva na tačku u kojoj je dekonstrukcija prerasla u destrukciju.

ZAKLJUČAK

Bujanje potkulture nasilja je bilo svojstveno vremenu u kome je individualno nasilje korespondiralo sa potrebom za samoodbranom u okolnostima društvenog haosa, a kultura nasilja je bila produkt visoko kriminalizovane države i društva. Umesto da se dubokom i temeljnom dekriminalizacijom društva prevaziđu ove slabosti, one su ojačane uplivom nasilne kulture neoliberalizma u procesu instaliranja falične demokratije materijalnog. Nasilje i princip tržišta su se međusobno proželi sužavajući perspektivu izgradnje demokratskog društvenog poretka, i blokirajući pedagoški potencijal obrazovnih i kulturnih institucija.

Posebno mladi ljudi, koji sve više zapadaju u zone terminalne isključenosti, jer nemaju posao i perspektivu, odustaju od diskursa demokratije (Giroux, 2013). Ova sumorna realnost proizvela je nevericu u moć mašte, građanske političke volje i otvorenost demokratije. Smena kolektivističkih ideologija dovela je do individualizma definisanog materijalnim, a lična i građanska odgovornost je svedena na potrošačko-kompetitivne zahteve novog tržišnog poretka, za uspešnije i borbu za egzistencijalni opstanak za ostale. Apatija širokih društvenih slojeva skriva resentiman koji je uvek na meti političkog populizma.

Potkultura nasilja nije osporena nasilnom kulturom neoliberalizma, ona samo menja motive, simbole i uzroke. Produkcija nasilja, velikim delom potiče iz nemogućnosti adekvatnog pozicioniranja u vertikalnoj hijerarhiji koju determinišu materijalističke vrednosti i konzumerska kultura koja, gotovo da nema alternativu. Potkultura nasilja se sužava na uske, pretežno omladinske grupacije (huligani, ekstremni desničarski pokreti) i one predstavljaju još radikalnije izraženi infantilizam, brutalnost i mačizam unutar novouspostavljenog tržišnog poretka. Čast i junaštvo postaju drugorazredni motivi potkulture nasilja u Srbiji, dok potreba za potvrđivanjem nestabilnog ega⁵ postaje jedan od glavnih motiva pripadnosti pronasilnim gurpacijama. Regresija u različite vidove nasilničke bratske solidarnosti koja se okuplja oko anti-građanskih ideja ostaje tipična za potkulturu nasilja u Srbiji (Pavićević, 2013 a).

Međutim, činjenica da potkultura nasilja gubi ideološki značaj na širem društvenom planu nije znak smanjivanja nasilja, već se paradoksalno, nasilje oslobođeno ideologije pojačava na nivou cele društvene zajednice. Ono postaje nepredvidljivo, nasumično, okrenuto ka bliskom porodičnom i susedskom okruženju, surovo u svojoj proizvoljnosti i tragičnim posledicama. Ekstremizam pojedinih nasilničkih grupa ostaje problem, ali mnogo veći problem predstavlja nasleđe "ražalovane" retradicionalizovane potkulture nasilja koja je obećavala povratak muškog ponosa. Nasilje, posebno muško, opstaje kao jedino sredstvo izražavanja očaja zbog oduzete iluzije o sposobnosti da se ostvari patrijahatom normirana uloga muškarca, i to u uslovima teške ekonomske, ali i moralne krize. "U velikoj meri ispražnjena i uzdrmana rodna uloga muškarca, uz realno jačanje egalitarnosti u privatnoj i javnoj sferi, uz sve oscilacije doprinela je jačanju patrijahalnih

---

⁵ O labilnom samopouzdanju kao dominantnom faktoru nasilja videti u knjizi *Nasilje kao odgovor* (Pavićević, Kron i Simeunović-Patić, 2013)

ideologija kao reakciji na to stanje. Muškarci, koji se opiru promenama rodnih odnosa, ujedno i iskazuju konzervativnije stavove u odnosu na žene" (Blagojević Hjuson, 2013:5).

Postavljanje pitanja smisla se odnosi na konačnu pobedu kulture u kojoj su društveni odnosi posredovani tržištem (Pavićević, 2013). To je kultura koja ne poznaje simbole, motive i solidarnost društvenih odnosa kakvi važe u kolektivnim ideologijama. Ona zahteva nove oblike solidarnosti koji su zasnovani na individualnom i autonomnom razumevanju značaja šire shvaćene društvene, ekonomske i kulturne dobrobiti. Međutim, hiperkomercijalizacijom većine segmenata društvenog i kulturnog života, društvena stvarnost postaje neprepoznatljivo polje izrazito nejednakih mogućnosti koje ukida svaku vrstu društvene solidarnosti. Nasuprot prethodnom periodu u kome su bes, frustracije i mržnja bili usmereni ka kolektivno utvrđenim metama, u novom političkom ambijentu nema jasnog ideološki definisanog neprijatelja, te se negativna osećanja pretvaraju u paranoidni doživljaj bliskog okruženja kao neprijateljskog. Problem se više ne pojavljuje u motivima koji predstavljaju poziv na nasilje, već u nedostatku motiva da se ne posegne za nasiljem. Uspeh determinišu različita tržišta rasprostrući osećanje nesigurnosti. Čak se ni pristajanje na bespoštednu kompetitivnost ne pojavljuje kao garant uspeha, jer su mogućnosti oskudne, monopolizovane i obećavajuće samo za neznatni procenat privilegovanih. Neuspeh, kao verovatniji ishod napora koje pojedinac ulaže za postizanjem kakve takve socijalne pozicije može rezultirati totalnom apatijom ili totalnim nasiljem. Pored činjenice da nasilje poprima neshvatljivo surove forme ispoljavanja, postaje sve učestalije i predstavlja konstantnu društvenu opasnost, posebnu društvenu pretnju predstavlja latentni i prigušeni nasilni potencijal apatičnih i odbačenih ljudskih viškova. Treba uvek imati u vidu da su populističke politike najsposobnije da aktiviraju kolektivno nasilje i okrenu ga razaranju i kolektivnom samouništenju.

Koliko god da se potkultura nasilja u pojedinim desničarskim i ekstremističkim grupacijama artikuliše kao otpor konzumerskoj kulturi Zapada ona je inkorporirana od strane te iste kulture. Ekstremističke grupe koje se okupljaju oko antimodernih, mačističkih, profašističkih i ksenofobičnih ideja predstavljaju pseudootpor dominaciji tržištem uspostavljene hijerarhije, jer sami predstavljaju granične elemente te kulture, a u osnovi su vođeni težnjom da se u njoj što bolje smeste. Međutim, oslobođeno nasilje, pogađa sve segmente društva na način koji nije bio poznat u skorijoj istoriji srpskog društva. Ono se pojavljuje kao mnogo značajniji problem koji se mora rešavati pružanjem smislenog odgovora na pitanje vrednosti i značaja ljudske egzistencije u srpskom društvu danas (Pavićević, 2013 a).

Jedan od načina da se otvori put istinskom demokratskom dijalogu koji će kritički razmatrati pozitivne i negativne posledice aktuelnih, nekad i neminovnih društvenih procesa, je oslobađanje i jačanje javne sfere. Ona se gradi nasuprot i mimo tabloidnih istina, politikantskih razračunavanja i intelektualne somnabulentnosti koja ostaje kontuzovana pred interesima korporativnog kapitalizma, ili bilo kog drugog partikularnog interesa. Razvijanje institucija koje stvaraju kapacitet za kritiku, promišljanje i uspostavljanje društvene odgovornosti stoje u osnovi društvenih napora za suzbijanje nasilja. Demokratija zahteva određeni tip građanina čiji interes nije definisan

najužim ličnim potrebama. Međutim, angažovani i društveno odgovorni građani stiču delatno samopouzdanje i ličnu autonomiju u društvenom i kulturnom ambijentu koji obezbeđuje sigurnost smanjujući strah i uznemirenost.

Kako izaći iz začarnog kruga? Kako kompetitivnu materijalističku kulturu korporativnog kapitalizma adekvatno kanalisati u okolnostima oskudice, slabih institucija i vrednosne konfuzije ?

U periodu socijalizma je postojala društvena solidarnost kao humani odgovor na faktičku nejednakost skrivenu iza demagoški proklamovane jednakosti. U toku procesa transformacije ogoljena je ekstremna društvena i ekonomska polarizaciju, a društvena solidarnost je definitivno izmeštena u polje neformalnih mreža koje podrazumevaju partikularne društvene interese. Na planu opšteg društvenog interesa zavladała je moralna tupost. Bilo bi veoma rizično ukoliko bi izlazak iz nje bio izazvan pokličima populizma koji, po pravilu, regrutuje i objedinjuje celokupno društveno nasilje ka destrukciji i samodestrukciji.

Ključ u razrešenju problema kakav je intenziviranje nasilja leži u emancipatorskim procesima i zbog toga ga treba tražiti u oblasti obrazovanja i kreiranju alternativnih javnih sfera. U okviru ovih institucija treba podsticati kritičko mišljenje, pozivati na kompromis i saradnju. Obrazovanje ne sme postati biznis za koji se kandiduju samo privilegovani u meri sopstvene koristi. Pedagoške i obrazovne snage su od ključnog značaja za proizvodnju subjektivnosti, identiteta, dispozicija i sposobnosti koje mogu da stanu nasuprot različitim pretnjama koje mobilišu stav protiv stvarne ideje pravde i demokratije svodeći ih na partikularizovane istine i isprazne formalne procedure.

Autoritarne upravljačke strukture se moraju zameniti alternativnim javnim sferama. Obrazovanje je prostor u kome se uči kako misliti kritički i kako braniti pretpostavke demokratije kroz stalno preispitivanje društvene stvarnosti. Pedagozi, intelektualci, mladi ljudi, umetnici, novinari i drugi moraju razvijati ideju da je za društvo od najvećeg značaja odbrana institucija, prava i sposobnosti za kritičko mišljenje kroz informisani dijalog kome nema kraja. Razvrstavanje ljudi na potrošače ili radnu snagu deo je dominantnog nasilja kome se ljudi na individualnom nivou mogu suprotstaviti razvijanjem ličnih potencijala za kompromis, saradnju i altruizam čime će izbeći pretpostavke za jačanje kolektivnog nasilja.

LITERATURA

1. Blagojević M. (2009). *Knowledge Production in Semiperiphery: A Gender Perspective*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
2. Blagojević Hughson, M. (2012). *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
3. Bulatović, A. i Korać, S. (2014). Manjak etičke kompetencije u javnoj upravi i ljudska bezbednost, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Vol. 32(2) str.145-161

4. Brown, Ph. and Hesketh, A. (2004). *The Mismanagement of Talent: Employability and Jobs in the knowledge Economy*. Oxford: Oxford University Press.
5. Csillag, T. and Szelényi, I.(2014). Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe, *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1 (1): 18-48.
6. Cordella, P. (2009). Komunitarna teorija društvenog poretka in: Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji*, Beograd: Pravni fakultet u Beogradu p. 444-452.
7. Debord, G. (1994). *The Society of Spectacle*. New York: Zone Books
8. Duffield, M. (2000). 'Globalization, Transborder Trade, and WarEconomies' in Mats Berdal & David M. Malone (eds.), *Greed or Grievance? Economic Agendas in Civil Wars*, Boulder / London: Lynne Rienner Publishers, p.69-91
9. Ferrell, J.(1995). Culture, Crime, and Cultural Criminology, *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 3(2), 25-42
10. Ferrell, J., Hayward, K., &Young, J. (2008). *Cultural criminology. An invitation*. London: Sage.
11. Giroux, H. (2012). *Colorado Shooting Is About More Than Gun Culture*, Truth-out.org.
12. Giroux, H. (2013). "*Cultures of Violence in the Age of CasinoCapitalism*", Truth-out.org
13. Hantington, S. (2004). Demokratizacija na kraju dvadesetog veka, Beograd: Stubovi kulture
14. Karstedt, S., Levi, M. and Godfrey, B. (2006). Markets, Risk and 'White-Collar' Crimes: Moral Economies from Victorian times to Enron, *British Journal of Criminology*, 46, Issue 6, p. 971-975
15. Karsted, S. and Farrall, S. (2006). The Moral Economy of Everyday Life: Markets, Consumers and Citizens. *British Journal of Criminology*. 46 (6) p. 1011-36
16. McIntosh, M. (1976) "Thieves and Fences: Markets and Power in Professional Crime", *British Journal of Criminology*, Vol. 16, No. 3, p. 257-266.
17. Merton, R. (1938). *Social Teheory and Social Strukture*. New York: Free Press
18. Merton, R. (2009). Društvena struktura i anomija, in: Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji* (Deo II – Izbor tekstova). Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, p. 280-285.
19. Messner, S., Rosenfeld, R. (1994). *Crime and the American Dream.*, Belmont: CA Wadsworth/Thomson Learning
20. Messner, S. (2003). 'An Institutional-Anomie Theory of Crime: Continuities and Elaborations in the Study of Social Structure and Anomie', *Cologne Journal of Sociology and Social Psychology* 43(1), p. 93-109 .
21. Messner, S. and Rosenfeld, R.(2007). *Crime and American Dream*, Belmont: CA Wadsworth/Thomson Learning
22. Nisbett, R. and Cohen, D. (1996). Culture of Honor: *The Psychology of Violence in the South*. Boulder, CO: Westview Press.
23. Pavićević, O., Kron, B., Simeunović Patić, B. (2013). *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

24. Pavićević, O. (2013a). Potkultura nasilja i kriminalna potkultura, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. 32 (2). 95-110.
25. Petrović, B., Međedović, J. i Kujačić, D. (2014). Tipovi ličnosti u prostoru amoralna i šizotipije: empirijska evidencija sa osuđeničkog uzorka opšte populacije, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 33(1) str. 7-29
26. Ross, E. (1907). The Criminaloid. *The Atlantic Monthly*, January, p. 44-50.
27. Sekulić, N.(2003). Postmodernizam i kraj antropologije, *Sociologija*, Vol. XLIV, N° 4, p. 343-366.
28. Shover, N. Coffey, G. Hobbs, D. (2003). Crime on the Line. Telemarketing and the Changing Nature of Professional Crime, *British Journal of Criminology*, Volume 43, Issue 3, p.489-505.
29. Skcopol, T. (1996). Unravelling From Above," *The American Prospect* no. 25 (March-April): p. 20-25.
30. Waldmann, P. (2007). Is There a Culture of Violence in Colombia, *International Journal of Conflict and Violence*,: Vol. 1 (1), pp. 61 – 75
31. Wolfgang, M. and Franco F. (1967). *The Subculture of Violence*. London: Tavistock

SERBIA IN THE CONTINUITY OF THE CULTURE OF VIOLENCE

Violence as a social phenomenon presents a multiple phenomenon, which does not imply application of physical violence only, and does not have to be linked with crime. Manners in which violence is demonstrated are overt and hidden, versatile and numerous. They range from serious crimes, such as murder, to the manner a person lives his/her everyday life, and political, media, communication, gender, or some other type of violence. Fear from violence presents an increasing and disturbing phenomenon of today.

The thesis on presence of institutional support to the culture of violence claims that it is reflected in laws, social and cultural policies and actions of institutions linked with collective expressions of culture. Implementation of the law and the quality of social institutions are of crucial importance for behavior of citizens and defining of what is acceptable and what is unacceptable. Absence of legal and institutional regulations appears as the central attribute favorable for flourishing of subcultures of violence. Confusion of values and norms leads to a vacuum which proclaims violence as a dominant form of self-defense, even survival. Predatory approach toward the society because of a long-term institutional anomy becomes the property both of the elite and citizens. Gender dimension is expressed through a frustrated and radicalized patriarchal pattern and transformation of femininity which also in various ways generate violence.

Key words: violence, culture, subculture, patriarchate, capitalism, institutions

ULOGA MEDIJA U SOCIJALNOJ KONSTRUKCIJI REALNOSTI¹

Dr Hajdana Glomazić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Uloga medija u socijalnoj konstrukciji realnosti je široko postavljena tema koja ima za cilj da obuhvati nekoliko naučnih i praktičnih pitanja značajnih za ovu oblast istraživanja. U okviru konceptualno široko postavljene oblasti istraživanja autorka je pokušala da preispita ulogu medija u svakodnevnoj konstrukciji 'realnog' naročito imajući u vidu "savremene trendove" u izveštavanju medija o osetljivim temama nasilja i kriminala. Želeći da ispita na koji način mediji konstruišu realnost i kakve efekte proizvodi "rutinizacija neočekivanog", autorka je pored analize medijskih sadržaja pokušala da dobije i empirijske uvide ispitujući percepciju publike o medijskoj interpretaciji kriminala.

Ključne reči: mediji, mediji i konstrukcija realnosti, medijsko izveštavanje, nasilje, kriminal

UVOD

Razgovori o masovnim medijima, njihovom značaju, funkciji i efektima koje ostvaruju, kako na pojedinca tako i na društvo, dodatno su aktuelizovani ubrzanim razvojem tehnologija koje su sa sobom donele i takozvane - *nove medije*. Novi mediji su, budući specifični po svom karakteru, uneli brojne promene na polju komunikacije i primorali tradicionalne medije da pronadu dodatne kanale za njihovo (re)pozicioniranje na tržištu. To se naročito odnosi na štampu. Upravo u pokušaju da dođemo do odgovora na pitanje zbog čega tradicionalni mediji senzacionalistički izveštavaju o skoro svim društvenim zbivanjima i pojavama, uključujući teme nasilja i kriminala, u naša dva istraživanja (čiji tok i rezultate ćemo predstaviti u ovom radu) smo se bavili dnevnom štampom. Smatra se da su štampani mediji, uprkos promenama koje su pretrpeli, i dalje referentni za socijalna i

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

politička pitanja koja imaju značaj za razvoj društvene zajednice. Takođe, opstanak štampanih medija je usko povezan i sa tržištem masmedijskog oglašavanja koje je izbijanjem ekonomske krize znatno redukovano. Dakle, mediji zavise od oglašivača i neretko od njih trpe različite pritiske, pa zarad opstanka na tržištu prave kompromise koji najčešće rezultiraju padom njihovog kvaliteta i snižavanjem standarda same novinarske profesije. Dugoročno, ovakva orijentacija medija rezultira opštom spektakularizacijom. S naše tačke gledišta, interesantno je da spektakl kao način komuniciranja nije zaobišao ni veoma osetljive teme kao što su tragedije, nasilje, nesreće ili kriminal, na šta i upućuju dosadašnje evidencije. Spektakularizacija nasilja i kriminala predstavlja samo uvod u njihovu dalju medijsku eksploataciju, pri čemu neprofesionalan način izveštavanja o nasilju i kriminalu, uz prateći senzacionalizam i tabloidizaciju, preti da se ustali kao vodeći obrazac ponašanja medija. Prikazivanje stvarnosti kroz spektakl uvek ima još jednu drugu, prikrivenu moć: premrežavajući sve sfere društva spektakl se nameće kao jedina realnost i, kao što kaže Debor, postaje "konkretizovana inverzija života" (Debor, 2003:8). U tom smislu se implicitno u našim istraživanjima zapravo problematizuje uloga medija u socijalnoj konstrukciji realnosti i to kroz efekte koje kao posledicu ostavljajuna javnost. Milivojević (2007) kaže da *za razliku od zemalja u kojima tabloidizacija medija, dnevne štampe, predstavlja uglavnom sinonim za trivijalizaciju javnog života, u Srbiji ona ima i izrazito politički doprinos: u sprečavanju društva da se demokratski emancipuje*. Za nas je važno bilo dobiti odgovor na pitanje kakva je uloga domaćih medija u socijalnoj konstrukciji realnosti i da li mediji zaista imaju takvu moć kakva im se pripisuje.

Upravo u cilju ispitivanja načina na koji građani opažaju ulogu medija, i načina na koji mediji izveštavaju o događajima važnim za društvo, mi smo se u okviru projekta "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" bavili odnosom medija i kriminaliteta. Kao rezultat tog rada nastala su dva članka, jedan autorski i jedan koautorski, pod sledećim nazivima: "Izveštavanje dnevne štampe o kriminalitetu: Percepcija odraslih"² i "Medijsko doubijanje žrtava"³ koji su objavljeni u zbornicima Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Buduća istraživačka orijentacija autorke ovog rada biće usmerena ka sličnim pitanjima iz srodnih naučnih disciplina, kao i temama koje tretiraju oblast socijalnih medija i društvenih mreža u koje svakako spada i fenomen takozvanog digitalnog nasilja.

TEORIJSKI OKVIR I RELEVANTNA ISTRAŽIVANJA

Kako bismo pokazali koje su nam teorijski i istraživački pristupi bili inspiracija u donošenju odluke o temi istraživanja, u redovima koji slede daćemo kratak prikaz samo nekih izvoda iz teorijskih postavki koje su činile polazišnu osnovu naših

---

² Glomazić, H. (2014). Izveštavanje dnevne štampe o kriminalitetu: Percepcija odraslih. U: L. Kron ed. 2014. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, vol. XXXIII, br.1, str. 95-109.

³ Knežić, B. i Glomazić, H. (2015). Medijsko doubijanje žrtava. U: I. Stevanović ed. 2015. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja: Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 245 – 259.

ispitivanja i na koja smo se referisali. Takođe, napravićemo i kratak pregled istraživanja u čijem fokusu je odnos medija i nasilja, a koji na sasvim drugi način tretiraju problem medijskih efekata.

Postoje različiti teorijski pristupi i paradigme kojima se objašnjava uloga i uticaj medija u društvu, a različite istraživačke tradicije, kao što kaže Džajls (Džajls, 2010) su godinama određivale način na koji razmišljamo o medijima. Kako Milivojević navodi "istoriju medijskih istraživanja jasno su obeležile tri različite faze u shvatanju medijskih učinaka"(Snježana Milivojević, 2001:151): od zagovaranja teze o "svemoćnim medijima" i njihovom svemoćnom uticaju (predstavnicu Frankfurtske škole i Čikaška škola u kojoj se ovaj teorijski pristup i razvijao), preko teorijskog pristupa prema kome dominira teorija minimalnih efekata – uticaj medija se "ograničava" na "pojačavanje postojećih uverenja" - (Klaperova "pojačavajuća doktrina), pa sve do novog razdoblja u proučavanju medija koje su obeležile *kulturne studije* i koji odlikuje "otvorenost za postmoderni diskurs i razne etnometodološke pristupe, ali i nova kritičnost prema posleratnoj idealizaciji stabilnog, pluralističkog, modernog društva" (ibid. 156). Razvojem interneta i *novih medija* situacija se dodatno uzburkala pa neki teoretičari kulture sve manje pažnje posvećuju raspravi o tradicionalnim medijima i usmeravaju je na proučavanje *Studija medija 2.0*, odnosno na pojam Veba 2.0 (Gauntlett, 2007).

Polazišna ideja za naša istraživanja nalazi se u predstavljenom trećem teorijskom pristupu koje je temeljno uspelo da redefiniše dotadašnja shvatanja uloge i uticaja medija. U osnovi ove paradigme nalazi se stav prema kome se mediji ne tretiraju kao izolovani entiteti koji proizvode kratkoročne, vidljive efekte, već se "ispoljavaju kroz dugoročni i stalno prisutni medijski rad u osmišljavanju realnosti" (Milivojević, 2001:169).Prema ovom tumačenju mediji nisu samo puki prenosioci poruka, već su aktivni činioци u socijalnoj konstrukciji realnosti.Njihova uloga se ne zadržava samo na prenošenju poruka, već se proširuje na davanje smisla onome što se prikazuje i to: načinom na koji se prikazuje, jezikom koji se koristi, sadržajem koji se prikazuje ili izostavlja, pratećom opremom, montažom, pa se izveštavanje kako mnogi autori primećuju ne može smatrati neutralnim poslom (Vederil, 2005). Posledice i efekti koje proizvode su fluidni i teško uhvatljivi jer se ne odnose na pojedinca već na društvo, pa prema tome oni "rade ideološki - promovišu i preferiraju izvesna značenja sveta, rasprostiru jedna značenja, a ne druga i služe nekim društvenim interesima bolje nego drugim. Zbog raznih društvenih faktora, ovaj ideološki rad može biti manje ili više efektivan, ali je uvek tu i o njemu moramo misliti u terminima efektivnosti u okviru celine društva, a ne o njihovom efektu na izolovane pojedince ili grupe. *Efektivnost* je društveno-ideološki termin, *efekat* individualno-bihejvioristički"(Fiske, 1987:20)

Čomski (2002) smatra da se efektivnost medija masovne komunikacijeogleda u prevaspitavaju publike na način da im preusmerava pažnju sa događaja *glavnog toka* na sporedne, sa ratova i razaranja koja besne u svetu na ugođe potrošačkog društva i obiliske šoping centara. Kako tvrdi, sve je to u funkciji održavanja društvenog sistema blokiranjem razumevanja onoga što se događa i preusmeravanjem pažnje na poželjne stavove, misli i ponašanja sa stanovišta društva i zadovoljavanja interesa korporativnih medijskih

industrija (Čomski, 2002). Autori primećuju da "Obezbeđujući izveštaje o savremenom svetu i slike dobrog života, mediji igraju vodeću ulogu u oblikovanju društvenog konsenzusa, i upravo ovaj specijalnodnos između ekonomske i kulturne moći je pitanje njihove kontrole učinio stalnim fokusom akademskog i političkog interesovanja" (Murdock, 1982:118, prema: Milivojević, 2001:177.) Dakle, suština je u tome, kako kaže Vederil (Vederil, 2005) da mediji sve više za nas kreiraju realnost, pa ne dozvoljavaju ni da naše opažanje bude sasvim spontano. Mediji najviše putem slika oblikuju naše razne predstave i "našu ličnost u svakom smislu te reči" (ibid, 92) i ljudima postaje sve teže da odvoje fantaziju od stvarnosti. I Bodrijar (1991) u svojoj knjizi *Simulakrum i simulacija* piše kako čovek počinje živeti u simulakrumu gde se gubi razlika između istine i laži: "Ogromna se energija koristi kako bi se održao taj simulakrum, kako bi se izbjegla nagla desimilacija, koja bi nas suočila s očitom stvarnošću radikalnog gubljenja smisla" (Bodrijar, 1991:85). Na jednom mestu u svojoj knjizi *Kolaps kulture* Vederil (2005) opisuje kako mediji čak i revolucije i ratove prikazuju kao priče koje skoro da se ne razlikuju od zabavnog programa, a da bi se dobilo na uzbuđenju čak se i kriminalistički programi o stvarnim zločinima dorađuju kako bi delovali što uzbudljivije i dramatičnije. Vederil kaže da su mnoge priče bolne za one kojima se događaju, a iz konteksta se da zaključiti da autor s posebnim cinizmom konstatuje da i taj bol *prodaje nešto* na tržištu i da i on ima svoju cenu:

"Postoje određene mere bola koje moraju da se prikažu kada se snima video-spot s ciljem da se podstaknu dobrotvorne donacije. U takvom spotu bolesno dete je mnogo dragocenije nego neka iznemogla starica. Snimci vrlo uspešnih i izuzetno bogatih zabavljača, koji 'besplatno' nude svoje usluge milionskom gledalištu, isprekidani su snimcima iz Afrike koji prikazuju izgladnelu decu i iscrpljenu stoku. Ovi snimci se ubacuju poput reklama da bi izazvali 'pravu reakciju' javnosti. Ona je žestoka. Međutim, kakva je to reakcija? Je li to naše ushićenje zbog muzike i čitavog glamuroznog događaja? Je li to naša vera u vlastitu velikodušnost i velikodušnost miliona drugih ljudi, u to da 'mi sada zaista činimo nešto'? Da li je to reakcija na osećanje krivice koja nas samo umiruje? Ili u tim užasnim slikama zaista postoji neka realnost?" (Vederil, 2005:93).

S druge strane, istraživači koji se bave empirijskim istraživanjima i ispitivanjem povezanosti nasilja i medija najčešće ne vide ulogu medija na ovako pesimističan način. Kako bi i sami izbegli jednostranost u razmišljanju, pokušali smo da obuhvatimo više aspekata sa kojih se tretira ovaj fenomen, pa smo se upravo stoga referisali i na empirijsku građu koja dolazi iz ove oblasti. Međutim, među istraživačima nema saglasnosti ni oko prirode povezanosti nasilja i medija ni oko stepana njihove povezanosti. Ipak, brojna istraživanja sprovedena kako bi se pokazala povezanost između nasilja i medija, odnosno povezanost izloženosti nasilju u medijima sa agresivnim ponašanjem, rezultirala su podacima koji ukazuju da takve povezanosti među ovim pojavama ima (Džajls, 2010)⁴. S druge strane, druga grupa istraživača kritikuje i osporava nalaze svojih kolega (ibid.), a

---

⁴ U svojoj knjizi *Psihologija medija* Dejvid Džajls je dao opsežan prikaz istraživanja na ovu temu, i za i protiv, kojim smo se i mi rukovodili

takođe se uočava trend povećavanja literature koja govori u prilog obrazovnim učincima medija (Lemiš, 2008).

U svojoj knjizi *Psihologija medija* Dejvid Džajls (2010) citira autore koji su dugo godina ispitivali faktore koji utiču na agresiju i koji su došli do zaključka da "istraživanja koja se bave uticajem nasilja u medijima (...) nisu konačna. Pitanje(...) je intrinzički problematično, i verovatno se nikada neće pronaći direktna sveobuhvatna uzročna veza" (Twemlow and Bennett, 2008:1172, prema: Džajls, 2010:40). To naravno ne znači da treba odustati od istraživanja, već da se mogu tražiti drugačiji metodološki pristupi koji bi olakšali ovu vrstu istraživanja.

Istraživanja kojima smo se mi bavili i koja su predmet ovog izveštaja, najšire gledano, imala su za cilj da ispituju kako izveštavanje medija u Srbiji o nasilju i kriminalu "konstruiše stvarnost" i šta mladi odrasli građani misle o tome. U narednim redovima ćemo pokušati da damo precizniji pregled onoga što je bila tema naših israživačkih interesovanja.

OSNOVNA ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Osnovna pitanja na koja je u svojim člancima autorka pokušala da odgovori tiču se: a) percepcije mladih odraslih u Srbiji povodom izveštavanja dnevne štampe o nasilju i kriminalu b) stanja u srpskim štampanim medijima u pogledu izveštavanja o žrtvama nasilja i kriminala.

Da bi se dobio odgovor na prvo istraživačko pitanje, pošlo se od pretpostavke da mladi odrasli, uprkos tome što su često izloženi prilično agresivnom medijskim sadržajima i propagandi, ipak imaju sposobnost uspostavljanja kritičke distance u odnosu na pokušaj "medijske konstrukcije stvarnosti", odnosno na informacije i komentare koje mediji objavljuju, u ovom slučaju, o nasilju i kriminalu. Smatrali smo da je ovo pitanje sa istraživačkog i naučnog stanovišta značajno upravo zbog uočenog trenda da se na tabloidan i senzacionalistički način izveštava (Tanjug, 2014) i interpretira stvarnost, i to ne samo o nasilju i kriminalu, već i o gotovo svim temama značajnim za javnost. Tu se zapravo, implicitno i postavilo pitanje moći medija, odnosno njihove učinkovitosti na deo populacije mladih.

Iz sličnog razloga nam je tema o izveštavanju dnevne štampe o maloletnim žrtvama predstavljala istraživački izazov, pa je u tom smislu čak i sam naslov našeg članka⁵ sugerisao na hroničan problem etičkih i profesionalnih normi i standarda naših medija. Imajući u vidu da su kriminal i nasilje ekstremne pojave i da samim tim privlače pažnju publike, mediji su uspeli da ih instrumentalizuju u sopstvene svrhe. Medijskom eksploatacijom nesreće, čak i smrti, neretko uspevaju da emocionalno angažuju i homogenizuju publiku u odnosu na ova veoma osetljiva pitanja, proizvodeći "moralnu paniku". Takvom poslovnom orijentacijom mediji očigledno obezbeđuju opstanak na

---

⁵ Članak pod nazivom *Medijsko doubijanje žrtava* je koautorski – autori su Brankica Knežić i Hajdana Glomazić

tržištu, odnosno podizanje tiraža štampe, televizijskih rejtinga i slično čime se svesno krše profesionalni standardi i etičke norme.

Upitanost postoji u pogledu nekoliko ključnih pitanja kao što su: da li mediji zaista imaju moć da konstruišu našu realnost, i kolika je ta moć; da li mediji manipulišu javnošću stvarajući *moralnu paniku* oko svake teme koja se sa tržišnog aspekta smatra isplativom i na koji način to utiče na percepciju konzumenata; da li je komercijalizacija i eksploatacija smrti postala društveno prihvatljiv način medijskog ponašanja upravo zbog takozvane "rutinizacije neočekivanog". Naši zaključci su išli ka tome da etabliranje tabloidnog i senzacionalističkog obrasca izveštavanja o kriminalitetu u srpskoj dnevnoj štampi nije slučajno, pa je, tim pre, tema kojom smo se bavili u praktičnom smislu mogla biti zanimljiva. Dakle, tabloidizacija i senzacionalizam u izveštavanju medija, budući da su u sprezi sa politikom, najpre se mogu shvatiti kao: pokušaj pripremanja javnosti da prihvati političke odluke; obezbeđivanje političke koristi određenoj grupaciji političara putem defamacije političkih protivnika; ostvarivanje finansijske koristi i podizanje tiraža kroz komercijalizaciju nasilja – što potvrđuje neka teorijska polazišta na koja smo se referisali. Milivojević (2007) smatra da tabloide u Srbiji, za razliku od tabloida u drugim zemljama, povezuju tri zajedničke osobine: politički ili komercijalni motivi, trivijalizovanje politike i politička doslednost u tumačenju događaja. Međutim, dugotrajna orijentacija medija na snižavanje profesionalnih standarda kako bi se otvorio prostor senzacionalizmu i ugodilo političkim interesima, ipak na kraju dovodi do pretežno negativne percepcije javnosti o njima (Džajls, 2011).

ISTRAŽIVAČKE METODE I POSTUPCI

Da bismo testirali hipoteze u opisanim članicima, shodno postavljenom predmetu i ciljevima istraživanja, koristili smo različite istraživačke metode. U istraživanju čiji je cilj definisan kao pružanje odgovora na pitanje kakva je percepcija mladih odraslih (studenata) o izveštavanju srpske dnevne štampe o kriminalitetu koristili smo fokus grupe. Zapravo, materijal za analizu proizveden je u fokus grupama (grupnim intervjuima), pri čemu je za organizaciju i analizu podataka primenjen postupak otvorenog kodiranja.

U ovom istraživanju učestvovala su 52 studenta osnovnih studija Beogradskog univerziteta i to sa nekoliko fakulteta: Filozofskog, Filološkog, Pravnog i Ekonomskog fakulteta. Formirano je šest grupa pri čemu se vodilo računa da u njima učestvuje približno jednak broj ispitanika. Učesnici u fokus grupama su vodili razgovor o načinu na koji dnevni štampani mediji u Srbiji izveštavaju o svim događajima vezanim za kriminalitet, teške oblike nasilja i korupciju. Prilikom analize vodilo se računa da ispitanici stave fokus na štampana izdanja dnevnih novina ili njihova internet izdanja. U postupku analize izdvojene su tri ključne kategorije: tabloidizacija i senzacionalizam u izveštavanju štampanih medija u Srbiji o kriminalitetu, nekompetentnost novinarada izveštavaju o kriminalitetu i politički dirigovano – aferiško izveštavanje o kriminalitetu.

Fakulteti koji su ušli u uzorak pripadaju društveno-humanističkoj naučnoj oblasti. Nijedan od selektovanih fakulteta ne pripada prirodno-tehničkoj naučnoj oblasti, niti su umetničkog ili sportskog usmerenja. Ta činjenica se mora uzeti u obzir i prilikom tumačenja rezultata jer se u tom slučaju rezultati koje smo dobili ne mogu odnositi na celu populaciju mladih odraslih građana (studentata). To ujedno može predstavljati jedno od ograničenja ovog istraživanja. Ipak se mora poći od pretpostavke da su studenti društveno-humanističkog usmerenja, zbog same prirode i karaktera studija, nešto većoj meri obavešteniji, odnosno *osetljiviji* na teme koje se tiču društvenog i političkog života zajednice - mada to ne mora biti i nužno tako. Osim toga, od ukupne populacije mladih u istraživanje je bila uključena samo studentska populacija za koju se može pretpostaviti da predstavlja obrazovaniji deo opšte populacije mladih, pa se pri interpretaciji rezultata i ta činjenica mora uzeti u obzir kako se ne bi pravile neopravdane generalizacije. Istraživanja koja se baziraju na fokus grupama su često inicijalna istraživanja koja služe da se kroz grupnu dinamiku ispituju stavovi prema određenom problemu i zapravo po pravilu prethode dubljim istraživanjima.

U drugom istraživanju pošlo se od hipoteze da štampani mediji u Srbiji o nasilju i kriminalitetu izveštavaju na senzacionalistički i tabloidan način. U istraživanju je korišćena kvantitativna i kvalitativna metoda analize sadržaja, metoda studije slučaja i komparativna metoda istraživanja. Jedinicu analize istraživanja predstavljali su tekstovi o nasilju i maloletnicima (bilo da su oni počinioci, osumnjičeni ili žrtve nekog krivičnog ili prekršajnog dela, i saobraćajne ili neke druge nesreće) u online izdanjima tri dnevne štampane novine. Tokom analize strukture sadržaja pažnja autora je bila usmerena ka sledećim elementima: utvrđivanju broja novinskih članaka posvećenih temama koje su predmet istraživanja, utvrđivanju broja i vrste medijski prezentovanog nasilja u kome su akteri maloletnici, utvrđivanju broja i vrste rubrika u kojima je informacija o nasilju i maloletnicima objavljena, utvrđivanju broja objavljenih fotografija i video zapisa u kojima se otkriva identitet maloletnika, identifikovanje broja slučajeva u kojima se ne štiti identitet maloletnih žrtava nasilja. Takođe, u drugom delu rada urađena je i studija slučaja koja je uzeta kao paradigmatična u smislu senzacionalističkog izveštavanja o osetljivim temama maloletničkog nasilja. Istovremeno da opisan slučaj predstavlja obrazac ponašanja medija kada je izveštavanje o maloletnim žrtvama u pitanju.

U ovom istraživanju uzorak su činilatri online izdanja štampanih medija: *Politike*, *Blica* i *Kurira*. U istraživanju su se autorke ograničile na analizu sadržaja tri štampane dnevne novine zbog toga što prema njihovim prethodno utvrđenim kriterijumima oni na valjan način reprezentuju ono što se događa u medijima u pogledu izveštavanja o maloletničkom nasilju. Osnovni kriterijum za odabir medija koji će ući u uzorak nije bio tiraž, već urednička orijentacija. *Politika* je uzeta kao relevantan reprezentant onoga što se kolokvijalno naziva "ozbiljna štampa", *Blic* kao dnevna novina "umerene orijentacije", dok je *Kurir* uzet kao predstavnik takozvane "žute štampe". Međutim, s obzirom da u istraživanje nisu uključeni i nedeljnici, već samo dnevna štampa, zaključci o ponašanju medija vezano za izveštavanje o maloletničkom nasilju i kriminalu, odnosno o maloletnicima kao žrtvama nasilja i kriminala, moraju se pažljivo izvoditi i imati u vidu

da imaju ograničen domet. To ujedno predstavlja i jedno od ograničenja ovog istraživanja.

SAZNANJA DO KOJIH SE ISTRAŽIVANJEM DOŠLO

Osnovna saznanja do kojih se došlo u našem istraživanju "Izveštavanje dnevne štampe o kriminalitetu: Percepcija odraslih" govore o tome da mladi odrasli – studenti, imaju donekle izgrađen kritički stav prema informacijama koje se plasiraju putem medija a vezane su za nasilje i kriminal. Upitanost mladih studenata u pogledu uloge medija u društvu ogleda se u njihovim, ne bez izvesne ironije, postavljenim pitanjima: da li je uloga medija korektno izveštavanje o temama nasilja i kriminala ili je njihova uloga da načinom na koji izveštava o tim temama promoviše nasilje i kriminal. Jedan od dobijenih rezultata koji može da ilustruje to da manipulativna moć medija postoji, ali da nije bezgranična je sledeći: ispitanici opažaju da tabloidno i senzacionalističko izveštavanje o osetljivim temama kao što su nasilje i kriminal, neminovno vodi ka ugrožavanju ljudskih prava svih aktera događaja, i počinioca i žrtava, pri čemu se dovodi u pitanje empatičnost samih izveštača. To bi značilo da prognoze nisu toliko mračne kako ih predstavljaju postmodernistički orijentisani teoretičari i da se, ipak, mora računati i na *zdrav razum* ljudi. Takođe, istraživanjem se došlo do saznanja da mladi studenti, učesnici u istraživanju, uprkos agresivnom izveštavanju medija o temama privrednog kriminala i korupcije, uspevaju da prepoznaju politički upliv u organizaciju i uređivačku politiku medija, pa se i izveštavanje o tim temama doživljava kao aferaško i politički dirigovano. Ovde još jedanput moramo da zastanemo i da naglasimo da se saznanjima kojih smo došli ne mogu generalizovati i odnositi na celu populaciju mladih jer se u samom istraživanju radi o mladim ljudima višeg stepena obrazovanja, studentima fakulteta društveno-humanističke orijentacije. Međutim, neće zvučati kontradiktorno ako kažemo da je upravo to pokazatelj da obrazovanje jeste faktor razumevanja i instrument za redukciju manipulativnog uticaja medija što je jedno od saznanja dobijeno ovim istraživanjem.

Ovo istraživanje može biti uvod u neka dalja, produbljenija istraživanja na ovu temu, kao što može imati i neke praktične implikacije. Praktične implikacije ovih saznanja bi se mogle ogledati u sprovođenju inicijative i akcija za medijsko opismenjavanje građana, naročito mladih.

Još jedno saznanje koje je sa našeg stanovišta važno jeste da su mladi ljudi najčešće zbunjeni ulogom koju mediji danas imaju u društvu, da vlada nepoverenje u informacije koje dolaze iz zvaničnih medija, te da su usmereni ka alternativnim načinima informisanja kao što su razni portali, socijalni mediji i društvene mreže. Taj podatak nam govori da internet, blogovi ili mreže za socijalno povezivanje mogu biti značajan resurs za promociju nenasilja iako su ujedno i sami izvor govora mržnje i nasilja koje danas u literaturi

nazivamo digitalno nasilje i zlostavljanje.⁶I ovo pitanje upotrebe i zloupotrebe medija, zaslužuje posebnu pažnju i predstavlja temu kojom autorka i u budućem radu želi da se bavi.

U drugom (koautorskom) članku koji u ovom radu predstavljamo - "Medijsko doubijanje žrtava" – rezultati su pokazali da srpska dnevna štampa, odnosno njena online izdanja, obiluju senzacionalističkim i tabloidnim načinom izveštavanja o maloletničkom kriminalu. Pokazalo se da - bilo da su maloletnici žrtve ili su sami počinioi zločina - dnevne novine najčešće na neprimeren način izveštavaju o takvim događajima, uz to kršeći ne samo novinarske etičke standarde i norme, već i nacionalne zakone, međunarodne konvencije i preporuke. Takođe, došlo se do saznanja da na medijskom tržištu dnevne štampe samo retki (što je u našem slučaju *Politika*) u izveštavanju o maloletničkom nasilju i kriminalu poštuju navedene propise, standarde i norme, a da se većina opredelila za senzacionalizam i tabloidni način izveštavanja. Međutim, ono što je interesantno izdvojiti kao novinu, i što je pokazala naša studija slučaja, jeste da postoji intencija medija da vrše odabir pojedinačnih, medijski *atraktivnih slučajeva* nasilja dece i nad decom koje potom medijski eksploatišu računajući na podizanje tiraža i povećanje profita. Dakle, nije svaka nesreća vezana za maloletnike atraktivna i svaka tragedija za medije nema isti potencijal. Kriterijumi za odabir slučaja koji će mediji eksploatisati su većinom veći stepen brutalnosti i bizarnosti zločina ili nesreće. I druga istraživanja su pokazala da je komercijalizacija tuđe nesreće u medijima globalni fenomen, naročito tržišno isplativ kada se odnosi na decu (Foley, M., Hayes, N. & O'Neill, B., 2007). Kao što se u našoj interpretaciji rezultata moglo videti, budući da računaju na povišenu emocionalnu reakciju odraslih kada je nasilje nad decom po sredi, mediji ne prezaju od iznošenja najbizarnijih detalja o nesreći, objavljivanja fotografija zlostavljane i ubijene dece uz veoma lične, često zastrašujuće opise nasilničkog ponašanja ili poslednjih trenutaka života žrtve, uz uverenje da će takav *rukopis* doprineti osvajanju publike. Na taj način se stvara jedan, uopšte ne bezazlen, interpretativni okvir u kome se sugeriše da je dalja medijska zloupotreba i eksploatacija odabranih slučajeva i prihvatljiva i opravdana. U ostalim, manje *atraktivnim slučajevima*, koji nemaju potencijal buduće *udarne* vesti, izveštavanjem o maloletnicima i nasilju većinom se vodi računa o profesionalnim standardima i etičkim normama, mada i tada dolazi do kršenja dečijih zakonom zagarantovanih prava, ali sporadično.

U našem radu smo posebno ukazali na štetne posledice ovakvog načina izveštavanja medija. Naime, zbog izraženog trenda da se na senzacionalistički i tabloidni način izveštava o maloletničkom nasilju i kriminalu treba se jasno podvući da takav način izveštavanja osim što čini da se gubi linija koja razdvaja privatno i javno, društveno prihvatljivo i neprihvatljivo, dovodi do toga da se pomera granica osetljivosti na nasilje. U tom smislu doprinos ovakvih istraživanja trebao bi da bude u informisanju javnosti i institucija sistema na posledice koje mogu nastati po društveni život zajednice i mentalno zdravlje građana. Naš zaključak je da upravo senzacionalističkim i opsežnim prikazivanjem nasilja i kriminaliteta ne šteti se samo pojedincima koji su njegove žrtve ili su počinioi, već

---

⁶ O značaju sprečavanju promocije nasilja i govora mržnje na društvenoj mreži skoro je bilo reči prilikom slučajno snimljenog razgovora nemačke kancelarke Angele Merkel i osnivača društvene mreže Facebook, Marka Zucerberga.

se u široj javnosti stvara uverenje o stalnom porastu maloletničkog kriminala i sve težim oblicima i posledicama maloletničke delinkvencije. Iz našeg istraživanja se moglo videti da je manipulativna moć medija velika, naročito ako su tema maloletnici i nasilje, a da *iskrivljene slike* koje mediji prenose o tim pojavama mogu lako dovesti do onoga što se u literaturi naziva – *moralna panika*⁷. Međutim, kriminalitet maloletnika u Srbiji, nasuprot panici i slici koju stvaraju mediji, predstavlja manji deo ukupno prijavljenog kriminaliteta i u poslednje 23 godine (1990-2012.) kreće se u rasponu od 3% do 8%. (Stevković, Lj. 2014). Koliko su opasni netačni, iskrivljeni i preuveličani medijski prilozi ukazuje i navedeni podatak, naročito ako znamo da percepcija kriminaliteta značajno utiče na osećaj sigurnosti građana.

ZAKLJUČAK

Teme kojima smo se bavili u radu deo su opšteg korpusa tema značajnih za ispitivanje veze između medija i kriminaliteta. Za osnovno pitanje koje je s početka teksta pokrenuto - kakva je uloga medija u socijalnoj konstrukciji stvarnosti uzimajući u obzir i izveštavanje o nasilju i kriminalitetu – može se reći da je ono u naša dva istraživanja najpre problematizovano, a onda su doneseni zaključci koji u izvesnoj meri relativizuju prilično pesimističke opise autora različitih teorijskih orijentacija. Pri tome je dobijen jasan snimak stanja u srpskoj dnevnoj štampi u pogledu izveštavanja o nasilju i kriminalu, koji povezan sa rezultatima koji ukazuju na način na koji mladi ljudi percipiraju ono što mediji rade po tom pitanju ukazuje na domete uloge medija u konstrukciji ove vrste značenja. Rezultati ovih istraživanja mogu poslužiti kao uvod u neka kompleksnija, metodološki zahtevnija buduća istraživanja.

REFERENCE

1. Baushman, B. J. and Anderson, C.A. (2001). Media violence and the American public. *American Psychologist*. 56, 477 – 489.
2. Bodrijar, Ž. (1991). *Simulakrum i simulacija*. Novi Sad: Svetovi
3. Čomski, N. (2002). *Mediji, propaganda i sistem*. Zagreb: Biblioteka Što čitaš?
4. Debor, G. (2003). *Društvo spektakla*. Beograd: Porodična biblioteka – Aleksa Golijanin
5. Džajls, D. (2011). *Psihologija medija*. Beograd: Clio

---

⁷ *Moralna panika* "podrazumeva pretpostavku da je pretnja upućena nečemu što se smatra svetim ili izuzetno važnim za društvo. Razlog što nešto nazivamo moralnom panikom proističe iz potrebe da se istakne da pretnja nije upućena nečemu profanom – poput ekonomskih prihoda ili obrazovnih standarda – već je to pretnja samom društvenom poretku, ili idealizovanoj ("ideološkoj") predstavi jednog njegovog dela (...) Veća je verovatnoća da će se određeni događaji opažati kao velika pretnja i da će podstaći moralnu paniku ukoliko je društvo, ili neki njegov važan deo, u krizi, ili prolazi kroz uznemirujuće promene koje dovode do stresa. Verovatno je da će odgovor na takve pretnje biti zahtev za strožom društvenom regulacijom ili kontrolom, kao i povratak "tradicionalnim" vrednostima" (Kenneth Thompson, 2003: 17).

6. Fiske, J. (1987). *Television Culture*. London: Routledge.
7. Foley, M., Hayes, N. and O'Neill, B. (2007). *Children's Rights and Journalism Practice: A Rights-Based Perspective*. UNICEF: Dublin Institute of Technology. Dostupno na: <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1026&context=cseroth> Pristupljeno: 10.10.2015.
8. Gautlett, D. (2007). *Media studies 2.0*. Dostupno na: <http://www.theory.org.uk/mediastudies2.htm> Pristupljeno: 12.10.2015.
9. Lemiš, D. (2008). *Deca i televizija*. Beograd: Clio
10. Milivojević, S. (2001). Javnost i ideološki efekti medija. *Reč*. 64, 10, 151 – 213.
11. Milivojević, S. (2007). Tabloidizacija dnevne štampe. *Sloboda i nezavisnost medija: između klijentelizma, vlasništva i komercijalizacije. Sarajevo: Mediacentar*. Dostupno na: <http://www.media.ba/bs/menadzment-novinarstvo/tabloidizacija-dnevne-stampe-u-srbiji>. Pristupljeno 10.10.2015.
12. Stevković, Lj. (2014). Obim, struktura i dinamika maloletničkog kriminaliteta u svetu i Srbiji. U: Nikolić-Ristanović, V., Stevković, Lj. eds.: *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji – trendovi i društveni odgovori*. Beograd: "Prometej".
13. Tanjug (2014). Naslovne strane "Kurira" kao izložbeni eksponati. 22.02.2014. Dostupno na: <http://www.tanjug.rs/fotodet.aspx?galID=119703>. Pristupljeno 10.10.2015.
14. Tompson, K. (2003). *Moralna panika*. Beograd: Clio
15. Vederil, R. (2005). *Kolaps culture*. Beograd: Clio

THE ROLE OF MEDIA IN SOCIAL CONSTRUCTION OF REALITY

The role of media in social construction of reality is a broad topic which covers several scientific and practical issues important for this field of research. Within conceptually broad area of research, the author has attempted to examine the role of media in everyday construction of the 'real', especially having in mind "modern trends" in media covering sensitive issues of violence and crime. By trying to examine how the media construct reality and what are the effects of "routinization of unexpected", the author have analyzed both the media and audience's perception of crime interpretation in media.

Keywords: media, media and construction of reality, media coverage, violence, crime

PROBLEMI PREVENCIJE, SUZBIJANJA I ZAKONSKOG REGULISANJA KRIMINALA POVEZANOG S DROGAMA¹

Mr Miroslav Ivanović

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U ovom preglednom radu izneti su rezultati mojih istraživanja o problemima narkomanije i droga generalno. Razmotreni su društveni problemi vezani za uzimanje droga. Potom smo razmotrili probleme suzbijanja narkomanije i prevencije. Isto tako, izloženi su rezultati analize zakonskih rešenja koja se tiču trgovine drogama i konzumacije droga. Na kraju, izneli smo probleme koji se tiču kulture i droge, te prisutnost problematike droga u medijima i obradu tematike droge u umetnosti i popularnoj kulturi. Ovo smo doveli u vezu s problemima prevencije narkomanije i društvene reakcije na drogu. Na kraju, dajemo jedno moguće viđenje na to kakva je budućnost fenomena narkomanije.

Ključne reči: narkomanija, suzbijanje narkomanije, zakoni o drogama, kultura, mediji

OPŠTI PROBLEMI NARKOMANIJE

O oštirim problemima današnjeg fenomena narkomanije može se naći u početnim poglavljima moje knjige *Narkomanija kao društvena igra*.² U njima sam pokazao da je reč o vrlo starom antropološkom problemu, ali da je danas dobio nove karakteristike, pre svega zato što se javlja u modernom svetu koji se bitno razlikuje od ranijih epoha. Ovaj fenomen, kako se danas uobličio, uglavnom ima svoje korene u mladalačkim supkulturama.³ Ovaj kontekst istraživanja akcenat stavlja na sociološki pristup, za razliku od dominantnog individualno-psihološkog i psihijatrijskog pristupa. Moj je

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

² Ivanović, M. (2011) *Narkomanija kao društvena igra*, IKSI, Beograd

³ Isto, videti poglavlje "Supkultura mladih", str 47 i dalje.

zaključak da se masovni fenomeni mogu razumeti pre svega sa sociološke tačke gledišta, a ne kao individualne istorije pojedinaca.

U ovom sociološkom kontekstu, pokazao sam da je narkomanija svojevrsna društvena igra u kojoj imamo više aktera. To su, pre svega, narkoman, potom njegova porodica, trgovci drogom, institucije države kao što su sudovi, policija, socijalne službe, škola i vaspitne ustanove, lekari i ustanove za pomoć pri rehabilitaciji, itd. Kao i u svakoj igri akteri imaju svoje poglede i svoje interese u datoj situaciji.

Ovakvo stanje rađa probleme s kojima se suočava svako društvo koje želi da suzbije narkomaniju kao društveno štetan i čak opasan fenomen. "Narkomanija je u toj meri prožela moderni svet da on ne može više da je eliminiše iz sebe, a da se radikalno ne promeni. Upravo zato narkomanija sve više postaje jedna društvena igra u kojoj učestvuju pomenute socijalne grupe kao akteri na pozornici. Oni unapred znaju da ova igra nema kraja, a ipak je igraju. Jedni zato što su u svojoj ulozi veliki i preko nje dolaze do izuzetnog socijalnog položaja. Drugi zato što nemaju *boljeg* izbora, ili po inerciji. Treći zato što im je ukinuta *sloboda* izbora i ostaju zatočnici društvene konstelacije."⁴

Budući da se fenomen narkomanije danas vidi kao globalan, uzrok tome moramo tražiti u savremenom svetu koji i sam podleže globalizaciji, modernizaciji, zamenom tradicionalnog načina privređivanja modernim kapitalizmom, te zamenom tradicionalnog društva modernim. "Može se reći da moderno društvo stvara idelane pretpostavke za narkomaniju. Pre svega, koncentracija stanovništva u velikim gradovima, što je posledica industrijalizacije, stvara anonimnost. Pojedinaac nije više pred očima porodice ili klana, još manje oni odlučuju gde će i kako on živeti. Pokretljivost je u toj meri intenzivirana da pojedinci ne menjaju samo mesta boravka, već i države. One moralne kočnice koje su bile posledica života u rodovskoj zajednici nestaju."⁵

Budući da je novi fenomen narkomanije nastao u savremenom svetu, on je samo jedan njegov segment i kao takav nije izolovan, niti samo njegova aberacija, već zakonita pojava. To jest, zajedno sa širenjem tehnologija, proizvoda, trgovine, globalizacijom medijske sfere, širi se i narkomanija kao nuzproizvod. To jest, jedna nova forma života počinje da dominira nad starima, često tradicionalnim. U tom smislu i mi nismo izuzetak, u potpunosti smo uklopljeni u svetske tokove. Ovo se ogleda ne samo u širenju droge i kod nas, već i u načinu odgovora na ovaj problem. Samo se ovakvim pristupom može zahvatiti fenomen u njegovom totalitetu, a ne samo neki lokalni segment, koji neće pomoći pri društvenom suočavanju s ovim problemom. Ovaj univerzalistički pristup smo uvek imali na umu, i na taj način proučavamo ovaj fenomen u svojim radovima.

Geneza nastanka ovog fenomena vezuje se za supkulture mladih, uglavnom muzičke supkulture.⁶ Ovaj fenome, nastao u značajnoj meri tokom šezdesetih godina XX veka, uglavnom je ponikao unutar zajednica mladih kao što su hipipici, bitnici i srodne muzičke supkulture toga doba. Kasnije su ove supkulture evoluirale ili nestajale, ali povezanost

---

⁴ *Isto*, str. 71.

⁵ *Isto*, str. 56. Opširnije o odnosu modernog društva prema drogi može se videti u istoimenom poglavlju ove moje knjige.

⁶ Videti poglavlja navedene knjige: "Supkultura" i "Supkultura mladih", kao i na drugim mestima.

ovog fenomena s njima se dobrim delom održala. I danas su klubovi za zabavu mladih jedno od ključnih mesta gde mladi dolaze u kontakt s drogom. Razumevanje geneze društvenog fenomena je uslov za svaki društveni inženjering, u tom smislu i kad je reč o prevenciji ili otklanjanju posledica širenja droge.

Veza kriminaliteta i narkomanije je očigledna već iz same činjenice da je upotreba narkotika često definisana kao krivično delo ili prekršaj u mnogim zakonodavstvima. Međutim, dodatni, i često teži oblici kriminala, kako intrinzično, tako i po posledicama, vezuju se za drogu i narkomaniju.⁷ Kad je reč o trgovini drogom, oni koji je nabavljaju i preprodaju, ne moraju biti narkomani, i na vrhu piramide obično i nisu. Međutim, kako se spuštamo ka dnu piramide, često susrećemo u istoj ličnosti dilera droge na ulici i zavisnika od te iste droge.

Među samim narkomanima raširen je i nasilnički kriminalitet. Ovo je dokazano u više istraživanja u svetu, a i naše statistike to potvrđuju. Među muškarcima dominiraju provale, krađe, sve do nasrtaja na građane u cilju pribavljanja sredstava za život. U ženskoj populaciji su češće prevare, prostitucija i slična krivična dela. "Slika o narkomanu kao bespomoćnoj i u sebe zatvorenoj osobi koja obitava u svom nerealnom svetu, premda preovlađujuće tačna, nije potpuna. Kao što sugerišu istraživanja, a i neposredna iskustva, narkoman može biti i nasilna osoba koja vrši kriminalne radnje povezane s nasiljem. ... Veza između nasilja i *tipova* droge nije detaljno i čvrsto dokazana, ali ima ozbiljnih indicija."⁸

Još jedan važan aspekt problematike o drogi vezuje se za trgovinu drogom. Kao što je dobro poznato, usled masovnosti ovog fenomena, zarade na trgovini drogom su postale enormne, a u mnogim nerazvijenim zemljama narko-bosovi su postali najbogatije osobe koje novac zarađen ilegalnom trgovinom drogom ulažu u legalni biznis, on im služi za osvajanje moći, te nekažnjivost njihove delatnosti. U tom smislu, pokušaji prevencije išli su znatno i u pravcu poštravanja kaznene politike prema trgovini drogom i "pranju novca" stečenog na ovaj način. Ovim prelazimo na probleme vezane za suzbijanje narkomanije.

SUZBIJANJE NARKOMANIJE

Pošto je fenomen konzumiranja droga postao globalni fenomen, nužno je došlo do internacionalizacije ovog fenomena, kako sa stanovišta trgovine drogom, tako i sa stanovišta reakcije na nju. U tom smislu, na nacionalnog nivoa, došlo se do potrebe za koordinisanjem različitih vrsta dejstava, kao i harmonizacijom nekih pravnih odredbi vezanih za drogu. U tom smislu, razvijane su, a i danas se razvijaju, različite strategije za borbu protiv trgovine i konzumacije droga.

---

⁷ Opširnije u Dodatku navedene knjige: "Nasilnički kriminalitet i narkomanija".

⁸ *Isto*, str. 124.

I same Ujedinjene nacije, uvažavajući potrebu za međunarodnom saradnjom na ovom polju, donose niz dokumenata koji treba da ovo omoguće i doprinesu efikasnosti, pre svega suzbijanju trgovine. Uvek se polazi od činjenice da su droge opasne supstance i da štete zdravlju, čak javnom zdravlju ako se omasovi do nivoa "epidemija". Isto tako formiran je čita niz međunarodnih tela i komisija koje se bave drogama.⁹

I naša zemlja je posvetila dužnu pažnju ovome, makar na normativnom nivou. Donose se akti poznati kao "Strategija za borbu protiv droga u Republici Srbiji" i "Akcioni plan ..." koji prati ovu "Strategiju". Oba ova dokumenta slede analogan dokument Evropske Unije – "Strategija Evropske unije protiv droga". Analizirao sam ove dokumente s ciljem da se pokaže kakve su perspektive za suzbijanje droga, budući da će ove "Strategije" u znatnoj meri određivati delatnost državnih organa i drugih institucija po ovom pitanju.¹⁰

Sve strategije, ma kako formulisane, mogu se koncentrisati na suzbijanje droga samo u dva pravca. Jedan je da se suzbije proizvodnja, trgovina i širenje mreža za rasturanje droga. Tehnički termin za ovo je – suzbijanje *ponude*. Druga mogućnost se tiče suzbijanja konzumacije droga time što bi se vršila preventivna delatnost, pre svega među mladima. To podrazumeva dobro informisanje, borbu protiv prozelitizma, suzbijanje reklamiranja i propagande u korist droga, rad pre svega s mladima, rehabilitaciju izlečenih narkomana da ne bi došlo do recidivizma i sl. Tehnički termin za ovu vrstu delatnosti je – suzbijanje *potražnje*.

Kad je reč o ponudi, onda je nužno preseći lanac koji vodi od proizvodnje, preko trgovine do distribucije do krajnjih korisnika, narkomana. (Treba imati u vidu da ne možemo sve koji konzumiraju drogu označiti kao narkomane, koji se smatraju već obolelim osobama, zavisnicima. U drugom slučaju reč je o takozvanoj rekreativnoj upotrebi droga.) Dugo se smatralo, a i danas mnogi tako misle, da je ovo najjednostavniji i najefikasniji put za suzbijanje zloupotrebe droga. Američki "rat protiv droga", koji još uvek predstavlja dominantan diskurs na internacionalnom nivou, upravo polazi od ove pretpostavke kao dogme.

Što se naše zemlje tiče, mogućnosti kontrole trgovine su ograničene s obzirom na velike suvozemne granice i činjenicu da se naša zemlja nalazi na takozvanoj "balkanskoj ruti" trgovine drogom, koja vodi s Bliskog istoka ka Zapadnoj Evropi. I pored svih uspeha u kontroli graničnih prelaza, kao i sve većem tehničkom opremanju za ove kontrole, one ne mogu biti apsolutne. Osim toga, naročito s pojavom sintetičkih droga, domaća proizvodnja više nije zanemariva.

Važan segment suzbijanja ponude predstavlja efikasna zakonska regulativa kad je reč o drogama i prekursorima. Naime, sve češće se pojavljuju nove sintetičke droge i prekursori, a to zahteva dopunu lista zabranjenih supstanci, kao i druge korake u zakonodavnoj sferi. Ovo je pretpostavka da se mogu efikasno obavljati radnje na suzbijanju proizvodnje i trgovine.

---

⁹ Videti u navedenoj knjizi spisak najpoznatijih institucija pri OUN, str. 134, i dalje.

¹⁰ Videti "Dodatak" u mojoj navedenoj knjizi: "Perspektive suzbijanja narkomanije"

Sledeći aspekt se tiče kontrole novčanih tokova. Pokušaji ubacivanja novca stečenog drogom u legalne tokove jeste nužan korak koji trgovci drogom preduzimaju, budući da se ogromne svote slivaju u džepove najvećih trgovaca. U tom smislu doneti su mnogi međunarodni akti o sprečavanju "pranja novca". Ovde je poslednjih desetak godina načinjen veliki pomak, a to je doprinelo efikasnijem suzbijanju ponude. Opšta tendencija u međunarodnom zakonodavstvu je da se kazne za ovakva krivična dela pooštavaju. Isto tako, međunarodna kontrola nad bankarskim sektorom se pojačava. Iako je barem nominalno primetan veliki napredak u odnosu ne vreme od pre dvadeset i više godina, kada su neke banke (u Kolumbiji, na primer) takoreći legalno "prale novac", još uvek nema konsenzusa među istraživačima da li je ovo zaista dosledno provedeno u svim zemljama.

Budući da ponuda ne može, u principu, biti apsolutno provedena, važan deo suzbijanja pada ne potražnju, ako ne i važniji. Na čisto normativnom nivou, razrađuje se jedan model koji bi trebalo da se izbori s problemom potražnje droga. Daleko smo, međutim, od toga da možemo reći da su uspesi u tom smislu značajni. "Strategije za suzbijanje potražnje, kako EU, tako i naše zemlje, gotovo su identične i slede stepenastu logiku – pokušati da ne dođe do uzimanja droge, pa ako već dođe, da to bude ustanovljeno što ranije; ako je u pitanju već formiran narkoman, onda ga treba lečiti i posle eventualnog izlečenja ponovo ga uključiti u društvo; sanirati štetne posledice korišćenja droga kao što su, na primer, hepatitis ili HIV."¹¹

Jasno je da je primarna prevencija najvažnija. To podrazumeva kako rad s roditeljima maloletnika, tako i sa osobljem u školama, od nastavnika do psihologa i pedagoga. Što se tiče lečenja i rehabilitacije narkomana, tu su problemi veliki, i kod nas daleko od mogućnosti realizacije. Na primer, predviđa se uključenje lečenih narkomana u radni proces olakšavanjem da dođu do posla, stambeno zbrinjavanje i sl. Jasno je da u zemlji koja decenijama ima ekonomskih problema, to nije realno.

S druge strane, izvesne forme prevencije protiv zaraznih bolesti, kao i otkrivanje i lečenje tih bolesti, donekle je zaživelo. Tako imamo besplatna testiranja na HIV, lakše se dolazi do špriceva za jednokratnu upotrebu, a i slične mere se preduzimaju s ciljem smanjenja štetnih posledica uzimanja droge. Iskustva drugih zemalja nisu jednoznačna. Gotovo nigde ne zapažamo smanjenje broja uživalaca droge, što je zabrinjavajuća činjenica. S druge strane, već pomenute mere na smanjenju štetnih posledica (u nekim zemljama imamo već prilično čvrstu praksu deljenja besplatnih špriceva, uzimanje medicinskog heroina, stimulaciju na redovne medicinske kontrole i sl.) dale su pozitivne rezultate.

Sve u svemu, mogućnosti prevencije nisu svemoguće, ali daleko od toga da su dovoljno iskorišćene. Moje je mišljenje da upravo treba raditi na smanjenju potražnje, a mnogo više sredstava je uloženo u smanjenje ponude. To su razrađene tehnike policijske kontrole granica, kontrola u sferi finansija, razrada novih naučnih otkrića radi efikasnijeg otkrivanja droge (skeneri nove generacije koji se postavljaju na granicama i slična "čuda" tehnike) što

---

¹¹ Ivanović, M., "Perspektive suzbijanja narkomanije", videti u knjizi: *Kriminalitet i državna prevencija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2011. Sada i u gore citiranoj knjizi, str. 138.

bi sve trebalo da zaustavi širenje droge. Zatim rad u zemljama proizvođačima, s ciljem da se proizvođači maka i koke preorijentišu na druge kulture, kao i slične stimulativne i represivne mere. Međutim, rezultati uloženi u suzbijanje ponude, bez obzira na impresivnost uloženi sredstava i nivo tehnološkog i tehničkog napretka, nisu zadovoljavajući. Štaviše, može se reći da su negativni ako računamo da nije došlo do smanjenja konzumacije droga.

S obzirom na datu situaciju, očigledno je da treba ići dodatnim putevima. U tom smislu težiti efikasnijem zakonodavstvu, s jedne strane, i orijentisati se na kulturu kao medijum kroz koji bi trebalo doprineti smanjenju potražnje. Uloga medija je veoma bitna, naročito u formiranju javnog mnjenja i pokušaju da se koriguju kulturni i civilizacijski tokovi koji direktno ili indirektno doprinose razrastanju fenomena narkomanije.

ZAKONSKA REŠENJA

Zakon je važna društvena institucija civilizovanih društava koja su još od antičkih vremena pokušavala da društva uredi i učine lakšim za život unoseći regulativne principe u život društava. Regulisanje proizvodnje i upotrebe droga je relativno novija tekovina. U starim vremenima upotreba droga bila je regulisana tradicijom i često religioznom praksom.¹²

Uspešan zakon morao bi da podjednako dobro obuhvati oba aspekta vezana za drogu, kako njenu ponudu, to jest, proizvodnju i trgovinu drogama, tako i njenu potražnju, to jest, uživanje narkotika. Dok se prvi aspekt slično rešava u većini zemalja, što znači da je proizvodnja droge pod kontrolom države, a neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet se kažnjavaju, kod drugog aspekta, vezanog za (zlo)upotrebu droga, praksa veoma divergira. Neke zemlje kažnjavaju svaki kontakt s drogom, dok je u nekima uživanje nekažnjivo, pa sve do prelaznih varijanti različitog tipa.

Naš *Krivični zakon* u Članu 246 propisuje kaznu¹³ za neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga. U tom smislu, on je jasno uperen na smanjenje ponude, i izraz je raširenog mišljenja da su proizvođači i preprodavci droge glavni krivci za širenje narkomanije. To je samo jedna strana medalje – tačno je: da nema droge, ne bi bilo ni narkomana! Međutim, ma koliko zakon bio represivan, on neće potpuno iskoreniti proizvodnju i trgovinu drogom. Čak i u zemljama gde je zaprećeno smrtnom kaznom, droga nije iskorenjena. Kad je reč o našoj zemlji, "po mojoj oceni, ovaj deo *Krivičnog zakona*, to jest, član 246, ispunjava namere za koje je propisan, a to je da se proizvođači i preprodavci droge mogu efikasno zakonski goniti. Uz dodatna zakonska rešenja koja su usvojena prethodnih godina i daju mogućnost efikasnije kontrole pranja novca,

---

¹² Videti prva dva poglavlja moje navedene knjige, kao i pomenutu širu literaturu koja se tiče istorije droga.

¹³ Detaljnije razmatranje naših zakonskih rešenja nalazi se u mom članku "Značaj zakonskih rešenja u prevenciji i suzbijanju narkomanije", *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Vol. 50, br. 3, 2012, str. 193-205.

oduzimanja imovine stečene trgovinom drogom, kao i srodna rešenja, imamo na raspolaganju relativno dobre instrumente u borbi protiv ponude narkotika."¹⁴

Mnogo je kompleksniji problem kažnjavanja uživalaca narkotika. Naš zakon i ovde pokušava da reši problem time što bi destimulisao potencijalne uživaocce zapretivši kaznom za posedovanje droge. To jest, postoji dopuna Člana 246, kao Član 246a. Njegov stav 1. glasi: "Ko neovlašćeno drži u manjoj količini za sopstvenu upotrebu supstance ili preparate koji su proglašeni za opojne droge, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine, a može se osloboditi od kazne." U navedenom članku sam analizirao ovaj član i pokazao da ima određenih manjkavosti. Prvo, izraz "u manjoj količini" nije dovoljno određen. Neki strani zakoni to precizno propisuju, na pr. 5 gr. ili 3 gr. i slično, u cilju izbegavanja proizvoljnosti.

Zatim, ovim članom se ne kažnjava uživanje, to jest, sam kontakt s drogom. U tom smislu, dao sam uporednu analizu francuskog rešenja, budući da se francuski zakon smatra jednim od najnaprednijih u svetu. U francuskom zakonu, s njegovim kažnjavanjem kontakta s drogom i mogućnosti izbegavanja zakonskog gonjenja ukoliko se narkoman odluči na lečenje, narkomani su stimulisani da ostave drogu i pokušaju da se vrate u društvo. Ovo insistiranje na medikalizaciji problema, trebalo bi da bude cilj i ideal zakonodavstva i društvene prakse u vezi s problemom narkomanije.

U tom smislu, naš zakon nije dovoljno efikasan da destimuliše uzimanje narkotika. Pogrešno je mišljenje da su samo prozelitizam i ponuda droga jedini uzroci narkomanije. Šta je pravi uzrok uzimanja droga jeste jedno složeno pitanje, na koje ima dosta ponuđenih odgovora, ali se ni jedan ne može smatrati konačnim. Sam prozelitizam je kod nas kažnjiv, što je dobra mera, i to je obuhvaćeno članom 247 istog zakona. Ono što ovim članom nije obuhvaćeno jeste podsticanje na upotrebu i propagiranje droge, što jeste obuhvaćeno francuskim zakonom u Članu 630.¹⁵ Tako se u Francuskoj mogu kažnjavati, na primer, i radio ili TV stanice koje propagiraju drogu, a smeštene su u inostranstvu!

Kad je reč o lečenju narkomana, naš zakon nije ni stimulativan, ni dovoljno efikasan. Član 79 koji propisuje vrste mera bezbednosti ima pod stavom (3) obavezno lečenje narkomana. Takođe i Članovi 80 stav (4) i 83 propisuju obavezno lečenje narkomana. To se odnosi na učinioca krivičnog dela izvršenog pod uticajem droga, dakle u izuzetnoj situaciji. Jasno je da cela populacija narkomana ne vrši krivična dela, pogotovo teža. Opet za razliku od francuskog zakona, koji daje mogućnost da se "svako lice koje na nedozvoljen način koristi ... narkotike stavi pod nadzor sanitarnih vlasti", naš zakonodavac je stao na stanovište da onaj koji sam sebi šteti, ne treba da bude kažnjavan.¹⁶ Opšti moj zaključak jeste da su poboljšanja našeg zakona i poželjna i nužna, a dao sam i opšte smernice i sugestije u kom prahu bi trebalo da idu promene.

---

¹⁴ *Isto*, str. 197.

¹⁵ Videti opširnije, *Isto*, str. 198.

¹⁶ *Isto*, str. 200-201. Videti detaljnu analizu i procene vrednosti našeg i francuskog zakona, i sugestije za dopunu i izmene našeg zakona.

Još jedna aktualna stvar u vezi sa drogama i zakonom jeste takozvana dekriminalizacija lakih droga.¹⁷ Ukazao sam da je ovo trenutno (2012. god.) dominantan diskurs na međunarodnom nivou i da ćemo se i mi suočiti s ovim problemom, što se sada i događa. Smatrao sam, a to i sada smatram, da treba biti oprezan kada je reč o dekriminalizaciji droga i ne donositi ishitrena rešenja pod uticajem intelektualne mode. Možda je bolje sačekati da vidimo kakva su tuđa iskustva, i koje evaluacije su prošla, pa da se onda odlučimo kako i šta dekriminalizovati.

DROGA I KULTURA

Ako kulturu shvatimo dovoljno široko, da uključuje i specifičnu delatnost medija, onda ćemo prvo pogledati kako mediji utiču na konzumiranje droge. Mediji, od štampe, preko radija, televizije, pa do interneta imaju sve veću ulogu u oblikovanju ljudske svesti i uticaju na ljudsko ponašanje. Mediji imaju svoje zakonitosti u oblikovanju ovih uticaja koji su postali predmet istraživanja u novije vreme, mada se znalo o tome donekle i pre jednog veka.¹⁸

Ovaj uticaj medija se koristio u različite svrhe, a reklama predstavlja jednu od najdirektnijih formi oblikovanja javnog mnjenja. Alkohol i duvan su legalne droge u našoj civilizaciji, a njihovo reklamiranje je bilo široko praktikovano. Tek u poslednje dve decenije čine se ozbiljniji pokušaji da se njihovo reklamiranje ograniči. Ovu praksu, koja je začeta uglavnom na Zapadu, preuzeli smo i mi u poslednjih desetak godina. Koliki je štetni uticaj, na primer, duvana, može se videti na primeru SAD, gde se vode dobre statistike – godišnje tamo umre od posledica duvana oko 400 000 ljudi, što je više nego od AIDS-a, automobilskih nesreća, ubistava i samoubistava zajedno. I kod nas je manje-više ista situacija procentualno izraženo.

Iako je danas reklamiranje duvana zabranjeno kod nas, kao i u mnogim drugim zemljama, indirektno reklamiranje je teško zabraniti. Ono se vrši preko filmova, medijskih izveštaja, snimaka raznih medijskih zvezda s cigaretom u ruci, na primer, kao i na druge slične načine. Na taj način, šalje se poruka, naročito mladima, da je konzumiranje duvana ili alkohola, pozitivan obrazac ponašanja. Kada mladi vide u medijima svoje fanove s čašom alkohola u ruci, ili cigaretom, to je za njih poruka da treba da ih oponašaju.

Reklamiranje alkohola nije nikada do kraja zabranjeno, na primer, blaži alkohol, kao što je pivo, još uvek je dopušteno reklamirati u mnogim zemljama. Ali, i u ovom slučaju, indirektno reklamiranje nije zanemarivo. Iako su alkohol i duvan legalne droge, pa se obično i ne stavljaju u isti koš sa zabranjenim drogama, važno je shvatiti da su posledice njihovog konzumiranja isto tako veoma štetne.

---

¹⁷ Isto, str. 202.

¹⁸ Videti u mom radu, "Mediji i droga", str. 139-155. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, god. XXXII/broj 2/2013.

Kada je reč o zabranjenim drogama, jasno je da je njihovo direktno reklamiranje nemoguće, i uglavnom kažnjivo. Međutim, indirektno reklamiranje je teško kontrolisati, a kod nas i ne postoje još uvek efikasni zakoni u tom pravcu. Indirektno reklamiranje se vrši na razne načine. Na primer, preko filmova, gde je tematika droge zastupljena i gde nema jasne osude takvog ponašanja. Štaviše, ono se često smatra normalnim, ili se čak prikazuje sa simpatijama. Pozitivni kontekst koji favorizuje droge često prevazilazi negativni kontekst, njihovu osudu.

I kada je reč o najobičnijim izveštajima, vezanim za poznate ličnosti, obično iz sveta šou-biznisa, popularne muzike i filma, zvezde ovih oblasti kulture često se ne osuđuju u izveštajima koji ih povezuju s drogom. I ovo ima negativan efekat na mlade i formira negativan stereotip ponašanja. I "u našim novijim filmovima droga postaje sastavni deo polusveta, propalih ličnosti, kriminalaca i drugog društvenog taloga. Oni se, međutim, ne prikazuju u negativnom kontekstu, već ili s empatijom, humorom ili nekim drugim pozitivnim stavom."¹⁹

I kad je reč o našoj novijoj književnosti, primetna je negativna tendencija raspadanja. Naime, u takozvanoj "prljavoj književnosti" koja sve više zadobija popularnost, droga postaje veoma prisutna tematika, a ona se pokazuje kao normalna činjenica života, junaci koji su i konzumenti droge su često pozitivne ličnosti. Premda ova, takozvana umetnost, ima više nego skromne estetske domete, ne sme se zanemariti uticaj na mase, naročito omladinu.

Budući da naše društvo pati od istih bolesti kao i razvijenija zapadna društva, i da mi uglavnom kopiramo obrasce tog novijeg života i težimo istom modelu društva, korisno je upoznati se s njihovim iskustvima o ovoj problematici, da ne bismo izmišljali rupu u saksiji! U citiranom radu, naveo sam taksativno savete Američke akademije za pedijatriju kad je reč o medijima i drogi.²⁰ Suština se svodi na to da pedijatri savetuju roditeljima da ograniče deci pristup medijima, da se ne dozvoli da gledaju filmove s tematikom droge, da škole podučavaju kritički o medijima koji prikazuju droge, da Kongres zabrani svako reklamiranje duvana dostupno deci, te da kompanije iskažu svoje troškove za reklamiranje, te preporučuju jaku anti-droga kampanju, uključujući duvan i alkohol. Kod nas je tek mali deo od ovih preporuka usvojen i praktikovan, a mislim i da ne postoji još uvek formirana svest o tome.

Medijska sfera je bez sumnje uticajna kako u pozitivnom, tako i u negativnom smislu kada je reč o drogama. U tom smislu sam ukazao u gore pomenutom radu da je kod nas potrebno još dosta uraditi u više pravaca. Prvo, bolje regulisati medijsku sferu u segmentu koji može uticati na mlade, posebno kada je reč o drogama. Drugo, efikasnije iskoristiti medije za anti-droga kampanju. Treće, raditi na afirmaciji istinskih kulturnih vrednosti i suzbiti pseudokulturu i pseudoumetnost kroz koje se između ostalog direktno i indirektno reklamira način života koji afirmiše drogu.

---

¹⁹ Isto, str. 148.

²⁰ Isto, str. 150.

Da bismo bolje razumeli vlastiti kulturni kontekst, korisno je poznavati tuđa iskustva. Stoga sam se u jednom od svojih radova bavio problematikom droge u umetničkoj obradi u svetu i kod nas. Pokazao sam da je sasvim različita kako umetnička obrada, tako i recepcija umetnosti koja ima tematiku droge u zavisnosti od zemlje do zemlje. Ovo je diktirano društvenom stvarnošću na koju umetnost reaguje. U američkim filmovima, naročito holivudske proizvodnje, uglavnom se obrađuje tematika konzumacije droge, jer, Amerikanci su najveći konzumenti droge. S druge strane, naročito u Latinskoj Americi, posebno Kolumbiji, u središtu pažnje je narko-trgovac, to je zemlja proizvođač narkotika.

Tek ako razumemo ovaj društveni kontekst, koji varira od zemlje do zemlje, shvatićemo i vrstu produkcije i recepciju. Tako su u Kolumbiji serijali vezani za ovu tematiku veoma popularni, a narko-trgovac se doživljava sa simpatijama. Ovo je diktirano specifičnim kontekstom u kom se narko-trgovac vidi kao oličenje junaka za prava i dostojan život siromašnih, moderni Robin Hud.²¹ U svetlu ovih tuđih iskustava, možemo promišljati vlastitu kulturu i vlastitu stvarnost. Naš pristup ovoj problematici nije autentičan, on je, kada je reč o filmu, pokušaj kopiranja holivudske produkcije. U književnosti, to su takođe američki obrasci iz njihove književnosti za mase (tematika marginalnih grupa, bizarnosti daleke od stvarnog života, s ciljem šokiranja i izazivanja pažnje) koji idu u smeru prikazivanja droge kao nečeg običnog i normalnog, sastavnog dela urbanog života. U tom smislu, jasan je zaokret od kriminalizacije droge ka njenoj "normalizaciji", što će bitno uticati na formiranje društvene svesti.

Šta nas čeka u budućnosti, kada je reč o fenomenu narkomanije?²² Da bismo odgovorili na ovo pitanje, potrebno je pre svega da shvatimo da je ovo globalni fenomen, jedan od onih gde individualni pokušaji, recimo na nivou nacionalne države, ne mogu samostalno i izolovano dati rešenje. Svet je danas u toj meri isprepleten, da je svaki pokušaj izolacije, ma kako mogao bio poželjan, osuđen na neuspeh.

Upravo zato, moramo imati u vidu šta su svetski trendovi, a već po prirodi stvari nemoguće nam je da se izolujemo. Osim toga, i sami smo potpisnici brojnih međunarodnih konvencija o drogama, uključujući i one pod egidom OUN. Važna činjenica jeste da su proteklih decenija SAD nametnule jedan model rešavanja ovog problema poznatog kao "rat protiv droga". Strategija ovog modela je bila veoma jednostavna – iskoreniti ponudu droga, idući, ako je potrebno, na sam izvor proizvodnje. Zbog toga su SAD vodile više vojnih i drugih intervencija, s ciljem da se iskoreni proizvodnja droge u zemljama proizvođačima: neke zemlje Latinske Amerike, Avganistan i druge.

Osim toga, ovaj američki model je nametnuo zvanični diskurs koji je dominantan u celom svetu, pa i u OUN. Ipak, danas možemo konstatovati da je on doživeo bankrot, to jest, potpuni neuspeh. I pored ogromnih sredstava uložениh u borbu s drogama, narkomanija je u konstantnom porastu. Iako se zvanično ne priznaje, da je rat protiv droga

---

²¹ Videti moje radove, "Droga, umetnost, kriminal", Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, god. XXXII/ broj 1/2015. i Miroslav Ivanović, Diana Palaveršić (2014), "Droga i kultura: transnacionalni kontekst(i)", Treći program, br. 162 (II/2014).

²² Na ovo pitanje sam detaljno pokušao da odgovorim u radu pod istoimenim naslovom: "Narkomanija – šta nas čeka u budućnosti?", Treći program, br. 162 (II/2014).

izgubljen, izgleda da to postaje jasno svima. Možda je zbog toga započeta široka međunarodna kampanja za legalizaciju droga.

Ovaj pristup, kao što smo pomenuli, još uvek nije garant rešenja problema. Međutim, očigledno je da se eksperimentiše njime u pokušaju da se vidi šta bi iz toga moglo proizići. Stoga nije čudno da su formirane međunarodne komisije koje se zalažu za legalizaciju droga s neobično uticajnim osobama iz svetskog establišmenta. Organizacije koje ih objedinjavaju su Latin American Initiative on Drugs and Democracy i njena naslednica Global Commission on Drug Policy. Da samo pomenemo nekolicinu članova poslednje: H. Kardoso, M: V. Ljosa, A. Kvašnjevski, G. Papandreu, T. Stoltenberg, G. P Šulc, K. Anan, H. Solana, P. Voker, L. Arbur uz druge uticajne ličnosti iz sveta biznisa i akademske sredine.²³

Smatram da ni ovakav pristup neće doneti konačno rešenje problema. Štaviše, ukazivao sam na više mesta, a i na kraju pomenutog rada, da ćemo, po svoj prilici, morati još dugo da živimo s fenomenom narkomanije. Taj period će trajati sigurno decenijama, a možda i vekovima. Ovo smatram na osnovu činjenice da je on čvrsto ukorenjen u modernom svetu i da je zakoniti proizvod modernog tipa društva. To je društvo koje se zasniva na kapitalizmu i profitu, na sekularizaciji i individualizmu, na koncentraciji stanovništva u velikim gradovima što proizvodi osobeni tip života, te na fenomenu supkultura koje postaju jedna od dominantnih formi samoorganizacije društva, naročito među mladima. Osim toga, tendencija je da društva prihvataju demokratiju kao formu vladavine, što ta društva čini neefikasnim u borbi s fenomenima ovog tipa. Kako su ovo tendencije koje će dugo trajati, možemo sa sigurnošću reći da će trajati i fenomen narkomanije.

Zbog svega ovoga, možda je najracionalnije da se okrenemo ublažavanju posledica ovog fenomena, i da makar zaustavimo njegovo razrastanje na prihvatljivom procentu stanovništva. (U SAD taj procenat je već oko trećine stanovništva koje je imalo kontakt s drogom!). Cilj je izbeći američku sudbinu, i to ne samo za nas, već i za jednu Francusku, kao što su ukazivali njihovi specijalisti u ovoj oblasti. Ono što možemo učiniti jeste aktivna propaganda protiv droga, ublažavanje posledica (pre svega prenosivih bolesti), lečenje narkomanije, pojačane aktivnosti na rehabilitaciji, i druge mere s ciljem da se smanji nefunkcionalan broj članova društva i ublaže porodične drame do kojih dovodi ova bolest zavisnosti.

LITERATURA

1. Ivanović, M. (2011). *Narkomanija kao društvena igra*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
2. Ivanović, M. (2011). *Perspektive suzbijanja narkomanije*". U: L. Kron, B. Knežić (ur), *Kriminalitet i državna prevencija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive* (405-416). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

---

²³ Videti opširnije, *Isto*, odeljak Legalizacija droga.

3. Ivanović, M. (2012). Značaj zakonskih rešenja u prevenciji i suzbijanju narkomanije. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 50(3), UDK 343, ISSN 1820-2969, str. 193-205.
4. Ivanović, M. (2013). Mediji i droga. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 32(2). str.139-155
5. Ivanović, M. (2014). Narkomanija – šta nas čeka u budućnosti?. *Treći program* ISSN 0564-7010, br. 162 (II/2014).
6. Ivanović, M., Palaveršić, D. (2014). Droga i kultura: transnacionalni kontekst(i)". *Treći program* ISSN 0564-7010, br. 162 (II/2014).
7. Ivanović, M. (2015). Droga, umetnost, kriminal. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 34(1), ISSN 0350-2694.

PROBLEMS OF PREVENTION, CONTROL AND REGULATION OF DRUG CRIME

In this review paper I presented the results of my research on the problems posed by drug abuse and drug use in general. I discussed the social problems related to drug use. Then I discuss the problems of combating drug abuse and prevention. Also, I present the results of analysis of legal provisions related to drug trafficking and consumption of drugs. Finally, I discussed issues concerning culture and drugs, and the presence of the drugs problem in the media and the treatment of drug themes in art and popular culture. This I brought in connection with the problems of drug abuse prevention and social reaction to the drugs. Finally, I give one possible vision on what a future of drug addiction phenomenon can be.

Keywords: drug-addiction, prevention of drug-addiction, drug-laws, culture, media

KRIVIČNOPRAVNE I KRIMINOLOŠKE KARAKTERISTIKE NASILNIČKOG KRIMINALITETA U SRBIJI¹

MA Jasmina Igrački

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nasilnički kriminalitet izaziva pažnju savremene naučne, stručne i društvene javnosti i predstavlja temu koja otvara niz različitih pitanja od etičkih, psiholoških, socioloških, kriminoloških do kaznenopravnih. Fenomen nasilničkog ponašanja u središtu svoje biti ima čoveka kao nasilnika, čoveka kao žrtvu, ali i ljude koji kao društvo na nasilje nasilnika odgovaraju novim nasiljem u obliku društvene, odnosno krivične sankcije. Teži oblici nasilja, naročito ubistva, silovanja, razbojništva, nasilja u porodici, na sportskim priredbama, su fenomeni koji imaju snažan destruktivni uticaj na socijalnu sredinu, te iziskuju temeljitu krivičnopravnu, kriminološku, ali i svaku drugu analizu. Prema objavljenim rezultatima u Ženevskoj deklaraciji o nasilju globalna stopa ubistva, u poslednjoj deceniji, iznosi oko 7,6 na 100 000 stanovnika, ta stopa u Evropskoj Uniji se kreće ispod 2, a u Srbiji iznosi nešto više od 2 slučajeve na 100 000 stanovnika. Na osnovu statističkih podataka, dnevni prosek viktimizacije ubistvom u svetu je 1342 ubistva, svakog sata približno 56 ubistava, odnosno približno jedno ubistvo svakog minuta (0.93). Kada je u pitanju krivično delo protiv polne slobode, može se reći da je značajno prisutno na globalnom nivou, pa tako u Americi 83% devojaka uzrasta od 12-16 godina su doživele neki oblik seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, u Velikoj Britaniji od 5 žena starosti od 16- 59 godina, jedna žena je doživela neki oblik seksualnog nasilja. Interesantan podatak da je od Evropskih zemalja Švedska druga u svetu po broju silovanja, na 100 000 stanovnika izvrši se oko 53 dela silovanja. U Srbiji je u 2012. godini prijavljeno 372 punoletnih lica za krivična dela protiv polne slobode, od čega 121 slučajeva za krivično delo silovanje.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

Ključne reči: nasilje, kriminal, agresivno ponašnje, struktura krivičnih dela sa elementima nasilja, obim nasilničkog kriminala, uzroci nasilja, ubistvo, silovanje, razbojništvo.

UVOD

Nasilje karakteriše, po pravilu, primena sile i ono je najčešće sredstvo za ostvarivanje nekog cilja, ali ono može biti i samo sebi cilj. Takođe, nije sporno da nasilje uvek znači jedan odnos između subjekta i objekta. Subjekt je uvek čovek, pojedinac, grupa ili čak i država preko nekih svojih organa, dok objekt može, takođe, biti čovek pojedinac ili grupa odnosno država u celini, ali i neka druga materijalna ili nematerijalna dobra. U tom smislu neki autori definišu nasilje kao odnos kroz koji se povređuje telo ili život ljudi ili se oštećuju stvari. Za druge, nasilje je napad na ličnost koji se sastoji u nanošenju udaraca, povreda i drugih činjenja koji proizilaze iz primene fizičke sile (Igrački, 2014: 352). Ako postavimo pitanje o uzrocima masovnog kršenja zakonskih normi, odgovor možemo poronaći u činjenici da nasilnički i agresivni akti obično znače kršenje određenih normi. Nijedna vrsta nije tako destruktivna kao što je ljudska, i to ne iz bioloških osobina koje potiču iz istorije, već zbog društvenih uslova koje donosi istorija. Ljudska agresija i nasilje je prisutno u svim fazama razvoja ljudske civilizacije. Danas se često ističe da su nasilje i nasilni delikti u ekspanziji i da je u stalnom porastu. Podaci pokazuju da je nasilje u savremenom društvu, ipak, u opadanju u odnosu na ranije istorijske periode². Takođe, istraživanja pokazuju da mlađe osobe češće vrše krivična dela sa elementima nasilja, ali i da je među mladima došlo do opadanja nasilničkog kriminala iako i dalje predstavlja ozbiljan društveni problem³. I pored činjenice da poslednjih godina nasilnički kriminal opada, on i dalje predstavlja ozbiljan društveni izazov za koje savremena civilizacija mora da nađe odgovor i da takav oblik ljudskog ponašanja svede na prihvatljiv i podnošljiv nivo. Proučavanje delikata nasilja, kao jednog od najintragantnijih fenomena savremene civilizacije, ima poseban značaj (Igrački, J.;2014: 352). Termini "nasilje" i "agresija" koriste se, praktično kao sinonimi . Predložena definicija nasilja je veoma slična brojnim određenjima agresije koja variraju klasičnu definiciju, po kojoj je agresija "ponašanje čiji je cilj povređivanje osobe prema kojoj je ponašanje usmereno" (Dollard i sar., 1939: 11). Takve varijacije su, na primer, da je agresija "ponašanje s namerom da se druga osoba fizički ili psihički povredi" (Berkowitz, 1993: 3) ili da je agresija "bilo koji oblik ponašanja usmeren na nanošenje štete ili povređivanje drugog živog bića motivisanog da izbegne takav postupak" (Baron, 1977: 7). Neki autori su našli preko 200 definicija agresivnog ponašanja (Harre i Lamb, 1993), i skoro sve one sadržale su

---

² U Americi je nasilni kriminal opao, u poslednjih nekoliko godina, sa 758 izvršenih nasilnih krivičnih dela na 100 000 stanovnika u 1992. godini na 386 krivičnih dela u 2011. godini.(po Dejvidu H. Bejlju)

³ Istraživanja nasilja među mladima u Americi pokazuju da je 1995. godine bilo 851 krivično delo sa elementima nasilja, a 2011 423 na 100 000 stanovnika.

element namere i nanošenja štete, elemente koji su ključni i u definiciji. Zašto se onda opredeljujem za nasilje, a ne za agresiju? (Popović, D.; 2009:14).

KRIVIČNOPRAVNI I KRIMINOLOŠKI ASPEKTI NASILNIČKOG KRIMINALITETA

Svi oblici kriminaliteta su, u određenom smislu, akti nasilja, ali je u kriminološkoj literaturi uobičajena posebna tipologija pojava pod tim nazivom. Tim pojmom se uobičajeno označava drska i bezobzirna primenu fizičke sile, protivpravnog ugrožavanja integriteta čoveka i drugih javnih dobara i društvenih vrednosti. Bitna obeležja nasilništva su sklonost ka izivljavanju i prinuđivanju drugoga da trpi ponašanje kojim se teško ugrožava fizički integritet ili vređa njegovo dostojanstvo. U delikte nasilja spadaju, prvenstveno, krvni delikti i druga dela upravljena na lišavanje života čoveka—ubistva, povrede telesnog integriteta i zdravlja, kao što su politički delikti nasilja, posebno akti terorizma, i zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava, seksualni i saobraćajni delikti, kao neki delikti protiv imovine (razbojništva, otmice, iznude). Naučni pristupi objašnjenju prirode nasilja dosta različito, a većina njih ide u determinizam. Neki autori u objašnjenju uzroka delikata nasilja polaze od stavova da nasilje nije u ljudskoj prirodi, već da se radi o stečenim elementima agresivnosti, uzrokovanim društvenim odnosima u kojima pojedinci i društvene grupe stiču iskustvena saznanja o potrebi i korisnosti nasilja. Tako psiholog A. Lonie misli da se ove sklonosti razvijaju u evolutivnim stupnjevima. Po njemu je prva etapa ona kada se ličnost, žrtva nasilja, oseća nemoćnom da ga izbegne, zatim da se ona uči kako da i sama bude nasilna i da izvuče korist iz toga, i na kraju da neposredno prelazi na akt ubistva. (Bošković, M.; 2011:34)

Vršenje krivičnih dela sa elementima nasilja i nasilničko ponašanje, u krivičnompravnom značenju, podrazumevaju ona inkriminisana ljudska ponašanja kojima se upotrebom sile ili ozbiljne pretnje povređuju ili ugrožavaju pravno zaštićena dobra (Lazarević, 2002:11-12). Dakle, delikt nasilja je protivpravna upotreba sile ili pretnje prema drugome, odnosno prema stvarima. Ovo ograničenje je nužno da bi se iz sfere inkriminacija izuzeli oni akti nasilja pri kojima se upotreba sile ili pretnje pojavljuju, pod određenim uslovima, kao dozvoljeni, pravno osnovani načini ponašanja. Pri tome treba imati u vidu da je nasilje uvek protivpravno ponašanje, osim u slučajevima kada je protivpravnost zakonom izričito isključena. Zato zakonodavac, sasvim opravdano u opisu bića delikata nasilja ne unosi protivpravnost kao njihovo posebno obeležje, jer takva ponašanja u načelu nisu dozvoljena, ona su dakle uvek protivpravna. Od toga pravila se odstupa u dve situacije:

(1) kada je određen propisom dozvoljeno da neka lica preduzimaju delatnosti koje sadržajno znače nasilje, a propisana su zakonom kao krivična dela;

(2) ako postoji neki opšti osnov isključenja protivpravnosti koji se ne primenjuje samo na delikte nasilja već i na ostala dela.

U prvom slučaju, protivpravnost se unosi u opis bića krivičnog dela, dok se u drugom procenjuje postojanje uslova koje zakon predviđa kod odgovarajućih opštih osnova.

Krivičnopravni značaj nasilja izražava se kao nasilje koje je inkriminisano kao krivično delo i reč je o tzv. deliktima nasilja, a s druge strane, nasilje je od značaja za krivičnu odgovornost kada je neko izvršio krivično delo pod uticajem sile ili pretnje. Broj krivičnih dela kod kojih je nasilje konstitutivni elemenat njihovog bića je veliki i za sve njih je zajedničko da obuhvataju primenu sile ili pretnje, ali se međusobno razlikuju po nekim drugim obeležjima - pravnom dobru koje je izloženo nasilju, cilju koji se želi postići, posledici koja iz toga proizlazi i dr. U literaturi se ističe i pitanje određene slabosti u određenju delikta nasilja, jer neki oblici nasilja koji su predviđeni kao krivična dela, ne predstavljaju uvek inkriminisani i kažnjivu delatnost. Čak i najteži oblici nasilja, kao što su ubistva, nisu uvek krivična dela. Otuda i potreba da se u pojam delikta nasilja uvede jedno ograničenje- upotreba sile ili pretnje u cilju povrede ili ugrožavanja pravno zaštićenog dobra treba da se vrši protivpravno. Ovo ograničenje je nužno da bi se iz sfere inkriminacija izuzeli oni akti nasilja pri kojima se upotreba sile ili pretnje pojavljuju, pod određenim uslovima, kao dozvoljeni, pravno osnovani načini ponašanja. Pri tome treba imati u vidu da je nasilje uvek protivpravno ponašanje, osim u slučajevima kada je protivpravnost zakonom izričito isključena (Lazarević, 2002:13). Posebni osnovi isključenja protivpravnosti kod pojedinih delikata nasilja moraju biti propisani isključivo zakonom, uz određivanje lica koja su ovlašćena da upotrebljavaju silu, pod kojim uslovima i na koji način.

Kriminolozi pri samoj pomeni nasilja najčešće pod tim pojmom podrazumevaju nasilnički kriminalitet kao specifičan vid društveno opasnih dela. Pod nasilničkim kriminalitetom se podrazumeva ona krivična dela kod kojih se, radi postizanja odredjenog cilja koristi uz napad na žrtvu ili uz pretnju žrtvi. Ovaj vid kriminalne aktivnosti se u kriminologiji smatra jednim od osnovnih tipova kriminala koji zaokuplja posebnu pažnju. Nasilnički kriminalitet, odnosno nasilničko ponašanje, karakteriše izazivanje straha u javnosti jer se tradicionalno smatra da takva dela i ponašanja izazivaju osećaj nesigurnosti kod građana. Taj strah i nesigurnost se pojačavaju pojavom drastičnih slučajeva nasilja koji se u javnosti plasiraju i preko sredstava informisanja. Javnost je često zaprepasčena pojedinim slučajevima nasilničkog ponašanja, izživljavanjem, zlostavljanjem, silovanjem i ubistvom žrtve⁴. U nasilnička krivična dela svrstavaju se ubistvo, nanošenje teških telesnih povreda, silovanje, razbojništvo, kidnapovanje i sl. Noviji oblici nasilničkog kriminaliteta su specifični oblici nasilja u porodici, vršnjačko nasilje, nasilje na sportskim priredbama i javnim skupovima i druga krivična dela sa elementima nasilja. U savremenom svetu postoji jedinstveno mišljenje da život i telesni integritet čoveka predstavljaju društvenu vrednost za čije očuvanje ne postoji samo pojedinačni, individualni, već opšti zajednički interes društva.

Krivično delo ubistva se smatra jednim od najtežih krvnih delikata i najteži oblik kriminalne delatnosti, a samim tim zaslužuje pažnju radi suzbijanja protivpravnih delatnosti više od bilo kojeg drugog kriminaliteta. Krivično delo ubistvo je inkriminacija kojom se ostvaruje krivičnopravna zaštita čovekovog života od momenta rađanja do momenta smrti. Objekat ovog krivičnog dela je živ čovek, odnosno živo ljudsko biće od

---

⁴ Slučajevi silovanja, zlostavljanja i ubistva maloletnica u Bajmoku i Beogradu.

rođenja do smrti. Krivičnim pravom štiti se život čoveka sve do njegovog prestanka, odnosno do momenta smrti. Zbog specifičnosti prirode i karaktera ovog krivičnog dela zakonodavac ovo delo nije utvrdio prema radnji izvršenja, već prema prouzrokovanoj posledici. Radnja izvršenja kod krivičnog dela ubistva može biti veoma raznovrsna po preduzetim delatnostima, načinima izvršenja i upotrebljenim sredstvima. Prema broju ubistava Srbija spada u relativno bezbedne zemlje, sa stopom ubistva od 2,21 na 100.000 stanovnika⁵. Ta stopa veća je u Beogradu - 2,39 ubistava⁶ u odnosu na prosek u republici. Iz tabele 1 može se zapaziti da je broj evidentiranih ubistava u 2014. godini za oko 15 % manji od broja ubistva u 2013. godini.

Tabela 1. Broj ubistva u Srbiji u 2013 i 2014. godini

Ubistva evidentirana na teritoriji Srbije u 2013. i 2014. (KD iz člana 113.)								
		Ukupno	Poznat učinilac	Učinilac uhvaćen na delu	Broj NN dela	Rasvetljeno	% rasvetljavanja	Ostalo nerasvetljeno
Srbija	2013.	74	35	-	39	31	79,49	8
	2014.	63	36	-	27	22	81,48	5

Takođe, i 2014. godini je nešto viši procenat rasvetljenih ubistava u odnosu na 2013. godinu. Inače, broj rasvetljenih ubistava je, realno, visok i kreće se u preko 80 % slučajeva. Višu stopu ubistava od Srbije imaju Kosovo, Albanija, Crna Gora i Turska, a nižu Hrvatska, Makedonija i BiH⁷. Ta stopa za Kosovo iznosi 3,07 žrtava na 100.000 stanovnika, dok je u Prištini 1,70. U Bosni i Hercegovini ona iznosi 1,76, s tim da nema podataka za glavni grad ove države. U Crnoj Gori je 3,02 ubistva na 100.000 stanovnika, a u Podgorici 4,74. Međutim, ove podatke treba pažljivo tumačiti jer stopa ubistava može da varira iz godine u godinu, naročito za male zemlje ili gradove gde se može dogoditi da nekoliko godina za redom uopšte nema ubistava.

Razbojništvo je, pored razbojničke krađe, pravno složeno krivično delo koje se prema svojoj pravnoj prirodi određuje istovremeno i kao imovinsko, ali i kao nasilničko krivično delo (Đurđić, Jovašević, 2006: 122-124). Radi se, zapravo, o krivičnom delu koje ima dvojako određenu pravnu prirodu koja ga i svrstava u dve vrste klasičnog, opšteg ili konvencionalnog kriminaliteta (ili u prava, prirodna ili atavistička krivična dela prema tipologijama pozitivne škole krivičnog prava). Prema vrsti objekta zaštite – a to je imovina, imovinska prava i interesi drugog lica, krivično delo razbojništva se može sistematizovati u imovinska krivična dela (ili imovinski kriminalitet), kao što to inače čine i savremeni zakonodavci predviđajući ovo krivično delo u grupi krivičnih dela protiv imovine. Prema načinu i sredstvu preduzimanja radnje izvršenja, krivično delo razbojništva može se sistematizovati u nasilnička krivična dela, koja su upravljena na život i telesni integritet, odnosno slobodu raspolaganja drugog lica. Prilikom pojmovnog određenja krivičnog dela razbojništva, ovo je pravo složeno krivično delo i sastoji iz dva dela: a) prinude i b) krađe,

⁵ Prema poslednjim podacima iz izveštaj Ujedinjenih nacija i Svetske zdravstvene organizacije.

⁶ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovnna/hronika/aktuelno.291.html:535048-Ubistava-manje-zlocini-suroviji,5.12.2015, u 1.30 h>.

⁷ Prema podacima iz izveštaju evropskog statističkog zavoda Eurostat "Krivična dela i pravosuđe". <http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/3460-u-srbiji-221-ubistvo-na-100-hiljada-stanovnik>

gde prinuda prethodi krađi i predstavlja sredstvo i način njenog vršenja. Prinuda se primenjuje u cilju da bi se savladao otpor vlasnika ili držaoca stvari i tako oduzela tuđa pokretna stvar u nameri da učinilac za sebe ili drugog pribavi protivpravnu imovinsku korist. Radnja ovog krivičnog dela je započeta primenom sile, pa je nebitno da li je izostala druga faza izvršenja dela – oduzimanje stvari. Takođe za postojanje ovog krivičnog dela nije neophodno da sila koju je učinilac upotrebio radi oduzimanja tuđe pokretne stvari bude takvog intenziteta da bi se njome mogao savladati otpor oštećenog. Dovoljno je, naime, da je upotrebom sile stvorena upravo takva situacija u kojoj je došlo do oduzimanja tuđe pokretne stvari. Ono što kvalifikuje radnju izvršenja jeste karakter sredstva i načina njenog izvršenja – a to je primena sile ili kvalifikovane pretnje. Za postojanje razbojništva nije neophodno da sila koju izvršilac dela upotrebljava radi oduzimanja tuđe pokretne stvari bude takvog intenziteta da bi se njome mogao savladati otpor oštećenog. Razbojništvo i razbojnička krađa, i pored smanjenja broja izvršilaca u poslednjoj deceniji, konstantno su na približnom istom procentu u ukupnom broju izvršilaca krivičnih dela. Statistički podaci pokazuju rast ovih krivičnih dela u 2006. godini, i smanjenje u 2007. godini. Tako je u 2010 broj osuđenih lica za razbojništvo i razbojničku kaznu iznosio 673. lica (Igrački, J.;2013:356).

Krivično delo silovanje inkriminisano je odredbom čl.178. Krivičnog zakonika i pripada grupi krivičnih dela protiv polne slobode. Njegov primarni zaštitni objekt jeste polna sloboda ali istovremeno i dostojanstvo ličnosti žrtve. Pored silovanja, u ovoj glavi nalaze se i sledeća krivična dela: obljuba nad nemoćnim licem, obljuba sa detetom obljuba zloupotrebom položaja nedozvoljene polne radnje podvođenje i omogućavanje vršenja bluda, posredovanje u vršenju prostitucije, prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama i iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu. Po svojoj suštini, silovanje predstavlja prinudnu obljubu, odnosno, vršenje obljube uz upotrebu prinude, pri čemu je u pitanju prinuda koja predstavlja: upotrebu sile ili ozbiljne kvalifikovane pretnje – pretnje kojom se stavlja u izgled zlo koje se odnosi na lišenje života ili povredu tela tog ili njemu bliskog lica. Izvršilac ovog krivičnog dela može biti svako lice, muško ili žensko. Radnja izvršenja je dakle dvoaktna: vršenje prinude i vršenje obljube ili sa njom izjednačenog čina. Krivični zakonik iz 2005.godine prvi put uvodi termin "čina izjednačenog sa obljubom" i pritom ga ne definiše, ali kako je u ovom zakoniku izostavljen termin "protivprirodnog bluda" može se pretpostaviti da on predstavlja takav čin. Izvršilac ovog krivičnog dela, seksualni prestupnik koji se često u laičkoj javnosti označava kao "seksualni manijak", "seksualni psihopata" najčešće nije duševno obolela osoba. Generalno, radi se o uračunljivom učiniocu krivičnog dela kome se sudi u opštem krivičnom postupku. Sve osobine koje se kod njega, psihijatrijskim veštačenjem utvrde, ne čine dijagnozu koja bi bila relevantna u pogledu uračunljivosti, čak ni kada je u pitanju pedofilija, nekrofilija, zoofilija, urinofilija i dr. Smatra se naime da izvršiocima ovih krivičnih dela imaju pojačan seksualni nagon, što su kriminološka istraživanja pokazala ne samo netačnim već i suprotnim, ili da su "seksualni delinkventi" skoro obavezno povratnici – predrasuda koju naročito neguje policija koja

skoro po default-u, dok traži nepoznatog izvršioca, najpre obavlja informativne razgovore sa već poznatim, ranijim izvršiocima ovih krivičnih dela (nije to međutim specifikum otkrivanja samo ove vrste krivičnih dela), uprkos statističkim podacima koji ukazuju upravo suprotno – da je povratništvo kod ove vrste dela u odnosu na druga, zapravo najmanje. Statistički podaci policije, kao najčešćeg izvršioca ovog krivičnog dela prikazuju, muškarca, starosti do 30 godina, stanovnika urbane sredine, dok profil, koji nam u najvećem broju prikazuju veštaci sudske medicine, forenzičari i psihijatri izgleda ovako: neupadljiv, tih, zatvoren, doživeo prerane ejakulacije, delimičnu ili potpunu impotenciju, a svakako u brojnim situacijama doživeo podsmeh zbog svoje seksualnosti, nerado govori o seksualnim iskustvima. Ima naravno i potpuno drugačijih veštačenja koja ukazuju na agresivnog izvršioca, sklonog upotrebi alkohola, dominantnog mužjaka, latentnog homoseksualca (Igrački, J.;2013:357-364).

Prinuda kao delatnost nasilničkog i organizovanog kriminaliteta sastoji se u prinuđivanju drugoga silom ili ozbiljnom prijetnjom da nešto učini ili ne učini ili trpi. Otmica je takođe delatnost nasilničkog kriminaliteta koju čini onaj ko silom, pretnjom, obmanom ili na drugi način odvede ili zadrži neko lice u nameri da od njega ili drugog lica iznudi novac ili kakvu drugu imovinsku korist ili da njega ili koga drugog prinudi da nešto učini, ne učini ili trpi. Teži oblik otmice postoji ukoliko se otmica izvrši prema detetu ili maloletnom licu, ili na svirep način ili pretnjom ubistvom ili teškom telesnom povredom, ili u sastavu grupe ili zločinačke organizacije. Iznuda, kao oblik organizovanog nasilničkog kriminaliteta, sastoji se u prinuđavanju drugoga silom ili ozbiljnom pretnjom da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine, a u nameri da se time sebi ili drugom pribavi protivpravna imovinska korist. Delo obuhvata i uterivanje duga ukoliko se to čini prinuđivanjem, što je naročito svojstvena delatnost za one kriminalne organizacije koje karakteriše izrazita primena nasilja. Uцена, kao delatnost organizovanog, nasilničkog kriminaliteta, javlja se kao specifičan oblik iznude, s tim što se kod ucene ne primenjuje sila, već specifičan vid pretnje koja je upravljena na tačno određeno zlo – žrtvi se preti da će se protiv nje ili njoj bliskog lica otkriti nešto što može škoditi njihovoj časti i ugledu.

Nasilničko ponašanje je kao krivično delo definisano članom 344. Krivičnog zakonika Republike Srbije. Ovaj član ima dva stava, gde je u prvom stavu propisan osnovni oblik krivičnog dela, koji glasi: "Ko grubim vređanjem ili zlostavljanjem drugog, vršenjem nasilja prema drugom, izazivanjem tuče ili drskim ili bezobzirnim ponašanjem značajnije ugrožava spokojstvo građana ili teže remeti javni red i mir, kazniće se zatvorom do tri godine". U drugom stavu propisan je teži oblik krivičnog dela, na način što navodi: "Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno u grupi ili je pri izvršenju dela nekom licu nanesena laka telesna povreda ili je došlo do teškog poniženja građana, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina".⁸ Krivično delo nasilničko ponašanje karakteriše ponašanje učinioca pri njegovom izvršenju i ukazuje na specifičan, poseban odnos učinioca prema svom delu, prema svom ponašanju, ali i prema oštećenom (žrtvi). Takvo ponašanje ima i svoju subjektivnu stranu. To se ogleda u motivima i subjektivnom odnosu učinioca prema žrtvi koja se lišava života bez ikakvog povoda ili zbog beznačajnog povoda. Pojam

---

⁸ Krivični zakonik Republike Srbije (Sl. glasnik br. 85/05,88/05, 107/05, 72/2009, 111/09, 12/2012 i 104/2013.)

nasilničkog ponašanja treba tumačiti u skladu sa obeležjima krivičnog dela određenom u članu 344. KZ RS. U teoriji krivičnog prava može se naći i shvatanje da definiciju nasilničkog ponašanja treba uzeti u obzir samo orijentaciono, jer se ovaj pojam, ne poklapa u celini sa pojmom ovog ponašanja datog kod određivanja krivičnog dela teškog ubistva. Krivično delo nasilničkog ponašanja predviđeno je u članu, u grupi krivičnih dela protiv javnog reda i mira i ispoljava se u značajnijem ugrožavanju spokojstva građana ili težem remećenju javnog reda grubim vređanjem ili zlostavljanjem drugoga, vršenjem nasilja prema drugome, izazivanjem tuče ili drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Kao radnje izvršenja, zakon je predvideo više alternativnih delatnosti. To su: a) grubo vređanje drugoga, b) grubo zlostavljanje drugoga, v) vršenje nasilja prema drugome, g) izazivanje tuče i d) drsko ili bezobzirno ponašanje. Grubo vređanje obuhvata samo najteže oblike napada na čast i ugled drugog lica, kao i svaku drugu tešku povredu njegovih osećanja (stida, pijeteta, religioznog, verskog ili nacionalnog osećanja) koja više-manje kod svakog može da izazove opravdan revolt u toj sredini. Ovo grubo vređanje bi postojalo kada se nečija čast i ugled teško i bezrazložno povređuju, a što se procenjuje u svakom konkretnom slučaju, imajući u vidu način vređanja, mesto i vreme izvršenja dela, okolnosti pod kojima se vređanje vrši, sadržinu uvrede, prisutnost lica, posebno dece ili članova porodice oštećenog i sl. Kod utvrđivanja kvaliteta i kvantiteta verbalnog napada na drugo lice treba posebnu pažnju posvetiti pravilnom podvođenju činjeničnog stanja ovog krivičnog dela za razliku od krivičnog dela uvrede. Radnja grubog vređanja kod krivičnog dela mora biti takva da kod ljudi, u određenoj sredini, izaziva opravdan revolt, gnušanje, prekor, prezir, podsmeh ili neku drugu reakciju sredine koja predstavlja grubo devalviranje i ponižavanje čoveka. Pored toga, svaki drugi napad na osećanja čoveka, koji je podoban da izazove ovakav revolt okoline, čini radnju grubog vređanja. Grubo zlostavljanje drugoga znači primenu takvog postupka koji izaziva fizičke ili psihičke bolove ili drugu veću telesnu nelagodnost (izlaganje hladnoći ili toploti, polivanje vodom ili drugim tečnostima, najčešće prljavim, povlačenje za kosu, nos, uši, zavrtnje ruke, obaranje na zemlju i sl.). Ono u svakom slučaju mora da prelazi okvire fizičkog maltretiranja, a koje ne znači nanošenje telesne povrede. Vršenje nasilja prema drugome je upotreba fizičke ili psihičke sile prema licu kome se povređuje telesni integritet ili mu se oduzima sloboda kretanja ili sloboda odlučivanja. U svakom slučaju, kao rezultat preduzetog nasilja ne sme da nastupi telesna povreda u bilo kom obliku ili vidu. U smislu ovog oblika radnje izvršenja smatra se i upotreba nasilja, ne samo prema licima već i prema stvarima u cilju njihovog uništenja, oštećenja ili činjenja neupotrebljivim, posebno kada su ove delatnosti uperene protiv lica kome ove stvari i pripadaju ili u odnosu na njih ima određeni odnos. Izazivanje tuče je stvaranje opasne situacije u kojoj može da dođe do fizičkog obračuna dva ili više lica. Za postojanje ove radnje nije potrebno da je tuča u konkretnom slučaju i nastupila. Pri tome, učinilac ove radnje može i lično da učestvuje u tuči ili da podstrekava ili pomaže drugima na učešće u tuči. Ovde se zapravo radi o provokaciji fizičkog obračuna, a ne o običnom pozivanju na tuču. Poslednji oblik radnje izvršenja krivičnog dela nasilničkog ponašanja jeste drsko i bezobzirno ponašanje. Ovde se radi o različitim oblicima ponašanja koja u znatnijoj meri odstupaju od opšte usvojenih normi pristojnog ponašanja, kao i drugi oblici nasilničkih ponašanja prema stvarima. Međutim, svi ovi oblici ponašanja moraju biti

određenog intenziteta grubosti, surovosti, bezosećajnosti, bezobzirnosti, bahatosti, osionosti. Tako, u ovaj pojam ne ulaze razni nestašluci, nepromišljenosti, neumesne šale i sitniji izgredi koji, istina, mogu da izazovu negodovanje i osudu građana, ali još uvek ne ugrožavaju njihovo spokojstvo. Ovde se smatraju postupci i ponašanja kojima učinilac javno manifestuje da ne uvažava konkretne prilike i običaje u određeno vreme na određenom mestu i prema određenoj okolini (Igrački, 2013: 207).

Nasilništvo među vršnjacima je specifičan i sve prisutniji fenomen agresivnog ponašanja, proces koji kod svakog učesnika može dovesti do ozbiljnih i dalekosežnih posledica kako fizičkih, tako i u socijalnom i emocionalnom životu. Smatra se najzastupljenijim oblikom neprihvatljivog ponašanja dece u školi, koje može eskalirati u ekstremno ozbiljne forme antisocijalnog i delinkventnog ponašanja. Ovaj oblik nasilničkog ponašanja je podloga mnogim problemima povezanim s nasiljem među ljudima. Učestvovanje u nasilništvu među vršnjacima mogao bi biti značajan korak u nasilničkom ponašanju koje je spoj moći i agresije, a koje se može manifestovati u: seksualnom nasilju, nasilju u vezama, nasilje na radnom mestu, nasilje u braku, zlostavljanje dece i odraslih i dr. Zato je veoma važno prepoznavanje elemenata ovakvog oblika devijantnog ponašanja kao i faktori koji mogu biti ključni u njegovom formiranju i rad na prevenciji istih (Igrački, J.: 2015:139).

Za postojanje nasilničkog ponašanja kao krivičnog dela (za razliku od prekršaja protiv javnog reda i mira) potrebno je da je usled preduzete radnje izvršenja, u nekom od navedenih oblika, došlo do nastupanja posledice u vidu značajnijeg ugrožavanja spokojstva građana (u većem obimu ili u dužem trajanju) ili u vidu težeg remećenja javnog reda. Spokojstvo građana je ugroženo kada je došlo do promene u osećajnoj sferi pasivnog subjekta prema kome je neka od delatnosti u sklopu ponašanja preduzeta, ali i kod drugih prisutnih lica. Te promene u osećajnoj sferi se mogu manifestovati u smislu osećanja straha, duševnog nemira, ugroženosti lične ili imovinske sigurnosti, kada više nemaju predašnjeg mira koji im je neophodan za uredan i normalan život. Zakon pri tome govori samo o značajnijem ugrožavanju spokojstva, što znači da nije potrebno da je došlo i do njegovog narušavanja. Nasilničko ponašanje učinioca biće podobno da ugrozi spokojstvo građana samo onda ako ne proizilazi iz motiva zasnovanih na ličnim odnosima između učesnika događaja. To znači da izbor pasivnog subjekta mora biti rezultat slučaja, što znači da se bilo koje lice moglo naći u ulozi pasivnog subjekta koje bi se u određeno vreme našlo na određenom mestu sa učiniocem dela. Drugi oblik posledice ovog dela se javlja u vidu težeg remećenja javnog reda. Ako javni red shvatimo kao stanje poštovanja određenog poretka koji se ogleda u ukupnosti normi ljudskog ponašanja za nesmetano odvijanje života i rada na javnim mestima onda do remećenja javnog reda može doći na dva načina. Prvo, kada se radi o nasilničkim ponašanjima nekog lica koja su usmerena na sprečavanje održavanja javnog reda i mira. Tu spadaju ispadi i izgredi protiv organa policije u prvom redu i grubo suprotstavljanje njihovoj službenoj radnji. I drugo, to su vandalska ponašanja upravljena na oštećenja stvari namenjenih za opštu ili zajedničku uglavnom javnu upotrebu. No, u teoriji krivičnog prava, a još više u sudskoj praksi, opravdano se postavlja pitanje da li sva ova obeležja krivičnog dela nasilničkog ponašanja treba da budu ispunjena da bi se ponašanje učinioca moglo u konkretnom slučaju kvalifikovati po odredbi čl. 114.

tač. 2. KZ RS. U davanju odgovora na ovo pitanje iskristalisala su se dva shvatanja. Prema prvom shvatanju, postojanje nasilničkog ponašanja kao preduslov za nanošenje smrtne posledice nekom licu na javnom mestu, a posebno u vezi ili povodom sportskog takmičenja, treba utvrđivati i kod kvalifikovanja krivičnog dela kao teškog ubistva, jer se ovde radi o određivanju posebnog, težeg oblika ubistva koje ima kriminalno političko opravdanje samo u slučaju ako se i ovde radi o učiniocu koji ima sklonost, naviku, spremnost ka nasilničkom ponašanju uvek i u svakoj prilici, a ne samo u tom izdvojenom konkretnom slučaju. Ovde se kao kvalifikatorna okolnost javlja upravo ispoljena društvena opasnost, sadržana u ličnosti učinioca dela, u njegovoj psihičkoj strukturi koja ga karakteriše asocijalnim, bezosečajnim, osionim, bahatim učiniocem, kome ljudski život ne predstavlja nikakvu vrednost. Radi se naime o takvim situacijama gde upravo dolazi do izražaja siledžijski, nasilnički, huliganski karakter ličnosti učinioca. Njega karakterišu: obest, hir, odsustvo svakog racionalnog motiva, bezrazložnost, bezobzirnost u postupanju, omalovažavajući odnos prema osnovnim ljudskim vrednostima, posebno prema životu drugog. To znači da je nasilničko ponašanje ovakvom učiniocu postalo stil života, konstantna crta njegove psihološke ličnosti. Prema drugom shvatanju, za kvalifikovanje krivičnog dela teškog ubistva nije potrebno utvrđivati sklonost učinioca za nasilničkim ponašanjem. Ovo shvatanje se zasniva na tumačenju zakonske odredbe koja nema upućujući karakter u odnosu na odredbu kojom se određuje krivično deo nasilničkog ponašanja. Slično stanovište može se naći i u sudskoj praksi, gde se ističe da za postojanje ovog krivičnog dela ubistva nije neophodno da je učinilac svojim ranijim ponašanjem pokazao sklonost za nasilničkim ponašanjem, već je dovoljno da je nasilničko ponašanje ispoljio prilikom izvršenja ovog krivičnog dela (Jovašević, 2009: 43-52).

Kao posledica nasilja, godišnje u svetu umre 1,6 miliona ljudi. Nasilje je jedan od vodećih uzroka smrti u svim delovima sveta. Studije o nasilju, njegovim uzrocima i strategiji prevencije, u organizaciji Svetske zdravstvene organizacije, pokazuju da su uzroci u ličnosti izvršioca, socijalnoj sredini, porodničnim odnosima, vrednosnom sistemu i kulturi određenih društvenih grupa. Statistički podaci pokazuju da je u 2012. godini, u Beogradu, izrečeno 2,7 % prvostepenih presuda za krivično delo nasilničkog ponašanja, 1 % presuda za krivično delo nasilja na sportskim priredbama ili javnim skupovima i 5,9 % presuda za krivično delo nasilja u porodici.⁹ Kada se radi o krivičnim delima nasilja u porodici stanje je još alarmantnije. Iz godine u godinu povećava se broj izvršenih krivičnih dela sa smrtnim posledicama. Tokom 2013. godine u Srbiji je u porodičnom nasilju ubijeno 76 osoba, od čega 45 žena, a bilo je i pet slučajeva čedomorstva¹⁰. U odnosu na 2011. godinu broj prijavljenih za porodično nasilje povećan je za 49%¹¹, što ukazuje na slab efekat kaznenih i drugih mera prema učiniocima krivičnog dela nasilja u porodici. Na osnovu izloženog, može se zaključiti da se na prevenciji nasilničkog kriminaliteta preduzimaju mere i aktivnosti ali ima još mnogo toga što treba uraditi.

Poseban društveni problem predstavlja maloletničko nasilje, koje se posebno manifestuje na uzrastu od 12. godine i svoj maksimum dostiže između 17. i 21. godine.

---

⁹ Prema statističkom izveštaju Republičkog javnog tužilaštva za 2012. godinu.

¹⁰ Po podacima Savetovaništa protiv nasilja u porodici u Beogradu.

¹¹ Prema podacima Republičkoj javnog tužilaštva Srbije

Nasilna krivična dela maloletnika čine oko 10% od ukupnog kriminaliteta mladih. Adolescenti su počinioci 8% svih ubistava, između 10% i 15% maloletnih delinkvenata su hronični, ozbiljni počinioci i oni čine 50% svih krivičnih dela. Stopa recidiva za maloletnike iznosi 75 do 80% i veća je nego kod punoletnih lica. Procenjuje se da se u svetu, godišnje izvrši oko 250 000 ubistava među mladima između 10-29 godina. To je 41% od ukupnog broja ubistava na globalnom nivou svake godine. Stopa ubistava koja izvrše maloletnici se značajno razlikuje po polu. Mladi muškarci čine kako većinu počinitelaca tako i većinu žrtava u odnosu na žene. U godinama 1990-2004, stopa ubistava mladih su porasle u mnogim zemljama u razvoju, a opala u nekoliko razvijenih zemalja poslednjih pet godina.

Prema studiji Građanskog saveta za javnu bezbednost iz Meksika, pet gradova u svetu sa najvećom godišnjom stopom ubistava su: *San Pedro Sula* (Honduras) oko 159 ubistava na 100.000 stanovnika; *Sijudad Huarez* (Meksiko), 148 ubistava; *Masejo* (Brazil), 135 ubistava; *Akapulko* (Meksiko), 128 ubistava i *Distrito Sentral* (Honduras), sa 100 ubistava na 100 000 stanovnika¹².

ZAKLJUČAK

Nasilnički kriminalitet je višedimenzionalni fenomen koga možemo i moramo posmatrati interdisciplinarno kako bi ga razumeli i sprečili. U delikte nasilja spadaju, prvenstveno, krvni delikti i druga dela upravljena na lišavanje života čoveka—ubistva, povrede telesnog integriteta i zdravlja, kao što su politički delikti nasilja, posebno akti terorizma, i zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava, seksualni i saobraćajni delikti, kao neki delikti protiv imovine (razbojništva, otmice, iznude). Naučni pristupi objašnjenju prirode nasilja su dosta različiti, a većina njih ide u determinizam. Neki autori u objašnjenju uzroka delikata nasilja polaze od stavova da nasilje nije u ljudskoj prirodi, već da se radi o stečenim elementima agresivnosti, uzrokovanim društvenim odnosima u kojima pojedinci i društvene grupe stiču iskustvena saznanja o potrebi i korisnosti nasilja. Ako postavimo pitanje o uzrocima masovnog kršenja zakonskih normi, odgovor možemo pronaći u činjenici da nasilnički i agresivni akti obično znače kršenje određenih normi. Nijedna vrsta nije tako destruktivna kao što je ljudska. Ljudska agresija i nasilje, posebno mladih, je prisutna u svim fazama razvoja ljudske civilizacije i stalno je prisutna društvena aktivnost na smanjenju ljudske agresije i nasilja, kako prema drugom tako i prema sebi. Postoji jedinstveno mišljenje da su život i telesni integritet čoveka, društvene vrednosti za čije očuvanje ne postoji samo pojedinačni, individualni, već opšti zajednički interes društva.

Društvo preduzima mere u zakonodavnoj sferi da sve oblike nasiljčkog ponašanja pojedinca, grupe ili šire zajednice, kontroliše i sankcioniše. Iskustva pokazuju da represivne mere ne daju očekivane rezultate i danas je sve prisutnija koncepcija preventivnog delovanja na sve potencijalne osobe koje ispoljavaju, latentnu ili manifestnu, sklonost za nasilničko ponašanje. Preventivne mere imaju veliki značaj u unapređivanju i

---

¹² <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/348127/Deset-najsmrtonosnijih-gradova-sveta>, 7.12.2015. 21, 54 h.

razvijanju svesti, vrednosnog sistema, moralnog kodeksa i svih drugih faktora koji mogu da doprinesu smanjenju nasilja- agresije u interpersonalnim odnosima među ljudima.

LITERATURA

1. Bošković, M. (2005). *Organizovani kriminalitet i korupcija*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova
2. Bošković, M. (2011). Kriminološka obeležja i tipologija nasilničke ličnosti, U: *Nasilnički kriminalitet: etiologija, fenomenologija, suzbijanje*, Banja Luka
3. Ćirić, J. (2002). Nasilje, sport, prevencija. U: "*Delikti nasilja – krivično-pravni i kriminološki aspekt*", Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
4. Đorđević, Đ. & Đorđević, M. (2010). Krivično pravo sa osnovama privrednoprestupnog i prekršajnog prava, *Priručnik za polaganje pravosudnog ispita, VI dopunjeno izdanje*, Beograd: "Projuris".
5. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/348127/Deset-najsmrtonosnijih-gradova-sveta>, 7.12.2015. 21,54 h.
6. <http://www.cdc.gov/violenceprevention/globalviolence/index.html>
7. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno>
8. Ignjatović, Đ. (2002). Kriminološki aspekt delikata nasilja, U: "*Delikti nasilja – krivično-pravni i kriminološki aspekt*", Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etiologija nasilničkog ponašanja, *CRIMEN* (II) br. 2..
10. Igrački, J. (2013). Nasilničko ponašanje: krivičnopravni i kriminološki aspekt, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Br. 2.
11. Igrački, J. (2014). Delikti nasilja i društvena reakcija. U: *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
12. Igrački, J. (2015). Peer violence: from children,s aggression to delinquency, Ohrid,
13. Jovašević, D. (2009). Posledice bezobzirnosti nasilničkog ponašanja. *Socijalna misao*, 16(1).
14. Kovač, M. (2005). Nasilje u sportu – huliganizam kao oblik nasilja sportske publike. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br.1-2.
15. *Krivični zakonik Republike Srbije* (Sl. glasnik br. 85/05.88/05, 107/05, 72/2009, 111/09, 12/2012 i 104/2013).
16. Kron, L. (2010). Agresija, destruktivnost, nasilje: o nužnosti prevencije i adekvatne državne reakcije. U: *Nasilnički kriminal: etiologija, fenomenologija, prevencija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
17. Lazarević, Lj. (2002). Delikti nasilja-krivičnopravni aspekt, U: *Delikti nasilja-krivičnopravni i kriminološki aspekt*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
18. Mijaković, S.; Bajagić, M. (2012). *Organizovani kriminal i terorizam*. Beograd: Kriminolističko-policijska akademija.
19. Popadić, D. & Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji: oblici i učestalost. *Psihologija*, 40(2).

20. Teofilović, N.(2004). Nasilje mladih na sportskim priredbama, "Nauka, bezbednost, policija", br. 2-3.Beograd
21. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, (Službeni glasnik RS. br. 67/2003; 101/2005; 90/2007; 111/2009)

CRIMINAL-LAW AND CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIME IN SERBIA

Violent crime draws the attention of modern scientific, professional and social public and represents a topic that opens a number of different issues of ethical, psychological, sociological, criminological to criminal-legal questions. There is a person as a bully, a person as a victim, but also people who as a society correspond to violence with more violence in the form of social or criminal sanctions, in the phenomenon of a violent behaviour. More serious forms of violence, especially murder, rape, robbery, domestic violence, violence at sport events, are phenomena that have a strong destructive impact on the social environment, and require a thorough criminal-legal, criminological, and many other analysis. According to the published results of the Geneva Declaration on Violence, the global rate of murders in the last decade is about 7.6 per 100 000 residents, the rate in the European Union is below 2, and in Serbia is slightly more than 2 cases per 100 000 residents. Based on statistical data, the daily average of murders in the world is 1342, approximately 56 murders hourly or approximately one murder in every minute (0.93). When it comes to a criminal offense against sexual freedom, it can be said that it is significantly present on the global level. Thus, in America, 83% of girls aged 12-16 years have been experienced some form of sexual harassment and abuse, in the UK one in 5 women aged 16- 59 years has experienced some form of sexual violence. An interesting fact is that of European countries, Sweden is the second in the world in the number of rapes, approximately 53 criminal offenses of rape per 100 000 citizens. In Serbia 372 adults were reported for crimes against sexual freedom in 2012, of which 121 cases for the crime of rape.

Keywords: violence, crime, aggressive behavior, the structure of criminal acts with elements of violence, the extent of violent crime, the causes of violence, murder, rape and robber

PRO-KRIMINALNE DISPOZICIJE: SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU KONCEPATA I NJIHOVE PREDIKTIVNE SPOSOBNOSTI¹

Dr Janko Međedović

MA Boban Petrović

Dr Jelena Želeskov-Đorić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Istraživači Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja su u prethodnom projektnom ciklusu dosta pažnje posvetili ispitivanju jednog od najvažnijih psiholoških prediktora kriminalnog ponašanja: stabilnih ličnosnih dispozicija. Veliki broj ličnosnih karakteristika je obrađen u nizu empirijskih studija: Poštenje - Skromnost; "Mračna" Tetradna ličnosti: psihopatija, narcizam, Makijavelizam i sadizam; zatim Amoralnost i Militantni Ekstremizam.

Ključni ciljevi obavljenih analiza bili su razumevanje konceptualnog statusa ovih konstrukata kao i njihovu vrednost za predikciju kriminalnog ponašanja ili povratništva. Rezultati su pokazali da se na vrhu hijerarhije pro-kriminalnih crta najverovatnije nalazi bazična crta Poštenja-Skromnosti, zatim se po obuhvatnosti izdvaja psihopatija, dok ostale crte predstavljaju uže konstrukte koji se jednim delom mogu redukovati na prethodno pomenute. Od "mračnih" crta, najveći deo samostalne varijanse poseduje sadizam. Militantni ekstremizam se izdvaja kao zaseban koncept, specifičan za produkciju ideološki motivisanog nasilja. U praktičnom smislu, kao prediktor kriminalnog ponašanja najveću moć predikcije je pokazala psihopatija, dok se sadizam izdvojio kao potencijalni prediktor težih oblika povratništva poput penalnog recidiva. Nalazi su pokazali da postoje interakcije između detrimentalnih porodičnih faktora i personalnih dispozicija u produkciji kriminalnog recidiva. Istraživanjem je takođe ispitana i nova metodologija implicitnih asocijacija koja bi omogućila procenu rizika ponovnog činenja krivičnih dela. Rezultati su pokazali da ova metoda može objasniti dodatnu

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

varijansu kriminalnog recidiva, koju mere samoprocene i rejtinga ne obuhvataju, te je njen heuristički i praktični potencijal veoma značajan.

Cljučne reči: pro-kriminalne dispozicije; Poštenje-Skromnost; Mračna tetrada; Amoralnost; Militantni ekstremizam

BAZIČNA STRUKTURA LIČNOSTI: HEXACO MODEL I ULOGA CRTE POŠTENJE-SKROMNOST

Stabilne crte ličnosti predstavljaju jedan od ključnih eksplanatornih konstrukata kada je u pitanju objašnjenje ljudskog ponašanja. Kriminalno ponašanje nije izuzetak. Postoji veliki broj nalaza koji pokazuju da su crte ličnosti povezane sa produkcijom kriminaliteta (za pregled pogledati: Međedović, 2009). Verovatno najveći broj istražovanja koja se bave ovom tematikom je nastao u okviru leksičkog modela ličnosti koji podrazumeva pet širokih crta: Ekstraverziju, Neuroticizam, Saradljivost, Savesnost i Otvorenost za iskustva (Costa & McCrae, 1992; John, Naumann, & Soto, 2008). Najreplikabilniji nalazi koji opisuju kriminalno ponašanje pomoću ovih crta sugerišu da profil ličnosti prekršilaca opisuju pre svega niska Saradljivost i Savesnost (Le Couff & Toupin, 2009; Miller & Lynam, 2001). Ovaj nalaz sugeriše da antagonizam i agresivnost, zajedno sa impulsivnošću i niskom sposobnošću odlaganja potkrepljenja predstavljaju dispozicije ka kriminalnom ponašanju. Povezanost između crta petofaktorskog modela i fenomena kriminaliteta empirijski je pokazana i u Srbiji, kako na uzorku odraslih osuđenika (Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012a), tako i kod institucionalizovanih adolescenata (Međedović, 2011; Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012).

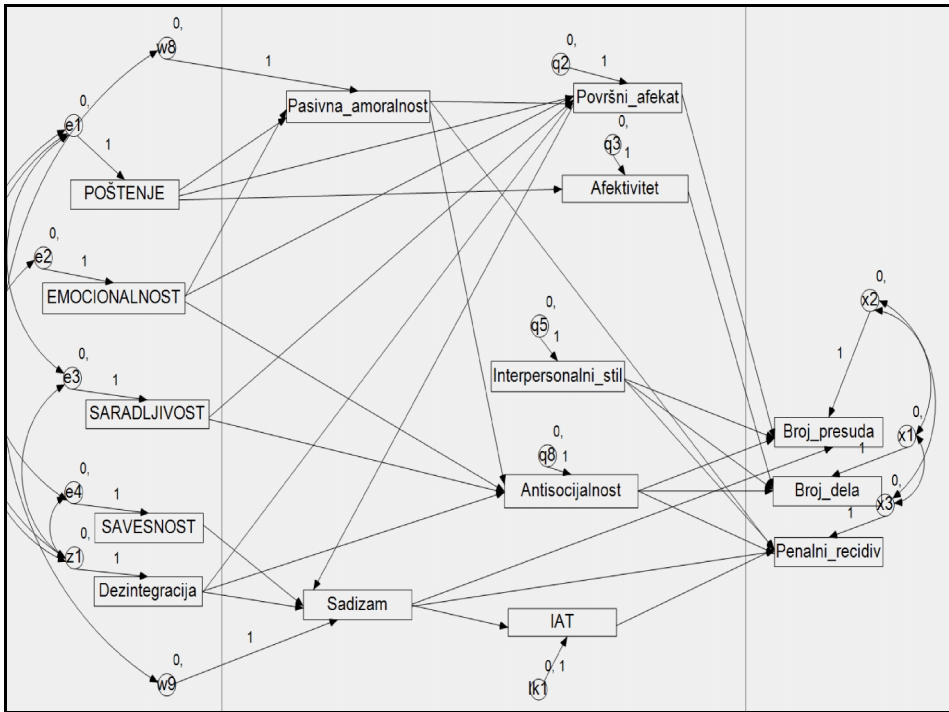
Međutim, u novije vreme dolazi do promena i kada su u pitanju sami leksički modeli ličnosti. Savremene emske studije strukture ličnosti pokazale su da šestofaktorska struktura verovatno predstavlja adekvatniju taksonomiju crta ličnosti od prethodno pomenute Ashton, Lee, Perugini, Szarota, de Vries, Di Blas, Boies, & De Raad, 2004). Za sada, ova struktura još uvek nema puno operacionalizacija i najčešće se predstavlja kroz HEXACO model ličnosti (Lee & Ashton, 2006). U ovoj strukturi su pet već opisanih faktora uglavnom zadržali svoj sadržaj, ipak značajne promene su se desile u HEXACO crtama Saradljivosti i Emocionalnosti koji predstavljaju rotirane verzije Saradljivosti i Neuroticizma iz petofaktorske strukture. Naravno, najveća promena se ogleda u izolovanju šestog faktora koji je nazvan Poštenje-Skromnost i na čijem se pozitivnom polu nalaze karakteristike poput čestitosti, iskrenosti, osećaja za fer-plej, lojalnosti i skromnosti dok se na suprotnom polu dimenzije nalaze atributi poput prevrtljivosti, licemernosti, uobraženosti, lukavosti i pohlepe. Nalazi su pokazali da Poštenje negativno korelira sa već utvrđenim pro-kriminalnim dispozicijama poput psihopatije i makijavelizma (Ashton, Lee, & Son, 2000). Najzad, svakako su najvažniji nalazi koji povezuju nisko Poštenje sa antisocijalnim ponašanjem (Ashton & Lee, 2008). Štaviše, HEXACO model sa Poštenjem kao ključnim prediktorom pokazuje bolje prediktivne sposobnosti u objašnjenju antisocijalnog ponašanja nego neki drugi modeli ličnosti čije su veze sa kriminalitetom već

ranije utvrđene, poput Ajzenkovog modela ličnosti (Dunlop, Morrison, Koenig, & Silcox, 2012). Ovaj nalaz je svakako veoma važan ne samo sa teorijskog aspekta već i praktičnog: on implicira da HEXACO model može imati bitne prednosti u predikciji kriminaliteta i rizika od recidiva.

U Srbiji se HEXACO model primenjuje od 2012 godine kada je i instrument za eksploraciju ovog modela preveden i validiran (Međedović, Dinić, Čolović, & Smederevac, 2012). Istraživanja sa ovim modelom pratila su nekoliko pravaca. Istraživači su se bavili i samim upitnikom za ispitivanje crta ličnosti, pre svega u cilju skraćivanja instrumenta. Naime, validirana verzija upitnika sastoji se od 100 ajtema što je često prevelik broj za istraživanja sa velikom baterijom upitnika. Postoji i kratka verzija upitnika, od 24 stavke ali ona poseduje određene manjkavosti poput niskih koeficijenata interne konzistentnosti za određene crte ličnosti (de Vries, 2013). Zbog toga su Petrović i Međedović pokušali da konstruišu verziju od 30 stavki na taj način što će svaki aspekt HEXACO crta biti predstavljan u upitniku, a da on takođe ima i zadovoljavajuće pouzdanosti. Preliminarni nalazi pokazuju da ajtemi ovog instrumenta imaju odgovarajuću latentnu strukturu, pouzdanosti su dovoljno visoke a same crte ličnosti pokazuju prediktivne sposobnosti gotovo identične onima iz 100 ajtemske verzije upitnika (Petrović i Međedović, 2013). Treba pomenuti i pokušaj da se HEXACO crte mere pomoću pridevskih ajtema, jer su takve stavke obično lakše za razumevanje i stoga je njihova primenljivost uvećana (Lakić, Damjanić, & Šain, 2015). Mere ličnosti dobijene pomoću pridevskog upitnika šestofaktorskog modela takođe poseduju zadovoljavajuće pouzdanosti iako je svaka crta operacionalizovana pomoću samo 4 ajtema.

Sprovedena su istraživanja sa ciljem da se dodatno validira crta Poštenja-Skromnosti kao verovatno najobuhvatnija dimenzija za opisivanje pro-kriminalnih dispozicija. Postavljena je hipoteza da negativni pol ove crte zapravo predstavlja lokaciju na kojoj se okupljaju različiti markeri kriminogene ličnosti. Ova hipoteza je potvrđena kroz nalaze koji su pokazali postojanje latentne dimenzije koja na pozitivnom polu ima markere Poštenja a na negativnom čitav set amoralnih i antisocijalnih dispozicija (Međedović, 2012). Najbolji markeri nepoštenja su manipulativne i makijavelističke tendencije praćene nedostatkom empatije i straha kao i smanjenom sposobnošću za opraštanje, odnosno resantimanom. Ovaj nalaz kasnije je dvostruko repliciran: pokazano je da srž tzv. Mračne Trijade (koju čine psihopatija, Makijavelizam i narcisoidnost) čine upravo manipulativnost i emocionalna neosetljivost (Jones & Figueredo, 2013), kao i da je negativni pol crte Poštenje-Skromnost najoptimalniji koncept za objašnjenje Mračne Trijade (Book, Visser, & Volk, 2015). Štaviše, pokazano je da HEXACO model ličnosti u većoj meri može da objasni različite pro-kriminalne dispozicije (psihopatija, amoralnost, zagovaranje i opravdavanje nasilja) nego što je to u stanju petofaktorski model ličnosti (Petrović i Međedović, 2013a). Važan nalaz koji je proistekao iz ovog istraživanja je da je pored niskog Poštenja i nisko izražena Emocionalnost značajan prediktor svih ispitanih pro-kriminalnih dispozicija. Ovaj nalaz je takođe konceptualno plauzibilan jer niska Emocionalnost izmeđuostalog predstavlja i oslabljenu sposobnost za generisanje afektivne empatije, što olakšava amoralno i antisocijalno ponašanje (Ashton, Lee, & de Vries, 2014).

Pomenuto je da su vršena istraživanja koja su pokazala da je negativni pol Poštenja važan preiktor delinkvencije i antisocijalnog ponašanja. Jedno od ograničenja prethodnih istraživanja je i to što je kao kriterijumska mera u njima korišćena samoprocena kriminalnog ponašanja. U našim istraživanjima ovaj nedostatak smo pokušali da prevaziđemo korišćenjem objektivnih mera, odnosno brojem izvršenih dela, pravnosnažnih osuda ili zatvorskih kazni koje su preuzete iz dosijea osuđenih lica. Kada se HEXACO crte koriste kao prediktori broja pravnosnažnih osuda dobijaju se sledeći podaci: na nivou domena kriterijume sa negativnim predznakom predviđaju Poštenje-Skromnost, Emocionalnost i Saradljivost (Međedović, Petrović, Savić, & Želeskov-Đorić, 2013). Kada se kao prediktori postavte aspekti crta asocijacije ličnosti i stabilnog kriminalnog ponašanja postaju još preciznije. Iz faktora Poštenja kriterijum predviđa niska Pravičnost, iz Emocionalnosti niska Anksioznost a iz Saradljivosti niska Krotkost. U prediktorskom skupu aspekata pojavljuje se još jedan značajan prediktor: niska Promišljenost kao aspekt faktora Savesnosti. Prediktori na nivou aspekata objašnjavaju i veći deo varijanse kriterijuma u odnosu na domene HEXACO modela. Ovaj nalaz je važan sa nekoliko različitih aspekata. U konceptualnom smislu, veoma je značajno primetiti da nisu svi aspekti Poštenja-Skromnosti podjednako zasićeni moralno-relevantnim karakteristikama. Ovaj nalaz je u skladu sa shvatanjem da bi najvažniji markeri amoralnih dispozicija trebalo da budu niska Pravičnost i Iskrenost dok su niska Skromnost i Izbegavanje pohlepe u stvari markeri benignog narcizma i materijalističkih vrednost (Jonason & McCain, 2012; Petrović & Međedović, 2015). Kada se ovi nalazi uporede sa prediktorima kriminaliteta koji se dobijaju pomoću petofaktorskog modela ličnosti može se primetiti da im oni nisu kontradiktorni već ih nadopunjuju. Pored agresivnih tendencija i impulsivnosti prediktorima se pridružuju nizak osećaj za fer-plej, odnosno slabo izražen recipročni altruizam kao i nedostatak anksioznosti kao potencijalnog inhibitora kriminalnog ponašanja. Nalaz ima i značaj kada je reč o raspravi da li u prediktivnim modelima treba koristiti šire (faktore) ili uže crte ličnosti (aspekte). Dobijeni podaci su u skladu sa stavom da su aspekti validnije i korisnije mere za vršenje predikcije (de Vries, de Vries, & Born, 2011; Petrović, Međedović, Savić, & Želeskov-Đorić, 2013). Ipak prethodnim nalazima treba dodati jednu važnu dopunu. Kada se u modele predikcije postavte i uže crte ličnosti koje preciznije opisuju pro-kriminalne dispozicije (kao što su Amoralnost i psihopatija), prediktivna moć crta ličnosti se gubi (Dijagram 1). One učestvuju u predikciji samo posredno, dok direktnije operacionalizacije amoralnih i psihopatskih crta u stvari predstavljaju medijatore njihovog uticaja na kriminalno ponašanje (Međedović, 2015). U teorijskom smislu ova informacija nam govori o načinima odnosno stazama pomoću kojih opšte crte ličnosti mogu dovesti do produkcije kriminalnog ponašanja. Sa druge strane ona je važna i praktičarima jer govori da upitnici bazične strukture ličnosti ne mogu zameniti specifične mere pro-kriminalnih dispozicija pri predviđanju delinkvencije i recidiva.

Dijagram 1: Empirijski model predikcije recidiva u kome učestvuju crte ličnosti, varijable Amoralnosti, psihopatija i skor sa testa implicitnih asocijacija (IAT). Napomena: Površni afekat predstavlja samoprocenjenu meru psihopatije dok Afektivitet, Interpersonalni stil i Antisocijalnost predstavljaju rejting mere. Preuzeto iz: Međedović, 2015.

PSIHOPATIJA KAO DEO MRAČNE TETRADE LIČNOSTI

Već izvesno vreme istraživači ulažu napor kako bi konstruisali jedinstven model specifičnih ličnosnih dspozicija koje su povezane sa amoralnim i antisocijalnim ponašanjem. U tu svrhu je formulisana Mračna Trijada, sklop crta koje čine psihopatija, narcisoidnost i Makijavelizam (Paulhus & Williams, 2002). U skorašnjem pregledu jedne decenije istraživanja Mračne Trijade prikazuju se i empirijski nalazi koji potvrđuju povezanost ovih crta sa antisocijalnim ponašanjem (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013). Ipak, najnoviji nalazi pokazuju da je ova taksonomija nepotpuna. Identifikovan je i četvrti elemenat koji bi mogao da dodatno pomogne u razumevanju mračne strane ljudske ličnosti: sadizam. Konstrukt koji objedinjuje sve četiri crte je imenovan Mračna Tetrađa (Paulhus, 2014). Nalazi pokazuju da su korelacije sadizma sa ostalim mračnim crtama srednjeg intenziteta, odnosno da se on ne može svesti na njih (Međedović & Petrović, in press). Nalazi prethodno pomenutog istraživanja ipak sugerišu da se variranje mračnih crta može objasniti jednim latentnim faktorom drugog reda što govori o relativnoj homogenosti ovih crta kao reprezenata amoralnih tendencija u ličnosti.

Psihopatija predstavlja verovatno najvažniji konstrukt mračne tetrade. Pre svega, ona u sebi sadrži indikatore Makijavelizma i narcisoidnosti (Hare, 2003), tako da se verovatno može smatrati nekom vrstom kišobran-pojma kada su u pitanju mračne crte. Zbog toga joj je i posvećena velika pažnja kao dispoziciji ka kriminalnom ponašanju (Häkkinen-Nyholm & Nyholm, 2012). Psihopatiju možemo definisati kao složaj crta koje su opisane manipulativnošću, afektivnom hladnoćom, impulsivnošću i antisocijalnim ponašanjem (Mededović, 2015). Međutim, jedno od najvažnijih savremenih pitanja vezanih za koncepciju psihopatije jeste da li je antisocijalno ponašanje njen sržni deo ili ne. Postoje autori koji tvrde da je produkcija antisocijalnog ponašanja suštinski i neodvojivi deo psihopatije (Neumann, Hare, & Pardini, 2014). Sa druge strane, različiti autori smatraju da je antisocijalno ponašanje plauzibilnije posmatrati kao korelat (Cooke, Michie, & Skeem, 2007) ili jednu od mogućih bihevioralnih posledica psihopatije (Cooke, Michie, Hart, & Clark, 2004). Podaci u našoj sredini nisu podržali ni jedan od ovih modela: i trofaktorski i četvorofaktorski model nisu na zadovoljavajući način opisivali empirijske podatke (Petrović, Mededović, Želeskov-Đorić, Savić & Mentus, 2013). Kada je sprovedena eksploratorna faktorska analiza ekstrahovano je pet faktora. Strukturalnim modeliranjem je pokazano da je je njih optimalno razumeti na sledeći način: manipulativnost, površni afekat i impuslivosn je plauzibilno posmatrati kao sržne psihopatske crte dok neodgovorni i parazitski životni stil zajedno sa antisocijalnim ponašanjem predstavljaju ponašajne posledice sržnih crta (Mededović, Petrović, Kujačić, Želeskov-Đorić, & Savić, 2015). Na taj način podaci u stvari empirijski podržavaju trofaktorski model psihopatije (Cooke et al., 2004; 2007) i konstrukciju modela psihopatije zasnovanim na tri sržne crte (Lilienfeld & Andrews, 1996; Patrick, Fowles & Krueger, 2009).

Veliki broj istraživanja se bavio odnosom psihopatije i bazičnih crta ličnosti. Ove relacije su generalno slične onima između crta ličnosti i kriminaliteta: najbolji prediktori psihopatije iz petofaktorskog modela su niska Saradljivost i Savesnost (Decyper, de Pauw, de Fryt, de Bolle, & de Clerq, 2009), dok se iz HEXACO modela predikciji pridružuju nisko Poštenje i Emocionalnost (De Vries & Van Kampen, 2010). Ovi nalazi su delimično replicirani i prošireni i u istraživanjima na našim uzorcima. Kod institucionalizovanih adolescenata su se kao najbolji prediktori pokazali niska Saradljivost i Ekstraverzija (Mededović, 2010) dok se kod odraslih osoba niskoj Saradljivost i Savesnosti pridružuje i povišen Neuroticizam (Kujačić, Mededović, & Knežević, 2015). Podaci o povezanosti između psihopatije i HEXACO crta dobijeni na odraslim osuđenima (Mededović, 2015) i na uzorku opšte populacije (Mededović, 2011a) u potpunosti odgovaraju nalazima dobijenim u prethodnim studijama.

Interesantno je spomenuti odnose psihopatije i dispozicije ka iskustvima nalik psihotičnim, odnosno šizotipije. Ova dispozicija predstavlja veoma važan eksplanatorni konstrukt jer se bazira na nalazima o postojanju doživljaja nalik psihotičnim i u opštoj populaciji a ne samo kod kliničkih ispitanika (Claridge, 2009). Podaci kod adolescenata koji se uključuju u antisocijalna ponašanja pokazuju da postoje pozitivne korelacije između šizotipije i psihopatije, međutim šizotipalne karakteristike ne daju inkrementalni doprinos objašnjenju psihopatije kada se u analizi kontrolišu bazične crte ličnosti (Mededović, 2010). Ovaj nalaz je u skladu sa podatkom da je šizotipija negativno povezana i sa

faktorom Poštenja-Skromnosti iz HEXACO modela ličnosti (Međedović, 2014). Kod odraslih osuđenika je pokazano da su ovi odnosi u stvari veoma kompleksni. Nalazi su pokazali da iako većina psihopatskih crta ličnosti korelira pozitivno sa šizotipijom, postoji važan deo varijanse manipulativnih tendencija i emotivne hladnoće (kao psihopatskih karakteristika) koji je negativno povezan sa šizotipijom (Kujačić, Međedović, Đoković, Jerinić, & Knežević, 2012). Ovaj nalaz sugerira da se manipulativnost i emotivna površnost mogu zasnivati na integrisanom i stabilnom psihološkom funkcionisanju. Potpuno ista struktura povezanosti je replicirana na još jednom osuđeničkom uzorku (Međedović, 2015). Opisani podaci su u skladu sa ranijim istraživanjima koja govore da su manipulativne i afektivne karakteristike psihopatije povezane sa odsustvom šizotipalnih doživljaja dok suprotno važi za dezinhibiciju i antisocijalno ponašanje (Ragsdale, Mitchell, Cassisi, & Bedwell, 2013).

Prethodno izneseni nalazi se mogu posmatrati u širem kontekstu podataka koji sugeriraju da psihopatija ne mora uvek voditi ka maladaptivnom i antisocijalnom ponašanju. Ovo se posebno odnosi na psihopatsku manipulativnost i emotivnu površnost (Benning, Patrick, Salekin, & Leistico, 2005; Ragsdale & Bedwell, 2013). Ovo je potvrđeno i u domaćim studijama. Pokazano je da manipulativni i koristoljubivi interpersonalni stil može imati adaptivne i maladaptivne karakteristike: maladaptivne se baziraju na emotivnoj nestabilnosti, sadizmu i lošoj kontroli impulsa i povezane su sa antisocijalnim ponašanjem; sa druge strane adaptivni aspekti ove crte se zasnivaju na adekvatnoj kontroli ponašanja koja ne mora voditi osobe u kriminalitet (Međedović, Petrović, Savić, & Želeskov-Đorić, 2014). Sa druge strane afektivna površnost i neosetljivost može biti supresor kriminalnog ponašanja, odnosno faktor koji inhibira produkciju delinkvencije (Međedović, 2015). Posebno su interesantni nalazi koji opisuju mogućnost da psihopatija može biti adaptacija u evoluciono-biološkom smislu. Naime ukoliko bi psihopatske crte mogle biti pozitivno povezane sa reproduktivnim uspehom, to bi značilo da su genski aleli koji učestvuju u njihovoj fenotipskoj produkciji pod uticajem pozitivne selekcije koja održava njihovo prisustvo u savremenim populacijama. Upravo takva povezanost je i empirijski dobijena za manipulativni interpersonalni stil kod psihopatije (Međedović, Petrović, Želeskov-Đorić, & Savić, 2015). Dobijeno je takođe da emotivna hladnoća takođe može pozitivno predviđati reproduktivni uspeh i to kod onih ispitanika koji su živeli u disfunkcionalnim porodicama. Ovaj nalaz je u skladu sa podacima da se afektivna hladnoća može razviti sa ciljem da priguši negativne uticaje okruženja koji mogu ometati funkcionisanje jedinki (Caspi, Hariri, Holmes, Uher, Moffitt, 2010). Nalazi koji opisuju adaptivne potencijale psihopatije, uključujući i mogućnost biološke adaptacije, upozoravaju da se psihopatija ne može više nedvosmisleno posmatrati kao poremećaj ličnosti, već može predstavljati specifičan oblik adaptacije nastao kao odgovor na detrimentalne uticaje sredine, pre svega stresnih iskustava u porodici (Borja, & Ostrosky, 2013). Ona u stvari predstavlja alternativnu životnu strategiju koja omogućava prenos genetičkog materijala njenim nosiocima putem brze životne istorije: ranijeg stupanja u seksualne odnose i dobijanja potomstva na mlađim uzrastima (Petrović & Međedović, 2012).

Ipak, povezanost psihopatije i kriminaliteta je nedvosmisleno potvrđena. Istraživanja uglavnom pokazuju da su specifičan neobuzdani i parazitski životni stil i same antisocijalne karakteristike najbolji prediktor kriminaliteta (Leistico, Salekin, DeCoster, & Rogers, 2008). Međutim, verovatno je da su odnosi između psihopatije i stabilnog kriminalnog ponašanja takođe složeni. Već je pomenuto da i manipulativne interpersonalne karakteristike mogu voditi do povećane frekvence vršenja krivičnih dela, dok sa druge strane emotivna hladnoća može biti supresor kriminaliteta (Međedović, 2015; Dijagram 1). Takođe, pronađene su interakcije između psihopatije i negativnih porodičnih uticaja u predikciji kriminaliteta: ispitanici sa višim skorovima na psihopatiji koji su živeli u disfunkcionalnim porodicama zapravo vrše manje krivičnih dela (Petrović, Međedović, Želeskov-Đorić, & Savić, 2014). Dakle, iako negativne porodične okolnosti i psihopatija zasebno povećavaju verovatnoću produkcije kriminalnog ponašanja, njihovo zajedničko pojavljivanje obara ovu verovatnoću. I ovaj nalaz je u skladu sa gledištem da psihopatske crte mogu imati protektivnu ulogu u porodicama sa disfunkcionalnim karakteristikama.

AMORALNOST

Amoralnost predstavlja još jedan od pokušaja da se operacionalizuju pro-kriminalne dispozicije, odnosno da se konstruišu precizni markeri koji bi merili karakteristike ličnosti povezane sa kršenjem socijalnih i etičkih normi. Amoralnost je hijerarhijski konstrukt. Na njenom vrhu se nalazi singularna dimenzija koja obuhvata sve indikatore amoralnih crta ličnosti (Paulhus & Jones, 2015). Zatim slede tri faktora od kojih svaki ima po tri uže crte. U pitanju su Impusivnošću (indikatori: Hedonizam, Impulsivnost i Lenjost), Frustracijom (indikatori: Projekcija amoralnih impulsa, Makijavelizam, Resentiman) i Brutalnošću (Brutalni hedonizam, Pasivna amoralnost i Sadizam) generisana Amoralnost (Knežević, Radović, & Peruničić, 2008).

Istraživanja izvora Amoralnosti u ličnosti pokazala su da se amoralne karakteristike baziraju na dve ključne karakteristike: u pitanju su agresivnost i dezorganizacija regulatornih funkcija (koncept blizak šizotipiji: Knežević, 2003). Ovi nalazi su u kasnijim istraživanjima potvrđeni. Dobijeno je da je jedan od ključnih prediktora Amoralnosti iz Ajzenkovog modela ličnosti faktor Psihoticizma (Međedović & Stojiljković, 2008). Sa druge strane, od dimezija petofaktorskog modela ličnosti, niska Saradljivost se pokazuje kao najvažniji prediktor Amoralnosti (Međedović, Kujačić, Đoković, Jerinić, & Knežević, 2011). Ovaj podatak je u skladu sa ranijim nalazom da je Amoralnost produkt agresivnosti, jer se negativan pol dimenzije Saradljivost može pre svega razumeti kao agresivnost (Davis, Panksepp, & Normansell, 2003). Međutim i kada su veze sa bazičnom strukturom ličnosti u pitanju, pokazalo se da je odnose Amoralnosti i ličnosti nemoguće razumeti bez uključivanja HEXACO modela u eksploraciju. Kao što se može i očekivati, studije su pokazale da se većina indikatora Amoralnosti okuplja na negativnom polu dimenzije Poštenje-Skromnost (Međedović, 2012). Ipak, Poštenje nije jedina dimenzija ličnosti koja može da objasni Amoralnost: dispozicije ka amoralnom ponašanju su složeni konstrukti i

skoro sve crte ličnosti u određenoj meri doprinose njihovom objašnjenju. Tako je pokazano da Impulsivnošću generisana Amoralnost objašnjava pre svega negativni pol Savesnosti a zatim Saradljivosti, Poštenja i Emocionalnosti; ključni prediktor Frustracijom podstaknute Amoralnosti je negativni pol Poštenja ali i sve ostale ostale crte daju doprinos njenom objašnjenju, takođe sa negativnim predznakom; najzad nedostatak Poštenja je najbolji prediktor i Brutalnošću podstaknute Amoralnosti a zatim negativni polovi Emocionalnosti, Ekstraverzije i Otvorenosti (Međedović, 2011a). Ova mreža odnosa omogućava precizno razumevanje načina na koji opšte crte ličnosti mogu proizvoditi amoralna ponašanja.

Istraživanja su potvrdila prediktivnu validnost koncepta Amoralnosti. Pronađeno je da opšta Amoralnost pozitivno korelira sa intenzitetom vršenja krivičnih dela kod osuđenih prekršilaca (Momirović, Popović, Hošek i Vučinić, 1995). Štaviše, empirijski nalazi su pokazali da su Brutalnošću i Frustracijom podstaknuta Amoralnost ključni za distinkciju osuđenih lica od ispitanika koji nisu vršili krivična dela (Međedović & Stojiljković, 2008). Ovaj nalaz je sasvim u skladu sa podatkom da se Impulsivnošću generisana Amoralnost zasniva pre svega na lošoj kontroli ponašanja i nepromišljenosti te samim tim predstavlja benigniju manifestaciju Amoralnosti, dok se forme zasnovane na frustraciji i brutalnosti mogu pre svega locirati na negativnom polu Poštenja-Skromnosti i samim tim bi trebalo da budu bolji reprezenti sržne Amoralnosti. Naročito su interesantni nalazi koji se bave komparativnom moći psihopatije i Amoralnosti da predvide kriminalni recidivizam. Rezultati ovih analiza govore da je psihopatija (i to posebno njene bihevioralne karakteristike) bolji prediktor blažih indikatora recidiva (broja izvršenih krivičnih dela i broja zatvorskih kazni) dok Brutalnošću podstaknuta amoralnost nadmašuje psihopatiju u predikciji broja zatvorskih kazni kao indikatora posebno stabilnog i rezistentnog kriminalnog ponašanja (Međedović et al., 2012). Slični nalazi su dobijeni i na uzorku institucionalizovanih adolescenata: ponovo je Brutalnošću podstaknuta amoralnost pokazala bolje prediktorske sposobnosti u odnosu na psihopatiju pri predikciji broja vaspitnih mera ispitanika (Međedović, Kujačić, & Knežević, 2012a). Iako u ovim studijama nisu ispitivane prediktivne moći užih crta Amoralnosti, autori su pretpostavili da učešće crte sadizma verovatno daje krucijalni doprinos predikciji. Ova hipoteza je i potvrđena u skorašnjem istraživanju: sadizam ima nezavisni doprinos predikciji broja zatvorskih kazni ispitanika, čak i kada se variranje crta psihopatije kontroliše u analizi (Međedović, 2015; Dijagram 1). Ovaj nalaz je u skladu sa podacima da Sadizam predviđa delinkvenciju i u regresionom modelu u kome se variranje ostalih crta Mračne Tetrade kontroliše (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Séjourné, 2009). Dalje, ovi nalazi potvrđuju i da se sadizam ne može svesti na psihopatiju - u pitanju su crte koje pozitivno koreliraju ali koje imaju i zasebne karakteristike (Mokros, Osterheider, Hucker, & Nitschke, 2011). Štaviše nalazi su u skladu sa shvatanjem psihopatije kao benignije amoralne dispozicije u odnosu na sadizam: psihopatija ne predviđa brutalnost krivičnih dela niti povećanu frekvencu dela sa elementima nasilja (Međedović & Petrović, 2013). Prisustvo psihopatije kod vršilaca krivičnih dela se prepoznaje pre svega u proračunatosti i predumišljaju dok sadistički generisano kriminalno ponašanje ima odlike brutalnosti i destrukcije.

Treba pomenuti i podatak da u predikciji težih oblika recidiva pored Amoralnosti nezavisan doprinos ima i šizotipija (Međedović et al., 2012). Zanimljivi su pokušaji istraživača da ispituju da li se Amoralnost može razdvojiti na onu koja sadrži šizotipalne karakteristike i na Amoralnost koja je zasnovana na integrisanom psihološkom funkcionisanju. Hipoteza pri ovim analizama je bila da šizotipalna Amoralnost predstavlja teži i hipertrofirani oblik amoralnih dispozicija i da kao takva može biti posebno značajan prediktor kriminaliteta. Kada su se šizotipalna i integrisana Amoralnost (varijansa Amoralnosti koja ne korelira sa šizotipijom) posmatrale kao kontinualne mere ova hipoteza je potvrđena: šizotipalna Amoralnost za razliku od integrisane predstavlja dispoziciju za razvoj različitih psihičkih i bihevioralnih maladaptacija uključujući i kriminalno ponašanje (Međedović & Petrović, 2015a). Međutim kada se ove dispozicije proučavaju preko klastera individua dobija se nešto drugačija slika. Na osnovu mera šizotipije i Amoralnosti moguće je izolovati tri grupe ispitanika: šizotipalne Amoralni, integrisane Amoralni i integrisane poštene (ispitanke sa niskim skorovima na obe crte). Nalazi pokazuju da šizotipalni u odnosu na integrisane Amoralne ispitanike imaju izraženije nivoe psiholoških maladaptacija poput neuroticizma, psihoticizma i smanjenih intelektualnih sposobnosti ali ne i kriminalnog ponašanja (Petrović, Međedović, & Kujačić, 2015). U obe studije dobijeno je da integrisana Amoralnost ima zajedničke karakteristike sa konceptom uspešne psihopatije (Hall & Benning, 2006). U pitanju su amoralne dispozicije koje ne moraju voditi u kriminalno ponašanje već mogu čak biti povezane sa uspešnim psihološkim funkcionisanjem i adaptiranjem u sredinu. Kao interesantno pitanje za buduća istraživanja ostaje ispitivanje uzroka razlika između šizotipalne Amoralnosti kao crte i klastera ispitanika koji imaju visoko izraženu ovu crtu.

MENTALNI SKLOP MILITANTNIH EKSTREMISTA

U skorije vreme je razvijen psihološki koncept koji bi mogao da opiše stepen radikalizacije kod individua. Pod radikalizacijom podrazumevamo usvajanje ekstremnih stavova i ideologija koji mogu dovesti do ideološki motivisanog nasilja i terorizma (Moghaddam, 2005). Koncept je nazvan Mentalni sklop militantnih ekstremista (Militant Extremist Mind Set - MEMS) i nastao je proučavanjem verbalnog materijala produkovanog od strane članova terorističkih grupa širom sveta (Saucier, Akers, Shen-Miller, Knežević, & Stankov, 2009). Ovakav pristup je omogućio da se ekstrahuju verbalni obrasci koji su zajednički raznovrsnim terorističkim grupama. Izolovani verbalni materijal je prvo sakupljen u 16 tema distinktivnih za militantne ekstremiste. Zatim su one pretvorene u upitničke ajteme koji su administrirani ispitanicima iz opšte populacije. Faktorska analiza ovih ajtema pokazala je da njihovo variranje objašnjavaju tri faktora: Apologija nasilja - odobravanje i zagovaranje nasilja kao sredstva da se dođe do cilja, Zli svet - viđenje sveta kao zlog i nepravednog mesta koji ide ka propasti i Sveti Cilj - verovanje u božanske sile i korišćenje istih kao opravdanje za produkciju nasilja (Stankov, Saucier, & Knežević, 2010a). Ova tri faktora su potvrđena u još jednom istraživanju tako da je moguće posmatrati ih kao pouzdane psihološke konstrukte (Stankov, Higgins, Saucier, & Knežević,

2010). Jasno je da MEMS nije pro-kriminalna dispozicija u širem smislu već set uverenja koja mogu dovesti do specifičnih krivičnih dela povezanih sa nasiljem i terorizmom.

Jedno od pitanja koje je moguće postaviti kada je u pitanju MEMS jeste i koji bazičniji konstrukti individualnih razlika mogu biti povezani sa njima. Ovo pitanje je važno zato što se bavi onim dispozicijama koje mogu olakšati prihvatanje militantno ekstremističkih uverenja. Samim tim odgovor na njega bi mogao uputiti na one psihološke strukture koje imaju potencijal za razvoj ekstremističkog načina mišljenja. Prethodna istraživanja su pokazala da je MEMS povezan sa određenim socijalnim stavovima poput dogmatizma i religioznosti (Stankov et al., 2010; 2010a). Kasnija istraživanja su pokazala da se MEMS generalno oslanja na konzervativističke stavove a da njegovo pojavljivanje olakšava Konfliktni Etos, set uverenja koja se javljaju kod pripadnika društava koja se nalaze u nasilnom dugotrajnom konfliktu (Petrović & Međedović, 2015a). Konfliktna uverenja koja naročito doprinose objašnjenju MEMSa su delegitimizacija oponentske grupe, viktimizacija sopstvene, kao i visoka evaluacija sopstvene grupe. Pronađeno je da MEMS asocira i sa određenim crtama ličnosti. Sadizam se pokazao kao važan prediktor Apologije nasilja, manipulativne psihopatske crte predviđaju Zli svet a šizotipija olakšava prihvatanje Svetog cilja kao ekstremističkog uverenja (Međedović, Petrović, Knežević, & Lazarević, 2015). Pošto socijalni stavovi nastaju kasnije u ontogenezi, može se postaviti hipoteza da oni predstavljaju medijatore uticaja crta ličnosti na prihvatanje ekstremističke ideologije. Ova hipoteza je i empirijski potvrđena: ličnosti sa izraženim crtama Mračne Tetrade i povišenom šizotipijom lakše usvajaju konzervativne stavove, što onda dovodi do olakšanog formiranja Mentalnog sklopa militantnih ekstremista (Međedović & Petrović, 2015). Na ovaj način je opisana struktura ličnosti i stavova osoba koje predstavljaju potencijalne kandidate za produkciju ideološki motivisanog nasilja.

ISPITIVANJE PRO-KRIMINALNIH DISPOZICIJA POMOĆU TESTA IMPLICITNIH ASOCIJACIJA

Testovi implicitnih asocijacija (Implicit Association Test - IAT) su postali često upotrebljavano metodološko sredstvo za ispitivanje socijalnih stavova i crta ličnosti. Ovaj test ispituje brze, implicitne i automatske kognicije prema određenom objektu koji predstavlja predmet merenja testa (Greenwald, McGhee & Schwartz, 1998). Od ispitanika se traži da daje odgovore na zadatku koji sadrži kongruentne i inkongruentne stimuluse tako što ih smešta u unapred ponuđene kategorije. Ono što se meri u IAT proceduri je vreme reakcije (i potencijalno broj grešaka). Smatra se da brzina odgovaranja zavisi od stepena asociranosti kocepata koji se u samom testu povezuju: što su oni više asocirani, odgovor će biti brži. IAT test je već upotrebljavan da bi se merile implicitne asocijacije povezane sa psihopatijom (Snowden, Gray, Smith, Morris, & MacCulloch, 2004). U pitanju je test sa dve kategorije: nasilno-nenasilno (npr. napad, povređivanje, pretnja odnosno mir, spokoj, šapat) i prijatno-neprijatno (npr. lepo, dobro, sreća odnosno katastrofa, siromaštvo, bolest). Kongruentan stimulus u ovom slučaju bi bilo povezivanje nasilnih reči i onih koje opisuju neprijatna osećanja i suprotno, nenasilnih pojmova i

prijatnih osećanja. Rezultati istraživanja su pokazali da grupa ispitanika sa višim skorovima na psihopatiji pokazuje slabije negativne asocijacije na nasilne stimulse (odnosno sporije povezuju nasilje sa neprijatnim a brže sa prijatnim pojmovima). Štaviše, pokazano je da najslabije negativne asocijacije na nasilje imaju osobe sa visokom psihopatijom koje su izvršile krivično delo ubistva (Gray, McCulloch, Smith, Morris, & Snowden, 2003). Ovi nalazi su pokazali da su implicitne asocijacije na nasilje validan psihološki konstrukt koji se može koristiti za razumevanje počinitelaca teških krivičnih dela.

U novijim istraživanjima izvršena je adaptacija ovog testa tako što su umesto verbalnih stimulusa za kategoriju nasilno - nenasilno upotrebljeni vizuelni stimulusi. Na njima su prikazane scene u kojima se osobe rukuju, grle ili smeše (nenasilne) i scene fizičkog zlostavljanja, bola i povređivanja (nasilne). Preliminarno istraživanje je pokazalo da nasilne fotografije kod ispitanika izazivaju neprijatne a nenasilne prijatne emocije što je potvrdilo validnost vizuelnih stimulusa u ovoj proceduri (Međedović, 2014a). Takođe, u ovom istraživanju je dobijeno da inkongruentni emocionalni odgovori na vizuelne stimulse (veći intenzitet prijatnih emocija kao odgovor na nasilne a neprijatnih na nenasilne stimulse) predviđaju psihopatiju i sadizam. U sledećoj fazi je pomoću ovih vizuelnih stimulusa i verbalnih nalik onima koje su koristili Snowden i saradnici konstruisan IAT test i administriran u osuđeničkoj populaciji (Međedović, 2015). U ovoj studiji dobijena su tri važna nalaza. Za razliku od prethodnog istraživanja (Snowden et al., 2004) nije dobijena povezanost IAT skora sa psihopatijom već sa sadizmom. Taj nalaz je potvrdio da je ključni proces koji meri ovaj IAT test asocijacija između prijatnih i nasilnih stimulusa, jer se sadizam odlikuje prijatnim emocijama kao odgovor na averzivna afektivna stanja drugih osoba (O'Meara, Davies, & Hammond, 2011). Zatim, pokazalo se da je generisanje negativnih implicitnih afektivnih asocijacija na negativne stimulse izlagane u okviru ovog IAT testa moderirano varijablama porodičnog konteksta, pre svega prisustvom nasilja u porodici. Naime, za razliku od osuđenika koji nisu bili izloženi nasilju u porodici, oni koji imaju povišene skorove na emocionalnosti, šizotipiji i sadizmu u manjoj meri generišu negativne implicitne afektivne asocijacije na nasilne stimulse. To ukazuje da ovaj mehanizam igra svojevrsnu ulogu protektivnog faktora kod pojedinaca koji su izloženi nasilju u porodici (Petrović, Međedović, Želeskov-Đorić, Savić, Lazarević, & Knežević, 2014). Konačno, IAT skor je imao nezavisan doprinos objašnjenju broja zatvorskih kazni ispitanika u prediktivnom modelu koji je kontrolisao variranje psihopatskih crta i sadizma (Dijagram 1). Dakle osobe koje dospevaju u zatvor čak i nakon što su već jednom (ili više puta) prošle kroz izdržavanje zatvorske kazne imaju niži nivo neprijatnih a viši nivo prijatnih asocijacija na nasilje. Ovaj nalaz je veoma važan kada se evaluira praktična vrednost IAT testa. On pokazuje sposobnosti da objasni deo varijanse težeg oblika kriminalnog recidiva koji mere samoprocene i rejtinga ne mogu. Dobijeni podaci potvrđuju validnost i korisnost IAT testa u predviđanju kriminalnog ponašanja i upućuju na dalju upotrebu IAT procedure u istraživanjima delinkvencije i antisocijalnog ponašanja.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Stabilne ličnosne dispozicije se i dalje pokazuju kao veoma važne u razumevanju kriminalnog ponašanja i predviđanju kriminalnog recidiva. Među ovim dispozicijama je verovatno i dalje najvažnija psihopatija. U praktičnom smislu njen doprinos je neupitan, ali se saznavni aspekt njenog objašnjenja vršenja krivičnih dela često dovodi u pitanje s obzirom da su antisocijalna ponašanja najbolji prediktor, što čini vezu između prediktora i kriterijuma tautološkom (predviđamo jedan fenomen pomoću tog istog fenomena). Precizno operacionalizovanje pro-kriminalnih dispozicija čini se da je od suštinske važnosti. Nalazi pokazuju da psihopatija, kao crta koja se bihejvioralno ispoljava u manipulisanju objašnjava blaže oblike recidiva dok sadizam, koji se manifestuje u brutalnom i destruktivnom ponašanju predviđa teže oblike kriminalnog ponašanja (Međedović et al., 2012). Ovi nalazi imaju jasne implikacije za predikciju rizika od ponovnog činjenja krivičnih dela.

Takođe, metod pomoću koga se crte mere je važan pri predikciji: najbolje se i dalje pokazuju rejting mere poput one koja se najčešće koristi za ispitivanje psihopatije (Hare, 2003). Zbog toga su važni podaci da i mere samoprocene mogu doprineti objašnjenju kriminalnog ponašanja, pogotovu u modelima u kojima su rejting skorovi psihopatije kontrolisani (Međedović et al., 2012; Međedović, 2015). Mere samoprocene za razliku od rejting mera su jednostavne za zadavanje i skorovanje a mogu se zadavati i grupno. Međutim, u naučnoj i stručnoj literaturi postoji skepticizam kada su ove mere u pitanju zbog njihove osetljivosti na iskrivljavanje odgovora, odnosno predstavljanje u socijalno poželjnom svetlu (Smith & Ellingson, 2002). Ipak, dobijeni empirijski podaci potvrđuju validnost ovih mera u predviđanju stabilnog kriminalnog ponašanja i u skladu su sa rezultatima skorašnje meta-analize koja pokazuje da skorovi samoprocenjene psihopatije u stvari ne koreliraju ni sa jednim od stilova iskrivljavanja odgovora (Ray, Hall, Rivera-Hudson, Poythress, Lilienfeld, & Morano, 2013). Nalazi o pragmatškoj validnosti IAT testova u predviđanju kriminalnog recidiva (Međedović, 2015) predstavljaju još jedno pojačanje metodologiji ispitivanja produkcije kriminalnog ponašanja. Nalazi dakle sugerišu da je za validnu i što precizniju predikciju delinkvencije i povratništva potrebno zadati *multimetodsku bateriju* koja bi zahvatala barem tri opisana metoda s obzirom da je njihov značaj pri predikciji empirijski potvrđen.

Već je opisano da je neophodno upotrebljavati različite mere pro-kriminalnih dispozicija s obzirom da one poseduju jedan deo zajedničke varijanse i tek ako su zajedno prisutne u prediktivnom modelu možemo dobiti validne i precizne informacije o vezama između prediktora i kriterijuma. Ali to naravno nije dovoljno. Neophodno je u isti model uneti i sredinske faktore jer nalazi pokazuju da oni interreaguju sa ličnosnim dispozicijama u predikciji kriminalnog ponašanja (Petrović et al., 2014). Ovakvi nalazi su u literaturi još uvek veoma retki te je neophodno u budućim istraživanjima više pažnje posveti nacrtima koji sem dispozicionih u sebe uključuju i sredinske faktore.

Svi prethodno navedeni nalazi omogućavaju intervencije sa ciljem da se prevenira kriminalno ponašanje. Međutim ne treba zaboraviti ni reparaciju. U tom kontekstu su od velike važnosti empirijska istraživanja efekta psihoterapije kod izvršioaca krivičnih dela (Želeskov-Đorić, Međedović, & Cannavo, 2015), a posebno uloge stabilnih ličnih dispozicija kao facilitatora ili inhibitora uspeha psihoterapijskog tretmana (Polaschek & Daly, 2013). Ovakvi nalazi su takođe još uvek prilično retki. Poseban problem u domaćim ustanovama predstavlja činjenica da ne postoji sistematski savetodavni i terapijski rad sa osuđenim licima. Zbog toga je potrebno promovisati upotrebu psihoterapije kod prekršilaca kao važnog faktora izmene kriminalnog ponašanja, ne samo u naučnim i stručnim krugovima već i kod nadležnih institucija koje su zadužene za prevenciju i suzbijanje delinkvencije i kriminaliteta.

REFERENCE

1. Ashton, M. C., Lee, K., & de Vries, R. E. (2014). The HEXACO Honesty-Humility, Agreeableness, and Emotionality Factors A Review of Research and Theory. *Personality and Social Psychology Review*, 18(2), 139-152.
2. Ashton, M. C., & Lee, K. (2008). The prediction of honesty-humility-related criteria by the HEXACO and five-factor models of personality. *Journal of Research in Personality*, 42, 1216–1228.
3. Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R.E., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 356–366.
4. Ashton, M. C., Lee, K., & Son, C. (2000). Honesty as the sixth factor of personality: Correlations with Machiavellianism, primary psychopathy, and social adroitness. *European Journal of Personality*, 14, 359–368.
5. Benning, S. D., Patrick, C. J., Salekin, R. T., & Leistico, A. R. (2005). Convergent and discriminant validity of psychopathy factors assessed via self-report: A comparison of three instruments. *Assessment*, 12, 270 –289.
6. Book, A., Visser, B. A., & Volk, A. A. (2015). Unpacking “evil”: Claiming the core of the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 73, 29-38.
7. Borja, K., & Ostrosky, F. (2013). Early traumatic events in psychopaths. *Journal of forensic sciences*, 58, 927-931.
8. Caspi, A., Hariri, A.R., Holmes, A., Uher, R., Moffitt, T.E., (2010). Genetic sensitivity to the environment: the case of the serotonin transporter gene and its implications for studying complex diseases and traits. *The American Journal of Psychiatry*, 167, 509–527.
9. Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Séjourné, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, 47, 734-739.
10. Claridge, G. (2009). Personality and psychosis. In P. J. Corr & G. Matthews (Eds.), *The Cambridge handbook of personality psychology* (pp. 631–648). Cambridge: Cambridge University Press.

11. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
12. Cooke, D. J., Michie, C., Hart, S. D., & Clark, D. A. (2004). Reconstructing psychopathy: Clarifying the significance of antisocial and socially deviant behavior in the diagnosis of psychopathic personality disorder. *Journal of Personality Disorders, 18*, 337–357
13. Cooke, D. J., Michie, C., & Skeem, J. (2007). Understanding the structure of Psychopathy Checklist-Revised. *The British Journal of Psychiatry, 190*, 39–50.
14. Davis, K. L., Panksepp, J., & Normansell, L. (2003) The Affective Neuroscience Personality Scales: normative data and implications. *Neuropsychoanalysis: An Interdisciplinary Journal for Psychoanalysis and the Neurosciences, 5*, 57-69.
15. de Vries, R. E. (2013). The 24-item brief HEXACO inventory (BHI). *Journal of Research in Personality, 47*, 871-880.
16. de Vries, A., de Vries, R. E., & Born, M. P. (2011). Broad versus narrow traits: Conscientiousness and Honesty–Humility as predictors of academic criteria. *European Journal of Personality, 25*, 336-348.
17. De Vries, R. E. & Van Kampen, D. (2010). The HEXACO and 5DPT models of personality: A comparison and their relationships with psychopathy, egoism, pretentiousness, immorality, and machiavellianism. *Journal of Personality Disorders, 24*, 244-257.
18. Decypher, M., de Pauw, S., de Fryt, F., de Bolle, M., & de Clerq, B. J. (2009). A meta-analysis of psychopathy, antisocial PD and FFM associations. *European Journal of Personality, 23*, 531-565.
19. Dunlop, P. D., Morrison, D. L., Koenig, J., & Silcox, B. (2012). Comparing the Eysenck and HEXACO models of personality in the prediction of adult delinquency. *European Journal of Personality, 26*, 194-202.
20. Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad: A 10 year review. *Social & Personality Psychology Compass, 7*, 199–216.
21. Gray, N. S., McCulloch, M. J., Smith, J., Morris, M., & Snowden, R. J. (2003). Violence viewed by psychopathic murderers: Adapting a revealing test may expose those psychopaths who are most likely to kill. *Nature, 423*, 497–498.
22. Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: the implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 1464–80.
23. John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research, 3rd ed.* (pp. 114–158). New York, NY: Guilford Press.
24. Jonason, P. K., & McCain, J. (2012). Using the HEXACO model to test the validity of the Dirty Dozen measure of the Dark Triad. *Personality and Individual Differences, 53*, 935-938.
25. Jones, D. N. & Figueredo, A. J., (2013). The Core of Darkness: Uncovering the heart of the Dark Triad. *European Journal of Personality, 27*, 521-531.
26. Hall, J. R., & Benning, S. D. (2006). The "successful" psychopath: Adaptive and subclinical manifestations of psychopathy in the general population. In C. J.

- Patrick's (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 459–478). New York: Guilford Press.
27. Häkkinen-Nyholm, H., & Nyholm, J. O. (Eds.). (2012). *Psychopathy and Law: A Practitioner's Guide*. John Wiley & Sons: Chichester, UK.
  28. Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist—Revised, 2nd edition*. Toronto, ON, Canada: Multi-Health Systems.
  29. Knežević, G. (2003) *Koreni amoralnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Institut za psihologiju.
  30. Knežević G., Radović, B., & Peruničić, I. (2008). Can Amoralism be measured? *14th European Conference on Personality, Tartu, Estonia, July 16-20, 2008, Book of Abstracts*, p. 137.
  31. Kujačić, D., Međedović, J., Đoković, N., Jerinić, M. & Knežević, G. (2012). Latentna struktura zajedničkog prostora ličnosti i psihopatije merene rejtinzima i samoprocenom. *XVIII naučni skup: Empirijska istraživanja u psihologiji*, 10-11 februar, Beograd, Srbija, Knjiga rezimea, pp. 163-164.
  32. Kujačić, D., Međedović, J., & Knežević, G. (2015). The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report. *Psihologija*, 48, 45-59.
  33. Lakić, S., Damjanić, M., & Šain, D. (2015). Comparing two brief measures of the HEXACO model. *11th Days of applied psychology*, 25-26 september, Niš, Srbija, Book of abstracts, pp. 41.
  34. Le Couff, Y., & Toupin J. (2009). Comparing persistent juvenile delinquents and normative peers with the Five-Factor Model of personality. *Journal of Research in Personality*, 43, 1105–1108.
  35. Lee, K., & Ashton, M. C. (2006). Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment*, 18, 182-191.
  36. Leistico, A. R., Salekin, R. T., DeCoster, J., & Rogers, R. (2008). A large-scale meta-analysis relating the Hare measures of psychopathy to antisocial conduct. *Law and Human Behavior*, 32, 28 – 45.
  37. Lilienfeld, S. O., & Andrews, B. (1996). Development and preliminary validation of a self report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations. *Journal of Personality Assessment*, 66, 488-524.
  38. Međedović, J. (2009). Bazična struktura ličnosti i kriminalitet. *Primenjena psihologija*, 2, 339-367.
  39. Međedović, J. (2010). Bazična struktura ličnosti i psihopatija: Doprinos Dezintegracije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 29, 7-29.
  40. Međedović, J. (2011). Bazične dimenzije ličnosti kao prediktori ponašanja maloletnika u Vaspitno-popravnom domu u Kruševcu. *Teme*, 35, 441-457.
  41. Međedović, J. (2011a). Da li je Amoralnost šesti faktor ličnosti? *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30, 7-31.
  42. Međedović, J. (2012). Topography of Dishonesty: Mapping the opposite pole of Honesty-Humility personality domain. *Primenjena psihologija*, 5, 115-135.
  43. Međedović, J. (2014). Should the space of basic personality traits be extended to include the disposition toward psychotic-like experiences? *Psihologija*, 47, 169-184.

44. Međedović, J. (2014a). Povezanost afektivnih asocijacija na vizualne podražaje koje karakterizira nasilje s psihopatijom i sadizmom. *Dani psihologije u Zadru* 19, 29-31 maj, Zadar, Hrvatska, Sažeci priopćenja, pp. 131.
45. Međedović, J. (2015). *Nomološka mreža psihopatije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
46. Međedović, J., Dinić, B., Čolović, P., & Smederevac, S. (2012). Validacija HEXACO modela ličnosti na srpskom jeziku. *XVIII naučni skup: Empirijska istraživanja u psihologiji*, 10-11 februar, Beograd, Srbija, Knjiga rezimea, pp. 149-150.
47. Međedović, J., Kujačić, D., Đoković, N., Jerinić, M., i Knežević, G. (2011). Predikcija Amoralnosti kod osuđenika sa izrečenom merom obaveznog lečenja narkomana u Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu. *XVII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd, februar 2011, Knjiga rezimea*, str. 196-197.
48. Međedović, J., Kujačić, D., i Knežević, G. (2012a). Ličnosne dispozicije ka kriminalnom recidivu u uzorku institucionalizovanih adolescenata. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31, 7-24.
49. Međedović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. *Psihologija*, 45, 277-294.
50. Međedović, J., i Petrović, B. D. (2013). Psihopatija i kriminalitet u svetlu novih empirijskih nalaza. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 32, 7-28.
51. Međedović, J. & Petrović, B. (2015). Social attitudes as mediators of the link between personality and militant extremists thinking pattern. *IV Konferencija Savremeni trendovi u psihologiji*, 29-31 oktobar, Novi sad, Srbija. Knjiga rezimea, pp. 192-193.
52. Međedović, J. & Petrović, B. (2015a). Šizotipalna i integrisana Amoralnost: empirijski argumenti za distinkciju dva tipa dispozicija ka amoralnom ponašanju. *Empirijska istraživanja u psihologiji XXI*, 27-29 mart, Beograd, Srbija, Knjiga rezimea, pp. 157-158.
53. Međedović, J. & Petrović, B. (in press). The Dark Tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of Individual Differences*. doi: 10.1027/1614-0001/a000179
54. Međedović, J., Petrović, B., Kujačić, D., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2015). What is the optimal number of traits to describe psychopathy? *Primenjena psihologija*, 8, 109-130.
55. Međedović, J., Petrović, B., Knežević, G., & Lazarević, Lj. (2015). "Dark" traits and schizotypy as personality roots of militant extremists thinking pattern. *11th Days of applied psychology*, 25-26 september, Niš, Srbija, Book of abstracts, pp. 40.
56. Međedović, J., Petrović, B., Savić, M., & Želeskov-Đorić, J. (2013). HEXACO personality traits predict stabile criminal behavior. *21. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 11-13 april, Zagreb, Hrvatska, Knjiga sažetaka, pp. 169.
57. Međedović, J., Petrović, B., Savić, M., & Želeskov-Đorić, J. (2014). Dvostruka priroda Interpersonalnog stila kao psihopatske crte ličnosti. *Otvoreni dani psihologije Banja Luka 2014*, 6-7 jun, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, Knjiga Rezimea, pp. 57.
58. Međedović, J., Petrović, B., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2015). Psihopatija i adaptivna vrijednost: podaci iz osuđeničke populacije. *22. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 16-18 april, Zagreb, Hrvatska, Sažeci priopćenja, pp. 168.

59. Međedović, J. & Stojiljković, S. (2008). Bazične dimenzije ličnosti, Amoralnost i empatija kod osuđenika. *Ličnost, profesija i obrazovanje, zbornik radova (sa III konferencije Dani primenjene psihologije, septembar, 2007)*, 17-37.
60. Miller, J. D., & Lynam, D. (2001). Structural models of personality and their relation to antisocial behavior: a meta-analytic review. *Criminology*, 39, 765–798.
61. Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161–169.
62. Mokros, A., Osterheider, M., Hucker, S. J., & Nitschke, J. (2011). *Psychopathy and sexual sadism. Law and Human Behavior*, 35, 188–199.
63. Momirović, K., Popović, B. V., Hošek, A, i Vučinić, B. (1995). Amoralnost i kriminal: argumenti za jednu odbačenu hipotezu. U: "*Moralnost i društvena kriza*", str. 240-253, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
64. Neumann, C. S., Hare, R. D., & Pardini, D. A. (2014). Antisociality and the construct of psychopathy: data from across the globe. *Journal of personality*. Advance online publication. doi: 10.1111/jopy.12127
65. O'Meara, A., Davies, J., & Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological assessment*, 23, 523-531.
66. Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and Psychopathology*, 21, 913–938
67. Paulhus, D. L. (2014). Toward a Taxonomy of Dark Personalities. *Current Directions in Psychological Science*, 23, 421-426.
68. Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2015). Measures of dark personalities. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske, & G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 562–594). San Diego, CA: Academic Press.
69. Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36, 556-563.
70. Petrović, B., & Međedović, J. (2012). Alternativni pogledi na psihopatiju - od patologije do adaptivne životne strategije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31, 19-48.
71. Petrović, B. & Međedović, J. (2013). HEXACO-30: kratki instrument za procenu ličnosti. *Savremeni trendovi u psihologiji* 3, 11-13 oktobar, Novi Sad, Srbija, Knjiga sažetaka, pp. 164-165.
72. Petrović, B. & Međedović, J. (2013a). Six-factor vs. Five factor model of personality: Advantages of HEXACO personality model in the explanation of pro-criminal dispositions. 21. *Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 11-13 april, Zagreb, Hrvatska, Knjiga sažetaka, pp. 179.
73. Petrović, B. & Međedović, J. (2015). Comparing Dark and Light narcissism: personal and behavioral characteristics. *11th Days of applied psychology*, 25-26 september, Niš, Srbija, Book of abstracts, pp. 49.
74. Petrović, B. & Međedović, J. (2015a). Two forms of radicalization: Militant Extremists Mind Set as a conservative ideology mediated by the Ethos of Conflict. *IV Konferencija Savremeni trendovi u psihologiji*, 29-31 oktobar, Novi sad, Srbija. Knjiga rezimea, pp. 289-290.

75. Petrović, B., Međedović, J., i Kujačić, D. (2015). Tipovi ličnosti u prostoru Amoralna i šizotipije: empirijska evidencija sa osuđeničkog i uzorka opšte populacije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 33, 7-28.
76. Petrović, B., Međedović, J., Savić, M., & Želeskov-Đorić, J. (2013). Predicting multiple criteria of criminal behavior with HEXACO domains and facets. *International Society for the Study of Individual Differences Meeting Barcelona 2013*, July 22-25, Barcelona, Spain, Book of Abstracts, pp. 82.
77. Petrović, B., Međedović, J., Želeskov-Đorić, J., Savić, M., & Mentus, T. (2013). Struktura Ček liste za procenu psihopatije kod osuđenika u Srbiji. *XIX naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 22-24 mart, Beograd, Srbija, Knjiga Rezimea, pp. 164-165.
78. Petrović, B., Međedović, J., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2014). Doprinos porodičnih riziko-faktora i psihopatije razumevanju stabilnog kriminalnog ponašanja. *Otvoreni dani psihologije Banja Luka 2014*, 6-7 jun, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, Knjiga Rezimea, pp. 47.
79. Petrović, B., Međedović, J., Želeskov-Đorić, J., Savić, M., Lazarević, Lj. & Knežević, G. (2014). Individual differences in implicit affective associations to violence in prisoners. *17th European Conference of Personality*, July 15-19, University of Lausanne, Switzerland, Book of Abstracts, pp. 205.
80. Polaschek, D. L., & Daly, T. E. (2013). Treatment and psychopathy in forensic settings. *Aggression and Violent Behavior*, 18, 592-603.
81. Ragsdale, K. A., & Bedwell, J. S. (2013). Relationships between dimensional factors of psychopathy and schizotypy. *Frontiers in psychology*, 4, 1-7.
82. Ragsdale, K. A., Mitchell, J. C., Cassisi, J. E., & Bedwell, J. S. (2013). Comorbidity of schizotypy and psychopathy: Skin conductance to affective pictures. *Psychiatry research*, 210, 1000-1007.
83. Ray, J. V., Hall, J., Rivera-Hudson, N., Poythress, N. G., Lilienfeld, S. O., & Morano, M. (2013). The relation between self-reported psychopathic traits and distorted response styles: A meta-analytic review. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 4, 1-14.
84. Saucier, G., Akers, L. G., Shen-Miller, S., Knežević, G., & Stankov, L. (2009). Patterns of thinking in militant extremism. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 256-271.
85. Smith, D. B., & Ellingson, J. E. (2002). Substance versus style: A new look at social desirability in motivating contexts. *Journal of Applied Psychology*, 87, 211-219.
86. Snowden, R., Gray, N., Smith, J., Morris, M., & MacCulloch, M. (2004). Implicit affective associations to violence in psychopathic murderers. *The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 15, 620-641.
87. Stankov, L., Higgins, D., Saucier, G., & Knežević, G. (2010). Contemporary militant extremism: a linguistic approach to scale development. *Psychological assessment*, 22, 246-258.
88. Stankov, L., Saucier, G., & Knežević, G. (2010a). Militant extremist mind-set: Proviolence, Vile World, and Divine Power. *Psychological assessment*, 22, 70-86.
89. Želeskov-Đorić, J., Međedović, J., & Cannavo, M. (2015). Empirical evaluation of the Gestalt therapy approach in offenders using CORE and CHAP instruments. *22. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, 16-18 april, Zagreb, Hrvatska, Sažeci priročenja, pp. 233.

PRO-CRIMINAL DISPOSITIONS: SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE CONCEPTS AND THEIR PREDICTIVE ABILITIES

During the previous project cycle, researchers from the Institute of Criminological and Sociological Research paid great attention to examining one of the most important psychological predictors of criminal behavior: the stable personality dispositions. A large number of the personality characteristics are analyzed in a series of empirical studies: Honesty-Humility; "The Dark" Tetrad of personality: psychopathy, narcissism, Machiavellianism and sadism; Amoralism and Militant Extremism.

The key objectives of the performed analyzes were an understanding of the conceptual status of these constructs and their value for the prediction of criminal behavior or recidivism. The results showed that on the top of the hierarchy of pro-criminal traits probably is a basic disposition of Honesty- Humility, followed by psychopathy, while other traits represent more narrow constructs which partially can be reduced to the aforementioned. The disposition with the greatest amount of independent variance from the space of the "Dark" traits is sadism. Militant extremism stands out as a separate concept, specific to the production of ideologically-motivated violence. In practical terms, psychopathy turned out to be the best predictor of stable criminal behavior, while sadism singled out as a potential predictor of more severe forms of criminal relapse, such as penal recidivism. Findings showed that there is an interaction between detrimental family factors and personal dispositions that facilitates the expression of criminal behavior. The research also tested a new methodology of implicit associations measurement, that would allow novel assessment of the risks for repeated offending. Results showed that this method can explain additional variance of criminal relapse, above and beyond self-report and rating measures, and therefore its heuristic and practical potential is very promising.

Keywords: pro-criminal dispositions, Honesty-Humility, Dark tetrad, Amoralism, Militant Extremism

PREVENCIJA ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA KOD MLADIH¹

Dr Jasna Hrnčić

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

U radu je prikazan doprinos autorke u okviru projekta "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije". Njen fokus je istraživanje načina efikasne prevencije antisocijalnog ponašanja kod mladih, kroz uvođenje promene kod individue i njegove/njene neposredne socijalne sredine, koja će smanjiti ili prekinuti antisocijalno ponašanje. Kratko se prikazuju objavljeni radovi, koji obuhvataju istraživanje komorbiditeta antisocijalnog ponašanja sa zloupotrebom supstanci, istraživanje metrijskih karakteristika instrumenata procene antisocijalnog ponašanja; monografiju u kojoj je sistematizovan i prikazan niz istraživanja koja traže odgovor na pitanje - Da li kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem postoji psihička patnja, i ako da, Sa čime je ona povezana; kao i istraživanje medijacije, a posebno odnosa žrtava i prestupnika prema prestupu, kao i prema medijaciji između žrtve i prestupnika. Autorka se bavila i obuhvatnom evaluacijom prethodno razvijenog preventivnog programa koji je sadržao radionice u sukobu sa zakonom sa i posete njihovim porodicama.

Ključne reči: psihoaktivne supstance, instrumenti procene, medijacija između žrtve i prestupnika, radionice za mlade, posete porodicama.

UVOD

Kriminal, kao kršenje normi jednog društva koje su kodifikovane krivičnim zakonom, obuhvata dva tipa kršenja normi. Jedan je namerna povreda prava i integriteta druge osobe ("mala in se" - zlo po sebi), a drugi kršenje opšteprihvaćenih društvenih normi

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

koje ne nanosi zlo određenoj osobi, ali je narušava uspostavljeni red u društvenim odnosima u određenoj zajednici ("*mala prohibita*" - zabranjeno ponašanje). Iako su obe ove kategorije su pod snažnim uplivom vrednosti društvene zajednice, za *mala in se* postoji veći društveni konsenzus kroz različite zajednice i kulture, nego za *mala prohibita* (Vito, Maahs, Holmes, 2007). Tako skoro sva društva kažnjavaju neopravdanu namernu povredu telesnog integriteta drugog čoveka (ubistvo, nanošenje telesnih povreda), mada nije postignut konsenzus u svim društvima šta je to *opravdana povreda* (npr. da li je opravdano ubistvo svoje žene zbog preljube ili zato što je silovana od strane drugog muškarca). Veće su varijacije oko toga šta je pravo druge osobe, ali većina društava priznaju pravo na svojinu i sankcionišu neovlašćeno uzimanje ili oštećenje tuđe imovine. Neslaganja oko *mala prohibita* su daleko veća. Tako postoji neslaganje kako između zemalja, tako i unutar iste zemlje u različitim istorijskim periodima, oko toga da li je prostitucija, posedovanje i korišćenje alkohola i marihuane ili skitnja maloletnika krivično delo ili ne, koje postoji i kako.

Kriminologija je u svojoj suštini interdisciplinarna nauka, koja obuhvata sociologiju, psihologiju, pravo, andragogiju itd, pa su i naučno-istraživačka pitanja često određena orijentacijom istraživača na jednu od ovih nauka. Istraživačko pitanje kojim sam se bavila u okviru projekta "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije, broj 47011) je tako određeno mojim osnovnim obrazovanjem u oblasti psihologije. Posebno sam se bavila *mala in se* kao srži kriminalnog ponašanja, koje nije toliko zavisno od kulturne pripadnosti, a odnosi se na osnovno pravilo autentičnog ljudskog povezivanja – poštovanje (prava) druge osobe. U ovom okviru, bavila sam se antisocijalnim ponašanjem – namernom povredom prava druge osobe. Interesovala me je populacija dece i mladih, kod kojih je prevencija antisocijalnog ponašanja daleko efikasnija, nego kod odraslih, koji imaju već ukorenjene navike i sklonosti i smanjene mogućnosti životnih izbora. Fokus moga rada je *istraživanje načina efikasne prevencije antisocijalnog ponašanja kod mladih, kroz uvođenje promene kod individue i njegove/njene neposredne socijalne sredine, koja će smanjiti ili prekinuti antisocijalno ponašanje.*

RADOVI

Prvi korak u uvođenju promene je sagledavanje problema u njegovoj kompleksnosti. Mnogi istraživači su potvrdili da je u populaciji mladih sa antisocijalnim ponašanjem značajno češća prekomerna upotreba psihoaktivnih supstanci nego u opštoj populaciji, što znatno usložnjava problem, dovodeći do povećanja broja i težine krivičnih dela. Kako bi bolje razumeli ovaj fenomen, istražili smo upotrebu psihoaktivnih supstanci (PAS) kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem na uzorku mladih muškaraca koji su zbog svojih krivičnih dela smešteni u vaspitne, popravne i kaznene ustanove (Hrnčić, Brkić, Žegarac, 2012). Ciljevi istraživanja su bili: a) utvrđivanje stepena prisutnosti prekomerne upotrebe (zloupotrebe ili zavisnosti od) psihoaktivnih supstanci kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem, i b) analiza povezanosti između prekomerne upotrebe psihoaktivnih

supstanci kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem i karakteristika njihove socijalne sredine: porodice kao celine, odnosa adolescenta sa majkom i vršnjačke grupe. Zloupotrebu PAS su procenili vaspitači maloletnika u vaspitnim, popravnim i kaznenim ustanovama na osnovu njihovog dosjea i ponašanja tokom boravka u ustanovi. Karakteristika njihove socijalne sredine su određene sa 18 skala samoprocene mladića sa antisocijalnim ponašanjem, koje su opisivale tri posmatrana socijalna polja: *porodice kao celine* (6 skala *GRADIR-a* Kneževića, 1994), *dijadu majka - ispitanik* (9 skala, 7 iz modifikovanog *SRDI* Opačića i Kosa, 1987, dve skale Barber-a, 1996) i *vršnjačke grupe* (tri skale, *Kohezivnost* i *PKO* Kneževića i *Agresivnost* Hrnčićeve). Uzorak je obuhvatao 191 mladića uzrasta od 15 do 22 godine, koji su boravili u vaspitnoj i/ili popravnj ustanovi u Srbiji po nalogu suda zbog učinjenih krivičnih dela; koji su dobro znali srpski jezik, bili funkcionalno pismeni, imali živu majku i poznavali je.

Ukupno 57,1% od 191 ispitanika je zloupotrebjavalo PAS. Njih je, u odnosu na one koji to nisu radili, karakterisala značajno niža porodična emotivna razmena i individuacija u porodici, niža intimnost i otvorenost u komunikaciji sa majkom, izrazitija psihološka kontrola, manje efikasno nadgledanje i nekonzistentnije kažnjavanje majke, niža unutrašnja kontrola zbog očekivanja majke i izrazitije prokriminalno ponašanje drugova/arica u vršnjačkoj grupi. Pokazuje se da mladi sa "duplim problemima" imaju izraženije one karakteristike, koje su i inače specifične za antisocijalnu populaciju.

Pokazalo se da su nalazi u skladu sa rezultatima srodnih istraživanja. Ipak, istraživanje je sprovedeno na specifičnoj populaciji u kojoj je dobijanje relevantnih podataka kompromitovano time što se ispitanici nalaze u sredini u kojoj je upotreba PAS zabranjena, pri čemu su procenu postojanja zloupotrebe davali vaspitači, a ne sami ispitanici. Bilo bi korisno kada bi se podaci o upotrebi PAS dobili od mladih sa antisocijalnim ponašanjem van institucija. U tom svetlu, potreban je oprez u generalizovanju dobijenih nalaza.

Navedeno istraživanje se bavilo nekim karakteristikama vezanim za zloupotrebu PAS kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem. Za planiranje i primenu efikasnih intervencija koje vode ka pozitivnoj promeni potrebno je da se procene i drugi aspekti problema. Kako kod nas nisu bili dovoljno razvijeni instrumenti za procenu faktora rizika za antisocijalno ponašanje, deo istraživačkog rada sam, zajedno sa kolegincama, posvetila izradi i testiranju instrumenata za procenu faktora rizika za antisocijalno ponašanje kod dece i mladih. Istraživane su metrijske karakteristike i primenljivost nekoliko instrumenata za procenu relevantnih aspekata mladih sa problemima u ponašanju.

Metrijske karakteristike nekolicine relevantnih instrumenata procene su merene u nekoliko istraživanja (Đžamonja Ignjatović, Hrnčić, Žegarac, 2011). Obuhvaćeni su sledeći instrumenti: TAKIT - Skala konfliktnih taktika (Hrnčić, 2009), POKS-R - Skala prokriminalnog ponašanja neformalne grupe (Knežević, 1998), SAG - Skala za samoprocenu agresivnosti (Hrnčić, 2001), LUS - Skala ličnih uverenja vezanih za agresivnost (T. Đžamonja Ignjatović, 2009) i SES - Skala samo-efikasnosti kontrole ponašanja (T. Đžamonja Ignjatović, 2009). Veoma dobru pouzdanost su pokazale *POKS-R - Skala za procenu prokriminalnog ponašanja neformalne grupe* (Cronbah alpha

$r=0,93$), *TAKIT - Skala za procenu konfliktnih taktika* (Cronbah alpha $r=0,93$), *SAG - Skala za samoprocenu agresivnosti* (Cronbah alpha $r=0,94$ i $r=0,93$), kao i *LUS - Skala za procenu ličnih uverenja (sub-skala Racionalnih uverenja, Crombach alfa=0,92)*. Skale su pokazale su i dobru prediktivnu validnost, merenu preko osetljivosti instrumenata da diferencira grupe prema stepenu izraženosti antisocijalnog ponašanja.

Za planiranje i primenu efikasnih intervencija koje vode ka pozitivnoj promeni potrebno je da se razvije instrument koji će dati obuhvatnu i relativno brzu procenu rizika za antisocijalno ponašanje. U ovu svrhu je 2008. konstruisana *Skala za procenu rizika za sukob sa zakonom kod dece i mladih* (Hrnčić, Žegarac, Džamonja Ignjatović, 2009). Sproveli smo istraživanje metrijskih karakteristika i primenljivosti ovog instrumenta u praksi (Marčetić Radunović, Hrnčić, Žegarac, 2014). Obuhvaćeno je 65 ispitanika uzrasta od 11 - 20 godina, većinom muškog pola (96,9%), koji su zbog problema u ponašanju upućeni u ukupno devet opštinskih SCR u Srbiji. Njih su na Skali procenjivala 32 stručnjaka iz devet opštinskih SCR u Srbiji, uglavnom ženskog pola (90,3%). Pokazala se dobra pouzdanost Skale u celini ($r=0,86$), kao i pet od ukupno osam njenih subskala: subskale *Karakteristike vršnjačke grupe* ($r=0,95$), subskale *Odnos roditelja/staratelja prema detetu* ($r=0,85$), subskale *Kršenje pravila, hiperaktivnost i agresivnost deteta/mlade osobe* ($r=0,85$); subskale *Socijalno okruženje* ($r=0,83$) i subskale *Opšte karakteristike deteta/ mlade osobe* ($r=0,83$). Estrahovana su dva faktora drugog reda. Prvi faktor, *Rizici vezani za karakteristike deteta*, pokazuje visoku pouzdanost ($r=0,89$) i veoma visoku kriterijsku valjanost u odnosu na *Skalu hroniciteta antisocijalnog ponašanja* ($r=0,73$). Drugi ekstrahovani faktor, *Rizici u okruženju*, ima graničnu pouzdanost ($r=0,61$) ali visoku kriterijumsku valjanost ($r=0,49$) u odnosu na *Skalu hroniciteta antisocijalnog ponašanja*. Stručni radnici su procenili da je *Skala za procenu rizika za sukob sa zakonom kod dece i mladih* umereno korisna u praksi ($M=3,83$, $SD=0,83$ na Likertovoj skali od 1 do 5), a 78,9% njih nije imala teškoće u njenoj primeni. Na osnovu kvalitativne analiza rezultata istraživanja, izvršena je revizija *Skale za procenu rizika za sukob sa zakonom kod dece i mladih*.

Nakon obuhvatne procene rizika kvalitetnim instrumentima, postavlja se pitanje na šta možemo da se oslonimo pri uvođenju pozitivne promene kod dece i mladih koji pokazuju sklonost da namerno povređuju (prava) druge osobe, tj. koji su resursi na raspolaganju koji mogu dati oslonac za intervencije. U svrhu obuhvatne procene ovih resursa, a u nedostatku adekvatnih instrumenata kod nas, 2009 je konstruisana *Lista snaga dece i mladih u sukobu sa zakonom* (Hrnčić, 2009). Da bi se odredile njene metrijske karakteristike i primenljivost u praksi, sprovedeno je istraživanje na istom uzorku kao i za procenu instrumenta *Skala za procenu rizika za sukob sa zakonom kod dece i mladih* (Marčetić, Hrnčić, 2015). *Lista snaga* u celini i pet njenih subskala su pokazale visoku pouzdanost. Skala ima dobru kriterijumsku valjanost i korisna je u praksi po proceni socijalnih radnika. Ovo istraživanje je dalo smernice za reviziju *Liste snaga*.

Oba istraživanja su urađena na malom uzorku, ali su obuhvatila nekoliko mesta u Srbiji, čime se njihova generalizibilnost povećava. Dobijene konkretne instrukcije su dale osnov za unapređenje navedenih instrumenata.

Osnovni uslov za promenu ponašanja je da osoba ima motiv da se promeni. Pokretač pozitivne promene može biti i patnja. Istraživačko pitanje koje je pokrenulo seriju istraživanja je bilo *da li kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem postoji psihička patnja*, i ako da, sa čime je ona povezana (Hrnčić, 2011). Patnju sam operacionalizovala kroz fenomen *depresivnosti*. Iako je studija Bolbija još 1946. g. pokazala da je kod čak 25 od 44 posmatranih slučajeva dece lopova depresivnost bila manje ili više prisutna², istovremeno pojavljivanje depresije i antisocijalnog ponašanja je zanemarivano u stručnoj psihijatrijskoj i psihološkoj javnosti sve do osamdesetih godina. Postojala je široko rasprostranjena predrasuda da mladi sa antisocijalnim ponašanjem nisu, ili su vrlo retko, depresivni, pa čak da depresivnost isključuje antisocijalno ponašanje.

Sistematizovala sam i prikazala niz istraživanja koja sam sproveda u ovoj oblasti (Hrnčić, 2011). Prvo istraživanje se bavilo time da li je i u kojoj meri kod mladića, koji zbog svojih krivičnih dela borave u vaspitnoj ili kaznenoj ustanovi, prisutna depresivnost dimenzionalno određena. Instrumetni za procenu depresivnosti su bile skale samoprocene D6R (skraćena i modifikovana Skala D6 Momirovića), BDI (Beck Depression Inventory, Beck-a i sar. 1961) i CES-D (Center for Epidemiological Studies Depression Scale, Radloff-a 1977). Uzorak je obuhvatao 191 štićenika vaspitnih i popravnih ustanova muškog pola, prosečnog uzrasta 19;10 g. (SD=1;11 g.). Dobijene su mere centralne tendencije njihovih odgovora na tri upitnika samoprocene depresivnosti: M=64,26 (SD=29,41) na skali D6R, na skali CES-D M=15,6 (SD=9,94) i M=15,15 (SD=12,28) na skali BDI. Pokazalo se da je na skali BDI, koja ima kritičke skorove za procenu kliničkog stanja, više od četvrtine ispitanika (26,7%) bilo iznad skora 19, koji je kritički skor za klinički značajno izraženu depresiju, dok je njih 13,6% bilo iznad skora 30, koji je kritički skor za tešku depresiju. Taksonomska analiza je izdvojila dve grupe depresivnih ispitanika, jednu sa visokim i kognitivnim i somatskim simptomima depresije, i drugu sa visokim (a nižim od prve grupe) kognitivnim simptomima depresije, a niskim somatskim simptomima. Poređenje rezultati sa onima dobijenim u istraživanjima opšte populacije je pokazalo se da je prisustvo depresivnosti u posmatranom uzorku po većini pokazatelja daleko izrazitije nego u opštoj populaciji.

Sledeće istraživačko pitanje je bilo koliko su u ovoj populaciji prisutni depresivni poremećaji, kako su definisani u DSM-IV. U istraživanju je primenjen dvostepeni istraživački dizajn, tako što su ispitanici, koji su na prethodno navedenom istraživanju depresivnosti prešli kritički skor³, dijagnostikovani intervjuom u cilju konačnog određivanja postojanja poremećaja. Kod 52 ispitanika koji su prešli kritički skor primenjena je skraćena verzija polustandardizovanog dijagnostičkog intervjua *Structured*

---

² Ova studija je inicirala razvoj teorije afektivne vezanosti, zbog koje je Bolbi postao jedan od centralnih teoretičara dečjeg razvoja dvadesetog veka.

³ Na osnovu taksonomske analize rezultata 191 institucionalizovanog adolescenta sa antisocijalnim ponašanjem na testovima depresije BDI, CES-D i D6R, određeni su granični skorovi na skalama BDI i D6R (test CES-D je izostavljen jer nije doprinio objašnjenju varijabiliteta) koji najbolje diferenciraju ispitanike koji pripadaju taksonima koje karakteriše prisustvo depresivnosti (2 taksona), od ispitanika koji pripadaju taksonima koje karakteriše njeno odsustvo (2 taksona). Pokazalo se da određivanje kriterijumskog skora 19 za BDI, i 75 za D6R dovodi do samo 2, 1% pogrešnih svrstavanja u "depresivne" grupe, i samo 0, 5% pogrešnih svrstavanja u "nedeprativne" grupe, te su ovi skorovi određeni kao granični za naše istraživanje.

Clinical Interview for DSM-IV Axis I Disorders – SCID-I verzija 2.0, preporučena za dijagnostikovanje afektivnih poremećaja. Visoko prisustvo depresivnih poremećaja se pokazalo kod 28,6% ispitanika: 7,1% njih je ispunjavalo kriterijume za distimični poremećaj; 15,3% - za veliki depresivni poremećaj; 4,1% - za mali depresivni poremećaj, i 2,0% za kratku depresivnu epizodu. Ni kod jednog ispitanika nije utvrđen bipolarni poremećaj raspoloženja niti psihotični kvalitet depresivne slike. Rezultati su diskutovani u poređenju sa rezultatima drugih istraživanja opšte populacije. Pokazalo se da je prisustvo sadašnjeg velikog depresivnog poremećaja nekoliko puta češće od onog dobijenog u skoro svim prikazanim istraživanjima opšte populacije. Rezultat za distimični poremećaj je viši od rezultata dobijenih u pet od sedam uporedivih istraživanja opšte populacije, dok je sličan rezultatima kod ostala dva. Valjanost dobijenih rezultata potvrđuje i njihovo poređenje sa rezultatima komorbiditeta antisocijalnog ponašanja i depresije na drugim uzorcima mladih: nešto su viši od stopa komorbiditeta poremećaja ponašanja i depresije dobijenih u opštoj populaciji; nešto niži od stopa komorbiditeta depresije i problema tj. poremećaja ponašanja kod kliničke populacije, i gotovo identični sa onim, dobijenim u istraživanjima depresije kod antisocijalnih mladih u vaspitno-popravnim ustanovama.

Logična pretpostavka je da su dobijeni rezultati posledica samog zatvaranja, tj. restriktivnog okruženja u kojem se mladi nalaze. Sproveli smo istraživanje na istom uzorku da bi proverili da li dobijeni rezultati mogu da se objasne restriktivnošću ustanove. Poredili smo rezultate depresivnosti mladih koji su u dva tipa ustanova: u vaspitnim i vaspitno-popravnim ustanovama, gde je manja restrikcija slobode, i u kaznenim ustanovama (zatvorima), u kojima je restrikcija slobode bila znatno izraženija. Od ukupno 191 ispitanika njih 91 je bilo na realizaciji krivične sankcije boravka u vaspitnim ustanovama, dok su njih 100 bili na izdržavanju krivične sankcije boravka u kaznenoj ustanovi. Pokazalo se da su mladi iz vaspitnih i vaspitno-popravnih ustanova, u odnosu na mlade u kaznenim ustanovama, imali značajno višu depresivnost. Njih takođe karakteriše i niz psihosocijalnih nepovoljnosti: imaju nepovoljniji socio-ekonomski status, češće su iz nepotpunih porodice, sa psihijatrijski lečenim i osuđivanim članovima porodice. Oni sami su mlađi, češće pre punoletstva žive bez nadzora odraslih članova porodice, češće su psihijatrijski lečeni, i češće evidentirani zbog krivičnih dela pre 14. godine. U trenutku ispitivanja su dužina njihovog lišavanja slobode i pravila otpusta su bila neizvesnija, nego što je to bio slučaj u kaznenim zavodima. Skoro sve ove nepovoljnosti pokazuju značajnu povezanost sa depresivnošću. Pokazalo se da se dobijene individualne razlike u stepenu depresivnosti bolje mogu objasniti nepovoljnostima prethodne (pre dolaska u ustanovu) psihosocijalne sredine mlade osobe, i karakteristikama sadašnje socijalne sredine koje pogoduju shvatanju da je nepovoljno stanje stabilno i globalno, nego samom restriktivnošću ustanove.

Navedena istraživanja depresivnosti kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem su doprinela razvoju autorovog modela unipolarne depresije, po kome je depresija značajno smanjenje ili potpuno povlačenje emotivnih ulaganja osobe u socijalnu okolinu i u sebe, u cilju odbrane od psihičkog bola nastalog zbog nedovoljnih spoljnih ili interiorizovanih socijalnih afektivnih veza. Da bi došlo do ovakvog mehanizma odbrane, potrebno je da osoba nepovoljno stanje afektivnih odnosa shvata kao stabilno

i globalno, i da nema na raspolaganju adaptivnije mehanizme da ovakvo stanje promeni ili da se na drugi efikasniji način odbrani od psihičkog bola.

Sledeće istraživanje se bavilo testiranjem ovog modela, polazeći od pretpostavke da je depresivnost kod mladih, institucionalizovanih zbog svog antisocijalnog ponašanja, visoko povezana sa njihovim prošlim i sadašnjim socijalnim relacijama, na način koji je u skladu sa predloženim modelom depresije. Ispitanici iz istog uzorka su odgovorili na još 18 skala samoprocene odnosa u porodici i vršnjačkoj grupi: 6 skala se odnosilo na *porodicu kao celinu* (6 skala *GRADIR-a* Kneževića 1994), 9 skala na *dijadu majka - ispitanik* (7 skala iz modifikovanog *SRDI* Opačića i Kosa 1987, dve skale Barber-a 1996) i 3 skale *vršnjačke grupe* (*Kohezivnost* i *PKO* Kneževića i *Agresivnost* Hrnčičeve).

Istraživanje je pokazalo da je samoprocena socijalnih varijabli u visokoj korelaciji sa samoopisom depresivnosti mladih sa antisocijalnim ponašanjem. Kanonička korelacija između skupa od 18 varijabli socijalnih relacija i skupa od tri varijable depresivnosti je bila 0,745, što pokriva 55,50% zajedničke varijanse ove dve kanoničke varijable. Dalje analize su pokazale da su sedam varijabli socijalnog polja koje se odnose na negativne odbacujuće odnose u porodici i vršnjačkoj grupi i na nedovoljnu individuaciju u porodici objašnjavale čak 53,73% zajedničke varijanse kanoničkih varijabli depresivnosti i socijalnog polja. Ostale varijable socijalnog polja nisu doprinosile daljem objašnjenju varijanse depresivnosti. Varijable porodice i varijable vršnjačke grupe su dale značajan međusobno nezavisan doprinos objašnjenju depresivnosti. Doprinos vršnjačke grupe nije bio izrazitiji od uticaja porodice. Nalazi idu u prilog objašnjenju komorbiditeta depresije i antisocijalnog ponašanja preko zajedničkih etioloških faktora u okviru porodice. Pokazalo se i da i sadašnji i prošli vršnjački odnosi daju značajan nezavisan doprinos objašnjenju depresivnosti. Nezavisan uticaj koji su pokazali tekući negativni vršnjački odnosi sugerise značaj zadovoljenja potrebe za afektivnom vezanošću u neposrednoj socijalnoj sredini. Nezavisan uticaj prošlih vršnjačkih odnosa u devijantnoj grupi sugerise da antisocijalno ponašanje može biti etiološki faktor kasnije depresivnosti.

Rezultati idu u prilog predloženom modelu unipolarne depresije, po kome se socijalne relacije shvataju kao dominantan faktor rizika depresije. Ako su socijalne relacije negativne i neprijatne, verovatno potreba za socijalnim afektivnim vezama nije zadovoljena. Negativni i nestimulišući prošli socijalni odnosi vode do negativnih unutrašnjih reprezentacija socijalnih odnosa i do siromašnih adaptivnih mehanizama, što smanjuje stepen diferencijacije osobe i predisponira je za depresiju.

Novi pogled na depresivnost iz ugla antisocijalne omladine mi je omogućio jasniji uvid u suštinu depresivnosti, kao i u njene specifičnosti u ovoj populaciji. Rezultati se ipak trebaju oprezno generalizovati. Istraživanje je sprovedeno u uslovima lišavanja slobode specifične populacije mladih koji su zbog svog antisocijalnog ponašanja smešteni u korektivnu ustanovu. Takođe, ista osoba je procenjivala i depresivnost i socijalne odnose, što dovodi do povezanosti između ovih dimenzija koja nastaje samo usled zajedničkog izvora podataka. Transferzalni dizajn istraživanja ne omogućava uviđanje uzročno-posledičnih odnosa. Longitudinalni dizajn istraživanja, uključivanje više izvora procene, rasvetljavanje uloge unutrašnjih reprezentacija socijalnih odnosa

(slika o sebi, samopoštovanje) u nastanku depresije, uticaj adaptivnih mehanizama osobe na depresivni ishod, dalje bi doprineli rasvetljavanju ovog fenomena.

Prehtodna istraživanja daju solidno polazište za odgovor na centralno pitanje: koji *modeli prevencije* dovode do pozitivne promene.

Razmatrali smo model prevencije koji se može efikasno primeniti na većinu mladih u sukobu sa zakonom, a koji je vezan za koncept restorativne pravde (Hrnčić, Rajić, Džamonja Ignjatović, 2014). Osnovni postulati restorativne pravde su: krivično delo se vidi kao povreda pojedinaca/društvene zajednice od strane drugog pojedinaca; da bi se stvari ispravile, potrebno je voditi računa o tome koje su potrebe onih koji su pogođeni kriminalom (žrtava, prestupnika, članova lokalne zajednice). Pravda se određuje kroz odnos prava žrtve i prestupnika, a na osnovu ishoda – koliko je uspešno bilo pomirenje i restauracija obeju strana, i da li se pri tome vodilo računa o potrebama žrtve i odgovornosti i potrebama prestupnika. Najčešće prisutan model primene restorativne pravde u Evropi i Severnoj Americi je medijacija između žrtve i prestupnika. To je proces u kojem nepristrasna treća strana (posrednik, medijator) pomaže žrtvi/vama i prestupniku/nicima da razgovaraju, bilo direktno ili indirektno. U ovom postupku učestvuju posrednik (medijator), žrtva/e i prestupnik/nici istog prestupa. Jedino žrtva i prestupnik imaju pravo donošenja odluka o procesu i eventualnom sporazumu. Promocija medijacije u krivičnim slučajevima i uzimanje u obzir sporazuma proizašlih iz ovog postupka je od 2006 postala obavezna za članove Evropske Unije (European Union Council Framework Decision, mart 2001, član 10). Istraživanja pokazuju da je ovaj pristup uspešniji od klasičnog krivičnog postupka. Učesnici su zadovoljniji. Žrtve su u boljem položaju i lakše prevazilaze prestup. Prestupnici više prihvataju odgovornost za prestup, ponašaju se odgovornije i imaju niže stope *recidivizma*. Većina učesnika u postupku smatra da bi ponovo izabrali medijaciju i da bi je preporučili drugima. Postupak primene ovog modela je takođe i daleko *efikasniji i jeftiniji* od krivičnog postupka.

Primena medijacije između žrtve i prestupnika je počela u Srbiji 2002. godine, na inicijativu UNICEFa, kroz tri pilot projekta: *Razvoj diverzionih šema u Nišu*, *Služba za posredovanje* Vaspitno-popravnog domu u Kruševcu i *Mreža za posredovanje timova za sveobuhvatnu dečiju zaštitu*. Preliminarni podaci pokazuju da je ovaj pristup pokazao dobre efekte na rezrešenje sukoba nastalo prestupom. Primena medijacije između žrtve i prestupnika sistematski je analizirana u okviru pomenutog projekta *Mreže za posredovanje timova za sveobuhvatnu dečiju zaštitu* u kojoj je od 2004. do 2006. realizovano 110 medijacija između žrtve i prestupnika. Od toga je u 81% slučajeva medijacija okončana sporazumom, u 10% sporazum nije postignut, a u 9% je postupak još bio u toku. U Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično pravnoj zaštiti maloletnih lica Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije, 2005; u daljem tekstu Zakon o maloletnicima), koji je stupio na snagu 2006., je po prvi put predviđen *vaspitni nalog* poravnanje maloletnog učinioca sa oštećenim (čl. 5.- 8.). U toku je revizija ovog Zakona, u okviru koje je pripremljen predlog standarda i postupka realizacije vaspitnih naloga.

Kako je medijacija između žrtve i prestupnika okrenuta ka potrebama žrtve i prestupnika daleko više nego krivičnopravni postupak, interesantno istraživačko pitanje je bilo kakav je odnos žrtava i prestupnika prema prestupu i prema medijaciji između žrtve i prestupnika (Hrnčić, Rajić, 2014). Podaci su prikupljeni tokom primene medijacije između žrtve i prestupnika (u daljem tekstu: MŽP) u okviru *Mreže za posredovanje timova za sveobuhvatnu dečiju zaštitu* od 2004. do 2006. g., koja je obuhvatala 12 gradova u Srbiji. U posmatranom periodu je realizovano 110 MŽP, od kojih je potpunu dokumentaciju priložilo 17 medijatora za 41 medijaciju (37,3%). Oni su procenili 41 žrtve i 42 prestupnika, koji su učestvovali u 41 MŽP. Primenili su Upitnik za prvu procenu (Quill, Wynne, 1993), namenjen proceni žrtava prestupnika od strane medijatora. Više od polovina žrtava (59,5%, N=25) i velika većina prestupnika (90,5%, N=38) su bili muškog pola. Skoro svi prestupnici (90,5%) su bili do 18 godina starosti, dok je 75,0% žrtava imalo do 18 godina starosti.

Očekivano, žrtve su češće od prestupnika pokazivale snažna osećanja ogorčenosti, ljutnje i povređenosti. Žrtve su imale značajno izrazitiji odbrambeni stav, ali i veće samopouzdanje od prestupnika. Sa druge strane, prestupnici su češće pokazivali krivicu - izrazito osećanje krivice je bilo čak dvanaest puta češće kod prestupnika (65,9%) nego kod žrtava (5,4%). Značajne razlike se nisu pokazale kod osećanja frustriranosti, bespomoćnosti i straha, kao ni kod agresivnog i antisocijalnog ponašanja, koje je bilo prisutno u istoj meri i kod žrtava i kod prestupnika.

Potrebe žrtava i prestupnika u odnosu na prevazilaženje prestupa su bile skoro istovetne: za komunikacijom sa suprotnom stranom (73,2% žrtava i 76,2% prestupnika), reparacijom (100% žrtava i 95,2% prestupnika), postizanjem sporazuma sa drugom stranom (97,6% žrtava i 100% prestupnika) i potrebu za upućivanjem u druge službe (12,2% žrtava i 14,3% prestupnika). Svi prestupnici i skoro sve žrtve (97,6%) su prihvatile saradnju sa timom za posredovanje. Interesantno je da su prestupnici značajno više od žrtava prihvatili retribuciju: 88,1% prestupnika je bilo pozitivno prema kažnjavanju, naspram 53,7% žrtava, od čega je izrazito pozitivan stav prema kažnjavanju je imalo 38,1% prestupnika naspram 9,8% žrtava.

U nekim slučajevima nije bilo sasvim jasno ko je žrtva a ko prestupnik, pa je etiketiranje nekoga kao prestupnika izazivalo dodatna negativna osećanja.

Nalazi sugerišu da i žrtve i prestupnici imaju potrebu da zacele povredu načinjenu prestupom. Pristup koji izlazi ovome u susret je upravo restorativan pristup.

Generalizaciju nalaza ograničava činjenica da su dobijeni na visoko selekcionisanom uzorku (prikazana je jedna trećina od ukupnog broja medijacija, verovatno i najuspešnija trećina) i na osnovu subjektivne procene brojnih, mada obučениh procenjivača. Istraživanja koja bi obuhvatila i osobe koje nisu prihvatili ponuđenu MŽP, nisu završile započetu MŽP ili su završile MŽP bez postignutog dogovora, dala bi obuhvatniju sliku. Potpunije podatke bi dalo istraživanje osećanja, ponašanja i potreba koje bi uključilo i samoprocenu žrtava i prestupnika registrovanih prestupa, kao i anonimno istraživanje opšte populacije, koje bi obuhvatilo i žrtve i prestupnike neregistrovanih prestupa. Ipak, nalazi dokumentuju potrebu za restorativnom pravdom,

što daje podsticaj njenoj široj primeni u našoj zemlji i otvara mogućnost da dobrobiti ovog pristupa koristi veći broj i žrtava i prestupnika.

Rad je prikazan i na relevantnom skupu, na kome je privukao znatnu pažnju publike (Hrnčić, Rajić, 2013).

Uviđanje brojnih prednosti medijacije dovelo je i do rada u kome smo razmatrali mogućnosti njene primene u etničkim konfliktima, tj. u konfliktima koji imaju svoje korene u različitosti koja oblikuje naš etnički identitet (Radovanović, Hrnčić, 2014). Veština i ugled medijatora u ovakvim sporovima je od izuzetne važnosti. Medijatori treba da poseduju pregovaračke veštine, a posebno veštine korisne u međunarodnim i/ili etničkim konfliktima, da budu tehnički trenirani profesionalci ali ponekad i jaki političari koji će imati uticaja i snažan interes da se konflikt reši i značajne resurse za proces pregovaranja. Oni treba da imaju znanje o stranama i kontekstu, takt, inteligenciju, razumevanje i strpljenje i sposobnost da iznesu u procesu medijacije obostrano prepoznate predrasude i spoljne resurse. Smenjivanje etničkih konflikta posredno dovodi i do smanjivanja antisocijalnog ponašanja, koje je u porastu u zemljama koje imaju akutan etnički konflikt.

Medijacija između žrtve i prestupnika je sve manje efikasna sa povećanjem hroniciteta antisocijalnog ponašanja, tj. kada je antisocijalno ponašanje teže, raznovrsnije i duže traje. Tada su indikovani i psihoterapijski pristupi. Empirijski rezultati potvrđuju da kognitivno-bihejvioralna terapija daje najbolje efekte u grupnom radu sa populacijom dece i mladih sa problemima u ponašanju (Lipsey, 1995, Lipsey i sar., 2001). Ipak, efekti grupnog tretmana se često gube posle par godina, ukoliko se u tretman ne uključi i paralelni rad sa roditeljima/porodicom (Borduin i sar., 1995; Lochman, Dunn, 1993, Wasserman i sar, 2000). U radu sa multiproblemskim porodicama, posebno efikasni su se pokazali tretmani zasnovani na ekološko-sistemskom pristupu koji se realizuju kroz posete porodici.

Kod nas nije bilo dovoljno programa za radioničarski rad sa decom i mladima sa problemima u ponašanju za koje je dokumentovano da dovode do smanjenja antisocijalnog ponašanja mladih i do njihove uspešne integracije u zajednicu. Takođe, nije bilo razvijen ni jedan program tretmana njihovih porodica, koji bi bio primenljiv u našim okolnostima. U cilju razvoja ovih programa, kreirali smo dva programa, program radioničarskog rada sa mladima i program poseta porodicama (Hrnčić, Džamonja Ignjatović, Despotović Stanarević, 2011). Takođe, kreirali smo i program edukacije stručnjaka za njihovu realizaciju, kojim je obučeno 30 profesionalaca iz beogradskih centara za socijalni rad. Zatim su paralelno primenjena oba programa - 12 radionica za mlade i 12 poseta porodicama, čime je obuhvaćeno 36 mladića sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom i njihovih porodica, iz tri beogradske opštine.

Primena ovih programa je evaluirana na osnovu nekoliko izvora evaluacije – dokumentacije, procene stručnjaka, roditelja i mladih korisnika (Hrnčić, Džamonja Ignjatović, Despotović Stanarević, 2011). Dokumentacija je pokazala da je došlo do vrlo malog osipanja učesnika od 6,25%, što je daleko manje od uobičajenih 20% do 30%. Realizovano je 100% radionica i 98,4% poseta porodici (425 od moguće 432 posete).

Test-retest metodom su poređeni rezultati, dobijeni na skalama procene od strane adolescenata i roditelja, na početku i na kraju primene programa. Rezultati samoprocene mladih sa Skali socijalizacije (Momirovića i sar., 2004) pokazuju se značajno smanjenje disocijativnih tendencija sekundarne agresivnosti uslovljene primarnom anksioznošću, kao i povećanje kontrole agresivnosti i integracije regulativnih sistema, koordinacije i samoregulacije, kao i viši nivo aktivacije. Rezultati procene ponašanja adolescenata od strane roditelja na upitniku Child Behaviour Check List – CBCL (Achenbah-a, 1991) pokazuju da nakon tretmana mladi pokazuju značajno smanjenje kako generalnih, tako i specifičnih eksternalizovnih problema, koji obuhvataju agresivna, delinkventna i hiperaktivna ponašanja.

Realizatori i korisnici programa su na kraju tretmana popunjavali upitnike za procenu njegovog efekata. Smatrali su da je došlo do smanjenja antisocijalnog ponašanja mladih, povećanja njihovih prosocijalnih veština i poboljšanja njihove integracije u zajednicu. Porodice su pokazale napredak u prevazilaženju problema mlade osobe i u zadovoljenju potreba svojih članova. Zadovoljstvo programom su pokazali i roditelji i mladi učesnici.

Program je pokazao i da odgovarajuća, relativno kratka obuka može osposobiti profesionalce u centrima za socijalni rad za efikasnu primenu ovako koncipiranog integrativnog programa tretmana sa mladima i njihovim porodicama.

Na osnovu primene navedenih programa izvršena je modifikacija i unapređena efikasnost oba oblika tretmana i pratećih programa obuke za profesionalce (4 dana obuke za radioničarski rad i 5 dana obuke za posete porodicama), a na zahtev korisnika razvijen je i program od 12 radionica sa roditeljima i prateća obuka u trajanju od 4 dana. Ova tri programa su dobila novi, generički naziv OPTIMUS i akreditovana kao zasebni programi od strane Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije (OPTIMUS za mlade, OPTIMUS za roditelje i OPTIMUS za porodice). Posebno značajan doprinos projekta je razvoj programa poseta porodica "OPTIMUS za porodice" i obuke stručnjaka za njega. U njemu su na kreativan način integrisana savremena znanja u program individualizovane podrške porodicama "spakovan" u 12 poseta porodici, i razvijen je prateći program obuke stručnjaka za njegovu primenu, koji traje samo nekoliko dana. Primena ovog programa, prvog ove vrste u zemlji, u kombinaciji sa radionicama za mlade, dovela je do značajnih pozitivnih promena u ponašanju mlade osobe.

Radi njegove popularizacije i šire primene, program i njegovi efekti su prikazani i na relevantnom skupu (Hrnčić, Džamonja Ignjatović, Despotović Stanarević, 2012).

ZAKLJUČAK

Poslednjih pet godina sam nastavila istraživačka interesovanja iz prethodnog perioda. Fokus moga rada je bio istraživanje načina efikasne prevencije antisocijalnog ponašanja kroz uvođenje promene kod individue i njegove/njene neposredne socijalne sredine, koja će smanjiti ili prekinuti antisocijalno ponašanje. Tražeći odgovor na ovo pitanje istraživala

sam karakteristike antisocijalnog ponašanja kroz analizu njegovog komorbiditeta sa zloupotrebom supstanci. Radi obuhvatnije procene fenomena, koja je prvi korak u razvoju i primeni preventivnih programa, istraživala sam metrijske karakteristike prethodno razvijenih instrumenata procene rizika i snaga. U potrazi za motivima za pozitivnu promenu kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem, sistematizovala sam i u monografiji prikazala niz istraživanja koja sam sprovela da bih dobila odgovor na pitanje da li kod mladih sa antisocijalnim ponašanjem postoji psihička patnja, i ako da, sa čime je ona povezana. Takođe sam motive za pozitivnu promenu istraživala kroz odnos žrtava i prestupnika prema prestupu, kao i prema medijaciji između žrtve i prestupnika, koja daje efikasan, ekonomski isplativ i široko primenljiv način prevencije antisocijalnog ponašanja. Bavila sam se i medijacijom u etničkim konfliktima, kao mogućom prevencijom antisocijalnog ponašanja.

Posebno sam se bavila obuhvatnom evaluacijom dva prethodno razvijena preventivna programa, program radionica sa mladima sa antisocijalnim ponašanjem i program poseta njihovim porodicama, koji sam sa koautorima.

Tako je problem kriminala kod mladih obuhvaćen od opisa fenomena pridruženih antisocijalnom ponašanju, preko razvoja instrumenata za procenu rizika i snaga i istraživanja motivacije za promenu, do sistematske evaluacije efikasnih intervencija.

Svaki od navedenih istraživačkih pitanja ima svoja ograničenja i traži dalje napore radi pojašnjenja fenomena i povećanja efikasnosti preventivnog rada. Nekoliko istraživanja, koja odgovaraju na neka od navedenih ograničenja, već su započeta. Područje razumevanja i prevencije antisocijalnog ponašanja je i dalje izazov kako za mene, tako i za mnoge druge istraživače.

LITERATURA

1. Vito, G. F.; Maahs, J.R., Holmes, R.M. (2007). *Criminology. Theory, Research and Policy*. Second edition. Jones and Bartlett Publishers, Sudbary, Massachusetts.
2. Hrnčić, J. (2009). *Prestupništvo mladih: rizici, tokovi i ishodi*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
3. Hrnčić, J. (2011). *Depresija i delinkvencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. [COBISS.SR-ID 181598732]
4. Džamonja Ignjatović, T., Hrnčić, J., Žegarac, N. (2011). Instrumenti za procenu mladih sa antisocijalnim ponašanjem. *Zbornik Instituta za kriminološka i istraživanja*, vol. 30, br. 1-2, str. 261-277. [COBISS.SR-ID 5474306]
5. Hrnčić, J. Džamonja Ignjatović, T., Despotović Stanarević, V. (2011). Evaluacija efekata programa integracije mladih u sukobu sa zakonom, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, vol. 5, br. 5, str. 437-451. [COBISS.SR-ID 145774604]
6. Hrnčić, J., Brkić, M., Žegarac, N. (2012a). Karakteristike socijalnih relacija mladih sa antisocijalnim ponašanjem koji prekomerno upotrebljavaju psihoaktivne

- supstance. *Zbornik Instituta za kriminološka i istraživanja*, vol. 31, br. 2, str. 151-166. [COBISS.SR-ID 5474306]
7. Hrnčić, J., Džamonja Ignjatović, T., Despotović Stanarević, V. (2012b). Specijalizovani program za mlade sa problemima u ponašanju "OPTIMUS". Druga godišnja konferencija Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema malololetnicima, Srbija, Beograd, 28-30. maj 2012. Štampano u celini u: Stevanović, Ivana (ur.), *Maloletničko pravosuđe u Srbiji*; Beograd, Centar za prava deteta, str. 223-235. [COBISS.SR-ID 195135756]
  8. Hrnčić, J., Rajić, T. (2013). Odnos žrtava prema prestupu i medijaciji između žrtve i prestupnika. Četvrta godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije *Žrtve i savremeni odgovori na kriminalitet: između zaštite i zloupotrebe*, Srbija, Beograd, 28-29.11.2013. Štampano u izvodu u: *Četvrta godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije Žrtve i savremeni odgovori na kriminalitet: između zaštite i zloupotrebe – Knjiga apstrakata*, str. 33. Link: <http://www.vds.org.rs/> [COBISS.SR-ID 140099335]
  9. Hrnčić, J., Rajić, T. (2014). Odnos žrtava prema prestupu i medijaciji između žrtve i prestupnika. *Temida*, vol. 17, br. 1, str. 97-112. [COBISS.SR-ID 207135500]
  10. Hrnčić, J., Rajić, T., Džamonja Ignjatović, T., (2014). Restorativna pravda i njena primena u Srbiji. U: Džamonja Ignjatović, Tamara (ur.), *Medijacija – principi, proces, primena*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 349-363. [COBISS.SR-ID 207135500]
  11. Radovanović, M., Hrnčić, J., (2014). Medijacija u etničkim sukobimama. U: Džamonja Ignjatović, Tamara (ur.), *Medijacija – principi, proces, primena*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju, str. 521-528. [COBISS.SR-ID 207135500]
  12. Marčetić Radunović, G., Hrnčić, J., Žegarac, N., (2014). Psihometrijske karakteristike skale za procenu rizika za sukob sa zakonom kod dece i mladih, *Temida*, vol. 16, br. 3-4, str. 161-177. [COBISS.SR-ID 140099335]
  13. Marčetić Radunović, G. Hrnčić, J. (2015). Instrumenti za procenu rizika i snaga dece i mladih u sukobu sa zakonom. 63. naučno-stručni skup psihologa Srbije "Strukovni identitet psihologa i međuresorna saradnja", Srbija, Zlatibor, 27-30. maj 2015. Štampano u apstraktu u: *Strukovni identitet psihologa i međuresorna saradnja, knjiga rezimea*, str. 38-39.

PREVENTION OF THE YOUTH'S ANTISOCIAL BEHAVIOUR

The paper presents author's contribution to the project "Crime in Serbia: phenomenology, risks and possibilities of efficient intervention". Her focus is on research of modes of efficient prevention of youth's antisocial behaviour through introduction of change in person and his/hers social environment that will reduce or interrupt antisocial behaviour. Published papers are shortly introduced, including: research of comorbidity of substance abuse and antisocial behaviour, research of metric characteristics of tools for assessment of antisocial behaviour, monograph book that systematize and presents line of research that search for an answer on question Is there psychical suffering of youth with antisocial behaviour, and if it is, What it is connected with, as well as research

of mediation, specially relation of victim and offender to the offence and to victim offender mediation. Author also made comprehensive evaluation of previously developed preventive program that included workshops with youth in conflict with the law and family visits.

Key words: psychoactive substances, assessment tools, victim offender mediation, workshops with youth, family visits

NARCIZAM KAO INDIKATOR MALADAPTIVNIH FORMI PONAŠANJA¹

Dr Vesna Gojković
MA Jelena Dostanić

*Fakultet za pravne i poslovne studije, dr Lazar Vrkatić, Novi Sad
Univerzitet UNION, Beograd*

Dosadašnja istraživanja kriminala, uglavnom su ispitivala etiopatološke činioce ličnosti prestupnika. Međutim, nas je interesovalo da li se subklinički sklop ličnosti ljudi koji nisu presuđeni, može dovesti u vezu sa maladaptivnim ponašanjem, koje (paradoksalno) okolina procenjuje kao uspešno. Pretpostavka je da se u osnovi ovih malignih fenomena nalazi narcistička struktura, koja je grandiozna, sujetna, manipulativna, smatra da je posebna i afektivno je isključena, i kao takva, nosi visok stepen kriminogenog rizika. Takođe, želeli smo da utvrdimo stepen izraženosti narcističkih osobina, kao i opravdanost primene Upitnika za merenje narcizma NPI-40, koji je preveden sa engleskog i modifikovan u petostepenu skalu Likertovog tipa. Testirano je 2243 srednjoškolaca i studenata iz Srbije. Utvrđeno je da Upitnik NPI-40 ima visoku pouzdanost, sa faktorskom strukturom različitom od pretpostavljene, a koja mlade kvalifikuje kao asertivne narcise. Narcizam pozitivno korelira sa makijavelizmom, subkliničkom psihopatijom, željom za slavom, materijalizmom, samopoštovanjem, manipulativnim ljubavnim strategijama, dok sa kognitivnim sposobnostima nema povezanosti. Narcizam negativno korelira sa empatijom i konformizmom, kao i osobinama neurotičnosti. U društvenim odnosima narcizam predviđa emocionalnu distancu, koristoljublje i isključuje prosocijalne obrasce, što čini suštinu maladaptivnih ponašanja. Izraženost narcizma je moguća adaptacija na javno promovisane vrednosti, što ukazuje na pravac institucionalnog delovanja u prevenciji maladaptivnog i kriminalnog ponašanja.

Ključne reči: narcizam, NPI-40, maladaptivna struktura ličnosti

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

I UVOD

Psihološka istraživanja nasilničkog kriminala, u pokušaju da utvrde etiopatološke činioce kriminogenih sklonosti, bavila su se ispitivanjima ličnosti prestupnika, odnosno ljudi koji su presuđeni za neko od najtežih krivičnih dela. Rezultati su prilično jednoglasno, ukazali na to da većinu ovih krivičnih dela čine osobe sa poremećajima ličnosti. Prema DSM V (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders–Fifth Edition*; APA, 2013), poremećaji ličnosti predstavljaju neuspeh u razvoju osećaja samo-identiteta i kapaciteta za interpersonalno funkcionisanje koji bi bili adaptivni u kontekstu kulturnih normi i očekivanja društva individue. Dakle, ne radi se o duševnim ili posledicama neke druge bolesti, već su to pre stanja, poremećaji adaptacije i posledica interakcije neadekvatnih najranijih odnosa i delovanja genetskih faktora (Švrakic i Švrakić, 2009).²

U psihologiji kriminala, kao rezultat istraživanja (Clacly, 1982, Hare, 1998) koja su pokazala da se poremećaji ličnosti dijagnostifikovani na osuđeničkoj populaciji razlikuju od postojeće psihijatrijske klasifikacije, prihvaćen je konstrukt (kriminalne) psihopatije kao poseban nozološki takson. Her (Hare, 1998) na primer, navodi da iako psihopate čine oko 1% ukupne populacije, u zatvorima ih ima oko 30%, oni su učinili preko 50% krivičnih dela, a među silovateljima ih ima oko 90%. Kriminalnu psihopatiju definišu agresivni narcizam i antisocijalni životni stil. Sa prvom dimenzijom povezani su narcistički i histrionični poremećaj ličnosti, dok drugu uglavnom zasićuju simptomi antisocijalnog (disocijalnog) poremećaja ličnosti. Na veću zastupljenost simptoma poremećaja ličnosti unutar osuđeničke populacije nego onih koji nisu osuđivani ukazuju Blekburn i saradnici (Blackburn, & Coid, 1999; Johnson, Cohen, Smailes, Kasen, Oldham, Skodol & Brook, 2000), dok Wullach (1988) predlaže konstrukt "kriminalna ličnost", za osuđeničke (pretežno ubice i sadističke silovatelje) koji zadovoljavaju kriterijume za četiri tipa poremećaja ličnosti - paranoidnog, shizoidnog, antisocijalnog i narcističkog.

Suočeni sa problemima kategorijalne, psihijatrijske klasifikacije (ograničenost i preklapanje simptoma različitih tipova poremećaja), istraživači prihvataju dimenzionalni pristup u dijagnostici i merenju varijabli ličnosti. Heper (Hepper, Hart, Meek, Cisek & Sedikides, 2014), na primer, navodi da iako se ne mogu svi prestupnici klasifikovati u neku aberantnu kategoriju, nesporno je da imaju specifičan sklop ličnosti, ili, kako se to često označava *subklinički sklop poremećaja ličnosti*. Ovaj sklop je određen predominacijom crta ličnosti kao sto su psihopatske, sadističke, hipomanične, eksplozivno / iritabilne, pasivno agresivne ili depresivne (Lebreton, Binnig & Adorno, 2006). To dovodi do izmena i prihvatanja dimenzionalnog pristupa u DSM V (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders–Fifth Edition* APA, 2013), pa se u trećem poglavlju alternativnog modela

---

² Neke prognoze tvrde da će poremećaji ličnosti biti najučestaliji nepsihotični psihijatrijski poremećaji u budućnosti, tzv. *nepsihotična psihopatologija budućnosti* sa 15 puta većom učestalošću od shizofrenije, 1, 5 puta češća od bolesti zavisnosti, raširenija od psihosomatskih i psihodegenerativnih poremećaja. Očekuje se slična raširenost poremećaja ličnosti i depresivnih poremećaja (za koje znamo da su trenutno najzastupljeniji u svetu). Dakle, buduće generacije će biti ili depresivne ili psihopate.

za dijagnostiku poremećaja ličnosti, navode kriterijumi za dijagnostiku aberantnosti, kao i *model patoloških crta ličnosti*³: negativan afekat - emocionalna stabilnost, afektivna alijenacija⁴ - ekstraverzija, antagonizam - prijatnost, disinhibicija - savesnost i psihoticizam - lucidnost (Krueger, Derringer, Markon, Watson, & Skodol, 2011). Dakle, radi se o prihvatanju paradigme da ljudi poseduju iste, pa i kriminalne, zloćudne osobine, a razlika je u stepenu i kvalitetu njihovog ispoljavanja. Odnosno, nasilje koje je presuđeno, samo je ekstrem amoralnog i hostilnog ponašanja koje nije uvek direktno ili eksplicitno. U tom smislu, istraživanja se okreću dijagnostici maladaptivnih formi ponašanja⁵ na takozvanim nekliničkim uzorcima, odnosno, ljudima koji nisu presuđeni. Rezultati potvrđuju da se u senci ovih ponašanja nalaze crte ličnosti koje su najčešće indikovane i kod osuđeničke populacije – narcizam, makijavelizam i subklinička psihopatija. To je bio jedan od argumenata da se ovaj "crni trijas" (*dark triad*) može smatrati kriminogeno visoko rizičnim (Paulhus & Williams, 2002; Jonason & Buss, 2010; Jonason & Webster, 2010). Ono što u najvećoj meri povezuju ove crte jeste eksploativna životna istorija (antisocijalni životni stil) i bezosećajnost (narcizam) (Jakobwitz & Egan, 2006). Novija istraživanja navode da zlo u ljudima definiše još jedna osobina, a to je sadizam (Chabrol et al, 2009). Tako na primer, Stoun (Stone, 2007), nakon psihološko/psihijatrijske analize 300 ubica, zaključuje da je za sve počinioc ubistava zajednička jedna osobina – narcizam. Zapravo, ovaj nalaz je podudaran sa konstruktom psihopatije koji uvodi Her. U osnovi kriminalne psihopatije (Her, 1996), nalazi se narcistički poremećena ličnost koju odlikuje afektivna lišenost, nesposobnost empatije i osećanja krivice, grandioznost, rigidnost (Jonason & Webster, 2010; Jonason, Koenig & Tost, 2010, Jonason, Kavanagh, Webster & Fitzgerald, 2011, Paulhus & Williams, 2002). U interpersonalnim odnosima ova ličnost koristi strategije makijavelističkog tipa, koja podrazumeva negativno viđenje ljudske prirode (Rauthmann & Will, 2011; Veselka, Schermen & Vernon, 2011; Roche, Pincus, Lukowitsky, M´enard & Conroy, 2013). Potvrdu da je dimenzionalni pristup prihvatljiviji od kategorijalnog u merenju osobina ličnosti kriminalaca, daju rezultati istraživanja Heperove i saradnika (Hepper et al, 2014), koji su pokazali da se osuđenici značajno razlikuju od studenata prema stepenu izraženosti narcizma kao crte ličnosti, posebno prema faktoru privilegovano pravo, ali ne i prema simptomima narcizma kao poremećaja ličnosti.

Dakle, zaključak na koji upućuju savremene studije, a koji je definisao i naš **problem istraživanja**, jeste pokušaj da se problemu nasilničkog ponašanja pristupi sa aspekta utvrđivanja maladaptivne (premorbidne) ličnosti, odnosno, **detekovanju stepena izraženosti crta ličnosti kod nekriminalaca, koje imaju visok stepen**

---

³ PID 5 je nastao na osnovu rezultata istraživanja koja su pokazala da ove crte ličnosti, iz različitih modela merenja ličnosti, u najvećoj meri koreliraju sa simptomima poremećaja ličnosti (Krueger, Eaton, Derringer, Markon, Watson, & Skodol, 2011).

⁴ Originalni naziv je *deteachment*, podrazumeva skup negativnih simptoma: odsustvo afekta, pad dinamizama i inhibiciju u socijalnim odnosima

⁵ Ponašanja kojima se povređuju drugi ljudi, emocionalno, fizički ili im se nanosi neka šteta i bol.

kriminalnog rizika. U tom smislu, fokus naših istraživanja je bio na interpersonalnoj crti ličnosti narcizmu⁶, kao nosiocu "crnog trijasa".

OPERACIONALIZACIJA KONSTRUKTA NARCIZAM

U psihologiji se narcizam vezuje za psihoanalizu Sigmunda Frojda, koji razlikuje *primarni* i *sekundarni* narcizam. *Primarni*, ili *zdrav* narcizam, je odlika najranije razvojne faze, u kojoj beba ne pravi razliku između sebe i sveta oko sebe, te se celokupna energija ulaže u ja ili sebe samog. S druge strane, *sekundarni* narcizam je regresija osobe, kada se, usled razvojne fiksacije i/ili različitih zabrana, libidinozna energija povlači iz spoljnog sveta i spoljnih objekata, i ponovo preusmerava na sopstvene delove ega, to jest na sebe. Ovo je Frojd smatrao *patološkim* narcizmom. Kernberg (1998) govori o graničnoj strukturi ličnosti i kaže da je njena osnova patološki narcizam; on nastaje tako što osujećenja gratifikacija libidinoznih potreba formira bazično prazan, krhki ego, koji se brani tako što reinvestira libido u samoga sebe, čime se formira grandiozni (napumpani) ego ("niko me ne voli, zato ću se voleti ja sam"). Takav ego je hronično gladan pažnje i divljenja drugih, a istovremeno je nesposoban da ulaže u druge ljude. Klinička istraživanja fenomena narcističkog libida dovode do toga da se 1980. godine u priručniku APA - DSM III, kao posebna kategorija poremećaja ličnosti uvodi narcistički poremećaj ličnosti (NPD). Uprkos najavama o reviziji kategorizacije poremećaja ličnosti i izbacivanju NPD⁷, u poslednjoj klasifikaciji APA - DSM V (2013) to se nije desilo, i NPD je određen kao pervazivni obrazac grandioznosti, ekscesivne potrebe za pažnjom i nedostatka empatije, a odlikuju ga sledeći simptomi: prenaplašeni doživljaj sopstvene važnosti (grandiozni doživljaj), nisko samopoštovanje, nedostatak empatije, preosetljivost na kritiku (narcistički bes), hronična zavist, sklonost ka manipulaciji, nesposobnost da se voli i dožive duboka osećanja, instrumentalizacija seksualnosti (svodenje na fizički kontakt, bez pravih emocija), nestabilno raspoloženje, preokupiranost fantazijama o neograničenom uspehu, snazi, briljantnosti, lepoti, idealnoj ljubavi (Krueger et al, 2011; Wright, Pincus, Thomas, Hopwood, Markon & Krueger, 2013)⁸.

Za razliku od patološkog-kategorijalnog pristupa kliničke psihologije i psihijatrije, u psihologiji ličnosti narcizam se meri kao crta, dimenzija ličnosti. Raskin i saradnici (Raskin & Hall, 1979; Raskin & Terry, 1988) simptome narcističkog poremećaja "prevode" u osobine ličnosti - ajteme skale za merenje narcizma NPI (*Narcissistic Personality Inventory*). Skala nije patocentrična, a ukupan skor predstavlja stepen posedovanja narcističkih osobina. Osobine narcizma su – autoritarnost, sujeta, egzibicionizam, superiornost, privilegovano pravo, manipulativnost i samopouzdanje (Raskin &

---

⁶ Danas postoje mišljenja (Glenn & Sellbom, 2015) da je "crni trijas" samo "fensi" ime za konstrukt psihopatije: oni su u svom istraživanju pokazali da psihopatija u odnosu na "trijas" nosi 100% varijanse, pa je u tom smislu, narcizam osnova dinamike psihopatske ličnosti, a makijavelizam njen bihejvioralni korelat.

⁷ Rezultati psiholoških istraživanja su pokazala da su simptomi NPD toliko zastupljeni i prihvaćeni kao uobičajeni i poželjni u opštoj populaciji, da se ne radi o aberantnom, nego prosečnom ponašanju... (Twenge, 2006)

⁸ Prema podacima APA (2013), u 50% do 75% slučajeva, NPD je dijagnostifikovan kod muškaraca.

Terry, 1988). U prosečnim vrednostima, ove osobine označavaju meru zdravog, poželjnog samoljublja (pozitivnog doživljaja selfa). Vremenom, istraživači su došli do podatka da visok stepen posedovanja osobina privilegovano pravo, manipulativnost i grandioznost čine suštinu patološkog narcizma (Mullins & Kopelman, 1988; Miller, J. D., Gentile, B., Wilson, L., & Campbell, W. K. 2013). Prepoznatljivost tipova vidljiva je kroz odnos prema drugim ljudima: patološki narcis "podize" sopstvenu vrednost tako što umanjuje vrednost drugih ljudi ("ja sam veći ukoliko si ti manji"). Takođe, u pojedinim istraživanjima (Dickinson & Pincus, 2003; Gentile, Miller, Hoffman, Reidy, Zeichner & Campbell, 2013; Miller et al, 2013; Miller & Maples, 2011) pojavili su se rezultati koji sugerišu postojanje dva osnovna podtipa narcizma, *grandioznog* i *vulnerabilnog*. Prvi karakterišu ekstraverzija, otvorenost, dominantnost, visok stepen samopoštovanja, kao i odsustvo anksioznosti u socijalnim odnosima. *Vulnerabilni* tip odlikuje anksioznost u socijalnim odnosima, nizak stepen samopoštovanja, pasivna agresija, zatvorenost, nizak stepen ekstraverzije, kao i veća sklonost ka fantaziranju o sopstvenoj moći. Pretpostavka je da na taj način pokušavaju da zadovolje svoje potrebe koje ne uspevaju da iskažu i ostvare u spoljašnjem svetu.

Narcizam se pokazao kao dobar prediktor bolesnog traženja senzacija (Emmons, 1991), projekcije (Biscardi & Schill, 1985) i splittinga kao odbrambenog mehanizma (Watson & Biderman, 1993), ekscesivne upotrebe prvog lica jednine (Raskin & Show, 1988), niske socijalne anksioznosti (Watson, Hickman & Morris, 1996). Kempbel i saradnici (Campbell, 1999) ukazuju na to da narcisi objektivizuju romantičnog partnera, koji je prvenstveno u funkciji održanja narcističkog samopoštovanja i samodivljenja. Narcizam je povezan sa hostilnošću (Rhodewalt & Morf, 1995), nedostatkom empatije (Watson, Grisham, Trotter, & Biderman, 1984), ali i željom za slavom (Young & Pinsky, 2006) i impulsivnošću (Vazire & Funder, 2006). Agresivnost kod narcisa je posebno izražena kada se osećaju odbijenim ili povređenim (Bushman & Baumeister, 1998; Twenge & Campbell, 2003). Meta-analiza studija narcizma tokom 25 godina u SAD je ukazala na linearni porast narcizma za oko 30%, posebno kod mladih (Foster, Campbell, & Twenge, 2003; Twenge, 2006), i to pre kod žena (Gentile, Twenge, & Campbell, 2010; Twenge, 1997; Twenge, Zhang & Im, 2004). Porast narcizma evidentiran je i u zemljama istočne kulture (Cai, Kwan & Sedikides, 2012). Kao moguće objašnjenje ovih nalaza, autori navode uticaje mas medija, elektronske "kulture", dominaciju površnih i lažnih (parasocijalnih) društvenih vrednosti, posebno u SAD (Twenge, 2006).

Uprkos tome što se narcističke osobine ličnosti izučavaju skoro tri decenije, i dovode se u vezu sa aberantnim, iskrivljenim i štetnim međuljudskim odnosima, u našoj zemlji, međutim, ovakva istraživanja nisu rađena.

U tom smislu, **operativni ciljevi** koje smo postavili u nizu naših istraživanja narcizma bili su:

1. Utvrditi mogućnost i adekvatnost primene mernog instrumenta, odnosno, *utvrditi psihometrijske odlike Upitnika za merenje narcizma NPI - 40* (Raskin & Terry, 1988) na domaćoj populaciji; u tom smislu, upitnik je preveden sa engleskog jezika na srpski i modifikovan iz originalne dihotomne forme prisilnog izbora u

petostepene stavke Likertovog tipa; dalje, cilj *faktorske analize* bio je utvrditi latentno značenje merenih osobina na našem uzorku, odnosno, koje osobine narcisa su karakteristične za ispitanike u našoj zemlji i u kojoj meri.

2. U sledećem koraku, istraživali smo *povezanost narcizma sa različitim psihološkim konstruktima*, kao i polne razlike prema merenim varijablama, u cilju dobijanja jasnije slike onoga što čini narcistički sklop ličnosti i što bi moglo doprineti razumevanju njihovih interpersonalnih strategija.

3. Kao poslednji cilj, markirali smo *pravac budućih istraživanja*, za koja smatramo da bi trebalo sprovesti na osuđeničkom uzorku, primenom istog mernog instrumenta. Upoređivanjem dobijenih nalaza, dobili bismo jasniju sliku o subkliničkoj ličnoj strukturi delinkvenata, odnosno, uvid u mehanizme nastanka kriminalnog ponašanja, što povlači i mogućnosti različitih intervencija.

U skladu sa navedenim ciljevima istraživanja, pokušali smo da odgovorimo na sledeća **istraživačka pitanja**:

Da li je narcizam značajno povezan sa *kognitivnim sposobnostima*, odnosno da li su narcisi pametniji od ostalih?; Da li je narcizam značajno povezan sa *samopoštovanjem*, odnosno da li je pozitivna slika o sebi definisana visokim ili niskim samopoštovanjem?; Da li je narcizam značajno povezan sa konformizmom, odnosno da li su narcisi skloni davanju *socijalno poželjnih odgovora* (laganju) i ako jesu, u kojim domenima socijalnih vrednosti to čine?; Da li je narcizam značajno povezan sa *osobinama neurotičnosti*: *da li su narcisi bazično depresivni, anksiozni i burno reaguju na stres?*; Da li je narcizam značajno povezan sa *empatijom i tipovima ljubavnih veza?*: Da li veća ljubav prema sebi znači i veću ljubav prema drugima – da li su narcisi afektivno defektni, lišeni empatije, koje strategije koriste u romantičnim vezama i koji tip ljubavi preferiraju?; Da li je narcizam značajno povezan sa *parasocijalnim odnosima*: da li je za samopromociju i lažno prikazivanje narcisa idealno mesto i način korišćenje virtuelnog sveta ili *društvenih mreža*, ili to čine u realnom svetu, *kupovinom firmiranih i ekskluzivnih stvari* (ili i jedno i drugo?); Da li je njihova hronična potreba za divljenjem i "aplauzima" povezana sa intezivnom *željom da se bude slavna ličnost?*

Značaj istraživanja

Značaj, odnosno doprinosi ovog istraživanja mogu se razmatrati na nekoliko nivoa:

1. Odabir predmeta merenja:

Smatramo da empirijske provere utvrđivanja stepena izraženosti i povezanosti malignih osobina ličnosti, poput narcističkih, **doprinosu psihološkom "skriningu" maladaptivnih formi ponašanja, koje, sa velikom verovatnoćom, vode u prestupništvo.** Posebno treba imati u vidu da, koliko je nama poznato, kod nas nije istraživani problem kriminalnog ponašanja sa ovog aspekta.

2. Psihološki i socijalni značaj dijagnostike na osnovu rezultata istraživanja

Ako imamo u vidu da je razvoj celokupne civilizacije bio moguć zahvaljujući negovanju prosocijalnih oblika ponašanja, a da narcistične osobe odlikuju, ako ne eksplicitno antisocijalne, onda svakako maladaptivne interpersonalne strategije, koje podrazumevaju egoizam, lažni elitizam i beskompromisnu dominaciju, može se postaviti pitanje: da li nagrađujemo i razvijamo osobine kojima ukidamo sebe same? Kao što je rečeno, narcistično samoljublje podrazumeva dehumanizovane odnose, ličnu filozofiju "meni treba" i "ništa lično"; "imati, a ne biti", je mera svih stvari, što je praćeno beskrajnom i bestidnom samopromocijom. Motivacioni mehanizam narcističke ličnosti baziran je na urgentnosti zadovoljenja potreba, uz odsustvo empatije i osećanja krivice. Razvoj ovih osobina znači neminovni porast psihopatije i ponašanja koja opravdavaju nanošenje štete i bola drugim ljudima bez osećanja krivice niti adekvatne kazne. To je svojevrsan paradoks, jer neretko, okolina ovakva ponašanja procenjuje kao uspešna u socijalnim relacijama, divi im se i nagrađuje, ili opravdava, čime se pospešuje njihov dalji razvoj. Uloga i jedan od doprinosa ovakvog tipa istraživanja, a u sklopu neminovne povezanosti akademskog znanja, eksplorativnog pristupa i praktične implementacije rezultata istraživanja, jeste da se **omogući dijagnostika, odnosno pravilno prepoznavanje štetnosti ovih ponašanja** u celokupnoj hijerarhijskoj strukturi društva.

3. Upotreba i razvoj novih mernih instrumenata:

U skladu sa prethodnim, za svaku dijagnostičku procenu, **neophodni su adekvatni merni instrumenti**. U ovom istraživanju su većinom korišćeni upitnici koji nisu primenjivani u našoj zemlji, tako da su, pored centralnog upitnika NPI – 40 za merenje narcizma, za potrebe merenja određenih konstrukata upitnici prevedeni sa engleskog jezika na srpski, nakon čega je proveravana njihova pouzdanost i faktorska struktura. Na taj način, smatramo da su otvorena vrata dalje upotrebe i psihometrijskih analiza, čime se povećava heuristički doprinos rada.

4. Praktične implikacije – šta sa rezultatima istraživanja:

S obzirom da društveni, kulturološki milje značajno određuje stepen i smer ispoljavanja narcizma, smatramo da bi rezultati istraživanja mogli ukazati na mogućí prostor za **preventivno delovanje društvenih institucija kroz drugačiji pristup problematici kriminala** i to kroz dugoročne ciljeve. Takođe, ako se ima u vidu da su poremećaji ličnosti u priličnoj meri rezistentni na terapijske (resocijalizacijske) tretmane, jasno je da je pitanje prevencije ključno. U tom smislu, našim istraživanjima smo pokušali da ukažemo na moguće pravce rane detekcije i intervencije.

II METOD RADA

U skladu sa postavljenim ciljevima, ukupno je u nizu različitih istraživanja testirano 2243 ispitanika, učenika srednjih škola i studenata fakulteta sa teritorije Srbije. Uzorak od 1238 ispitanika, koji su testirani upitnikom NPI – 40 u originalnoj, dihotomnoj formi, korišćen je kao baza za psihometrijsku proveru upitnika NPI – 40 (istraživanja rađena do 2013. godine); na uzorku od 1005 ispitanika testirali smo, kroz različita

istraživanja, povezanosti narcizma sa psihološkim konstruktima (2013.-2015. godina) u kojima je korišćena modifikovana (petostepena) forma upitnika NPI-40. Detalji strukture uzoraka će biti opisani u okviru svakog pojedinačnog istraživanja.

Pored Upitnika NPI – 40 (Raskin & Terry, 1988), primenjeni su i različiti instrumenti u odnosu na proveru posebnog istraživačkog pitanja, što se može videti u poglavlju o rezultatima rada. Rezultate ćemo prikazati prema postavljenim ciljevima, što znači da će prvo biti prikazana psihometrijska struktura upitnika NPI – 40, a potom ćemo prikazati najvažnije rezultate povezanosti narcizma sa različitim psihološkim konstruktima⁹.

III REZULTATI

Psihometrijska analiza Upitnika NPI – 40

Upitnik NPI-40 u originalnoj formi podrazumeva prisilan izbor stavki i postojanje sedam faktora (osobina narcizma): autoritarnost, sujetu, superiornost, egzibicionizam, manipulativnost, privilegovano pravo i samopouzdanje. Prema autorima (Raskin & Terry,1988) ovaj upitnik ima visoku pouzdanost ($\alpha=0.88$). Pregledom literature, ustanovili smo da se pretpostavljeno sedmofaktorsko rešenje vrlo retko ponavlja, i da su neki autori (Kubarych, 2004), smatrali da se radi o trofaktorskoj strukturi, odnosno da narcizam čine osobine moći, egzibicionizma i posebnosti. Različite provere instrumenta su dovele do saznanja da je sam konstrukt narcizma vrlo kompleksan, i da je poželjno istraživati njegove dimenzije posebnim instrumentima (upitnik za merenje grandioznog - vulnerabilnog narcizma (Miller et al, 2011); asertivnog - antagonističkog narcizma (Barry & Wallace, 2010; Küfner, Nestler & Back 2013); patološkog i adaptibilnog narcizma (Barry, Frick, Adler, & Grafeman 2007; Barry & Kauten,2014).

U našem istraživanju (Dragojević, 2013) proveravana je reprezentativnost, pouzdanost i diskriminativnost stavki upitnika NPI – 40 na uzorku od 1236¹⁰ ispitanika iz Srbije, 575 mladića (46,4%) i 661 (53,4%) devojka. Test se pokazao pouzdanim i njegova interna konzistencija izražena kroz Kronbahovu alfu iznosi 0,87. Reprezentativnost testa je u granicama prihvatljivog i Kajzer - Majerov MSA iznosi 0,91. Ispitivanjem diskriminativnosti stavki¹¹ uvida se da se njih sedam nalazi ispod kriterijuma od 0,20. Kako bi se utvrdilo šta utiče na nisku diskriminativnost ispitano je kakve su odgovore na problematičnim ajtemima davali ispitanici sa izraženo visokim i sa izraženo niskim ukupnim skorovima. Primećeno je da rezultati odstupaju od onoga na šta bi ukupni skor upućivao. Ispitivanje koeficijenta determinacije i opterećenja na prvom faktoru nam pokazuje nepovoljnu sliku o ajtemima. Čak dva ajtema imaju negativnu zasićenost na glavnom faktoru. Komunaliteti ajtema su relativno slabi, ali kad se uzmu u obzir i

---

⁹ U radu su, iz razumljivih razloga, prikazani samo odabrani rezultati povezanosti narcizma i psiholoških konstrukata

¹⁰ Dva ispitanika su "otpala" jer nisu pravilno popunili test.

¹¹ Detaljnije o tome može se videti u *Dragojević, 2013*

komunaliteti ostalih stavki oni su prihvatljiviji. Nakon svih provera je odlučeno da se slabi ajtemi, ostave u daljim analizama, ali da se vodi računa o njihovom mogućem uticaju na rezultate (Dragojevic, 2013). Eksplorativnom faktorskom analizom¹² (promaks rotacijom) apstrahovano je osam faktora sa karakterističnim korenom većim od jedan, ali, nakon uvida u Katelov dijagram, zadržano je petofaktorsko rešenje, kojim se objašnjava 41.01% ukupne varijanse. Apstrahovani faktori su: *autoritarnost* (podudaran je sa faktorom originalne skale), *superiornost* (obuhvata ajteme originalnih faktora superiornosti i samopouzdanja), *koristoljubivost* (podudaran je sa faktorom originalne skale manipulativnost), *sujeta* (podudaran je sa originalnim faktorom sujeta) i *posebnost* (obuhvata ajteme originalnih faktora egzibicionizma i privilegovanog prava).

Ovo istraživanje je potvrdilo da se upitnik NPI-40 može argumentovano koristiti i na domaćem uzorku, ali da se latentna struktura donekle razlikuje od one koja je utvrđena na engleskom govornom području. Prema faktorima koji imaju najveći procenat varijanse, moglo bi se reći da narcistički profil na domaćem uzorku na prvom mestu gradi sklonost ka autoritetu, samopouzdanje i samouverenost. Ispitanici su manipulativni i osetljivi na kritike, jer smatraju da su posebni i da im nesto pripada već samim tim sto to žele. U nekim drugim istraživanjima (Jovanović i Gojković, 2014), kada je kao kriterijum apstrahovanja korišćena vrednost karakterističnog korena većeg od dva, dolazili smo uglavnom do rešenja od četiri faktora, i to su autoritarnost, sujeta, manipulativnost i privilegovano pravo, čime je zapravo, potvrđen prethodno dobijen narcistični profil. S obzirom da je testiranje rađeno na učenicima i studentima i da se faktor autoritarnost u svim istraživanjima apstrahovao kao faktor sa najvećim procentom varijanse, rekli bismo da je ovo karakterističan adolescentski profil. Stepenn izraženosti narcizma je nešto iznad prosečne vrednosti (teorijska aritmetička sredina AS- 120, na našem uzorku AS – 124), što se može pripisati takođe ovom uzrasnom periodu.

Povezanost narcizma sa psihološkim konstruktima

1. Narcizam i kognitivne sposobnosti

Ranija istraživanja narcizma su pokazala da drugi ljudi opažaju narcise kao izrazito sposobne ljude u radnom okruženju, prilikom rešavanja kriznih situacija uzrokovanim lošim poslovanjem ili konfliktima, kao i u bavljenju rizičnim poslovima i politikom (Wu & Lebrenton, 2011; Spector & Fox, 2005; Hogan, Raskin, & Fazzini, 1990; Hogan & Hogan, 2001). Jedan od primarnih argumenata ljudi koji su učestvovali u istraživanjima i koji su procenjivali narcise, bio je da su to osobe pametnije od drugih (Morf & Rhodewalt, 2001). Paulus (Paulhus & Williams, 2002), nalazi da narcizam, za razliku od makijavelizma i psihopatije značajno korelira sa opštom inteligencijom, kao i sa verbalnom i manipulativnom¹³. Međutim, psiholozi su (samo)percepciju narcističnih osoba kao inteligentnijih, objašnjavali njihovim visokim samopouzdanjem, odnosno pozitivnom

---

¹² Konfirmativnom faktorskom analizom su utvrđene visoke korelacije između faktora.

¹³ Makijavelizam i psihopatija su korelirali značajno sa neverbalnom inteligencijom, što je podudarno nalazima na osuđeničkoj populaciji.

povezanošću narcizma sa dimenzijom Otvorenost ka iskustvu (Intelekt) i negativnom povezanošću sa dimenzijama Neuroticizam i Saradljivost.

Našim istraživanjem smo pokušali da proverimo da li se kognitivne sposobnosti mogu svrstati u set narcističkih osobina, ili se uspeh narcisa doživljava kao crta sposobnosti usled odraza konativnih osobina. Istraživanjem je obuhvaćeno 539 maturanata srednjih škola i gimnazija u Subotici i Novom Sadu (Bertović, 2012), 181 mladić i 358 devojaka, koji su testirani baterijom testova KOG 3 (Wolf, Momirović i Džamonja, 1992) i primenom upitnika NPI - 40 ($\alpha = 0.85$). Rezultati su pokazali da ne postoji značajna povezanost opšte inteligencije sa narcizmom, čime je negirana pretpostavka da narcise odlikuje posebno izražena pamet. To znači da ekstremno pozitivno mišljenje o sebi, kao i negativno mišljenje o drugim ljudima (a samim tim i na taktike koje iz toga slede) kod narcisa nije rezultat racionalnih procesa uviđanja odnosa i zaključivanja. Odnosno, to što drugi opažaju narcističke osobe kao posebno uspešne ili važne, nije realno povezano sa kognitivnim kapacitetima narcisa. Međutim, utvrđena je niska, ali značajna povezanost između verbalne inteligencije i faktora superiornost ($r=0.12$ $p<0.05$). S obzirom da su verbalne sposobnosti dobrim delom pod uticajem edukacije (socijalizacije), izgleda da osobe sa narcističkim osobinama ličnosti razvijaju ove sposobnosti kako bi se što bolje predstavile drugima, kako bi ih zadivili i lakše manipulisali (to im je "sredstvo za rad"). Zaključak je bio da je narcistička samoprocena iracionalna, pre nego racionalna, odnosno, neretko zadivljuju druge ljude jer su više *sposobni*, pre nego pametni. Takođe, na ovom uzorku utvrđeno je da su mladići i devojke ne razlikuju u stepenu izraženosti narcizma, iako je uzorak bio u priličnoj meri polno neujednačen (dve trećine su bile devojke). Iz toga sledi da se radi o osobini koja je široko prisutna i izgleda, opsteoželjna.

2. Povezanost narcizma sa samopoštovanjem i sklonošću ka davanju socijalno poželjnih odgovora:

Nesumnjivo je da narcisi imaju visoko mišljenje o sebi, što se dovodi u vezu sa samozaljubljenošću (Campbell, Foster, & Finkel, 2002): narcistične osobe sebe vide kao inteligentnije, vrednije, uspešnije, i smatraju da im stoga pripada više i bolje nego drugima, pa nemaju problem sa moralnim ili drugim socijalnim dilemama. To dalje znači da ne moraju biti konformisti, iako žele i nastoje svim sredstvima da privuku divljenje i pažnju drugih ljudi (Watson et al, 1984; Bradlee & Emmons, 1992; Raskin, Novacek, & Hogan, 1991; Raskin & Terry, 1988). S druge strane, međutim, Kernberg (1998) govori o tome da je to samo slika koju pružaju drugima i u kojoj žive oni sami, i da je to samopoštovanje kompenzacija bazične nesigurnosti.

Našim istraživanjem smo proveravali da li ekscesivno samoljublje podrazumeva i visoko samopoštovanje? Takođe, pokušali smo da utvrdimo da li su narcistične osobe konformisti ili ne, da li privlače druge ljude tako što im se prikazuju na socijalno poželjan način. Uzorak od 218 ispitanika (156 devojaka i 62 mladića) prosečno starih 20 godina iz Apatina i Novog Sada, testirali smo (Vorgonić, 2015) primenom upitnika NPI - 40 za merenje narcizma ($\alpha=0.91$), Skalom za merenje samopoštovanja RSES (Rosenberg, 1965; $\alpha = 0.83$) i Upitnikom MC-SDS (**Marlowe-Crowne Social Desirability Scale**; Marlowe & Crowne, 1960; $\alpha=0.76$) za merenje socijalno poželjnih odgovora, koji meri dva

faktora laganja, atribuciju i poricanje. Prvi faktor pretpostavlja pripisivanje sebi osobina koje su visoko socijalno vrednovane, a drugi faktor negiranje posedovanja osobina koje nisu društveno cenjene. Faktorskom analizom NPI – 40 apstrahovana su tri faktora narcizma koji objašnjavaju 36,47% varijanse: samoljublje (sujeta), superiornost (autoritarnost) i samopouzdanje (harizma). Kroz sva tri faktora "provlače" se ajtemi faktora privilegovano pravo. Faktorskom analizom upitnika MC-SDS (preveden sa engleskog i modifikovan u petostepenu skalu Likert forme za potrebe rada) utvrđena je četvorofaktorska struktura (33,74% varijanse): saradljivost (odgovornost), autoritet (individualnost), savest (moral) i samokontrola, što znači da ispitanici najviše menjaju svoj prikaz slike o sebi kada je reč o ovim oblastima ponašanja. Utvrđeno je da narcizam značajno korelira sa samopoštovanjem ($r=0.28$ $p<0.01$), kao i apstrahovani faktori narcizma, osim faktora sujeta. Takođe, samopoštovanje značajno korelira sa lažnim samoprikazivanjem ($r=0.31$ $p<0.01$), dok osobe koje imaju izražene osobine narcisa, ne mare mnogo za sliku o sebi. Naime, između ukupnih skorova narcizma i skale MC SDS nema značajnih povezanosti, ali su faktori narcizma značajno *negativno* povezani sa faktorima socijalno poželjnog odgovaranja. To znači da se narcistične osobe ne trude previše da ostave pozitivan utisak kada su u pitanju njihovo autoritativno i individualističko ponašanje u odnosima sa drugim ljudima ($r=-0.14$ $p<0.01$). Odnosno, oni nastoje da se ne vidi koliko im je stalo do toga da nekoga impresioniraju, time što ulažu u sebe i svoj telesni izgled ($r=-0.22$ $p<0.01$). Dakle, iako bi očekivali da će narcisi sebe prikazati kao odgovorne osobe, koje su altruistične, i koje poriču svaku manu, dogodilo se suprotno: moguće je da su toliko zadovoljni sobom (pozitivan doživljaj sebe) da smatraju da nema potrebe da se dodatno "šminkaju". Ovi podaci idu u prilog nekim ranijim istraživanjima (Zeigler-Hill, Clark & Pickard, 2008), ali sa nekima se i ne podudaraju (Raskin, Novacek & Hogan, 1991). Naime, rezultati dobijeni u ovom istraživanju kažu da osobe koje veruju da su bolje, sposobnije, moćnije od drugih, kao i vešte u manipulaciji ljudima, imaju visoko samopoštovanje. Međutim, jedno od mogućih objašnjenja, a što su i pojedina navedena istraživanja pokazala, jeste da je ova veza krhka, i da to samopoštovanje koje narcisoidne osobe poseduju nije bazirano na realističnom (nekontingentnom) samopouzdanju, već na površnom (kontingentnom) koji umnogome zavisi od eksternih izvora potvrđivanja. Polne razlike u ovom istraživanju nisu potvrđene, ali je utvrđena natprosečna izražena narcisoidnost ($AS=124$). Isti rezultat, negativnu povezanost narcizma i laganja, su dobili Watson i Moris (Watson & Morris, 1991), i to su pokušali da objasne značajnim parcijalnim doprinosom EE dimenzije narcizma (eksploativnost-privilegovano pravo). Nalaz da se narcisi ne trude da sebe prikažu konformistima i adaptibilnim likovima, potvrđuje tezu o antagonističkom karakteru narcisa, ali i da se radi o opšte prihvaćenim stilovima ponašanja u društvu. U svakom slučaju, istraživanje ukazuje na to da bi ovaj problem trebalo dalje istraživati.

3. Povezanost narcizma sa crtama anksioznosti, depresije i reaktivnosti na stres:

Ranija istraživanja su pokazala (Miller & Campbell, 2008) da se narcistične osobe u konfliktnim situacijama, usled inadekvatnih ili neuspešnih interpersonalnih strategija, dekompenzuju tako da na površinu "isplivaju" bazična anksioznost, depresivnost i

intezivna reakcija na stress ("narcistički bes"). Mnogobrojne studije narcizma su ustanovile da se razlikuju dva tipa: grandiozni i vulnerabilni narcissi (Dickinson & Pincus, 2003; Fossati, Beauchaine, Grazioli, Carretta, Cortinovis & Maffei, 2005; Miller & Campbell, 2008; Russ, Shedler, Bradley, & Westen, 2008; Wink, 1991; Miller et al, 2011), s tim da se grandioznost u kliničkoj praksi uzima kao centralni, a vulnerabilnost kao prateći faktor narcizma (Miller, Vidiger & Campbell, 2014). Grandiozne narcise, pored grandioznosti odlikuje dominacija i agresivnost. Vulnerabilne narcise odlikuje neurotska simptomatologija - oni su povučeni, sramežljivi, hipersenzibilni, pasivni, inhibirani i nesigurni, pri čemu manipulišu svojom vulnerabilnošću. Vulnerabilnost pozitivno korelira sa Neuroticizmom i negativno sa Ekstraverzijom i Saradljivošću, dok Grandioznost negativno korelira sa Neuroticizmom i Saradljivošću, a pozitivno sa Ekstraverzijom (Dickinson & Pincus, 2003; Miller & Campbell, 2008). Ponovljena istraživanja, međutim, nisu dala konzistentne nalaze koji bi potvrdili ovu podelu, što je ishodovalo konstrukcijom posebnih upitnika za merenje svakog tipa posebno. Priča o grandioznim i vulnerabilnim narcisima zapravo je repliciran psihoanalitički model Kernberga ("slika i naličje narcizma"). Mi smo našim istraživanjem pokušali da odgovorimo na pitanja - da li je opravdano neurotsku simptomatologiju smatrati delom spektra narcističkih strategija i da li je opravdano govoriti o latentnoj vulnerabilnosti narcističke strukture?

U tom cilju, testirali smo 140 ispitanika, 69 muškaraca i 71 ženu (Takač, 2015), primenom Upitnika NPI – 40 ($\alpha = 0.90$), i Upitnikom DASS (*Depression Anxiety Stress Scales*; Lovibond & Lovibond, 1995, $\alpha = 0.86$). Utvrđeno je da nema značajne povezanosti između ukupnih skorova na primenjenim upitnicima, što bi značilo da se ne može govoriti u prilog postavljenoj hipotezi o narcističkoj vulnerabilnosti. Međutim, utvrđene su niske ali značajne korelacije između *ukupnog narcizma* i subskale *Stres* ($r = 0.17$ $p < 0.05$), kao i korelacije ove subskale DASS sa faktorima narcizma: *Egzibicionizam* ($r = 0.23$; $p < 0.01$), *Superiornost* ($r = 0.18$; $p < 0.05$), *Privilegovano pravo* ($r = 0.22$; $p < 0.01$), te *Koristoljublje* ($r = 0.21$; $p < 0.05$). Korelacija subtesta DASS *Anksioznost* statistički je značajna sa narcističkim osobinama *Superiornost* ($r = 0.18$; $p < 0.05$) i *Privilegovano pravo* ($r = 0.18$; $p < 0.05$). Utvrđena je i negativna korelacija između subskala *Depresija* i *Sujeta* ($r = - 0.18$; $p < 0.05$). Stres je operacionalizovan kao iritabilnost, preterana reaktivnost i dezinhibicija, pa nije slučajno da ova dimenzija neurotičnosti ostvaruje najveći broj korelacija sa narcističkim osobinama. Dakle, možemo reći da osobe željne pažnje, koje vole da ističu svoju važnost, sposobnosti i moć u stresu reaguju na isti način – burno, vidljivo, razdražljivo. Osobe koje se smatraju superiornima, sklonije su anksioznosti - strepnja da će im slika o sebi biti ugrožena, a moguće je i da je superiornost kompenzacija anksioznosti. Suetne osobe nisu sklone depresiji, što je očekivano. Zaključak je da nema dovoljno dokaza koji bi potvrdili premisu o postojanju narcističkog sklopa neurotičara, odnosno njihovoj hroničnoj potrebi za oslanjanjem na druge ljude i izvlačenjem sekundarne dobiti. To je u skladu sa kliničkim distinkcijama psihopatske i neurotične manipulativnosti (prva je svesna, druga nesvesna). I konačno, pre bi se moglo reći da narcise definiše dezinhibicija u frustrirajućim situacijama, a ne strukturalna vulnerabilnost. Nema polnih razlika u odnosu na meru narcizma, koji je prosečno izražen ($AS = 119$). Moguće je da bi drugačiji

nalazi bili dobijeni primenom posebnog upitnika za merenje vulnerabilnih/ grandioznih tipova narcisa.

4. Povezanost narcizma i empatije:

Kao što je rečeno, narcizam je označen kao kriminogeno visoko rizična osobina, jer aberantni afekat (emocionalna hladnoća) omogućava neometano, beskrupulozno, ali i nasilno ponašanje narcisa, kako bi ostvarili svoje ciljeve. Upravo iz tog razloga se nesposobnost empatije označava kao posebno toksična osobina narcisa, i mnoga istraživanja su ovo potvrdila (Morf, Horvath & Torchetti, 2011; Sedikides, Campbell, Reeder, Elliot & Gregg, 2002; Campbell, Bush, Brunell & Shelton, 2005; Bushman & Baumeister, 1998; Campbell & Foster, 2007).

Mi smo pokušali da utvrdimo da li je opravdana pretpostavka da je nedostatak empatije jedna od osnovnih komponenti narcističkog sklopa ličnosti. Testirano je 124 ispitanika (Jovanović i Gojković, 2014; Mitić, Gojković i Đurić, 2015), 40 muškaraca i 84 devojke, iz Novog Sada, primenom upitnika NPI-40 ($\alpha=0.90$) i upitnikom UEK 45 za merenje emocionalne kompetentnosti (Takšić, 1998; $\alpha=0.90$), koji meri *spособnost uočavanja i razumevanja emocija, sposobnost izražavanja i imenovanja emocija i sposobnost upravljanja emocijama*. Suprotno očekivanom, utvrđena je *pozitivna značajna korelacija između ukupnog narcizma i emocionalne kompetentnosti* ($r=0,48$; $p < 0,01$), kao i značajne pozitivne povezanosti sa svim dimenzijama emocionalne kompetentnosti: *regulacije emocija* ($r= 0,40$; $p < 0,01$), *izražavanja* ($r= 0,39$; $p < 0,01$) i *razumevanja emocija* ($r= 0,38$; $p < 0,01$). Kada je reč o međusobnim korelacijama između faktora narcizma i faktora emocionalne kompetentnosti, utvrđeno je da samo dva faktora narcizma nemaju značajnu povezanost sa faktorima emocionalne kompetentnosti, i to faktor *vođstvo* (autoritarnost) i *narcizam tela* (sujeta). Nisu utvrđene polne razlike prema meri narcizma. Nalaz bi ukazivao na to da narcistički strukturirane osobe imaju izraženu sposobnost razumevanja, prepoznavanja emocija kod drugih ljudi, kao i sposobnost da kontrolišu svoje emocije. Rezultat je moguće interpretirati na dva načina: konstrukt empatije je meren kao sposobnost, veština, a ne kao afektivna osobina, što znači da narcistične osobe razvijaju vežbanjem i učenjem da prepoznaju i koriste emocionalni jezik i značenje, zarad svoje koristi i lakše manipulacije. Slične rezultate autori iz Slovenije (Delič, Novak, Kovačić i Avsec, 2011) objašnjavaju na sličan način - visoka emocionalna inteligencija (merena sa UEK-45) neophodna je osobama sa izraženim narcizmom (meren sa NPI-40), kako bi upravljali i manipulirali osobama iz svog okruženja. Takođe, u istraživanju moderatorskog uticaja emocionalne inteligencije na odnos između narcizma i agresije na radnom mestu (Van der Nest, 2010) utvrđena je slaba, ali značajna pozitivna korelacija između narcizma i EQ. Autor rezultate objašnjava potrebom narcisoidnih osoba da svoje krhko samopoštovanje održavaju koristeći druge za to, za šta su im neophodne visoko razvijene emocionalne strategije. To dovodi do drugog zaključka, da je moguće da bi se drugačiji nalazi dobili primenom drugačijeg mernog instrumenta empatije, ali i da je konstrukt narcizma kompleksan.

5. Povezanost narcizma i tipova romantičnih veza:

Problemsko pitanje od koga smo krenuli jeste – da li narcistične osobe imaju poseban način na koji grade svoje romantične veze ili biraju romantičnog partnera. Ako je empatija veština koju uče, što je nalaz prethodnog istraživanja, da li je i ljubav veština kojom vladaju? Da li se u ljubavnim vezama replicira interpersonalni obrazac narcisa, koji podrazumeva egocentrične strategije, objektivizaciju i instrumentalizaciju ljudi uz maksimalnu posesivnost.

Naime, u ranijim istraživanjima (Campbell, 1999, Campbell & Foster, 2010) ponašanja narcističkih osoba u romantičnim vezama utvrđeno je da oni nisu privržene i odane osobe, da biraju "high stuff" partnere i to "na kratke staze", imaju površne i nerestriktivne seksualne veze (Foster et al, 2002). Našim istraživanjem (Ilinčić, 2013; Mitić, Gojković i Đurić, 2015) testirano je 126 studenata iz Novog Sada, 66 mladića i 60 devojaka, primenom upitnika NPI – 40 ($\alpha=.94$) i Skalom ljubavnih stavova LAS (*Love attitude scale*, Hendrick & Hendrick, 1986; $\alpha=.62$) koji meri šest tipova ljubavnih veza: Eros (romantika i strast), Ludus (promiskuitet), Storge (prijateljstvo), Pragma (racionalni i praktični izbor partnera), Manija (opsesivno posesivni ljubavni stil) i Agape (nesebična ljubav). Utvrđeno je da postoji visoka pozitivna povezanost narcizma i ljubavnog tipa Ludus ($r=.86$, $p<0.01$), zatim značajna negativna povezanost narcizma i ljubavnog stila Agape ($r=-.68$, $p=.000$), i slaba ali značajna povezanost između narcizma i ljubavnog stila Pragma ($r=.19$, $p<0.01$). Dakle, intezitet korelacije sa tipom Ludus, ukazuje na to da ovaj stil odražava suštinu narcističke ličnosti i da nema ni govora o empatiji. Narcizam isključuje altruistički odnos prema partneru, nesebičnost i spremnost da se žrtvuje za njega. Istovremeno, podrazumeva da je partner objekat kojim se lako manipuliše i koji je lako zamenljiv. Narcisi su promiskuitetni, ali istovremeno maksimalno posesivni prema partneru, od koga očekuju hronično divljenje. Partnere za ljubav biraju kao što biraju i druge stvari, po principu "shopping liste". Nalazi potvrđuju očekivanja da narcistične osobe biraju ljubavne stilove koji im omogućavaju zadovoljenje sopstvenih potreba i ciljeva, bez emocionalnog ulaganja. Narcizam je na ovom uzorku, kojeg su činili studenti psihologije, natprosečno izražen ($AS=127,86$), a muškarci su u značajno većoj meri narcistični od devojaka ($t=2.989$, $p<0.01$). Dobijeni rezultati su u skladu sa nalazima da narcizam korelira sa sklonošću ka preljudi (Campbell et al, 2002), niskim stepenom osećanja bliskosti sa romantičnim partnerom (Campbell & Foster, 2010) i niskim stepenom emocionalnog ulaganja u romantičnim vezama (Foster & Twenge, 2011). Aberantni afekat koji se manifestuje u romantičnim vezama narcisoidnih ličnosti, kao I narcizam budućih psihologa, je upozorenje za društvo u celini.

6. Povezanost narcizma i parasocijalnih odnosa (korišćenje facebooka, želja za slavom i upadljiva potrošnja):

Termin *parasocijalni odnosi* prvi put uvode Horton and Wohl (1956) da bi opisali odnos koji nastaje kao socijalna reakcija gledaoca na medijske ličnosti ili jednosmernu vezu koju gledalac formira sa medijskom ličnošću (Auter & Palmgreen, 2000; Schramm and Hartmann, 2008; Horton & Wohl, 1956). Parasocijalni odnosi su nalik na realne odnose, jer su uključene slične emocije kao i u realnim odnosima (Giles, 2002). Giles

(2002) navodi da je neophodno razlikovati parasocijalne odnose i parasocijalnu interakciju. Parasocijalna interakcija je aktuelan osećaj (npr. "odnos" sa reprezentacijom tokom gledanja finalne utakmice), dok parasocijalni odnosi imaju trajniji oblik, koji uključuje kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu dimenziju. Dakle, poistovećenje sa imaginarnim likovima, životom "zamene identiteta" u cilju redukcije anksioznosti, je fenomen koji se intezivira sa ekspanzijom medija i posebno, društvenih mreža. U virtuelnom svetu, stepen iracionalnog i idealnog je maksimiziran i dezinhibirajući psihosocijalni faktor za narcise željne pažnje, prikazivanja i divljenja (Mitić, Gojković i Đurić, 2015). Neka prethodna istraživanja su pokazala da je narcizam pozitivno koreliran sa vremenom provedenim na facebooku (Buffardi & Campbell, 2008; Mehdizadeh, 2010) i sa brojem "prijatelja" (Bergman, Fearington, Davenport, & Bergman, 2011).

a. Povezanost narcizma i sklonosti ka korišćenju facebooka

Našim istraživanjem smo pokušali da utvrdimo kakav je odnos između **narcizma i sklonosti ka korišćenju facebooka**. Testirano je 133 ispitanika, 42 muškarca i 91 devojka iz Zrenjanina i Novog Sada (Horvat & Gojković, 2012), prosečno starih 19,5 godina, od kojih 58,6% koristi svakodnevno facebook, 19,5% ne koristi nikad, a 21,8% koristi povremeno. Primenjen je upitnik NPI-40 ($\alpha=0.89$) i Upitnik za procenu sklonosti korišćenja facebooka, koji je posebno konstruisan za istraživanje (korišćenje mreže, broj slika, broj prijatelja, pristup putem mobilnog telefona i lično poznavanje prijatelja). Utvrđene su niske, ali statistički značajne korelacije između ukupnog narcizma i sklonosti ka korišćenju facebooka ($r=0.17$ $p<0.01$), kao i osobina egzibicionizma ($r=0.18$ $p<0.05$), sujeta ($r=.16$ $p<0.07$) i samodovoljnost ($r=.19$ $p<0.05$) sa sklonošću ka korišćenju facebooka. Narcistička osobina superiornost značajno je povezana sa brojem postavljenih slika ($r=0.22$ $p<0.05$). Ostale varijable nisu u istom mernom prostoru sa narcizmom. Polne razlike nisu utvrđene, iako je narcizam nešto izraženiji kod muškaraca nego kod žena, iako je uzorak činilo skoro dve trećine žena. Zaključak je da rezultati idu u prilog tezi da sujetne i samodovoljne osobe, koje su sklone samoprikazivanju, zaista imaju intezivniju potrebu da se irealno predstavljaju i neguju parasocijalne a ne prosocijalne odnose.

b. Povezanost narcizma i želje za slavom:

Konstrukt želje za slavom se danas proučava u okviru psihologije motivacije kao nehomeostazni, lični, motiv koji obuhvata aspekte motiva prestiža i moći, težnju za bogaćenjem, lagodnim životom, medijskim eksponiranjem, kao i konstantnu želju za divljenjem (Maltby, 2010). U modernom dobu, nekadašnje glorifikovanje raznih bića na nebu, u velikoj meri, zamenjeno je obožavanjem slavnihih medijskih "zvezda" koje je praćeno raznim psihološkim mehanizmima poput idealizacije, identifikacije i imitacije. Za nas je ovaj konstrukt bio posebno interesantan sa aspekta divljenja ljudima iz kriminalnog i subkriminalnog miljea, obožavanje serijala (pisanih i elektronskih) o njihovim "uspesima" i "padovima"¹⁴, što nesporno, čini plodno tle za razvoj negativnog (kriminalnog) identiteta. Koliko je nama poznato, do sada nisu rađena istraživanja ovog problema. Jang i Pinski (Yuang & Pinsky, 2006) su prvi testirali povezanost narcizma i

---

¹⁴ Primer je dokumentarni film "Vidimo se u čitulji", kao i igrani film "Rane"

želje za slavom, na uzorku televizijski poznatih ljudi i studenata. Došli su do rezultata da najveći stepen narcizma iskazuju učesnici rijaliti programa, zatim komedijaši, glumci i muzičari. U ovom istraživanju nije pronađena veza između NPI skora i godina provedenih u industriji zabave, što prema autorima, može ukazivati da su slavne ličnosti imale narcističke tendencije i pre no što su stekle slavu.

Našim istraživanjem smo proveravali pretpostavku da je težnja ka slavi odlika narcističkih osoba. Uzorak je činilo 539 maturanata srednjih škola i gimnazija u Subotici i Novom Sadu (Bertović, 2012), 181 mladić i 358 devojaka, koji su testirani primenom upitnika NPI - 40 ($\alpha = 0.85$) i Upitnikom želje za slavom¹⁵ (*Interest in Fame*, Maltby, 2010; $\alpha = .98$). Faktorskom analizom upitnika Želje za slavom apstrahovano je pet faktora koji objašnjavaju 55.9% varijanse, i to su: *posedovanje talenta, slava kao prioritet, intezitet želje za slavom, vulnerabilnost i životni stil slavnih*. Potvrđeno je da narcistične osobe žude za slavom ($r = 0.41, p < 0.01$). Svi apstrahovani faktori narcizma značajno su povezani sa apstrahovanim faktorima želje da se bude slavan. Izuzetak je faktor slave *Vulnerabilnost*, koji ostvaruje samo jednu i to slabu povezanost sa narcističkim faktorom *Manipulativnost* ($r = 0.17, p < 0.01$). Zaključak je da mladi koji imaju osobine ličnosti kao što su liderstvo, osećanje superiornosti u odnosu na druge, potrebu za prikazivanjem i manipulacijom drugima, imaju intezivniju želju da budu slavni, smatraju da to nije sporno (pitanje je "kada" a ne "da li"), i da zaslužuju da uživaju u blagodetima i hedonističkom životu slavnih i bogatih ljudi. Kada je reč o faktoru *Vulnerabilnost*, izgleda da se radi o tome da osobe kojima je uzdrmano samopouzdanje ili im je narušena slika o sebi, upravo manipulišu svojom ranjivošću, čime ostvaruje sekundarnu dobit i kompenzuje inferiornost. Rezultati su u skladu sa istraživanjima na engleskom govornom području (Yuong & Pinsky, 2006; Twenge, 2011). Psihološki razlozi zbog čega ljudi žele da budu slavni, kao što je rečeno, nisu direktno ispitani (malobrojni nalazi su dobijani na već "slavnim" ličnostima). Psihoanalitička objašnjenja ukazuju na strah od smrti koji se kompenzuje slavom ("biti slavan znači biti večan"). Giles (2000; Maltby, 2010), u svom proučavanju biografija slavnih osoba i njihovih intervjuova u medijima, zaključuje da oni obično daju častoljubive razloge za svoj uspeh i za svoju slavu "krive" svoje umetničke i fizionomske sposobnosti i daju altruistička objašnjenja za svoju želju za slavom¹⁶. Ipak, treba imati u vidu reči Skinera, koji je u svom kontraverznom delu "S one strane slobode i dostojanstva" tvrdio da ljudi hvale nekog i dive mu se kada ne vide očigledne i upadljive razloge za ponašanje te osobe (Bar, Gojković, Đurić i Velov, 2014).

c. Povezanost narcizma, makijavelizma i subkliničke psihopatije sa sklonošću ka upadljivoj potrošnji:

Konstrukt upadljive (razmetljive) potrošnje Veblen definiše kao potrošnju koja ima za cilj da pred drugima pokaže bogatstvo i status onoga ko troši (Veblen, 2008). Dakle,

---

¹⁵ Upitnik je preveden sa engleskog jezika za potrebe istraživanja

¹⁶ Termin "čuveni" ili "poznati" se kod nas uglavnom vezuje za likove iz podzemlja ili estradnog (polu)sveta. Pa se tako dešava da višestruki povratnik, kriminalac Kristijan Golubović gostuje redovno na raznim tv-kanalima, i promoviše svoje "altruističke" ciljeve u narko-dilovanju, a zatim se sve to prenosi "s kolena na koleno" u formi mita ili urbane legende. Skorašnje istraživanje idola mladih u Srbiji, koje je radio Institut za psihologiju u Beogradu, dalo je porazne rezultate- idoli mladih su "folk" pevačice i ratnici.

radi se o oduvek prisutnom ponašanju koje podrazumeva emitovanje privlačnih signala kojima se osvaja partner i zadovoljava potreba za opstankom i reprodukcijom. Najkraće, to je životni stil gde se skupa brendirana roba (ili njena imitacija) kupuje i koristi za pokazivanje sopstvene platežne i statusne moći. Naravno, radi se o kompetitivnim interpersonalnim strategijama, koje su u domenu evolucione adaptacije (preživljavanja i reprodukcije). Međutim, ekonomsko ponašanje i razvijeno potrošačko društvo doneli su nove i složenije mehanizme socijalne kompeticije (Mitić, 2011). Ljudi su razvili tehnike manipulacije u samoreklamiranju koje su efikasnije i istovremeno usmerene na neke druge vrednosne ciljeve. Ti "lažni signali", igre varki i "blefiranja" direktna su posledica interakcije zajedničkih ciljeva i suprotstavljenih interesa jedinke. Dakle, u osnovi proporcije između iskrenih i neiskrenih reproduktivnih signala je sukob altruistične (kolektivne) i individualne dobiti (Johnstone, 2002). Jasno je da se može očekivati da je narcistička struktura ličnosti u osnovi ovakvog ponašanja, a da su mogući "pratioci" makijavelizam i subklična psihopatija ("crni trijas").

Termin "crni trijas" kao što je ranije rečeno, je naziv za, zlobni, socijalno averzivni karakter koji se ispoljava kao samopromocija, emocionalna hladnoća, dvoličnost i agresivnost (Pauhlus & Williams, 2002). Neki autori navode da je narcizam, u odnosu na druge dve osobine, po sadržaju "svetlija", i ima ulogu da privuče žrtvu, svojom slatkorečivošću, samouverenošću i blistavom pojavom (Chabrol, Van Leewen, Rodgers & Sejourne, 2009). Mnogobrojne provere konstrukta "crni trijas" na nekličkim uzorcima, pokazala su njihovu visoku međusobnu povezanost, što smo i mi želeli da proverimo na našim ispitanicima.

Testirali smo (Gačić, 2015) 94 studenta prve tri godine medicine iz Novog Sada (30 mladića i 64 devojke), primenom upitnika SDT3 (*The Short Dark Triad*; Paulhus & Jones, 2011, Jones & Paulhus 2014; $\alpha=0.86$), koji je preveden sa engleskog na srpski jezik i koji meri narcizam, makijavelizam i subkličnu psihopatiju; kao i Skalom stava prema upadljivoj potrošnji CC (Marcoux, Filiatrault and Cheron, 1997, adaptacija Mitić, 2011; $\alpha=0.95$), koja meri faktore *privlačnost*, *prestiz*, *vršnjačku kompeticiju*, *vrednost i samopoštovanje*. Utvrđene su značajne korelacije između svih faktora crnog trijasa i upadljive potrošnje, osim sa faktorom *vršnjačka kompeticija*. Osobe koje nose brendirane stvari, jer misle da su tako *privlačnije* drugima odlikuje narcizam ($r=0.50$ $p<0.01$), makijavelizam ($r=0.40$ $p<0.01$) kao i subklična psihopatija ($r=0.28$ $p<0.05$). Dimenzija CC *vrednost* takođe značajno korelira sa sve tri "crne" osobine (makijavelizam $r=0.62$ $p<0.01$; narcizam $r=.57$ $p<0.01$; psihopatija $r=.38$ $p<0.01$), kao i dimenzija CC *samopoštovanje* (makijavelizam $r=0.53$ $p<0.01$; narcizam $r=.58$ $p<0.01$; psihopatija $r=.35$ $p<0.01$). *Pokazivanje moći i prestiža* nošenjem skupocenih i ekskluzivnih stvari definiše prevashodno narcizam ($r=0.44$ $p<0.01$). Potvrđene su značajne interkorelacije faktora crnog trijasa - narcizam i makijavelizam ($r=0.57$ $p<0.01$), narcizam i subklična psihopatija ($r=0.25$ $p<0.05$), subklična psihopatija i makijavelizam ($r=0.59$ $p<0.01$). Nakon analize dobijenih rezultata u ovom istraživanju može se reći da ispitanici sa izraženim "trijadnim" osobinama kupovinu i nošenje firmirane odeće posmatraju kao način da budu primećeni u društvu, iskažu kupovnu moć i isprate modne trendove, ali ne smatraju da se time takmiče sa drugima. Odsustvo povezanosti "trijasa" samo sa faktorom

kompeticije, koja, kao što je rečeno, čini suštinu "trijadičnih" strategija, može ukazati na to da ove osobe koriste manje vidljive, manje eksplicitne tehnike kojima se takmiče sa drugima. Ako imamo u vidu da su uzorak činili studenti medicine, moguće je da su izabrali svoj poziv kao elitni, čime, između ostalog, jasno postavljaju svoj društveni status. Kao dodatni argument ovoj tvrdnji, iznosimo poražavajuće podatke deskriptivne statistike, koji ukazuju na to da budući lekari imaju na petostepenoj skali najveći stepen saglasnosti sa ajtemima koji glase "Volim da se podsmevam gubitnicima" (AS=4,3) i "Tražim da me ljudi poštuju, jer to i zaslužujem" (AS=3,7). Drugo, potvrđeno je da osobine "crnog trijasa" imaju značajnu međusobnu korelaciju. U svakom slučaju, ove nalaze bi trebalo dalje istraživati. S obzirom da, koliko je nama poznato, ranije nisu rađena istraživanja koja su povezivala ova dva konstrukta, ne možemo upoređivati nalaze.

ZAKLJUČAK

Osnovna ideja niza istraživanja bila je da se problem utvrđivanja i razumevanja strukture ličnosti kriminalaca izmesti iz standardne, *naknadne* psihološke procene presuđenih osoba i da se sagleda iz ugla *prevencije*, dijagnostike maladaptivnih crta ličnosti kod neosuđivanih osoba. To povlači konsekvencu da se variranjem socijalnih stimulusa može manipulirati određenim osobinama ličnosti koje su kriminogeno visoko rizične, što ostavlja nadu da se mogu kanalisati ili sublimirati. Jedna od takvih osobina je svakako, narcizam (Stone, 2007; Krueger et al, 2011; Miller & Campbell, 2008).

Postoji nekoliko značajnih distinkcija narcizma u odnosu na ostale osobine, koje ga definišu kao posebno opasnu, ne samo za onoga ko tu osobinu poseduje, nego za društvo oko njega i društvo u celini. Prvo, narcizam je indikator maladaptivnih ponašanja, a onda i kriminalnog, jer ga pokreće motivacioni mehanizam baziran na urgentnosti zadovoljenja potreba, bez osećanja krivice i empatije. Drugo, reč je o podmuklom procesu, jer se najčešće ne prepoznaje njegov malignitet. Odras koji narcisi ostvaruju, nalik onom iz mita o Narcisu, čini suštinu njegove zavodljivosti i pogrešne procene koja ih često oslobađa odgovornosti i jača njihovu dominaciju i moć. Posledica toga je porast narcizma: umesto narcističkih pojedinaca, nastaje narcističko društvo. Pokušali smo da nađemo odgovor na ovaj paradoks, povezivanjem narcizma sa različitim konstruktima. Potvrđeno je da, uprkos tome što se narcistične osobe ne trude da istaknu osobine koje se smatraju socijalno poželjnim, niti su posebno pametni, privlače ljude kao magnet. Po svoj prilici, oni su savršeno ovladali veštinama upravljanja, izražavanja i razumevanja emocija, sigurni su u sebe, što njihovu manipulativnost, posebno u romantičnim vezama, čini potpunom. Prema nekim istraživanjima, specifični kontekstualni faktori, kao što je socijalna nesigurnost, doprinose tome da se arogancija, autoritarnost, dominantnost i beskrupoloznost opažaju kao uspešne i cenjene liderske osobine (Nevicka, Hooghi, van Vianen, Ten Velden, 2013), što redukuje ličnu anksioznost ljudi oko njih i pospešuje fanatično sledbeništvo. I to čini "začarani krug", jer je divljenje i obožavanje drugih osnovna i neophodna hrana narcističkog ega. Ekspanzijom elektronskih medija koji promovišu urušene, dehumanizovane vrednosti (umesto pripadanja – posedovanje, umesto bliskosti –

"kuliranje", itd.), razvoj socijalne poželjnosti narcističkih osobina dostiže svoj maksimum (Mitić, Gojković i Đurić, 2015). Glorifikovanje, potajno ili otvoreno divljenje ljudima koji promovisu prostakluk i primitivizam, koji su amoralni ili su čak presuđeni za najteža krivična dela (bilo putem medija, bilo kroz vaspitne poruke roditelja) čine nesporno socijalnu stimulaciju koju je, srećom, moguće varirati.

Rezultati serije istraživanja koja smo sprovedeli na domaćoj populaciji, pokazala su da je stepen izraženosti narcizma, za razliku od anglosaksonske, nešto iznad proseka, ili u prosečnim vrednostima i većinom je odlika muškog pola¹⁷. Još uvek se može govoriti o tipičnom adolescentskom profilu ličnosti (omnipotencija i doživljaj posebnosti), pre nego o narcistički strukturiranoj ličnosti (Hill & Lapsley, 2015). Osnovna razlika u narcističkim profilima mladih sa engleskog govornog područja i našeg, jeste predominacija osobine privilegovanog prava¹⁸, odnosno autoritarnost. U SAD su utvrđeni ekstremno visoki skorovi privilegovanog prava kod neosuđivanih adolescenata (Barry & Wallace, 2010; Washburn, McMahon, King, Reinecke, & Silver, 2004; Barry & Kauten, 2014), ali i kod presuđenih kriminalaca. Ova forma narcizma ima visok stepen povezanosti sa agresivnošću, vršnjačkim nasiljem, anksioznim i maladaptivnim ponašanjem (Barry & Kauten, 2014; Pincus, Ansell, Pimentel, Cain, Wright & Levy, 2009; Pincus & Roche, 2011; Bushman & Baumeister, 2002). Ekspanzija patološkog narcizma, dovodi se u vezu sa sistemom vrednosti *postmoderne kulture* koja insistira na posebnosti i egoizmu, a ne na autentičnosti i altruizmu (Cain, Pincus & Ansell, 2008; Twenge, 1997; Twenge, 2006). Na našem govornom području, dominira narcistička osobina autoritarnost, koja podrazumeva sklonost ka autoritetu i liderstvu. Osim što se dovodi u vezu sa adolescencijom, prisustvo i izraženost ove osobine na isti način se može smatrati sastavnim delom našeg kulturološkog miljea, odnosno još uvek dominirajućem uticaju patrijahalnog, autoritarnog uređenja ne samo porodice nego i društva u celini.

Međutim, nema previše razloga za optimističke prognoze u Srbiji. Dobijeni profil narcističke ličnosti kao i korelacije narcizma sa ostalim psihološkim osobinama, u velikoj meri odgovaraju profilu *asertivnog narcisa*. Naime, istraživanja (Back, Schmuckle & Egloff, 2010; Küfner et al, 2013) pokazuju da narcizam sačinjavaju dve dimenzije – asertivnost i antagonizam. Zahvaljujući prvoj dimenziji, koja određuje zdrav narcizam, narcisi ostavljaju utisak privlačnih, šarmantnih i sposobnih ljudi. Aktivacija druge dimenzije, koja određuje patološki narcizam, otkriva pravo lice narcisa, koji su podmukli, eksploativni i nasilni, naročito ako slute da mogu biti odbijeni. Prva dimenzija odražava interpersonalni, a druga intrapersonalni aspekt narcističke dinamike i između njih su ustanovljene značajne korelacije. Skoro ironično, proces socijalizacije danas nužno podrazumeva formiranje asertivnosti¹⁹ kao jedan od svojih ciljeva. Asertivno dete je prilagođeno današnjim standardima: asertivnost je poželjna agresivnost, prodornost, odlika pobednika, nasuprot anksioznosti, nesigurnosti i submisivnosti žrtve. Ali, asertivne osobe "s pravom" postaju nasilne ukoliko se ne osećaju prihvaćenom, ili poštovanom, pri čemu traže posebno uvažavanje - kada potrebe nisu zadovoljene prvim, socijalno

---

¹⁷ Kao što smo videli, nalaz nije uvek konzistentan.

¹⁸ Osoba smatra da joj nešto pripada već samim tim što ona to želi, jer je posebna, ima "krunu na glavi".

¹⁹ Asertivnost čine crte dominacije i ekspresivnosti.

poželjnim načinom, realizuju se konfrontirajući dinamizmi antagonizma (Dufner, Denissen, van Zalk, Matthes, Meeus, van Aken & Sedikides, 2012; Gabriel, Critelli, & Ee, 1994; Wallace, 2011). Tek tada okolina prepoznaje aberantno ponašanje. Prezaštićivanje i autoritarnost roditelja jesu faktori koji doprinose razvoju ovih osobina (Kernberg, 1998; Miller & Maples, 2011; Washburn, McMahon, King, Reinecke, & Silver, 2004), ali oni su samo "provodnik" vladajućih društvenih vrednosti (Miller & Campbell, 2008).

Implikacije istraživanja odnose se na konačno povezivanje nauke (primene rezultata istraživanja) i struktura koje kreiraju ponašanja ljudi u društvu. Opismenjavanje i obrazovanje ljudi s jedne strane, kao i potpuna izmena medijskih sadržaja, mogu biti prvi koraci u procesu sprečavanja da se dijagnostifikovana asertivnost pretvori u (zasada latentni) antagonizam, dok čekamo da se ostvare ciljevi kao što su zadovoljavajući ekonomski i politički standardi. Osnovno ograničenje rada, koje istovremeno čini i cilj budućih istraživanja, jeste mogućnost upoređivanja nalaza koje smo dobili na neosuđivanim ljudima, sa rezultatima koji bi bili dobijeni na osuđenima. Tako bismo imali punu snagu dobijenih nalaza i verovatno odgovor na postavljeno problemsko pitanje.

LITERATURA

1. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders Fifth Edition*. Washington, DC: Author.
2. Auter, P. J. & Palmgreen, P. (2000). Development and validation of a parasocial interaction measure: The audience-persona interaction scale. *Communication Research Reports*, 17, 79–89.
3. Back, M. D., Schmukle, S. C., & Egloff, B. (2010). Why are narcissists so charming at first sight? Decoding the narcissism–popularity link at zero acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 132–145.
4. Bar, Z., Gojković, V., Đurić, V., Velov, B. (2014). Želja za slavom i strah od smrti, XX Naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd: Institut za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, str. 157
5. Barry, C. T., & Wallace, M. T. (2010). Current considerations in the assessment of youth narcissism: Indicators of pathological and normative development. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32, 479–489.
6. Barry, C. T., Frick, P. J., Adler, K. K., & Grafeman, S. J. (2007). The predictive utility of narcissism among children and adolescents: Evidence for a distinction between adaptive and maladaptive narcissism. *Journal of Child and Family Studies*, 16, 508–521.
7. Barry, C.T. & Kauten, R.L.(2014). Nonpathological and Pathological Narcissism: Which Self-Reported Characteristics Are Most Problematic in Adolescents? *Journal of Personality Assessment*, 96(2), 212–219.
8. Bergman, S. M., Ferrington, M. E., Davenport, S. W., & Bergman, J. Z. (2011). Millennials, narcissism, and social networking: What narcissists do on social networking sites and why. *Personality and Individual Differences*, 50(5), 706–711.

9. Bertović, Lj. (2012). *Kognitivne sposobnosti, narcizam i težnja ka slavi*, master rad, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Novi Sad, Univerzitet UNION, Beograd
10. Biscardi, D. & Schill, T. (1985). Correlations of narcissistic traits with defensive style, machiavellianism and empathy, *Psychological Reports*, 57, 354
11. Blackburn, R., & Coid, J. W. (1999). Empirical clusters of DSM-III personality disorders in violent offenders. *Journal of Personality Disorders*, 13, 18–34.
12. Bradlee, P. M., & Emmons, R. A. (1992). Locating narcissism within the interpersonal circumplex and the five-factor model. *Personality and Individual Differences*, 13, 821-830.
13. Buffardi, L. E., & Campbell, W. K. (2008). Narcissism and social networking web sites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 1303–1314.
14. Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
15. Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (2002). Does self-love or selfhate lead to violence? *Journal of Research in Personality*, 36, 543–545.
16. Cai, H., Kwan, S. Y. V., & Sedikides, C. (2012). A sociocultural approach to narcissism: the case of modern China. *European Journal of Personality*, 26, 529–535.
17. Cain, N.M., Pincus, A.L., Ansell, E.A. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*, 28, 638-656.
18. Campbell, W. K. (1999). Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1254-1270.
19. Campbell, W. K., & Foster, J. D. (2007). The narcissistic self: background, an extended agency model, and ongoing controversies. In C. Sedikides, & S. Spencer (Eds.), *Frontiers in social psychology: the self* (pp. 115–138). Philadelphia, PA: Psychology Press.
20. Campbell, W. K., Bush, C. P., Brunell, A. B., & Shelton, J. (2005). Understanding the social costs of narcissism: the case of tragedy of the commons. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1358–1368.
21. Campbell, W.K. & Foster, C.A. (2010). Narcissism and Commitment in Romantic Relationships: An Investment Model Analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28; 484.
22. Campbell, W.K., Foster, J.D. & Finkel, E.J. (2002). Does Self-Love Lead to Love for Others? A Story of Narcissistic Game Playing, *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2), 340–354.
23. Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Sejourne, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, 47(7), 734–739.
24. Clackley, H. (1982). *The Mask of sanity*. St Louis: C.V. Mosby
25. Delič, L., Novak, P., Kovačić, J. i Avsec, A. (2011). Self-reported Emotional and Social Intelligence and Empathy as Distinctive Predictors of Narcissism. *Psychological Topics*, 20(3), 477-488.
26. Dickinson, K. A., & Pincus, A. L. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorder*, 17, 188 – 207.

27. Dragojević, A. (2013). *Značaj formata stavki u merenju narcizma*, master rad, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Univerzitet UNION, Beograd
28. Dufner, M., Denissen, J. J. A., van Zalk, M., Matthes, B., Meeus, W. H. J., van Aken, M. A. G., & Sedikides, C. (2012). Positive intelligence illusions: On the relation between intellectual self-enhancement and psychological adjustment. *Journal of Personality*, 80, 537–572.
29. Emmons, R. A. (1991). Relationship between narcissism and sensation seeking. *Journal of Social Behavior and Personality*, 6, 943–954.
30. Fossati, A., Beauchaine, T. P., Grazioli, F., Carretta, I., Cortinovia, F., & Maffei, C. (2005). A latent structure analysis of Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, narcissistic personality disorder criteria. *Comprehensive Psychiatry*, 46, 361–367.
31. Foster, J. D., & Twenge, J. M. (2011). Narcissism and relationships: From light to dark. In W. R. Cupach & B. H. Spitzberg (Eds.), *The dark side of close relationships II* (pp. 381–407). New York, NY, USA: Routledge/Taylor & Francis Group.
32. Foster, J. D., Campbell, W. K., & Twenge, J. M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37, 469–486.
33. Foster, J. D., Shrirra, I., & Campbell, W. K. (2002). *Narcissism and sex: The triumph of ego over intimacy*. Unpublished manuscript, University of Georgia.
34. Gabriel, M. T., Critelli, J. W., & Ee, J. S. (1994). Narcissistic illusions in self-evaluations of intelligence and attractiveness. *Journal of Personality*, 62, 143–155.
35. Gačić, S. (2015). *Odnos između crnog trijasa (narcizma, psihopatije i makijavelizma) i stava prema upadljivoj potrošnji*, završni rad, Fakultet za pravne i poslovne studije, dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Univerzitet UNION, Beograd
36. Gentile, B., Miller, J.D., Hoffman, B.J., Reidy, D.E., Zeichner, A. & Campbell, W.K. (2013). A Test of Two Brief Measures of Grandiose Narcissism: The Narcissistic Personality Inventory–13 and the Narcissistic Personality Inventory–16, *Psychological Assessment*, Vol. 25, No. 4, 1120–1136.
37. Gentile, B., Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2010). Birth cohort differences in self-esteem, 1988–2008. *Review of General Psychology*, 14, 261–268.
38. Giles, D. (2002). *Parasocial interaction: A review of the literature and a model for future research*. Media Psychology.
39. Glenn, A.L. & Selbom, M. (2015). Theoretical and empirical concerns regarding The Dark Triad as a construct. *Journal of Personality Disorders*, 29(3), 360–377.
40. Hare, R.D. (1996). Psychopathy: A clinical construct whose time has come. *Criminal Justice and Behavior*, 23, 25–54.
41. Hare, R.D. (1998). Psychopathy and Their Nature: Implications for Mental Health and Criminal Justice Systems. In: Millon, T., Simonsen, E., Briket-Smith, M. and Davis, R. *Psychopathy: antisocial, criminal and violent behavior*, 40–50, New York and London: Guilford Press.
42. Hendrick, C., & Hendrick, S. S. (1986). A theory and method of love. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 392–402.

43. Hepper, E.G., Hart, C.M., Meek, R., Cisek, S. & Sedikides, C. (2014). Narcissism and Empathy in Young Offenders and Non-offenders. *European Journal of Personality*, Eur. J. Pers. 28: 201–210 (2014) Published online 2 September 2013 in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com)
44. Hill, P.L. & Lapsley, D.K. (2015) Adaptive and Maladaptive Narcissism in Adolescent Development, In C. T. Barry, P. Kerig, K. Stellwagen & T.D. Barry (Eds.). *Implications of narcissism and Machiavellianism for the development of prosocial and antisocial behavior in youth*. Washington, D.C.: APA Press.
45. Hogan, R., & Hogan, J. (2001). Assessing leadership: A view from the dark side. *International Journal of Selection and Assessment*, 9, 40–51.
46. Hogan, R., Raskin, R., & Fazzini, D. (1990). The dark side of charisma. In K. E. Clark et al. (Eds.), *Measures of leadership* (pp. 343–354). West Orange, NJ: Leadership Library of America.
47. Horton, D. and Wohl, R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observation on intimacy at a distance. *Psychiatry*, 19, 215–229.
48. Horvat, V., Gojković, V. (2012). Narcizam i sklonost ka korišćenju Facebooka, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31(1), str. 85 – 105
49. Ilinčić, S. (2013). *Tipovi romantičnih veza i narcizam kod studenata psihologije*, završni rad, Fakultet za pravne i poslovne studije, dr Lazar Vrkić, Novi Sad, Univerzitet UNION, Beograd
50. Jakobwitz, S., & Egan, V. (2006). The dark triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences*, 40(2), 331–339.
51. Johnson, J. G., Cohen, P., Smiles, E., Kasen, S., Oldham, J.M., Skodol, A. E., & Brook, J. S. (2000). Adolescent personality disorders associated with violence and criminal behavior during adolescence and early adulthood. *American Journal of Psychiatry*, 157, 1406–1412.
52. Johnstone, R. A. (2002) Signaling of need, sibling competition, and the cost of signaling. *Journal list Proc Natl Acad Sci U S A Evolution*, 96, 12644–12649.
53. Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2010). The Dirty Dozen: A concise measure of the Dark Triad. *Psychological Assessment*, 22, 420–432.
54. Jonason, P. K., Kavanagh, P., Webster, G. D., & Fitzgerald, D. (2011). Comparing the measured and latent Dark Triad: Are three measures better than one? *Journal of Methods and Measurement in the Social Sciences*, 2, 28–44.
55. Jonason, P. K., Koenig, B. L., & Tost, J. (2010). Living a fast life: The Dark Triad and life history theory. *Human Nature*, 21, 428–442.
56. Jonason, P. K., Li, N. P., & Buss, D. M. (2010). The costs and benefits of the Dark Triad: Implications for mate poaching and mate retention tactics. *Personality and Individual Differences*, 48, 373–378.
57. Jones, D.N. & Pahlus, D.L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A Brief Measure of Dark Personality Traits, *Assesment*, Vol. 21(1) 28–41
58. Jovanović, T. i Gojković, V. (2014). Narcizam i emocionalna kometentnost, in *XX Naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji*, Beograd: Institut za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu: 152
59. Kernberg, O. F. (1998). Pathological narcissism and narcissistic personality disorder. In E. F. Ronningstam (Ed.), *Disorders of narcissism: Diagnostic, clinical*,

- andempirical implications* (pp. 28 – 51). Washington, DC: American Psychiatric Press.
60. Krueger, R. F., Eaton, N. R., Derringer, J., Markon, K.E., Watson, D., & Skodol, A. E. (2011). Personality in DSM-5: Helping delineate personality disorder content and framing the metastructure. *Journal of Personality Assessment*, 93, 325–331.
  61. Kubarych, T. Deary, E. Austin, E. (2004). Narcissistic Personality Inventory: Factor structure in non-clinical sample. *Personality and Individual Differences* 36, 857–872.
  62. Küfner, A. C. P., Nestler, S., & Back, M. D. (2013). The two pathways to being an (un-)popular narcissist. *Journal of Personality*, 81, 184–195.
  63. Lebreton, J. M., Binning, J. F., & Adorno, A. J. (2006). Subclinical psychopaths. In J. C. Thomas & D. Segal (Eds.), *Comprehensive Handbook of Personality and Psychopathology* (Vol.1, pp. 388–411). New York: Wiley.
  64. Lovibond, S. H., & Lovibond, P. F. (1995). *Manual for the Depression Anxiety Stress Scales*. Sydney: Psychology Foundation.
  65. Maltby J. G. (2010). An interest in fame: Confirming the measurement and empirical conceptualization of fame interest. *British Journal of Psychology*, 101, 411–432.
  66. Marcoux, J. S., Filiatrault, P. & Cheron, E. (1997) The attitudes underlying preferences of young urban educated Polish consumers towards products made in western countries. *Journal of International Consumer Marketing*, 9, 5-29.
  67. Marlowe, D., Crowne, D. P. (1960). A New Scale of Social Desirability Independent of Psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*: 349-354.
  68. Mehdizadeh, S. (2010). Self-presentation 2.0: Narcissism and self-esteem on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13, 357–364.
  69. Miller, J. D., & Campbell, W. K. (2008). Comparing clinical and socialpersonality conceptualizations of narcissism. *Journal of Personality*, 76 449–476.
  70. Miller, J. D., & Maples, J. (2011). Trait personality models of narcissistic personality disorder, grandiose narcissism, and vulnerable narcissism. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments* (pp. 71–88). Hoboken, NJ: Wiley.
  71. Miller, J. D., Gentile, B., Wilson, L., & Campbell, W. K. (2013). Grandiose and vulnerable narcissism and the DSM-5 pathological personality trait model. *Journal of Personality Assessment*, 95, 284–290.
  72. Miller, J. D., Widiger, T.A., & Campbell, W.K. (2014). Vulnerable Narcissism: Commentary for the Special Series "Narcissistic Personality Disorder—New Perspectives on Diagnosis and Treatment", *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 2014, Vol. 5, No. 4, 450–451.
  73. Mitić, A., Gojković, V., Đurić, V. (2015). Osobine ličnosti i interpersonalne strategije, In: *Vrednosne orijentacije mladih u Vojvodini – stanje i perspective*, (ed). Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, str.19-44
  74. Mitić, A. (2011). *Upadljiva potrošnja i makijavelizam kao oblici socijalne kompeticije*, master rad, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Univerzitet UNION, Beograd
  75. Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177–196.

76. Morf, C. C., Horvath, S., & Torchetti, L. (2011). Narcissistic selfenhancement: tales of (successful?) self-portrayal. In M. D. Alicke, & C. Sedikides (Eds.), *Handbook of self-enhancement and self-protection* (pp. 399–424). New York: Guilford.
77. Mullins, L. S. & Kopelman, R. E. (1988). Toward an assessment of the construct validity of four measures of narcissism. *Journal of Personality Assessment*, 52, 610-625.
78. Nevicka, B., De Hoogh, A.H.B., vanVianen, A.E.M. & TenVelden, F.S. (2013). Uncertainty enhances the preference for narcissistic leaders, *European Journal of Social Psychology*, 43, 370–380 Published online 11 May 2013 in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com)
79. Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563.
80. Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2011). Introducing a short measure of the Dark Triad. *Poster presented at the meeting of the Society for Personality and Social Psychology*, San Antonio.
81. Pincus, A. L., & Roche, M. J. (2011). Narcissistic grandiosity and narcissistic vulnerability. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder* (pp. 31–40). Hoboken, NJ: Wiley.
82. Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C. A., Cain, N. M., Wright, A. G. C., & Levy, K. N. (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. *Psychological Assessment*, 21, 365–379.
83. Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory, *Psychological Reports*, 45, 590.
84. Raskin, R. N., & Shaw, R. (1988). Narcissism and the use of personal pronouns. *Journal of Personality*, 56, 393-404.
85. Raskin, R. N., Novacek, J., & Hogan, R. (1991). Narcissistic, self-esteem and defensive self-enhancement. *Journal of Personality*, 59, 19-38.
86. Raskin, R., & Terry, H. (1988). A principle-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890–902.
87. Rauthmann, J. F., & Will, T. (2011). Proposing a multidimensional Machiavellianism conception. *Social Behavior and Personality*, 39, 391–404.
88. Rhodewalt, F., & Morf, C. C. (1995). Self and interpersonal correlates of the narcissistic personality inventory. *Journal of Research in Personality*, 29, 1-23.
89. Roche, M. J., Pincus, A. L., Lukowitsky, M. R., M' enard, K. S., & Conroy, D. E. (2013). An integrative approach to the assessment of narcissism. *Journal of Personality Assessment*, 95, 237–249.
90. Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*, Princeton, NJ: Princeton University Press. In Skues, J. L., Williams, B., Wise, L. (2012). The Effects of Personality Traits, Self-Esteem, Loneliness, and Narcissism on Facebook Use Among University Students. *Computers in Human Behavior* 28: 2414-2419.
91. Russ, E., Shedler, J., Bradley, R., & Westen, D. (2008). Refining the construct of narcissistic personality disorder: Diagnostic criteria and subtypes. *American Journal of Psychiatry*, 165, 1473–1481.

92. Schramm, H. & Hartmann, T. (2008). The PSI-Process Scales. A new measure to assess the intensity and breadth of parasocial processes, *Communications* 33.
93. Sedikides, C., Campbell, W. K., Reeder, G., Elliot, A. J., & Gregg, A. P. (2002). Do Others Bring out the Worst in Narcissists? The "Others Exist for Me" Illusion. In Y. Kashima, M. Foddy, & M. Platow (Eds.), *Self and Identity: Personal, Social, and Symbolic* (pp. 103–123). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum
94. Spector, P.E. & Fox, S. (2005). The stressor-emotion model of counterproductive work behavior. In Fox S, Spector PE (Eds.), *Counterproductive work behavior: Investigations of actors and targets* (pp. 151–174). Washington, DC: American Psychological Association.
95. Stone, M.H. (2007). Violent crimes and their relationship to personality disorders, *Personality and Mental Health* 1: 138–153 Published online in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com)
96. Švrakić, D.M. i Švrakić, N.M. (2009). Savremeni koncepti i dijagnostika poremećaja ličnosti, *Engrami*, 31(34). 3-4
97. Takač, J. (2015). *Narcizam i neurotičnost: postoje li vulnerabilni narcisi?*, završni rad, Fakultet za pravne i poslovne studije, dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Univerzitet UNION, Beograd
98. Takšić, V. (1998). *Validacija konstrukta emocionalne inteligencije* (doktorska disertacija). Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb.
99. Twenge, J. M. (1997). Changes in masculine and feminine traits over time: A meta-analysis. *Sex Roles*, 36, 305–325.
100. Twenge, J. M. (2006). *Generation Me: Why today's young Americans are more confident, assertive, entitled—and more miserable than ever before*. New York, NY: The Free Press.
101. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2003). "Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve?" Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 261–272.
102. Twenge, J. M., Zhang, L., & Im, C. (2004). It's beyond my control: A crosstemporal meta-analysis of increasing externality in locus of control, 1960–2002. *Personality and Social Psychology Review*, 8, 308–319. U. S. Bureau of the Census, Statistical Abstract of the United States. Various years, 1925–2006 Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
103. Twenge, J.M. (2011). Narcissism and culture. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder* (pp. 202–209). Hoboken, NJ: Wiley.
104. Van der Nest, L. J. (2010). *Exploring the moderating effect of emotional intelligence on the relationship between narcissism and workplace aggression* (graduation thesis). Department of Industrial Psychology at the University, Stellenbosch.
105. Vazire, S., & Funder, D. C. (2006). Impulsivity and the self-defeating behavior of narcissists. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 154–165.
106. Veblen, T. (2008). *Teorija dokoličarske klase*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
107. Veselka, L., Schermer, J. A., & Vernon, P. A. (2011). Beyond the big five: The dark triad and the supernumerary personality inventory. *Twin Research and Human Genetics*, 14, 158–168.

108. Vogronić, N. (2015). *Povezanost narcizma sa samopoštovanjem i davanjem socijalno poželjnih odgovora*, završni rad, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Novi Sad, Univerzitet UNION, Beograd
109. Wallace, H. M. (2011). Narcissistic self-enhancement. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments*, 309–318. Hoboken, NJ: Wiley.
110. Washburn, J. J., McMahon, S. D., King, C. A., Reinecke, M. A., & Silver, C. (2004). Narcissistic features in young adolescents: Relations to aggression and internalizing symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 247–260.
111. Watson, P. J., & Biderman, M. D. (1993). Narcissistic Personality Inventory factors, splitting, and self-consciousness. *Journal of Personality Assessment*, 61, 41 – 57.
112. Watson, P. J., Grisham, S. O., Trotter, M. V., & Biderman, M. D. (1984). Narcissism and empathy: Validity evidence for the narcissistic personality inventory. *Journal of Personality Assessment*, 45, 159–162.
113. Watson, P. J., Hickman, S. E., & Morris, R. J. (1996). Self-reported narcissism and shame: Testing the defensive self-esteem and continuum hypothesis. *Personality and Individual Differences*, 21, 253 – 259.
114. Watson, P. J., Morris, R. J. (1991). Narcissism, Empathy and Social Desirability. *Personality and Individual Differences* 12 (6): 575-579.
115. Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 590–597.
116. Wolf, B., Momirović, K., Dzamonja, Z. (1992). *KOG 3 Baterija testova inteligencije*, SDPS, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
117. Wright, A.G.C., Pincus, A. L., Thomas, K.M., Hopwood, C.J., Markon, K.E. & Krueger, R.F. (2013). *Conceptions of Narcissism and the DSM-5 Pathological Personality Traits*, *Assessment* 20(3) 339– 352 sagepub.com/journalsPermissions.nav
118. Wu, J. & Lebreton, J.M. (2011). Reconsidering the dispositional basis of counterproductive work behavior: the role of aberrant personality. *Personal Psychology*, 64, 593–626
119. Wulach, J. (1988). The criminal personality as a DSM-III-R antisocial, narcissistic, borderline, and histrionic personality disorder. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 32, 185–199.
120. Young, S. M., & Pinsky, D. (2006). Narcissism and celebrity. *Journal of Research in Personality*, 40, 463–471.
121. Zeigler-Hill, V., Clark, CB., Pickard, JD. (2008). Narcissistic Subtypes and Contingent Self-Esteem: Do All Narcissists Base Their Self-Esteem on the Same Domains? *Journal of Personality* 76 (4): 753-774.

NARCISSISM AS AN INDICATOR OF MALADAPTIVE FORMS OF BEHAVIOR

Previous studies of crime have mostly been focused on identifying etiopathogenetical factors of offenders' personality. However, we have been interested if subclinical

personality traits of those who are not offenders, can be associated with maladaptive behavior, which (paradoxically) enviroment sees as successful. The assumption is that in the basis of this malign phenomenons is narcissistic structure, which is grandiose, vain, manipulative, considers that is special and it is emotionally off, and as the way as it is, carries the high level of crime risk. Besides that, we wanted to determine the level of narcissistic traits, as well as validity of applying the Narcissistic Personality Inventory NPI-40, which has been translated from english and modified in five-degree Likert's type scale. 2243 high school and faculty students were tested. It has been found that NPI-40 is high reliable with different factorial structure from the originally assumed and which qualifies youngs as assertive narcissists. Narcissism is positive related with machiavellianism, subclinical psychopaty, the desire for fame, materialism, self-esteem, manipulative love strategies, while there is no significant correlation with cognitive abilities. Narcissism is negatively related with empathy and conformity, as same as with traits of neuroticism. In social relations, narcissism predicts emotional distance, greed and excludes prosocial patterns, which consists of the essence for maladaptive behaviors. High narcissism may be adaptation on promoted values in public, which indicates the course of institutional acting in preventing maladaptive and criminal behavior.

Key words: Narcissism, NPI-40, Maladaptive Personality Structure

AFFECT REGULATION IN DELINQUENTS: CHARACTERISTICS AND CHANCE FOR PSYCHOLOGICAL INTERVENTIONS¹

MA Sonja Milojević

Institute of Criminological and Sociological Research

This manuscript represents the overview of theoretical and empirical knowledge on the specifics of affective regulation in delinquents and the possibility and effectiveness of psychological intervention, produced during almost three years of author's work on the project "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and Possibilities of Social Intervention".

In the first part of the chapter research innovations and contributions on the characteristics of the emotional life of the offenders are shown. Also, the critical review of the used methodology and the guidelines for the future studies are given. Based on some newly opened questions, the doctoral thesis, which is now work in progress, was designed. Its main goal is to better understand the connection between trauma and delinquency through the phenomena of attachment and mentalization.

Following part is dedicated to the analysis of existing psychological programs and methods of their adjustment to the conditions and the system in our country. The studies on potential obstacles or support for the implementation of interventions in the community are shown. In addition, the psychometric studies testing instruments for assessing various aspects of affective regulation, enabling further research in the field, were presented.

At that end, clinical, educational and research recommendations are derived. The importance of psychological treatment in resocialization of delinquents, greater involvement of practitioners at all levels, sensitivity to gender differences and a need for greater system support to the researchers in further training, are emphasized.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

Key words: delinquency, affect regulation, psychological interventions, gender differences, practitioners, attachment, mentalization

INTRODUCTION

Delinquency is highly relevant and often investigated phenomena nowadays. There are several reasons for that: 1. despite all the efforts to repress juvenile offending, the number of adolescents with antisocial behavior is still significantly high (Steffensmeier & Allan, 1996); 2. victimization is an important risk factor for many somatic and mental health impairments (Fortier, DiLillo, Messman-Moore, Peugh, DeNardi, & Gaffey, 2009); 3. people who commit violence are in increased danger of experiencing health problems or being exposed to life-threatening situations (Hrnčić, 2011); and 4. in addition to the fact that crime is expensive for the state and system, juvenile crime also bring the fear that future generation would not be able to build a better and safer future for all of us.

Different disciplines and scientific approaches are dealing with violent behavior in order to develop sufficiently comprehensive theory that explains rise and maintenance of crime and to be able to prevent and treat these phenomena. Thus, our research team in the Institute of Crimonological and Sociological Research, composed of lawyers, sociologists, psychologists, andragogists, pedagogics and anthropologists, has adopted an interdisciplinary approach to the crime. One group of those authors is focused on researching juvenile offending. Some of their work could be read in recent publications: Stevanović (2015), Igrački (2012), Nikolić and Joksić (2011), etc.

The most important part of my work on the project "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and Possibilities of Social Intervention" was dedicated to supporting and expanding the attachment studies in criminal psychology in Serbia, to open or to discuss some scientific, but also some practical questions together with my colleagues, and to help in improving the methodological praxis in the scientific community in our country. Many different theories deal with the crime psychology, still attachment theory (Bowlby, 1969, 1973, 1980) is one of those that are very popular and discussed between authors and it has important implications. Attachment is an essential human behavioral system, activated by stress, separation or danger, which purpose is to provide survival, comfort and safety (Bowlby, 1973). With increased age the child internalizes early experiences with attachment figure, usually mother, into internal working models of self and other (IWMs). It means that if mother was sensitive, responsive, caring and both physically and psychologically present, the child would probably develop a representation of self being understandable, lovable, worth, and IWM of mother as reachable, helpful and trustworthy. These positive expectations usually become generalized to the other relationships and situations and become the guideline for the future actions. On the other hand, a relationship with unresponsive, frightening and/or absent mother leads to developing of negative IWM of self as

unworthy, unacceptable, and hard to be loved, and IWM of mother as dangerous, unpredictable, and not understandable. Consequently, insecurely attached children will lack of trust to the others, would be less open to start and maintain relationships, probably will have more negative picture and less empathy for others, and have different problems in the interactions with others. Many researches have confirmed these suggestions (Van IJzendoorn, 1997). More important for us, more frequently negative IWMs have been found in children with conduct disorders (Deklyen & Greenberg, 2008), in delinquents (Fonagy et al., 1996; Van IJzendoorn et al., 1997) and significantly smaller percent of incarcerated people are found to be securely attached (Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 1997).

Attachment theory is also important for understanding the developmental pathway of other psychological aspects relevant to the field of criminological psychology. Namely, caregiver's behaviors of providing comfort and protection are the basis for developing mechanisms of self-regulations, such as mentalization and affect regulations (Fonagy, Gergely, Jurist, & Target, 2002). In a recently published paper, my mentor Assist. Prof. Aleksandar Dimitrijevic and I (2012) summarized contemporary theoretical and empirical knowledge useful for understanding the association between attachment and emotional development and the roll of affect regulation in the emergence of delinquent behavior in children.

So, this chapter will present those efforts, results we got and list the implications and recommendations based on empirical evidences we obtained. Firstly, studies on understanding emotional life of convicted delinquent minors will be presented. After that, the focus will be placed on discussion of possible psychological interventions in prevention, treatment and resocialization of juvenile offenders and on my colleagues and mine work on validation of important instrument for assessment relevant phenomenon. At the end, recommendations for the legal, health, educational and correctional system will be given.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL LIFE IN JUVENILE OFFENDERS

Supported by projects of Institute of Criminological and Sociological Research (47011) and Institute of Psychology (No 179018), my colleagues and I conducted a several studies on affect regulation in delinquents and children with behavioral problem. The first one (Milojevic & Dimitrijevic, 2014) dealt with not common attitude that delinquents differ from their peers in their lacking of affective component but that their cognitive side of empathy is well preserved (Baron-Cohen, 2011).

We compared the group of the 43 male incarcerated juvenile offenders with a 47 controls who filled in self-report and ability measure of cognitive empathy. The data showed no differences in self-report scores of the affective component of empathy. Instead delinquents perceived themselves as less capable of taking the vantage point of

another person and, when tested, prove themselves to be inferior in perceiving emotions and facial expressions.

These results are important because they suggest that convicted minors might have developmental problems in perceiving and understanding emotions and minds of others and could emphasize a need to help them to improve, (re)build their capacities in order to prevent or to treat violent behavior. It is important to note that the weaknesses of this and similar studies that use self-report measures are that we investigate subject's perceptions and traits but not capacities and abilities. That is why we also cannot say that delinquents have no impairment in capacity to react properly on the mental states of others, just that they perceive themselves on the same level in affect response as their peers do for themselves.

Another research done in cooperation with prof. Svenja Taubner from University in Klagenfurt, Austria, was investigating the attachment style and parents' (dis)appearance in male delinquents (Milojevic, Taubner & Dimitrijevic, under review). This study confirmed previous findings on the relation between attachment avoidance (negative IWM of others) and externalizing or delinquent behavior (Allen et al. 2002). Our results may point to a vicious circle of parental absence in combination with rejective parental behavior and in turn avoidant attachment strategies of the delinquent adolescents. But it also could suggest that maybe differential pathways may lead to 1) delinquency in general, being related to avoidance towards mothers, and 2) violent criminal behavior, being related to avoidance towards father.

The idea of different developmental pathways to delinquency in general and violent crimes could be very interesting for understanding the nature of phenomena, but this hypothesis needs much stronger evidences in future. To establish this, we would need to conduct longitudinal research that could provide us with some data about possible causal associations. Finally, this study brings the father as an important variable in understanding specifics in emotional life of delinquents. It might be interesting that fathers are as absent in criminological studies as they are absent in the real life of the delinquents.

Further, the empirical results on emotional intelligence (EI) in juvenile offenders were presented during the International Conferences on Emotional Intelligence in New York, USA (Milojevic, Altaras Dimitrijevic, & Jolic Marjanovic, 2013). Assist. Professors Ana Altaras Dimitrijevic and Zorana Jolic Marjanovic and I sought to establish the trait-EI profile of juvenile offenders as compared to adolescents from the general (non-clinical) population. Study participants were 45 juvenile offenders and 54 adolescents from the general population. The two groups equaled with respect to years of schooling. According to the results of ANCOVAs, with age as the covariate, the delinquent group scored significantly lower on global trait EI, and on three out of four factors: Emotionality, Well-being, and Self-control. Thus, the delinquents exhibit lower self-efficacy when it comes to perceiving, expressing, and regulating emotions, and are more likely to have a gloomy vision of their present and future. Also, according

to *a posteriori* classification results, 73.3% of participants would be correctly classified into their respective groups based on trait EI.

Another question came to our mind – are the attachment style to both mother and father and capacity to empathize somehow related to peer-perceived behaviors and group roles in early school years? If so, these results could give us some valuable practical suggestions how to improve peer relations and problems in behavior in school aged children.

We asked 285 children aged 8 to 13 from four state schools in Belgrade to participate in the research (Banjac & Milojevic, 2015). The data demonstrate that prosocial competences are attributed to children with higher empathy levels and secure attachment, while children characterized as bullies had more negative model of others and lower emotion recognition ability. This may suggest that the child's experience in early relations with parents – mother's predictability, availability and security that allowed curiosity and courage to explore the world and relationships with other people in addition to father's sensitive responsiveness and acceptance – led to construction of positive self-image. This, along with developed ability of those children to accurately recognize and understand other people's emotions could be jointly connected with greater number of positive peer relations (Bergin & Bergin, 2009, Warden & MacKinnon, 2003).

The findings about bullies are in line with theoretical assumption that the expectations of other person being threatening, dangerous, unpredictable prevents or distorts the experience of inner world (Allen, Fonagy, & Bateman, 2008; Bowlby, 1980). The children assessed as bullies can misinterpret other people's fear or sorrow as anger or aggressions directed towards them and therefore react violently. This finding can suggest that it is not only question about adequate reaction to other people's emotions (Warden & MacKinnon, 2003) but also inability to recognize them correctly, which could be in line with my own previous research on delinquents (Milojevic & Dimitrijevic, 2014).

Interesting result was that children labeled as sympathetic have more negative IWM of self in relationship with the mother. That could maybe be understood in terms that children who feel special vulnerability and fear of abandonment due to the feeling that they are not good enough have higher motivation and invest more effort to understand and satisfy other people's emotions and needs.

Based on this research, two major recommendations for educational practice would concern the importance of working with children on developing their ability to correctly identify their own and other people's inner states, as well as developing emotion vocabulary, and also involving parents in this process.

All presented researches might help us to better understand characteristics of emotional life of adolescents with antisocial behavior, although most of them are done on the small, but representative, sample of incarcerated convicted male minors in our country. This information emphasizes the already known fact that female offenders are usually invisible for the researches but also for legal, health and educational systems. Female violence is rarely differentiated in theory from male one and justice systems

usually behave pretty much extremely toward it – deny it or punish it more strongly than male violence (Chesney-Lind, 2002).

In our country there are very few authors dealing with this topic (e.g. Nikolić-Ristanović & Čopić, 2014) and this might present the line of the studies which still needs to be conducted. Together with my colleague Sonja Banjac, I presented characteristics of development, perseveration and treatment of antisocial behavior of female adolescents, particularly describing their emotional life (Milojevic & Banjac, 2014a). Association of female delinquency and insecure attachment, difficulties in developing mechanisms of self-regulation and empathy capacities, as the consequence of early family trauma was emphasized. We also offered the assumptions about the gender differences in the context and meaning of criminal act and about the inner world of the delinquents - insecure attachment type, mentalization level and degree of empathy development, so that this text could give some directions and open questions for future studies in criminal psychology.

Having in mind all the results and data we collected, questions still being unresolved and also some weaknesses and limitations of previous researches we conducted, I have started doing my PhD thesis "The roll of attachment and mentalization in understanding the relationship between trauma and delinquency" (mentor: Assist. prof. Aleksandar Dimitrijevic). Starting points were the following conclusions from the previous studies: 1. high frequency of early attachment trauma in delinquents, 2. greater presence of insecure attachment style and regulation mechanisms impairment in both samples of traumatized adolescence as in juvenile offenders, 3. lack of data about female violence, and 4. the need to include more objective and widely recognized instruments. Scientific question was: how do some traumatized children become delinquents and the others not, and what could be the developmental role of attachment and self-regulation mechanisms. We adopted this question for main study question – how do the delinquents differ from their peers from institutions for children without parental care in attachment and mentalization?

Participants were both male and female adolescence from correctional institutions in Serbia and from institutions for children without parental care. With a help of Institute of psychology and project "Trauma, Trust, and Memory" that is funded by German DAAD, we were able to give some motivational money to all adolescents that were involved in the study.

Again, supported by the project "Trauma, Trust, and Memory", several colleagues and I had the opportunity to pass the training for coding The "Reflective Functioning scale" (RFs, Fonagy, Target, Steele, & Steele, 1998) from the "Adult Attachment Interview" (AAI, George et al. 1996) and after that to pass the test and receive a certificate for being a reliable RFs coders. That gave me a possibility to use in my PhD these two measures that are at this moment the golden standards for assessing the mentalization and attachment in the scientific community. As we do not have any reliable AAI coder in Serbia at this moment, my mentor and I decided to also include a self-report measure to assess the attachment style. In addition, we asked the participants to fill in the very commonly cited instrument for assessing early trauma experience, which was also its first use in our country.

We are now in the process of coding the RFs interviews and in hope that we will find some financial support to provide the training for reliable AAI coders and be able to use all the data we collected. That would be scientifically important having in mind that the similar research has not been conducted yet, but also it would be valuable for praxis because it would give us clearer and more valid answers on the starting question.

This study was also a pilot study on gender differences in criminal psychology and we believe that obtained results will give some recommendations for professional community, and also provide us with some directions for the further researches.

DISCUSSION ON PRACTICAL INTERVENTIONS

Many studies worldwide showed the effectiveness of psychological interventions (e.g. Berlin, Zeanah & Lieberman, 2008). The overview of the most common and important programs was presented in national paper (Milojevic & Dimitrijevic, 2012), also for those interventions that are gender specific (Milojevic & Banjac, 2014a), and the western world praxis in field of prevention, treatment and resocialization of juvenile offenders were presented on the national conference (Milojevic & Banjac, 2012).

In the recent years, on the basis of principles outlined in the research, there has been development of attachment and mentalization prevention programs that mainly focus on reduction of school violence and bullying. The most notable of these programs, "The Peaceful Schools Project: A Mentalizing Social System", assumes that child should be seen as a symptom of social systems unable to mentalize (Twemlow & Fonagy, 2006).

Prevention program that is usually cited is "Mentalization based treatment" (Allen & Fonagy, 2006) which could be used in prevention work with adolescents, but also with parents from risk groups. The main goal of this program is enhancing the capacity to think on once own and others internal contents. It can be adapted for treatment of institutionalized adolescents, but also for work with their families (Asen & Fonagy, 2011; Bateman & Fonagy, 2008; Midgley & Vrouva, 2012). The condition for application in the family is the participation of all the of its members, but the results are directed to what the delinquent needs the most: improving the understanding of the psychological contents of each family member, rejection of coercion and punishment as corrective actions, improving self-control and regulation of affects in family communication etc.

One of the most famous and gender sensitive program is the "Multidimensional treatment in foster care", which is on the list of recommended interventions for treating delinquency (Elliott, 1998). It has been proved to be very effective in the treatment of delinquent girls (Chamberlain, Leve, & DeGarmo, 2007), improving their school success (Leve & Chamberlain, 2007) and reducing the number of unwanted pregnancies (Kerr, Leve, & Chamberlain, 2009). Recent research has confirmed its effectiveness in working with girls who were victims of violence (Smith, Chamberlain & Deblinger, 2012). This program includes accommodation of adolescent in foster family, which has been previously trained for the purpose of intervention. In the foster

care adolescent receives support, security and experiences the conditions that are the closest to those in ordinary life. He/she attends a regular school and has regular meetings with therapist. The important side is that a multidisciplinary team monitors and supports foster families, but also provides intense psychological help to the biological family, where adolescent is supposed to return after the program is finished.

On the other hand, studies of psychotherapy effects are very rare in Serbia in general, especially when psychological treatment of delinquents is concerned. To our knowledge, the only research of psychotherapy effectiveness in Serbian prisons is the one that is still in the process and which is carried out by our Institute colleagues (Dr. Jelena Želeskov Đorić and her team). Having in mind that psychotherapy itself or any other psychological intervention is unavailable for juvenile delinquents during their stay in correctional institutions or after that, initiating this topic becomes even more important.

During the project "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and Possibilities of Social Intervention" we conducted the studies that are possible in the present state system and that are less financially demanding, but that are nevertheless important for the development and implementation of psychological interventions.

In fact, when considering a strategy of prevention, treatment and social reintegration of certain groups or in education and promotion of certain models of behavior and life, the beliefs, attitudes and practices of lay people about certain phenomenon should be explored. For example, researches show that implicit theories about the possibilities of solving problems in close relationships are associated with the incidence of violence in these relationships (Cobb, DeWall, Lambert, & Fincham, 2013), beliefs and attitudes about health are connected with making decisions about the treatment (Hughner & Kleine, 2008) and the beliefs about the nature of intelligence are associated with academic achievement (Blackwell, Trzesniewski, & Dweck, 2007).

That is why the aim of our study was to investigate the implicit theories about the causes of juvenile delinquency in lay people; possible gender, education or age differences; as well as the link between previous contacts with the convicted adolescents and these theories (Milojevic, Banjac & Želeskov Đorić, 2015). For the purpose of this study we construed "The Implicit Theories of Delinquency questionnaire" that participants filled in. Before they saw instrument's items, participants were asked to write in their own words what they consider to be the main causes of antisocial behavior in adolescents.

Six theoretically explicable implicit theories of causes of delinquency were identified in the questionnaire (Bad social relationships, Low affect regulation, Traumatic experience, Biological factors, Bad value system, Spoiled), as well as the gender, education and age differences, while there was no connection between previous contacts with the convicted adolescents and documented implicit theories about causes of delinquency. Men emphasized the role of Bad social relationships and Bad system of value, and women gave more power to factor Traumatic experience. Higher educated people chose the Bad system of value more frequently as cause of juvenile offending, and younger participants highlighted the Bad social relationships.

The important thing is that participant attributed the least relevance to the factors Biological factor and Spoiled.

Qualitative analyses of lay theories that people freely wrote before filling in the questionnaire abstracted five somewhat different factors – Family problems, Social norms, Social learning, Excitement, Low affect regulation. The fact that trauma was not mentioned in those free associations nor extracted in previous studies (e.g. Tyson & Hubert, 2000) could be a signal that even though the trauma is often public topic and researches show the increase in prevalence of violence and abuse, this theme is still sensitive and incompatible with everyday thoughts about some phenomena.

On the other hand, participants emphasized the role and the meaning of crime in the life of the minors as a possible cause. Antisocial behavior could be a way to get excited, to defy the system or to fulfill the need for causing pain to the other.

These results could give us the direction for planning the intervention programs in community – for example, education and sensitization of people about the trauma and domestic violence and proper reactions in those situations; education of media about how important is that young people have of good social models and about the ways to make and promote them; continued work to build a better system of values etc. For the researchers this could be a suggestion to study the personal meaning of crime and what psychological benefits it brings to the delinquents. Also, these results indicate that participants perceive delinquency more as an outcome of difficult life experiences and conditions than innate characteristic of the person.

In this study we analyzed delinquent behavior in general, but results might have been different if we had brought some specific types of crime in focus. Also, variable "previous contact with delinquents" could have been more important if we had asked in which context participants met the offender. Those could also be possible directions for the future research.

The helping professionals, who work with delinquents every day in the correctional institutions, social work centers or in the health system, are the very important figures in the process of treatment. Many studies have showed that the situation in this area is alarming, and that, in short, helping professionals are not more empathetic than administrative workers (Radovanović, 1991, 1993; Žegarac, 1997; Mitić, 2007). In order to understand these results thoroughly we wanted to know whether they could also be applied to students who study to become helping professional, or this worrying situation occurs only after years of working in conditions that lead to burning out.

Therefore, we compared psychology students with students who have chosen non-helping professions in psychological features important for helping activities: attachment and empathy (Dimitrijevic, Hanak & Milojevic, 2011). The results showed the greater prevalence of secure attachment pattern, higher empathic capacity, better mentalizing, and more positive model of the other among the future helpers. These differences between student groups are present at the enrolment, with gender being

controlled. Finally, the prevalence of the secure attachment pattern and high empathy scores rises with the years spent at studying psychology.

These data could lead to a conclusion that psychology studies are chosen by persons with higher motivation and capacities for helping professions. Although women outnumber men, differences between the future helping professionals and others cannot be explained by the gender structure of the sample, since men in the helping professions have better results than women in the non-helping ones. However, we should pay attention also on the fact that non-helpers group was very heterogeneous in its structure so we cannot be sure that differences between students with different year of studying at different faculty represent a real picture as it would be if students from just one faculty were available for the study. Also, we should have in mind that psychology students may not be representative enough for the all helping professions, so we might limit our conclusion only on them. Despite that, these might be the evidences that problems do not exist from the beginning (that unprepared or inadequate people choose to be helpers), but that some other factors are related to the negative picture authors found in the previous studies. To understand better these factors we need further researches. This is a topic of great importance if we are considering how to help in treatment of delinquent, because first step should be to help those who work with them.

Another important thing is how the helpers perceive offenders and causes of delinquency, having in mind that implicit theories guide someone's actions and attitudes toward some phenomena. For example, the impact of implicit theories proved in carrying out intervention programs in different fields and professions, such as HIV prevention (Reid, Dovidio, Ballester, & Johnson, 2014), improving the legal status of illegitimate children (Maldonado, 2011) or to help children whose parents are in prison (Dawson Brookes, Carter, Larman, & Jackson, 2013). One study conducted during the project "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and Possibilities of Social Intervention" and presented on the international conferences (Milojevic & Banjac, 2015) specifically explored attitudes of the psychologists who would be involved in the process of education and prevention in the community, destigmatization programs and those who would be in charge to provide support and treatment to delinquents.

Study participants were highly educated laypeople (N=97) and graduated psychologist (N=81), and gender distribution in both subsamples was similar (42% of men and 58% of women). Participants completed already mentioned The Implicit Theories of Delinquency questionnaire.

Five components of implicit theories were identified using factor analysis – weak affect regulation, negative social values, traumatic experience, biological deficits and poor socioeconomic status. In both subsamples the greatest significance was assigned to factors traumatic experience and poor socioeconomic status, and the lowest to biological deficits. Two-factor analysis with age as covariate showed that psychologists less state negative social values and biological deficits as causes of delinquency, while male participants in both groups highlight biological deficits, traumatic experience and negative social values more than women.

Although psychological literature points out the significance of problems in affect regulation, helping professionals haven't brought up this factor more than the controls. Contradictory to previous findings, male participants emphasized internal factors of committing the crime more than women.

Of course, it would be interesting to analyze answers to open questions, which are not given in advance since only the questionnaire was used. Also, important variable could be if psychologists have worked with delinquents, to understand better for example how the work in correctional institution is related to attitude toward the juvenile offending.

Even though we should be cautious in conclusion faced by the limitations I listed, these results could give us some important knowledge useful in a process of developing the treatment programs. Some implications are useful for educational praxis. We could ask what psychology students learn about the delinquency. How are they prepared to work with this specific group of traumatized children who act violently toward the others. An important question would also be whether study curriculum entails some practical training and learning of skills, such as how to talk to people, how to find out what they need and what they feel, how to react to their feelings and demands or requests, what to do when they become overwhelmed by feelings which is inevitably occurring after every day work with people who are suffering. This kind of education could help later in prevention of burning out symptoms.

Also, we should think about those that already work with juvenile offenders, as it was mentioned above. They should be asked what kind of help or support they need – would it be some kind of additional education, do they need individual meetings that would provide them with psychological help, or some kind of group meeting that would enable them to communicate and ventilate emotions or to ask about difficult cases in praxis. This should be explored in the future researches.

VALIDATION OF INSTRUMENTS

As it was noted several times above, methodological issues are the most often limitations and difficulties in the researches in our country. In psychological studies we lack standardized instruments and objective measures such as tests, experimental procedures etc. for which the trainings and/or copyrights are unreachable to our authors. The work on validation and improvement of the instruments could give us clearer and more useful results and enable communication and comparison with findings from other countries. This is the reason why psychologists from our team have joined the colleagues from Institute of psychology in the process of standardization of some psychological measures (e.g. Mededović, 2012).

Together with several colleagues I have been working on translation and validation of couple of psychological instruments. As we are in the middle of that process only one part of the data has been presented so far. During the psychological conference (Banjac & Milojevic, 2014; Milojevic & Banjac, 2014b) we showed the results on

validation of the "Reading Mind in the Eyes" test version for children and adolescents (Baron-Cohen, Wheelwright, Spong, Scahill, & Lawson, 2001) and Child version of the "Experience in close relationships" (Brenning et al., 2011). The first one, test of cognitive empathy showed weak psychometrical characteristics, even though it is one of the rarely available and popular cognitive ability measures. On the other hand, child version of very widely used and reliable attachment style measure in the western scientific world, The "Experiences in Close Relationships revised" (Fraley, Waller, & Brennan, 1998; adult version already translated and validated in Serbian in Hanak & Dimitrijevic, 2013) demonstrated very good psychometrical properties and discriminative and predictive power. This 36-item Lykert-type questionnaire has two versions - to assess the attachment style to mother and father separately.

In addition, we are currently working on translation and validation of The Trait Emotional Intelligence Questionnaire – Adolescent Form (TEIQue-AF; Petrides, 2009). It is a 153-item self-report measure yielding a global trait EI score and scores on four factors: Well-being, Self-control, Emotionality, and Sociability. Together with Assist. Professors Ana Altaras Dimitrijevic, Zorana Jolic Marjanovic and Aleksandar Dimitrijevic I am working on paper that will present the results of this process – the evidences of reliability and discriminative validity of the questionnaire.

We are on the beginning of the validation process of other psychological instruments. Some of the data will be presented in my PhD thesis, but also in several other master and PhD thesis and researches of colleagues that are working with us on this process.

RECOMMENDATIONS

The real value and relevance of scientific work is in its possibility to give us implications and guidelines for professional praxis. At the end, I would like to summarize and highlight the most important practical recommendations that can be derived from my work and work of my colleagues during these project's years.

Recommendations for improvement of scientific work in the field of delinquency:

- In order to conduct all the relevant studies, researchers need system and financial aid for trainings that would provide researchers methodological knowledge and skills that would help them to include the most suitable instruments and research designs.
- Certain conditions are necessary and essential for the work of researchers, such as access to the good databases of literature and the availability of magazines with high impact factors, availability of foreign conferences and exchange of information with experts in the field, scholarships for visits of foreign laboratories and universities etc.
- Practitioners, helping professionals who work with the delinquents, should be the part of the research team and help using their experience, knowledge and the insight from practice.

- System should support and encourage interdisciplinary project and cooperation with other institutes that would bring more comprehensive and more advance approach to the topic.
- Some directions for future studies are given, for example instrument validation, research of psychotherapy effects etc.
- Recommendations for educational field:
  - Affect regulation seems to be an important correlate of delinquent behavior. Valuable preventive actions would consist of programs that inform community, parents, teachers about significance of affect regulation for normative child development and provide them some practical guidelines how to support it.
  - We also gave some evidences about good preventive and treatment interventions that could be adopted in schools setting.
  - Studies on Faculties' curriculums are needed in order to improve the educational systems of future helping-professionals. We also emphasized the importance of practice in interviewing, ventilation of emotions, bearing with negative and overwhelming affect etc.
  - Participation of practitioners in education process of future helping professionals could fill in some gaps between academic and practical field.
  - Continued education of helping-professionals is also of great importance. They should be informed about contemporary theories and research results, directions of prevention, treatment and resocialization.
- Recommendations for the treatment of juvenile offenders:
  - Best treatment is early prevention! That implies early recognition of children and families in risk (the presence of domestic violence, absence of parents and caregivers, poor living conditions etc) and introduction of programs that aim to integrate trauma both in children and in parents, develop the capacity to empathize, teach parental skills and nonviolent types of interactions.
  - In the Anglo-Saxon literature and practice there is a tendency towards deinstitutionalization and more humane treatment of juvenile offenders - closing corrective institution of asylum type and referral of children in foster families that are supported by multidisciplinary teams.
  - Treatment and correctional programs must include psychological and psychotherapeutic interventions that would be focused on facing and healing the consequences of early trauma, (re)building of trust and attachment relationships, development of mentalization and affect regulation and learning social skills
  - Gender differences should be taken into account in providing a treatment! Professionals should be sensitive for the evidences that show that: female offenders were more often abused than male, and more often experienced sexual maltreatment; they usually commit crimes after victimization; they are overwhelmed

by feeling of helplessness and life-threat; their antisocial act is usually related to their relationship – they commit a crime to run away from or to keep the important relationship; they have a strong feeling of self-misery, marginalization and grievance.

- Continued help and support in process of rehabilitation that would decrease chances of recidivism - facilitations for employment, assisted housing, availability of psychological counseling and support after leaving the correctional institution, support and psychological help to family of origin, preparation of community to accept the former delinquent and support of his/her (re)integration, empowerment of social work centers etc.
- There are several different intervention programs which have proved to be successful, but to implement them permanently to our system we need studies of effectiveness.
- Good quality treatment should also include systematic support and help to the practitioners that work with delinquents – availability of individual or group psychotherapy, supervisions, group meetings for ventilation of emotions and exchange of experiences etc.

ACKNOWLEDGMENTS

All the conducted studies were approved by the Serbian Ministry of Internal Affairs and significant part was also financially supported by the Projects No.179018 of Ministry of Education, Science, and Technological Development. Special thanks are due to the DAAD project "Trauma, trust and Memory". I would like to express gratitude to the management and staff of the primary schools in Serbia, the rehabilitation institution for juvenile delinquents in Kruševac, Serbia and to the to the management and staff of the institutions for children without parental care in Belgrade, Serbia that participated in the study. We have special appreciation for students and inmates who volunteered to participate in the research. Last but not the least, I would want to thank the colleagues who went throughout the research process and conducted this study together with me.

LITERATURE

1. Allen, J. P., Marsh, P., McFarland, C., McElhaney, K. B., Land, D. J., Jodl, K. M., & Peck, S.(2002). Attachment and autonomy as predictors of the development of social skills and delinquency during mid-adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*,70(1):56-66.doi:10.1037//0022-006X.70.1.56
2. Allen, J.G. & Fonagy, P. (2006). *Handbook of mentalization-Based Treatment*. John Wiley & Sons, Ltd
3. Asen, E. & Fonagy, P. (2011). Mentalization-Based Family Therapy. In: A.Bateman & P. Fonagy (eds). *Handbook of Mentalizing in Mental Health Practice*, 107-128. Washington, DC: American Psychiatric Association.

4. Banjac, S. & Milojević, S. (2014). Psihometrijske karakteristike srpskog prevoda testa prepoznavanja izraza lica (RMET). 62. Naučno-stručni skup psihologa Srbije "Profesionalni razvoj psihologa".86-87.
5. Banjac, S. & Milojević, S. (2014). Psihometrijske karakteristike srpskog prevoda testa prepoznavanja izraza lica (RMET). 62. Naučno-stručni skup psihologa Srbije "Profesionalni razvoj psihologa".86-87.
6. Banjac, S., & Protić (Milojević), S. (2015). Exploring association between attachment, empathy and social competence in primary school children. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 1-2*.
7. Baron-Cohen, S. (2011). *Zero degrees of empathy: A new theory of human cruelty*. Penguin UK.
8. Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Spong, A., Scahill, V., & Lawson, J. (2001). Are intuitive physics and intuitive psychology independent? A test with children with Asperger Syndrome. *Journal of Developmental and Learning Disorders*, 5(1), 47–78. Retrieved from http://docs.autismresearchcentre.com/papers/2001_BCetal_kidseyes.pdf
9. Bateman, A. & Fonagy, P. (2008). 8-Year Follow-Up of Patients Treated for Borderline Personality Disorder: Mentalization-Based treatment versus Treatment as Usual. *Am. J. Psychiatry*. 165, 631-638.
10. Bergin, C., & Bergin, D. (2009). Attachment in the classroom. *Educational Psychology Review*, 21(2), 141-170.
11. Berlin, L.J., Zeanah, CH., & Lieberman, AF. (2008). Prevention and intervention programs for Supporting Early Attachment Security. In: J. Cassidy & P.R. Shaver (eds). *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications*, 745-61. New York: The Guilford Press.
12. Blackwell, L. S., Trzesniewski, K. H., & Dweck, C. S. (2007). Implicit theories of intelligence predict achievement across an adolescent transition: A longitudinal study and an intervention. *Child development*, 78(1), 246-263.
13. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Attachment (Vol. 1)*. New York: Basic Books
14. Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation: Anxiety and anger (Vol. 2)*. New York: Basic Books
15. Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Loss, sadness and depression (Vol. 3)*. New York: Basic Books.
16. Brenning, K., Soenens, B., Braet, C., & Bosmans, G. (2011). An adaptation of the Experiences in Close Relationships Scale-Revised for use with children and adolescents. *Journal of Social and Personal Relationships*, 28(8), 1048-1072. doi: 10.1177/0265407511402418
17. Chamberlain, P., Leve, L. D., & DeGarmo, D. S. (2007). Multidimensional treatment foster care for girls in the juvenile justice system: 2-year follow-up of a randomized clinical trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75, 187–193.
18. Chesney-Lind, M. (2002). Criminalizing victimization: The unintended consequences of pro-arrest policies for girls and women. *Criminology & Public Policy*, 2(1), 81-90.
19. Cobb, R. A., DeWall, C. N., Lambert, N. M., & Fincham, F. D. (2013). Implicit Theories of Relationships and Close Relationship Violence Does Believing Your Relationship Can Grow Relate to Lower Perpetration of Violence?. *Personality and social psychology bulletin*, 39(3), 279-290. DOI: 10.1177/0146167212473159

20. Dawson, A., Brookes, L., Carter, B., Larman, G., & Jackson, D. (2013). Stigma, health and incarceration: Turning the tide for children with a parent in prison. *Journal of Child Health Care*, 17(1), 3-5. DOI: 10.1177/1367493513478136
21. Deklyen, M., & Greenberg, M.T. (2008). Attachment and Psychopathology in Childhood. In: J. Cassidy & P.R. Shaver (eds.). *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*, 637-65. New York: The Guilford Press.
22. Dimitrijević, A., Hanak, N., i Milojević, S. (2011). Psihološke karakteristike budućih pomagača: empatičnost i vezanost studenata psihologije. *Psihologija*, 41(2): 97-115.
23. Elliott, D. S. (Ed.). (1998). *Blueprints for violence prevention*. Boulder: Institute of Behavioral Science, University of Colorado.
24. Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E., & Target, M. (2002). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press.
25. Fonagy, P., Leigh, T., Steele, M., Steele, H., Kennedy, R., Mattoon, G., Target, M., & Gerber, A. (1996). The relation of attachment status, psychiatric classification, and response to psychotherapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 22–31.
26. Fonagy, P., Target, M., Steele, H., & Steele, M. (1998). Reflective-functioning manual, version 5.0, for application to adult attachment interviews. London: University College London.
27. Fortier, M. A., DiLillo, D., Messman-Moore, T. L., Peugh, J., DeNardi, K. A., & Gaffey, K. J. (2009). Severity of child sexual abuse and revictimization: The mediating role of coping and trauma symptoms. *Psychology of Women Quarterly*, 33(3), 308-320.
28. Fraley, R.C., Waller, N.G., & Brennan, K.A. (2000). An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 350-365. doi: 10.1037/0022-3514.78.2.350
29. George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1985). *Adult attachment interview (AAI)*. Unpublished manuscript, university of California at Berkeley.
30. Hrcic, J. (2011). *Depresija i delinkvencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
31. Hughner, R. S., & Kleine, S. S. (2008). Variations in lay health theories: Implications for consumer health care decision making. *Qualitative health research*, 18(12), 1687-1703. DOI: 10.1177/1049732308327354
32. Igrački, J. (2012) Uloga policije u prevenciji maloletničkog prestupništva, U: Kron, L. (ur.) *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. str.399-408
33. Kerr, D. C. R., Leve, L. D., & Chamberlain, P. (2009). Pregnancy rates among juvenile justice girls in two RCTs of Multidimensional Treatment Foster Care. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77, 588–593.
34. Leve, L. D., & Chamberlain, P. (2007). A randomized evaluation of Multidimensional Treatment Foster Care: Effects on school attendance and homework completion in juvenile justice girls. *Research on Social Work Practice*, 17, 657–663.
35. Maldonado, S. (2011). Illegitimate Harm: Law, Stigma, and Discrimination Against Nonmarital Children. *Florida Law Review*, 63, 345.
36. Mededović, J. (2012). Da li je Amoralnost šesti faktor ličnosti? Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 30, 7-31.

37. Mededović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. *Psihologija*, 45, 277-294.
38. Midgley, N. & Vrouva, I. (2012). *Minding the Child: Mentalization-based interventions with children, young people and their families*. London: Routledge.
39. Milojević, S. & Banjac, S. (2014b). Psihometrijske karakteristike srpskog prevoda dečije verzije upitnika iskustvo u bliskim odnosima (ECR-RC). 62. Naučno-stručni skup psihologa Srbije "Profesionalni razvoj psihologa". 85-86
40. Milojević, S. & Banjac, S. (2015). Is Studying Psychology Associated With Implicit Theories About The Causes Of Delinquency? 11th Days of applied psychology, Nis, Serbia
41. Milojević, S., & Banjac, S. (2012). Psihološke intervencije u prevenciji i tretmanu maloletničkog prestupništva. Skup "Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju", Šabac
42. Milojević, S., & Banjac, S. (2014a). Specifičnosti emocionalnog života maloletnih prestupnica. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 1-2*, 29-43.
43. Milojević, S., & Dimitrijević, A. (2012). Socioemocionalni model nastanka maloletničke delinkvencije i njegove praktične implikacije. *Engrami*, 34(1), 71-81.
44. Milojević, S., & Dimitrijević, A. (2014). Empathic capacity of delinquent convicted minors. *Psihologija*, 47(1), 65-79.
45. Milojević, S., Altaras Dimitrijević, A., & Jolić Marjanović, Z. (2013) No Future for me: The Trait EI profile of Juvenile Offenders. ICEI2013, New York
46. Milojević, S., Banjac, S. & Želeskov Đorić, J. (2015). Implicitne teorije o uzrocima delinkvencije. U: I. Stevanović. *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
47. Milojevic, S., Taubner, S., & Dimitrijevic, A. (under review). Self-reported attachment to parents in convicted male juvenile delinquents.
48. Mitić, M. (2007). Empatičnost i samopoštovanje zdravstvenih i administrativnih radnika. Neobjavljen diplomski rad. Departman za psihologiju Univerziteta u Niš
49. Nikolić, Z. & Joksić, V. (2011). *Maloletnička delinkvencija - socijalno-psihološki i krivičnopravni aspekti*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
50. Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S. (2014) Programs for female prisoners and positive criminology and victimology: the case of Serbia, u: Ronel, N., Segev, D. (ur.) *Positive Criminology*, London: Routledge: 319-338.
51. Petrides, K. V. (2009). *Technical manual for the Trait Emotional Intelligence Questionnaires (TEIQue)*. London: London Psychometric Laboratory.
52. Radovanović, V. (1991). Empatija kao veština i podsticajni činilac profesija koje pružaju pomoć. U *Pravci razvoja teorije i prakse obrazovanja odraslih* (str. 159–173). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.
53. Radovanović, V. (1993). Empatichnost srednjoškolskih nastavnika. *Psihologija*, 26(1–2), 11–50.
54. Reid, A. E., Dovidio, J. F., Ballester, E., & Johnson, B. T. (2014). HIV prevention interventions to reduce sexual risk for African Americans: The influence of community-level stigma and psychological processes. *Social Science & Medicine*, 103, 118-125. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.06.028>

55. Smith, D.K., Chamberlain, P. & Deblinger, E. (2012). Adapting Multidimensional Treatment Foster Care for the Treatment of Cooccurring Trauma and delinquency in Adolescent Girls. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 5, 224–238
56. Steffensmeier, D. J., & Allan, E (1996). Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending. *Annual Review of Sociology* 22:459–487.
57. Stevanović, I. (2015). *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
58. Twemlow, S.W., & Fonagy, P.(2006) Transforming Violent Social Systems into Non-Violent Mentalizing Systems: An Experiment in Schools. In: JG Allen & P. Fonagy (eds). *Handbook of mentalization-Based Treatment*, 289-306. John Wiley & Sons, Ltd.
59. Tyson, G. a, & Hubert, C. (2000). Australian adolescents' explanations of juvenile delinquency. *Australian Journal of Psychology*, 52(2), 119–124. doi: 10.1080/00049530008255377
60. Van IJzendoorn, M.H. (1997). Attachment, Emergent Morality, and Aggression: Toward a Developmental Socio-emotional Model of Antisocial Behaviour. *International Journal of behavioral development*, 21(4), 703-27.
61. Van IJzendoorn, M.H., & Bakermans-Kranenburg, M. (1997). Intergenerational Transmission of Attachment: A move to Contextual level. In: L. Atkinson & K.J. Zucker (ed.) *Attachment and psychopathology*, 135-70. New York & London: The Guilford Press.
62. Van IJzendoorn, M.H., Feldbrugge, J.T.T.M., Derks, F.C.H., De Ruiter, C., Verhagen, M.F.M., Philipse, M.W.G., Van der Staak, C.F.M., & Riksen-Walraven, J.M.A. (1997). Attachment Representations of Personality Disordered Criminal Offenders. *American Journal of Orthopsychiatry*, 67, 449–59.
63. Warden, D., & Mackinnon, S. (2003). Prosocial children, bullies and victims: An investigation of their sociometric status, empathy and social problem-solving strategies. *British Journal of Developmental Psychology*, 21(3), 367-385.
64. Žegarac, N. (1997). Empatijski stil u jednoj pomažućoj profesiji. U S. Joksimović, S. Gašić- Pavišić i Lj. Miočinović (Ur.), *Vaspitanje i altruizam* (str. 308–319). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

AFEKTIVNA REGULACIJA KOD DELINKVENATA: KARAKTERISTIKE I MOGUĆNOSTI PSIHOLOŠKE INTERVENCIJE

Ovaj rad predstavlja rezime teorijskih i empirijskih saznanja o specifičnostima afektivne regulacije delinkvenata, te mogućnostima i dometima psiholoških intervencija, istraživane tokom skoro tri godine rada autora na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije".

U prvom delu poglavlja prikazane su inovacije i doprinosi istraživanja o karakteristikama emocionalnog života prestupnika, ali je dat i kritički osvrt na korišćenu metodologiju i predložene su smernice za buduće studije. Iz nekih novootvorenih pitanja proizašla je i doktorska teza čija je izada u toku, a njen glavni cilj je da se bolje razume veza između traume i delinkvencije kroz fenomene vezanosti i mentalizacije.

Nastavak je posvećen razmatranju postojećih programa psiholoških intervencija i načinima njihovog prilagođavanja uslovima i sistemu u našoj zemlji. Prikazana su i istraživanja potencijalnih prepreka, ali i oslonaca u sprovođenju intervencija u zajednici. Pored toga, predstavljene su i psihometrijske studije provere instrumenata za procenu različitih aspekata afektivne regulacije, koje omogućuju dalja istraživanja u oblasti. Na kraju su izvedene kliničke, obrazovne i istraživačke preporuke. Istaknuta je važnost uvođenja psihološkog tretmana u program resocijalizacije delinkvenata, većeg uključivanja praktičara na svim nivoima, osetljivosti za rodne razlike i potreba za većom sistemskom podrškom istraživačima u daljem usavršavanju.

Ključne reči: delinkvencija, afektivna regulacija, psihološke intervencije, rodne razlike, praktičari, vezanost

PARTICIPACIJA I KVALITET ŽIVOTA PORODICA SA DETETOM S CEREBRALNOM PARALIZOM¹

MA Milena Milićević

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Promene su sastavni deo životnog ciklusa svake porodice. Međutim, pred porodice sa decom sa ometenošću se svakodnevno stavljaju brojni izazovi usled kojih se svakodnevna porodična dinamika menja. Dimenzije promena koje zahvataju porodični život se mogu uočiti u različitim aspektima porodičnog života. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi participacija u kućnom okruženju dece s cerebralnom paralizom i kvalitet života njihovih porodica, kao i da se ispita njihova međusobna povezanost. Obrasci participacije su sagledani kroz procenu roditelja i upoređeni sa obrascima participacije dece tipičnog razvoja. Ispitana je uslovljenost određenim ličnim, porodičnim i sredinskim faktorima. Razlike su najuočljivije u raznovrsnosti aktivnosti ($r = 0,70$) i stepenu uključivanja ($r = 0,60$). Veličina uticaja razlika porodičnog kvaliteta života je najveća u domenu emocionalnog i domenu fizičkog i materijalnog blagostanja ($r = 0,36$, odnosno $r = 0,33$). Povezanost participacije u kući i porodičnog kvaliteta života je potvrđena u Porodičnim interakcijama i Roditeljstvu što ukazuje na značaj koji postojanja prilika za aktivno participiranje u kućnom okruženju ima za unapređivanje i negovanje komunikacije i odnosa između članova porodice. U skladu sa rezultatima, može se zaključiti da prisustvo cerebralne paralize dovodi do promena u pojedinim dimenzijama društvenog uključivanja. Posledice tih promena su vidljive i u stepenu u kojem roditelji izražavaju zadovoljstvo porodičnim kvalitetom života. Dobijeni rezultati su prodiskutovani u odnosu na dosadašnja i aktuelna istraživanja.

Ključne reči: participacija, ometenost, cerebralna paraliza, porodica, roditelji, porodični kvalitet života, blagostanje.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

UVOD

Participacija je predmet sve većeg interesovanja naučne i stručne javnosti. U *Međunarodnoj klasifikaciji funkcionisanja, invalidnosti i zdravlja – MKF* (International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF; WHO, 2001) definisana je kao "uključivanje u životne situacije". Savremena istraživanja pokazuju da participacija ima ključnu ulogu u razvijanju sposobnosti dece, uključujući decu i mlade sa smetnjama u razvoju ili ometenošću, da uče nove veštine i da razviju sadržajne odnose sa drugima, da komuniciraju, a povezana je i sa njihovim obrazovnim uspehom (Simeonsson, Carlson, Huntington, McMillen, & Brent, 2001). Šire posmatrano, predstavlja ključan i nužan deo razvoja deteta, ali i na osnovu doživljenog kvaliteta života na svim uzrastima, zatim pruža prilike za sticanje životnog iskustva, socijalnih veština i kompetencija, za povezivanje sa drugim osobama i ostvarivanje društvenih veza, uz pozitivan uticaj na zdravlje i blagostanje (Bart & Rosenberg, 2011; King et al., 2003; Imms, Reilly, Carlin, & Dodd, 2008; Law, 2002; McManus, Corcoran, & Perry, 2008; Orlin et al., 2009).

Porodice sa detetom sa smetnjama u razvoju ili ometenošću se svakodnevno suočavaju sa brojnim izazovima koji mogu imati uticaj na različite aspekte porodičnog života (Davis & Gavidia-Payne, 2009). Istovremeno, upravo se porodice sve više podstiču da preuzmu aktivnu ulogu u zdravstvenoj zaštiti, rehabilitaciji, unapređenju socijalne participacije i poboljšanju kvaliteta života, u obrazovanju i profesionalnom osposobljavanju svog deteta sa smetnjama u razvoju ili hroničnom bolešću (Milićević & Klič, 2014). Međutim, heterogenost smetnji u razvoju i razvojnih ometenosti, specifičnosti svakodnevnih aktivnosti nege koje su vremenski i fizički zahtevne, uz činjenicu da svako dete ima svoj jedinstven profil sposobnosti i veština, zajedno predstavljaju faktore koji doprinose narušavanju porodičnih rutina i zajedničkih porodičnih aktivnosti. Imajući u vidu da ove aktivnosti na dnevnom nivou održavaju porodični život, jasno je da se svakodnevna porodična dinamika menja, a obrasci porodičnog života prilagođavaju funkcionisanju deteta sa smetnjama u razvoju ili ometenošću (Axelsson, Granlund, & Wilder, 2013). Dimenzije ovih promena koje zahvataju porodični život se mogu, dakle, uočiti i u svakodnevnim porodičnim aktivnostima i u različitim aspektima porodičnog života. Porodični kvalitet života, kao koncept, omogućava da se stekne uvid u to kako porodica percipira važnost različitih aspekata porodičnog života i koji je stepen njihovog zadovoljstva vlastitim porodičnim kvalitetom života (Park et al., 2003; Hoffman, Marquis, Poston, Summers, & Turnbull, 2006). Porodični kvalitet života je, takođe, složen konstrukt koji podrazumeva način na koji porodica tumači i doživljava sopstvenu dobrobit, zatim obuhvata ono šta za porodicu predstavlja životno zadovoljstvo i blagostanje, a uključuje i međuljudske odnose (Bruder, 2000).

Cerebralna paraliza je, pre svega, heterogeno stanje sa različitim kliničkim prezentacijama i potencijalnim oštećenjima i predstavlja najčešći uzrok teških motoričkih oštećenja kod dece (Rosenbaum et al., 2007). Često uzrokuje višestruku ometenost koja zahvata funkcionisanje osobe u svim domenima svakodnevnog života (Milićević, Potić i Trgovčević, 2011). Smatra se da je participacija u svakodnevnim aktivnostima od ključnog značaja za kvalitet života dece s cerebralnom paralizom

(McManus et al., 2008). Međutim, postavlja se pitanje da li postoji povezanost porodičnog kvaliteta života i participacije člana s cerebralnom paralizom u svakodnevnim aktivnostima u porodičnom okruženju i na koji način su povezani. Drugim rečima, potrebno je dodatno rasvetliti odnos nivoa ostvarene participacije i kvaliteta života porodice sa decom i adolescenatima s cerebralnom paralizom.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je da se ispituju participacija u kućnom okruženju dece s cerebralnom paralizom i kvalitet života porodica sa detetom s cerebralnom paralizom, kao i da se ispita njihova međusobna povezanost. Participacija dece s cerebralnom paralizom u kućnom okruženju je utvrđena kroz objektivnu i subjektivnu dimenziju. Objektivna dimenzija se odnosi na raznovrsnost, frekventnost i stepen uključenosti u aktivnosti u kućnom okruženju (obrazac participacije), dok subjektivnu dimenziju predstavlja nivo zadovoljstva roditelja ostvarenom participacijom. Porodični kvalitet života je određen kroz stepen roditeljskog zadovoljstva određenim aspektima porodičnog života koji obuhvataju porodične interakcije, roditeljstvo, emocionalno blagostanje, fizičko i materijalno blagostanje i podršku koja se odnosi na ometenost člana porodice. Objektivna i subjektivna dimenzija participacije dece s cerebralnom paralizom i kvalitet život njihovih porodica su utvrđeni i upoređeni sa dimenzijama participacije dece tipičnog razvoja i kvalitetom života njihovih porodica, iz perspektive roditelja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Uzorak istraživanja

Uzorkom je obuhvaćeno ukupno 244 porodica sa decom oba pola, starosti od sedam do 18 godina, koje žive na teritoriji Republike Srbije. Celokupan uzorak je podeljen u dve grupe. Prvu grupu je činilo 110 porodica ispitanika s cerebralnom paralizom (CP), dok je drugom, kontrolnom grupom obuhvaćeno 134 porodica ispitanika tipičnog razvoja (TR).

Kada je reč o ispitanicima sa CP i ispitanicima tipičnog razvoja, kao subjektima istraživanja, uporedni prikaz njihovih osnovnih karakteristika je dat u Tabeli 1. Istraživanjem je obuhvaćen 61 dečak i 49 devojčica s cerebralnom paralizom, prosečnog uzrasta 12,67 godina (*SD* 3,41). Sa druge strane, obuhvaćeno je i 66 dečaka i 68 devojčica tipičnog razvoja, prosečnog uzrasta 11,99 godina (*SD* 3,12). Grupe su ujednačene prema polu ($\chi^2 = 0,70$, $df = 1$, $p = 0,40$, $\phi = 0,06$) i prema starosti ispitanika (CP, *Mdn* = 13,00, *IQR* = 6; TR, *Mdn* = 12,00, *IQR* = 5; $U = 6482$, $z = -1,63$, $p = 0,10$, $r = 0,10$).

Tabela 1. *Struktura uzorka u odnosu na karakteristike ispitanika*

	CP		TR	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Pol				
muški	61	55,45	66	49,25
ženski	49	44,55	68	50,75
Uzrast	12,67	(3,41)	11,99	(3,12)
7–12	48	43,64	73	54,48
13–18	62	56,36	61	45,52

Napomena: CP – Grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 110$); TR – Grupa porodica ispitanika tipičnog razvoja ($n = 134$). Vrednosti za uzrast deteta su date u godinama kao $M (SD)$.

Dalje, Tabela 2 prikazuje osnovne karakteristike porodica koje su činile uzorak istraživanja. Najzastupljenije su dvoroditeljske porodice koje čine 80% grupe ispitanika s cerebralnom paralizom, odnosno 82,8% grupe ispitanika tipičnog razvoja. Jednoroditeljske porodice, odnosno porodice sa samohranim roditeljem čine 20% grupe ispitanika s cerebralnom paralizom (ukupno 22 porodice, i to 17 sa majkom i pet sa ocem kao samohranim roditeljem), odnosno 17,2% grupe ispitanika tipičnog razvoja (23 porodice sa majkom). Mesečna primanja najvećeg broja porodica ispitanika s cerebralnom paralizom, nešto više od 70%, iznose do 50.000 dinara, dok preko 80% porodica ispitanika tipičnog razvoja ima mesečna primanja koja premašuju navedeni iznos. Dok 12 (10,9%) porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ima prihode koji su veći od 100.000 dinara, samo dve porodice (1,5%) ispitanika tipičnog razvoja imaju prihode koji su svrstani u kategoriju najnižih. Ovakva distribucija se oslikava i na subjektivno ocenjeno materijalno stanje. Tačnije, u grupi ispitanika s cerebralnom paralizom, skoro polovina informanata ocenjuje materijalno stanje svoje porodice kao niže od prosečnog. U grupi porodica ispitanika tipičnog razvoja to čini nešto više od 12%, dok najveći procenat informanata, njih 72,4%, tvrdi da je materijalno stanje porodice prosečno.

Kada se uporede subjektivno ocenjeni uslovi stanovanja, uočava se da informanti obe grupe navode da porodica stanuje u prosečnim uslovima (81,8%, odnosno 85%). Međutim, 15 (13,6%) informanata iz grupe ispitanika s cerebralnom paralizom tvrdi da porodica stanuje u uslovima koji su niži od prosečnih; u grupi ispitanika tipičnog razvoja to čini sedam (5,3%) informanata. Suprotno tome, dok 20 (14,9%) informanata iz grupe ispitanika tipičnog razvoja tvrdi da porodica stanuje u uslovima koji su iznad proseka, u grupi ispitanika s cerebralnom paralizom to čini tek njih pet (4,5%). Najveći broj porodica dolazi iz gradskih sredina (57,27%, odnosno 72,39%). Međutim, potrebno je napomenuti da razlika postoji u zastupljenosti porodica koje stanuju u seoskim naseljima (23,64% naspram 11,94%).

Imajući u vidu distribucije uzorka prema navedenim porodičnim karakteristikama, može se zaključiti da su grupe ujednačene prema broju roditelja ($\chi^2 = 0,16$, $df = 1$, $p = 0,69$, $\phi = -0,04$) i prema broju dece u porodici ($\chi^2 = 3,83$, $df = 3$, $p = 0,28$, $V = 0,13$). Razlike su prisutne kada se uporede prosečni mesečni prihodi domaćinstava i njihov

uticaj se može opisati kao veliki ($\chi^2 = 73,95$, $df = 3$, $p = 0,000$, $V = 0,55$). Takođe, razlike u odnosu na materijalno stanje ocenjeno iz perspektive informanata su statistički značajne uz srednju jačinu uticaja ($\chi^2 = 39,34$, $df = 2$, $p = 0,000$, $V = 0,40$). Iako je procentualna zastupljenost stepena u kom su informanti ocenili uslove stanovanja kao prosečne uporediva između ove dve grupe, zbirno posmatrano, razlike su statistički značajne, a jačina njihovog uticaja je neznatna ($\chi^2 = 6,96$, $df = 2$, $p = 0,03$, $V = 0,17$). Na kraju, razlike u strukturama ispitivanih grupa prema tipu naselja u kojima porodice stanuju su dostigle statističku značajnost, ali takođe uz neznatnu veličinu uticaja ($\chi^2 = 7,32$, $df = 2$, $p = 0,03$, $V = 0,17$).

Tabela 2. *Struktura uzorka u odnosu na karakteristike porodice*

	CP		TR	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Porodica				
dvoroditeljska	88	80,00	111	82,84
jednoroditeljska	22	20,00	23	17,16
Broj dece u porodici				
jedno	42	38,18	39	29,10
dvoje	51	46,36	75	56,00
troje	13	11,82	18	13,43
četvoro i više	4	3,64	2	1,47
Mesečna porodična primanja (RSD)				
< 20.000	26	23,64	2	1,49
20.000–50.000	52	47,27	22	16,42
50.000–100.000	20	18,18	67	50,00
> 100.000	12	10,91	43	32,09
Materijalno stanje porodice				
ispod proseka	54	49,09	17	12,69
prosečno	49	44,55	97	72,39
iznad proseka	7	6,36	20	14,92
Uslovi stanovanja				
ispod proseka	15	13,64	7	5,26
prosečni	90	81,82	113	84,96
iznad proseka	5	4,54	13	9,78
Tip naselja				
grad	63	57,27	97	72,39
prigradsko naselje	21	19,09	21	15,67
seosko naselje	26	23,64	16	11,94

Napomena: CP – Grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 110$); TR – Grupa porodica ispitanika tipičnog razvoja ($n = 134$).

Mesto i vreme istraživanja

Istraživanje je sprovedeno u periodu od maja 2014. godine do februara 2015. godine na teritoriji 32 opštine Republike Srbije. Prema mestu stanovanja, najveći broj porodica, njih 100 (41%), dolazi iz opština Beogradskog regiona. Na teritoriji regiona Južne i Istočne Srbije je stanovalo 69 porodica (28,2%). Ukupno 39 porodica (16%) je iz sledećih opština regiona Vojvodine. Najmanji broj porodica, njih 36 ili 14,8% stanuje u regionu Šumadije i Zapadne Srbije.

Instrumenti i načini prikupljanja podataka

Test za procenu participacije i okruženja – Deca i mladi (Participation and Environment Measure for Children and Youth – PEM-CY; Coster, Law, & Bedell, 2010), na srpskom jeziku (prevod: Milićević, 2013), primenjen je za utvrđivanje obrazaca participacije i procenu roditeljskog zadovoljstva ostvarenom participacijom. Za potrebe ovog istraživanja odabran je *Odeljak I – Participacija u kući*. Podaci o obrascima participacije su prikupljeni kroz koja se odnose na učestalost (frekventnost) javljanja svake od aktivnosti u prethodna četiri meseca (na osmostepenoj skali od *nikada* do *svakodnevno*), na stepen uključenosti deteta (na petostepenoj skali od *minimalno uključeno* do *potpuno uključeno*) i na to da li roditelji izražavaju želju za promenom participacije u datim aktivnostima (*da* ili *ne*). Za analizu su izdvojeni sledeći skorovi: 1) *Raznovrsnost* – broj aktivnosti u kojima ispitanik nikad ne učestvuje, 2) *Frekventnost* uključivanja – prosečna frekventnost kada se isključe aktivnosti u kojima nikada ne participira, viši skor označava češće uključivanje; 3) *Stepen uključenosti* – prosečni stepen uključenosti u one aktivnosti u kojima participira, viši skor označava veću uključenost, i 4) *Želja za promenom* – veći skor označava da roditelji izražavaju želju za promenom većeg broja aktivnosti, odnosno niži nivo zadovoljstva, procentualno izraženo. Psihometrijske karakteristike PEM-CY su ispitane na uzorku od 576 ispitanika, odnosno roditelja ili staratelja dece i mladih osoba prosečne starosti 11,20 godina (*SD* 3,10), a od kojih je 49% ispitanika imalo jedan ili više razvojnih poremećaja ili vrsta ometenosti (Coster et al., 2011). Prema objavljenim podacima, PEM-CY – Odeljak I (*Participacija u kući*) ima umerenu do veoma dobru unutrašnju konzistentnost. Za *Frekventnost* participacije iznosi od 0,59, a za *Uključenost* ispitanika je dobijena vrednost $\alpha = 0,83$. U ovom istraživanju je utvrđena vrednost Kronbahovog α koeficijenta za *Frekventnost* od 0,796, za *Uključenost* je dobijena α vrednost od 0,840, dok je za odeljak o *Želji za promenom* nađena vrednost od 0,816. Sve zajedno govori u prilog unutrašnje saglasnosti koja je dobra i uporediva sa vrednostima koje su prijavili autori. Različit broj ispitanika je bio obuhvaćen navedenim istraživanjima, dok su strukture uzoraka bile drugačije što može da bude jedan od razloga postojanja razlika dobijenih vrednosti Kronbahovog koeficijenta α .

Porodični kvalitet života je procenjen *Skalom porodičnog kvaliteta života* (Beach Center Family Quality of Life Scale – Beach FQOL Scale; Hoffman et al., 2006), verzijom na srpskom jeziku (prevod: Milićević, 2014). Skala FQOL je namenjena porodicama sa decom

sa ometenošću uzrasta od rođenja do 21. godine života. Sadrži 25 stavki, odnosno tvrdnji koje se tiču različitih aspekata porodičnog kvaliteta života. Od ispitanika (roditelja) se traži da izraze stepen svog zadovoljstva navedenim aspektima porodičnog života i to na petostepenoj skali (1 – *veoma nezadovoljan*; 2 – *nezadovoljan*; 3 – *ni zadovoljan ni nezadovoljan*; 4 – *zadovoljan*; 5 – *veoma zadovoljan*). Za ispitivanje porodičnog kvaliteta života izdvojeni su sledeći skorovi kao indikatori: 1) *Porodične interakcije*, 2) *Roditeljstvo*, 3) *Emocionalno blagostanje*, 4) *Fizičko/materijalno blagostanje*, 5) *Podrška koja se odnosi na ometenost člana porodice*, i 6) *Ukupan kvalitet porodičnog života*. Teorijski raspon iznosi od jedan do pet, a viši skor ukazuje da su roditelji u većem stepenu zadovoljni ispitivanim aspektima porodičnog života. Na kraju, α vrednosti ukazuju na veoma dobru unutrašnju konzistentnost FQOL skale u celini ($\alpha = 0,930$), kao i na dobru unutrašnju konzistentnost podskala sa najnižom vrednošću od 0,743 zabeleženom u domenu *Emocionalnog blagostanja*, a najvišom u *Porodičnim interakcijama* ($\alpha = 0,875$) u našem istraživanju. Poređenja radi, Kronbahov α koeficijent iznosi 0,88 za skalu u celini, odnosno 0,90 u domenu *Porodičnih interakcija*, 0,86 u domenu *Roditeljstva*, 0,84 u domenu *Emocionalnog blagostanja*, 0,74 u domenu *Fizičkog/materijalnog blagostanja* i 0,85 u domenu *Podrške koja se odnosi na ometenost člana porodice* (Hoffman et al., 2006).

Statistička obrada i analiza podataka

U obradi podataka korišćene su određene metode deskriptivne i inferencijalne statistike. Tačnije, korišćene su mere prebrojavanja (apsolutna frekvenca i procenat), mere centralne tendencije (medijana, aritmetička sredina), mere varijabilnosti (interkvartilno odstupanje, standardna devijacija). U delu preliminarnih analiza, pored provera pretpostavki o normalnosti raspodele, linearnosti i homogenosti varijanse, izračunat je i Kronbahov koeficijent α kao mera unutrašnje konzistentnosti. Za sve statističke analize je zadat α nivo od 0,05. Prilikom višestrukih poređenja rezultata, za svaku pojedinačnu zavisnu varijablu načinjena je odgovarajuća Bonferoni korekcija α vrednosti. Za potrebe jednog broja analize distribuira postognuća ispitanika, celokupan uzorak je podeljen na dve podgrupe: podgrupu mladih ispitanika (od sedam do 12 godina) i podgrupu starijih ispitanika (od 13 do 18 godina). Za procenu ujednačenosti grupa prema određenim kategorijskim varijablama primenjen je χ^2 test nezavisnosti. Rezultat Fišerovog egzaktnog testa je navođen u slučajevima kada nije ispunjena pretpostavka o očekivanoj frekvenciji u tabelama kontigencije. Za bivarijantne frekvencijske nacрте tipa 2 x 2 sa nominalnim podacima uračunata je korekcija neprekidnosti prema Jeitsu i izračunat koeficijent ϕ kao pokazatelj veličine uticaja. Kada je ispitivana veza dve kategorijske varijable od kojih najmanje jedna ima više od dva nivoa, odnosno za druge tipove bivarijantnih frekvencijskih nacрте, jačina veze između varijabli je izražena kroz Kramerov pokazatelj V . Za utvrđivanje postojanje razlika između dve grupe na neprekidnoj skali, odnosno na numeričkoj varijabli (ordinalni ili intervalni nivo) primenjen je Man-Vitnijev U -test za planirano poređenje uz naknadno utvrđivanje veličine uticaja r , dok je Kruskal-Volisov H -test korišćen za poređenje rezultata različitih grupa. Spirmanova korelacija ranga korišćena za ispitivanje povezanosti dve numeričke varijabli (ordinalni ili intervalni nivo).

Fridmanov test je primenjen za poređenje odgovora iste grupe subjekata na više različitih pitanja merenih na istoj skali. Naknadno ispitivanje je vršeno primenom Vilkoksonovog testa ranga uz Bonferoni korekciju α vrednosti prema broju planiranih poređenja. Navedene neparametrijske tehnike su odabrane zato što su su preliminarne analize pokazale da određeni preduslovi primene parametrijske statistike nisu zadovoljeni.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Obrazac participacije i nivoi roditeljskog zadovoljstva participacijom u kućnom okruženju

Deskriptivni pokazatelji zbirnog postignuća ispitanika u pojedinim dimenzijama participacije u kući za svih deset aktivnosti, na osnovu roditeljske percepcije, dati su u Tabeli 3. Dok ispitanici s cerebralnom paralizom ne učestvuju u 22,64% (95% CI: 18,52–26,75) aktivnosti u kućnom okruženju, ispitanici tipičnog razvoja prosečno ne učestvuju u tek 1,27% (95% CI: 0,67–1,88). Drugim rečima, od deset ponuđenih tipova aktivnosti u kućnom okruženju, ispitanici s cerebralnom paralizom nikada ne učestvuju u prosečno dve aktivnosti, pri čemu raspon ove vrednosti iznosi od nijedne do devet aktivnosti. Nasuprot tome, ovaj raspon se kreće od nijedne do dve aktivnosti u grupi ispitanika tipičnog razvoja, tačnije, oni u proseku učestvuju u devet ili svih deset tipova aktivnosti. Kada se uzmu u razmatranje samo one aktivnosti u kojima učestvuju, frekventnost uključivanja ispitanika s cerebralnom paralizom i ispitanika tipičnog razvoja je uporediva i ukazuje da učestalost uključivanja u obe grupe približno iznosi nekoliko puta nedeljno ($M = 6,13$, 95% CI: 6,01–6,26, naspram $M = 6,44$, 95% CI: 6,37–6,50). Tačnije, ispitanici s cerebralnom paralizom se u proseku uključuju nekoliko puta nedeljno, dok frekventnost uključivanja ispitanika tipičnog razvoja iznosi između nekoliko puta nedeljno i dnevno. Stepenn uključivosti ispitanika s cerebralnom paralizom je niži u poređenju sa stepenom uključivosti ispitanika tipičnog razvoja, odgovara delimičnoj uključivosti, odnosno oceni 3 na petostepenoj skali Likertovog tipa ($M = 3,42$, 95% CI: 3,22–3,61). Nasuprot tome, stepenn uključivosti ispitanika tipičnog razvoja se približava potpunoj uključivosti ($M = 4,58$, 95% CI: 4,50–4,65).

Tabela 3. *Obrazac participacije u kućnom okruženju i nivoi roditeljskog zadovoljstva: Deskriptivne mere postignuća ispitanika s cerebralnom paralizom i ispitanika tipičnog razvoja*

	CP			TR		
	Min	Max	<i>M (SD)</i>	Min	Max	<i>M (SD)</i>
Nikad ne učestvuje ^a	0,00	90,00	22,64 (21,79)	0,00	20,00	1,27 (3,56)
Frekvencija ^b	3,13	7,00	6,13 (0,65)	4,70	7,00	6,44 (0,38)
Stepen uključenosti ^c	1,00	5,00	3,42 (1,05)	3,10	5,00	4,58 (0,43)
Želja za promenom ^d	0,00	100,00	67,00 (26,60)	0,00	90,00	40,45 (27,91)

Napomena: CP – Grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 110$); TR – Grupa porodica ispitanika tipičnog razvoja ($n = 134$).

^aBroj aktivnosti u kojima ne učestvuje od deset ponuđenih (izraženo u procentima).

^bTeorijski raspon iznosi od 0 (nikad) do 7 (dnevno).

^cTeorijski raspon iznosi od 1 (minimalno uključeno) do 5 (maksimalno uključeno).

^dViši skor ukazuje na niži nivo zadovoljstva roditelja (izraženo u procentima).

Roditelji ispitanika s cerebralnom paralizom izražavaju želju za promenom participacije u većem broju aktivnosti u kućnom okruženju nego roditelji ispitanika tipičnog razvoja (67,0 naspram 40,5). Drugim rečima, roditelji ispitanika s cerebralnom paralizom žele da dođe do promene participacije u skoro sedam od deset aktivnosti, dok se kod roditelja ispitanika tipičnog razvoja taj broj kreće negde oko četiri aktivnosti (Tabela 3).

Rezultati dobijeni primenom Man-Vitnijevog *U*-testa ukazuju da postoje statistički značajne razlike medijana skorova na nivou $p < 0,0005$, i to u svim ispitivanim dimenzijama obrasca participacije u kućnom okruženju. Uticaj navedenih razlika je velik kada je reč o stepenu uključenosti (CP, $Mdn = 3,53$, $IQR = 1,45$; TR, $Mdn = 4,74$, $IQR = 0,80$; $U = 2237,0$, $z = -9,40$, $p = 0,000$, $r = 0,60$) i procentualnoj zastupljenosti aktivnosti u kojima ispitanici nikada ne participiraju (CP, $Mdn = 20$, $IQR = 20$; TR, $Mdn = 0$, $IQR = 0$; $U = 2048,5$, $z = -10,87$, $p = 0,000$, $r = 0,70$). S druge strane, uticaj razlika je mali kada se upoređi frekvencija uključivanja u aktivnosti (CP, $Mdn = 6,21$, $IQR = 0,75$; TR, $Mdn = 6,50$, $IQR = 0,50$; $U = 5283,5$, $z = -3,81$, $p = 0,000$, $r = 0,24$). Statistički je značajno manji broj aktivnosti u kojima bi roditelji ispitanika tipičnog razvoja želeli promenu u odnosu na roditelje ispitanika s cerebralnom paralizom (CP, $Mdn = 70$, $IQR = 40$; TR, $Mdn = 40$, $IQR = 40$; $U = 3650,0$, $z = -6,81$, $p = 0,000$), uz srednji uticaj razlike ($r = 0,44$) što ukazuje na niži nivo zadovoljstva roditelja ispitanika s cerebralnom paralizom.

Korelacije pojedinačnih dimenzija obrazaca participacije i uzrasta, istražene pomoću Spirmanove korelacije ranga, nisu dostigle statističku značajnost ni u jednoj grupi ispitanika. Drugim rečima, nije potvrđeno da sa uzrastom dolazi do značajnijih promena u obrascima participacije u kućnom okruženju. Uporediv nalaz je dobijen poređenjem mlađih i starijih ispitanika u svakoj od grupa. Iako je u okviru grupe s cerebralnom paralizom utvrđeno da se mlađi ispitanici češće uključuju u aktivnosti u kućnom okruženju u odnosu na starije ($Mdn = 6,37$ naspram $Mdn = 6,10$; $U = 1144,5$, $z = -2,07$, $p = 0,038$), ova razlika je suštinski mala ($r = 0,20$). Važno je istaći da, kao izuzetak, u okviru podgrupe mlađih ispitanika, statistička značajnost razlike medijana skorova

frekventnosti participacije ispitanika s cerebralnom paralizom i tipičnog razvoja ne postoji (CP, $Mdn = 6,37$, $IQR = 0,83$; TR, $Mdn = 6,50$, $IQR = 0,44$; $U = 1484,0$, $z = -1,42$, $p = 0,155$, $r = 0,13$).

Statistička značajnost razlike je nađena i međusobnim poređenjem nivoa zadovoljstva roditelja mlađih ispitanika iz svake od grupa (CP, $Mdn = 70$, $IQR = 30$; TR, $Mdn = 50$, $IQR = 40$; $U = 1084,0$, $z = -3,56$, $p = 0,000$, $r = 0,32$), odnosno starijih ispitanika (CP, $Mdn = 80$, $IQR = 42,50$; TR, $Mdn = 30$, $IQR = 55$; $U = 740,5$, $z = -5,85$, $p = 0,000$, $r = 0,53$). Međutim, došlo je do promene u veličini uticaja utvrđenih razlika. Dok je uticaj razlika između nivoa zadovoljstva roditelja mlađih ispitanika s cerebralnom paralizom i tipičnog razvoja sada niži, ali i dalje srednjeg intenziteta, tako je između roditelja starijih ispitanika uticaj razlika dostigao nivo jakog, tj. velikog uticaja. S druge strane, u svakoj grupi zasebno, mlađi i stariji ispitanici se nisu međusobno statistički značajno razlikovali u pogledu nivoa roditeljskog zadovoljstva njihovom participacijom. Takođe, korelacije nivoa zadovoljstva roditelja i uzrasta, istražene pomoću Spirmanove korelacije ranga, nisu dostigle statističku značajnost ni u jednoj grupi ispitanika. Drugim rečima, prosečan skor *Želje za promenom* je uporediv i ne menja se značajno sa uzrastom ispitanika obe grupe, odnosno nije potvrđeno da sa uzrastom dolazi do značajnijih promena broja onih aktivnosti u kojima bi roditelji želeli da dođe do promene (CP, $\rho = 0,092$, $p = 0,338$; TR, $\rho = -0,134$, $p = 0,123$).

Razlike pojedinačnih dimenzija obrazaca participacije u odnosu na pol ispitanika nisu dostigle statističku značajnost ni u jednoj od grupa ispitanika. Međutim, kada je reč o nivou roditeljskog zadovoljstva ostvarenom participacijom, razlike između grupa su ostale statistički značajne i kada su međusobno posmatrani samo ispitanici istog pola. Veličina razlike između ispitanika s cerebralnom paralizom i tipičnog razvoja ženskog pola je umerena (CP, $Mdn = 60$, $IQR = 40$; TR, $Mdn = 30$, $IQR = 40$; $U = 991,5$, $z = -3,75$, $p = 0,000$, $r = 0,35$), dok je između ispitanika muškog pola utvrđen nešto veći uticaj razlike (CP, $Mdn = 80$, $IQR = 45$; TR, $Mdn = 45$, $IQR = 52,5$; $U = 848,0$, $z = -5,66$, $p = 0,000$, $r = 0,50$). Ipak, u grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom, statistički značajno niža medijana skora roditelja ispitanika ženskog pola ($Mdn = 60$) ukazuje da su oni u većem procentu zadovoljni participacijom svoje dece u poređenju sa roditeljima ispitanika s cerebralnom paralizom muškog pola ($Mdn = 80$; $U = 1047,0$, $z = -2,72$, $p = 0,007$, $r = 0,26$). Na kraju, razlike nisu dostigle statističku značajnost u grupi ispitanika tipičnog razvoja. Uporedni prikaz deskriptivnih pokazatelja postignuća ispitanika u pojedinim dimenzijama participacije u kući i nivoa zadovoljstva roditelja u odnosu na pol i uzrast dati su u Tabeli 4.

Tabela 4. *Obrazac participacije u kućnom okruženju i nivoi roditeljskog zadovoljstva: Deskriptivne mere postignuća ispitanika s cerebralnom paralizom i ispitanika tipičnog razvoja u odnosu na pol i uzrasnu grupu*

		Uzrast		Pol	
		Mlađi	Stariji	Muški	Ženski
Nikad ne učestvuje ^a	CP	23,3 (22,1)	22,1 (21,7)	21,6 (21,5)	23,9 (22,3)
	TR	1,1 (3,1)	1,5 (4,0)	1,2 (3,3)	1,3 (3,8)
Frekventnost ^b	CP	6,2 (0,7)	6,1 (0,6)	6,1 (0,6)	6,1 (0,7)
	TR	6,5 (0,3)	6,4 (0,4)	6,4 (0,4)	6,4 (0,3)
Stepen uključenosti ^c	CP	3,6 (1,1)	3,3 (1,0)	3,3 (1,0)	3,6 (1,1)
	TR	4,5 (0,4)	4,6 (0,4)	4,5 (0,5)	4,6 (0,4)
Želja za promenom ^d	CP	62,3 (26,6)	70,6 (26,2)	73,6 (23,3)	58,8 (28,3)
	TR	43,8 (26,5)	36,4 (29,2)	42,6 (29,4)	38,4 (26,4)

Napomena: Mlađi – Uzrast 7–12 godina; Stariji – Uzrast 13–18 godina; CP – Grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 110$); TR – Grupa porodica ispitanika tipičnog razvoja ($n = 134$). Sve vrednosti su date u formatu $M (SD)$.

^aBroj aktivnosti u kojima ne učestvuje od deset ponuđenih (izraženo u procentima).

^bTeorijski raspon iznosi od 0 (nikad) do 7 (dnevno).

^cTeorijski raspon iznosi od 1 (minimalno uključeno) do 5 (maksimalno uključeno).

^dViši skor ukazuje na niži nivo zadovoljstva roditelja (izraženo u procentima).

Kada se razlike u dimenzijama obrazaca participacije u kući pogledaju prema tome da li je porodica dvoroditeljska ili jednoroditeljska, primenom Man-Vitnjevog U -testa, uočava se statistički značajna razlika medijana zastupljenosti onih aktivnosti u kojima ispitanici s cerebralnom paralizom nikad ne učestvuju i to na nivou $p < 0,01$ (dvoroditeljske, $Mdn = 10,00$, $IQR = 20,00$; jednoroditeljske, $Mdn = 40,00$, $IQR = 50,00$; $U = 615,5$, $z = -2,68$, $p = 0,007$, $r = 0,26$). Statistički značajne razlike između porodica sa oba roditelja i samohranih roditelja nisu potvrđene u ostalim ispitivanim dimenzijama participacije. S druge strane, postojeće razlike između prosečne frekventnosti ispitanika s cerebralnom paralizom i tipičnog razvoja se gube kada se u razmatranje uzme samo podgrupa jednoroditeljskih porodica (CP, $Mdn = 6,60$, $IQR = 0,80$; TR, $Mdn = 6,56$, $IQR = 0,40$; $U = 229,0$, $z = -0,55$, $p = 0,585$, $r = 0,08$).

Kada je reč o nivou roditeljskog zadovoljstva participacijom ostvarenom u kućnom okruženju, razlike koje su prethodno utvrđene između porodica ispitanika s cerebralnom paralizom i porodica ispitanika tipičnog razvoja ostaju prisutne sa nepromenjenom, umerenom jačinom uticaja nakon ujednačavanja prema tipu porodice (dvoroditeljske, $r = 0,46$; jednoroditeljske, $r = 0,32$). Istovremeno, nema statistički značajne razlike između porodica sa oba roditelja i samohranih roditelja u okviru grupa u odnosu na ovu karakteristiku.

Korelacije pojedinačnih dimenzija obrazaca participacije i nivoa roditeljskog zadovoljstva, s jedne strane i visine mesečnih porodičnih prihoda, s druge strane, ispitane su primenom Spirmanove korelacije ranga. Navedene korelacije nisu dostigle statističku značajnost ni u jednoj od grupa ispitanika, odnosno porodica. Istovremeno, statistička značajnost nije nađena ni kada su ispitane korelacije navedenih karakteristika participacije i stepena obrazovanja roditelja. Izuzetak su dve korelacije. Prva je niska i negativna korelacija između stepena obrazovanja oca izraženog kroz tri

kategorije i prosečne frekventnosti u grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($\rho = -0,23$, $n = 98$, $p = 0,025$), pri čemu više stepene obrazovanja oca prate niže vrednosti frekventnosti participacije. Druga je niska i pozitivna korelacija između stepena obrazovanja majke izraženog kroz tri kategorije i nivoa roditeljskog zadovoljstva u grupi porodica sa decom tipičnog razvoja ($\rho = 0,25$, $n = 131$, $p = 0,005$), a koja pokazuje da više stepene obrazovanja majke prati veći procenat aktivnosti u kojima roditelj želi promenu participacije.

Statistički značajne razlike pojedinačnih dimenzija obrazaca participacije u kući su i dalje prisutne između ispitanika s cerebralnom paralizom i ispitanika tipičnog razvoja koji stanuju u gradskom ili u seoskom naselju. U podgrupi onih koji stanuju u suburbanim područjima, pak, dolazi do izjednačavanja prosečne frekventnosti (CP, $Mdn = 6,50$, $IQR = 0,65$; TR, $Mdn = 6,50$, $IQR = 0,48$; $U = 193,0$, $z = -0,70$, $p = 0,488$, $r = 0,11$). S druge strane, utvrđene razlike nivoa roditeljskog zadovoljstva participacijom u kući su i dalje prisutne između ispitanika s cerebralnom paralizom i ispitanika tipičnog razvoja nakon izjednačavanja prema mestu stanovanja. Međutim, izdvaja se jedna promena. Naime, u podgrupi onih koji stanuju u seoskim područjima, uticaj razlike između grupa dobija na jačini (CP, $Mdn = 80$, $IQR = 50$; TR, $Mdn = 30$, $IQR = 30$; $U = 121,0$, $z = -2,53$, $p = 0,011$, $r = 0,69$). Kruskal-Volison H -test nije ukazao na statistički značajne razlike dimenzija participacije i nivoa roditeljskog zadovoljstva podgrupa onih porodica koje žive u gradskim, prigradskim i seoskim naseljima u okviru grupe sa decom s cerebralnom paralizom i grupe sa decom tipičnog razvoja. Međutim, izdvojila se granično značajna razlika stepena uključenosti u odnosu na mesto stanovanja u okviru grupe porodica ispitanika tipičnog razvoja ($\chi^2 = 6,17$, $df = 2$, $p = 0,046$) koja je dalje dodatno ispitana. Deskriptivno, uočeno je da je medijana stepena uključenosti najmanja u podgrupi porodica ispitanika tipičnog razvoja koje stanuju u prigradskim naseljima ($Mdn = 4,40$, $IQR = 1,00$, $n = 21$) i to u poređenju sa podgrupama porodica koje stanuju u gradskim ($Mdn = 4,70$, $IQR = 0,80$, $n = 97$) i seoskim naseljima ($Mdn = 4,85$, $IQR = 0,35$, $n = 16$). Naknadna poređenja medijana podgrupa iz gradskih i prigradskih sredina ($p = 0,188$, $r = 0,12$) i podgrupa iz prigradskih i seoskih sredina ($p = 0,030$, $r = 0,36$) pokazala su da ove dve razlike ipak ne dostižu revidirani α nivo od 0,025.

Kvalitet života porodica ispitanika s cerebralnom paralizom i porodica ispitanika tipičnog razvoja

Porodične interakcije, Roditeljstvo i Podrška koja se odnosi na ometenost člana porodice su domeni u kojima je kvalitet porodičnog života procenjen kao najveći u grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom. Najniže su ocenjeni domeni *Emocionalnog blagostanja* i *Fizičkog/materijalnog blagostanja*. Slično prethodnom rezultatom, kvalitet porodičnog života je procenjen kao najveći u *Porodičnim interakcijama* i *Roditeljstvu* u grupi porodica ispitanika tipičnog razvoja, dok je najniže ocenjeno *Emocionalno blagostanje*. Uopredni prikaz je dat u Tabeli 5.

Tabela 5. *Porodični kvalitet života: Deskriptivne mere grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom i porodica ispitanika tipičnog razvoja*

	CP			TR		
	<i>M (SD)</i>	95% CI		<i>M (SD)</i>	95% CI	
		<i>LL</i>	<i>UL</i>		<i>LL</i>	<i>UL</i>
Porodični kvalitet života ^a						
Porodične interakcije	4,02 (0,66)	3,90	4,15	4,29 (0,58)	4,19	4,39
Roditeljstvo	3,99 (0,57)	3,88	4,10	4,27 (0,52)	4,18	4,36
Emocionalno blagostanje	3,54 (0,72)	3,40	3,68	4,06 (0,65)	3,95	4,17
Fizičko/materijalno blagostanje	3,66 (0,65)	3,53	3,78	4,11 (0,61)	4,00	4,21
Podrška koja se odnosi na ometenost člana porodice	3,81 (0,71)	3,67	3,94	n.p.	n.p.	n.p.
Ukupan FQOL Scale skor	3,83 (0,51)	3,73	3,93	4,20 (0,50)	4,11	4,28

Napomena: CP – Grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 109$); TR – Grupa porodica ispitanika tipičnog razvoja ($n = 133$); CI – interval poverenja; *LL* – donja granica; *UL* – gornja granica; n.p. – nije primenljivo; FQOL Scale – *Skala porodičnog kvaliteta života*.

^aViši skor ukazuje na veći nivo zadovoljstva roditelja porodičnim životom. Teorijski raspon iznosi od 1 do 5.

Nakon poređenja rezultata unutar grupa, upoređene su vrednosti između grupa porodica naših ispitanika. Statistička značajnost razlika medijana skorova je potvrđena u sva četiri domena porodičnog života, kao i između ukupnog skora, odnosno između zbirne procene kvaliteta porodičnog života u celini. Rezultati ove komparacije su prikazani u Tabeli 6. Iako je statistički značajna, veličina stvarne razlike medijana skorova, odnosno odgovora datih na petospetenoj skali Likertovog tipa je mala. Kreće se u opsegu od 0,2 u domenu *Fizičkog/materijalnog blagostanja* do 0,5 koliko iznosi u domenu *Emocionalnog blagostanja*. U prilog ovome idu i veličine uticaja razlika izražene kroz koeficijent r čija se vrednost kreće od 0,22 u domenu *Porodičnih interakcija* do 0,36 u domenu *Emocionalnog blagostanja* (Tabela 6).

Međutim, poređenjem velična stvarnih razlika između grupa stiče se uvid u pravu sliku kvaliteta života porodica sa decom i adolescentima s cerebralnom paralizom. Naime, iako statistički značajne, razlike između kvaliteta života ovih porodica naših ispitanika i porodica ispitanika tipičnog razvoja u domenima *Porodičnih interakcija* i *Roditeljstva* su male i ukazuju na bliske i uporedive vrednosti u ovoj subjektivnoj sferi. Drugim rečima, obe grupe porodica visoko vrednuju subjektivni osećaj o načinu komunikacije i odnosu između članova svoje porodice.

Tabela 6. *Porodični kvalitet života: Komparacija grupe porodica ispitanika s cerebralnom paralizom i grupe porodica ispitanika tipičnog razvoja*

	CP		TR		Man-Vitnijev U-test
	<i>Mdn</i>	<i>IQR</i>	<i>Mdn</i>	<i>IQR</i>	
Porodični kvalitet života ^a					
Porodične interakcije	4,00	0,83	4,33	0,83	$U = 5437,5, z = -3,36, p = 0,001, r = 0,22$
Roditeljstvo	4,00	0,67	4,33	0,67	$U = 5061,0, z = -4,06, p = 0,000, r = 0,26$
Emocionalno blagostanje	3,50	1,00	4,00	0,75	$U = 4256,0, z = -5,56, p = 0,000, r = 0,36$
Fizičko/materijalno blagostanje	3,80	0,80	4,00	0,80	$U = 4449,5, z = -5,20, p = 0,000, r = 0,33$
Ukupan FQOL Scale skor	3,88	0,64	4,24	0,71	$U = 4349,0, z = -5,35, p = 0,000, r = 0,34$

Napomena: CP – Grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 109$); TR – Grupa porodica ispitanika tipičnog razvoja ($n = 133$); FQOL Scale – *Skala porodičnog kvaliteta života*.

^aViši skor ukazuje na veći nivo zadovoljstva roditelja porodičnim životom. Teorijski raspon iznosi od 1 do 5.

Porodični kvalitet života i participacija u kućnom okruženju

Odnos između porodičnog kvaliteta života i participacije u kućnom okruženju je istražen pomoću koeficijenta Spirmanove korelacije ranga (Tabela 7). Prema dobijenim rezultatima, u grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom i u grupi porodica ispitanika tipičnog razvoja, svi ispitivani domeni kvaliteta porodičnog života, kao i ukupan porodični kvalitet života, statistički su značajno korelirali sa pojedinim karakteristikama participacije u kućnom okruženju. Prema visini, korelacije su uglavnom niske, sa izuzetkom nekoliko korelacija umerene veličine. Dalje, veći broj statistički značajnih korelacija u odnosu na ukupan broj ispitivanih korelacija je nađen u okviru grupe porodica ispitanika tipičnog razvoja nego u grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom (deset, odnosno četiri od ukupno 20). Takođe, korelacije su dominantno pozitivne sa izuzetkom korelacije sa varijablom koja je prema svojoj prirodi definisana kao obrnuta (*Želja za promenom* kao broj aktivnosti u kojima se želi promena – veći skor ukazuje na niži nivo zadovoljstva roditelja ostvarenom participacijom).

Najpre, raznovrsnost participacije u kućnom okruženju nije statistički značajno povezana ni sa jednim domenom porodičnog kvaliteta ispitivanih grupa. Drugo, frekventnost je, kao objektivna dimenzija participacije, povezana sa *Porodičnim interakcijama* i *Roditeljstvom* i to na način da češće uključivanje ispitanika prate bolje porodične interakcije i više podrške i bliskosti dece i roditelja iz obe grupe porodica, i obrnuto. Dalje, nije potvrđeno da stepen uključenosti ispitanika s cerebralnom paralizom statistički značajno korelira ni sa jednim od zajedničkih domena porodičnog kvaliteta života. Nasuprot tome, nađeno je da veće stepene uključenosti ispitanika tipičnog razvoja prati kvalitet porodičnog života ocenjen kao veći u domenima *Porodičnih interakcija* i *Roditeljstva*.

Subjektivnu dimenziju participacije predstavlja nivo roditeljskog zadovoljstva ostvarenom participacijom u kućnom okruženju. U grupi porodica ispitanika s

cerebralnom paralizom ova dimenzija je jedino povezana sa *Roditeljstvom* i to tako da što su roditelji više zadovoljni podrškom pruženom deci i stepenom svoje bliskosti sa njima, to su više zadovoljni participacijom svog deteta s cerebralnom paralizom u kući. S druge strane, u grupi porodica ispitanika tipičnog razvoja, ova subjektivna dimenzija participacije je povezana sa svim istraživanim aspektima porodičnog života.

Tabela 7. *Porodični kvalitet života: Korelacija sa karakteristikama participacije u kućnom okruženju*

Participacija u kući	Porodični kvalitet života				Ukupno
	Por.int.	Rodit.	Emoc.bl.	Fiz/mat.bl.	
<i>Grupa porodica ispitanika s cerebralnom paralizom (n = 109)</i>					
Nikad ne učestvuje					
Frekvencija	0,21*	0,21*			0,21*
Stepen uključenosti					
Želja za promenom		-0,21*			
<i>Grupa porodica ispitanika tipičnog razvoja (n = 133)</i>					
Nikad ne učestvuje					
Frekvencija	0,22*	0,20*			
Stepen uključenosti	0,24**	0,25**			0,19*
Želja za promenom	-0,36**	-0,35**	-0,27**	-0,20*	-0,34**

Napomena: Por.int. – Porodične interakcije; Rodit. – Roditeljstvo; Emoc.bl. – Emocionalno blagostanje; Fiz/mat.bl. – Fizičko/materijalno blagostanje; Ukupno – Ukupan skor prema *Skali porodičnog kvaliteta života* (FQOL Scale). Prikazane su vrednosti Spirmanove korelacije ranga.

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

Na kraju, potrebno je dodati da je u grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($n = 109$) nađena statistički značajna pozitivna i niska korelacija između *Podrške koja se odnosi na ometenost člana porodice* i sledeće dve dimenzije obrasca participacije u kući: frekvencija ($\rho = 0,22$, $p = 0,023$) i stepen uključenosti ($\rho = 0,19$, $p = 0,046$). Ovakav nalaz pokazuje da veći stepen zadovoljstva roditelja podrškom koju njihovo dete s cerebralnom paralizom ima u porodičnom životu prate češće uključivanje deteta u aktivnosti u kući i veći stepen njegove uključenosti.

DISKUSIJA

Obrazac participacije u kućnom okruženju

Prema proceni roditelja-informanata, participacija u kući ispitanika s cerebralnom paralizom i ispitanika tipičnog razvoja se statistički značajno razlikovala u svim dimenzijama obrazca participacije. Tačnije, ispitanici s cerebralnom paralizom participiraju u manjem broju aktivnosti ($r = 0,70$), frekvencija njihove participacije je niža ($r = 0,24$), kao i stepen uključivanja ($r = 0,60$). U skladu sa nalazima prethodnih istraživanja, ukupna participacija ispitanika s cerebralnom paralizom u kućnom okruženju je niža u poređenju sa participacijom ispitanika tipičnog razvoja (Coster et al., 2011; Engel-

Yeger, Jarus, Anaby, & Law, 2009; Law et al., 2013). Slični rezultati su dobijeni u komparativnoj studiji dece tipičnog razvoja i dece sa ometenošću starosti između pet i 17 godina (Coster et al., 2011; Law et al., 2013). Međutim, uočeno je da je prosečna frekventnost uključivanja svih ispitanika u našem istraživanju viša (6,13 i 6,44 naspram 4,78 i 5,74), kao i da su se naši ispitanici tipičnog razvoja uključivali u većem stepenu nego ispitanici tipičnog razvoja (4,58 naspram 3,90) prema rezultatima koje su dostavili Lou i saradnici (Law et al., 2013). Ove razlike mogu biti posledica različite uzrasne strukture uzoraka. Ispitanici obuhvaćeni našim istraživanjem su stariji (12,7 i 12,0 godina naspram 11,7 i 10,6 godina). Pored toga, u pomenutom istraživanju su učestvovala deca sa različitim oblicima ometenosti i rezultati su zbirno dati (Law et al., 2013). Uporedivi zaključci su izneti u studiji prema kojima deca sa motoričkim poremećajima starosti između šest i 14 godina učestvuju u manjem broju aktivnosti ovog tipa i sa manjom frekventnošću nego deca iz tipične populacije (King, Law, Hurley, Petrenchik, & Schwellnus 2010).

Rezultati su pokazali da raznovrsnost i stepen uključenosti, dve od tri ispitivane dimenzije obrazaca participacije u kućnom okruženju, nisu povezani sa uzrastom ispitanika s cerebralnom paralizom niti sa uzrastom ispitanika tipičnog razvoja. Istovremeno, ni pol, kao lični faktor, nije povezan ni sa jednom od tri ispitivane dimenzije obrazaca participacije u kući. Ovakav nalaz donekle odstupa od zaključaka jednog broja istraživanja prema kojima postoji trend veće raznovrsnosti ukupne participacije kod dece s cerebralnom paralizom u odnosu na adolescente s cerebralnom paralizom (Michelsen et al., 2009; Orlin et al., 2009). Međutim, u navedenim istraživanjima je ispitivana participacija u kući, u vannastavnim aktivnostima, u slobodnim aktivnostima i u aktivnostima u zajednici pri čemu one nisu izdvojeno prikazane, već prema domenima koji, pak, nisu direktno i potpuno uporedivi sa tipovima aktivnosti obuhvaćenim našim istraživanjem. Takođe, nalaz da ne postoje razlike između dece i adolescenata s cerebralnom paralizom u pogledu raznovrsnosti i stepena uključenosti, odnosno između dečaka i devojčica s cerebralnom paralizom u svim ispitivanim dimenzijama, može da bude posledica generalno niske participacije svih ovih podgrupa naših ispitanika s cerebralnom paralizom. Da razlike u pojedinim dimenzijama obrazaca participacije u kući ne zavise od pola ispitanika je potvrđeno ranije u komparativnoj studiji dece tipičnog razvoja i dece sa ometenošću starosti između pet i 17 godina (Law et al., 2013). Između ostalog, pol i uzrast se nisu, kao lični faktori, izdvojili kao značajni prediktori raznovrsnosti participacije ispitanika s cerebralnom paralizom uzrasta od osam do 18 godina, sa izuzetkom uzrasta kao prediktora raznovrsnosti u rekreativnim aktivnostima (Longo, Badia, & Orgaz, 2013).

Prema rezultatima, jedino se frekventnost participacije razlikovala u odnosu na uzrast naših ispitanika. Tačnije, rezultati su ukazali na veću frekventnost ukupne participacije u kućnom okruženju kod ispitanika s cerebralnom paralizom u odnosu na adolescente s cerebralnom paralizom ($r = 0,20$). Pored toga, razlike koje postoje na nivou celog uzorka nestaju kada se međusobno uporede mlađi ispitanici s cerebralnom paralizom i mlađi ispitanici tipičnog razvoja. Ovakav nalaz ukazuje da, osim što se deca s cerebralnom paralizom češće uključuju u aktivnosti u kući u odnosu na adolescente s cerebralnom paralizom, frekventnost njihovog uključivanja je uporediva sa frekventnošću uključivanja

njihovih vršnjaka tipičnog razvoja i statistički se značajno od nje ne razlikuje. Moglo bi se reći da je ovakav nalaz ohrabrujući jer pokazuje gde se nalaze mogućnosti za unapređivanje participacije, ali i kvaliteta života dece iz ove populacije imajući u vidu da je potvrđena njihova delimična uslovljenost (McManus et al., 2008). Takođe, u skladu je sa zaključcima drugih istraživanja prema kojima je zabeleženo opadanje frekventnosti ukupne participacije na uzrastu iznad 12 godina, kod oba pola, i to kod populacije dece sa motoričkim poremećajima (Law et al., 2006) i populacije dece s cerebralnom paralizom (Orlin et al., 2009). Sličan zaključak su izneli Palisano i saradnici (Palisano et al., 2011) prema kojima je veći intenzitet, tj. veća frekventnost participacije povezana sa mlađim uzrastom, ali ne i sa polom ispitanika s cerebralnom paralizom mlađeg školskog uzrasta (od šest do 12 godina). Međutim, u literaturi nalazimo i podatak da uzrast i pol nisu potvrđeni kao faktori od značaja za frekventnost participacije dece s cerebralnom paralizom na uzrastu od osam do 12 godina (McManus et al., 2008), dok je pol objašnjavao samo deo razlika participacije u kućnom okruženju (Engel-Yeger et al., 2009; Michelsen et al., 2009). Pol i uzrast se nisu, kao lični faktori, izdvojili kao značajni prediktori frekventnosti participacije ispitanika s cerebralnom paralizom uzrasta od osam do 18 godina, sa izuzetkom uzrasta kao prediktora frekventnosti u neformalnim i u rekreativnim aktivnostima (Longo et al., 2013).

Od karakteristika porodice, kao značajni za pojedine dimenzije obrasca participacije u kućnom okruženju, izdvojili su se tip porodice prema broju roditelja i tip naselja. Prema izjavama roditelja-informanata, raznovrsnost aktivnosti u kojima participiraju ispitanici s cerebralnom paralizom je statistički značajno veća u dvoroditeljskim porodicama nego u jednoroditeljskim ($p = 0,007$, $r = 0,26$). U porodicama sa oba roditelja, deca s cerebralnom paralizom učestvuju u prosečno 8,1 aktivnosti od deset ponuđenih ($SD = 1,9$; 95% CI: 7,7–8,5). Samohrani roditelji su, pak, potvrdili participaciju svog deteta s cerebralnom paralizom u prosečno 6,3 aktivnosti, ali sa većom disperzijom vrednosti ($SD = 2,8$; 95% CI: 5,1–7,5). Istovremeno, iako je u jednoroditeljskim porodicama manja raznovrsnost aktivnosti, odnosno veća zastupljenost onih aktivnosti u kojima deca s cerebralnom paralizom ne učestvuju, frekventnost aktivnosti koje se dešavaju se značajno povećava i približava frekventnosti aktivnosti u jednoroditeljskim porodicama ispitanika tipičnog razvoja (CP, $Mdn = 6,60$; TR, $Mdn = 6,56$; $p = 0,585$, $r = 0,08$). Prethodna istraživanja su ukazala na trend manje raznovrsne participacije dece sa motoričkim poremećajima u rekreativnim i aktivnostima slobodnog vremena u jednoroditeljskim porodicama (Law et al., 2006). Ipak, u drugim istraživanjima nije potvrđeno da ovaj faktor predstavlja prediktor raznovrsnosti niti intenziteta participacije dece s cerebralnom paralizom u rekreativnim i aktivnostima slobodnog vremena (Longo et al., 2013).

Kada se pogleda frekventnost participacije u aktivnostima u kućnom okruženju u odnosu na mesto stanovanja, odnosno tip naselja u kojem porodica stanuje, uočavaju se izvesne promene. Aktivnosti u kući se češće dešavaju u porodicama ispitanika s cerebralnom paralizom koje stanuju u prigradskim naseljima nego u gradskim ili seoskim, odnosno ispitanici češće u njima učestvuju. Pored toga, nema statistički značajne razlike u odnosu na porodice ispitanika tipičnog razvoja koje takođe stanuju u prigradskim naseljima. Jedno od mogućih objašnjenja je prilagođenost doma potrebama deteta s

cerebralnom paralizom. Pristupačnije fizičko okruženje u domu je povezano sa boljom participacijom u dnevnim aktivnostima (Colver et al., 2012). Rezultati našeg istraživanja pokazuju da je 14,3% roditelja iz prigradskih naselja ocenilo da njihov dom nije nimalo prilagođen potrebama deteta s cerebralnom paralizom; ovako niska ocena prilagođenosti doma je zabeležena kod 33,3% porodica iz gradskih naselja i 26,9% porodica iz seoskih naselja. S druge strane, da je njihov dom u potpunosti ili delimično prilagođen potrebama deteta s cerebralnom paralizom izjavilo je 9,5%, odnosno 76,2% porodica iz prigradskih naselja. Zbirno, ovi procenti su niži u druge dve podgrupe porodica: 12,7% i 54,0% za gradska naselja i 15,4% i 57,7% za seoska naselja.

Rezultati nisu potvrdili povezanost participacije u kući i porodičnih mesečnih primanja. Ovaj nalaz je uporediv sa zaključcima istraživanja o povezanosti ukupne participacije u slobodnim i rekreativnim aktivnostima sa karakteristikama porodice deteta ili adolescenta s cerebralnom paralizom (Longo et al., 2013; Palisano et al., 2011). Istovremeno, odstupa od nalaza prethodnih studija prema kojima je participacija dece sa motoričkim poremećajima manje raznovrsna i manje frekventna u porodicama sa nižim prihodima (Axelsson & Wilder, 2014; King et al., 2006; King et al., 2003; Law et al., 2006; Law, Petrenchik, King, & Hurley, 2007). Međutim, potrebno je imati na umu da su raznovrsnost i frekventnost zbirno posmatrane participacije u kući i zajednici i u vannastavnim i slobodnim aktivnostima više determinisani ličnim i sredinskim faktorima nego porodičnim faktorima (Longo et al., 2013).

Na kraju, od karateristika roditelja značajan je samo stepen obrazovanja oca u grupi porodica sa decom s cerebralnom paralizom. Više stepene obrazovanja oca prate niže vrednosti prosečne frekeventnosti participacije. Iako je izračunata korelacija niska ($\rho = -0,23$), ona ipak može da ukaže na važnost koju prisustvo i uključenost oca ima za participaciju deteta u kući. Majke često navode da su upravo očevi važan izvor podrške i pomoći, naročito u porodicama sa detetom sa smetnjama u razvoju (Button, Pianta, & Marvin, 2001). Moguće objašnjenje negativne korelacije dobijene u našem istraživanju je zaposlenost oca sa radnim mestom van kuće i, konsekvntno tome, manje vremena koje oni provode u kućnom okruženju. Podaci pokazuju da puno radno vreme van kuće ima 86,4% očeva sa visokim stepenom obrazovanja naspram 61,0% očeva sa srednjim, odnosno 40,0% očeva sa osnovnim obrazovanjem. S druge strane, nezaposleno je 60,0% očeva sa osnovnim obrazovanjem, 33,9% onih sa srednjim i samo 9,1% sa visokim stepenom obrazovanja. Podatak da je stepen obrazovanja očeva iz porodica sa decom sa teškom intelektualnom i višestrukom ometenošću, uključujući i cerebralnu paralizu, u negativnoj korelaciji sa frekventnošću pojedinih aktivnosti u porodičnom okruženju nalazimo i u drugim studijama (Axelsson & Wilder, 2014).

NIVOI RODITELJSKOG ZADOVOLJSTVA PARTICIPACIJOM U KUĆNOM OKRUŽENJU

Roditelji ispitanika s cerebralnom paralizom izražavaju želju za promenom participacije u većem broju aktivnosti u kućnom okruženju nego roditelji ispitanika tipičnog razvoja ($p = 0,000$, $r = 0,44$). Tačnije, roditelji ispitanika s cerebralnom paralizom su želeli da dođe do promene participacije u skoro sedam od deset aktivnosti, dok se kod roditelja ispitanika tipičnog razvoja taj broj kreće negde oko četiri aktivnosti. Iz navedenog sledi da je nivo zadovoljstva roditelja ispitanika s cerebralnom paralizom značajno niži u poređenju sa nivoom zadovoljstva roditelja ispitanika tipičnog razvoja.

O sličnom trendu su izvestili i drugi istraživači. Prema podacima koje su objavili Koster i saradnici (Coster et al., 2011), roditelji dece sa ometenošću su izrazili želju za promenom participacije u 67,2% ($SD = 26,5$) aktivnosti u kući, dok taj procenat kod roditelja dece iz tipične populacije iznosi 53,5% ($SD = 26$). Nadovezujući se na prethodno istraživanje, Lou i saradnici (2013) potvrđuju iznete podatke i dodaju da razlike između grupa ostaju prisutne i nakon ujednačavanja prema uzrastu dece i prihodima porodica. Od deset ispitivanih, roditelji dece sa ometenošću su izrazili želju za promenom participacije u 6,39 ($SD = 2,69$) aktivnosti u kući, dok taj broj kod roditelja dece iz tipične populacije iznosi 5,03 ($SD = 2,55$). Rezultati našeg istraživanja su uporedivi sa prethodnim kada je reč o grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom ($M = 67,0\%$, $SD = 26,6$). Međutim, nivo zadovoljstva roditelja naših ispitanika tipičnog razvoja je nešto viši. Podaci pokazuju da su oni izrazili želju za promenom manjeg broja aktivnosti ($M = 40,5\%$, $SD = 27,9$). Pored razlike prosečnog uzrasta, najmlađa deca obuhvaćena navedenim istraživanjima su imala pet godina, dok su u našem istraživanju imala sedam. Osim toga, ovakav rezultat može da bude posledica brojnih drugih razlika, poput kulturoloških. Između ostalog, participacija deteta je pod višestrukim uticajem interakcije različitih faktora; standardi i očekivanja takođe variraju u odnosu na konkretna okruženja, aktivnosti i situacije (Bedell, Khetani, Cousins, Coster, & Law, 2011).

Trend značajno nižeg nivoa zadovoljstva roditelja ispitanika s cerebralnom paralizom u poređenju sa nivoom zadovoljstva roditelja ispitanika tipičnog razvoja je konstantan sa uzrastom ispitanika na šta upućuje koeficijent Spirmanove korelacije ranga. Istovremeno, međusobnim poređenjem nivoa zadovoljstva roditelja mlađih, odnosno starijih ispitanika iz svake od grupa otkrivena je promena u veličini uticaja utvrđenih razlika. Razlika između mlađih ispitanika s cerebralnom paralizom i tipičnog razvoja je umerena ($r = 0,32$), dok je kod starijih ispitanika utvrđena razlika dostigla nivo jakog, tj. velikog uticaja ($r = 0,53$). Drugim rečima, ovaj nalaz pokazuje da se sa uzrastom ispitanika povećavaju postojeće stvarne razlike između grupa u pogledu nivoa zadovoljstva roditelja ostvarenom participacijom u kućnom okruženju. Iz ranijih istraživanja je poznato da postoje značajne razlike u odnosu na uzrast, s tim što obrazac tih razlika nije dosledan u populaciji dece sa različitim oblicima ometenosti (Coster et al., 2011). Postavlja se pitanje šta uslovljava promene nivoa u kojem su roditelji zadovoljni, a koje su zabeležene u našem uzorku

ispitanika s cerebralnom paralizom. Prvo, potrebno je imati na umu da se cerebralna paraliza smatra skupom heterogenih patoloških simptoma klinički manifestovanih prvenstveno kroz poremećaje motorike koji su praćeni intelektualnim, senzornim i emocionalnim poremećajima, odnosno da se smatra prvenstveno hroničnim i neprogresivnim stanjem (Mutch et al., 1992; Stošljević, Rapaić, & Nikolić, 1990). Međutim, poznato je još i da su osobe s cerebralnom paralizom u povećanom riziku od sekundarnih stanja kao posledica primarnog motoričkog poremećaja (Mutch et al., 1992; Milicevic & Potic, 2012). Dakle, evolucija posledica cerebralne paralize se ne zaustavlja dostizanjem odraslog doba, njene posledice su dalekosežne, odražavaju se i na svakodnevne životne aktivnosti i u stalnoj su interakciji sa ličnim, sredinskim i porodičnim faktorima. Zato je konstantna podrška potrebna, naročita u periodu adolescencije kao perodu tranzicije u odraslost o čemu govore prethodne studije (Livingston, Rosenbaum, Russell, & Palisano, 2007; Magill-Evans, Darrach, Pain, Adkins, & Kratochvil, 2001; Milićević i sar., 2013). Drugo, briga o detetu sa razvojnim smetnjama, uključujući i decu s cerebralnom paralizom, neretko predstavlja izvor opterećenja i postavlja nove i intenzivne zahteve pred roditelje. Česte hospitalizacije, ustajanje iz kreveta noću kako bi se brinulo o detetu, fizički i vremenski zahtevno hranjenje i presvlačenje deteta su samo neke od aktivnosti koje roditelji sprovode svakodnevno (Bulić, Joković Oreb, & Nikolić, 2012; Tadema, Vlaskamp, & Fontaine, 2006; Hansen, Siame, & Van der Veen, 2014). Konsekventno tome, oni vremenom doživljavaju više nivoa stresa koji su, između ostalog, determinisani i težinom cerebralne paralize (Button et al., 2001; Plant & Sanders, 2007). Niži nivoi roditeljskog stresa su, pak, povezani sa višim nivoima zadovoljstva bavljenjem i učestvovanjem u slobodnim vanškolskim aktivnostima zabeleženim kod dece s cerebralnom paralizom školskog uzrasta (Majnemer et al., 2008). Prođublivanje razlika između zadovoljstva roditelja ispitanika s cerebralnom paralizom i roditelja ispitanika tipičnog razvoja u odnosu na uzrasne grupe nađeno u našem istraživanju može da bude posledica kombinacije gore navedenih razvojnih, funkcionalnih, sredinskih i porodičnih faktora koji nisu obuhvaćeni nacrtom studije, a koji mogu da budu predmet budućih studija.

Pokazalo se da u grupi porodica ispitanika s cerebralnom paralizom postoje razlike u odnosu na pol ispitanika. Tačnije, roditelji ispitanika s cerebralnom paralizom ženskog pola su više zadovoljni participacijom svoje dece u poređenju sa roditeljima ispitanika s cerebralnom paralizom muškog pola ($p = 0,007$), s tim što je veličina stvarne razlike mala ($r = 0,26$). Naknadnim analizama je najpre isključeno postojanje statističke značajnosti razlika funkcionalnih sposobnosti i funkcionalne nezavisnosti između ispitanika s cerebralnom paralizom muškog i ženskog pola, kao ličnih faktora koji koreliraju sa procentom aktivnosti za koje su roditelji izjavili da bi želeli da se u njima participacija promeni. Potom su sagledani rezultati u pojedinačnim aktivnostima. Razlike male veličine uticaja su nađene u domenima kompjuterskih i video igara ($\chi^2 = 4,66$, $df = 1$, $p = 0,03$, $\phi = -0,22$), igara u kući i društvenih igara ($\chi^2 = 4,09$, $df = 1$, $p = 0,04$, $\phi = -0,21$), raznih kreativnih aktivnosti i hobija ($\chi^2 = 4,94$, $df = 1$, $p = 0,03$, $\phi = -0,23$), ali i u domenu pripreme za školu ($\chi^2 = 4,04$, $df = 1$, $p = 0,04$, $\phi = -0,21$). Imajući u vidu da rezultati nisu ukazali na postojanje razlika pojedinih dimenzija obrasca u odnosu na pol ispitanika,

postavlja se pitanje šta dovodi do razlika u subjektivnoj dimenziji participacije. Jedno od mogućih objašnjenja bi mogle biti preferencije roditelja kada je odabir aktivnosti za dete u pitanju, kao i njihova očekivanja u odnosu na ishod participacije u datom domenu, a čije ispitivanje nije predviđeno ovim istraživanjem.

Kvalitet života porodica ispitanika s cerebralnom paralizom i porodica ispitanika tipičnog razvoja

Rezultati istraživanja su potvrdili da postoje razlike u tome u kom stepenu su roditelji naših ispitanika s cerebralnom paralizom ocenili pojedine domene porodičnog kvaliteta života i kako su snage i prioritetne potrebe raspoređene po domenima i to komparacijom sa roditeljima ispitanika tipičnog razvoja. Imajući u vidu stepen u kom su roditelji izrazili zadovoljstvo kvalitetom porodičnog života u pojedinim domenima, rezultati pokazuju da su roditelji obe grupe najvišim prosečnim skorovima ocenili *Porodične interakcije* i *Roditeljstvo*, odnosno one domene koji obuhvataju prvenstveno međusobne odnose članova porodice i na koje imaju direktan lični uticaj. Nasuprot tome, najnižim ocenama su, u proseku, procenili *Fizičko/materijalno* i *Emocionalno blagostanje*, odnosno dobrobit članova svoje porodice. Važno je napomenuti da je to aspekt koji se u velikoj meri oslanja na spoljašnje resurse, na rasterećenje i podršku pojedinim članovima porodice, ali i porodici u celini.

Ovakav nalaz je u skladu sa prethodnom studijom koja je sprovedena na teritoriji 32 opštine Republike Srbije i kojom je obuhvaćeno 275 porodica sa decom sa smetnjama u razvoju prosečne starosti 14 godina (Žegarac, Džamonja Ignjatović, & Milanović, 2014). Tačnije, prema tim rezultatima, roditelji dece sa smetnjama u razvoju najveći kvalitet života takođe zapažaju u oblasti *Porodičnih interakcija* ($M = 4,39$) i *Roditeljstva* ($M = 4,31$), a potom u domenu *Podrške koja se odnosi na ometenost člana porodice* ($M = 3,99$), dok su najniže ocenjeni domeni *Emocionalnog* ($M = 3,49$) i *Fizičkog/materijalnog blagostanja* ($M = 3,59$). Dalje, naši rezultati se jednim delom preklapaju i sa rezultatima istraživanja sprovedenog na uzorku od ukupno 3009 porodica sa detetom sa intelektualnom ometenošću različitog stepena ili sa autizmom starosti do 14 godina u Turskoj (Meral, Cavkaytar, Turnbull, & Wang, 2013). U ovom istraživanju porodice su izrazile umereno zadovoljstvo ukupnim porodičnim kvalitetom života i to prosečnom ocenom od 3,65, potom najvišim ocenama u domenima *Porodičnih interakcija* ($M = 3,90$) i *Roditeljstva* ($M = 3,84$), a najnižim za *Emocionalno* ($M = 3,32$) i *Fizičko/materijalno blagostanje* porodice ($M = 3,29$). Dejvis i Gavidija-Pejn (Davis & Gavidia-Payne, 2009) su, pak, izvestili o najvećem stepenu zadovoljstva kvalitetom života u domenu *Fizičkog/materijalnog* ($M = 4,03$) i o najmanjem u domenu *Emocionalnog blagostanja* ($M = 3,10$) na uzorku od 64 porodice sa decom sa smetnjama u razvoju ili različitim oblicima i stepenima ometenosti, starosti od tri do šest godina. Slično su objavili Samers i saradnici (Summers et al., 2007) koji su najveće zadovoljstvo porodičnim kvalitetom života našli u domenu *Fizičkog/materijalnog* ($M = 4,21$), a najmanje u domenu *Emocionalnog blagostanja* ($M = 3,43$) i to na uzorku od 108 porodica sa decom različitog stepena ometenosti, starosti do pet godina. Kada je reč o stepenu u kom su očevi i majke zasebno

izrazili svoje zadovoljstvo kvalitetom porodičnog života, Vang i saradnici (Wang et al., 2004) su izdvojili da je najviše ocenjeno *Fizičko blagostanje* ($M = 4,33$ očevi, odnosno $M = 4,36$ majke), a najniže *Emocionalno blagostanje* ($M = 3,75$ očevi, odnosno $M = 3,70$ majke). Dobijene vrednosti su nešto više nego vrednosti prikazane u našem i u prethodno navedenim istraživanjima. Moguća objašnjenja bi se, između ostalog, mogla naći u razlikama u starosnoj strukturi uzorka ispitanika, u heterogenosti oblika, stanja i nivoa ometenosti, u razlikama socioekonomskog statusa porodica, kao i u kulturološkim osobenostima društvenih okruženja.

Osim toga, rezultati analiza sprovedenih unutar samih grupa porodica i između grupa porodica pokazuju da postoji uporedivost percepcije različitih aspekata porodičnog života iskazanih kroz stepen zadovoljstva roditelja. Imajući u vidu šta, kao koncept, porodični kvalitet života obuhvata i predstavlja, može se uočiti da u našem istraživanju porodične snage predstavljaju domen *Porodičnih interakcija* i domen *Roditeljstva* zajedno. Istovremeno, veličina utvrđenih razlika pokazuje gde su najveća razmimoilaženja između grupa porodica naših ispitanika: materijalni resursi, podrška šire porodice i podrška prijatelja. Drugim rečima, kada je reč o postavljanju ciljeva specijalnog edukacijsko-rehabilitacijskog rada sa porodicama sa članom s cerebralnom paralizom, prioritetni su domeni socijalno-emocionalne podrške i materijalnih resursa. Upravo je to distribucija onih potreba koje prevazilaze potrebe samog člana sa ometenošću, odnosno člana s cerebralnom paralizom, dok jake strane funkcionisanja porodične zajednice, pak, treba tražiti u subjektivnoj sferi porodičnog kvaliteta života. Osnovno teorijsko polazište prethodne studije o kvalitetu života porodica sa detetom s cerebralnom paralizom je bilo da cerebralna paraliza svojim prisustvom utiče na porodicu na različite načine i da se među brojne faktore koji modifikuju ovaj proces ubrajaju mehanizmi suočavanja, sistem podrške porodici i njenim članovima, kao i uzrast i stepen funkcionisanja deteta (Wippermann, 2013). Međutim, u navedenoj studiji je opšti kvalitet života porodice predstavljen kao suma specifičnih potreba članova porodice i kao suma interakcija pojedinačno posmatranih, individualnih kvaliteta života, te je izostalo razmatranje sveukupnog kvaliteta života porodice kao celine. Nadovezujući se, pak, na datu preporuku o tome da se cela porodica obuhvati i uključi u planiranje nege, rehabilitacije i obrazovanja člana s cerebralnom paralizom u cilju promovisanja opšteg kvaliteta života (Wippermann, 2013), ističemo da je neophodno da razmatranje porodičnog kvaliteta života bude sastavni i neizostavni deo evaluacije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji. Jedino kroz konstrukt porodičnog kvaliteta života se može istovremeno i obuhvatiti celovitost funkcionisanja porodice sa članom s cerebralnom paralizom i detektovati raspodela snaga, odnosno jakih strana dinamičnog porodičnog funkcionisanja, na šta ukazuje distribucija rezultata dobijenih u našem istraživanju.

Porodični kvalitet života i participacija u kućnom okruženju

Rezultati istraživanja su potvrdili da postoji povezanost pojedinačnih dimenzija participacije u kućnom okruženju i kvaliteta života porodica ispitanika s cerebralnom paralizom (Tabela 7). Zajedničko za grupe porodica naših ispitanika jeste da nije

potvrđeno da postoji povezanost raznovrsnosti participacije u kućnom okruženju iskazanog kroz broj aktivnosti u kojima ispitanici nikada ne učestvuju i porodičnog kvaliteta života. Nalaz implicira da ukupni porodični kvalitet života i njegovi odvojeni domeni ne variraju značajno prema broju aktivnosti u koje se ispitanici obe grupe uključuju.

Druga dimenzija obrasca participacije se odnosi na to koliko često su se ispitanici uključivali u određene tipove aktivnosti u kući. Zajedničko za obe grupe porodica naših ispitanika jeste da rezultati ukazuju na bolje porodične interakcije i više podrške i bliskosti dece i roditelja ukoliko se aktivnosti češće javljaju. Drugim rečima, nalaz implicira da su roditelji u većem stepenu zadovoljni kvalitetom porodičnog života u ove dve subjektivne sfere kada je frekventnost participacije deteta veća. Ovakav nalaz je ohrabrujući jer potvrđuje da se frekventnost participacije može posmatrati kroz postojanje prilika za unapređivanje i negovanje komunikacije i odnosa između članova porodice. Istovremeno, pokazuje da u porodicama u kojima je visoko vrednovan ovaj subjektivni aspekt porodičnog života postoje i frekventnije prilike da se dete uključi u aktivnosti. Gledano samo u okviru porodica ispitanika s cerebralnom paralizom, participacija je češća u porodicama onih ispitanika čiji su roditelji ukazali da njihovo dete s cerebralnom paralizom ima više dodatne podrške da ostvari svoje ciljeve. Značaj nalaza je u potvrđivanju povezanosti podrške kao resursa i kao socijalnog aspekta kvaliteta porodičnog života i učestalosti uključivanja deteta kao objektivne dimenzije participacije.

Treća dimenzija obrasca participacije se odnosi na to u kom stepenu su se ispitanici uključivali u određene tipove aktivnosti u kući. S jedne strane, gledano iz perspektive roditelja ispitanika s cerebralnom paralizom, stepen uključenosti njihove dece je veći, odnosno ona su u većem stepenu uključena u aktivnosti u kući ukoliko imaju više dodatne podrške. Ostali domeni porodičnog kvaliteta života su, u ovoj grupi, nezavisni od ove dimenzije obrasca participacije. Nalaz se može posmatrati kao ohrabrujući imajući u vidu veličinu statistički značajne razlike koja je utvrđena između grupa kada je u pitanju stepen uključivanja ($r = 0,60$). Istovremeno, roditelji ispitanika tipičnog razvoja su izrazili veće zadovoljstvo subjektivnom sferom ukoliko su njihova deca u većem stepenu bila uključena u aktivnosti u kući čime je ukazano na povezanost porodičnih snaga i aktivnog učešća deteta kao člana porodice.

Kad je reč o broju korelacija potvrđene statističke značajnosti, veći broj je nađen u okviru grupe porodica ispitanika tipičnog razvoja. Razlika je najočiglednija u odnosu na nivo roditeljskog zadovoljstva ostvarenom participacijom u kućnom okruženju. Ova subjektivna dimenzija participacije je odraz roditeljske želje za promenom i prati je stepen u kome su oni zadovoljni roditeljskim aspektom porodičnog života. Želja za promenom participacije može da predstavlja indikator promena, odnosno nezadovoljstva određenim aspektom zajedničkog porodičnog života i neophodno je pažljivo razmotriti. Roditelji ispitanika koji su u manjem stepenu izrazili želju da se neka od dimenzija obrazaca participacije promeni su u većem stepenu zadovoljni time koliko članovi porodice imaju vremena za svako dete posebno, time da li uče decu da budu samostalna, da se slažu sa drugima i donose dobre odluke, zatim time da li pomažu deci oko školskih zadataka i

aktivnosti i da li poznaju druge osobe u životima svoje dece. Porodične interakcije kao mera unutrašnje povezanosti članova porodice i njihove međusobne usmerenosti i uzajamnog podržavanja, uz domen emocionalnog blagostanja i socijalno-emocionalne podrške i domen fizičkog/materijalnog blagostanja, odnosno materijalnih resursa variraju nezavisno od ove subjektivne mere participacije ispitanika s cerebralnom paralizom u kućnom okruženju. Nasuprot tome, svi domeni porodičnog kvaliteta života su, uključujući i ukupan skor, povezani sa nivoom zadovoljstva roditelja ispitanika tipičnog razvoja. Nalaz pokazuje da su roditelji ispitanika tipičnog razvoja više zadovoljni time kada, kako i koliko se njihovo dete uključuje u aktivnosti u kućnom okruženju ukoliko je i celokupni porodični kvalitet života bolji, a funkcionisanje porodice celovito i usklađeno, i obrnuto.

ZAKLJUČAK

U ovom istraživanju je procenjena participacija u kućnom okruženju ispitanika s cerebralnom paralizom i kvalitet života njihovih porodica, a ispitana je međusobna povezanost participacije i porodičnog kvaliteta života, iz perspektive roditelja. Rezultati su potvrdili da se obrasci participacije i nivoi roditeljskog zadovoljstva ostvarenom participacijom u kućnom okruženju razlikuju između grupe ispitanika s cerebralnom paralizom i ispitanika tipičnog razvoja. Frekventnost njihovog uključivanja je niža, kao i stepen uključenosti. Veća je zastupljenost aktivnosti u kojima ispitanici s cerebralnom paralizom nikada ne učestvuju u poređenju sa ispitanicima tipičnog razvoja. Nivo zadovoljstva roditelja ispitanika s cerebralnom paralizom participacijom ostvarenom u datom okruženju je niži nego u grupi ispitanika tipičnog razvoja. Pored toga, potvrđena je i povezanost pojedinih dimenzija participacije ispitanika u kućnom okruženju sa porodičnim kvalitetom života. Veći broj korelacija je statistički potvrđen u grupi porodica ispitanika tipičnog razvoja. Zastupljenost aktivnosti u kojima ispitanici nikada ne participiraju, pak, ne korelira sa stepenom roditeljskog zadovoljstva određenim aspektima porodičnog života.

Ograničenja ovog istraživanja prvenstveno proizilaze iz činjenice da je uzorkom obuhvaćen relativno mali broj ispitanika, da je uzorak planiran kao prigodan i formiran metodom snežne grudve, kao i da su mogućnosti statističke obrade podataka bile limitirane. Osim toga, nisu dodatno istražene razlike u odnosu na tip i oblik cerebralne paralize, kao ni razlike u odnosu na stepen motoričkog poremećaja i moguće prisustvo pridruženih poremećaja. Slično, prilikom razmatranja nivoa u kom su roditelji ispitanika zadovoljni participacijom svog deteta u aktivnostima u kući, *Želja za promenom* je posmatrana isključivo kao dihotomna zavisna varijabla sa dva nivoa (želi promenu ili ne želi promenu), bez razmatranja kvalitativnih podataka o tome koja promena je u pitanju. U nekim narednim istraživanjima bilo bi korisno ispitati koje promene roditelji izdvajaju kao potrebne i da li se razlike u ovim pogledima na participaciju deteta odražavaju i na druge kvalitete porodičnog života. Takođe, sredinski faktori iz neposrednog okruženja mogu da budu objašnjenje jednog dela razlika te ovo pitanje ostaje otvoreno. U budućim istraživanjima je potrebno obuhvatiti veći broj porodica i obezbediti širi spektar

sociodemografskih faktora koji se tiču dece i mladih s cerebralnom paralizom i tipičnog razvoja kako bi se obezbedila bolja reprezentativnost uzorka u odnosu na populaciju osoba s cerebralnom paralizom i opštu populaciju u Republici Srbiji, kako u pogledu polne i starosne strukture, tako i u pogledu varijabilnosti stepena motoričkog oštećenja i prisustva pridruženih poremećaja.

REFERENCE

1. Axelsson, A. K., Granlund, M., & Wilder, J. (2013). Engagement in family activities: a quantitative, comparative study of children with profound intellectual and multiple disabilities and children with typical development. *Child: Care, Health and Development*, 39(4), 523-534. doi: 10.1111/cch.12044
2. Axelsson, A. K., & Wilder, J. (2014). Frequency of occurrence and child presence in family activities: a quantitative, comparative study of children with profound intellectual and multiple disabilities and children with typical development. *International Journal of Developmental Disabilities*, 60(1), 13-25. doi: 10.1179/2047387712Y.0000000008
3. Bart, O., & Rosenberg, L. (2011). Measuring participation within the environment. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 53(11), 976-977. doi: 10.1111/j.1469-8749.2011.04119.x
4. Bedell, G. M., Khetani, M. A., Cousins, M. A., Coster, W. J., & Law, M. C. (2011). Parent perspectives to inform development of measures of children's participation and environment. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 92(5), 765-773. doi: 10.1016/j.apmr.2010.12.029
5. Bruder, M. B. (2000). Family-Centered Early Intervention: Clarifying Our Values for the New Millennium. *Topics in Early Childhood Special Education*, 20(2), 105-115. doi: 0.1177/027112140002000206
6. Bulić, D., Joković Oreb, I., & Nikolić, B. (2012). Angažman majki djece s teškoćama u razvoju u aktivnostima svakodnevnog života. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(2), 1-12.
7. Button, S., Pianta, R. C., & Marvin, R. S. (2001). Partner support and maternal stress in families raising young children with cerebral palsy. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 13(1), 61-81. doi: 10.1023/A:1026509400487
8. Colver, A., Thyen, U., Arnaud, C., Beckung, E., Fauconnier, J., Marcelli, M., ... & Dickinson, H. O. (2012). Association between participation in life situations of children with cerebral palsy and their physical, social and attitudinal environment: a cross-sectional multi-centre European study. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 93(12), 2154-2164. doi: 10.1016/j.apmr.2012.07.011
9. Coster, W., Bedell, G., Law, M., Khetani, M. A., Teplicky, R., Liljenquist, K., ... & Kao, Y. C. (2011). Psychometric evaluation of the Participation and Environment Measure for Children and Youth. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 53(11), 1030-1037. doi: 10.1111/j.1469-8749.2011.04094.x
10. Coster, W., Law, M., & Bedell, G. (2010). *Participation and Environment Measure for Children and Youth*. Boston, MA: Authors.

11. Davis, K., & Gavidia-Payne, S. (2009). The impact of child, family, and professional support characteristics on the quality of life in families of young children with disabilities. *Journal of Intellectual and Developmental Disability, 34*(2), 153-162. doi: 10.1080/13668250902874608
12. Engel-Yeger, B., Jarus, T., Anaby, D., & Law, M. (2009). Differences in patterns of participation between youths with cerebral palsy and typically developing peers. *The American Journal of Occupational Therapy, 63*(1), 96-104. doi: 10.5014/ajot.63.1.96
13. Hansen, A. M. W., Siame, M., & Van der Veen, J. (2014). A qualitative study: barriers and support for participation for children with disabilities. *African Journal of Disability, 3*(1), 1-9. doi: 10.4102/ajod.v3i1.112
14. Hoffman, L., Marquis, J., Poston, D., Summers, J. A., & Turnbull, A. (2006). Assessing family outcomes: Psychometric evaluation of the Beach Center Family Quality of Life Scale. *Journal of Marriage and Family, 68*(4), 1069-1083. doi: 10.1111/j.1741-3737.2006.00314.x
15. Imms, C., Reilly, S., Carlin, J., & Dodd, K. (2008). Diversity of participation in children with cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology, 50*(5), 363-369. doi: 10.1111/j.1469-8749.2008.02051.x
16. King, G., Law, M., Hanna, S., King, S., Hurley, P., Rosenbaum, P., Kertoy, M., & Petrenchik, T. (2006). Predictors of the leisure and recreation participation of children with physical disabilities: A Structural equation modeling analysis. *Children's Health Care, 35*(3), 209-234. doi: 10.1207/s15326888chc3503_2
17. King, G., Law, M., Hurley, P., Petrenchik, T., & Schwellnus, H. (2010). A Developmental comparison of the out-of-school recreation and leisure activity participation of boys and girls with and without physical disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education, 57*(1), 77-107. doi: 10.1080/10349120903537988
18. King, G., Law, M., King, S., Rosenbaum, P., Kertoy, M. K., & Young, N. L. (2003). A conceptual model of the factors affecting the recreation and leisure participation of children with disabilities. *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics, 23*(1), 63-90. doi: 10.1080/J006v23n01_05
19. Law, M. (2002). Participation in the occupations of everyday life. *The American Journal of Occupational Therapy, 56*(6), 640-649. doi: 10.5014/ajot.56.6.640
20. Law, M., Anaby, D., Teplicky, R., Khetani, M. A., Coster, W., & Bedell, G. (2013). Participation in the home environment among children and youth with and without disabilities. *The British Journal of Occupational Therapy, 76*(2), 58-66. doi: 10.4276/030802213X13603244419112
21. Law, M., King, G., King, S., Kertoy, M., Hurley, P., Rosenbaum, P., ... & Hanna, S. (2006). Patterns of participation in recreational and leisure activities among children with complex physical disabilities. *Developmental Medicine & Child Neurology, 48*(5), 337-342. doi: 10.1017/S0012162206000740
22. Law, M., Petrenchik, T., King, G., & Hurley, P. (2007). Perceived environmental barriers to recreational, community, and school participation for children and youth with physical disabilities. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation, 88*(12), 1636-1642. doi: 10.1016/j.apmr.2007.07.035
23. Livingston, M. H., Rosenbaum, P. L., Russell, D. J., & Palisano, R. J. (2007). Quality of life among adolescents with cerebral palsy: What does the literature tell

- us?. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 49(3), 225-231. doi: 10.1111/j.1469-8749.2007.00225.x
24. Longo, E., Badia, M., & Orgaz, B. M. (2013). Patterns and predictors of participation in leisure activities outside of school in children and adolescents with cerebral palsy. *Research in Developmental Disabilities*, 34(1), 266-275. doi: 10.1016/j.ridd.2012.08.017
  25. Magill-Evans, J., Darrah, J., Pain, K., Adkins, R., & Kratochvil, M. (2001). Are families with adolescents and young adults with cerebral palsy the same as other families?. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 43(07), 466-472. doi: 10.1111/j.1469-8749.2001.tb00744.x
  26. Majnemer, A., Shevell, M., Law, M., Birnbaum, R., Chilingaryan, G., Rosenbaum, P., & Poulin, C. (2008). Participation and enjoyment of leisure activities in school-aged children with cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 50(10), 751-758. doi: 10.1111/j.1469-8749.2009.03393.x
  27. Meral, B. F., Cavkaytar, A., Turnbull, A. P., & Wang, M. (2013). Family quality of life of Turkish families who have children with intellectual disabilities and autism. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 38(4), 233-246. doi: 10.1177/154079691303800403
  28. McManus, V., Corcoran, P., & Perry, I. J. (2008). Participation in everyday activities and quality of life in pre-teenage children living with cerebral palsy in South West Ireland. *BMC Pediatrics*, 8(1), 50. doi: 10.1186/1471-2431-8-50
  29. Michelsen, S. I., Flachs, E. M., Uldall, P., Eriksen, E. L., McManus, V., Parkes, J., ... & Colver, A. (2009). Frequency of participation of 8–12-year-old children with cerebral palsy: A multi-centre cross-sectional European study. *European Journal Of Paediatric Neurology*, 13(2), 165-177. doi: 10.1016/j.ejpn.2008.03.005
  30. Milićević, M., & Klič, I. (2014). Kvaliteta života djece s teškoćama u razvoju i kroničnim bolestima – Obilježja procjene iz perspektiva djece i njihovih roditelja. U A. Žic-Ralić i Z. Bukvić (Ur.), *Zbornik sažetaka i radova 10. kongresa edukacijskih rehabilitatora s međunarodnim sudjelovanjem "Poticajno okruženje za cjeloživotno učenje"* (str. 22-33). Zagreb: Savez edukacijskih rehabilitatora Hrvatske.
  31. Milicevic, M., & Potic, S. (2012). Functional characteristics of people with cerebral palsy in the adult age. In M. Stosljevic et al. (Eds.), *International Thematic Collection of Papers "Cerebral palsy – A Multidisciplinary and Multidimensional Approach"* (pp. 275–289). Belgrade: Association of Special Educators and Rehabilitators of Serbia & Foca: University of East Sarajevo, Faculty of Medicine. doi: 10.2298/MICP2012275M.
  32. Milićević, M., Potić, S., Nedović, G., & Trgovčević, S. (2013). Osobe sa cerebralnom paralizom u periodu tranzicije u odraslo doba – Mogućnosti i izazovi adolescencije. U N. Dimić (Ur.), *Zbornik rezimea stručno-naučnog seminara sa međunarodnim učešćem "Dani defektologa 2013"* (123). Beograd: Društvo defektologa Srbije.
  33. Milićević, M., Potić, S., & Trgovčević, S. (2011). Socijalna participacija dece sa cerebralnom paralizom u porodičnom i vršnjačkom okruženju. U S. Potić i sar. (Ur.), *Zbornik radova Prvog međunarodnog skupa studenata specijalne edukacije i rehabilitacije "Specijalna edukacija i rehabilitacija"* (str. 44-52). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. ISBN: 978-86-6203-012-2.

34. Mutch, L., Alberman, E., Hagberg, B., Kodama, K., & Perat, M. V. (1992). Cerebral palsy epidemiology: where are we now and where are we going?. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 34(6), 547-551. doi: 10.1111/j.1469-8749.1992.tb11479.x
35. Orlin, M. N., Palisano, R. J., Chiarello, L. A., Kang, L. J., Polansky, M., Almasri, N., & Maggs, J. (2009). Participation in home, extracurricular, and community activities among children and young people with cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 52(2), 160-166. doi: 10.1111/j.1469-8749.2009.03363.x
36. Palisano, R. J., Chiarello, L. A., Orlin, M., Oeffinger, D., Polansky, M., Maggs, J., ... & Gorton, G. (2011). Determinants of intensity of participation in leisure and recreational activities by children with cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 53(2), 142-149. doi: 10.1111/j.1469-8749.2010.03819.x
37. Park, J., Hoffman, L., Marquis, J., Turnbull, A. P., Poston, D., Mannan, H., ... & Nelson, L. L. (2003). Toward assessing family outcomes of service delivery: Validation of a family quality of life survey. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 367-384. doi: 10.1046/j.1365-2788.2003.00497.x
38. Plant, K. M., & Sanders, M. R. (2007). Predictors of care-giver stress in families of preschool-aged children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(2), 109-124. doi: 10.1111/j.1365-2788.2006.00829.x
39. Rosenbaum, P., Paneth, N., Leviton, A., Goldstein, M., Bax, M., Damiano, D., ... & Jacobsson, B. (2007). A report: the definition and classification of cerebral palsy April 2006. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 49(s109), 8-14. doi: 10.1111/j.1469-8749.2007.tb12610.x
40. Simeonsson, R. J., Carlson, D., Huntington, G. S., McMillen, J., & Brent, J. (2001). Students with disabilities: a national survey of participation in school activities. *Disability and Rehabilitation*, 23(2), 49-63. doi: 10.1080/096382801750058134
41. Stošljević, L., Rapačić, D., & Nikolić, S. (1990). *Somatopedija*. Beograd: Naučna knjiga.
42. Summers, J. A., Marquis, J., Mannan, H., Turnbull, A. P., Fleming, K., Poston, D. J., ... & Kupzyk, K. (2007). Relationship of perceived adequacy of services, family-professional partnerships, and family quality of life in early childhood service programmes. *International Journal of Disability, Development and Education*, 54(3), 319-338. doi: 10.1080/10349120701488848
43. Tadema, A. C., Vlaskamp, C., & Fonteine, H. (2006). The time and effort in taking care for children with PMD: a study on care load. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 19(3), 264.
44. Žegarac, N., Džamonja Ignjatović, T., & Milanović, M. (2014). *Kada nam nedelja dolazi slobodno: usluge za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice*. Beograd: Fakultet političkih nauka: Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
45. Wang, M., Turnbull, A. P., Summers, J. A., Little, T. D., Poston, D. J., Mannan, H., & Turnbull, R. (2004). Severity of disability and income as predictors of parents' satisfaction with their family quality of life during early childhood years. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 29(2), 82-94. doi: 10.2511/rpsd.29.2.82
46. Wippermann, J. A. (2013). *The Quality of Life of Families of Children with Cerebral Palsy*. Senior Honors Theses. Paper 373. Retrieved November 17, 2013 from <http://digitalcommons.liberty.edu/honors/373>

47. World Health Organization. (2001). *International Classification of Functioning Disability and Health (ICF)*. Geneva: WHO. Retrieved from <http://www.who.int/classifications/en>

PARTICIPATION AND QUALITY OF LIFE OF FAMILIES WITH A CHILD WITH CEREBRAL PALSY

The changes are an integral part of the life cycle of each family. However, families with children with disabilities are facing many challenges every day due to which everyday family dynamic is changing. Dimensions of the changes affecting family life can be observed in different aspects of family life. The aim of this study was to determine participation in the home environment of children with cerebral palsy and quality of life of their families, as well as to further examine the correlation between these two characteristics. Patterns of participation were analyzed through their parents' assessment and compared with the patterns of participation of children with typical development. Associations with certain personal, family and environmental factors were examined. The differences were the most noticeable in diversity of activities ($r = 0.70$) and level of involvement ($r = 0.60$). Effect size of differences in family quality of life was the greatest in emotional well-being followed by physical/material well-being ($r = 0.36$, and $r = 0.33$, respectively). Correlation of participation in the home and family quality of life was confirmed in Family Interaction and Parenting indicating the importance that the existence of opportunities for active participation within the home environment has for promoting and fostering of communication and relationships between family members. In accordance with the results presented, it can be concluded that the presence of cerebral palsy led to changes in certain dimensions of social participation. The consequences of these changes were visible in the degree to which parents express satisfaction with family quality of life. The obtained results were discussed in relation to the findings of previous and current studies.

Keywords: participation, disability, cerebral palsy, family, parents, family quality of life, well-being.

II DEO
DRUŠTVENA REGULACIJA:
OD ETIČKIH DO PRAKTIČNIH
PROBLEMA

ETIČKI ASPEKT DRUŠTVENE KONTROLE: SAVREMENI DISKURS O INTEGRITETU INSTITUCIJA, KORUPCIJI I ORGANIZOVANOM KRIMINALU¹

Mr Aleksandra Bulatović

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Sagledavanje etičkog aspekta zauzima centralno mesto u odlučivanju koje uključuje diskrecionu moć, silu i pravni postupak. U okviru savremenih krivično-pravnih sistema, etika je osnov odlučivanja i u pitanjima rukovođenja i u sferi politike kažnjavanja, odnosno odlučivanja o prevenciji, kažnjavanju i rehabilitaciji. Uprkos tome što je savremeni pristup suzbijanju kriminala koncept koji obuhvata više domena javne politike, etika je i dalje fundamentalni aspekt krivičnog pravosuđa i društvene kontrole. Uvidi predstavljeni u ovom članku daju polaznu osnovu za razmatranje ključnih problema prevencije kriminaliteta danas, kao i za dizajn relevantne javne politike u Srbiji.

Autorka analizira savremene trendove politike kontrole kriminaliteta predstavljene u strateškim inicijativama u oblastima kontrole kriminala, jačanja integriteta i unapređivanja etičke kompetencije koje su bile pokretane sa ciljem povećanja efikasnosti krivično-pravnog sistema. Ilustrovanjem načina na koje su savremena društvena kontrola i etika međusobno povezane i zavisne, autorka fokusira dobrobit koncipiranu u tradiciji društvenog konstruktivizma koji podrazumeva da je dobrobit proizvod specifičnog opšteg konteksta ljudskog života. Upućivanjem na već ustanovljenu praksu u najrazvijenijim državama (SAD, Kanada i EU) i najznačajnijim međunarodnim organizacijama (UN i OECD), u radu se ukazuje na potencijal razvijanja i procene javne politike sa stanovišta dobrobiti.

Ključne reči: etika, kontrola kriminaliteta, integritet, institucije, meka bezbednost, javna politika, dobrobit.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

DRUŠTVENA KONTROLA I ETIKA

Društvenu kontrolu razumemo kao društvene procese koji jačaju društveni konformizam (od dečije socijalizacije do izvršenja sankcija kroz društvene institucije), odn. skup sredstava pomoću kojih se obezbeđuje da većina članova društva poštuje norme. Osnovni cilj društvene kontrole je da se održi društveni poredak regulisanjem ponašanja članova društva u svakodnevnom životu, a krajnja svrha — da se obezbedi maksimalno moguća dobrobit za najveći broj ljudi.

Martin Innes je široko definisao društvenu kontrolu kao organizovane akcije usmerene na promenu ponašanja ljudi (Innes, 2003). Društvena kontrola se realizuje, kao društvena regulacija ponašanja, stavova i mišljenja pripadnika društvene zajednice, socijalnim pritiskom i institucionalnim delovanjem državnih organa (pravosudni sistem, policija, sistem kaznenih mera itd.) putem posebnih delova institucionalnog sistema, kojima je, delimično ili u celini, poverena ta funkcija u skladu sa postavljenim i zakonski regulisanim društvenim modelima. Mehanizmi društvene kontrole su mehanizmi kojima društvo reguliše individualna i grupna ponašanja u smislu opštih sankcija i nagrađivanja. Formalizovanje društvene kontrole se odnosi na način na koji društvo pokušava da spreči i kazni ponašanje koje krši norme, a primenjuje se u obliku zakona koje sprovodi onaj faktor u društvu koji raspolaže mehanizmima sile i drugim oblicima formalnih sankcija, uključujući i kazne zatvora, a pored eksplicitnih zakona, društvena kontrola se ostvaruje i kroz običajne norme i neformalne sankcije, koje često mogu biti efikasnije (Goode, 2008: 84). Tokom procesa socijalizacije izloženi smo društveno poželjnim i problematičnim iskustvima, pa se uporedo sa socijalizacijom odigrava i socijalna kontrola. I pozitivne i negativne sankcije igraju uloge u društvenoj kontroli (na primer, nagrade koje se daju za postupanje u skladu sa normama kada je napredovanje u karijeri rezultat posvećenog rada, odn. kažnjavanje za kršenje normi kao što je to u slučaju kada je zatvorska kazna posledica izvršenje krađe). Za razliku od primitivne kriminologije u kojoj faktor odbijanja poslušnosti vladaru definiše suštinu krivičnog dela, u formalnoj kriminologiji ravnodušnost ili neprijateljstvo prema pravnom poretku kao celini određuje karakter dela i smešta ga u domen kriminala. Društvena kontrola putem kriminalizacije je veoma jeftina, a samim tim i često korišćena u praksi. Princip kriminalizacije kao poslednji zaklon zakonodavca zastareo je i predstavlja ostatke primitivne kriminalne ideologije (Pavićević, Bulatović, 2015).

Pitanje o tome zašto ljudi poštuju norme podstaklo je teorijski diskurs o socijalnoj kontroli. U teoriji društvene kontrole društvo ima centralnu ulogu u kontroli kriminala, a podsticaj za ponašanje u skladu s normama vrši se putem odnosa, obaveza, vrednosti, normi i verovanja Hirschi, 2002; Roberts et al, 2011). Pretpostavka koja je u osnovi ove teorijske perspektive je da ako je moralni kodeks internalizovan i ako su pojedinci uključeni u zajednicu, oni će dobrovoljno ograničavati sklonost da se devijantno postupa što upućuje na moć internih sredstava kontrole, kao što su sopstvena svesnost, ego, i senzibilitet o dobru i zlu, da značajnoj meri utiču na verovatnoću da niko neće odstupati od društvenih normi. Kriminal i delikventno ponašanje pripisuju se slabosti, raskidanju ili odsustvu društvenih veza, odn. isključivanju socijalizacije kao procesa koji podstiče

ponašanje u skladu s normama. Zato su teoretičari društvene kontrole usmereni na razumevanje kako smanjiti odstupanje između internih sredstava kontrole i spoljnih sredstva kontrole zasnovanih na pretnji sankcijama od strane autoriteta (kao što je država) (Becker, 1963: 9).

Kad se pojavi tendencija kršenja normi i konkretna odstupanja pokreće se socijalna kontrola. To je proces kojim članovi grupe daju podršku poželjnim oblicima delovanja, a obeshrabruju nepoželjne. Svako društvo teži da, koristeći različite procese, institucije i metode, uspostavi kontrolu i obezbedi usklađivanje ponašanja pojedinca sa prihvaćenim standardima. Stanley Cohen navodi da postoji stalna borba između "ekskluzivnih" i "inkluzivnih" načina socijalne kontrole. Ekskluzivni načini socijalne kontrole odnose se na prakse segregacije, isključivanja, klasifikacije i stigmatizacije. Inkluzivni način socijalne kontrole podrazumeva težnju društva da se prestupnicima i devijantima bavi u okviru zajednice, da decentralizuje, da demontira državne aparate i da traga za rešenjima u pristupu zasnovanom na zajednici (Vasiljević–Prodanović prema Cohen, 2012).

Društveni tokovi definisani su političkim procesima koji ih prate i iniciraju. Poslednjih godina primetan je rast interesovanja kako najšire javnosti tako i brojnih profesija za etiku u profesionalnom postupanju. Određivanje svrhe je u središtu proučavanja etike kao naučne discipline, što pretpostavlja određivanje etičkog aspekta u svakom društvenom fenomenu. Kako društvena kontrola podrazumeva kapacitet društva za samoregulaciju u skladu sa željenim principima i vrednostima, etički aspekt je nezaobilazni element fenomenologije društvene kontrole. Budući da se kroz vrednosnu internacionalizaciju u pojedinačnu ličnost, usvajaju zajedničke, kolektivne vrednosti, pojedinci slede standarde i norme sistema i prema njima procenjuju svoje postupke (Janowitz, 1975).

Etička dimenzija ljudske egzistencije, te, po logici stvari, i u kontekstu filozofske osnove kriminala kao fenomena u društvu, ne može se razumeti bez sistematičnog razmatranja etičkog aspekta. Priroda krivičnog dela kao objekta kriminološkog proučavanja je suštinski etička kao što je i priroda krivičnopravne reakcije. Etika i kriminologija su u savremenom teorijskom diskursu postali sinonimi za etiku i društvenu kontrolu. Konvergencija etike i kriminologije se prvenstveno razume kao pitanje o tome šta bi trebalo uraditi u domenu pravnog normiranja i krivičnopravne reakcije. Međutim, odnos etike i kriminologije se prostire mnogo šire i može se sagledavati na praktičnom nivou kao modalitet instrumentalizacije produbljivanja našeg razumevanja kriminala i devijacije, te unapređivanja društvene kontrole (Arrigo, Williams, 2006).

Društvene vrednosti predstavljaju važan deo kulture društva, pružaju opšte smernice društvenog ponašanja i temelj su stabilnosti društvenog poretka. Za ljude kao društvena bića, postupanje u skladu sa društvenim i međusobnim očekivanjima je važno. Vrednosti pojedinca formira kultura u našem smislu — to su vrednosti koje se usvoje u porodici, tokom obrazovanja ili kroz razna kulturološka iskustva. Pred pojedinca se postavljaju određena očekivanja kada je reč o ponašanju (od strane porodice, prijatelja, kolega, društva itd.), a on ili ona uči kako da odgovori na njihova očekivanja tako da ona budu ispunjena. Na drugom nivou koji prethodi opisanom, pojedinci rasuđuju u okvirima nagrade i kazne, a poštuju autoritet da bi izbegli štetne posledice po sebe. U okolnostima

koje postavlja institucionalno okruženje, ovaj nivo rasuđivanja je u vezi sa autokratskim pristupom koji podrazumeva upotrebu prinude za ostvarivanje ciljeva. Usvajanje institucionalnih vrednosti koje u velikoj meri utiču na ljudsko ponašanje i odlučivanje, zasnovano je na uverenju da je naša dužnost da ispunimo svoje obaveze ili očekivanja drugih. Život ljudi u određenom kulturnom kontekstu, omogućava učenje i usvajanje društvenih normi (vrednosti i običaja koje društvo favorizuje) putem socijalizacije. Vrednosti imaju za cilj da se integrišu poželjna individualna ponašanja i društvene akcije na koje utiču tako što sprečavaju tenzije i kao takve imaju ulogu upravljanja tenzijama u društvu. Osnovna ljudska prava, patriotizam, racionalnost, žrtvovanje, individualnost, jednakost, demokratija itd, jesu vrednosti koje usmeravaju naše ponašanje na mnogo načina. Vrednosti, kao standardi (kriterijumi) za uspostavljanje što treba posmatrati kao poželjno, pružaju osnov za prihvatanje ili odbijanje posebne norme. Najvažniji sadržaj pojma vrednosti jeste ideja o poželjnom (ciljevima, stavovima i odnosima). Pod poželjnim se podrazumeva osećanje i misao da je cilj (stanje, odnos) vredan želje i napora, kao i da je dovoljno značajan da ga treba ostvariti i sačuvati.

Norme i vrednosti stoje u specifičnom odnosu. Norme su pravila ponašanja koja, manje ili više konkretno, utvrđuju šta treba ili ne treba da uradi određeni akter u datim okolnostima. Vrednosti su standard poželjnosti koji stoji gotovo nezavisno od konkretne situacije, neophodan za procenu individualnog ponašanja ili društvene akcije. Vrednost može biti referentna tačka za mnoge specifične norme, a posebna norma može predstavljati istovremenu primenu nekoliko razdvojivih vrednosti (na primer, "jednakost" kao vrednost moguća je premisa u normama o odnosu između muža i žene, srodnika, nastavnika i učenika itd.). Funkcije vrednosti određuju se kroz procese putem kojih pojedinci razvijaju posebnu svest koja promovise poštovanje društvenih vrednosti, pa se kao funkcije vrednosti prepoznaju:

- obezbeđivanje ciljeva kojima teže članovi društva;
- obezbeđivanje stabilnosti i uniformnosti grupnoj interakciji, držeći društvo na okupu, omogućavajući osećaj pripadnosti nekoj socijalnoj grupi;
- obezbeđivanje legitimiteta pravilu koje većina ljudi prihvata, a kojim se regulišu konkretne aktivnosti; i
- pomaganje prilagođavanju različitih skupova pravila utvrđujući ciljeve u različitim oblastima života ljudi.

Vrednosti su integrativan pojam i doprinose celovitijem sagledavanju složenih društvenih i psihičkih pojava, uključujući i najopštije kao što su kultura, društvo, ličnost. Integrativna uloga vrednosti izražava se na dva načina: Društvo preuzima zadatak emocionalne stabilizacije normi socijalizacijom u procesu u kojem se uče opšte prihvaćene norme i vrednosti i internalizacijom, odn. učenjem putem usvajanja znanja, navika i stavova i sticanja iskustva. U socijalnim interakcijama kao procesu međusobnog delovanja ljudi jednih na druge, u kojem je njihovo ponašanje međuzavisno, ostvaruje se socijalni uticaj (Rot, 1994). Vrednosti su kriterijumi koje ljudi koriste u proceni svog svakodnevnog života, uspostavljaju hijerarhiju svojih prioriteta i biraju između alternativnih pravaca

delovanja. Vrednosti kao standardi društvenog ponašanja proističu iz socijalne interakcije i prihvaćene su kao konstitutivne činjenice društvene strukture.

SAVREMENI DISKURS O DRUŠTVENO POŽELJNOM PONAŠANJU I FUNDAMENTALNIM TRANSGRESIJAMA DRUŠTVENIH NORMI KOJE SE OPREDMEĆUJU KAO KRIVIČNA DELA

Institucije u Srbiji koje imaju mandat u domenu suzbijanja kriminala, nakon demokratskih promena 2000. godine, sa različitom dinamikom nastoje da odgovore na metodološke specifičnosti borbe protiv organizovanog kriminala, i iniciraju novu vrstu dijaloga u Srbiji, kako među stručnjacima tako i među kreatorima javne politike, kako bi se uspostavila saradnja i stvorilo poverenje između državnih organa, privatnog sektora i civilnog društva. Sprovođenje strateškog pristupa i konkretnih akcija za sistematsko suzbijanje organizovanog kriminala zavisi ne samo od organa za sprovođenje zakona, već i od volje političkih elita u Srbiji. Pošto je Srbija ušla u ugovorni odnos sa Unijom, očekivano je da primena evropskih dobrih praksi rukovodi reformskim procesom u Srbiji i određuje njenu dinamiku u evropskim integracijama.

Promovisanje društveno poželjnog ponašanja kao definisanje doslednih i obuhvatnih pravila društveno prihvatljivog ili zadovoljavajućeg, čini se putem normi. U etici je norma kriterijum slobodnog moralnog delovanja, pa odstupanje od normi ili njihovo kršenje predstavlja povredu pravila društvene igre i podložno je sankcijama (Kernaghan, 1994). Na normativnom području svesti, vrednosti su sastavni deo mehanizama integracije. U statističkom smislu, norma je vrednost ili niz vrednosti koje su reprezentativne za neku zajednicu i mogu se koristiti kao osnov za vrednovanje ili poređenje pojedinaca. Zakon i moral su dva glavna tipa normativnih obaveza. Norme imaju regulatorno značenje za društvene procese i odnose, oblikuju društveno jezgro (strukturirani normativni poredak pomoću kojeg je organizovan život u zajednici). Kad norme ne bi bile zajedničke, pripadnici društva ne bi mogli da sarađuju. Izbor bilo kog kriterijuma za procenu neizbežno uključuje formulisanje pretpostavki za vrednovanje. Zato uređeno i stabilno društvo pretpostavlja zajedničke norme.

Fenomenologija organizovanog kriminala potvrđuje da ako država efikasno nudi usluge koje u slabim državama nudi organizovani kriminal (naplata dugova, zaštita od nasilja i iznude, efektivne transakcije u novcu i dobrima itd.), prostor za tržišni plasman "proizvoda" organizovanog kriminala se značajno sužava. Upravo iz navedenih razloga u socijalno najbolje organizovanim državama severne Evrope ima nesrazmerno malo organizovanog kriminala koji potiče sa njihovog područja (postoji uvezeni organizovani kriminal iz ostatka Evrope), pošto za njega ima malo tržišta.

O organizovanom kriminalu postoji rastući korpus literature, iako je njen obim kod nas još uvek ograničen, pre svega činjenicom da se u Srbiji o organizovanom kriminalu otvoreno govori od nedavno, jer je tokom devedesetih godina prošlog veka još uvek bilo politički nekorektno čak i tvrditi da u Srbiji uopšte postoji organizovani kriminal.

On je, međutim, suštinski zavisan od ostalih tipova kriminala, koji su strukturno različiti od njega i izučavaju se kao posebne vrste kriminaliteta. Prema istraživanju Svetskog ekonomskog foruma za period od 2011. do 2012. godine, korupcija je svrstana među prva dva problema koja se uočavaju prilikom donošenja odluke o započinjanju privredne delatnosti u Srbiji.²

Aspekt u kome je korupcija ključna za organizovani kriminal je aspekt manipulacije društvene moći, o kome su pisali pre svega kriminolozi anglosaksonske tradicije. Reč je o činjenici da je organizovani kriminal kao opšti fenomen, u najvećem broju slučajeva, iznutra motivisan logikom profita, ali je njegova pojavna forma u društvu povezana sa nastojanjima da ostvari što veću društvenu moć, delimično kroz vršenje uticaja na legalnu ekonomiju, a velikim delom i kroz kontrolu delova političkog sistema. Pojedini američki autori, posebno grupa autora sa američke vojne akademije Westpoint, pišu o predvidljivim smerovima razvijanja organizovanog kriminala kroz sistemsko preuzimanje države (u rečniku evropske kriminologije "otmicu države" ili "otmicu dnevnog reda institucija") i formiranje takozvanog "novog ratujućeg entiteta" (*the New Warmaking Entity*), koji bi predstavljala kriminalna organizacija koja, kontrolom nad jednim delom države, otvoreno ratuje protiv legitimnog dela države, pre svega korišćenjem koruptivnih sinergija, ali i nasilja.

U velikom delu savremene akademske literature o organizovanom kriminalu s pravom se polazi od pretpostavke da organizovani kriminal ne bi mogao longitudinalno delovati bez strukturne korupcije država. Analiza poznatih teorijskih modela korupcije, počev od operativnih (direktna korupcija, nepotizam, kronizam) do strateških (uloga "čuvara kapija" i "zajednica za pritisak") pokazuje da korupcija nije uvek krivično delo, da ona može biti samo jedan od načina na koji se vrše inače legalni poslovi upravljanja, te da je manipulacija strukture društvene moći inherentno podložna kriminogenom uticaju, pogotovo kada je reč o slabim državama i o organizovanom kriminalu.

Proaktivni rad institucija u prevenciji organizovanog kriminala danas je dominantan metod suprotstavljanja organizovanom kriminalu, iako je njegovo puno formulisanje i shvatanje još u toku. Ta metodologija je usvojena "preko noći", a njena teorijska obrada gotovo da nije bila ni započeta onda kada je započelo primenjivanje nekih od njenih najkontroverznijih aspekata. Stoga je i danas literatura o ovoj temi otvorena za značajne nove doprinose. Jedna ključna dimenzija razumevanja proaktivnog institucionalnog rada odnosi se na neposredne posledice svih prethodnih razmatranja u ovoj disertaciji, to jest na posledice u sferi odnosa između represivnog i nerepresivnog proaktivnog institucionalnog delovanja. Naime, kada se govori o proaktivnoj politici borbe protiv organizovanog kriminala, reč je gotovo uvek o trouglu: kriminalističko-obaveštajni policijski rad, specijalna ovlašćenja (za policiju i tužilaštvo) koja idu ruku pod ruku sa tim radom, i eventualna posebna zakonodavna rešenja i pravosudne strukture. Drugim rečima, reč je o isključivo represivnom modelu proaktivnog delovanja.

---

² Videti više na: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-2011-2012/>.

Imajući u vidu činjenicu da proaktivno delovanje predstavlja metod izbora na najopštijem planu u suprotstavljanju organizovanom kriminalu, kao i da represivno delovanje, pogotovo kada je proaktivno, veoma ozbiljno u načelu ugrožava tradicionalni domen dominiona, postavlja se pitanje koje o tome da li postoje i nerepresivni modeli institucionalnog delovanja protiv organizovanog kriminala. Ti modeli su posebno u vezi sa jednom dimenzijom organizovanog kriminala, odn. sistemskom korupcijom. Proaktivni nerepresivni rad podrazumeva poboljšavanje kvaliteta dobrog upravljanja u institucijama kako bi se delovalo ne na stranu ponude usluga organizovanog kriminala, nego na stranu potražnje. Tamo gde država efikasno nudi usluge koje u slabim državama nudi organizovani kriminal (naplata dugova, zaštita od nasilja i iznude, efektivne transakcije u novcu i dobrima itd.), prostor za tržišni plasman "proizvoda" organizovanog kriminala je značajno sužen. Upravo iz navedenih razloga u socijalno najbolje organizovanim državama severne Evrope ima nesrazmerno malo organizovanog kriminala koji potiče sa njihovog područja (postoji uvezeni organizovani kriminal iz ostatka Evrope), pošto za njega ima malo tržišta.

Srbija je orijentisana na regionalne i međunarodne integracije i nastoji da svoj pravni sistem unapređuje u tom smislu, pa je analiziranje elemenata reformi bezbednosnog aparata od velikog kako naučnog, tako i praktičnog značaja. Kako je širenje organizovanog kriminala u jednoj političkoj zajednici neposredno povezano sa niskim nivoom integriteta javne uprave, neophodno je istraživati u domenu primenjene etike, a posebno usmereno na etičke standarde i etiku javne službe, i na etiku kriminalističko-obaveštajnog rada imajući u vidu njegovu specifičnu represivnu funkciju koja je osnov suspenzije ljudskih prava. Praktična vrednost ovih istraživanja je u domenu izgradnje etičke infrastrukture javne službe u Srbiji i izgradnje etičkih kapaciteta javnih službenika čime se upotpunjuje legalistička konsekvencija i jača konvergencija moralnih osnova poretka i institucionalno-pravnog okvira od značaja za regulisanje negativnih dinamičkih procesa u društvu, uključujući i fenomenologiju kriminala (Vuković, 2007).

U Srbiji je osnov etičke infrastukture postavio Ustav propisivanjem osnovnog etičkog standarda prema kom niko ne može vršiti državnu ili javnu funkciju koja je u sukobu sa njegovim drugim funkcijama, poslovima ili privatnim interesima. Pored Ustava ostali ključni normativni elementi su:

- zakoni o etičkim standardima vršenja javne funkcije koji izričito navode zabrane (to su zakonodavni propisi poput Zakona o sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija, Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Zakon o državnoj upravi, Zakon o sudijama, Zakon o javnom tužilaštvu, Zakon o agenciji za borbu protiv korupcije itd),
- međunarodni etički standardi koje je Srbija prihvatila koji osim zabrane vršenja više funkcija preciziraju u vezi sa sprečavanjem sukoba interesa da službenici ne smeju koristiti svoj položaj za unapređivanje ličnih finansijskih interesa niti imati neki poslovan interes koji je u suprotnosti sa funkcijom koju obavljaju (najznačajni međunarodni standardi su Međunarodni kodeks ponašanja za javne

službenike, Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije, Kodeks ponašanja javnih službenika Saveta Evrope), i

- opšti etički kodeks za službenike i posebni kodeksi za određene delatnosti i profesije (Etički kodeks za javne službenike, Etički kodeks za službenike lokalne samouprave, Kodeks sudijske etike itd.)

Tradicionalna vertikalna kontrola putem reakcija institucija koje raspolazu represivnim ovlašćenjima pokazala se kao neprimerena i, čak, kao kontraproduktivna u borbi protiv korupcije. A uspešna horizontalna kontrola koja se odvija u samim institucijama, podrazumeva odgovarajuće kapacitete infrastrukture u okviru kojih izgrađena etička kompetencija javnog službenika predstavlja ključan element. Zbog toga je jačanje etičke kompetencije javnog službenika, zajedno sa formiranjem vrednosne kulture javnog sektora, u središtu svakog uspešnog programa prevencije korupcije. Suzbijanje korupcije u javnom sektoru tradicionalno se zasniva na kontroli i normiranju. Iako je utvrđivanje standarda i uspostavljanje mehanizama neophodno, iskustvo je pokazalo da ono nije dovoljno, a očekivanja građana od javne službe odnose se i na postojanje odgovarajuće infrastrukture, jer nijedan mehanizam nije dovoljan da samostalno obeshrabruje svakovrsne transgresije pravila.

Preduslov uspešnosti reformskih procesa u Srbiji jeste unapređivanje i jačanje odgovornosti. Iako započeta izgradnja etičke infrastrukture u većoj meri fokusira zakonsku odgovornost, kako pokazuje i postojanje svesti o potrebi samoregulacije oličene u unapređivanju i jačanju etičkih standarda očekuje se da horizontalna kontrola integriteta zaživi i u Srbiji. Usvajanje planova integriteta u javnim institucijama u Srbiji je proces koji je obeležen teškoćama i odlaganjem koje je iniciralo i produžavanjem prvobitnog zakonskog roka sa decembra 2012. na kraj marta 2013. godine, te je praktično, u nekom značajnijem obimu, donošenje planova integriteta realizovano tek u 2013. godini.

UVIDI O DRUŠTVENIM FENOMENIMA – ISTRAŽIVAČKA PITANJA KAO OSNOV ZA DRUŠTVENU REAKCIJU

Jedan od aspekata etike podrazumeva sposobnost da se razlikuje dobro i zlo, kao i primereno i neprimereno. Drugi aspekt etike se odnosi na posvećenost da se čini ono što je ispravno, dobro i primereno. Etika podrazumeva procenu ličnih vrednosti, znanje o standardima koje rukovode čovekov život, kao i standardima zajednice i univerzalne principe, kratkoročne i dugoročne posledice, izbore koje činimo i uticaj tih izbora na druge i sebe, te prihvatanje odgovornosti za učinjene izbore. Razlikovanje etike na normativnu i deskriptivnu počiva na razlici između utvrđivanja standarda ispravnosti i neispravnosti u ponašanju kao i u empirijskom istraživanju moralnih uverenja. Kriminološki analitički pristup usmeren je na teorijski, dublji uvid u društveni svet koji nas okružuje putem pažljivog razlaganja složenih društvenih fenomena vezanih za kriminal i uočavanja centralnih komponenti ovih fenomena. Osnovna kriminološka premisa od koje se polazi je

da ako se uvidi o društvenim fenomenima koriste kao osnov za društvenu reakciju, uvidi o uzročnosti kriminala mogu da se koriste da bi se menjali uslovi koji se smatraju odgovornim za vršenje kriminala te se na taj način se može uticati na smanjivanje kriminala, ili, čak, njegovo sprečavanje (Savelsberg, 1994; Hedström, 2005). U savremenim okolnostima, dominantni polazni osnov društvene reakcije konstituiše se u "tenziji" između represivnih i nerepresivnih načina reagovanja. U tom smislu, izdvojene teme istraživanja fokusirale su niz pitanja.

Sa porastom interesovanja javnosti za etiku u profesionalnom postupanju, paralelno, došlo je do umnožavanja i diverzifikacije aktivnosti u borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i terorizma, što je iniciralo interes za etički aspekt tih aktivnosti. Razlike koje postoje među zemljama u pogledu razvijenosti mehanizama integriteta javnih službi, upućuju na potrebu da se u međunarodnim okvirima utvrde standardi i u oblasti etičkog i profesionalnog funkcionisanja institucija. Parlamentarna skupština Saveta Evrope je 2005. usvojila preporuke prema kojima bi trebalo pristupiti izradi Nacrta Evropskog kodeksa etike u obaveštajnom radu koji bi bio obavezujući za sve članice ove organizacije. Dve godine kasnije, Savet Evrope je usvojio rezoluciju u kojoj se navodi da je potrebno promovisati u okviru UN etičko postupanje koje bi se odnosilo na sve bezbednosne i vojne agencije, a zasnovano na poštovanju ljudskih prava, humanitarnog prava i demokratske političke kontrole.

Sledeći nisku toleranciju građana za neefikasnost, greške u radu, pa čak i za objektivne teškoće, pitanje o suzbijanju korupcije predstavlja rastući trend u istraživanju fenomenologije kriminala. S tim u vezi je ispitivanje metoda suprotstavljanja sistemskoj korupciji u funkciji sužavanja tržišta organizovanog kriminala u smislu "dobrog upravljanja", kao i razmatranje integriteta kao alternative krivičnompravnom zahvatanju korupcije. Izgradnja i negovanje visokog nivoa etike u javnom sektoru je središte savremenog pristupa suzbijanja korupcije. Iz perspektive rukovođenja u javnoj službi, važno je razumeti uticaj etike jer se on proteže od razmišljanja, verovanja, ponašanja, percepcije, preko stavova, stereotipa, ideologije, pristupa formulisanju strateških aktivnosti, do odlučivanja, stava prema riziku i odnosa prema saradnji.

Društvena kontrola i etika, kao poželjna mera ljudskog delanja, uvek su u nekoj korelaciji – mogu biti u antagonističkom odnosu jedno prema drugom, ali mogu i uticati jedno na drugo kao faktor koji unapređuje ono drugo. U tom smislu, neetično ponašanje predstavlja pretnju samom društvu (Kernaghan, 1994), pa je sledstveno tome potrebno istraživanje nekrivične, socijalne dimenzije kriminala.

Danas organizovani kriminal po svojoj strukturi podseća na lukrativnu multinacionalnu kompaniju u kojoj deluju pripadnici raznih nacionalnosti i čije delovanje ima implikacije na međunarodnom planu. Sve više sofisticiran pristup i složenost "poslovnih operacija" jesu faktori koji pospešuju širenje sfere uticaja organizovanog kriminala. Zbog toga ovaj fenomen ima karakteristike globalnog, poput korupcije ili terorizma. Drugim rečima, predstavlja primer jedne od vodećih političkih tema u globalnim okvirima. U vreme ubrzane globalizacije i ekspanzije međunarodne trgovinske razmene, organizovani kriminal je evoluirao u pravcu diferencijacije i geografskog širenja

kriminalnih aktivnosti. To je u Evropskoj uniji prepoznato na političkom nivou, pa je aktuelnim ugovorom o funkcionisanju Unije predviđeno, i uspostavljanje funkcije Visokog predstavnika Unije za inostrane poslove i bezbednosnu politiku, što je trasiralo pravac kreiranja politike Unije u globalnom kontekstu. Istovremeno, ovakav razvoj uputio je na potrebu istraživanja ljudskih prava u perspektivi kombinovanog proaktivnog pristupa zaštite, te na ispitivanje kapaciteta kombinovanog pristupa u odnosu na dominantno represivni pristup društvene reakcije na kriminal u svetlu teorijskih hipoteza.

Javna politika utiče na ograničenja unutar kojih pojedinci i organizacije slede svoje ciljeve. Međusobno delovanje formalnih ograničenja, oličenih u pravnim propisima, i neformalnih ograničenja koji su oličeni u etici, unutar određenog političkog konteksta određuju ponašanja pojedinaca koja vode ka krajnjim rezultatima. Pravo i zakoni predstavljaju osnovnog "promotera" etičkih vrednosti. Međutim, pravo i zakoni određuju samo minimalne standarde etičkog ponašanja koje zajednica nameće sebi da bi ostala civilizovana u skladu sa prirodnom potrebom ljudi da žive bezbedno i prema ustaljenom redu. Ako bi se minimalni moralni standardi prekršili, u društvu bi se nastao kaos, a civilizacija bi ustupila mesto varvarstvu. Nadgradnja minimalnih standarda kada je reč o etici, suočava se sa nekoliko teškoća. Od vlasti se ne očekuje da obezbedi etiku kao neku vrstu finalnog proizvoda, već se od nje očekuje da obezbedi javna dobra i usluge koje zajednica vrednuje, kao što su pravda, bezbednost, nesmetano odvijanje saobraćaja, čisto prirodno okruženje, bezbedna hrana i voda, funkcionisanje hitnih službi itd. Imajući ovo u vidu, jasno je zašto često etika nije visoko na listi prioriteta javne politike sve dok ne nastane ozbiljan etički ispad kao što je to, na primer, učestalo vršenje krivičnih dela od strane elitnih policijskih snaga, uništavanje prirodnog dobra zbog zloupotrebe službenog položaja ili nepružanje adekvatne zdravstvene nege zbog korupcije. Tek u takvim situacijama postaje očigledno da postoje dimenzije političke sfere koje se ne mogu poistovećivati sa tržišnim procesima, te da je etika temelj efikasne, delotvorne i demokratske organizacije jedne zajednice. U tom smislu etika se pokazuje kao neophodan "instrument" čijim se korišćenjem stiže do željenog cilja. Javni i pojedinačni interesi dobijaju meru i društveno značenje na osnovu kriterijuma koje etika postavlja. Skandali koji izbijaju kada etičke obaveze nisu poštovane, izazivaju, kao reakciju javne politike, različite oblike preterivanja institucionalne represije — umnožavanje zakona, preterano regulisanje i procesuiranje. Ali, glavni izazov odoleva takvim postupcima regulacije. A glavni izazov je obezbediti da javni službenici razumeju značaj etike u izvršavanju svojih svakodnevnih dužnosti i da postupaju u saglasju sa tim razumevanjem.

Nedovoljno razvijena svest o nedopustivosti kršenja etičkih standarda ima za posledicu neprijavlivanje, prikrivanje i nekažnjavanje takvih postupaka. U takvim okolnostima ne samo da nije moguće unapređivati etičke standarde, već je izvesno da se na taj način gube iz vida i minimalni standardi.

Kontinuitet funkcionisanja javnih službi — to kako su nekad postupale, prenosi se i u sadašnjost. To znači da ako je etičko postupanje osciliralo u pravcu ili čak ispod minimalnih standarda, nadgradnja minimalnih etičkih standarda biće suočena sa

teškoćama. Isto tako, institucionalna potkultura oličena u iskazu "mi ovde tako radimo", označava nespремnost na promene i želju da se održi stari poredak stvari.

Nerazvijena etička kompetencija (etička "nepismenost") možda predstavlja najveću prepreku za uspostavljanje viših etičkih standarda. Etički izazovi su po pravilu složeni, a posledice koje odluke izazivaju brojne, pa je to teško sagledati, posebno ako nedostaje osnovno znanje o etičkim kategorijama i slojevitosti etičkog rasuđivanja. Ovakav nedostatak kompetencije se pokazuje, po pravilu, često sa fatalnim posledicama, kada se stvari posmatraju iz etički uske i ograničene perspektive. Dobro utemeljeno etičko rasuđivanje zahteva više od ispunjavanja minimuma. Izazov etičkoj nepismenosti jeste način razmišljanja i rada koji izlazi izvan ustaljenih obrazaca, ili, slikovito rečeno, "razmišljanje izvan kutije".

OSNOVNE METODE I OGRANIČENJA PROUČAVANJA ETIČKOG ASPEKTA DRUŠTVENE KONTROLE

Teorijska istraživanja o etičkom aspektu društvenih fenomena, primarno se zasnivaju na *opštenaučnom metodi*, dok su za kreiranje novog znanja ključni *hipotetičko-deduktivni metod* zaključivanja i *komparativni metod*, posebno kada je reč o strateškim pitanjima, pitanjima političke i pravne teorije, poput postavljanja odnosa između pojmovnih određenja ljudskih prava, društvene kontrole, bezbednosti, društvene participacije, legitimnih očekivanja i dr. Deduktivno izvođenje zaključaka i poređenje teorijskih paradigmi i iskustvenog materijala sačinjavaju najvažniji aspekt metodologije svakog teorijskog istraživanja, pa je to slučaj i sa istraživanjima koja tematski postavljaju modele državne reakcije u normativnoj i socijalnoj sferi kao centar interesovanja.³

Metod modelovanja dominira u razvijanju deduktivnih zaključaka i komparativnih perspektiva u konkretne strateško-taktičke modele kontrole kriminala i sagledavanja hipotetičkih modela u svetlu teorijskih pretpostavki ljudskih i građanskih prava, pre svega kroz kompozitnu kategoriju dominiona. Istraživački uslovi diktiraju da modelovanje može biti primenjeno na principe više nego na konkretne aktivnosti, pa je rezultat istraživanja ukazivanje na neophodnost kombinovanog represivno-nereprevisnog modela proaktivnog institucionalnog delovanja protiv organizovanog kriminala, uz široku teorijsku perspektivu koju takav model projektuje na prethodno detaljno razvijena pitanja u vezi sa ljudskim i građanskim pravima u odnosu na politiku borbe protiv organizovanog kriminala.

Analitička metoda zasnovana je *parcijalnoj analizi* pojedinačnih faktora, pa se etički aspekt društvene kontrole se izdvojio zbog svog uticaja na funkcionalne karakteristike delovanja kriminala. Istovremeno, istraživanje je u velikoj meri pozicionirano na poređenju tradicionalnih i alternativnih modularnih varijeteta funkcionisanja društvene kontrole kriminala sa ciljem objedinjavanja svih metoda

---

³ "Modeli državne reakcije u normativnoj i socijalnoj sferi" je definisani tematski okvir podprojekta na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije"(br. 47011), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

korišćenih u istraživanjima. U tom smislu, *sintetički metod* je primarni metod izbora jer, kao metodološka forma, omogućava reproduktivnu sintezu prethodno analitički zahvaćenih elemenata.

Podaci korišćeni u istraživanjima potiču iz zvaničnih dokumenata, normativnih akata u širem smislu reči (zakoni, ali i strateški dokumenti, akcioni planovi itd.), te do sada objavljene literature, kako teorijske, tako i empirijske, predstavljene selektivno u odeljku o literaturi ovog teksta. Ovako heterogeni izvori ukazuju ne samo na brojne elemente sa kojima se mora suočiti u istraživanju, već i na društveni značaj fenomenologije društvene kontrole kriminala koji se reflektuje i u svim segmentima krivičnopravne reakcije na kriminal.

ETIČKA DIMENZIJA RAZUMEVANJE KRIMINALA I DRUŠTVENA KONTROLA

Osnovni naučni doprinos istraživanja etičkog aspekta društvene kontrole sastoji se u tome što ona nudi detaljnu analizu suštinskih pojmovnih veza između shvatanja kriminala, pre svega u onom smislu u kome se ona reflektuje u normativi, i usvojene krivičnopravne politike.

Normativno određenje uvek je pod uticajem pretpostavki o načinima na koje kriminal generiše društvenu opasnost, a te pretpostavke nisu iste u različitim zemljama i u različitim kulturama. Pored toga, različita polazišta u smislu društvene kontrole kriminala, pre svega iz instrumentalnih razloga, konvergiraju ka često sličnim zaključcima i politici suprotstavljanja organizovanom kriminalu u praktično svim razvijenijim zemljama današnjice.

Izrazita konvergencija politike proizvodi vrlo snažne posledice u domenu zaštite prava koja su tradicionalno shvaćena kao konstitutivna za participativnu demokratiju, pa je stoga, uporedo sa sličnom prirodom pretnje društvenom poretku koji kriminal predstavlja, kao i sličnim odgovorima na kriminal, u različitim zemljama vrlo slična i problematika u vezi sa izmenama političkog sistema kao posledicom rastućih ingerencija kontrolnih agencija u cilju borbe protiv kriminala. Tako se otvaraju pitanja, o tome da li se drastičnim reformama bezbednosnog aparata menja i pojmovna podloga na kojoj počiva ustavnopravni poredak savremenog demokratskog društva, te koja vrsta društvenog konsenzusa se može uočiti u odnosu na potrebu za povećanjem intruzivnih ingerencija kontrolnog aparata u cilju zaštite od pretnje od kriminalizacije, pre svega u odnosu na organizovani kriminal. Istovremeno, postavlja se i pitanje o tome da li postoji društveni konsenzus u savremenim demokratijama da je pretnja građanskim pravima u smislu dominiona tolika da opravdava i promenu percepcija samog fundamenta ustavnopravnog demokratskog poretka koji počiva na zaštiti privatnosti i čitavom grozdu drugih građanskih prava koja se izvode iz fundamentalnih ljudskih prava. Pomenuta pitanja su dominantna u savremenoj teorijskoj literaturi, i, pored činjenice da na njih ne postoji

prima facie jednoznačan odgovor, obrada i traganje za odgovorom osnovni su naučni doprinosi savremenih istraživanja.

Poseban istraživački fokus određen je potrebom dubljeg proučavanja specifičnosti i modaliteta delovanja organizovanog kriminala (fenomenologija korupcije) u kontekstu traganja za adekvatnim odgovorom kontrolnog aparata, a u cilju zaštite od takve kriminalizacije koji bi uključivao i promenu percepcija samog fundamenta ustavnopravnog demokratskog poretka koji počiva na zaštiti privatnosti i čitavom grozdu drugih građanskih prava koja se izvode iz fundamentalnih ljudskih prava (Fatić et al, 2013).

IMPLIKACIJE KRIMINOLOŠKIH DISKURSA NA JAVNU POLITIKU

Problem društvene kontrole je veoma složen i često sputavajući za razvoj ličnih i grupnih inicijativa koje teže promenama. Istraživanje kriminala, devijantnosti i društvene kontrole naročito je važno u vezi sa debatama o javnim politikama. Javna vlast predstavlja mehanizam koji kulturne stavove pretvara u političke smernice. "Ono do čega neko društvo drži to će biti negovano", govorio je Aristotel.

Savremenim kriminološkim diskursom dominira razmatranje o teorijskim ograničenjima vrednosti proaktivne represije, kako u smislu humane bezbednosti u okviru koje je ključna kategorija pravo na optimalan kvalitet života što se odnosi na čitav spektar etičkih pitanja na nivou javne politike, kao i na nivou individualnih i kolektivnih vrednosti sa tačke gledišta, tako i ljudskih prava koja su konstitutivna sa savremenu demokratsku kulturu i kao takva predstavljaju jednu od ključnih savremenih paradigmi. Imajući u vidu činjenicu da proaktivno delovanje predstavlja metod izbora na najopštijem planu u suprotstavljanju kriminalu, kao i da represivno delovanje, pogotovo kada je proaktivno, u načelu veoma ozbiljno ugrođava tradicionalni domen dominiona, postavlja se pitanje o i nerepresivnim modelima institucionalnog delovanja protiv kriminala. Koncepti restorativne pravde, terapijske jurisprudencije, pozitivne kriminologije koji dominiraju aktuelnim teorijskim diskursom i sve češće bivaju integrisani u pravnim okvirima dobijajući primenu u praksi, a u Srbiji nesporno u okvirima krivičnog pravnog tretmana maloletničkog kriminala, pružaju snažne argumente da proaktivni nerepresivni rad podrazumeva poboljšavanje kvaliteta dobrog upravljanja kako u institucijama tako i u smislu povećanja subjektivne i objektivne dobrobiti. Istraživanja u sve većoj meri fokusiraju ono što doprinosi kvalitetu životnog iskustva ljudi dajući društveni kontekst blagostanju, nastojeći da objasne faktore koji utiču na dobrobit kao krajnju motivaciju ljudske aktivnosti. Nemoguće je objasniti društvene transformacije bez njihovog povezivanja sa ličnim aspiracijama. Ovaj trend zahteva revalorizaciju i razvoj koji bi sledio nove analitičke zadake. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) ustanovila je smernice sa cilje da na taj način doprinese podizanju svesti o mogućnostima za merenje dobrobiti u kontekstu njene zasnovanosti na javnoj politici, dok je Evropska unija uvela u svoju standardnu statističku obradu u okviru EU-SILC modula prikupljanje podataka na nivou EU za zajedničku primenu u svim zemljama EU, u vezi sa subjektivnom dobrobiti, a

indikatori u vezi sa proporcijama represivnog integrisani su sa ostalim elementima od značaja za statistiku kao teme o pitanjima humane bezbednosti u okviru kojih je ključna kategorija pravo na optimalan kvalitet života što se odnosi na čitav spektar etičkih pitanja na nivou javne politike kao i na nivou individualnih i kolektivnih vrednosti.

Pitanje o proporciji represivnog i nerepresivnog proaktivnog delovanja protiv kriminala, kakva treba da bude uloga pojedinih segmenata društvenog sistema u toj podeli rada, i kakve su mogućnosti da se utiče na smanjivanje transgresija u društvu kombinacijom krivičnih i nekrivičnih pristupa od strane države. Razmatranje i procena realističnog dosegā povoljnih posledica koje bi takva kombinovana politika društvene reakcije proizvela u sferi zaštite dominiona, odnosno kompozitnog korpusa ljudskih i građanskih prava zahvaćenih kroz kategorije i institucije demokratskog političkog sistema.

Predmet diskursa o korupciji i organizovanom kriminalu kao mekim bezbednosnim pretnjama trebalo bi fokusira proporciju represivnog i nerepresivnog proaktivnog delovanja protiv organizovanog kriminala, kao jedno od suštinskih pitanja društvene kontrole. Ovo pitanje se detaljnije određuje kroz potrebu razumevanja kakva bi trebalo da bude uloga pojedinih segmenata društvenog sistema u toj podeli rada. U svetlu opredeljene politike uključivanja Srbije u procese integracije u Evropi, cilj ove rasprave bi trebalo postaviti u okvirima razmatranja i procene realističnog dosegā povoljnih posledica koje bi takva kombinovana politika suprotstavljanja organizovanom kriminalu proizvelu u sferi zaštite dominiona, odnosno kompozitnog korpusa ljudskih i građanskih prava zahvaćenih kroz kategorije i institucije demokratskog političkog sistema.

Savremeni organizovani kriminal je fenomen izuzetno dinamične kategorije. Izazovi koje ova pojava postavlja pred društvo diktiraju oblikovanje posebno fokusirane javne politike. Savremena politika borbe protiv organizovanog kriminala podrazumeva specifične regulatorne mehanizame čija uspešnost u velikoj meri zavisi i od institucionalne koordinacije.

Suočavanje sa organizovanim kriminalom je u velikoj meri posledica sopstvenog (ne)činjenja. U participativnim demokratijama, građani od javnih institucija očekuju da vrše javne poslove i obezbede stalān uvid javnosti u vršenje javnih poslova, a od države da očuva svoj monopol na upotrebu sile. Ukoliko se pomićivanjem i upotrebom sile ta volja građana narušava ili, u još većem stepenu — otima, time bivaju narušeni sami temelji demokratskog društva. Naime, kada organizovani kriminal reciklira prljav novac u nacionalnoj ekonomiji, na taj način se podriava solidnost privrednog sistema. A kada organizovani kriminal podmićivanjem javnih službenika utiče na ishod izbornog procesa, on na taj način stiće moć. Ako uspostavi veze sa teroristima i nedemokratskim režimima, postaje bezbednosna pretnja državi ili, čak, regiona (La Spina, A. 2008).⁴ U skladu sa aktuelnim civilizacijskim dometima, pojednostavljeno govoreći, ono što građani traže kao uslugu od mafije, država treba da efektivno i efikasno garantuje kao pravo.

---

⁴ Zbog toga savremene strateške doktrine i bezbednosne procene danas standardno uključuju i elemente u vezi sa organizovanim kriminalom.

Svrha represivnih mera je da obeshrabre potencijalne učinioce krivičnih dela da ih izvrše jer je tim merama predviđena kazna za takva dela. To znači da represivne mere ispunjavaju svoju svrhu ako se kažnjive aktivnosti otkriju, izvršioци uhapse, sudski proces efikasno odvija, dobit od izvršenog krivičnog dela umanjí ili u potpunosti eliminiše i ako se onemogućí interakcija između osuđenih kriminalaca međusobno kao sa njihovim organizacijama (Cook, D., 2006).

Unapređivanje institucionalnih kapaciteta u borbi protiv organizovanog kriminala jeste ključno očekivanje od zakonskog normiranja usmerenog na suzbijanje organizovanog kriminala. Smanjivanjem tržišta za organizovani kriminal poboljšavanjem dobrog upravljanja svakako se neće sprečiti deo aktivnosti organizovanog kriminala koji je daleko evoluirao od početnih oblika, i koji se zasniva na značajnim transnacionalnim dimenzijama. Za tu sferu organizovanog kriminala proaktivne represivne aktivnosti nemaju zamenu u nerepresivnom delovanju, ali je proporcionalno učešće transnacionalnih aktivnosti u ukupnom volumenu aktivnosti koje sačinjavaju fenomen poznat kao savremeni "transnacionalni organizovani kriminal", prema nalazima savremene kriminologije, značajno manji nego što se obično misli. Naime, najveći deo konkretnih aktivnosti odvija se na način koji omogućava lokalizovano praćenje i pre svega je lokalno motivisan. Upravo na osnovu ovog uvida je i formulisan jedan od najsavremenijih modela policijskog rada za borbu protiv organizovanog kriminala, takozvani "flagging" model britanske policije, koji omogućava podelu jurisdikcija u praćenju, pri čemu se pokazuje da najveći deo aktivnosti organizovanog kriminala spada u oblast rada lokalnih policijskih struktura, i da se može geografski relativno usko locirati.

Različite socio-kulturne varijable čine kontekst razvoja kulture. Socio-kulturni faktori podrazumevaju bilo šta u okviru društvenog konteksta što ima potencijal da utiče na zajednicu (Rot, 1994). Različiti sektori unutar društva često imaju različite kulture koje reflektuju sektorske specifičnosti. Zbog toga je razumevanje specifičnog kulturnog konteksta potrebno za razumevanje osnova na kojima funkcioniše određeni sektor. Imajući u vidu domet i kontinuiranost uticaja, etika se izdvaja kao ključan faktor i u tom smislu opredeljujući kako za motivaciju tako i za očekivanja u vezi sa profesijom i svim društvenim interakcijama, a u krajnjoj liniji, delujući na rezultate koji se mogu očekivati od pojedinaca.⁵ Socio-kulturne komponente utiču na sposobnost da se pribave reusrsi i vrši funkcija u okviru društva. Određujući etiku kao sistematično nastojanje da se naše individualno i naše društveno moralno iskustvo učine smisaonim tako što će se odrediti pravila koja treba da vladaju ljudskim ponašanjem, postavljamo je kao ključnu determinantu određenog kulturnog obrasca. Stoga je danas aktuelno pitanje kako osigurati implementaciju društvenih vrednosti da bi se obezbedilo adekvatno ponašanje profesionalaca u bezbednosnom sektoru u svim datim okolnostima (Den Boer, 2010). *U savremenom društvu očekuje se da državni službenici sprovode politiku vlade, te da je njihov autoritet podrška vladavini zakona, i na taj način u direktnoj vezi sa autoritetom države* (Peters, Pierre, 2003).

---

⁵ Iz perspektive rukovođenja, naročito je važno razumeti uticaj etike koji se proteže od razmišljanja, verovanja, ponašanja, percepcije, preko stavova, stereotipa, ideologije, pristupa formulisanju strateških aktivnosti, do odlučivanja, stava prema riziku i odnosa prema saradnji.

Uticaj etike, kao posebnog socio–kulturalnog faktora, na formiranje društvene reakcije, posebno one u domenu formalnog, kako represivnog tako i nerepresivnog karaktera reflektuje se u oblikovanju stavove profesionalaca i utiče na vršenje njihove funkcije. U vršenju svoje funkcije u okviru društva i u pribavljanju za to potrebnih resursa, institucije u moraju postupati kao čuvari vrednosti društvenog poretka. Zbog toga se uticaj na društveni život mera i prakse ne procenjuje samo na osnovu delotvornosti u smislu odvratanja transgresija koje neposredno najdrastičniju formu dobijaju u okviru kriminala, već i spram očuvanja društvenog poretka i kvaliteta života u okvirima usvojenih vrednosti. Stoga institucije, dok vrše svoje zadatke moraju postupati kao čuvari vrednosti društvenog poretka. Kompatibilnost vrednosnih orijentacija unutar institucija i društvenog sistema, ukazuje na stepen jedinstva ta dva vrednosna sistema. Njihova usklađenost ukazuje na uspostavljen balans između onih koji raspolažu društvenom moći i onih koji treba da održavaju kontrolu nad njenom upotrebom. Vrednosni sistem obezbeđuje funkcionisanje na individualnom i grupnom nivou, kao i kontrolu koja nije zasnovana na autoritativnom stilu rukovođenja koji, po pravilu, umanjuje motivaciju i kreativnost (Jeremić, Ristić, 2010).

Odstupanje od formalno utvrđenih ovlašćenja, ideoloških principa ili izbornih obećanja, negativno utiče na funkcionisanje javne administracije na svim nivoima. Neformalnost u postupanju javne službe predstavlja odstupanje od normiranog, a prepoznaje se kao administrativna korupcija. Savremeno shvatanje ljudske bezbednosti obuhvata i obavezu države da obezbedi bezbednost i putem zaštite ljudskih prava onemogućavanjem zloupotrebe javne moći. Razmatrajući administrativni deficit kao ishod modaliteta javnog rukovođenja, manjak etičke kompetencije kao strukturni nedostatak u organizaciji javne službe i administrativno zlo kao fundamentalan izazov etičkim osnovama javne službe, otkrivaju se ključni elementi za izgradnju funkcionalnih kontrolnih mehanizama administrativne korupcije. Nepravilno korišćenje delegirane javne moći jeste, u suštinskom smislu, najveći izazov javne administracije jer uključuje propadanje i eroziju standarda utvrđenih za vršenje službe. Kao i kad se propisi krše, način na koji se diskreciona moć koristi u utvrđenim okvirima može da eskalira u korupciju, eksploataciju i nepravdu, da ugrozi ljudska prava i slobode iako se formalno ne krši zakon. Isključivo formalno sprovođenje propisa nije dovoljno za stvaranje funkcionalnog i na korupciju otpornog sistema (Fatić, 2005). Uvođenjem etičkih standarda olakšava se i omogućava efikasniji i kvalitetniji rad institucija i jača njihov integritet čime se povećava poverenje javnosti i odgovara na obavezu države da obezbedi ljudsku bezbednost.

Danas se koncept novog javnog rukovođenja predstavlja kao novi normativni model javne uprave, pa se čak govori i o promeni paradigme, budući da se zagovara ne samo preuzimanje menadžerskih tehnika već i tržišnih i korporativnih vrednosti oslonjenih na neoliberalno učenje u ekonomiji (Gray, Jenkins, 2006). Ipak, teško da može biti reči o sasvim novom teorijskom shvatanju javne uprave. Reč je o svojevrsnom reformskom pristupu u osmišljavanju i vrednovanju organizacije rada javnog sektora, koja je pokazala slabosti i nedostatke u okviru modela države društvenog staranja (Lynn, 2006). Osmišljavanje i sprovođenje reforskih mera oduvek je bio deo svakodnevice javne uprave ili, metaforički rečeno, crta njenog "identiteta".

Utoliko novo javno rukovođenje predstavlja samo pokušaj da se stapanjem ideje korporativnog rukovođenja kao čisto instrumentalne delatnosti primenjuje u svim velikim organizacijama, s jedne strane, i novog institucionalizma u ekonomskoj teoriji usmerenog na preispitivanje "crne kutije" javnog sektora sa stanovišta transakcionih troškova, s druge strane, poprave i dopune nedostaci tradicionalnog modela organizacije javne administracije (Dollery, 2009).

Administrativni deficit izvire delom iz unutrašnjih protivrečnosti organizacije javnih nadležnosti i upotrebe ljudskih resursa. Povremeno ponavljanje programa restrukturiranja javnog sektora-jednako stresnih za činovnike i građane-predstavlja skoro očajničke pokušaje vladajućih elita da se suoče sa promenama koje donosi postmodernost. "Učvršćenu geometriju" tradicionalno ustrojene javne uprave nasledila je "promenljiva geometrija" postmoderne birokratije, proistekla iz zahteva primene novih informacionih i komunikacionih tehnologija na kojima počivaju ekonomija i društvo znanja. U osi "promenljive geometrije" nalazi se organizovanje poslova posredstvom horizontalno uređenih mreža, sa projektom kao osnovnom operativnom jedinicom (a ne odeljenjem, sektorom, direkcijom itd.). Stanje stalnih promena organizacije i rukovođenja stvorilo je dinamičan radni ambijent, ali sa jakim osećajem nesigurnosti javnih službenika, što je dalje dovelo do dezorijentacije, oslabljenog poistovećivanja sa ciljevima organizacije i opšteg krunjenja morala zaposlenih.

Primena tzv. Novog javnog rukovođenja kao modela za reformu javne uprave u okolnostima urušavanja države društvenog staranja u postindustrijskim poliarhijama, dovela je do nekritičkog prenošenja metoda korporativnog upravljanja u javni sektor sa uverenjem da je najbolja ona vlada koja najmanje košta građane. Korporativno rukovođenje trebalo je da poveća efikasnost u pružanju javnih usluga primenom elastičnosti u angažovanju službenika i privatnih preduzeća, razvojem preduzetničkog duha, preuzimanjem rizika radi ostvarenja profita, smanjenjem troškova i uvođenjem striktno odgovornosti za postignute rezultate. Javna administracija zasnovana na idejama, metodama i iskustvu rukovođenja u okolnostima delovanja tržišnih mehanizama trebalo je da pruži veći kvantitet i kvalitet javnih usluga za jednak iznos sredstava raspoloživih u državnom budžetu.

Preterana primena menadžerskih strategija i taktika dovodi do svojevrsne difuzije javnih funkcija u regulaciji društvenih procesa i preusmeravanja nacionalnog razvoja sa državnih delom i na nedržavne aktere. Država, preduzeća i organizacije građanskog društva postali su međusobno zavisni akteri u procesu kreiranja i sprovođenja javnih politika. Lanac delegiranja javnih ovlašćenja i nadležnosti produžen je i iskomplikovan. Međudejstvo umreženih javnih službi, privatnog i nevladinog sektora "zamaglilo" je granicu između područja javnog i privatnog i, posledično, pokazalo slabosti u pogledu valjane zaštite i unapređenja javnog interesa. Usložnjavanje mehanizama odgovornosti javnih funkcionera i službenika, a posredno i odgovornosti izabrane vlasti uopšte, stvorilo je svojevrsan jaz između javnih institucija i građana kao neposrednih korisnika javnih usluga, što na duži rok može da podrje demokratski legitimitet. Građani su posredno svedeni na potrošače javnih usluga koje, prema objašnjenjima zastupnika

neokonzervativne ideološke matrice o vladi kao biznisu, zanima samo korist, a ne i kvalitet političke dimenzije odnosa sa vlastima. Brojne kritike upućene na račun primene ideje privatnog preduzetništva u javnoj upravi mogu se svesti na argument da tržišna načela u upravljanju javnim sektorom ne samo da nisu primenjiva — budući da se vladine aktivnosti ne sprovode shodno merilu najveće moguće isplativosti, već da bi ostvarile neki javni interes — nego i prete da suštinski ograniče učešće građana u rešavanju pitanja od važnosti za čitavu političku zajednicu (Koven, 2009). Administrativnim zlom označavamo upotrebu tehnologije, profesionalaca u administraciji i hijerarhijskih organizacionih struktura na način koji kolektivne akcije odvaja od njihovog moralnog konteksta. U tom smislu profesionalizam omogućava racionalnu participaciju u aktima administrativnog zla inače normalnih ljudi, kroz seriju tehnički opravdanih i instrumentalno racionalnih odluka, i uz podršku informacionih tehnologija. Ono što administrativno zlo čini različitim u odnosu na opšti fenomen zla je činjenica da je njegova pojava najčešće maskirana i da oni koji ga čine nisu svesni da čine zlo jer postupaju u okvirima svoje organizacione funkcije. Šta više, u okolnostima koje predstavljaju moralnu inverziju, ljudi lako upadaju u postupanje kojim čine administrativno zlo pri tom verujući da postupaju ne samo ispravno, nego u skladu sa zahtevom da čine dobro.

Istovremeno, usvajanje dokumenata kojima se mapiraju i razvijaju javne politike kao što je to nov petogodišnji strateški dokument: *Strategija za borbu protiv korupcije za period od 2013. do 2018. godine*, i prateći *Akcion plan za sprovođenje Strategija za borbu protiv korupcije*, stvorena je mogućnost da same institucije uvedu dodatne etičke standarde, planiraju obuku i uključuju u rad profesionalne etičke savetnike što se uopšteno percipira kao institucionalizacija i kriterijuma dobrobiti kao značajnog za efikasno i efektivno funkcionisanje javne uprave.⁶ Ovakav razvoj javne politike dodatno unapređuje etičku normativnu infrastrukturu u Srbiji uspostavljanjem autonomnih mehanizama nadzora svake institucije, koji propisuju osnovene elemente etičke revizije i obuhvataju i nadzor i preporuke za unapređivanje rada. Ipak, horizontalna kontrola integriteta kao značajan element borbe protiv sistemske korupcije u Srbiji ne može da zaživi dok se normativni segment ne zaokruži propisivanjem efikasne zaštite uzbunjivača (Kregar et al., 2012). Najnoviji napor u tom pravcu u okvirima normiranja javne politike konkertizovani su usvajanjem **Zakona o zaštiti uzbunjivača čija je primena počela sredinom 2015. godine, šest meseci nakon njegovog usvajanja**, ali i donošenjem pratećih akata, *Pravilnika o načinu unutrašnjeg uzbunjivanja, načinu određivanja ovlašćenog lica kod poslodavca, kao i drugim pitanjima od značaja za unutrašnje uzbunjivanje kod poslodavca koji ima više od deset zaposlenih*, kao i akata koji se odnose na primenu zakona.⁷

---

⁶ *Strategija za borbu protiv korupcije za period od 2013. do 2018. godine*, www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/akta_procedura/2013/2448-13Lat.pdf.

⁷ *Zakona o zaštiti uzbunjivača*, Sl.glasnik RS br.128/2014, i *Pravilnik o načinu unutrašnjeg uzbunjivanja, načinu određivanja ovlašćenog lica kod poslodavca, kao i drugim pitanjima od značaja za unutrašnje uzbunjivanje kod poslodavca koji ima više od deset zaposlenih*, Sl.glasnik RS.br. 49/2015.

LITERATURA

1. Arrigo, B. A., Williams, C. R. (2006) *Philosophy, crime, and criminology*, Urbana (Ill.): University of Illinois press.
2. Becker, H. S. (1963) *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York, NY: Free Press, str. 9.
3. Cook, D., (2006) *Criminal and Social Justice*, London, Sage.
4. Den Boer, M., (2010) "Revolving Doors: Ethics in a Shifting Security Paradigm", u: Den Boer, M., Kolthoff E., *Ethics and Security*, Netherlands: Eleven International Publishing.
5. Dollery, B. (2009) "The influence of economic theories of government failure on public management reform", u: Shaun F. Goldfinch and Joe L. Wallis (eds), *International Handbook of Public Management Reform*, Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, str. 18–40.
6. Fatić, A. (2005) "Osnovni principi etike i javna služba", u: Radovanović D. i Bulatović A. (urs) *Korupcija*, Beograd: Centar za menadžment i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 147–180.
7. Fatić, A., Korać, S., Bulatović, A. (2013) *Etika kriminalističko-obaveštajnog rada*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
8. Goode, E. (2008) *Out of Control: Assessing the General Theory of Crime*, Broadway, Redwood City, CA: Stanford University Press, p. 84.
9. Gray, A., Jenkins, B. (2006) "From Public Administration to Public Management: Reassessing a Revolution?", in: Eric E. Otenyo and Nancy S. Lind (eds), *Comparative Public Administration: The Essential Readings*, Oxford, Amsterdam, San Diego: Elsevier/JAI Press.
10. Hedström, P. (2005) *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*, Cambridge University Press.
11. Hirschi, T. (2002) *Causes of delinquency*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
12. Innes, M. (2003) *Understanding Social Control: Crime and Social Order in Late Modernity: Deviance, crime and social order*, UK: McGraw–Hill Education.
13. Janowitz, M. (1975) "Sociological Theory and Social Control". *American Journal of Sociology*, 81(1), str. 82–108.
14. Jeremić, Z., Ristić, S. (2010), "Novi vrednosni sistem Vojske Srbije – Nasleđe ili protekcija", *Vojno delo*, 2, str. 241–256.
15. Kernaghan, K. (1994) "The emerging public service culture: values, ethics, and reforms", *Canadian Public Administration*, 4, str. 614–630.
16. Kregar, J., Sekulić, D., Ravlić, S., Malenica, Z., Jeknić, R., Petričušić, A. (2012), *Izgradnja institucija: Etika i korupcija*, Zagreb: Pravni fakultet.
17. Lynn, L. (2006) "The New Public Management as an International Phenomenon", in: Eric E. Otenyo and Nancy S. Lind (eds), *Comparative Public Administration: The Essential Readings*, Elsevier/JAI Press, Oxford, Amsterdam, San Diego.
18. Pavićević, O., Bulatović, A. (2015) "Moralne osnove društvenog poretka i kriminal", *Zbornik radova Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 34(1), str. 23-41
19. Peters, B. G., Pierre J. (2003) *Handbook of Public Administration*, London: Sage.

20. Richter, W., Burke, F., Doig J. (1990) *Combating Corruption/Encouraging Ethics: Sourcebook for PA Ethics*, Washington, DC: American Society for Public Administration.
21. Roberts, J., Gunes, I. D., Seward, R. R. (2011) "The Impact Of Self Esteem, Family Rituals, Religiosity, And Participation In Conforming Activities Upon Delinquency: A Comparison Of Young Adults In Turkey And The United States", *Journal Of Comparative Family Studies* 42(1), pp. 49–76.
22. Rot, N. (1994) *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
23. Savelsberg, J. (1994) Knowledge, Domination, and Criminal Punishment, *American Journal of Sociology*, 99, str. 911–943.
24. Vasiljević–Prodanović, D. (2012) "Reintegrativno posramljivanje: Neformalno sredstvo formalne socijalne kontrole kriminaliteta", *Specijalna edukacija i rehabilitacija* 11(3), str. 483–502.
25. Vuković, S. (2007) *Tranzicija i korupcija*, Beograd: Filip Višnjić.

**ETHICAL ASPECT OF SOCIAL CONTROL:
CONTEMPORARY DISCOURSE ON INTEGRITY OF INSTITUTIONS,
CORRUPTION, AND ORGANISED CRIME**

Ethical considerations are central to decisions involving discretion, force, and due process. Within contemporary criminal justice systems, ethics is germane to most management and policy decisions relating to punishment and is the rationale used in making these decisions, such as whether to rehabilitate, deter, or impose just deserts. Despite that contemporary crime reduction approach is a concept which cuts across policy areas, ethics remains to be the fundamental aspect of criminal justice and social control. That said, the research outlined in this article provides a starting point to address the fundamental obstacles placed in the path of crime prevention and for future alternative constructions policies in this area, in Serbia.

The paper offers an analysis of contemporary crime control policy trends as outlined in strategic initiatives aiming at crime control, integrity building and advancement of ethical competencies have contributed to effectiveness of criminal justice system. By illustrating the ways in which contemporary social control and ethics are interconnected and interdependent, author is focusing well-being as it is conceptualised in the tradition of the social constructionism that implies that well-being is a product of the specific overall context of one's life. Finally, the author points out that in the most developed countries such as the USA, Canada and the EU, as well as the most influential international organisations such as the UN and the OECD, development and evaluation of public policies on the basis of well-being monitoring is already an established practice.

Key words: Ethics, Crime Control, Integrity, Institutions, Soft Security, Public Policy, Well-Being.

JAVNI TUŽILAC KAO MOĆNA FIGURA SAVREMENOG KRIVIČNOG PROCESNOG ZAKONODAVSTVA¹

Mr Dragana Čvorović

Kriminalističko- policijska akademija, Beograd

Tendencije univerzalnosti u savremenom, demokratskom društvu se manifestuju i kroz ostvarenje osnovnih prava i sloboda, bez kojih se teško može zamisliti ostvarenje principa vladavine prava. Temelj savremene univerzalnosti se reflektuje i kroz ostvarenje ideala pravičnosti, koji su ključne odrednice relevantnih međunarodnih dokumenata, a javni tužilac kao jedan od ključnih subjekata ostvarenja ideologije pravde, koji sa prelaskom na tužilački model istrage u krivičnom procesnom zakonodavstvu Srbije još više dobija na značaju. Uvođenje tužilačkog modela istrage koji je, sve donedavno, bio tipičan za anglosaksonski pravni sistem u zemlje evropsko- kontinentalnog pravnog sistema, potvrđuje premisu konvergencije elemenata iz dva velika pravna sistema kao mehanizam dostizanja željene efikasnosti, odnosno ideala pravičnosti u svom kvantitativnom i kvalitativnom aspektu, a javni tužilac kao subjekat njihove realizacije. U skladu sa tim, autor u radu analizira sledeća pitanja: Prvo, javni tužilac i savremena ideologija njegove uloge u krivičnom postupku (uvodna razmatranja); Drugo, korelacija javnog tužioca i policije i ideali pravičnosti; Treće, pravo na pravičan postupak kao međunarodni pravni standard (univerzalnost); Četvrto, Predlozi de lege ferenda sa ciljem povećanja efikasnosti krivičnog postupka.

Ključne reči: Javni tužilac, ideali pravičnosti, policija, međunarodni standard

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

1. JAVNI TUŽILAC I SAVREMENA IDEOLOGIJA NJEGOVE ULOGE U KRIVIČNOM POSTUPKU

C' est une experience eternelle, que tout homme qui a du pouvoir est porte a en abuser; il va jusqu'a ce qu'il trouve des limites.[...] Pour qu'on ne puisse abuser du pouvoir, il faut que par la disposition des choses, le pouvoir arrete le pouvoir. Montesquieu, *De l'esprit des lois* (1748)

Savremena ideologija uloge javnog tužioca u krivičnom postupku polazi od premise konvergencije elemenata iz dva velika krivičnoprocesna sistema, sa tendencijom realizacije željene efikasnosti kao međunarodnog standarda, koji je često kroz istorijske sisteme krivičnog postupka, bio u distinciji sa ostvarivanjem osnovnih prava i sloboda i dostizanja željene ekvivalencije kao potvrde ostvarivanja ideala pravičnog postupka. Naime, određivanje kontinentalno- evropskog pravnog sistema kao inkvizitorskog, a anglosaksonskog kao akuzatorskog, svoje doktrinarno utemeljenje pronalazi pre svega u anglosaksonskim pravnim područjima, dok bi se u zemljama Evrope pre odredilo kao mešoviti sistem (nakon inkvizitorskog), koji je sve do donošenja novog Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije (ZKP/ 2011), na jedan efikasniji način usklađivao navedene oprečne tendencije, u odnosu na optužni i inkvizitorski krivični postupak. Korelacija ostvarivanja osnovnih prava i sloboda i ideala pravičnosti, odnosno formiranje javnog tužioca kao glavnog subjekta njihove realizacije je počela nakon Francuske buržoaske revolucije (1789) koja ne predstavlja samo sinonim za ekspanziju ljudskih prava, već i veliki uticaj Francuske na formiranje javnih tužilaštava kakva egzistiraju danas u ne malom broju zemalja.² Slučaj npr. sa Belgijom, Holandijom, Luksemburgom, Italijom, Švajcarskom, Nemačkom i sl. U skladu sa ovom činjenicom, možemo konstatovati da u navedenim zemljama, javni tužilac predstavlja glavnu figuru krivičnog postupka, odnosno prethodne ili istražne njegove faze, donoseći ključnu odluku o krivičnom gonjenju ili ne (diskreciono ovlašćenje, načelo oportuniteta, restorativna pravda), podizanju optužnice (načelo optužbe) ili sklapanju sporazuma između javnog tužioca i okrivljenog (konsenzualna pravda). Sublimacija navedenih ovlašćena javnog tužioca bi trebala da bude ekvivalentna sa ostvarivanjem efikasnosti krivičnog postupka, posebno imajući u vidu da efikasnost krivičnog postupka uopšte u velikom stepenu zavisi od efikasnosti predistražnog postupka, odnosno istražne faze (Bejatović 2015: 18) kako proklamuju komparativna krivičnoprocesna zakonodavstva (Nemačka, SAD, Engleska i dr.).

Da bi sagledali na adekvatan način savremenu ideologiju uloge javnog tužioca u krivičnom postupku, neophodno je kroz istorijsku genezu modela krivičnih postupaka odrediti njegov položaj. Naime, efikasnost krivičnog postupka u zemljama anglosaksonskog pravnog sistema, odnosno glavnog subjekta njegove realizacije i to kroz odluku o pokretanju i trajanju krivičnog postupka i sud je raspravljao krivičnu stvar samo na osnovu zahteva tužioca i teret dokazivanja je bio na tužiocu, dok je sud bio dokazno

---

² See: Gwladys Gillieron, *Public Prosecutors in the United States and Europe*, Springer, 2013

pasivan. Navedene odrednice akuzatorskog modela krivičnog postupka, kojem kako to ističu doktrinarna razmatranja, pripadaju zemlje anglosaksonskog pravnog sistema (Engleska, SAD i dr.) reflektuju javnog tužioca kao moćnu figuru krivičnog postupka, koji kroz načelo raspravnosti, sa optuženim izvodi dokaze na glavnom pretresu, obezbeđujući ostvarenje ideala pravičnosti u svom kvantitativnom i kvalitativnom aspektu. Posmatrano u tom kontekstu, neophodno je napomenuti da iako se Engleska smatra kolevkom anglosaksonskog prava, kao savremeni predstavnik navedenog pravnog sistema se mogu navesti SAD. Položaj u uloga javnog tužioca u zemaljama anglosakoskog pravnog sistema još više dobija na značaju donošenjem novog Zakonik o krivičnog postupku Republike Srbije kojim se prelazi sa mešovitog modela krivičnog postupka na adverzijalni. Adverzijalni krivični postupci su tipični za zemlje anglosaksonskog pravnog sistema (Engleska, Vels, SAD), čije ključne karakteristike su prethodno iznešene, sa distinkcijom glavnih subjekata u krivičnom postupku. Naime, iako se kolevkom navedenog sistema smatra Engleska, savremenu ideologiju položaja javnog tužioca možemo najpre uočiti u SAD. U prilog te činjenice, iako je veliki uticaja Engleske na nastanak američkog javnog tužioca i to kroz the English Attorney General³ koji se smatra predatorom Američkog javnog tužioca, položaj javnog tužioca u Engleskoj i Velsu je daleko od najuticajnijeg, a argumenti koji idu u prilog ovakve konstatacije su: kasni nastanak profesionalnog Javnog tužilaštva (the Crown Prosecution Service, which is a public prosecution service in England and Wales, was created by the Prosecution of offences Act 1985 and began to operate in 1986. Its head is the Director of Public Prosecutions); i dalje veliki uticaja policije⁴, bez obzira na segment korelacije; U skladu sa tim, policija je ovde glavni subjekat dostizanja konsenzualne pravde, u diverzionim modelima, odnosno uslovnog oportuniteta i odluke da se za lakša krivična dela (minor offences) ne pokreće postupak (Baker 1971; Bennion 1986; Barclay 1995; Friesen 1977; Malleson 2007; Mansfield 1987; Sanders 1986) uz ispunjenje određenih obaveza. Distinktivno, u odnosu na Englesku, javni tužilac je glavna figura američkog pravnog sistema (Stucky 1986; Weston and Wells 1987; Kolasa and Meyer 1987; Reid 1994; Nagel 1972; Sheley 1995) sa većim brojem ovlašćenja, u skladu sa tim sa velikim brojem sklopljenih sporazuma (plea bargaing), primenom načela oportuniteta (principle of opportunity) koje egzistira kao pravilo u krivičnom procesnom zakonodavstvu Amerike (Federal Rules of Criminal procedure), a segment nadmoći se reflektuje ne samo kroz broj krivičnih predmeta koji su okončani pojednostavljenom

---

³ Tokom Srednjeg veka, jedan broj tužilaca je predstavljao krunu u različitim sudovima. Dužnost kraljevih tužilaca je bila da zaštite interese krune. Iz tog razloga, ograničenost gonjenja se odnosila samo na slučajeve od specijalnog značaja za Krunu. U XV veku, kraljevi tužioci su zamenjeni sa generalnim tužiocem (the attorney general). Navedeni tužilac je bio jedina figura koja se mogla opisati kao javni tužilac. Interesantno je navesti da je javno tužilaštvo Severne Irske tek osnovano 13. juna 2005. See: Gwladys Gillieron, *Public Prosecutors in the United States and Europe*, Springer, 2013, pp. 41

⁴ Do 2002. godine, policija je zadržala značajnu moć nad gonjenjem u Engleskoj i Velsu pošto je uloga profesionalnog tužilaštva počela tek nakon što je policija istražila slučaj i odlučila da li će da goni osumnjičenog za krivično delo ili ne. Ključna dužnost profesionalnog tužilaštva je bila da razmotri spise predmeta, o kojima je policija odlučila da se procesuiraju. Nakon toga, Zakon o krivičnoj pravdi iz 2003 (the Criminal Justice Act 2003), odluku o krivičnom gonjenju osumnjičenog za krivično delo postavlja u nadležnost profesionalnog tužilaštva (Crown Prosecution Service). Međutim, oko 60% odluka o gonjenju i dalje donosi policija. *Ibid.*, pp. 47

formom postupanja, već i u nezavisnosti u postupanju, koju karakterišu izabrani tužioci⁵, a ne postavljeni i u decentralizovanoj strukturi tužilaštva.⁶

Doktrinarna opredeljenja pored određenja anglosaksonskog kao akuzatorskog, terminološki opredeljuju kontinentalno- evropski kao inkvizitorski krivični postupak, koji je istorijski posmatrano, nastao u XII i XIII veku nakon napuštanja akuzatorskog. Naime, kao ključne karakteristike inkvizitorskog sistema krivičnog postupka možemo navesti sledeće: Sublimacija procesnih funkcija u rukama jednog organa- suda; Krivični postupak je mogao pokrenuti samo državni organ- sud i to po službenoj dužnosti (ex officio); Potpuna obespravljenost okrivljenog; Istraga kao glavna faza krivičnog postupka i dr. U skladu sa ovim karakteristikama inkvizitorskog sistema krivičnog postupka, nosilac funkcije optužbe je sud, čime je tendencija efikasnosti krivičnog postupka imala prevagu nad ostvarenjem osnovnih prava i sloboda, a dostizanje ideala pravičnog postupka kakvo poznaje savremeno krivično procesno zakonodavstvo je počelo sa Francuskom buržoaskom revolucijom (1789), odnosno afirmacijom savremenog (mešovitog) krivičnog postupka, kojem je doskoro pripadala i Republika Srbija (Nemačka, Francuska i druge evropske zemlje). Naime, mešoviti sistem krivičnog postupka, je distinktivno od prethodnih sistema krivičnih postupaka, uskladio dve međusobno oprečne tendencije, efikasnost krivičnog postupka i ostvarenje osnovnih prava i sloboda. U prilog takve konstatacije možemo izneti sledeće argumente: Razdvojenost funkcija (f-ja optužbe- državni tužilac; f-ja suđenja- sud i f-ja odbrane- okrivljeni); Krivični postupak podeljen na dva osnovna stadijuma i to pripremni i glavni postupak; Javni tužilac rukovodilac pretkrivičnog postupka, dok istražni sudija sprovodi istragu i nakon njenog završetka dostavlja spise ovlašćenom tužiocu sa ciljem donošenja odgovarajuće odluke o podizanju optužnog akta.

Iako pojmovno određen kao savremeni, što bi se moglo odrediti ako se sagleda kroz prizmu akuzatorskog i inkvizitorskog, kada je reč o savremenoj ideologiji uloge javnog tužioca, onda bismo pre konstatovali da je ona realizovana sa donošenjem novog Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije (ZKP/2011), kada je, između ostalog, uvedena javnotužilačka istraga. Prelaskom sa mešovitog modela krivičnog postupka na akuzatorski ili raspravni model, javni tužilac postaje glavna figura krivičnog postupka Republike Srbije, kao što je to slučaj sa savremenim predstavnikom anglosaksonskog pravnog sistema, SAD, i ne samo naše zemlje, već i mnogih zemalja Evrope, u želji za dostizanjem željene efikasnosti kao međunarodnog standarda. U skladu sa tim, savremena ideologija uloge javnog tužioca ne poznaje determinante kontinentalno- evropskog pravnog sistema, već konvergencijom elemenata iz dva velika pravna sistema se realizuju ideali pravičnosti, a javni (državni) tužilac doprinosi navedenom u ne malom stepenu. Ključne savremene determinante njegove uloge su sledeće: Rukovođenje predistražnim postupkom, odnosno

---

⁵Misisipi je bila prva država koja je usvojila popularne izbore za lokalne tužioce. A contario District of Columbia, Alaska, New Jersey and Connecticut su zadržali imenovani sistem izbora tužioca. Ibid., pp. 49- 50

⁶Vidi a contario u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Srbije: Ilić, G., Položaj javnog tužioca prema novom ZKP- u, Zbor.: Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva (normativni i praktični aspekt), Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2012 god, str. 160); Ilić, G., " Neka javnotužilačka iskustva u primeni novog ZKP ", u Zbor.: Optuženje i drugi krivičnopravni instrumenti državne reakcije na kriminalitet ", Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2014 god., str. 176. 187

spvođenje istrage (ZKP/2011 RS), tj. istražnog ili prethodnog postupka (Nemačka (Strafprozessordnung) ⁷ (Beulke 2008; Hannich 2008; Roxin 2012); Javni tužilac kao subjekat dostizanja konsenzualne pravde i to primenom načela oportuniteta (diverzion model) i sklapanjem sporazuma sa okrivljenim; Javni tužilac kao subjekat dostizanja ideala pravičnog postupka (equality of arms, suđenje u razumnom roku i dr.).

Na kraju u vezi sa ovim istaknimo i to da savremene tendencije krivičnog procesnog zakonodavstva sve češće pribegavaju diverzionim modelima, odnosno ostvarenju restorativne pravde, kao instrumentu efikasnosti krivičnog postupka, a stepen univerzalnosti implicira na savremenu ideologiju javnog tužioca bez obzira o kom pravnom sistemu se radi. U skladu sa tim, u određenim zemljama načelo legaliteta egzistira kao pravilo, a oportunitet kao izuzetak, dok ima zemalja koje predviđaju oportunitet kao pravilo (SAD, Francuska). Interesantno je da je Poljska jedna od retkih zemalja koja ne predviđa odstupanje od načela legaliteta (Jamroz 1999; Gaberle 2004; Kruszyński 2004; Grzegorzcyk 2005). U skladu sa navedenim, nersporno je da javni tužilac predstavlja glavnu figuru savremenog krivičnog procesnog zakonodavstva, koji kroz proverene doktrinarne eksplikacije doprinosi u znatnom stepenu ostvarenju ideala pravičnog postupka kao međunarodnog standarda.

2. KORELACIJA JAVNOG TUŽIOCA I POLICIJE I IDEALI PRAVIČNOSTI

Ekspliciti pravičnog postupka ekstenzivnim tumačenjem početka krivičnog postupka obuhvataju pored javnog tužioca, suda, okrivljenog i policiju kao subjekat dostizanja pravde i to kroz realizaciju kvalitativnog i kvantitativnog aspekta efikasnosti. Korelacija javnog tužioca i policije sa ciljem dostizanja željene efikasnosti se manifestuje kroz povezanost predistražnog i krivičnog postupka, odnosno autonomnog tumačenja krivične optužbe (criminal charge), kao stava Evropskog suda za ljudska prava. Naime, efikasnost predistražnog postupka u velikom stepenu doprinosi efikasnosti krivičnog postupka, pa bi se policija kao izuzetno aktivan subjekat predistražnog postupka uz rukovodeću ulogu javnog tužioca, manifestovala kao ključna determinanta ideala pravičnosti. Takođe, autonomno tumačenje krivične optužbe, u skladu sa diskrecionim pravom države članice, koje je legitimno, zbog distinktivnog istorijskog, pravnog nasleđa, sublimira materijalni pojam optužbe, koji obuhvata predistražni postupak, odnosno momenat obaveštavanja osumnjičenog o učinjenom krivičnom delu, što je najčešće kod izvršavanja naredbe o pretresanju stana od strane policije, pozivu za saslušanje osumnjičenog, podnošenjem krivične prijave, hapšenjem i dr. Navedene činjenice impliciraju na policiju, javnog tužioca, ali i na njihovu međusobnu saradnju kao faktor efikasnosti realizacije međunarodnog standarda (Banović 2013: 99). Reformisano krivično procesno zakonodavstvo Srbije (ZKP/2011) proklamuje ostvarenje ideala pravičnog postupka, i to kako eksplicita tako i implicita međunarodnog standarda, a policiju i javnog tužioca manifestuje kao ključne subjekte njegove realizacije, prevashodno u predistražnom postupka, a nakon toga i u

---

⁷ www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/index.html, dostupan 10. 09.2015.

krivičnom, sa akcentom na javnog tužioca, okrivljenog i sud. S obzirom na korelaciju policije i javnog tužioca u predistražnom postupku neophodno je navesti ključne determinante pravičnog postupka, koji svoju realizaciju manifestuje kroz korelaciju navedena dva subjekta. Naime, pravo na pravičan postupak (čl. 6. EK), prema stalnoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, sadrži impresivan katalog ljudskih prava, a posmatrano sa aspekta javnog tužioca i policije, od značaja su sledeća: pravo na brz i efikasan postupak, pravo na odbranu, pravo na dokaz, pretpostavka nevinosti, kao i indirektno doprinos policije (ne)ravnopravnosti (equality of arms) stranaka u krivičnom postupku. Efikasnost krivičnog postupka, odnosno predistražnog u svom kvantitativnom (brz) i kvalitativnom aspektu (pravo na odbranu, ravnopravnost stranaka i dr.) manifestuje visok stepen konzistentnosti na evropskom nivou, a samim tim i usklađenost krivičnog procesnog zakonodavstva Republike Srbije sa savremenim doktrinarnim utemeljenjima, uz kritički osvrt naučne i stručne javnosti kada je reč o određenim eksplicitima pravičnog postupka. U skladu sa tim, efikasnost (kvantitativni aspekt) u krivičnom postupku Republike Srbije proklamuje da o preduzimanju mera i radnji na koje je policija ovlašćena (čl. 286. st. 2. i 3. ZKP RS) odmah, a najkasnije u roku od 24. časa nakon preduzimanja, obaveštava javnog tužioca (čl. 286. st. 4. ZKP RS). Aspekt kvantitativne efikasnosti počevši od determinanti 24 časa za obaveštavanje javnog tužioca, kao i u slučajevima lišenja slobode od strane policije (policijsko hapšenje (čl. 291.) - 8 časova, zadržavanje (čl. 294.) - 48. časova i dr.) je izuzetno značajan posmatrano sa aspekta donošenja odluke javnog tužioca o pokretanju krivičnog postupka i to proklamacijom da se naredba o sprovođenju istrage donosi pre ili neposredno posle prve dokazne radnje koju se preduzeli javni tužilac ili policija u predistražnom postupku, a najkasnije u roku od trideset dana od dana kada je javni tužilac obavešten o prvoj dokaznoj radnji koju je policija preduzela (čl. 296. st. 2. ZKP RS). U skladu sa navedenim, možemo uočiti korelaciju policije i javnog tužioca kao faktor dostizanja željene efikasnosti (kvantitativni aspekt). Međutim, postavlja se opravdano pitanje kvalitativnog aspekta i da li je on ekvivalentan sa brzinom odvijanja postupka. Kvalitativni aspekt efikasnosti se manifestuje kroz realizaciju sledećih međunarodnih standarda: pretpostavka nevinosti, pravo na dokaz, pravo na branioca i dr. Pretpostavka nevinosti predstavlja garanciju položaja osumnjičenog, odnosno okrivljenog u krivičnom postupku, osumnjičeni i zakonske proklamacije obavezuju i policiju na poštovanje međunarodnog standarda. Naime, Zakonikom o krivičnom postupku je predviđeno da se svako smatra nevinim sve dok se njegova krivica za krivično delo ne utvrdi pravnosnažnom odlukom suda. Takođe, državni i drugi organi i organizacije, sredstva javnog obaveštavanja, udruženja i javne ličnosti su dužni da se pridržavaju ovog pravila i da svojim javnim izjavama o okrivljenom, krivičnom delu i postupku ne povređuju prava okrivljenog (čl. 3. ZKP). Ekspliciti impliciraju i na policiju kao izuzetno aktivnog subjekta predistražnog postupka, subjekta koji neretko daje izjave o osumnjičenom, posebno kada je reč o merama lišenja slobode, pa bi se u tim posebno osetljivim situacijama, kada je reč o mogućnosti narušavanja međunarodnog standarda, policija trebala posebno voditi računa o poštovanju pretpostavke nevinosti (Vekarić i Zorić 2014: 373). Pored pretpostavke nevinosti, pravo na dokaz i pravo na branioca kao konstitutivni elementi pravičnog postupka, svoje ključno mesto zauzimaju i kada je reč o

aktivnostima policije u predistražnom postupku. Naime, policija, takođe, kao nesudski organ doprinosi realizaciji navednog cilja i to kroz mogućnost izvođenja dokaza u predistražnom postupku, samoinicijativno ili po nalogu javnog tužioca, kao i u istrazi ukoliko joj javni tužilac to poveri (Bejatović 2014: 11; Đurđić 2014: 139).

Iako navedeni eksplicit manifestuje ličnu odbranu, formalnu neobaveznu i odbranu siromašnih, stav Evropskog suda za ljudska prava je ekstenzivniji pristup u nacionalnim, normativnim okvirima, što bi navedenim tumačenjem ukazivalo na usklađenost proklamacija ZKP Srbije sa EK, koji predviđa i obaveznu odbranu. Korelacija policije i prava na odbranu se manifestuje kako preduzimanjem mera lišenja slobode, prilikom hapšenja kao pravo uhapšenog (čl. 69. st.1. tač. 2. ZKP), zadržavanja kao slučaj obavezne odbrane (čl. 74. st.1. tač. 3. ZKP), preduzimanja radnji dokazivanja, pretresanje stana i drugih prostorija (čl. 156. st. 2. ZKP), salušanja osumnjičenog (čl. 289. st. 1. 2. i 4. ZKP) i dr. Pravo na odbranu u navedenim slučajevima se manifestuje kao garancija položaja osumnjičenog, kredibiliteta dokaza koji se mogu posredno uvesti na glavni pretres i biti činjenični osnov presude, a contrario njihovom izdvajanju, kao i zakonitosti postupanja policije koja poštujući međunarodne standarde doprinosi realizaciji efikasnog krivičnog postupka. Saminicijativni aspekt postupanja policije ili u korelacije sa javnim tužiocem implicira na njihov doprinos ostvarenja ideala pravičnog postupka, kada je reč o kvantitativnom aspekti. Međutim, postavlja se opravdano pitanje, da li sa formalnom istragom, izvođenjem dokaza van glavnog pretresa i to u odsustvu okrivljenog, može ostvariti međunarodni standard (equality of arms, raspravnost i dr.) u raspravnom ili adverzijalnom modelu krivičnog postupka, koji je reformom krivičnog procesnog zakonodavstva Srbije (ZKP/2011) zamenio istražni model krivičnog postupka (Škulić 2012: 88; Đurđić 2012: 71). Kritički stavovi naučne i stručne javnosti iznešeni na velikom broju nacionalnih i međunarodnih skupova (Čolić- Sijerčić 2015: 49; Simović 2015: 63; Bejatović 2015: 9; Ilić 2015: 232; Škulić 2015: 193), potvrđuju iznetu premisu, odnosno pitanje adekvatnosti normativnog okvira Srbije dostizanju kvalitativnog aspekta efikasnosti, koji će neminovno morati pretrpeti izmene i to sa ciljem dostizanja konzistentnog, pravičnog krivičnog postupka koji je usklađen sa međunarodnim standardima.

3. PRAVIČAN POSTUPAK KAO MEĐUNARODNI PRAVNI STANDARD (UNIVERZALNOST)

Stav savremene doktrine karakteriše potvrđenost premise značaja pravičnog postupka u krivičnim, i ne samo krivičnim stvarima, i to ne samo kroz adekvatnost normativnog okvira, već i kroz proverenost doktrinarnih eksplicacija. U skladu sa tim, temelji ideala pravičnosti posmatrano kroz prizmu univerzalnosti međunarodnih dokumenata, se postavljaju u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima⁸, čiji ekspliciti, uz tendenciju usavršavanja, se proklamuju u većini relevantnih

---

⁸ Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 A (III) od 10. decembra 1948. godine.

međunarodnih dokumenata regionalnog karaktera, koji ne poznaju determinante distinkcije pravnih sistema. Naime, u Univerzalnoj deklaraciji, temelj pravde je pojmovno određen u uvodnom delu, da bi se u čl. 10. i 11. odredio na sledeći način "Svako ima potpuno jednako pravo na pravično javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudom koji će odlučiti o njegovim pravima i obavezama, i o osnovanosti svake krivične optužbe protiv njega." Zatim, "Svako ko je optužen za krivično delo ima pravo da se smatra nevinim dok se na osnovu zakona krivica ne dokaže na javnom pretresu na kojem su mu obezbeđena sva jemstva potrebna za njegovu odbranu."

Uporednim prikazom univerzalnih međunarodnih dokumenata, možemo uočiti da su temelji pravičnosti postavljeni u Univerzalnoj deklaraciji, a da se tendencije usavršavanja najbolje mogu sagledati već u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima⁹ koji ekstenzivnijim pristupom proširuje ostvarenja pravičnog postupka i to kroz predviđanje jemstva optuženom. U prilog te činjenice, navodimo eksplicite čl 14. PGP. Prema istom, "Svi su pred sudovima jednaki. Svako ima pravo da njegova stvar bude pravično i javno saslušana od strane nadležnog, nezavisnog i nepristrasnog suda, ustanovljenog zakonom, koji će odlučivati bilo o osnovanosti ma kakve optužbe krivično-pravne prirode uperene protiv njega, bilo o sporovima o njegovim pravima i obavezama građanske prirode. Štampa i javnost mogu se isključiti u toku celog ili jednog dela suđenja bilo u interesu morala, javnog poretka ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, bilo kada interesi privatnog života strana u sporu to zahtevaju, ili pak ako sud to smatra apsolutno neophodnim, kada bi zbog posebnih okolnosti slučaja javnost škodila interesima pravde. Međutim, svaka presuda doneta u krivičnim ili građanskim stvarima biće javna, sem ako interes maloletnika zahteva da bude drugačije, ili ako se postupak tiče bračnih sporova ili starateljstva dece".

Pored navedenih eksplicita PGP proklamuje pretpostavku nevinosti i minimalna prava optuženog. Stepem konzistentnosti na univerzalnom nivou, potvrđuju i međunarodni dokumenti regionalnog karaktera, a kao najznačajniji na evropskom tlu možemo navesti Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. U skladu sa tim, EK (čl. 6.) sadrži sledeće eksplicite "Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s celog ili s dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde."

Pored navedenih garancija predviđenih st. 1. čl. 6.EK kao instrumente obezbeđenja ostvarenja ideala pravičnog postupka, EK proklamuje poštovanje pretpostavke nevinosti i minimalna prava optuženog i na taj način potvrđuje prednje iznetu premisu

---

⁹ Usvojen i otvoren za potpisivanje i ratifikovanje ili pristupanje rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2200A (XXI) od 16. decembra 1966. godine. Stupio na snagu 23. marta 1976. godine u skladu sa čl. 49. Službeni list SFRJ (Međunarodni ugovori) Br. 7/1971.

konzistentnosti na univerzalnom nivou. Ukoliko stepen univerzalnosti sagledamo sa krivičnog procesnog aspekta i ostvarenja ideala pravičnog postupka, a novim ZKP Srbije se konvergencija elemenata iz dva velika pravna sistema manifestuje kao ključna karakteristika, onda je neophodno navesti i ključne međunarodne dokumente za ostvarenje osnovnih prava i sloboda u SAD, Africi, kao i ostvarenje ideala pravičnosti u krivičnim postupcima zemalja Azije (Japan i Kina). Univerzalnost ostvarenja osnovnih prava i sloboda se manifestuje kroz proklamacije međunarodnih dokumenata u SAD i Africi kao ekvivalentu Evropske konvencije za zaštitu osnovnih prava i sloboda, uz temelje koji su postavljeni u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, što je potvrda iznete premise konzistentnosti na univerzalnom nivou. Kada je reč o SAD (Kolasa and Meyer 1987) najvažniji dokument u oblasti ljudskih prava je Američka konvencija o ljudskim pravima¹⁰, koja proklamuje čl. 8. ostvarenje ideala pravičnog postupka, koji ekstenzivnijim pristupom određuje minimalna prava optuženog. Naime, distinktivno od EK, Američka konvencija, sadrži eksplicite izjavljivanja žalbe višem sudu na presudu, neprisljavanje na saslušanje okrivljenog u svojstvu svedoka, kao i na priznanje krivice. A simmilli Afrička povelja o ljudskim i narodnim pravima¹¹ ideale pravičnosti (Clifford 1974) predviđa kroz univerzalno postavljene temelje, uz minimalna odstupanja u odnosu na EK. U skladu sa tim, pravo na žalbu se izdvaja. Međutim, moramo istaći formiranje Afričkog suda za ljudska i narodna prava, 2004. god., kojeg je ratifikovalo 15 država, kao efikasan instrument unapređenja zaštite ljudskih prava. Ostvarenje ideala pravičnog postupka svoje temelje je postavilo i u Kini (Du and Zhang 1990; Cohen 1968), a korelacija policije (Ward 1985: 111; Fu 1991: 40; Ma 1986: 204) i javnog tužioca se manifestuje kao ključna determinanta dostizanja efikasnosti kao međunarodnog standarda. Međutim, postavlja se opravdano pitanje da li je ideal pravičnosti u Kini na zavidnom nivou, koji su novi trendovi u doktrini (Allen 1987: 101) i da li imaju uticaja na policiju van Kine (Warg 1993: 12). Navedena pitanja iziskuju dublja teorijska razmatranja, ali možemo potvrditi prednje iznetu premisu univerzalnosti osnovnih prava i sloboda, restriktivnije pravičnog postupka, koji determinante kvantitativnog i kvalitativnog aspekta efikasnosti manifestuje u određenim odstupanjima, uz ispunjenje minimuma navedenog standarda. Pored Kine, Japan iziskuje posebnu pažnju posmatrano sa aspekta ostvarenja ideala pravičnog postupka, kako u individualnom pristupu, tako i u odnosu na ostvarenje pravičnog postupka u SAD, čiji uticaj je neminovan i kada je reč o zemljama Azije. Kritički stavovi izneseni u teorijskim razmatranjima u Japanu ukazuju na problem ostvarenja kvantitativnog aspekta pravičnog postupka, odnosno suđenja u razumnom roku i s obzirom na veliki značaj eksplicita, neophodno je ukazati na normativni i praktični aspekt iznetog pitanja i to sa akcentom ukazivanja na načine adekvatne normativne razrade koji će učiniti efikasnijim krivični postupak u Japanu. Naime, polazeći od opšteg ka

---

¹⁰ American Convention on Human Rights (adopted at San Jose, Costa Rica, November 22, 1969 at the Inter American Specialized Conference; Entry into force: July 18, 1978 in accordance with Article 74.2 of the Convention), www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.pdf, dostupan 10.09. 2015. Cases: *Ake v Oklahoma*, 470 U.S.68, 105 S. Ct. 1087, 84 L.ed. 2d53 (1985), 136; *Baltimore Dept. of Social Services v. Bouknight*, 493 U. S. 549, 110 S. Ct. 900, 107 L. ed. 2d. 992 (1990), 228

¹¹ African Chapter on Human and Peoples' Rights (Adopted 27 June 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3rev.5, 21I.L.M. 58 (1982), entered into force 21 October 1986, dostupan 10.09. 2015

pojedinačnom, ukazujemo na ključne distinktivne elemente ostvarenja pravičnog postupka u Japanu i SAD (Bayley 1976; Becker 1988: 425; Hamilton and Sanders 1992) kao parametara uočenog problema ostvarenja suđenja u razumnom roku. U skladu sa tim, sledeće determinante pravičnog postupka se manifestuju u SAD i Japanu: 1. SAD proklamuju pravičan postupak (fairness) kao ključni standard, što je i logično posmatrano sa aspekta raspravnog modela krivičnog postupka, dok je u Japanu pravična odluka; 2. glavni princip u Japanu je rehabilitacioni (Asakara 1978: 59), što je legitimno sa aspekta prevencije, dok je u SAD retributivni; 3. poverenje javnosti u rad pravosuđa je izuzetno značajno u Japanu (Ames 1981; Fenwick 1983b: 83), dok SAD ne pridaju veliki značaj navedenom segmentu legitimiteta (Goodman 2003). Nakon iznošenja opšteg pristupa distinktivnim elementima SAD i Japana, istakli smo problem suđenja u razumnom roku (speedy trial) u Japanu (Araki 1985: 601; Dando 1965), a kao predloge unapređenja međunarodnog standarda, naučna javnost ističe sledeće: povećanje broja sudija i tužilaca (Ito 1986: 67); omogućavanje osumnjičenom kontakta sa advokatom pre predaje optužnice (George 1990: 71); uvođenje "preparatory procedure" radi rešavanja spornih pitanja između tužioca i odbrane kao instrument povećanja efikasnosti krivičnog postupka.

Na kraju, u vezi sa iznetim možemo zaključiti da u evropsko kontinentalnom, anglosaksonskom pravnom sistemu, zemljama Azije, egzistiraju distinktivni mehanizmi ostvarenja pravičnog postupka, ali se kao karakteristika konzistentnosti na univerzalnom nivou, mogu izneti savremene tendencije predviđanja i zaštite pravičnog postupka kao međunarodnog standarda.

4. MERE POVEĆANJA EFIKASNOSTI KRIVIČNOG POSTUPKA

Premisa javnog tužioca kao moćne figure savremenog krivičnog procesnog zakonodavstva je potvrđena analiziranjem pozitivnopravnih normi posmatranih država i ostvarenja ideala pravičnog postupka u njima. Međutim, kritički osvrti izneseni kada je reč o praktičnoj primeni analizirane problematike i polaznoj teorijskoj komponenti, impliciraju na nužnost poboljšanja zakonskog teksta sa ciljem dostizanja efikasnijeg krivičnog postupka, odnosno konzistentnosti na univerzalnom nivou. Konzistentnost kada je reč o eksplicitima pravičnog postupka je u velikom stepenu postignuta, dok se uloga javnog tužioca u savremenom krivičnom procesnom zakonodavstvu, uz uvođenje javnotužilačke istrage, odlikuje distinktivnim elementima, kako u zemljama evropskog kontinentalnog pravnog sistema, tako i u anglosaksonskom pravnom sistemu i zemljama Azije. Naime, sa ciljem dostizanja željenog stepena efikasnosti ne smeju se negirati osnovna načela krivičnog postupka (načelo materijalne istine, neposrednosti i dr.), već se prilikom normativne razrade mora voditi računa o istorijskom i pravnom nasleđu zemlje, implementiranju elemenata uz proverene doktrinarne eksplikacije u nacionalne okvire, a samimi tim i dostizanje željene efikasnosti. U krivičnim postupcima Srbije, kao i uopšte, egzistira veliki broj faktora koji utiču na efikasnost krivičnog postupka. To su pre svega: složenost i težina konkretnog krivičnog dela; zakonska norma; organizacija aktivnih

subjekata postupka; zloupotreba prava i međusobni odnos i saradnja subjekata. Savremene tendencije krivičnog procesnog zakonodavstva postavljaju javnog (državnog) tužioca kao ključnu figuru realizacije ideala pravičnosti. Njegov odnos sa policijom i drugim subjektima krivičnog postupka jeste jedan od najefikasnijih instrumenata realizacije međunarodnog standarda, pa sa tim u vezi a u cilju povećanja efikasnosti krivičnog postupka neophodno je da: Korelacija javnog tužioca i policije treba da bude obeležje celog toka postupka, a ne samo nekog od njegovih delova, s tim što konretna vid saradnje zavisi od vrste radnje povodom koje se uspostavlja ta saradnja (npr. meri saslušanja osumnjičenog se mora posvetiti posebna pažnja odnosu javnog tužioca, policije, osumnjičenog i branioca (čl. 289. ZKP) i dr.); Adekvatnija primena novih instituta i širenje mogućnosti primene već normiranih instituta kao što su načelo oportuniteta, sporazum o priznanju krivičnog dela, sporazum o svedočenju okrivljenog i dr. i otklanjanje očiglednih nelogičnosti i kontradiktornosti u njihovoj normativnoj razradi; Poštovanje vremenskih determinanti obaveštavanja javnog tužioca o preduzetim radnjama kao i postupanja po njegovom zahtevu; Principi aktivnosti, profesionalizma, zakonitosti i međusobnog uvažavanja moraju da budu i principi međusobnog odnosa i saradnje ovih subjekata bez obzira povodom koje radnje se ti odnosi uspostavljaju.

LITERATURA

1. Allen, G.F. 1987. Where are we going in criminal justice? Some insights from Chinese Criminal justice System, *International Journal of offender Therapy and Comparative Criminology*, pp. 101- 109
2. Ames, W.L. (1981). *Police and Community in Japan*, Berkley; University of California Press
3. Araki, N. (1985), The Flow of Criminal Cases in the Japanese Criminal Justice System. *Crime and Delinquency*, 31: 601- 629
4. Asakara, K., et al. (1978) " A study on Rehabilitation Activities in Prison Facilities- Japan ", tr. Michael Mc Caskey, *National Criminal Justice Reference Service International Summaries*, vol. 2. pp. 59- 64, Washington, DC: U.S. Government Printing Office
5. Baker, J.H. (1971). *An introduction to English Legal History*. London: Butterworths
6. Banović, B. (2013). Policija i nova rešenja u ZKP, U: *Nova rešenja u kaznenom zakonodavstvu Srbije i njihova praktična primena*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 99-116.
7. Barclay, G. c.(1995). *Information on the Criminal Justice System in England and Wales*, London: Home office Research and Statistics Department
8. Bayley, D. H. (1976). *Forces of order: Police Behavior in Japan and in the United States*, Berkley: University of California
9. Becker, C. B. (1988). Report from Japan: Causes and Controls of Crime in Japan, *Journal of Criminal Justice*, 16: 425- 435

10. Bejatović, S. (2014). Tužilačka istraga kao obeležje reformi krivičnog procesnog zakonodavstva zemalja regiona. U: *Tužilačka istraga*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, str: 11- 33
11. Bejatović, S. Glavni pretres i njegov doprinos obezbeđenju suđenja u razumnom roku". U: *Glavni pretres i suđenje u razumnom roku*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, str: 9- 34
12. Bejatović, S. (2015). Efikasnost krivinog postupka kao instrumenat prevencije nasilničkog kriminaliteta, U: *Nasilje u Srbiji (Uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije)*, Beograd: Kriminalističko- policijska akademija, str.18-33.
13. Beljanski, S. (2014). Tužilačka istraga u Srbiji i prikupljanje dokaza i materijala u korist odbrane. U: *Tužilačka istraga*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, str: 263- 275.
14. Bennion, F. (1986). The Crown Prosecution Service. *Criminal Law Review* 3- 15
15. Beulke W (2008). *Strafprozessrecht*, 10th ed. Muller, Heidelberg
16. Bugarski, T. (2014) Neposredno optuženje. U: *Tužilačka istraga*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, str: 221- 233
17. Clifford, W. (1974). *Introduction to African criminology*, Nairobi, Kenya: Oxford University Press
18. Cohen, J. A. (1968). *The Crminal Process in the People's Republic of China, 1948-1953*. Cambridge, MA: Harward University Press
19. Du, X., and Zhang, L. (1990). *China's legal system: a general survey*, Beijing: New World Press
20. Đurđić, V. (2012). Izgradnja novog modela krivičnog postupka Srbije na redefinisanim načelima krivičnog postupka. U: *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, str: 71- 88
21. Đurđić, V. (2014). Pokretanje i kontrola javnotužilačke istrage. U: *Tužilačka istraga*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, str: 139- 153.
22. Fenwick, Charles R. (1983b). Law Enforcement, Public Participation and Crime Control in Japan: Implications for American Policing. *American Journal of Police* 3: 83- 109
23. Friesen, E. C., and Scott, I.R. (1977). *English Criminal Justice*. Birmingham, UK: Institute of Judicial Administration
24. Fu, H. (1991). Police accountability: The Case of the People's Republic of China. *Police Studies* 14: 40- 49
25. George, B.J., Jr (1990). Rights of the Criminall Accused. *Law and Contemporary Problems*, 53: 71- 107
26. Goodman, C. F. (2003). *The Rule of Law in Japan: A Comparative Analysis*. The Hague: Kluwer Law International
27. Hamilton, V. Lee, and Joseph Sanders (1992). *Everyday Justice Responsibility and the individual in Japan and the United States*. New Haven: Yale University Press
28. Hannich R. (2008). *Karlsruher Kommentar zur Strafprozessordnung und zum Gerichtsvergesetz*, Rechtsstand: mai 2008(kk stpo), 6th ed. C. H. Beck, Munchen
29. Ilić, G. Glavni pretres i žalbeni postupak u ZKP Srbije. U: *"Glavni pretres i suđenje u razumnom roku"*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, str: 232

30. Ilić, G. (2012). Položaj javnog tužioca prema novom ZKP- u, U: *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva (normativni i praktični aspekt)*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
31. Ilić, G. (2014). Neka javnotužilačka iskustva u primeni novog ZKP, U: *Optuženje i drugi krivičnopravni instrumenti državne reakcije na kriminalitet*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
32. Kolasa, B., and Meyer, B. (1978). *The American Legal System*, 2nd edition, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
33. Kolasa, B., and Meyer, B. (1987). *The American Legal System*, 2nd edition, Englewood Cliffs, NJ: Prentice- Hall
34. Ma, S.K.(1986). Criminal justice in post- Mao China: Some preliminary observations. *The Journal of Criminal Law and Criminology* 73: 204-237
35. Malleson, K. (2007). *The Legal System*, 3rd ed. Oxford. Oxford University Press
36. Mansfield, G., and Jill P. (1987). *The Director of Public Prosecutions*, London: Tavistock
37. Nagel, S.S. (1972). The Rights of the accused: Overview, effects, and causes, pp. 13- 24. In the Rights of the accused edited by S. Nagel. Beverly Hills, CA: Sage
38. Radisavljević, M., and Četković, P. (2014). Posebne dokazne radnje u tužilačkoj istrazi u Srbiji. U: *Tužilačka istraga*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, 163- 197
39. Reid, S. T. (1994). *Crime and Criminology*. Orlando, FL: Harcourt Bruce and Company
40. Roxin C., Schunemann, B. (2012) *Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch*, 27th ed. C.H. Beck, Munchen
41. Sanders, A. (1986). An independent Crown Prosecution Service? *Criminal Law Review* 16- 27
42. Sheley, J. F. (1995). *Criminology: A contemporary handbook*, 2nd edition, Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company
43. Shigeki, I. (1986). Characteristics and Roles of Japanese Public Prosecutors. *Resource Materials* No.30, pp. 67- 75, Tokyo: UNAFEL
44. Shigemitsu, D. (1965). *Japanese Criminal Procedure*, tr. B.J. George Jr. South Hackensack, NJ: Fred B. Rothman
45. Sijerčić- Čolić, H. Glavni pretres prema zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini . U: *Glavni pretres i suđenje u razumnom roku*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, 49- 63.
46. Simović, M. Pravo na suđenje u razumnom roku u krivičnim predmetima u praksi Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. U: *Glavni pretres i suđenje u razumnom roku*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, 63- 92.
47. Stucky, G. (1990). High- tech crime: Fighting the threat to civil liberties, *Futurist*, 24(4), pp 20-25
48. Škulić, M. Dokazi i dokazni postupak na glavnom pretresu.U: *Glavni pretres i suđenje u razumnom roku*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, 193- 218.
49. Škulić, M. (2012) *Glavni pretres u novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije*. U: *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 88- 125.

50. Tintor, J. (2014). Odbrana kao strana u postupku u tužilačkoj istrazi. U: *Tužilačka istraga*, Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, 243- 263
51. Vekarić, B., and Zorić, T. (2014). Tužilaštvo i mediji u odnosu na novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije. U: *"Tužilačka istraga*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, str: 373
52. Ward, R. (1985). The Police in China. *Justice Quarterly* 2: 111-115
53. Warg, Z. (1993). Some New Crime Trends in China: Their impact on the United States Police studies. *The review of police Development* 17: 12-23
54. Weston, P.B. and Wells. K. M. (1987). *The administration of justice Englewood Cliffs, NJ: Prentice- Hall*

PUBLIC PROSECUTOR AS POWERFUL FIGURE CONTEMPORARY CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION

Tendencies of universality in the modern, democratic society is manifested through the realization of fundamental rights and freedoms, without which it is difficult to imagine the realization of the principle of the rule of law . The foundation of modern universality is reflected in the achievement of the ideals of fairness, which are key determinants of the relevant international documents, and the public prosecutor as one of the key subjects achieving justice ideology, that the transition to the prosecutorial model of investigation in the criminal procedural legislation of Serbia is gaining in importance. The introduction of the prosecutorial model of investigation that was typical of the Anglo-Saxon legal system in the country's Euro- continental legal system, confirms the premise of the convergence of elements from the two big legal system as a mechanism to achieve the desired efficiency or an ideal of justice in its quantitative and qualitative aspects, and the public prosecutor as a subject their realization . Accordingly, the author analyzes in the paper the following questions: First, the public prosecutor and the contemporary ideology of its role in criminal proceedings (Introduction); Second, the correlation between the public prosecutor and the police and the ideals of fairness; Thirdly, the right to a fair trial as an international legal standard (universal); Fourth, the proposals de lege in order to increase the efficiency of the criminal proceedings.

Keywords: Public Prosecutor ideals of justice, police, international standard

EFIKASNOST KRIVIČNOG PRAVOSUĐA KAO SREDSTVO SUZBIJANJA KRIMINALITETA¹

MA Milica Kolaković-Bojović

Institut za kriminološka i socološka istraživanja, Beograd

Idealno izbalansiran odnos zakonitosti, poštovanja ljudskih prava učesnika u krivičnom postupku, kao i racionalan utrošak resursa (kako vremena, tako i materijalnih i ljudskih resursa) preduslov su da bi se jedan krivični postupak mogao okarakterisati kao efikasan. Ispunjenjem ovih uslova, krivični postupak postaje ne samo sredstvo represije kriminaliteta, već i delotvoran preventivni mehanizam koji, stavljanjem potencijalnom učiniocu u izgled brzog sprovođenja postupka i izricanja krivične sankcije, može delovati na njega na način koji podrazumeva konformističko ponašanje. Nasuprot tome, predugo trajanje krivičnih postupaka i učestalo nastupanje zastarelosti, nesumnjivo šalje poruku nekažnjivosti zločina. Imajući u vidu stalni trend pada efikasnosti krivičnog pravosuđa u Republici Srbiji, neophodno je izvući pouke iz učestalih grešaka u oblasti reforme krivičnog postupka i organizacije pravosuđa, a u reformske aktivnosti koje nam predstoje u okviru pristupnih pregovora sa Evropskom unijom ući po principu lessons learned, vodeći se, ne samo svojim, već i pozitivnim i negativnim iskustvima u pravnim sistemima država u okruženju.

Ključne reči: krivični postupak, efikasnost, prevencija, represija, reforme, Evropska unija

1. O (NE) EFIKASNOSTI KRIVIČNOG PRAVOSUĐAU REPUBLICI SRBIJI

Višegodišnje trajanje krivičnih postupaka, veliki broj zaostalih predmeta, učestale zastare i nekažnjivost nepoštovanja procesne discipline, narušavaju ugled pravosuđa i

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

diskredituju parolu o neisplativosti zločina. Blagovremeno okončanje postupka ima snažan efekat kako na polju specijalne, tako i generalne prevencije.

Već godinama unazad domaća stručna i naučna javnost, ali i međunarodna tela koja prate efikasnost pravosuđa, saglasni su da je neefikasnost krivičnog pravosuđa u Republici Srbiji na zabrinjavajućem nivou. Ako imamo na umu da se efikasnim može smatrati samo postupak koji je sproveden zakonito, u razumnom roku, uz poštovanje osnovnih prava i racionalnu upotrebu resursa², jasno je da je ispunjenje bar nekoliko uslova upitno, pri čemu su trajanje postupaka i utrošak resursa, svakako najkritičnije tačke.

Ipak mimo konstatacije o neefikasnosti postupka, teško da bi se moglo reći da konsenzus postoji i kada je reč o uzrocima ovakvog stanja i mehanizmima za njegovo prevazilaženje.

Razlog tome mogao bi se tražiti u činjenici da se pomenuti problem mora posmatrati u dve ravni, od koje nikada nisu podjednako bliske "svim vrstama kritičara". Dok jednu ravan predstavlja efikasnost krivičnog postupka kao jedne od mnogobrojnih jedinica koje čine ukupni skor efikasnosti krivičnog pravosuđa, dotle se na drugoj, posmatra, upravo efikasnost čitavog sistema.

Kada je reč ostavovima naše stručne i naučne javnosti na temu efikasnosti krivičnih postupaka, uglavnom se govori samo o rešenjima sadržanim u Zakoniku o krivičnom postupku. Istina, u njemu postavljeni principi, kao i norme koje ih razrađuju, suštinski određuju stepen realizacije najznačajnijih ljudskih prava zagarantovanih kako međunarodnim pravom tako i Ustavom i zakonima Republike Srbije. Istovremeno, od kvaliteta rešenja sadržanih u Zakoniku o krivičnom postupku, u dobroj meri zavisi i da li će, pored poštovanja ljudskih prava, krivični postupak zadovoljiti i druge parametre efikasnosti, među kojima su najbitniji brzina njegovog okončanja i racionalno raspolaganje resursima u toku vođenja postupka.

Ovakav pristup, ipak, pitanje efikasnosti krivičnih postupaka pogrešno ograničava samo na krivičnoprocesne, ignorišući istovremeno krivičnopravne i pravosudno-organizacione preduslove za efikasno okončanje postupka. Pored toga, izostaje svest da pojedine mere iz svake od tri pomenute oblasti, imaju reperkusije samo na mikro ili makro planu, dok se druge odražavaju na oba istovremeno.

U tom smislu, pitanje efikasnosti krivičnog pravosuđa mora se sagledavati, ne samo kroz procesno ili materijalno krivično zakonodavstvo, već i u kontekstu efikasnosti normativnog okvira koji uređuje, kako vođenje svakog pojedinačnog krivičnog postupka, tako i efikasno funkcionisanje krivičnog pravosuđa u celini.³

Na kraju, ali ne najmanje važan činilac koji utiče prvenstveno na intenzitet i dinamiku reformi usmerenih na unapređenje efikasnosti krivičnog postupka, jeste

---

² Više o pojmu efikasnosti krivičnog postupka vidi u: Kolaković-Bojović, Milica2013. Efikasnost krivičnog postupka- razumemo li fenomen kome težimo, u: Kron, Leposava (ur.).*Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Palić: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja:373-384.

³ Takav je slučaj, recimo, kada se radi o široj primeni sporazuma o priznanju krivičnog dela. Osim što dovodi do toga da se svaki pojedinačni postupak u kome je ovaj institut primenjen, brže okonča, na globalnom planu pomaže rasterećenju krivičnog pravosuđa i njegovoj ukupnoj efikasnosti.

proces pristupnih pregovora za članstvo u EU, koji neretko predstavlja glavnu pokretačku snagu unapređenja normativnog okvira, njegove efikasnije implementacije, kao i jačanja institucionalnih i administrativnih kapaciteta.

Ne naročito sjajno stanje u kome se naše krivično pravosuđe našlo po proteku devedesetih, drastično je pogoršano nakon dva reformska talasa, od kojih se jedan odnosio na pravosudno.organizacione, a drugi na procesneaspekte, pri čemu je ovaj prvi učinio da drugi bude dramatičniji nego što bi to inače bio slučaj. Prvi segment promena dogodio se u oblasti organizacije pravosuđa, u periodu koji je započeo donošenjem Ustava iz 2006. ali je svoju kulminaciju imao 2009. i 2010. godine, dok se drugi nastupio 2011. godine, usvajanjem novog Zakonika o krivičnom postupku, odnosno 2013. sa početkom njegove primene u sudovima i tužilaštvima opšte nadležnosti.

2. POSLEDICE REFORME PRAVOSUĐA IZ 2009. GODINE

Usvajanje seta pravosudnih zakona, od kojih se očekivalo da rezultiraju novim, nezavisnijim, modernim i efikasnim pravosuđem, pretvorilo se, nakon početka njihove primene, u potpunu suprotnost. Pored drastične redukcije broja sudova, nakon čega ih je veliki deo sveden na rang sudske jedinice, reforma pravosuđa je obuhvatila i višestruko osporavan opšti reizbor sudija i javnih tužilaca, što je rezultiralo značajnim smanjenjem njihovog broja, kao i masovnim obraćanjem Ustavnom sudu Srbije.⁴

Pošto je, nakon oko šest do devet meseci, koliko je, zbog neadekvatne pripremljenosti za totalnu reorganizaciju mreže, bilo potrebno da se okonča migracija predmeta i pravosuđe uopšte započne sa koliko-toliko normalnim funkcionisanjem, sagledana novonastala situacija, ubrzo je postalo jasno da se, ne samo krivično pravosuđe, već i pravosudni sistem kao celina, suočava sa čitavim nizom veoma ozbiljnih problema.

Funkcionisanje nove mreže bilo je skupo jer su troškovi putovanja za sudije, stranke, advokate, svedoke i veštake bili izuzetno visoki. Pored ove vrste troškova, pravosudni budžet je trpeo i dodatno opterećenje zbog potrebe održavanja i obezbeđenja objekata u kojima su se nekada nalazili sudovi i javna tužilaštva, a koji su nakon reforme izgubili svoju pređašnju namenu.

Osim toga što su troškovi porasli, pristup pravdi je za građane fizički i finansijski otežan jer s neretko bili prinuđeni da na ročišta putuju i više od 50 kilometara, što zbog nepristupačnosti terena, slabe saobraćajne povezanosti, starosti ili zdravstvenog stanja građana, može predstavljati nepremostivu prepreku.

Najzad, najveći problem sa aspekta efikasnosti predstavljao je veliki broj nerešenih, a naročito starih predmeta, koji su, zbog neadekvatno osmišljene mreže sudova i

---

⁴ Ukupan broj sudova u Srbiji u tom periodu smanjen sa 199 na 129, odnosno sa 2, 7 na 1, 8 na 100 000 stanovnika. Ukupan broj sudija je sa 3 212, odnosno 44, 1 na 100 000 stanovnika aprila 2009. godine, smanjen na 2 455, odnosno 33, 7 na 100 000 stanovnika. Broj javnih tužilaca i njihovih zamenika, u periodu 2006-2010, po podacima CEPEJ-a smanjen za 5, 8%, i dostigao cifru od 611 odnosno 8, 4 na 100 000 stanovnika 2010. godine. (Kolaković-Bojović, 2014: 191)

tužilaštava, bili izrazito neujednačeno raspoređeni, ne samo po sudovima i tužilaštvima, već i po sudijama, odnosno javnim tužiocima, te su pojedini sudovi trpeli višestruko veće opterećenje u odnosu na one koji su imali najmanji broj predmeta.⁵

Zaostatak uzrokovan, što nasleđenim velikim brojem predmeta, što zastojećem tokom 2010. godine, bio je takav da čak ni na kraju 2012. godine, nije bilo moguće otkloniti probleme već su postajali sve očigledniji. Da nije samo broj, već i starosna struktura predmeta ukazivala da je krivično pravosuđe u kolapsu, vidljivo je u tabelama 1, 2, i 3, koje prikazuju broj nerešenih starih krivičnih predmeta po nivoima sudova.

Tabela 1: *Nerešeni stari predmeti na dan 31.12.2012. i 31.12.2014. godine - prema datumu inicijalnog akta (osnovni sudovi)*⁶

Materija K	Naziv suda	Broj sudija	Ukupno u radu	Ukupno nerešenih starih predmeta	Dužina trajanja nerešenih starih predmeta						% starih predmeta u odnosu na ukupno u radu	Starih predmeta po sudiji
					9 m-1 god.	1-2 god. Samo za Ki	2-3 god.	3-5 god.	5-10 god.	>10 god.		
2012.	OSNOVNI	279	124.843	18.206	0	0	7.538	7.225	2.378	1.065	14.58	65,25
2014.		372	94.998	16.567	0	0	7.496	5.725	2.789	557	17.44	44,53

Tabela 2: *Nerešeni stari predmeti na dan 31.12.2012. i 31.12.2014. godine - prema datumu inicijalnog akta (viši sudovi)*⁷

Materija K	Naziv suda	Broj sudija	Ukupno u radu	Ukupno nerešenih starih predmeta	Dužina trajanja nerešenih starih predmeta						% starih predmeta u odnosu na ukupno u radu	Starih predmeta po sudiji
					9 m-1 god.	1-2 god. Samo za Ki	2-3 god.	3-5 god.	5-10 god.	>10 god.		
2012.	VIŠI	90	8.811	1.676	0	0	535	566	452	123	19.02	18,62
2014.		105	5.971	1.606	0	0	502	566	432	106	26.90	15,30

Tabela 3: *Nerešeni stari predmeti na dan 31.12.2012. i 31.12.2014. godine - prema datumu inicijalnog akta (apelacioni sudovi)*⁸

Materija Kž1	Naziv suda	Broj sudija	Ukupno u radu	Ukupno nerešenih starih predmeta	Dužina trajanja nerešenih starih predmeta				% starih predmeta u odnosu na ukupno u radu	Starih predmeta po sudiji
					2-3 god.	3-5 god.	5-10 god.	>10 god.		
2012.	APELACIONI	76	30.341	5.591	1.858	2.410	1.205	118	18.43	73,57
2014.		78	11.969	695	147	226	281	41	5,81	8,91

⁵ Tako je Osnovni sud u Kraljevu u radu imao 699, 29 krivičnih predmeta po sudiji, a Novi Sad "samo" 221, 71, odnosno tri puta manje. Nejednaka opterećenost bila je još drastičnija kada su u pitanju predmeti istrage, što je vid. Čak i ukoliko se ignorišu najniža i najviša vrednost, razlika je bila desetostruka, pa je Drugi Osnovni sud u Beogradu imao 1966, 50 a Osnovni sud u Požezi samo 50 istražnih predmeta po sudiji u radu.

⁶ Zvanični podaci Vrhovnog kasacionog suda

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*

2.1. Korektivne mere u oblasti organizacije pravosuđa

U momentu kada su posledice grešaka načinjenih tokom 2009. i 2010. postale očigledne, a ujedno je isticao period važenja Strategije reforme pravosuđa iz 2005. godine⁹ bilo je krajnje vreme da se dobro odmere i brižljivo isplaniraju mere kojima bi se, najpre, otklonila pričinjena šteta, a potom i napravili pomaci u radu čitavog pravosuđa. Krajem 2012. godine multisektorska radna grupa, pristupila je izradi novog strateškog dokumenta, čiju su polaznu osnovu predstavljali problemi koje smo ranije naveli. Nakon intenzivne višemesečne stručne rasprave, Narodna skupština Republike Srbije je 1. jula 2013. godine usvojila Nacionalnu strategiju reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine¹⁰ (U daljem tekstu: NSRP 2013-2018.) kojom je predviđeno unapređenje nezavisnosti, nepristrasnosti, stručnosti, odgovornosti i efikasnosti pravosuđa, kao pet osnovnih principa, ali i definisani prioriteti, strateški ciljevi i strateške smernice reformskih mera. Vlada Republike Srbije je 31. avgusta 2013. usvojila Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije reforme pravosuđa za period 2013-2018.¹¹ (u daljem tekstu: Akcioni plan za NSRP 2013-2018.) kojim su predviđene konkretne mere i aktivnosti za realizaciju strateških ciljeva, definisani rokovi i nadležni subjekti za njihovo sprovođenje, kao i izvori finansiranja.¹²

Imajući u vidu složenost situacije u našem pravosuđu, kao i činjenicu da se u momentu usvajanja Strategije i Akcionog plana, Republika Srbija nalazila na korak od početka pregovora sa EU, bilo je jasno da se sa preduzimanjem prvih mera ne može čekati do usvajanja ovih strateških dokumenata, već su najhitnije aktivnosti sprovedene već pošto su se našle u njihovom radnom tekstu. Ovo naročito važi kada je reč o korekcijama pravosudne mreže i položaju nosilaca pravosudnih funkcija.

Visoki savet sudstva i Državno veće tužilaca su poštujući odluku Ustavnog suda Srbije od 18. jula 2012. godine, vratili na funkcije nereizabrane sudije i javne tužioce; 2013. je kreirana a od januara 2014. godine je počela sa radom nova pravosudna mreža koja je u velikoj meri otklonila ranije pomenute probleme;¹³ migracija predmeta je obavljena u

---

⁹ Nacionalna strategija reforme pravosuđa ("Službeni glasnik RS", broj 44/06);

¹⁰ Nacionalna strategija reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine ("Službeni glasnik RS", broj 57/13)

¹¹ Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine ("Službeni glasnik RS", broj 71/13 i 55/14)

¹² NSRP 2013-2018. je predvidela čitav niz mera za unapređenje efikasnosti krivičnih postupaka a ono što je čini posebno značajnom jeste sveobuhvatni pristup ovom problemu, i njegovo sagledavanje, kako sa aspekta organizacije krivičnog pravosuđa, tako i kroz unapređenje procesnog zakonodavstva. Dodatni kvalitet i operativnost u sprovođenju planiranih aktivnosti daje mehanizam za sprovođenje reformskih mera u formi petnaestočlane Komisije za sprovođenje Nacionalne strategije reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine (Komisija za NSRP 2013-2018.) čiji su članovi predstavnici svih relevantnih subjekata u procesu reforme.

¹³ Po prvi put, mreža je osmišljena na osnovu jasnih, unapred poznatih kriterijuma, koji su podeljeni na osnovne i dopunske: Osnovni kriterijumi su priliv i zaostatak predmeta (pri čemu je minimalan broj sudija potreban za osnivanje suda sedam). Dopunski kriterijumi su tendencija rasta/opadanja broja predmeta, kao i sledeći kriterijumi: Dostupnost sudova građanima (putevi, putna mreža, saobraćajne veze, konfiguracija terena, uticaj klimatskih uslova, površina opština i broj naseljenih mesta); Broj stanovnika; Udaljenost sudskih jedinica od sedišta sudova; Smeštajni kapaciteti;

Pravno-politički razlozi (nacionalna struktura stanovništva, blizina granice, ekonomski razlozi, mogućnost za razvoj i intenzitet razvoja pravosudnih profesija, istorijski razlozi). Navedeno prema dokumentu pod nazivom Principi i kriterijumi za izmene i dopune Zakona o sedištim i područjima sudova i javnih tužilaštava koji je Radna

veoma kratkom roku; Vrhovni kasacioni sud je doneo Jedinostveni program rešavanja starih predmeta i započeo sa njegovom primenom;¹⁴ i najzad, ono što je svakako ona ključnog značaja za efikasnost krivičnog pravosuđa, od 1. oktobra 2013. godine započela je primena ZKP-a iz 2011. godine u svim sudovima opšte nadležnosti. Navedene mere dale su pozitivne rezultate, što se može videti iz statističkih podataka na kraju 2014. godine datih u tabelama 1, 2 i 3 i njihovim poređenjem sa podacima za 2012. godinu.

2.2. Pravosudno-organizacioni aspekti ZKP-a iz 2011. godine

Imajući u vidu uporednopravna iskustva koja govore o podizanju efikasnosti krivičnog postupka prelaskom na tužilačku istragu i proširenjem mogućnosti za diverzifikaciju krivičnog postupka, naš zakonodavac se opredelio da preuzme ovaj koncept i ugradi ga u temelje novog Zakonika o krivičnom postupku koji je usvojen 2011. godine. Upravo prilikom izrade ovog zakona, do izražaja je došao izostanak koordinacije između procesnih i pravosudno-organizacionih reformi. Dok su nova rešenja koja je sadržao ZKP zahtevala jačanje administrativnih kapaciteta javnog tužilaštva, dotle su organizacione reforme išle u pravcu smanjenja broja nosilaca pravosudnih funkcija.

U takvim okolnostima, početak primene u sudovima i tužilaštvima opšte nadležnosti je više puta odlagan, a čak i kada je kao konačni datum početka primene određen 1. oktobar 2013. bilo je jasno da i dalje postoje brojni problemi. U tom smislu, ključnu ulogu je odigrala Komisija za NSRP 2013-2018. koja je zahvaljujući činjenici da je sačinjena od predstavnika svih relevantnih pravosudnih institucija, kao i brzom reakciji, pomogla da osnovni preduslovi efikasne implementacije ipak budu stvoreni.¹⁵ U roku od samo nekoliko meseci napravljen je značajan pomak u gotovo svim oblastima koje su identifikovane kao problematične: raspisani su konkursi za tužilačke i sudijske pripravnike, izabrani dodatni zamenici javnih tužilaca u mestima u kojima su uočeni najveći problemi, određena dodatna sredstva, nastavljeno sprovođenje obuka i štampanje praktikuma i obrazaca za primenu ZKP-a, obezbeđene dodatne prostorije i intenzivirano uvođenje SAPO IKT sistema.

---

grupa za izradu radnog teksta Zakona o izmenama i dopunama Zakona o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava, rukovodeći se Okvirnim merilima za određivanje broja sudija u sudovima opšte nadležnosti i posebnim sudovima ("Službeni glasnik RS", br. 61/2006) usvojila 17. oktobra 2012. godine

¹⁴ Jedinostveni program rešavanja starih predmeta, dostupno na: http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/files/ResavanjeStarihPredmeta/jedinostveni_program.pdf, pristupljeno 2.12.2014

¹⁵ Inicijalna kapisla za uključivanje Komisije za NSRP 2013-2018. u pripreme za implementaciju i otklanjanje početnih problema bio je izveštaj Republičkog javnog tužilaštva, koje je kao ključne probleme identifikovalo: kasno otpočinjanje konkretnih tehničkih i materijalnih radnji za primenu Zakonika, a koje nisu u nadležnosti javnih tužilaštava ili Državnog veća tužilaca; činjenicu da veliki deo tužilaštava nije uspeo da sklopi sporazume sa sudovima u vezi korišćenja prostorija; dodeljen zanemarljiv broj državnih službenika i nameštenika u odnosu na traženi; nezadovoljavajući kvalitet upućenog osoblja; potpuni nedostatak novčanih sredstava na računima Državnog veća tužilaca i tužilaštava za primenu novog Zakonika; izostanak shodne primena Samostalnog člana 6. Zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku kojom će samo istrage koje su u toku na dan 1. oktobra 2013. godine, tj. stupanja na snagu Zakonika o krivičnom postupku biti završene po prethodno važećem Zakoniku, čime je 38871 krivičnih postupaka vraćeno javnim tužilaštvima od strane sudova, odnosno svi skraćeni krivični postupci u kojima postoje predlozi za preduzimanje određenih istražnih radnji kao i krivični postupci u kojima su podneti Zahtevi za sprovođenje istrage, ali nisu doneta rešenja o sprovođenju istrage. (Kolaković-Bojović, 2014: 194)

Ipak, čak i dve godine nakon početka primene novog Zakonika, pojedini problemi su ostali aktuelni, a naročito nedostatak materijalnih sredstava, kao i manjak zamenika javnih tužilaca, tužilačkih pomoćnika i administrativnog osoblja. Razloge tako dugog neresavanja ovih problema treba tražiti prvenstveno u merama štednje koje je uvela Vlada Republike Srbije uz naglasak na restriktivnom zapošljavanju u javnom sektoru, ali i u potrebi donošenja jasnih kriterijuma za vrednovanje kandidata prilikom izbora na pravosudne funkcije, sa čim se kasnilo nekoliko godina. Obustavljanje daljih izbora bez ovakvih kriterijuma ujedno je više puta naglašeno u preporukama i izveštajima Evropske komisije, čime je potpomognuta, već i sama po sebi, složena adaptacija javnih tužilaca na novu ulogu u krivičnom postupku.

3. ZKP IZ 2011. GODINE I EFIKASNOST KRIVIČNOG POSTUPKA

Neretko se u stručnoj javnosti koncept tužilačke istrage za koji se opredelio naš zakonodavac, naziva ekstremnim, budući da je u figuri javnog tužioca skoncentrisana velika količina ovlašćenja, uz slabljenje uloge sudaiupitnog važenja principa jednakosti oružja u postupku. Naime, članom 301, uz opravdanje da se radi o mehanizmu namenjenom upravo obezbeđivanju jednakosti stranaka u postupku, osumnjičenom i njegovom braniocu dozvoljeno je da samostalno prikupljaju dokaze i materijal u korist odbrane i to: da razgovaraju sa licem koje im može pružiti podatke korisne za odbranu¹⁶ i da od tog lica pribavljaju pisane izjave i obaveštenja, uz njegovu saglasnost; da ulaze u privatne prostorije ili prostore koji nisu otvoreni za javnost, u stan ili prostore povezane sa stanom, uz pristanak njihovog držaoca; da od fizičkog ili pravnog lica preuzmu predmete i isprave i pribave obaveštenja kojima ono raspolaže, uz njegovu saglasnost, kao i uz obavezu da tom licu izdaju potvrdu sa popisom preuzetih predmeta i isprava.

U kontekstu određenja pojma efikasnosti koji smo ranije dali, a koji podrazumeva, ne samo brzinu, već i poštovanje prava učesnika u postupku, ovakvo rešenje se teško može smatrati mehanizmom obezbeđenja efikasnosti postupka.¹⁷ Naime, u situaciji gde stručna

---

¹⁶ Ovlašćenje iz stava 2. tačka 1) ovog člana ne odnosi se na oštećenog i na lica koja su već ispitana od strane policije ili javnog tužioca. Pisana izjava i obaveštenje iz stava 2. tačka 1) ovog člana mogu se koristiti od strane okrivljenog i njegovog branioca u toku ispitivanja svedoka ili provere verodostojnosti njegovog iskaza ili za donošenje odluke o ispitivanju određenog lica kao svedoka od strane javnog tužioca ili suda.

¹⁷ Ovo, nažalost, nije jedini problem u oblasti pravičnosti postupka koji donosi koncept istrage zastupljen u našem ZKP-u. Dodatni problem predstavljaće i promena tužilačkih navika da "razmišljaju" samo o dokazima koji terete okrivljenog, te je realno očekivati da će okrivljeni i njegov branilac redovno morati da prolaze kroz procedure predviđenu članom 302. koji predviđa da ako osumnjičeni i njegov branilac smatraju da je potrebno preduzeti određenu dokaznu radnju, predložiće javnom tužiocu da je preduzme. Ako javni tužilac odbije predlog za preduzimanje određene dokazne radnje ili o predlogu ne odluči u roku od osam dana od dana podnošenja predloga, osumnjičeni i njegov branilac mogu podneti predlog sudiji za prethodni postupak, koji odluku o tome donosi u roku od osam dana. Ako sudija za prethodni postupak usvoji predlog osumnjičenog i njegovog branioca, naložiće javnom tužiocu da preduzme dokaznu radnju i odrediti mu za to rok.

Slično je i sa dostupnošću materijala za pripremu odbrane. Na osnovu člana 303. javni tužilac je dužan da osumnjičenom koji je saslušan i njegovom braniocu omogućiti da u roku dovoljnom za pripremanje odbrane razmotre spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz. U slučaju da je više lica osumnjičeno za krivično delo, razmatranje spisa i razgledanje predmeta koji služe kao dokaz može se odložiti dok javni tužilac ne sasluša poslednjeg osumnjičenog koji je dostupan. Pored toga, mogućnost pripremanja odbrane

odbrana nije zagantovana svakom okrivljenom u krivičnom postupku, opravdano se postavlja pitanje, da li se uopšte možemo pozivati na jednakost oružja. Uprkos pomeranju granice obavezne odbrane sa propisane kazne zatvora od deset na osam godina, kao i garancija vezanih za tzv. siromaško pravo,¹⁸ u situaciji kada ne mogu računati na branioca koji bi ih zastupali "o trošku države", okrivljeni će se naći u poziciji da biraju da li će se, u skladu sa sopstvenim intelektualnim i obrazovnim kapacitetima upustiti u "ravnopravni" duel sa javnim tužiocem ili će angažovati branioca. Upravo ovde i leži ključni problem jer je nerealno očekivati da bi čak i pravnik koji se ne bavi krivičnim pravom, mogao biti ravnopravan protivnik javnom tužiocu u dokaznom duelu, a naročito ne okrivljeni čije je poznavanje toka krivičnog postupka i procesnih prava koja mu pripadaju, daleko skromnije. Istovremeno, ovakvo zakonsko rešenje ne samo da stavlja u nejednak položaj okrivljenog koji nema branioca, u odnosu na javnog tužioca, već otvoreno diskriminiše okrivljene čije imovno stanje nije takvo da bi im se priznalo siromaško pravo, ali nije ni dovoljno dobro da bi se mogli staviti u istu ravan sa onima, za čiji račun će dokaze prikupljati čitavi timovi vrhunskih advokata. Argument da će se pomenutim proširenjem granica obavezne odbrane, obuhvatiti značajno veći broj okrivljenih stoji, ali sa sobom nosi i dodatnu potencijalnu opasnost. Naime, nije tajna da je izmirivanje troškova obavezne odbrane i ranije predstavljalo veliki problem za pravosudni budžet, pa je već sada lako predvideti kakvi se problemi mogu očekivati. (Kolaković-Bojović, 2013: 131-148)

Čitav niz novina koje donosi ZKP iz 2011. godine, kada se posmatra način na koji je istim Zakonikom regulisano pravo na stručnu odbranu okrivljenog, dobijaju novi smisao u pogledu uticaja na efikasnost krivičnog postupka.

Jedna od, za efikasnost krivičnih postupaka značajnijih novina koje donosi ZKP iz 2011. je obaveza održavanja pripremnog ročišta. Njegovo uvođenje novim ZKP-om, s razlogom je najavljeno i zamišljeno kao jedan od ključnih mehanizama racionalizacije glavnog pretresa. Svrha održavanja pripremnog ročišta zapravo je da omogući blagovremeno i efikasno planiranje glavnog pretresa, te da ovu fazu postupka, rasteretio izvođenja nepotrebnih dokaza, ali i da spreči tzv. čuvanje dokaza za kasnije faze postupka. Ipak u kontekstu načina na koji je stručna odbrana okrivljenog uređena našim ZKP-om, pripremmo ročište krije određene opasnosti. Naime, kako je članom 349. predviđeno izjašnjavanje okrivljenog na pripremnom ročištu o navodima iz optužnog akta, kao i predlaganje dokaza koje pritom determinišu dalji tok postupka, u smislu izvođenja dokaza samo u onom delu optužbe koji je okrivljeni osporio, i to samo onih koji su na pripremnom

---

podrazumeva i nesmetan pristup spisima predmeta, a najpre dokaznom materijalu. Iz nejasnih razloga izostavljeno pravo branioca da mu se kopiraju ili snime spisi, odnosno da mu se omogući kopiranje ili snimanje pojedinih spisa, iako je ESLJP u slučaju *Kamasinski*¹⁷ zauzeo jasan stav da je sud dužan da obezbedi optuženom pristup svim dokaznim sredstvima, kao i mogućnost da kopira spise predmeta najkasnije u momentu kada je podignuta optužnica, a da se umesto njega ovim pravom može koristiti njegov branilac. (Kolaković-Bojović, 2013: 140-144)

¹⁸ Članom 77. ZKP-a propisano je da se okrivljenom koji prema svom imovnom stanju ne može da plati nagradu i troškove branioca, postavlja na njegov zahtev, a o trošku budžeta branilac, iako ne postoje razlozi za obaveznu odbranu, ako se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora preko tri godine ili ako to nalažu razlozi pravičnosti, i dalje će značajan procenat okrivljenih ostati bez garantovane stručne odbrane.

ročištu predloženi¹⁹, opravdano se postavlja pitanje, sposobnosti okrivljenog koji nema branioca da razume pojmove delimičnog ili potpunog osporavanja optužbe kao i posledica koje ono sa sobom nosi. Okolnost koja najviše zabrinjava je činjenica da okrivljeni nema mogućnost da u kasnijem toku postupka ispravi posledice svog izjašnjavanja na pripremnom ročištu. (Kolaković-Bojović, 2013: 131-148.)

U kontekstu efikasnosti postupka ali i prava na stručnu odbranu, sporno je i uvođenje unakrsnog ispitivanja u situaciji kada u krivičnim postupcima koji se vode pred sudovima opšte nadležnosti snimanje pretresa ne predstavlja obavezu, već opciju, a oprema za snimanje u većini još uvek nije dostupna, jer kompletan sadržaj ponovo prolazi kroz sudijsku interpretaciju. Ovakav vid ispitivanja, jedno je od najjačih oružja za unapređenje efikasnosti postupka kada audio zapis zapravo menja zapisnik, i kada se transkripti izrađuju kasnije i to samo u delu koji zainteresovana strana zahteva.²⁰

Veliki problem i dalje predstavljaju odredbe koje uređuju pitanje procesne discipline. U pogledu ovog pitanja, Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je odlučujući u predmetu *Union Alimenaria Sanders S.A. v. Spain*²¹, zaključio da je podnosilac predstavke dužan da pokaže marljivost u poštovanju i izvršavanju proceduralnih koraka koji su njemu relevantni, da se uzdrži od korišćenja bilo kakvih taktika odlaganja, kao i da iskoristi mogućnosti koje su mu pružene domaćim pravom za skraćivanje postupka. Sličan stav ESLJP zauzima i u predmetu *Puzović i Medarević protiv Srbije*²², gde ističe da, ukoliko se trajanje krivičnog postupka može pripisati ponašanju okrivljenog i procesnim zloupotrebama kojima pribegava odbrana, tada se okrivljeni, po pravilu, ne može sa uspehom pozivati na povredu člana 6, stav 1. EKLJP. Sud dalje pojašnjava da se u opstrukcije koje nisu izvinjavajuće ubrajaju bespredmetni podnesci i neopravdani izostanci okrivljenog i branioca sa suđenja. I pored toga, ESLJP podseća da okrivljeni nije dužan da saraduje sa sudom, kao i da sudu stoji na raspolaganju čitav spektar procesnih sredstava namenjenih suzbijanju različitih vrsta opstrukcije postupka.

Normativni okvir za postupanje suda u smislu suzbijanja zloupotrebe prava daje i član 14. ZKP-a koji kaže da je sud dužan da krivični postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogućiti svaku zloupotrebu prava usmerenu na odugovlačenje postupka, a ne treba zanemariti ni odredbe čl. 372, 374. i dr. koje ovu obavezu konkretizuju.

Upravo koliko je interes okrivljenog da se postupak što pre okonča, uloga branioca u tom smislu može biti presudna jer mu može pomoći da putem sve brojnijih uprošćenih procesnih formi, poput sporazuma o priznanju krivičnog dela ali i zauzimanjem adekvatnog stava, odnosno izjašnjavanjem na pripremnom ročištu, izdejtstvuju što brži i najpovoljniji mogući završetak postupka. S druge strane, upravo branilac može biti "najbolji saveznik" okrivljenog, u situacijama kada mu odugovlačenje krivičnog postupka ide na ruku. Spektar "oružja" koja im u tom slučaju

---

¹⁹ Izuzev dokaza koji u vreme pripremnog ročišta nisu bili poznati

²⁰ U tom smislu, interesantan je model koji egzistira u Velikoj Britaniji gde su audio zapisi dostupni u cloud-u, te im ovlašćena lica mogu pristupiti, preslušavati ih i zatražiti da im se, u adekvatnu nadoknadu koja ulazi u troškove postupka, izradi transkript određenog dela audio zapisa.

²¹ *Union Alimenaria Sanders S.A.v. Spain*, no. 11681/85, presuda od 7. jula 1989. godine

²² *Puzović i Medarević protiv Srbije*, br. 2545/05, presuda od 15. Septembra 2009. godine

stoje na raspolaganju je širok, naročito kada je reč o namernim neopravdanim izostancima branioca sa glavnom pretresa, ili njegovom udaljenju zbog nepoštovanja procesne discipline, kojim se zloupotrebljavaju pravila sadržana u čl.372. i 382.ZKP-a, a koja predviđaju da će, ako optuženi ne može odmah bez štete za svoje interese da uzmu drugog branioca ili u slučaju obavezne odbrane sud nije u mogućnosti da postavi novog branioca bez štete za odbranu, glavni pretres biti prekinut ili odložen. Na ovaj način, krivični postupak se može odugovlačiti u nedogled.²³

Ipak i pored niza problematičnih rešenja od kojih su neka ovde i navedena, ne može se zanemariti napredak koji je ZKP iz 2011. godine doneo na polju proširenja primene diverzionih modela postupanja. Ovo nije ostalo bez rezultata, a da su, i pored početnih problema, proširene mogućnosti za primenu načela oportuniteta i sporazuma o priznanju krivičnog dela, kao instituta čija je primena ključna za rasterećenje krivičnog pravosuđa, dobro prihvaćene u praksi, pokazuju podaci u tabelama 4 i 5.

Tabela 4: Podaci o postupanju po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja

Podaci o postupanju po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja		
	Broj postupaka	Procenat rasta u odnosu na prethodnu godinu
2011.	9 155	/
2012.	12 428	35,75%
2013.	12 470	0,34%
2014.	17.777	42,56%
2015.do 30.6.	10.976	/

Analizom navedenih statističkih pokazatelja lako se uviđa da je značajno povećanje primene načela oportuniteta nastupilo nakon početka primene Zakonika o krivičnom postupku iz 2011. godine. Razloge tome treba tražiti, ne samo u izmenama normativnog okvira, već i u činjenici da su javni tužioci pod teretom obaveze rukovođenja istragom, sada spremniji da brižljivo preispitaju mogućnosti da se postupak okonča primenom ovog principa, čime se direktno utiče, kako na smanjenje pritiska na krivično pravosuđe (u situaciji kada se radi o odbacivanju krivične prijave), tako i na skraćeno trajanje postupka, ukoliko je reč o odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja.

Slična situacija postoji i kada se radi o primeni sporazuma o priznanju krivičnog dela, što je vidljivo iz podataka u tabeli 5, koji pokazuju da je u prvih šest meseci 2015. zaključeno dvostruko više sporazuma nego u čitavoj 2014. godini. Ovakvi podaci jasno govore u prilog činjenici da sama izmena zakonskih odredaba nije jedini okidač za efektivnu primenu ovog instituta, već je bilo neophodno da protekne određeni vremenski period, ne bi li se javni tužioci adaptirali na novu ulogu, te češće koristili njegove prednosti.

²³ Više o uticaju (ne)postojanja stručne odbrane na efikasnost krivičnog postupka vidi u: Kolaković-Bojović, Milica 2013. Pravo na stručnu odbranu okrivljenog i efikasnost krivičnog postupka. *Zbornik Instituta zakriminološkaisociološkaistraživanja*, god. 32, br. 1: 131-148.

Tabela 5: Podaci o broju sporazuma o priznanju krivičnog dela

Podaci o broju sporazuma o priznanju krivičnog dela			
	Broj zaključenih sporazuma(po licima)	Broj prihvaćenih sporazuma (po licima)	Procenat rasta prihvaćenih sporazuma u odnosu na prethodnu godinu
2011.		364	/
2012.		706	93,95%
2013.	1.382	780	10, 48%
2014.	2.056	1670	114,1%
2015. do 30.6.	2.216	nema podataka	nema podataka

Imajući u vidu ovakve rezultate u primeni ova dva instituta, kao i činjenicu da su sudovi primenom Jedinstvenog programa rešavanja starih predmeta u 2014. godini u prva tri kvartala, rešili 120% više predmeta u odnosu na broj predmeta rešenih u čitavoj 2013. godini²⁴, postojale su realne šanse da prva godina primene novog ZKP-a donese značajno poboljšanje na polju efikasnosti krivičnih postupaka. Nažalost, štrajk advokata koji je trajao od septembra 2014. pa sve do januara 2015. godine, izazvao je novu blokadu pravosuđa, koja, ne samo da je umanjila očekivane rezultate u pogledu smanjenja broja predmeta i kraćeg trajanja postupaka, već je i ozbiljno dovela u pitanje zaštitu prava učesnika u krivičnim postupcima.²⁵

4. NOVINE U MATERIJALNOM KRIVIČNOM PRAVU I EFIKASNOST PRAVOSUĐA

Kada govorimo o determinantama efikasnosti krivičnog postupka ali i krivičnog pravosuđa, koje spadaju u zonu materijalnog krivičnog prava, prvenstveno je reč o svojstvima samog dela koje je predmet krivičnog postupka, odnosno činjenice da se radi o krivičnom delu koje pripada određenoj grupi krivičnih dela i samim tim ima određena svojstva koja utiču na trajanje krivičnog postupka koji se protiv okrivljenog za to krivično delo vodi.

U tom smislu, treba imati na umu činjenicu da inkriminacije sadržane u posebnom delu Krivičnog zakonika, zapravo predstavljaju odraz šireg društvenog konteksta, i da periodi značajnijih društvenih promena, rađaju nove pojavne oblike kriminaliteta, te iziskuju adekvatnu državnu reakciju na njih. Prirodno, svaka novina zahteva period adaptacije, te uvođenje svakog novog krivičnog dela ili kvalifikovanog oblika postojećeg, zahteva određeno vreme za njegovo oživotvorenje u tužilačkoj i sudskoj praksi. Čini se, pre

²⁴ Što je izuzetan rezultat imajući u vidu migraciju predmeta početkom godine zbog uspostavljanja nove mreže.

²⁵ Dok je okrivljenima i oštećenima dovedeno u pitanje pravo na okončanje krivičnog postupka u razumnom roku, sudijama i javnim tužiocima je onemogućeno postupanje po predmetima u kojima je obavezna stručna odbrana. U najtežoj situaciji našli su se okrivljeni kojima je određen pritvor, jer u prvoj polovini protesta advokati nisu postupali ni u ovim predmetima. Najzad, pomalo paradoksalno, rad je bio onemogućen i samim advokatima koji nisu bili za obustavu rada, i to pod pretnjom isključenja iz Advokatske komore.

tužilačkoj nego sudskoj, jer su upravo javni tužioci neretko skloni rutinskom posezanju za istim kvalifikacijama (uglavnom onim čije je dokazivanje jednostavnije).

Pored veštine kvalifikacije prilikom izrade optužnih akata, ali i obrazlaganja presuda, jedan od ključnih problema vezanih za nove oblike kriminaliteta a u kontekstu trajanja krivičnih postupaka, jeste i savladavanje specifičnih znanja neophodnih za efikasnu istragu. Nije tajna da nosioci pravosudnih funkcija teško drže korak sa novinama u oblasti informacionih tehnologija ili finansijskog poslovanja, što im otežava adekvatno prikupljanje, izvođenje i razumevanje dokaza, kao neophodnog preduslova za blagovremeno okončanje krivičnog postupka.

Ipak, pomenute promene koje su uzrok propisivanju novih krivičnih dela ili njihovih oblika, same po sebi, ne moraju nužno imati negativan predznak. Štaviše, nije retkost da periodi najvećih civilizacijskih skokova donesu sa sobom značajan broj novih oblika ponašanja izrazite društvene opasnosti. Ovo nesumnjivo važi za intenzivan industrijski razvoj koji je postao ozbiljna pretnja kvalitetu životne sredine.

Takođe, nebrojene koristi koje su produkt ere informacionih tehnologija, vremenom postaju mač sa dve oštrice, budući da su, pored potpuno novih krivičnih dela, zahtevale i proširenje postojećih inkriminacija na situacije kada su ta krivična dela izvršena upotrebom informacionih tehnologija.

Novi oblici privrednih društava, olakšane i učestale promene njihove pravne forme i vlasničke strukture, značajno su olakšale protok kapitala ali i otežale dokazivanje krivičnih dela iz sfere privrednog i finansijskog kriminala i koruptivnih krivičnih dela, koja, za većinu nosilaca pravosudnih funkcija koji, i dalje nenaviknutih na nove društvene okolnosti, privredni ambijent i uslove tržišne privrede, teško savladavaju kako oblast finansijskih istraga, tako i samu veštinu ispravne kvalifikacije privrednih krivičnih dela, i dalje uglavnom koristeći preopširne i neprecizne kvalifikacije iz čl. 234. i 359. Krivičnog zakonika.²⁶ U tom smislu, za pohvalu je blagovremena izrada Strategije istraga finansijskog kriminala²⁷ i obuke koje se sprovode u ovoj oblasti, budući da smo na pragu potune revizije materijalnog krivičnog prava u ovoj oblasti.

Za razliku od prethodno pomenutih, novih vidova kriminaliteta, uslovljenih stvaranjem i razvojem određenih vrsta društvenih delatnosti, treba imati na umu da su čitave grupe krivičnih dela našle mesta u krivičnom zakonodavstvu, ne zahvaljujući novouspostavljenim društvenim odnosima ili delatnostima, već u promeni percepcije pojava koje u društvu postoje još od drevnih civilizacija, ali razmere njihove štetnosti nisu sagledavane na isti način.

---

²⁶ O efikasnosti krivičnih postupaka za krivična dela protiv privrede vidi više u: Kolaković-Bojović, Milica 2014. Zloupotreba položaja odgovornog lica: *de lege lata et de lege ferenda*, u: Kron, Leposava (ur.). *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*. Palić: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 237-247.

²⁷ Strategija istraga finansijskog kriminala ("Službeni glasnik RS", br. 43/15)

5. PRISTUPNI PREGOVORI SA EU I EFIKASNOST KRIVIČNOG PRAVOSUĐA

Kao što je ranije pomenuto, značajan okidač reformi ne samo u Republici Srbiji, već i ostalim državama regiona, bio je i jeste, proces pristupnih pregovora sa Evropskom unijom. Najznačajniju ulogu ovaj proces ima upravo u onim oblastima, u kojim, i pored očigledne potrebe za temeljnim reformama, iz najrazličitijih razloga, ne postoji konsenzus ili dovoljna pokretačka snaga unutar samog sistema. Pravosuđe nesumnjivo predstavlja jednu od takvih oblasti, zbog istovremenog egzistiranja dugotrajnih i složenih problema ali i izuzetno snažnog otpora promenama na strani nosilaca pravosudnih funkcija.

Dodatnu složenost pomenutoj situaciji dodaje činjenica da u oblasti pravosuđa pravnih tekovina EU (tzv. *acquis*) gotovo i da nema, već je čitav pravosudni sistem potrebno upodobiti evropskim standardima, koji se deriviraju uglavnom iz preporuka relevantnih međunarodnih tela i najbolje uporedne prakse, dok je situacija nešto drugačija u oblasti procesnih garancija, koju najvećim delom određuje *acquis*. Upravo ta fluidnost evropskih standarda u oblasti pravosuđa, najveća je prednost ali i najveći problem prilikom upodobljavanja nacionalnog zakonodavstva. Naime, izostanak striktnih odrednica koje postoje u onim oblastima koje uređuje *acquis*, a koje se u nacionalna zakonodavstva ugrađuju prostom transpozicijom, ostavlja prostora da se, u toku procesa pregovora, pravni sistem jedne države upodobi onom rešenju koje dostiže nivo uspostavljen standardima, a koji najviše odgovara društvanim okolnostima u kojima pravni sistem te države egzistira. S druge strane, sama činjenica da postoji mogućnost izbora između više rešenja predstavlja mač sa dve oštrice, jer ostavlja prostora za snažniji otpor reformama i za odabir onog rešenja koje zahteva najmanje promene ali često daje i najslabije rezultate. U takvim okolnostima, na rukovodstvu jedne države je da odredi koliko visoko će postaviti lestvicu standarda koji želi dostići, na skali čija najniža vrednost predstavljanajmanje uređen pravni sistem koji je dobio prelaznu ocenu za članstvo u Evropskoj uniji²⁸, dok se na vrhu lestvice nalaze uglavnom sistemi sa dugom pravnom tradicijom. Sudeći po dosadašnjim koracima u oblasti reforme pravosuđa i procesnog zakonodavstva, utisak je da se inicijalno htelo previše, te da su ciljevi previsoko postavljeni, bez osećaja za postupnost i vreme koje objektivno potrebno da bi se postigli željeni rezultati. Ovakav izbor je prouzrokovao više štete nego koristi, o čemu je već bilo reči, pa je, u poslednjih nekoliko godina nakon što je Republika Srbija dobila status kandidata za članstvo u EU, bilo neophodno kreirati sasvim nove javne politike u ovoj oblasti.

Republika Srbija je 28. jula 2014. godine zvanično primila Izveštaj o skriningu za Pregovaračko poglavlje 23: Pravosuđe i osnovna prava²⁹. Izveštaj o skriningu sadrži

---

²⁸ Često se kao negativan primer koriste pravni sistemi Rumunije i Bugarske za koje bi se teško moglo reći da po kvalitetu i efikasnosti uopšte nadmašuju zemlje kandidate za članstvo u EU.

²⁹ Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23, dostupno na: http://seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf, pristupljeno 2.12.2014. godine. Ovaj dokument

precizne i sveobuhvatne preporuke čije se ispunjenje očekuje od Republike Srbije u toku pristupnih pregovora. Ipak, da bi do otvaranja poglavlja uopšte došlo i da bi pregovori započeli, Pregovaračka grupa za Poglavlje 23 bila je u obavezi da izradi Akcioni plan,³⁰ koji predstavlja mapu reformskog puta sa detaljno izloženim planiranim aktivnostima, rokovima, željenim rezultatima i izvorima finansiranja. Imajući sveobuhvatan pristup reformi sadržan u ovom dokumentu, i to kako normativnog okvira kojim se uređuje krivično procesno i pravosudno organizaciono zakonodavstvo, tako i institucionalnih i administrativnih kapaciteta koji su neophodni za njegovu implementaciju, a naročito imajući u vidu finansijsku održivost planiranih reformi, dodeljenam je uloga krovnog, sa kojim moraju biti usklađeni svi nacionalni strateški dokumenti.

Već i površnim pregledom preporuka sadržanih u Izveštaju o skriningu, lako se da uočiti, da ranije pomenuti problemi vezani za impelmentaciju ZKP-a iz 2011. u kontekstu reforme pravosuđa nisu promakli Evropskoj komisiji, pa se od Srbije očekuje konstantno praćenje rezultata dosadašnje reforme pravosuđa i implementacije ZKP-a iz 2011. Za razliku o pravosudno-orgaizacionih mera³¹ koje su usmerene na unapređenje efikasnosti

---

predstavlja završni korak, odnosno rezultat faze koja se naziva skrining, odnosno analitički pregled usklađenosti zakonodavstva Republike Srbije sa pravnim tekovinama i standardima Evropske unije. Ova faza započela je septembra 2013. godine, eksplanatornim skriningom na kome su delegaciji Republike Srbije predstavljene najznačajnije pravne tekovine EU, kao i standardi relevantni za oblast pravosuđa, borbe protiv korupcije i osnovnih prava. Nakon eksplanatornog, usledio je bilateralni skrining u decembru 2013. godine, čija je svrha bila predstavljanje zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije, odnosno nivoa njegove usklađenosti sa pravnim tekovinama EU.

³⁰ Akcioni plan za pregovore sa EU za Poglavlje 23, dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023%20Treci%20nacrt-%20Konacna%20verzija1.pdf>, pristupljeno 28.9.2015. g

³¹ Tako se od Srbije zahteva sprovođenje sveobuhvatne analizu u pogledu troškova, efikasnosti i pristupa pravdi pre preduzimanja daljih koraka u reformi mreže sudova. Ovo treba shvatiti kao jasno upozorenje da se promene u sklopu pravosudne mreže, više ne smeju preduzimati nasumično. U tom smislu, Nacrtom je predviđeno praćenje parametara efikasnosti krivičnog pravosuđa kao što su: broj sudova i javnih tužilaštava na 100 000 stanovnika; broj sudija i javnih tužilaca na 100 000 stanovnika; prosečna i maksimalna udaljenost sudova i javnih tužilaštava od naseljenih mesta na području tog suda, odnosno javnog tužilaštva; uslovi i obim ostvarivanja prava na besplatnu pravnu pomoć; uslovi i obim ostvarivanja prava na pravni lek; broj predmeta po sudu, odnosno javnom tužilaštvu; broj predmeta po sudiji, odnosno javnom tužiocu; troškovi funkcionisanja pravosudne mreže; prosečno trajanje krivičnog postupka; broj zaostalih predmeta; broj starih predmeta; broj prihvaćenih predstavi pred Evropskim sudom za ljudska prava koje se odnose na povredu prava na suđenje u razumnom roku. Pored preporuke vezane za praćenje i unapređenje pravosudne mreže, od Srbije se zahteva strateški pristup u oblasti ljudskih resursa u pravosuđu, kroz izradu i sprovođenje srednjeročne strategije ljudskih resursa za pravosuđe, a imajući u vidu moguće dalje promene u strukturi sudova, izboru i obuci kadrova. Spona između prethodne dve preporuke napravljena je kroz zahtev da se pronađe održivo rešenje problema nejednake opterećenosti sudija i javnih tužilaca brojem predmeta. Da bi se ovo učinilo, neophodno je praćenje gore pomenutih parametara efikasnosti krivičnih postupaka, i dvojake mere. Najpre, u pogledu mreže, odnosno sedišta i područja sudova i javnih tužilaštava, a potom i broja i strukture, kako sudija, javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca, tako i pratećeg administrativnog osoblja, od čijeg broja i nivoa obučenosti u značajnoj meri zavisi efikasnost sprovođenja određenih faza krivičnog postupka. Smanjenje broja starih predmeta je jedan od preduslova za rasterćenje sudija i javnih tužilaca, čime se stvara prostor za njihovo efikasnije postupanje u novoprimitim predmetima. U tom smislu, zahtev Evropske komisije je efikasno sprovođenje programa rešavanja starih predmeta. U kontekstu unapređenja efikasnosti krivičnog postupka, ovo bi podrazumevalo tri grupe mera: Najpre, izmene i dopune Zakonika o krivičnom postupku u cilju unapređenja efikasnosti postupka a naročito u delu koji se odnosi na dostavljanje pismena, snimanje suđenja i procesnu disciplinu. Drugi segment aktivnosti usmeren je na unapređenje IKT sistema, što je neophodan preduslov za efikasnije upravljanje predmetima, unos i razmenu podataka i generisanje izveštaja bez kojih je nemoguće dobiti relevantne podatke koji su polazna osnova u proceni stvarne efikasnosti postupka. Imajući u vidu pomenute probleme sa brojnošću i nekompatibilnošću postojećih sistema, kao i sa unosom relevantnih podataka o krivičnim postupcima, Akcionim planom je predviđeno sprovođenje analize postojećeg IKT sistema u pogledu hardvera, softvera i ljudskih resursa u sudovima, javnim tužilaštvima i zatvorima, sa fokusom na potrebama hitnih izmena, sa preporukama za njegovo unapređenje. Na

kompletnog, a ne isključivo krivičnog pravosuđa, potreba za posvećivanjem naročite pažnje upravo rezultatima sprovođenja ZKP-a iz 2011. godine, ogleda se u preporuci da se uspostavi sprovođenje efikasnog nadzora nad primenom novog Zakonika o krivičnom postupku uz preduzimanje korektivnih mera gde je potrebno. U tom smislu, Akcionim planom je predviđen set mera koji podrazumeva korišćenje postojećeg institucionalnog okvira. Planirano je da Komisija za nadzor nad sprovođenjem Zakonika o krivičnom postupku podnosi kvartalne i godišnje izveštaje Komisiji za sprovođenje NSRP 2013-2018. godine kojima daje pregled problema u sprovođenju Zakonika o krivičnom postupku i predlaže potencijalne mere za otklanjanje uočenih problema, a da potom Komisija za sprovođenje NSRP 2013-2018. na osnovu izveštaja Komisije za nadzor nad sprovođenjem Zakonika o krivičnom postupku daje preporuke nadležnim institucijama radi preduzimanja mera koje imaju za cilj otklanjanje uočenih problema, a koje bi potom izveštavale o rezultatima sprovedenih mera.

Imajući u vidu da su, kao što je pomenuto, brojni problemi koji su postojali na samom početku sprovođenja novog ZKP-a, otklonjeni upravo zahvaljujući činjenici da Komisija za sprovođenje NSRP 2013-2018. u svom sastavu ima predstavnike svih relevantnih institucija, te omogućava brzo i efikasno osmišljavanje i sprovođenje korektivnih mera, odmah po njihovom iznošenju u periodičnim izveštajima, za očekivati je da ovaj mehanizam nastavi da daje pozitivne rezultate.

6. KORACI KOJI SLEDE

Ne možemo se oteti utisku da su neadekvatno planiranje reforme pravosuđa i krivičnog zakonodavstva, te neefikasnost pravosuđa koja je iz toga proistekla, naneli više štete na polju suzbijanja kriminaliteta, nego drugi činioci, poput rada policije ili loše kaznene politike, o kojima se u javnosti mnogo češće govori. Učestala trvenja u pogledu budućih pravaca reforme, česte promene reformskog kursa i konstantan utisak da se, kada se to uopšte dešava, menjamo isključivo pod pritiskom Evropske unije, a ne zbog sopstvene svesti da su nam promene neophodne, rezultirali su slikom da se pravosuđe više bavi samo sobom, nego li svojim prvenstvenim zadatkom, odnosno zaštitom javnog i privatnih interesa građana Republike Srbije, a u skladu sa Ustavom i zakonima. Robovanje rutini i strah od promena, u stranu su gurnuli jednostavnu matricu u kojoj leži ključ za izlaz iz zamke neefikasnog pravosuđa. Ukoliko dugoročno planiranje; strateški pristup, nasuprot partikularnih i ishitrenih aktivnosti; javni i interes građana, nasuprot isključive zaštite

---

osnovu rezultata analize, biće izrađene Smernice koje određuju pravce razvoja IKT sistema u pravosuđu i daju načelna rešenja u vezi sa načinom postizanja interoperabilnosti postojećih sistema, kao i institucionalizacije koordinacije i upravljanja IKT sistemom. Kada je reč o unapređenju unosa podataka, Načrtom je planirano unapređenje kriterijuma za definisanje unosa podataka a na osnovu prethodno definisane liste podataka čiji je unos neophodan za praćenje statističkih parametara efikasnosti pravosuđa primenom IKT, čime će se omogućiti unos svih podataka neophodnih za efikasno izveštavanje. Izrada Protokola o unosu i razmeni podataka u IKT sistemu, kao i obuke za njegovu primenu. Važan segment unapređenja upravljanjem predmetima i IKT sistemom je i uvođenje sistema koji podrazumeva dodelu jedinstvenog broja sudskom predmetu, koji zadržava do okončanja postupka po pravnim lekovima. Navedeno prema: Kolaković-Bojović, Milica 2014: 199-201.

strukovnih interesa i posvećenost postupnim, ali konstantnim promenama, čak i bez spoljnih pritisaka, postanu obrazac ponašanja onih koji reformu krivičnog pravosuđa kreiraju i sprovode, opravdano bi se mogli nadati povratku sistema u kome je pravda i dostižna i brza a zločin se zaista ne isplati.

LITERATURA

1. *Akcioni plan za pregovore sa EU za Poglavlje 23*, dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023%20Treci%20na crt-%20Konacna%20verzija1.pdf>, pristupljeno 28.9.2015. godine
2. Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine ("*Službeni glasnik RS*", broj 71/13 i 55/14)
3. Grupa autora (2013). *Priručnik za primenu novog zakonika o krivičnom postupku*, Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca: 55.
4. Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23, dostupno na: http://seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf, pristupljeno 2.12.2014. godine
5. Jedinstveni program rešavanja starih predmeta, dostupno na: http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/files/ResavanjeStarihPredmeta/jedinstveni_program.pdf, pristupljeno 2.12.2014
6. Kolaković-Bojović, M. (2014). Zloupotreba položaja odgovornog lica: *de lege lata et de lege ferenda*, u: Kron, Leposava (ur.). *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*. Palić: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 237-247.
7. Kolaković-Bojović, M. (2013). Efikasnost krivičnog postupka- razumemo li fenomen kome težimo, u: Kron, Leposava (ur.). *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Palić: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 373-384.
8. Kolaković-Bojović, M. (2014). Efikasnost krivičnog postupka, reforma pravosuđa i pristupni pregovori sa EU. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 33(2), 189-201.
9. Kolaković-Bojović, M. (2013). Pravo na stručnu odbranu okrivljenog i efikasnost krivičnog postupka. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 32(1), 131-148.
10. Nacionalna strategija reforme pravosuđa ("*Službeni glasnik RS*", broj 44/06)
11. Nacionalna strategija reforme pravosuđa za period 2013-2018. godine ("*Službeni glasnik RS*", broj 57/13)
12. *Puzović i Medarević protiv Srbije*, br. 2545/05, presuda od 15. septembra 2009. godine
13. *Union Alimnaria Sanders S.A.v. Spain*, no. 11681/85, presuda od 7. jula 1989. godine

THE EFFICIENCY OF THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM AS A MEANS OF COMBATING CRIME

Ideally balanced ratio of legality, respect for human rights in criminal proceedings, as well as the rational use of resources (both, material and human resources) are a prerequisite to any criminal proceedings could be characterized as efficient. Fulfilling these conditions, the procedure becomes not only a means of repression of crime, but also an effective preventive mechanism that makes the potential offender believes that imposition to criminal sanctions, is most likely result of criminal proceeding, shortly after charges, and motivate him to conformism. In contrast, the excessive length of criminal proceedings and the frequent occurrence of obsolescence, undoubtedly sends a message of impunity for crime. Bearing in mind the constant trend of judicial efficiency decline in the Republic of Serbia, it is necessary to draw lessons from the frequent errors in the reform of the criminal proceedings and the organization of the judiciary. The future reform activities in scope of the accession negotiations with the European Union should be planned based on lessons learned from our own experiences but also from the positive and negative experiences in the legal systems of the countries in the region.

Key words: criminal proceedings, efficiency, prevention, repression, reforms, European Union

JACANJE INSTITUCIONALNIH I KADROVSKIH KAPACITETA BEZBEDNOSNIH USTANOVA ¹

Prof. dr Momčilo Talijan

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U sintetizovanom i sistematičnom prikazu autor iznosi osnovne rezultate svog naučno-istraživačkog rada na projektu Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu - Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije (2011 – 2015. godine) na osnovu kojih je objavio radove u relevantnoj naučnoj i stručnoj literaturi. Bliže, u radu se, iz opusa sprovedenih istraživanja, prikazuju ona saznanja koja se odnose na bezbednosnu problematiku i bezbednosne ustanove, prepoznate potrebe i mogućnosti jačanja njihovih institucionalnih i kadrovskih kapaciteta, kao i na validne modele policijskog i drugih vrsta bezbednosnog menadžmenta. Iz rada se vidi sa kog nivoa naučne misli se ušlo u istraživanja, odnosno kako se i do kojih saznanja došlo u evaluaciji njihove implementacije u našoj bezbednosnoj stvarnosti. Naglasak je i na prezentaciji teorijskih saznanja kojima autor doprinosi zasnivanju i razvoju nedostajućih, a neophodno potrebnih naučno - nastavnih disciplina čiji predmet obuhvata: suštinu i sadržinu policije, zatim poslove, način rada javne i privatne bezbednosti, njihovu organizaciju (i rukovođenje); principe bezbednosnog menadžmenta, njegove vrste i zakonitosti ostvarivanja.

Ključne reči: javna i privatna bezbednost; opšti, bezbednosni i policijski menadžment; suzbijanje kriminaliteta; policija u zajednici; upravljanje ljudskim resursima; organizaciono ponašanje i organizaciona kultura; strategijske i pravne osnove.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

UVODNE NAPOMENE

U sintetizovanom i sistematičnom prikazu autor iznosi osnovne rezultate svog naučno-istraživačkog rada na projektu Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu - *Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije* (2011-2015) na osnovu kojih je objavio više monografskih i udžbeničkih publikacija kao i naučno-stručnih radova u relevantnoj literaturi u Republici Srbiji i zemljama iz našeg regiona.² Iz opusa sprovedenih istraživanja, prikazuju se ona saznanja iz kojih se vidi sa kog nivoa naučne misli se ušlo u istraživanja, odnosno kako se i do kojih saznanja došlo u evaluaciji njihove implementacije u našoj bezbednosnoj stvarnosti. Naglasak je na prezentaciji teorijskih saznanja kojima autor doprinosi zasnivanju i razvoju nedostajućih, a neophodno potrebnih naučno-nastavnih disciplina čiji predmet obuhvata: suštinu i sadržinu policije, zatim poslove, način rada javne i privatne bezbednosti, njihovu organizaciju (i rukovođenje); principe bezbednosnog menadžmenta, njegove vrste i zakonitosti ostvarivanja.

Konkretno, naučno-istraživačka i publicistička delatnost (i postignuća) autora ovog rada (koautora i saradnika) na navedenom projektu, prikazaće se saglasno područjima sprovedenih istraživanja i to pod naslovima: (1) Saznanja koja se odnose na bezbednosnu problematiku i bezbednosne ustanove; (2) Prepoznate potrebe i mogućnosti jačanja kapaciteta ustanova bezbednosti; (3) Validni modeli policijskog i drugih vrsta bezbednosnog menadžmenta. Povezano sa projektom, ali i van njegovog tematskog okvira, prikazaće se i autorove, takozvane (4) Ostale naučno-stručne dužnosti i aktivnosti, poput rada na drugim projektima; rukovođenju projektima ili ustanovama; uredničkim aktivnostima, recenzijama i slično.

1. SAZNAJNA KOJA SE ODNOSI NA BEZBEDNOSNU PROBLEMATIKU I BEZBEDNOSNE USTANOVE

U okviru ovog područja sadržaji (problemi) istraživanja su mnogobrojni i izazovni, ali i nedovoljno naučnim pristupom i kriterijumima dobre prakse sagledani i uopšteni. U okviru navedenog područja fokus istraživanja usmeravan je na prepoznavanje: (1) Polazišta za određenje policije; (2) Osnovnih polazišta u ostvarivanju uloge policije u suzbijanju kriminaliteta; (3) Vizije za reformu i razvoj moderne srpske policije; (4) Nekih shvatanja menadžmenta od značaja za inoviranje korporativne bezbednosti; /5/ Evaluacije korporativne bezbednosti - ogledni primer; (6) Učešća privatne bezbednosti u ostvarivanju bezbednosti i zaštite u školama, i (7) Osnovnih postulata i koncepta menadžmenta za dizajniranje efikasnih institucija bezbednosti.

Sledi prikaz osnovnih saznanja po navedenim temama ovog područja istraživanja.

---

² Na kraju ovog rada navedeni su potpuni bibliografski podaci za sve monografske i udžbeničke publikacije, kao i druge naučno – stručne radove, o kojima slede kazivanja.

Polazišta za određene policije.- Rast kriminala i svih drugih vidova socijalnih devijacija, a naročito porast nespokojstva građana za sopstvenu i društvenu bezbednost, ozbiljno nameće potrebu za adekvatno shvatanje i sveobuhvatno sagledavanje organizacije i delatnosti svih subjekata nacionalnih sistema bezbednosti, a sve u cilju organizovanja i obezbeđenja njihovog delotvornog postupanja. Taj izazov je sve veći usled različitih oblika ugrožavanja ozbiljnog kriminala, poput teških dela nasilja, ilegalnih migracija, posebno trgovine ženama i decom, trgovine drogom, terorizmom i vidovima organizovanog kriminala.

Kada je u pitanju policija ova potreba je naglašena zbog njenog mesta i nezamenljive uloge u sistemu bezbednosti, a naročito u našem regionu u kome sve zemlje prioritarno nastoje da izgrade profesionalnu policiju. Na tom putu neophodno je da akteri izgradnje policije (i ona sama) imaju validnu naučnu potporu, strategijska usmerenja i pravne osnove za profilisanje i ostvarivanje njene funkcije i organizacije.

Sprovedeno istraživanje kazuje da je u Republici Srbiji shvaćen značaj i razvija se teorijska misao o policiji i policijskoj problematici. Uspostavljen je i strateški pristup delovanja i razvoja Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. U strategijama razvoja ovog ministarstva, između ostalog, utvrđuju se njegova vizija, misija, mandat i organizacija. "Strateški pristup će obezbediti razvoj Ministarstva kao institucije koja je fleksibilna i inovativna, čiji je pristup očuvanju bezbednosti integralan i usmeren ka građanima..." (Strategija, 2011: 8).

Odgovarajućim zakonskim okvirom stvara se pravni ambijent u kome policija Republike Srbije može efikasno i efektivno da deluje, na principima nove filozofije, organizacije i stila rada.

Promišljanja postojećih teorijsko-strategijskih i zakonskih osnova o policiji i policijskoj problematici omogućila su da se shvati i izloži (1) suština (pojam) i sadržina (predmet) policije, njena geneza i razvoj, kao i (2) osnovna opredeljenja za delovanje i dizajniranje savremene srpske policije.

Razmatranja po ovim celinama dovode do spoznaje da je nastanak policije društveno-istorijski uslovljen. Ona je nastala kad i država, predstavljajući njeno bitno obeležje, svojstvo, funkciju i deo njene upravne organizacije. Razvoj iste predstavlja proces koji je uslovljen razvojem društva (države) i njegovim potrebama i uslovima. U savremenom svetu, bitno određenje policije čini, visok nivo standarda policijskog postupanja, koji se odnosi na: dužnost služenja ljudima; poštovanje zakonitosti i suzbijanje nezakonitosti; ostvarivanje ljudskih prava; nediskriminaciju pri izvršavanju policijskih zadataka; ograničenost i uzdržanost u upotrebi sredstava prinude; zabranu mučenja i primenu nečovečnih i ponižavajućih postupaka; pružanje pomoći nastradalim licima; obavezu zaštite poverljivih podataka i slično.

Radi dosezanja navedenih svojstava, projektovane su i ostvaruju se konceptijske i strategijske osnove za reformu i razvoj policije u Republici Srbiji, koje su propraćene i podržane pravnom regulativom.

Evaluacija Strategije razvoja MUP-a RS, kao ključnog (fundamentalnog) polazišta za izgradnju savremene srpske policije, kazuje da je ova institucija na putu jačanja svojih kapaciteta i poboljšanja ugleda koji uživa u društvu; sa izgledom da bude efikasnija u skladu sa zakonskim ovlašćenjima, i sa težnjom da odlučno zaštititi svakog od svih oblika ugrožavanja i omogućiti efikasno i brzo ostvarivanje ljudskih prava.

Osnovna polazišta u ostvarivanju uloge policije u suzbijanju kriminaliteta.- U razmatranjima ovog problema nauke i prakse kriminologije i kriminalistike polazi se od činjenice da policija ima centralno mesto u državnoj reakciji protiv kriminaliteta o čemu kazuju empirijska istraživanja, a posebno ona, o uticaju efikasnosti otkrivanja krivičnih dela i njihovih učinilaca na stopu i kretanje kriminaliteta.

Rast kriminala, porast nespokojsstva građana za sopstvenu i društvenu bezbednost, te gubljenje njihovog poverenja u institucije države za reakciju protiv kriminala, ozbiljno nameće naučnicima i stručnjacima - pitanje redefinisavanja državne reakcije na kriminalna i devijantna ponašanja. Važni koncepti državne reakcije u toj oblasti nisu dali rezultate koji su postavljanjem tih koncepata, obećavani, ili je u njihovoj efikasnosti nastupio izvestan zastoj iz razloga koji nisu dovoljno jasni i koje tek treba izučavati. U novije vreme, dodatnu argumentaciju za uočeno predstavljaju nedovoljni rezultati pilot projekata implementacije modela policije u lokalnoj zajednici (Community policing).

Redefinisanje uloge policije, tim pre i više je potrebno i zato što izostavljen, neefikasan, poluefikasan ili u pogrešnom smeru usmeren policijski rad, može jednostavno poništiti sve napore drugih državnih institucija, ili ih učiniti potpuno izlišnim.

Uz ovo naglašava se, da na položaj i ulogu policije u suzbijanju kriminala, dominantno utiče još jedan razlog. Reč je o pogubnim uticajima koje na suzbijanje kriminala mogu imati devijacije unutar policije. Radi se, naročito, o pojavama saradnje policije i organizovanog kriminala i političkoj obojenosti i zastranjenosti menadžmenta policije.

Izloženo dovoljno ukazuje na potrebu permanentnog i serioznog promišljanja opšte i, saglasno stvarnim aktuelnim ugrožavanjima, ostvarivanje aktuelne (konkretne) uloge policije u suzbijanju kriminala. Za uspešnost ovog poduhvata neophodno je poznavanje policije i policijske problematike, a naročito osnovnih polazišta u implementaciji njenih funkcija, u prvom redu na sprečavanju i suzbijanju kriminaliteta.

Do spoznaje, odnosno verifikacije poznatih osnovnih polazišta u ostvarivanju uloge policije u suzbijanju kriminaliteta, u ovom istraživanju, krenulo se sagledavanjem: (1) Rasprostranjenosti i raznovrsnosti kriminaliteta i načina rada policije u njegovom suzbijanju, a potom (i težišno) nastavilo sa validacijom i sagledavanjem komparativnih prednosti (2) Preventivne i represivne policijske aktivnosti u suzbijanju kriminaliteta.

Vredna saznanja do kojih se došlo potvrđuju napred izloženu uloga policije u suzbijanju kriminaliteta. Međutim, i pored toga, njihova implementacija je veoma upitna. Jer se oni neće sami po sebi ostvarivati, već je neophodno da se ljudski resursi policije, sa sredstvima i metodama koji su im dati na upotrebu, usmeravaju ka ostvarivanja kriminalno-bezbednosne politike zemlje i iz nje proizilazećih konkretnih ciljeva i zadataka. Nažalost, zvanično usvojenu ovakvu politiku naša zemlja nema,

osim u pojedinim segmentima. Zato se i praksa zasniva na premisama zastarele kriminalne politike koja se težišno oslanja na represivne metode suprotstavljanja kriminalitetu. Tek u novije vreme pojedini savremeni policijski menadžeri težište borbe protiv kriminaliteta prenese na teren prevencije.

Ne negirajući represivni način delovanja, istraživanje je, na nivou osnovnih principa, indentifikovalo i pokazalo prednosti sadržaja ostvarivanja uloge policije u suzbijanju kriminala putem preventivne aktivnosti. To predstavlja značajan doprinos ostvarivanju potrebe da prevencija postane bar jednako važna kao, što je do sada bila dominantna, represivna aktivnost policije u suzbijanju kriminaliteta.

Vizije za reformu i razvoj moderne srpske policije.- Uslovljenost organizacije i rukovođenja policijom, kao i ciljeva policije, konkretnim društvenim prilikama i stanjem u državi odavno je uočena u teoriji i praksi. Zato su postojale "policijske države", a sada i "pravne države". Prve odlikuje arbitrarnost u postupanju policije, nepoštovanje zakona, narušavanje i ograničenje sloboda i prava građana, a druge – postupanje policije u skladu sa zakonom i na osnovu zakona, kojim se ostvaruje bezbednost države i poštovanje ustavom i zakonom propisanih ljudskih prava i osnovnih sloboda. I u savremenim državama povremeno se preispituju uloga policije, njena vizija, misija, strategija i drugi elementi i svojstva..

Nakon demokratskih promena, preduzete su reforme policije u Republici Srbiji. Proces reformi katalizovan je Studijom OEBS o radu policije u Saveznoj Republici Jugoslaviji, a potom i Dokumentom vizije MUP Republike Srbije. Svojevrsnu evaluaciju ovih dokumenta i njihove primene, izvršilo je Odeljenje za sprovođenje zakona Misije OEBS u Srbiji i Crnoj Gori. U dokumentu pod nazivom "Ka stvaranju savremene i odgovorne policijske službe" iz januara 2004. godine, sagledani su prioriteti reformi koji su uobličeni u 93 preporuke namenjene i našoj policiji i međunarodnoj zajednici.

Iz sadržaja navedenih konceptijsko - strategijskih dokumenata mogu se uočiti načela na kojima treba da se zasniva reforma policije u Republici Srbiji, odnosno koje vrednosti ova bezbednosna institucija treba da poprими. Ta načela su:

- Poboľšanje sposobnosti policije da delotvorno sprečava i istražuje kriminal na stručan, efikasan i nepristrasan način;

- Razvoj kriminalističke metodologije u skladu sa standardima i načelima ljudskih prava, oslobođene od političke kontrole, koja se pridržava načela javnosti, odgovornosti i vladavine prava;

- Staranje da sastav policije bude reprezentativan i da izražava vrednosti kojih se građani pridržavaju i

- Staranje da policija radi u okviru organizacione strukture prilagođene za borbu protiv kriminala, održavanje javnog reda i pružanje podrške integritetu krivično-pravnog sistema.

Pojedina opredeljenja i određenja iz ovih dokumenata našla su se i u dva nova i danas aktuelna dokumenta: /1/ Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije

(donetoj aprila 2009. godine) u kojoj su iskazane osnove politike bezbednosti u zaštiti nacionalnih interesa Republike Srbije i /2/ Strategiji razvoja Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije 2011 – 2016. (donetoj decembra 2010. godine).

Ove dve strategije i napred pomenuti dokumenti sadrže stavove koji ocrtavaju osnove za reformu i razvoj policije u Republici Srbiji. Ti stavovi (i njihova implementacija) kazuju da Republika Srbija, ovaj reformski proces, nastoji da ostvaruje putem osmišljenog poduhvata, koji još uvek traje. Nije se po običaju pristupilo na jedan volontaristički način, već veoma osmišljeno, to jest, navedenim strateškim dokumentima projektovane su i postavljene konceptijske i strategijske osnove za reformu i razvoj policije u Republici Srbiji, kao i za pozitivna pravna određenja o organizaciji i poslovima policije. I aktuelni Nacrt zakona o policiji polazi od njih i izgleda da će ih inkorporirati u pravne norme koje neće biti samo uređenje naše aktuelne bezbednosno - zaštitne stvarnosti nego i osnova za podizanje nivoa bezbednosti, primereno dostignutim savremenim standardima u razvijenim zemljama.

Na kraju valja naglasiti da se, analizom navedenih konceptijsko – doktrinarnih dokumenata, može samo na nivou opštih zapažanja i ocena zaključivati o efektima primene strateških dokumenata odnosno o postignućima reforme i razvoja moderne srpske policije. Ipak, u meri u kojoj je prvo navedeni dokument vizije odslikao zatečeno stanje i projektovao potrebne promene i rešavanje funkcionalnih i organizacionih problema policije u Republici Srbiji, te u meri kojoj su naredni dokumenti vršili evaluaciju predhodnih strateških dokumenata i njihov uticaj na policiju i policijsku problematiku, vide se ostvareni dometi reforme i razvoja moderne srpske policije. Za strateško sagledavanja to je korisno, ali nije i ne može biti dovoljno jer nedostaju istraživanja koja se odnose na arhitekturu i funkcionisanje organizacione strukture policije u Republici Srbiji, njen menadžment, ljudske i druge resurse.

Konačno, glavni zaključak ovog istraživanja ocrtava se u samoj pomisli mogućeg odgovora na pitanje: šta bi bilo danas od policije Republike Srbije da nije sprovedena njena reforma i razvoj na osnovu navedenih vizija?

Neka shvatanja menadžmenta od značaja za inoviranje korporativne bezbednosti.- U aktuelnom vremenu restrukturiranja i/ili privatizacije naše privrede, a u prvom redu korporacija, izražena je snažna potreba, te i veliki izazov stvaralačkim potencijalima našeg društva, da pristupe inoviranju korporativne bezbednosti (Talijan i Talijan, 2010: 14-18). Ovaj proces ne može da se odvija sam po sebi, i, kako se to činilo zadnjih petnaestak godina – na divlji način. Za ostvarivanje ovog poduhvata nužno je (najzad) koristiti (1) pravo (u smislu donošenja i/ili inoviranja propisa i drugih akata, te njihovo efikasno sprovođenje), zatim (2) primere dobre (domaće i svetske) prakse, kao i (3) odgovarajuće naučno-teorijske osnove.

Ovakav pristup inoviranju korporativne bezbednosti zasnovan je na osvedočenju istini da put iz dobrih izvora i uzora vodi do dobrih odluka i njihovog efikasnog sprovođenja, što će korporativnu bezbednost učiniti efektivnom i efikasnom (da radi prave stvari na pravi način, i danas i u budućnosti). Izvori iz nauke i uzori iz prakse su delotvorni i bazični. Da ih ima i da se mogu primeniti u neophodno potrebnom

inoviranju korporativne bezbednosti, upravo ishodi sprovedenog istraživanja to ilustruje. Kao takvi ističu se:

- *Iz osnovnih polazište Anri Fajol (Anri Fayol).*- (1) jedna od pet glavnih funkcija preduzeća, pa tako i korporacije je bezbednosna funkcija i (2) nema funkcionisanja korporacije pa i njene bezbednosti bez menadžmenta, ostvarivanog na odgovarajućim načelima od strane sposobnih menadžera.

Iz napred naglašenog nedvosmisleno proizilazi glavna premisa za inoviranje korporativne bezbednosti: ne mogu se svi poslovi korporativne bezbednosti poveriti, ustupiti uz naknadu, ili pak sve bezbednosne usluge uslovljene izazovima rizicima i pretnjama korporativnoj bezbednosti kupiti na tržištu industrije bezbednosti. Jer, u pitanju su osnovni poslovi bez kojih ne može da postoji preduzeće – korporacija. Neminovno je da "uz" i/ili "u" top menadžmentu korporacije postoji bar bezbednosni menadžment.

- *Iz bihejviorističkih shvatanja.*- Teorije hijerarhije motiva i potreba čiji je rodonačelnik Abraham Maslov (Abraham Maslow), kazuju da čovek radi da bi zadovoljio neku od svojih potreba. U redu bazičnih i prioritetnih naglašava se značaj potrebe sigurnosti. Njen sadržaj i rang snažno potenciraju neophodnost da kvalitet radnog života korporacije bude ispunjen sigurnošću, tj. da korporacija bude mesto gde nema strahova na poslu. To će uticati na učinak zaposlenih, pa tako i na ostvarenje profita.

- *Iz savremenih teorija menadžmenta.*- (1) Sistemskim pristupom mogu se poboljšati sposobnosti korporacije pa i njene organizacije bezbednosti, tako što bi se složeniji organizacioni problemi rešavali modelovanjem, simulacijama i uz upotrebu računarske tehnike. Sistemski pristup omogućava menadžmentu da odabere pravu akciju za dostizanje ciljeva organizacije. Problemi se rešavaju uz pomoć konstruisanih matematičkih modela, koji sadrže sve faktore problema. (2) Kibernetiskim pristupom, korišćenjem kompjutera, menjanjem vrednosti varijabli i kroz kompjutersku aplikaciju, može se utvrditi efekat određene promene, te formulisati rešenja koja vode do povoljnog stanja korporacijske bezbednosti. (3) Samo odgovoran i kompetentan bezbednosni menadžment korporacije može primenjivati teoriju situacionog pristupa u ostvarivanju korporativne bezbednosti, jer prate se faktori okruženja koji su, kao i pojave ugrožavanja bezbednosti, ne samo složeni nego i dinamični.

- *Iz savremenih paradigmi menadžmenta.*- Potreba da se pristupi njihovom korišćenju u procesu inoviranja korporativne bezbednosti, tim pre postoji, što se u Novom društvu – društvu znanja ne mogu imati i sačuvati osnovni upravljački resursi, pa i druge vrednosti, ukoliko se ne poseduje i inovira znanje. A bitnost ovih teorija jeste usmerenost na značaj znanja koja organizacija poseduje, uvećanje intelektualnog kapitala organizacije u funkciji kreiranja i očuvanja njihove konkurentne prednosti, kao i potreba međusobnog dopunjavanja, spajanja, evoluiranja postojećih i nastajanja novih teorija menadžmenta.

Evaluacija korporativne bezbednosti - ogledni primer.- Sprovedenom evaluacijom, čiji se segmenti ovde izlažu, odgovorilo se potrebi da se naučno-stručnim poduhvatima na razvoju sistema bezbednosti i zaštite korporacija stave na raspolaganje saznanja o stvarnom stanju i problemima korporativne bezbednosti. Putem ankete i intervjua sagledana je aktuelna organizacija i funkcionisanje Službe bezbednosti "Goša" iz Smederevske Palanke i obavljena jedna svojevrsna evaluacija (ocenjivanje) korporativne bezbednosti koja je poslužila za uspešno sprovođenje privatizacije ove službe. Sprovedeno istraživanje služi i za aktuelno dizajniranje ovog društva.

Primenljivost, kako rezultata navedenih empirijskih istraživanja, tako i saznanja projekta u celini, ne mogu se sagledavati odvojeno od činjenice da "Goša" pripada poslovnim sistemima koji su među prvima nastali u Srbiji. "Goša" je preživela mnoge reforme i krize, čak i svetskih razmera, pošto već decenijama uspešno posluje na međunarodnom tržištu; ona se i u savremenoj krizi uspešno preoblikuje i traje. Od osnivanja "Goše" tj. Fabrike "Jasenica"AD (1923), pa do današnjih dana, postojala je i njena služba bezbednosti.

Istorijski gledano, poslovi bezbednosti i zaštite u "Goši" kretali su se od organizovanja poslova čuvarske službe u "Jasenici" A.D. preko industrijsko-zavodske milicije koja je saglasno Zakonu o Narodnoj miliciji ("Službeni list" FNRJ br. 101/46) imala funkciju čuvanja državne, društvene i privatne imovine u industrijskim preduzećima, zavodima i ustanovama, pa do organizovanja kompleksnih bezbednosno-zaštitnih funkcija "Goše" u okviru Sektora ONO i DSZ (opštenarodna odbrana i društvena samozaštita) tadašnjeg SOUR-a "Goša".

U vreme sprovođenja istraživanja Služba bezbednosti "Goša" obavljala je poslove i usluge bezbednosti za 11 korisnika-organizacija koje se većinom nalaze na komlesu od 27 hektara sa oko 3.000 zaposlenih radnika.

Po aktu o sistematizaciji imala je potrebu za 58 radnika, a u istoj je bilo 53 stalno zaposlenih radnika koji su obavljali sledeće grupe poslova: (1) Fizičko-tehničkog obezbeđenja; (2) Protivpožarnog obezbeđenja (vatrogastvo), i (3) Poslove odbrane i civilne zaštite imovine i lica (Talijan, 2009: 23-43).

Ukupno izloženo o evaluaciji korporativne bezbednosti (primer Služba bezbednosti "Goša") potvrđuje dobro poznatu premisu da je poznavanje (vladanje i ovladavanje) *stanja i problema korporativne bezbednosti* i faktora koji ih izazivaju i uslovljavaju od presudnog značaja za uspešan *razvoj sistema bezbednosti i zaštite korporacija*.

Asistencija naučne misli za razvoj sistema bezbednosti i zaštite korporacija je neophodno potrebna, a biće uspešna samo ako se zasniva na prethodno izvršenim naučnim istraživanjima i praktičnim iskustvima u organizaciji i funkcionisanju korporativne bezbednosti.

Konkretne mere i aktivnosti za razvoj i/ili unapređenje, oblikovanje i/ili preoblikovanje (dizajniranje) ovog, kao i uostalog svakog drugog sistema, moraju biti zasnovane na rezultatima empirijskih istraživanja i naučne analize. Čini se da prikaz sprovedene evaluacija korporativne bezbednosti, koja predstavlja nezaobilazan (i

prvi!) korak u razvoju sistema korporativne bezbednosti, može biti ogledan primer na tom putu.

Učešće privatne bezbednosti u ostvarivanju bezbednosti i zaštite u školama. Pitanje bezbednosti i zaštite u školama sve više dobija na aktuelnosti. Iako policija i druge državne institucije preduzimaju različite aktivnosti na poboljšanju bezbednosti u školama, a pojedine škole angažuju i privatno obezbeđenje, stanje je daleko od zadovoljavajućeg. Štaviše, svakodnevno smo svedoci porasta nasilja u školama i njegove sve veće brutalnosti. To naglašava potrebu da se sistem (model) bezbedne škole kontinuirano dograđuje, usavršava i stalno inovira u skladu sa bezbednosnom problematikom. S obzirom da delatnost policije na sprečavanju i suzbijanju uslova i uzroka ugrožavanja bezbednosti u školi nije dovoljna, neophodno je iskoristiti dobra iskustva prakse angažovanja privatnog obezbeđenja u sve većem broju škola, o čemu govore rezultati pojedinih empirijskih istraživanja, kao i mogućnosti koje pružaju nedavno doneti zakonski i podzakonski akti u oblasti privatnog obezbeđenja. Konkretno, sagledano aktuelno nasilje u školama, putem empirijskog istraživanja (Ristović, 2011), predočava potrebu jednog novog modela angažovanja subjekata privatne bezbednosti na ostvarivanju bezbednosti i zaštite učenika i drugih učesnika u vaspitno-obrazovnom procesu – uspostavljanjem školskog detektiva – glavnog organizatora (i integratora!) bezbednosnih i zaštitnih aktivnosti škole.

Osmišljavanjem i uvođenjem školskog detektiva – glavnog organizatora bezbednosnih i zaštitnih aktivnosti škole, otpočelo bi (i u našoj bezbednosnoj praksi) stvarno napuštanje tradicionalnog shvatanja da je samo država tj. policija javne bezbednosti odgovorna za bezbednost. To bi bio konkretan doprinos novom shvatanju bezbednosti u kome značajno mesto pripada sektoru privatne bezbednosti. Ovim se, ni slučajno ne pomišlja, da privatni sektor bezbednosti, pa time i njemu pripadajuća detektivska delatnost, mogu i smeju biti konkurencija policiji javne bezbednosti. Ali, složena bezbednosna situacija u svim sferama društva nalaže njihovu saradnju i prožimanje kako bi opšta bezbednost bila na što višem nivou u interesu svih građana. Međutim, i pored toga, ova snažna potreba sadejstva ne funkcioniše pre svega zato što je loše stanje u privatnom sektoru bezbednosti, kao i dalje prisutnih mnogobrojnih (ne)kritičkih shvatanja njegovog postojanja i delovanja, kao i jedno generalno nepoverenje u ovaj sektor bezbednosti (Davidović i Kešetović, 2007: 23).

Ipak, saznanja iz prakse kazuju da sve više kompanija, preduzeća, pojedinaca, međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija, pa čak i same države, koriste usluge privatnog sektora bezbednosti. Ni škole nisu izuzetak od ovog trenda. I one sve veće poverenje ukazuju privatnom sektoru angažujući ga da se stara o njihovoj bezbednosti. U velikim gradovima naročito, sve je više škola koje angažuju privatno obezbeđenje čiji je zadatak da se staraju za sigurnost učenika i pozitivnu bezbednosnu klimu u školi.

Iz sprovedenih istraživanja vidi se da je najčešće prisutna komponenta privatnog sektora bezbednosti u školama u vidu tehničkog obezbeđenja, a potom sledi fizičko obezbeđenje (bez oružja) ili njihovo kombinacija - fizičko tehničko obezbeđenje. Detektivska delatnosti se ne koristi ni samostalno niti u kombinaciji sa navedenim

komponentama privatnog obezbeđenja. Slično je stanje i sa vršenjem poslova procene rizika u zaštiti lica, imovine i poslovanja škola.

Upravo iz ovog razloga pristupilo se promišljanju potreba, mogućnosti, oblikovanja i načina uspostavljanja i angažovanja školskog detektiva čija se specijalnost prepoznaje u funkciji glavnog organizatora (i operativno-stručnog integratora) bezbednosnih i zaštitnih aktivnosti u školi.

Za očekivati je da će uspostavljanje ove nove institucije u naše škole značajno doprineti da nam deca ne odrastaju okružena nasiljem (čak i u školama!) i da nasilje ne postane uobičajen način njihovog ponašanja i međusobnog ophođenja. Zato visokostručnim kadrovima koji imaju bezbednosno-kriminalistička znanja i sposobnosti, kao i neophodno potrebnu pedagoško – andragošku edukaciju treba dati priliku da se iskažu u školama, poput pedagoga, psihologa i drugih struka koje su akteri ili predstavljaju kreativnu logistiku ostvarivanja misije škole.

Osnovni postulati i koncepti menadžmenta za dizajniranje efikasnih institucija bezbednosti.- Saznanja o postojećim institucijama bezbednosti u našem regionu u globalu ih svrstavaju na /1/ institucije bezbednosti koje su, u procesu tranzicije, zatečene i /2/ nove institucije bezbednosti. Obe ove grupe institucija imaju potrebu oblikovanja i preoblikovanja svoje organizacije. To jednostavno aktuelni proces tranzicije podrazumeva, baš kao i što to zahtevaju dinamične promene okruženja, te konkretni organizacijski i drugi razlozi. Međutim, čini se da se ovaj poduhvat sprovodi neadekvatno, umesto da se (kreativno) imlementiraju osnovni postulati teorije i dizajna organizacije. Zato je potrebno predočavanje postulata i koncepata za ostvarivanje organizovanja (dizajniranja), ukazivanje na njihov značaj i potrebu, pa i u mogućoj meri, i na njihovu implementaciju u oblikovanju institucija bezbednosti.

U ovaj poduhvat ušlo se sa shvatanjem da je organizovanje složena upravljačka aktivnost kojom se definišu elementi organizacione strukture određene institucije, pa tako i onih iz reda institucija bezbednosti, a potom i dodeljuju zadaci tim elementima i osmišljava način njihovog povezivanja u celinu. Zato menadžeri, pa tako i menadžeri u institucijama bezbednosti, moraju posedovati znanja (i veštine i navike) o: (1) podeli rada i opisu radnog mesta; (2) autoritetu i delegiranju autoriteta; (3) organizovanju za efikasno poslovanje.

Izlaganja o skupu osnovnih, bazičnih postulata i koncepta menadžmenta na kojima se zasniva organizacioni dizajn, a posebno sagledavanje njihovog sadržaja od značaja za oblikovanje efikasnih institucija bezbednosti, nedvosmisleno govore da menadžeri bezbednosti nikako ne mogu i ne smeju biti bez izloženih znanja. Zbog toga se *predlaže* da se na našim visokoškolskim institucijama za obrazovanje kadrova za poslovnu bezbednost i policiju *uspostavi naučno - istraživački rad i edukacija* čiji bi predmet (sadržaj) bio *organizacioni dizajn, apliciran na institucije bezbednosti*. Time bi organizovanje, kao složen i za institucije bezbednosti u našem regionu, veoma aktuelan proces, dobio svoju pravu, a još uvek nedostajuću – naučnu osnovu. To bi istovremeno bio još jedan korak napred ka potpunijem oblikovanju ovih kadrova –

kompetentnih ne samo da obavljaju najsloženije bezbednosne poslove već i da uspešno rukovode obavljanjem istih.

Za ostvarivanje ovakvog ishoda u obrazovanju kadrova za poslovnu bezbednost i policiju, pored studiranja opšteobrazovnih predmeta, opštepravnih i kriminalističko-pravnih, te bezbednosno – kriminalističkih, potrebni su i predmeti kojima se stiču (1) neophodno potrebna znanja menadžera ma u kojoj instituciji i menadžerskoj funkciji bili: iz opšteg i strategijskog menadžmenta, zatim upravljanja ljudskim resursima, upravljanja promenama, organizacionog ponašanja i organizacione kulture i ovde predloženih iz teorije i dizajna organizacije. Ovo jezgro znanja o menadžmentu dopunjuje se (2) neophodno potrebnim znanjima bezbednosnog menadžmenta i njegovih vrsta i podvrsta poput: policijskog menadžmenta, zatim menadžmenta u poslovnoj bezbednosti, menadžmenta u obavljanju bezbednosnih poslova od značaja za odbranu. Konačno ovaj korpus se zaokružuje ili se u njega implementiraju učenja o (3) savremenim aplikativnim modelima menadžmenta i modelima bezbednosnog menadžmenta koji se primenjuju u efikasnim institucijama bezbednosti u svetu, te novim konceptima i pristupima u menadžmentu, a posebno onih koji su postali paradigme menadžmenta – primer za ugled.

Kako se na našim visokoškolskim institucijama za obrazovanje kadrova za poslovnu bezbednost i policiju već stiču (određena) znanja iz navedenog korpusa nauke o menadžmentu, to se predloženim samo potencira dogradnja i inoviranje nastavnih planova i programa (i naučnoistraživačkog rada!) radi sticanja navedenih znanja (veština i navika) neophodnih onima koji obavljaju najsloženije poslove bezbednosti, kojima pripadaju i poslovi menadžera u institucijama bezbednosti.

Ostaje da se veruje da će vreme potvrditi ispravnost izloženih razmatranja, a posebno predloženih mera na putu oblikovanja, inoviranja i razvoja efikasnih institucija bezbednosti, kao osnovnih poluga društvenog reagovanja na savremene oblike ugrožavanje bezbednosti.

2. PREPOZNATE POTREBE I MOGUĆNOSTI JAČANJA INSTITUCIONALNIH I KADROVSKIH KAPACITETA USTANOVA BEZBEDNOSTI

Prepoznate potrebe i mogućnosti jačanja kapaciteta ustanova bezbednosti interpretirane su u jednoj monografskoj publikaciji (1) Upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti, i još tri naučna rada (2) Mogućnosti primene teorija evropsko-američkog menadžmenta na unapređenje upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti; (3) Postulati organizacionog ponašanja za efikasne institucije policije, i (4) Osobnosti organizacione kulture u policiji.

Upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti.- U ovoj monografiji (Talijan, Talijan i Ristović, 2013) inicira se i prezentuje spoznaja o

dostignutoj aplikaciji (i razvoju) teorijske misli i dobre prakse upravljanja ljudskim resursima³ u institucijama bezbednosti u Republici Srbiji.

U pitanju je fond relevantnih teorijskih i u praksi primenljivih znanja koja omogućavaju efikasno ostvarivanje upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti, kao i osposobljavanje za organizovanje i obavljanje poslova i aktivnosti stručnjaka za ljudske resurse. Konkretno u monografiji se, na saznanjima proizašlim iz istraživanja njenih autora, ocrta stanje prakse i tendencije razvoja teorijske misli o upravljanju ljudskim resursima (HRM) u institucijama bezbednosti.

U celini, radi se o prvom, početnom nastojanju da se doprinese uspostavljanju teorijske misli o upravljanju ljudskim resursima u našim institucijama bezbednosti, te tako i zasnivanju nove naučno - nastavne discipline čije je izučavanje na visokoškolskim ustanovama za školovanje kadrova za poslovnu bezbednost i policiju postalo neophodno potrebno.

Opus istraživanja je sveobuhvatan. Njegova glavna saznanja prezentuju se u okviru sledećih sadržajnih celina: (1) Postulati osnovnih teorija menadžmenta i mogućnosti njihovog korišćenja za razvoj teorije i unapređenje prakse HRM u institucijama bezbednosti; (2) Proces upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti; (3) Osobnosti organizacionog ponašanja i organizacione kulture u institucijama bezbednosti; (4) Rešavanje i upravljanje konfliktima u institucijama bezbednosti; (5) Priroda, uticaj i upravljanje stresom u institucijama bezbednosti; (6) Saznanja iz empirijskih istraživanja koja su obuhvatila sagledavanje pojedinih segmenata HRM u institucijama bezbednosti; (7) Savremene paradigme menadžmenta - mogućnosti implementacije u HRM institucijama bezbednosti, i (8) Određenost HRM u institucijama bezbednosti u stratejskim dokumentima i relevantnom zakonodavstvu.

Osnovano se očekuje da edukacija novih ljudskih resursa i osposobljavanje postojećih, putem korišćenja izloženog u okviru navedenih sadržajnih celina, može doprineti jačanju institucionalnih kapaciteta i kompetencija zaposlenih u institucijama bezbednosti. Tako, na primer, ističe se pojašnjavanje grupe reči: *upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti*. Pritom se polazi od spoznaje prakse i analize relevantnog zakonodavstva i postojeće literature, koja kazuju da je ovoj sintagmi prethodila upotreba reči: *kadrovi u službama bezbednosti*, potom *policijski kadar i zaposleni u policiji; pripadnici unutrašnjih poslova*, i *pripadnici policije*. Ove reči su upotrebljavane zadnjih decenija prošlog veka da bi označile jednu od uloga rukovođenja unutrašnjim poslovima pod nazivom: *odlučivanje o pravima, dužnostima i odgovornostima pripadnika unutrašnjih poslova*. Kasnije, pa sve do danas, ovi termini su u paralelnoj upotrebi sa novim i odgovarajućim nazivom: upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti. Ovo zato što se u institucijama bezbednosti upravo ostvaruje proces migracija sa kadrovske funkcije na upravljanje ljudskim resursima. U tom procesu, upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti u našem regionu, ocrta se u više dimenzija.

---

³ Menadžment ljudskim resursima – eng. Human Resources Management (HRM).

Prvo, kao *nova poslovna filozofija* koja ljudske resurse u institucijama bezbednosti vidi i sve više smatra njihovim najznačajnijim resursom, a čoveka i njegove potencijale, vrednošću bez alternative.

Drugo, kao *upravljačka funkcija* koja se samo u pojedinim institucijama bezbednosti tek uvodi, umesto njihove dosadašnje kadrovske funkcije. Istraživanja, koja su prikazana u monografiji, kazuju da u većini institucija bezbednosti nije se ni pristupilo ovom reformskom poduhvatu, a nisu retke ni one institucije bezbednosti u kojima se to formalno čini pa se u pravnim aktima i praksi samo umesto reči kadrovi upotrebljavaju reči ljudski resursi.

Treće, kao *nova nastavno-naučno disciplina u zasnivanju*, koja ima više izvora saznanja i modaliteta edukacije koji se ozbiljno i angažovano analiziraju i uopštavaju u nove nivoe kazivanja.

Kada su u pitanju *izvori iz kojih se akumulira teorijska misao* o upravljanju ljudskim resursima u institucijama bezbednosti, istraživanja na prvom mestu prepoznaju visokoškolske ustanove za obrazovanje kadrova za poslove bezbednosti, odbrane i policije, na kojima se sprovode pojedina istraživanja o upravljanju ljudskim resursima u institucijama bezbednosti. Ta teorijsko - empirijska istraživanja, čiji se izvori u monografiji navode, su prevashodno u funkciji izrade diplomskih radova na novouspostavljenim master studijama, zatim za izradu magistarskih teza na, po ranijim propisima, započetim magistarskim studijama, kao i za izradu doktorskih disertacija na ranije započetim i novim doktorskim studijama. Pored istraživanja za navedene namene, sprovode se i čitavi ciklusi razvojnog istraživačkih i primenjenih istraživanja za potrebe vojske i policije i njihovog školstva.

Sledeći vredan izvor predstavljaju naučno stručni skupovi na kojima se razmatra bezbednosna problematika i akteri društvenog reagovanja protiv ugrožavanja bezbednosti. Konačno i periodika (časopisi, zbornici, revije i druge publikacije) iz oblasti bezbednosti, konkretnim objavljenim radovima, doprinose inkubiranju naučne misli o upravljanju ljudskim resursima u institucijama bezbednosti.

Sublimirani produkti iz navedenih izvora kazuju da se upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti može smatrati *jednom od vrsta upravljanja ljudskim resursima*, nastalih u trendu uspostavljanja, ostvarivanja i promišljanja imanentnih oblika aplikacije upravljanja ljudskim resursima, ne samo u oblasti bezbednosti, već i u svim drugim oblastima društvenog organizovanja. Za sada se ostvaruje aplikacija osnovnih principa upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti, koja proizvodi novu praksu upravljanja njihovim ljudskim resursima, čijom spoznajom i uopštavanjem se dolazi do novih teorijskih saznanja. Izloženi rezultati istraživanja potvrđuju da je taj proces otpočeo, to jest da se krenulo putem kojim će HRM u institucijama bezbednosti, vremenom, postati nova interdisciplinarna i praktična nastavno - naučna disciplina. Ona se generiše iz korpusa bihejviorističkih nauka (psihologije, sociologije, fiziologije, andragogije i dr.) i nauka o organizaciji i menadžmentu i predstavlja njihovu aplikativnu teoriju konkretizovanu na bezbednost.

Svrha nastajanja upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti, kao nastavno-naučne discipline, nalazi se u potrebi permanentnog inoviranja organizacije i unapređenja funkcionisanja savremenih institucija bezbednosti, a u prvom redu u jačanju njihovih institucionalnih kapaciteta za efikasno suprostavljanje i borbu protiv savremenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji.

Kao i druge savremene organizacije i institucije bezbednosti moraju da se, u sve složenijim uslovima, sa sve većim i bržim promenama koje izazivaju i bezbednosne probleme, više nego ikada oslanjaju na čoveka, njegovo znanje i njegove sposobnosti. Zahvaljujući tome, i same postaju organizacije znanja, osposobljene za nove bezbednosne izazove, rizike i pretnje i njima adekvatne bezbednosne poduhvate, akcije i aktivnosti. Zbog ovoga, *jedan od ključnih aktuelnih zadataka bezbednosnog menadžmenta jeste uspostavljanje funkcije upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti.* Kako sprovedena istraživanja i potvrđuju to se u praksi institucija bezbednosti i dešava, to jest uspostavlja se prelazak sa kadrovske funkcije na upravljanje ljudskim resursima.

Kao i u drugim institucijama i upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti mora imati svoje odgovarajuće osnove (pravne i naučne pre svih) kao i odgovarajuća usmerenja i društvenu podršku. Sa tim ciljem sadržaj sprovedenih istraživanja usmeravan je na iznalaženje, prepoznavanje i uočavanje mogućnosti primene konkretnih osnova za uspostavljanje i ostvarivanje upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti. U toj funkciji indentifikovani su vredni i kreativno primenljivi postulati teorija menadžmenta i nekih njenih novih pogleda, zatim pravne i strategijske osnove za razvoj i unapređenje prakse upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti.

Izložena i druga saznanja koja se odnose na upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti sadržana su u navedenoj monografiji koja je izdata od strane Instituta za sociološka i kriminološka istraživanja u Beogradu, uz sufinansiranje Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Pored opšte, naučne i stručne javnosti ovu knjigu koristi, kao osnovnu udžbeničku literaturu, Fakultet za pravne i poslovne studije iz Novog Sada, Univerziteta Union u Beogradu, za predmet Upravljanje ljudskim resursima u bezbednosti, na master studijama. Kao dopunska literatura monografija se koristi i od strane Fakulteta za bezbjednost i zaštitu na Novom Banjalučkom univerzitetu, za predmet Upravljanje ljudskim resursima.

Mogućnosti primene teorija evropsko-američkog menadžmenta na unapređenje upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti.- Istraživanja mogućnosti razvoja teorije i unapređenja prakse upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti putem kreativne implementacije postulata izvornih teorija evropsko-američkog menadžmenta, prepoznala su niz inspirativnih shvatanja tvoraca Klasične škole menadžmenta. Ovo i pored toga što oni prenaplašavaju formalnu organizaciju i krute hijerarhijske odnose; što preferiraju profit, odnosno vršenje vlasti, te su im u toj funkciji u žiži interesovanja zaposleni.

Iz širih saznanja, predočavanja i promišljanja ključnih (prvih – zasnivajućih) izvorišta teorije menadžmenta poznatih pod nazivom: *Klasična škola menadžmenta* u

sva tri njena dela – oblasti: (1) Naučne škole menadžmenta, (2) Administrativne škole menadžmenta i (3) Teorije birokratije, slede najznačajniji sažeci.

Tvorac *Naučne škole menadžmenta* Amerikanac *Frederik Tejlor* (Frederik Taylor) radeći kao inženjer, proučavao je organizaciju u nastojanju da je unapredi. Prvi je primenio naučne metode za racionalizaciju i povećanje produktivnosti rada i opisao ih, što i čini sadržaj knjige pod nazivom *Naučno upravljanje*.⁴

Prepoznavanje korena upravljanja ljudskim resursima u postulatima Tejlora najbolje je potvrditi *sledećim konstatacijama*:

P r v o, činjenicom da je Tejlor jedan od osnivača menadžmenta kao nauke, implicira da se u njegovim saznanjima nalaze (direktno i/ili indirektno) koreni svih vrsta menadžmenta, pa samim tim i upravljanja ljudskim resursima.

D r u g o, ako upravljanje ljudskim resursima (i kao teorija i kao praksa) ima funkciju da poboljša efektivnost i efikasnost u ambijentu humanih uslova rada, odnosno poboljšanja kvaliteta radnog života, onda se vidi da se, još od vremena nastanka ove teorije, putem svedočenja njene prakse, preispituju njeni efekti, a naročito se čine upitnim njeni postulati sa stanovišta kvaliteta radnog života.

T r e ć e, savremeni teoretičari upravljanja ljudskim resursima ne previđaju konkretan doprinos Tejlora spoznaji određenih sadržaja upravljanja ljudskim resursima, poput analize posla (kao osnovne i prve aktivnosti procesa upravljanja ljudskim resursima): "Osnovna ideja i postupak analize posla definisani su još u radovima Tejlora" (Vujić, 2012: 5).

Anri Fajol, izvršni direktor jednog rudnika uglja u Francuskoj, smatra se osnivačem *administrativnog menadžmenta*. Njegova knjiga: *Administration industrielle et generale*, izdata je 1916. u Parizu.

(1) Ova knjiga uči da se svi radovi koji postoje u preduzeću mogu podeliti u ovih šest grupa: (1) radovi tehnički (proizvodnja, fabrikacija, prerada-transformacija); (2) radovi trgovački (kupovina, prodaja, razmena); (3) radovi finansijski (istraživanje i jemstvo kapitala); (4) *radovi bezbednosti* (imovine i lične); (5) računovodstvo (inventari, bilansi, cene koštanja, statistika itd.); (6) *radovi administrativni* (predračuni, organizacija, porudžbine, uzajamne veze i kontrola).

U svakoj od funkcija Fajol vidi i naglašava zaposlene - ljude i ljudske resurse, kao i pojedine elemente procesa upravljanja ljudskim resursima.

(2) Fajol određuje *potrebne sposobnosti* za ostvarivanje navedenih funkcija. U iskazima tih sposobnosti prepoznaju se stavovi koji su vrlo bliski savremenim shvatanjima ljudskih resursa i mogu se koristiti za savremeno upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti.

---

⁴ Prvi deo ove knjige pod nazivom, "Upravljanje pogonom" prvi put je objavljen 1903.godine pod pokroviteljstvom Američkog društva mašinskih inženjera. Prevod knjiga: Frederik Vinslou Tejlor, *Naučno upravljanje*, objavilo je Izdavačko preduzeće "Rad", Beograd, 1967. godine.

(3) Prvi deo svoje knjige koji nosi naziv *Potrebe i mogućnosti administrativne nastave*, Fajol zaokružuje potenciranjem potrebe shvatanja *značaja ove nastave i stvaranja teorijskih osnova*, koje on naziva, administrativnom doktrinom, na osnovu koje će se oblikovati i izvoditi ova nastava.

(4) U drugom delu svoje knjige koja se naziva: *Principi i elementi menadžmenta* Fajol je definisao četrnaest opštih principa menadžmenta i pet elemenata administracije.

Njegovi principi i načela menadžmenta mogu se primenjivati u organizacijama sa izrazitom hijerarhijskom, piramidalnom strukturom upravljanja, a moderne institucije bezbednosti, pored težnje da se sve više učine fleksibilnim i manje centralizovanim, ipak su dominantno hijerarhijski ustrojene. Konkretno mogućnosti primene prepoznaju se u sadržaju i opisu *načela o nagrađivanju osoblja* iz kojih se vidi da zarada zavisi na prvom mestu od (1) okolnosti, koje ne zavise ni od volje poslodavca ni od vrednosti i valjanosti njegovih službenika; stopa zarade zavisi na prvom mestu od okolnosti van njihovog domašaja (skupoća života, izobilje ili retkost osoblja, opšte stanje poslova, ekonomska situacija organizacije); pa onda od (2) vrednosti osoblja, i najzad od (3) usvojenog načina plaćanja.

(5) Sa stanovišta mogućnosti implementacije u upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti, još su vrednija i brojnija shvatanja o (1) značaju regrutovanja, (2) potrebi školovanja budućih šefova, uključujući i za "upravljanje ljudima", a naročito (3) saveti (novodiplomiranim) inženjerima koje im Fajol daje za praktičan rad.

U zaključku prikaza ove tematske analize navedenog dela Anri Fajola, može se konstatovati da je u pitanju nezaobilazno izvorište ideja i to ne samo za osmišljavanje ostvarivanja regrutovanja, socijalizacije, obuke i usavršavanja, bezbednosti i zaštite zaposlenih, kao i drugih aktivnosti upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti, već i za izgradnju potrebnih vrednosnih orijentacija, kao i organizacionog ponašanja i organizacione kulture u ovim institucijama.

Tvorac *Teorije birokratije*, *Maks Veber* (Max Weber), nemački sociolog, postavio je principe na kojima funkcioniše birokratski aparat. Zastupao je stanovište da je birokratija idealni organizacioni model.

Po njemu ceo upravni aparat se u najčistijem tipu sastoji od individualnih činovnika koji su: (1) lično slobodni i pokoravaju se samo objektivnim službenim dužnostima, zatim, koji se (2) postavljaju (a ne biraju) po strogo utvrđenoj hijerarhiji u službi, (3) sa strogo određenim kompetencijama u službi, (4) na osnovu ugovora, tj. na osnovu slobodnog izbora prema (5) stručnim kvalifikacijama koje se proveraju ispitom, a dokazuju diplomom. (6) Oni dobijaju utvrđene plate u novcu, većinom s pravom na penziju, (7) odnose se prema svojoj službi kao prema svom jedinom ili glavnom zanimanju, (8) vide mogućnost da naprave karijeru: "napredovanje" sa godinama službe ili na osnovu rezultata rada, ili i jedno i drugog, zavisno od ocene pretpostavljenih, (9) u svom radu su potpuno "odvojeni od vlasništva nad sredstvima za upravljanje" i, pri tom, aproprijacija službenog

mesta apsolutno ne postoji, a /10/ podvrgnuti su jedinstvenoj strogoj disciplini i kontroli u vršenju službe. (Veber, 1976: 173)

Veberovoj teoriji najviše se zameralo to što deluje demotivišuće na zaposlene. Poštovanje procedura postalo je samo sebi cilj, čovek se zapostavlja kao ličnost, dok rukovodioci imaju previše moći. Ipak, i ovo instant predočavanje, kazuje da je Teorija birokratije važna sa stanovišta unapređenja rukovođenja u strogo hijerarhijski ustrojenim strukturama, (kojima i policija i vojska pripadaju), jer je birokratizovanost jedna od njihovih osnovnih karakteristika.

Na kraju naglašava se da se ne sme zanemariti činjenica da je *Klasična škola menadžmenta* dala skup principa od kojih neki, kao na primer postojanje cilja, podela rada sa specijalizacijom, koordinacija, autoritet i odgovornost, imaju upotrebnost vrednost i u današnjim organizacijama, uključujući i institucije bezbednosti.

Kada su u pitanju njihove ideje koje se odnose na ljude u procesu rada, bez obzira na to čemu su iste svojevremeno težile i služile, ne treba od njih okretati glavu i prepustiti ih zaboravu. One koje su napred izložene i promišljene sa stanovišta mogućnosti njihove implementacije za unapređenje prakse i razvoj teorije upravljanja ljudskim resursima - primarno u institucijama bezbednosti, zaslužuju i da budu seriozno propitane i stvaralački primenjene u poduhvatima i procesima jačanja institucionalnih kapaciteta i rešavanju realnih stručnih problema aktuelnih ustanova bezbednosti.

Postulati organizacionog ponašanja za efikasne institucije policije.- Svaka organizacija je za sebe jedinstvena – neponovljiva, pa tako i institucije policije. Čak se i organizacije koje se bave istom vrstom delatnosti u istom mestu, međusobno razlikuju u velikoj meri. Npr. u jednom gradu čije je područje po svim relevantnim faktorima podeljeno na dve podjednako slične celine koje imaju policijske stanice sličnih kapaciteta, te dve stanice se međusobno razlikuju. U jednoj se više preferira postdeliktno postupanje s težištem da se kad se dogodi neki kriminalni akt munjevito i sa impozantnom tehnologijom izađe na lice mesta i na njemu što brže uradi sve po najboljim pravilima policijske struke. Potom se policajci povlače u svoju bazu do sledeće intervencije. Nekog kontunuiranog prisustva policije na terenu i komuniciranja policajaca sa građanima i drugim subjektima u lokalnoj zajednici, skoro da nema. U drugoj policijskoj stanici, pak, preferira se tzv. policijski rad u zajednici (community policing), što između ostalog, podrazumeva izgradnju proaktivnih partnerskih odnosa policije i građana, stalno pokrivanje terena delovanjem institucije pozornika i drugim oblicima i načinima postupanja policije u ostvarivanju prevencije, za koju je karakteristično sprečavanje kriminala i drugih oblika ugrožavanja bezbednosti. Razume se kad se kriminalni akt dogodi da i ova stanica reaguje na sličan način kao i prvo opisana.

Nauka kazuje da na izložene različitosti u radu i postupanju policije značajnu ulogu imaju organizaciono ponašanje i organizaciona kultura. Zbog toga je potrebno da menadžeri u policiji poznaju i primenjuju postulate organizacionog ponašanja. Pri tom oni moraju znati svoje zaposlene kao skup "onoga što jesu", kao proizvod genetskog nasleđa i prethodnog iskustva, jer ličnosti, njihove sklonosti i sposobnosti, se formiraju, većim delom, mnogo pre nego što ljudi dođu do organizacije. Upravo zbog

toga i ovi menadžeri moraju znati teorije vezane za razvoj odraslih. Sprovedeno istraživanje, radi spoznaje koja je od postojećih teorija najprimerenija za policiju, preporučuju model razvojnih faza karijere pojedinca koji je postavio T. Hol:

U *prvoj fazi (istraživanje)*, početnik (pripravnik) traga za svojim radnim i poslovnim identitetom. U ovom periodu isprobavaju se razni poslovi, pa je taj period i veoma nestabilan. To je i, relativno, neproduktivan period za početnika. U *drugom periodu* zaposleni počinju da se stabilizuju. To je period rastuće produktivnosti i stvaranja karijere. U *trećoj fazi* čovek je dostigao vrhunac svoje karijere (može da se nastavi rast, ali i da dođe do stagnacije). Ovo je faza kada zaposleni ima potrebu da nešto ostavi budućim generacijama, pa često preuzima paternalističku, pokroviteljsku ulogu prema mlađim, subordiniranim kolegama. U *četvrtoj fazi* je ili zadovoljan ili ne. Pojačava se težnja ka ličnom integritetu.

Saznanja sprovedenih empirijskih istraživanja, kazuju da se većina aktuelnih menadžera u policiji nalazi u četvrtoj deceniji života – u životnom dobu „pune snage“. Međutim, pristup Levinsona i na njemu zasnovan izloženi Holov model, upozoravaju na probleme u realnom životu ovakve većine nosilaca policijskog menadžmenta. Jer se taj skup anketiranih nalazi u fazi u kojoj se radno stabilizuje i stvara karijeru, a istovremeno stvara i porodicu. Ako se ovome dodaju saznanja iz prakse da se nemali broj rukovodilaca nižeg nivoa upravo u ovom periodu, uz rad, doškolovavaju na visokoškolskim ustanovama i/ili završavaju napredno stručno usavršavanje, onda se zaključuje da se nalaze u dobu u kome su i suviše prihofizički prenapregnuti. Oni treba da se istovremeno posvete rukovođenju, izgradnji porodice i radu na sebi (svom obrazovanju i/ili stručnom usavršavanju).

Ukupno, sprovedeno istraživanje je ukazalo da u funkciji korišćenja organizacionog ponašanja, kao nezamenljivog faktora uspešnosti institucija policije, menadžeri u policiji (i drugim institucijama bezbednosti) treba da razvijaju stilove menadžmenta, menadžersku praksu, kao i klimu u organizaciji, koja će omogućiti da se prepozna značaj postulata organizacionog ponašanja, organizuje i obezbedi njihova primena u institucijama policije.

Izbor i korišćenje najpodesnijeg stila vođenja ili pristupa zavisi od prirode ljudi, od zadatka, organizacionog okruženja i ciljeva organizacije. Raspoloživa znanja i veštine menadžera u policiji, a posebno principa organizacionog ponašanja, uz menadžersko iskustvo i imaginaciju, poslužiće im da institucije policije koje vode učine efektivnim i efikasnim – da rade prave stvari na pravi (i zakonit!) način.

Osobnosti organizacione kulture u policiji.- U prethodnim kazivanjima istaknuto je da je svaka organizacija za sebe jedinstvena - neponovljiva. Odgovor na pitanje: otkud različitosti ne leži u brzom zdravorazumskom odgovoru da se npr. policijske stanice razlikuju jedna od druge zbog ljudi koji su u njima zaposleni tj. njihovih bitnih razlika kao ličnosti – njihova tri suštinska svojstva: (1) jedinstvo ili integritet ili celovitost ličnosti; (2) jedinstvenost ili osobenost ličnosti, i (3) relativna doslednost u ponašanju (slično ponašanje u sličnim situacijama) koja proizilazi iz jedinstva i jedinstvenosti ličnosti. U pitanju je mnogo veći broj faktora, nego što je

razlika u ljudima, koji određuju postojanost obeležja i prepoznatljivost organizacija. Istraživanja ukazuju da u nizu tih faktora značajnu ulogu ima organizaciona kultura – kognitivni okvir stavova, vrednosti, normi ponašanja i očekivanja zajedničkih za sve članove organizacije. Kada se jednom uspostave ili prevladaju u organizaciji, navedene bitnosti organizacione kulture postaju relativno stabilne i vrše jak uticaj kako na organizacije, tako i na ljude koji u njima rade – postaju realna snaga.

Istraživanje je potvrdilo već znanu činjenicu da unutar organizacije retko postoji samo jedna kultura – jedan skup zajedničkih vrednosti, normi, stavova i očekivanja. Organizacije – naročito velike (kojima pripada i policija!) – uglavnom imaju po nekoliko kultura koje naporedno egistiraju i deluju u njima. Ovo zato što kod ljudi postoji tendencija da dele vrednosti i da imaju veći broj zajedničkih stavova sa ljudima iz sopstvene oblasti poslovne aktivnosti ili iz radnih celina u kojima konkretno deluju, nego sa ljudima iz drugih delatnosti ili delova organizacije. Te posebne celine stvaraju različite *subkulture*. Tako se i unutar jedne policijske organizacije prepoznaje postojanje i delovanje i po nekoliko subkultura koje određuje radna, profesionalna i funkcionalna podela ove institucije na kriminalističku i uniformisanu policiju, zatim na tzv. redovne sastave policije i specijalne jedinice policije. I subkultura ovih sastava je višeslojna pa se izvesne osobenosti prepoznaju u okviru određenih vrsta (grana policije): tzv. opšte policije u odnosu na specijalizovane jedinice policije, poput granične policije, saobraćajne policije, policije za obezbeđenje. Može se čak govoriti o izuzetno različitim subkulturama u okviru policijske kulture i to one koja "vlada" u jedinicama za obavljanje osnovnih operativno stručnih poslova, koji se obavljaju uz primenu odnosno upotrebu policijskih ovlašćenja (uključujući i upotrebu sredstava prinude), u odnosu na dominirajuću u sastavima za obavljanje upravnih unutrašnjih poslova, a naročito tzv. poslova systemske podrške (analitike i informatike, veze i kriptozastite, stručni poslovi koji se odnose na upravljanje ljudskim resursima u policiji i dr.).⁵ Međutim, ovim se ne negira postojanje jedinstvene *dominantne kulture*, koja čini istančan, sveobuhvatni "imidž" organizacije – tip kulture.

"Dominantna kultura organizacije reflektuje njene osnovne vrednosti, dominantne percepcije generalno prihvaćene od celokupne organizacije. Dok članovi zahvaćeni određenim subkulturama mogu da uvažavaju i dodatne skupove vrednosti, podrazumeva se da u celini prihvataju i osnovne vrednosti organizacije. Tako subkulture ne treba smatrati za zbir potpuno izdvojenih kultura, već su one oblik "mini" kultura koje egzistiraju u okviru veće, dominantne kulture" (Grinberg & Baron, 1998: 493).

U sprovedenim istraživanjima, pored suštine, uloge i karakteristike organizacione kulture, naročito se sagledavaju specifičnosti policijske kultura. Iz istih se vidi da policiju Republike Srbije ne krasi immanentna svojstva i obeležja organizacione kulture u odnosu na potrebne i dostignute u razvijenim (pravnim i demokratskim) državama, te se u sklopu reformskih procesa pristupilo saobražavanju iste, ne samo konkretnim društvenim prilikama i stanjem u zemlji, već i njenom razvoju u modernu instituciju, sa sadržajima i karakteristikama njene organizacione kulture, koji je "boje" atributima moderne - savremene. Na tom putu, bezbednosni, odnosno policijski menadžment, u okviru

---

⁵ O navedenim vrstama poslova i načinima njihovog obavljanja: (Miletić i Talijan, 2011: 13-199).

ispunjavanja svoje uloge u upravljanju organizacionom kulturom, tj. u stvaranju, ovladavanju i promeni kulture u institucijama bezbednosti, uspostavlja takozvani adekvatni "miks" savremenih paradigmi kultura, uz uvažavanje dominantnog aktuelnog uticaja spoljašnjeg i unutrašnjeg okruženja. Tim poduhvatima pristupilo se osmišljeno - zasnivanjem na odgovarajućim strateškim dokumentima.

3. VALIDNI MODELI POLICIJSKOG I DRUGIH VRSTA BEZBEDNOSNOG MENADŽMENTA

Rezultati iz područja istraživanja: *prepoznavanja i oblikovanja validnih modela policijskog i drugih vrsta bezbednosnog menadžmenta* izkazuju se u sledećim temama: (1) Zasnivanje, razvoj i shvatanje nastavno-naučne discipline bezbednosni menadžment; (2) Ostvarivanje poslova policijskog menadžmenta; (3) Implementacija policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policije u zajednici; zatim u poglavlju (4) monografije: Javna bezbednost - Organizacija i rukovođenje,⁶ kao i u dve monografije (5) Bezbednosni menadžment – Teorijska, zakonska i praktična polazišta, i (6) Opšti i bezbednosni menadžment – Principi i načini ostvarivanja, i udžbeniku (7) Opšti i bezbednosni menadžment.

Zasnivanje, razvoj i shvatanje nastavno-naučne discipline bezbednosni menadžment.- Istorijska sagledavanja nastanka i razvoja bezbednosnih institucija i njihovog menadžmenta kazuju da su one doživljavale relativno česte prekide u kontinuitetu svog razvoja, pogotovo u nas. Otuda ne čudi što je i danas bezbednosni menadžment nastavno-naučna disciplina (tek) u razvoju. Ona ima određeni obim i nivo teorijskih saznanja, koja se odskora izučavaju u našem, pre svega policijskom i vojnom školstvu, ali taj fond nije u srazmeri sa potrebama prakse, te standardima razvijene nastavno-naučne discipline. Situacija se ne može prevazići pukim preuzimanjem saznanja opšteg i strategijskog menadžmenta, niti pojedinih njihovih drugih vrsta, ili uopštenih tuđih iskustava jer, bezbednosni poslovi su osobeni i po tome što pretežno predstavljaju unutrašnju stvar svake države ponaosob. Uostalom, i jedan njihov deo se baš i naziva tako – unutrašnji poslovi.

Istraživanja dostignutih spoznaja bezbednosnog menadžmenta ukazuje da isti ima, kao uostalom i svaka značajna i složena ljudska delatnost, tri modaliteta manifestovanja:

- Kao aktivnost koju su ljudi odvajkada spontano činili;

---

⁶ Ovde i dalje upotrebljavaće se u istom i/ili sličnom značenju sintagme: "rukovođenje u policiji" odnosno "policijski menadžment". Ovo se smatra mogućim imajući u vidu da kod nas (a i u svetu) nije izvršeno razgraničenje između pojmova "rukovođenje" i "menadžment", a pre svega da se radi o modalitetima usmeravanja procesa i ljudi u obavljanju zajedničkih delatnosti. Ovo je potrebno jer se i u srpskom jeziku, kada su u pitanju praksa i nauka, sve više, umesto termina rukovođenje (i upravljanje, pa i komandovanje), upotrebljava reč "menadžment". U zakonodavstvu to nije slučaj već se i dalje upotrebljavaju termini "upravljanje", "rukovođenje" i "komandovanje", a u poslovnim sistemima i "poslovođenje", te druge reči svojstvene našem govoru.

- Kao ideja, tj. svest o toj aktivnosti (počeci opažanja, promišljanja i analize menadžmenta) i njegovo promišljeno ostvarivanje, i
- Kao predmet istraživanja putem koga bezbednosni menadžment postaje misao i nešto čemu se ljudi uče.

Istraživanjima prvonavedenog modaliteta to jest bezbednosnog menadžmenta kao aktivnosti - osobenog ljudskog rada, prepoznaje se njegovo poreklo, rađanje, pronalaze prvi tragovi upražnjavanja ove vrste ljudskog rada, a moguće je i da se "vidi" njegov tok sistematizovanjem u određene periode (etape, faze) razvoja i da se dođe do pravog usmerenja za unapređenje prakse i razvoja teorije – njegove budućnosti.

Kada su u pitanju preostali modaliteti, radi se o promišljanju ove vrste menadžmenta koje vodi shvatanju i prihvatanju same ideje o bezbednosnom menadžmentu, njegovom značaju i suštini, te sadržaju, načinu i zakonitostima ostvarivanja. Istovremeno inkubira se i evoluirao misao koja, putem edukacije, traži i nalazi put do postojećih i budućih menadžera, a u prvom redu onih u institucijama bezbednosti – što se upravo i događa, sve više.

Naglašava se saznanje da teorija i praksa poznaju više pristupa menadžmentu, pa tako i bezbednosnom menadžmentu i njegovim vrstama. Najpoznatija su razvrstavanja u odnosu na to na šta se njegovi nosioci oslanjaju (samo na iskustvo i/ili na intuiciju ili/i na nauku) i to na: (1) tradicionalni ili tzv. voluntaristički i (2) naučni pristup, kao i u odnosu na smisao menadžmenta, i to na: (1) klasični i (2) funkcionalistički prilaz.

Tradicionalni (voluntaristički) pristup glorifikuje talenat, tj. prirodni dar (intuiciju, pre svega), volju rukovodilaca i njihovo iskustvo. Iz njega proističe, naime, da je dovoljno naći (odabrati) talentovane ili iskusne rukovodioce, te da se oni postave na odgovarajuća rukovodeća mesta ili uz najodgovornija rukovodeća mesta. Međutim, i pored toga što se ne može osporiti da intuicija rukovodilaca (i onih koji im pomažu) ima važnu ulogu u menadžmentu (to i istorija bezbednosnih ustanova potvrđuje), može se, ipak, zaključiti da je "najbolje između sposobnih birati najintelektualnije", te "među najintelektualnijim najiskusnije".

Naučni pristup, pored ostalog, potencira i podrazumeva uvažavanje zakonitosti rada, kao i poznavanje metoda i postupaka menadžmenta. U pitanju je potreba sticanja znanja, veština i navika za ispunjavanje uloga i ostvarivanje delatnosti bezbednosnog menadžmenta, što se postiže obrazovanjem (i vaspitanjem) rukovodećih kadrova, što pretpostavlja postojanje i odgovarajućih naučnih saznanja o bezbednosnom menadžmentu, a posebno njegovim vrstama – policijskom menadžmentu, menadžmentu privatnog sektora bezbednosti i menadžmentu poslovima bezbednosti od značaja za odbranu.

Klasični prilaz menadžmentu omogućava da menadžment dobije obeležja političkog procesa, tj. da je opterećen vrednosnim kriterijumima, jer ima osobine jednosmernih procesa: menadžer određuje šta treba da se uradi, a podređeni je sredstvo za postizanje tog cilja. I zato se menadžer naziva "šefom", a njegov pomoćnik "desnom rukom". Jer, desna ruka radi tako kako joj glava nalaže, dok se leva ruka donekle ponaša po svome. Ona ne

podleže potpunoj kontroli. Problem *ovakve filozofije* je poniznost koja se očekuje od podređenih. Što su niži na tom zamišljenom stablu (*hijerarhijskom*), manji im je uvid u ono što se dešava, kao i pristup informacijama, što kaže i sama reč "podređeni". Oni su inferiorni. Menadžer ima superiorno, a podređeni inferiorno viđenje stvari. Ipak iz reda sinonima za reč menadžment izdvajaju se termini "motivisati" i "rukovoditi". Oni oslobađaju proces menadžmenta od hijerarhijskih, jednosmernih konotacija. Pa ipak menadžer zadržava dominantnu poziciju i to tako što, umesto da podređene kontroliše, što ne može sasvim da ostvaruje, on nastoji da podređene motiviše. A, prelaz iz motivacije u manipulaciju je izvestan" (Adižes, 2006: 19).

Izloženo kazuje da savremeni smisao menadžmenta ne treba tražiti u shvatanjima klasične teorije menadžmenta, već u sagledavanju *funkcije koju menadžment ima*, tj. u onome čemu menadžment služi.

"Korisno je i logično da posmatramo menadžment u svetlu funkcije koju obavlja: čemu nam služi? Ta funkcija treba da bude oslobođena vrednosnih kriterijuma bez ikakvih društveno-političkih i kulturnih implikacija, i to na svakom planu – bez obzira da li je reč o upravljanju sobom, porodicom, profitnom ili neprofitnom delatnošću, ili društvom, jer to je konceptualno jedinstven i istovetan proces. Jedina razlika je u veličini i vrsti jedinice kojom se rukovodi" (*Ibid.*: 5).

Pojam (suština) bezbednosnog menadžmenta ima višestruko značenje:

Prvo, u širem smislu, bezbednosni menadžment predstavlja osoben rad svih menadžera u raznim društvenim tvorevinama kojim se usmerava ostvarivanje funkcije bezbednosti kao jedne od osnovnih funkcija svake organizacije.

Drugo, u užem smislu, bezbednosni menadžment predstavlja osoben rad menadžera u bezbednosnim institucijama, kojim se usmeravaju njihovi ljudski i drugi resursi radi ostvarivanja (dostizanja) ciljeva (željenog stanja) bezbednosti.

Treće, bezbednosni menadžment predstavlja nastavno-naučnu disciplinu u razvoju, koja: (1) proučava zakone po kojima se taj rad menadžera (rukovodioca bezbednosti) odvija i na osnovu tih saznanja, (2) edukuje u obavljanju menadžerskih poslova u oblasti bezbednosti.

U vezi sa ovim, trećenačudenim značenjem, opšte je poznato da ukupan sistem nauka čine kompleksi filozofskih, društvenih, prirodnih i matematičkih nauka, te da društvene nauke čine sociološke, ekonomske, pravne, politikološke, bezbednosne, psihološke, organizacione i druge nauke. Bezbednosni menadžment je nastavno-naučna disciplina interdisciplinarnog karaktera koja izvire iz organizacionih nauka i predstavlja njihovu aplikativnu teoriju konkretizovanu na bezbednost.

Ostvarivanje poslova policijskog menadžmenta.- Policijski menadžment je jedan od najznačajnijih faktora uspešnog ostvarivanja bezbednosti. Ovo zbog toga što on inicira, pokreće, usmerava i reguliše funkcionisanje policijske organizacije i svih njenih elementa u sprečavanju i suzbijanju kriminaliteta i drugih pojava ugrožavanja bezbednosti. Rezultati zakonsko-teorijskih i empirijskog istraživanja o ostvarivanju poslova policijskog menadžmenta u Republici Srbiji, kazuju da se oni obavljaju putem

više značajnih uloga i funkcija ovog menadžmenta, čiji su nosioci (subjekti ostvarivanja) rukovodioci, odnosno menadžeri u policiji (Šire: Wren & Voich, 2001: 24-30 i Talijan, 2004: 45-72).

Kao uloge policijskog menadžmenta prepoznaju se: (1) Predstavljanje i zastupanje policijske organizacije; zatim, (2) Izgrađivanje i unapređenje partnerskih odnosa policije sa građanima i drugim subjektima lokalne zajednice; (3) Upravljanje ljudskim resursima; (4) Organizovanje i obezbeđenje zakonitog i efikasnog obavljanja policijskih poslova i (5) Izgradnja i unapređenje uslova za poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava i sloboda.

Navedene uloge policijskog menadžmenta ispunjavaju se putem osam različitih delatnosti - funkcija. To su: (1) Praćenje i procenjivanje, (2) Planiranje, (3) Organizovanje, (4) Dodela zadataka, (5) Koordinacija i sadejstvo, (6) Kontrola, (7) Analiza i ocena i (8) Izveštavanje i informisanje. Svaka od ovih delatnosti predstavlja neophodno sredstvo, odnosno metod za ostvarivanje procesa rukovođenja u policiji. Nijedna od njih se u procesu rukovođenja u policiji ne javlja samostalno i odvojeno od drugih. Naprotiv, sve ove delatnosti su međusobno isprepletane i uslovljene (Ristović, 2006: 44-49).

O sadržaju i kvalitetu ostvarivanju poslova policijskog menadžmenta kazuju rezultati empirijskog istraživanja u kome je učestvovao jedan anketni skup – policijski menadžeri u policijskim organizacionim jedinicama na teritoriji čitave Republike Srbije, od nivoa vođe sektora (tima, grupe) do nivoa načelnika uprave.⁷ Menadžeri su predstavljeni reprezentativnim uzorkom, kojim je obuhvaćeno 427 respondenata, izabranih metodom slučajnog uzorka, pri čemu se uzimala u obzir regionalna rasprostranjenost (sedišta uprava su za tu priliku tretirana kao posebna "regija"), iskustvo (godine radnog staža), starosna grupa i nivo menadžmenta (niži, srednji, visoki).

Rezultati ovog istraživanja pružaju saznanja: (1) kako aktuelni rukovodioci u policiji Republike Srbije shvataju i rangiraju svoje menadžerske uloge i funkcije, te da li vide svu njihovu značajnost, posebno za efikasno i zakonito izvršenje policijskih poslova; (2) da li policijski rukovodioci prepoznaju uticajne faktore na njihovu menadžersku sposobnost (uspešnost); (3) da li postoji potreba da se u okviru obrazovnog sistema Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, to jest, oblika stručnog osposobljavanja i usavršavanja, realizuju nastavni sadržaji kojima se stiču znanja iz oblasti policijskog menadžmenta; (4) o postojanju pravnih osnova za ostvarivanje procesa policijskog menadžmenta, te u kojoj meri one utiču na efikasno i zakonito ostvarivanja njegovih poslova (zadataka), i (5) o mišljenjima i sugestijama anketiranih u pogledu ostvarivanja uloga i funkcija policijskog menadžmenta.

Konkretna saznanja sprovedenog empirijskog istraživanja kazuju da stanje prakse ostvarivanja poslova policijskog menadžmenta nije na nivou potrebnog i mogućeg. To, svakako, utiče na nedovoljnu efektivnost i efikasnost policije ili, konkretno rečeno, efekti njenog rada nisu dovoljni da se kriminal i druge pojave ugrožavanja bezbednosti

---

⁷ Istraživanje pod nazivom "Upravljanje ljudskim resursima i izgrađivanje i unapređenje partnerskih odnosa policije sa građanima" sprovedeno je tokom 2010. godine.

obuzdaju i dovedu u prihvatljive okvire, te tako i izgrade i unaprede bezbednosni uslovi. Jedan od načina za poboljšanje takvog stanja je, svakako, implementacija saznanja dobijenih iz empirijskih istraživanja i to od strane svih a ne (samo) većine rukovodioca u policiji.

Ovo i zato što rezultati empirijskog istraživanja pružaju korisna saznanja za sagledavanje i unapređenje ostvarivanja poslova policijskog menadžmenta, kao i da predočavaju realne pretpostavke da je to i moguće. Tako, u većini policijski menadžeri shvataju značaj svog (rukovodećeg) posla, svojih uloga i funkcija i njihov uticaj na efikasno i zakonito obavljanje policijskih poslova, zatim, pravilno shvataju i ocenjuju značaj faktora koji utiču na valjanost policijskog menadžmenta, na njegovu efektivnost i efikasnost, kao i da razumeju i potenciraju značaj i potrebu pravnih osnova kao uslova za uspešno ostvarivanje policijskog menadžmenta. Ova saznanja su ohrabrujuća, međutim i pored toga, zabrinjavajuće je što ne mali broj rukovodioca u našoj policiji (oko jedne trećine od anketiranih) ne deli ovakve poglede i saznanja, te u ostvarivanju policijskog menadžmenta preferira i oslanja se na sopstvena ili iskustva svojih starijih kolega.

Zato policijski menadžment mora da organizuje i obezbedi da svaki policijski rukovodilac, mora stručno i kompetentno da obavlja svoj posao, mora uvažavati i primenjivati sudove, ocene i orijentacije koje je praksa ostvarivanja policijskog menadžmenta pokazala kao dobre odnosno koje je empirijsko istraživanje potvrdilo kao takve, jer ponašanje suprotno ovim saznanjima ili "po svome" može biti štetno za samo ostvarivanje policijskog menadžmenta, a posredno i na ostvarivanje bezbednosti ljudi i države.

Implementacija policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policije u zajednici.- Policija u zajednici je koncept čijim ostvarivanjem se postiže preobražaj klasičnog modela obavljanja policijske uloge, a njena ukupna delatnost saobražava sa očekivanjima i potrebama građana. Osnovna ideja ovog koncepta jeste saradnja policije i građana u rešavanju osnovnih problema lokalne zajednice, polazeći upravo od građana, njihovih potreba i očekivanja. Ostvarivanje koncepta policije u lokalnoj zajednici, treba da označi prekretnicu u odnosu policije i građana i da suštinski promeni pristup policije u rešavanju problema lokalne zajednice. Ovo je neophodno zato što se u savremenom društvu promenio pravni status pojedinca i što je unapređenje odnosa policije i građana odavno postalo imperativ pravne države utemeljene na demokratskim vrednostima. U takvoj državi policija treba da služi građanima, te se stavovi i očekivanja građana moraju uzimati kao relevantni faktor koji u značajnoj meri treba da utiče na pravac i karakter aktivnosti državnih organa vlasti, a policije posebno.

Razume se, da se za ostvarivanje ovih premisa policije u zajednici i neophodno potrebnog partnerstva policije i građana, moraju koristiti osnove i principi policijskog menadžmenta. Jednostavno rečeno, taj menadžment svojim usmeravajućim dejstvom mora voditi ka stvarnom i delotvornom uspostavljanju partnerstva policije i građana.

Izloženo je potenciralo potrebu da se sagledaju mogućnosti primene opštih znanja policijskog menadžmenta u ostvarivanje koncepta policija u zajednici kao savremenog

modaliteta društvene reakcije protiv kriminaliteta i drugih pojava ugrožavanja bezbednosti.

Sadržaj istraživanja koncentrisan je na *predmet (sadržaj) policijskog menadžmenta*, imajući u vidu da se prava, obaveze, ovlašćenja i dužnosti policijskih menadžera ostvaruju putem *uloga* koje oni obavljaju, a da se uloge ispunjavaju putem *delatnosti* policijskih menadžera (Uporedi: Talijan, 2001: 59-62; Stevanović, 2003: 149-151). Uloge i delatnosti policijskog menadžmenta analiziraju se sa ciljem da se sagleda u kojoj meri svaka od njih može koristiti uspešnoj implementaciji koncepta policije u zajednici. Pri tome fokus se stavlja na mogućnosti preobražaja menadžera u policiji u smislu da oni građane ne posmatraju samo kao partnere u saradnji, već i kao krajnje korisnike policijskih usluga, a policiju kao uslužni servis građana.

Kao najznačajnija saznanja sprovedenog empirijskog istraživanja ističu se:

- Iskustva zemalja u kojima je koncept policije u lokalnoj zajednici implementiran ukazuju na mnogobrojne prednosti koje on donosi, kao i na izuzetan značaj i veliku odgovornost policijskog menadžmenta u ostvarivanju tog procesa.
- Dosledna primena modela policije u lokalnoj zajednici doprinosi demokratizaciji policijske uloge i njenom primarnom usmerenju ka interesima građana. Upravo zbog toga, jedan od prioritetnih zadataka policijskog menadžmenta je stavljanje svih svojih potencijala u funkciju zaživljavanja i prihvatanja modela policije u zajednici, kako se on ne bi doživljavao kao nametnuti model ponašanja i rada, da unutar same policijske organizacije umanjiti otpor ovom konceptu i smanjiti sumnju u njegove pozitivne domašaje.
- U policiji, sa još uvek dominantnim modelom tradicionalnog načina vršenja policijskih zadataka i specifičnog mentaliteta policijskih službenika, velika je odgovornost policijskih menadžera za prihvatanje i implementaciju koncepta policije u lokalnoj zajednici. Ima se u vidu da je to kompleksan i dugoročan proces, koji pored opštedruštvene podrške, organizacionih i funkcionalnih promena, zahteva i promenu mentaliteta policijskih službenika svih nivoa.
- Koncept policije u zajednici može se primenjivati samo ukoliko se ostvaruju sve uloge i delatnosti policijskog menadžmenta. Na taj način, policijski menadžment, ne samo da će implementirati model policije u zajednici, već može policijsko delovanje usmeravati ka demokratskim vrednostima i omogućiti veću odgovornost policije pred javnošću.
- Primena modela policije u lokalnoj zajednici i njegovo prihvatanje u svim sferama i strukturama policijske organizacije doprineće uspešnosti sprovođenja procesa reforme policije i njene transformacije u javnu službu koja će se u svom delovanju približi pojedincu i zajednici i njima bliskim demokratskim vrednostima.
- Nesumnjivo da je uloga policijskog menadžmenta u ovom procesu nezamenljiva, kao i da će se i sam policijski menadžment transformisati - inovirati u skladu sa savremenim društvenim trendovima i novim konceptima organizacije i funkcionisanja policije - policije u zajednici. Štaviše, može se i na ovom prvom (početnom) razmatranju potreba i mogućnosti implementacije teorijske misli policijskog menadžmenta u primeni

praktično izvodljivog koncepta, nagovestiti da je u bliskoj budućnosti moguće nastajanje (inkubiranje) jednog posebnog modela policijskog menadžmenta – *menadžmenta za ostvarivanje koncepta policije u lokalnoj zajednici*.

Javna bezbednost - Organizacija i rukovođenje.- Javna bezbednost, kao centralna tema istoimene monografije, različito se pojmovno određuje. Ovde se vidi kao posebna oblast društvenih odnosa, koja je uređena zakonima i koja se obezbeđuje izvršavanjem zakona, s ciljem efektivnog ostvarivanja bezbednosti svih koji borave na određenoj teritoriji.

Ova oblast je deo jedne šire oblasti s kojom je isprepletana, i to oblasti bezbednosti, kao celine u koju (pored javne bezbednosti) spadaju još i državna bezbednost i vojna bezbednost. Istovremeno, javna i državna bezbednost, zajedno s još nekim – zakonom utvrđenim poslovima uprave, spadaju u jednu (takođe) širu oblast, i to u oblast unutrašnjih poslova.

Više je mogućih merila po kojima se neka pitanja mogu uvrstiti i urediti u okviru oblasti javne bezbednosti. Dva najčešća merila su – organsko i funkcionalno. Po organskom, sva pitanja iz nadležnosti (i delokruga) policije nadležne za javnu bezbednost (policija javne bezbednosti) su, samim tim, pitanja koja se svrstavaju u oblast javne bezbednosti. Po funkcionalnom merilu, sva pitanja koja su u funkciji javne bezbednosti, tj. omogućavaju ostvarivanje javne bezbednosti, svrstavaju se u oblast javne bezbednosti, bez obzira na to da li je za ta pitanja nadležna policija javne bezbednosti, ili je za njih nadležana neka druga institucija.

Krug pitanja iz oblasti javne bezbednosti je širok i raznolik. Uopšteno posmatrajući, možemo među njima razlikovati pitanja koja se odnose na samu javnu bezbednost i pitanja koja se odnose na policiju javne bezbednosti, tj. njenu organizaciju (i rukovođenje), delatnost i kontrolu.

Kod javne bezbednosti treba razlikovati dva pojavna oblika. Prvi je, da se u oblasti javne bezbednosti manifestuje javni (opšti) interes koji se konkretizuje kroz ostvarivanje (očuvanje, unapređenje) bezbednosti svih ljudi, a moglo bi se dodati – i bezbednosti drugih živih bića, planete Zemlje i njenog okruženja. Drugi je, da se u oblasti javne bezbednosti manifestuje lična (individualna, pojedinačna) bezbednost čoveka, kao njegova zaštićenost od opasnosti, odnosno od ugrožavanja života, telesnog integriteta i imovine i, s tim u vezi, kao njegova sigurnost u ostvarivanju osnovnih i drugih ličnih sloboda i prava koje mu pripadaju.

I kad je u pitanju opasnost koja može pretiti ljudima, kako bezbednosti skupine, tako i ličnoj bezbednosti, valja razlikovati opštu opasnost od pojedinačnih opasnosti. Opštu opasnost predstavljaju situacije izazvane prirodnom katastrofom, nesrećom ili drugim akcidentom koji ugrožava živote i zdravlje ljudi u većem obimu, koje zahtevaju (po ustavu ili zakonu) učešće svakog u njihovom otklanjanju. Pojedinačne su sve druge opasnosti, bez obzira na to čime su uzrokovane, koje otklanjaju nadležni organi i drugi zainteresovani subjekti. Kad je o policiji javne bezbednosti reč, valja imati u vidu da njena nadležnost za zaštitu bezbednosti ljudi od opasnosti podrazumeva – saglasno

ustavnom načelu – da svim ljudima mora da obezbedi jednaku zaštitu. Ta se zaštita postiže ostvarivanjem javne bezbednosti, tj. njenim očuvanjem i/ili unapređivanjem u uslovima njenog relativno povoljnog ili nepovoljnog stanja, zasnovanom na stalnom praćenju i ocenjivanju tog stanja.

Za javnu bezbednost još uvek je najodgovornija država, ali su promene do kojih je došlo u poslednje dve-tri decenije rezultirale time da danas javna bezbednost više nego ikad zavisi i od doprinosa pravno uređenog, dobro organizovanog i delotvornog privatnog sektora bezbednosti. To važi i za našu zemlju, koja već decenijama ima veliki broj zaposlenih u tom sektoru, a tek ga je pre tri godine zakonom uredila.

Monografija sadrži obradu (1) poslova i načina rada (prvi deo) i (2) organizaciju i rukovođenje javnom bezbednošću (drugi deo). Primereno različitoj problematici, obrada prvog dela zasnovana je prevashodno na pravnoj orijentaciji, a obrada drugog dela na menadžerskim pogledima, uz prožimanje ovih pristupa tamo gde je to bilo neophodno za sagledavanje celine javne bezbednosti.

U poglavlju monografije *Javna bezbednost - Organizacija i rukovođenje*, javna bezbednost posmatra se u organskom smislu. U njemu su izložena kazivanja koja svedoče da i ova organizacija, kao ljudska tvorevina, ne može da funkcionisati "sama po sebi", niti "sama od sebe", već ima potrebu da se, imlementiranom funkcijom rukovođenja, usmerava i vodi ka ostvarivanju ciljeva zbog kojih postoji, i to u okviru datih društvenih uslova i očekivanja.

Centralnu temu rukovođenja poslovima javne bezbednosti predstavlja policijski menadžment. U okviru ove teme, pored naučnih saznanja o predmetu i sadržaju rukovođenja poslovima javne bezbednosti, kao i procesa rukovođenja, govori se o organizaciji, ulogama i delatnostima sistema rukovođenja u javnoj bezbednosti, kao i o prepoznatim stilovima i oblicima sistema koji mogu da se primene ili se već primenjuju u poslovima javne bezbednosti. Radi što boljeg razumevanja policijskog menadžmenta, prvo se kazuje o menadžmentu uopšte, odnosno o tome šta je menadžment, koja je uloga menadžera, šta se od njega očekuje i šta on stvarno radi. Ustvari, posao menadžera posmatra se kao funkcija i kao uloga.

Iz sadržaja istraživanja predstavljenih u drugom dela monografije nedvosmisleno se zaključuje da su organizacija policije javne bezbednosti i njen menadžment međusobno tesno povezani i isprepleteni. To se vidi iz sledećih tematskih celine: (1) Razvoj organizacije policije u Srbiji; (2) Načela i elementi organizacije; (3) Organizacija u vanrednom i ratnom stanju; (4) Posao menadžera; (5) Policijski menadžment: (5.1.) Pojam, sadržaj, nosioci, nivoi i vrste policijskog menadžmenta; (5.2.) Uloge policijskog menadžmenta; (5.3.) Delatnosti u procesu policijskog menadžmenta; (5.4.) Organizacija sistema policijskog menadžmenta; (5.5.) Metode policijskog menadžmenta, i (5.6.) Oblici (sistemi) policijskog menadžmenta.

Ovu monografiju izdao je Fakultet za pravne i poslovne studije iz Novog Sada. Pored opšte, naučne i stručne javnosti, ovaj fakultet knjigu koristi kao literaturu za

istoimeni predmet na osnovnim studijama studijskog programa: Bezbednost i kriminalistika.

Bezbednosni menadžment - Teorijska, zakonska i praktična polazišta.- Ova monografija prikazuje saznanja do kojih se došlo primenom naučne metodologije u istraživanjima bezbednosnog menadžmenta. U njenih sedam poglavlja: (1) opisuje se stanje teorijske misli o bezbednosnom menadžmentu, shvatanju i značaju, pojmu i predmetu bezbednosnog menadžmenta i uspostavljanju ostvarivanja potrebe za edukacijom o bezbednosnom menadžmentu; (2) izlažu osnovne teorije o menadžmentu i nove paradigme menadžmenta u funkciji razvoja teorije i unapređenja prakse bezbednosnog menadžmenta; (3) prepoznaju i obrađuju faktori, načela i principi koji utiču i na kojima se zasniva funkcionisanje i organizacija bezbednosnog menadžmenta; (4) govori se o sadržaju i obavljanju poslova menadžera bezbednosti i detaljno se obrađuju uloge bezbednosnog menadžmenta i delatnosti u procesu ostvarivanja bezbednosnog menadžmenta (5) posvećeno sagledava tematika organizacije, oblika i metoda bezbednosnog menadžmenta; (6)opisuju osobine bezbednosnog menadžmenta u posebnim bezbednosnim stanjima i kriznim situacijama, i (7) izlažu glavna saznanja istraživanja prakse bezbednosnog menadžmenta.

Sadržaji navedenih tematskih celina pružaju sveobuhvatnu, preglednu i sistematizovanu analizu postojećih znanja i ista obogaćuju novim saznanjima iz istraživane oblasti. Ovo, i pored toga što se u monografiji konstatuje da stanje teorijske misli o bezbednosnom menadžmentu i njegovim vrstama i pređeni put od 1983. godine do danas, kazuje da fond naučnih kazivanja o tome u nas nije na potrebnom i mogućem nivou. A život traži i/ili implementira kvazi i tuđa saznanja, te posledice mogu biti nesagledive.

Znači, zna se *šta i zašto* treba da se radi, ostaju jedino otvorena pitanja ko i kako treba da radi.

I na pitanje ko to treba da radi dat je odgovor u ovoj monografiji. Nesumnjivo oni koji se bave naučnim i razvojno-istraživačkim radom, kao i oni čija je delatnost usmerena na permanentno obrazovanje pripadnika bezbednosti, posebno rukovodećeg sastava institucija bezbednosti.

Ostaje, dakle, još pitanje *kako*?

U vezi sa ovim pitanjem postoji opšti naučni odgovor – primenom metodologije naučnog istraživanja društvenih pojava.

Upravo primenom naučne metodologije, došlo se i do ove monografije tako što se pristupilo korišćenju opštih i posebnih iskustava u konstituisanju društvenih nauka. Konkretnije: međusobnu uslovljenost i korišćenje komparativnih prednosti teorije i prakse, odnosno teorijskih i empirijskih istraživanja.

Tim putem je započeto prevazilaženje za sada nepovoljnog stanja u kome dominira praksa implementacije sopstvenih iskustava rukovodilaca u ustanovama bezbednosti i iskustava njihovih starijih i iskusnijih kolega, te njihova intuicija, koja se ispoljava u vidu sagledavanja i iznalaženja tzv. "situacionih" i samim tim, po pravilu, privremenih i prolaznih i, već za relativno kratko vreme, prevaziđenih rešenja.

Umesto ovom, iznuđenom stramputicom, krenulo se putem sagledavanja i objašnjenja pojedinih problema bezbednosnog menadžmenta, te na osnovu njih i rešavanje nastajućih konkretnih događanja.

Naime, polazeći od postojećeg fonda znanja, pristupilo se empirijskim istraživanjima, u nastojanjima da se uspostavi tok: sa dostignute platforme naučnih saznanja u istraživanje empirije, a odatle sa uopštenim, kvalitativno novim, iskustvom u fond naučnih saznanja i nazad u istraživanja, uz permanentnu kritičnu komparaciju teorijskih i empirijskih postupaka i činjenica u skladu sa osnovnim dijalektičkim postulatom o nespojivosti bilo kakve dominacije prakse nad teorijom, ili teorije nad praksom, jer su međusobno uslovljene i predstavljaju dijalektičko jedinstvo u postupku naučnih saznanja, do kojih tek treba doći.

Navedenu monografiju izdao je Fakultet za poslovni menadžment iz Bara. Pored opšte, naučne i stručne javnosti, monografiju koristi ovaj fakultet kao literaturu za istoimeni nastavni predmet, na osnovnim studijama na smeru: Menadžment u poslovno – civilnoj bezbednosti.

Opšti i bezbednosni menadžment - Principi i načini ostvarivanja. - Čini se važnim da se na početku kazivanja rezultata istraživanja koji su izloženi u monografiji *Opšti i bezbednosni menadžment – Principi i načini ostvarivanja*, istakne jedno od značajnijih saznanja sadržanih u istoj. Naime, još nakon Drugog svetskog rata počinje da se uviđa kako menadžment nije samo poslovni menadžment, tj. onaj koji postoji u preduzećima i profitnim organizacijama. Menadžment je postao nova društvena funkcija. On pripada svakom ljudskom nastojanju da okupi i vodi u jednoj organizaciji ljude različitog nivoa znanja i veština. Treba ga primeniti i na institucije, kao što su bolnice, univerziteti, umetničke organizacije i socijalni rad, koje su se u periodu nakon Drugog svetskog rata brže razvijale od preduzeća. Čak i ako potreba da se rukovodi volonterima ili da se prikupljaju sredstva može dovesti do razlikovanja menadžera neprofitnih od menadžera profitnih organizacija: mnoge njihove odgovornosti su iste, između ostalih – definisanje prave strategije i ciljeva, razvoj ljudi, merenje učinka, plasman roba i usluga organizacije. Nesumnjivo, i u profitnim i u neprofitnim organizacijama, osnovni zadatak menadžmenta je isti, i podrazumeva osposobljavanje ljudi da zajednički deluju ka ostvarivanju postavljenih ciljeva, zajedničkih vrednosti, prave strukture, te obuke i razvoja koji su potrebni da bi se izvršili poslovi i reagovalo na promene (Draker, 2003: 11).

U Republici Srbiji i državama kojima je pripadala, menadžment nije imao takav značaj i razvoj. Iako je i u nas spoznat pravi značaj menadžmenta još u isto vreme kad i u Evropi (i Americi), tj. početkom 20. veka, kada su nastala naša prva preduzeća i drugi institucionalni oblici u kojima su se ostvarivale proizvodnja i usluge, njegov kontinuirani razvoj prekida Drugi svetski rat i zavođenje okupacionog sistema.⁸

Ni promenjeno političko, ekonomsko i državno uređenje za vreme SFR Jugoslavije nije predstavljalo ambijent za obnovu kontinuiteta i razvoj menadžmenta. Nije postojala ni

---

⁸ O začecima menadžmenta u našim poslovnim i drugim subjektima, njegovom razvoju i dostignutom nivou do Drugog svetskog rata, šire u: Zorica Stablović Bulajić, *Koreni menadžmenta 1573–1941*, Adžes, Novi Sad, 2003, i *Tragovi marketinga 1574–1940*, isto.

potreba za njim, jer se u uslovima društvene svojine i u socijalističkom samoupravljanju od rukovodilaca očekivalo da predlažu, a radnici da donose odluke. Izlazak iz takvih relacija smatrao se društveno štetnim, pa i opasnim. Direktori koji su koristili svoj uticaj na donošenje odluka tadašnjih radničkih saveta bili su okarakterisani od strane organa Saveza komunista (po tadašnjem ustavu, jedine partije na vlasti) kao tehno Birokrate, te optuživani za nastanak i razvoj tehno Birokratizma kao opasne, razarajuće sociopatološke pojave. Ako bi koji direktor potpuno samostalno doneo neku odluku, on je mogao biti smenjen, pa i krivično gonjen.

Međutim, kada je devedesetih godina prošlog veka, u nas, socijalističko samoupravljanje napušteno i kada je nestalo društveno vlasništvo, (ponovnim) uvođenjem kapitalizma, privatnog vlasništva i tržišne ekonomije, uspostavlja se menadžment, i to ne samo u poslovnom, već i u državnom kao i u nevladinom, tzv. trećem sektoru.

Monografija *Opšti i bezbednosni menadžment – Principi i načini ostvarivanja*, predstavlja polaznu osnovu za (nedostajuća) teorijska i empirijska istraživanja menadžmenta i njegovih pojedinih vrsta koji su (ponovo) implementirani u našu društvenu stvarnost. Istovremeno namenjena je stručnoj i naučnoj edukaciji onih koji se pripremaju za menadžere ili onih koji tu funkciju već ostvaruju u institucijama bezbednosti. Za sada se oni, uglavnom, oblikuju da uspešno obavljaju najsloženije bezbednosne poslove, a nedovoljno i neadekvatno i za efektivno i efikasno ostvarivanje menadžerskih uloga i delatnosti. Upravo to je jedno od osobenih svojstava kadrova kompetentnih za bezbednost – oni (istovremeno) moraju biti inovativni i sposobni, kako za efektivno i efikasno obavljanje najsloženijih bezbednosnih poslova tako i za brzo donošenje dobrih odluka u svom domenu, a potom i za njihovo efikasno sprovođenje. Oni, zbog prirode i sadržaja tih poslova, te poverenih im vrednosti i ovlašćenja, ne mogu biti puki izvršiooci, a ni slučajno tek neki administrativni rukovodioci – činovnici.

Monografije *Opšti i bezbednosni menadžment, Principi i načini ostvarivanja* sadrži dve komplementarne celine. Prva celina odnosi se na Opšti menadžment kroz koji se korisnici ove knjige uvode u nauku menadžmenta i uče sadržajima i načinima ostvarivanja njegovih principa. Druga celina odnosi se na Bezbednosni menadžment i iskazuje dostignuti razvoj teorijskih osnova i prakse ostvarivanja ove nove vrste menadžmenta, njegova svojstva i elemente. U prvom redu izučavaju se uloge i proces ispunjavanja istih putem ostvarivanja delatnosti ovog menadžmenta. Celokupni sadržaj izlaže spoznaju u teoriji i praksi "živu" problematiku opšteg i bezbednosnog menadžmenta u nas i zemljama u regionu.

Ovu monografiju izdao je Fakultet za pravne i poslovne studije iz Novog Sada koju koristi kao literaturu za istoimeni predmet na osnovnim studijama studijskog programa: Bezbednost i kriminalistika. Za očekivati je, da će ovo delo, naći odgovarajuću primenu i na drugim visokoškolskim ustanovama na kojima se izučava opšti i bezbednosni menadžment, a naročito u praksi pripadnika različitih bezbednosnih subjekata koji izvršavaju složene bezbednosne zadatke i rukovode u obavljanju istih.

Oni koji ovladaju znanjima (i veštinama) koje nudi ova knjiga biće u mogućnosti da prepoznaju osobenost rada menadžera u društvenim tvorevinama kojima se usmerava ostvarivanje funkcije bezbednosti kao jedne od osnovnih funkcija svake organizacije.

Kada su u pitanju menadžeri u bezbednosnim institucijama, oni će, pomoću ove knjige, ovladati znanjima (i veštinama) sa kojima će moći da usmeravaju ljudske i druge resurse institucija bezbednosti radi ostvarivanja (dostizanja) ciljeva (željenog stanja) bezbednosti.

Opšti i bezbednosni menadžment – udžbenik.- Ideja da se ovaj udžbenik nazove Opšti i bezbednosni menadžment ima uporište kod Anrija Fajola, odnosno u sličnom nazivu i kompoziciji njegove knjige: Opšti i industrijski menadžment (Administration industrielle et generale).

Našoj naučnoj i stručnoj javnosti imponuje što je ova Fajolova knjiga pod naslovom: *Administracija i organizacija industrijskih i drugih tehničkih preduzeća* prevedena i štampana još 1920. godine u Beogradu, samo četiri godine posle prvog izdanja u Francuskoj.⁹ Obnovljeno izdanje prevoda pod naslovom *Opšti i industrijski menadžment* objavljeno je 2006. godine.

Ova činjenica nedvosmisleno ilustruje da su skoro u isto vreme kao i u Evropi (i Americi) i kod nas započeta promišljanja i edukacija o organizaciji i menadžmentu, te u okviru njih i funkciji i organizaciji *bezbednosti i bezbednosnog menadžmenta*.

Upravo izloženo je prvonavedenog autora ovog udžbenika, kome je, u statusu profesora na Visokoj školi unutrašnjih poslova u Banja Luci, povereno da osmisli novi teorijsko-stručni predmet iz oblasti menadžmenta, snažno motivisalo i inspirisalo u ostvarenju zadatog cilja. Tako je uspostavljen most "prošlost za budućnost" na putu unapređenja prakse, razvoja teorije i osmišljavanja edukacije bezbednosnog (i opšteg) menadžmenta i, na tim osnovama, oblikovanja kompetentnih rukovodilaca u našoj policiji i drugim institucijama bezbednosti, čemu ovaj udžbenik treba da posluži.

Udžbenik je izdala navedena visokoškolska ustanova Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, na kojoj se, od školske 2008/2009. godine, zasniva i izučava nova nastavno-naučna disciplina *Opšti i bezbednosni menadžment*. Udžbenik je pisan i u potpunosti usaglašen sa nastavnim planom i programom za navedeni nastavni predmet koji se izučava na drugoj godini osnovnih strukovnih studija.

Pod istim nazivom i sa nešto manjim sadržajem¹⁰ ova nastavno – naučna disciplina se izučava od školske 2011/ 2012. godine i na Fakultetu za pravne i poslovne studije iz Novog Sada – Univerzitet Union, na studijskom programu Bezbednost i kriminalistika, te se na istom koriste delovi ovog udžbenika. Takođe, drugi deo udžbenika – Bezbednosni menadžment, korišćen je i na Fakultetu za poslovni menadžment u Baru.

---

⁹ Izdavač Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Na srpski jezik preveo je poznati nastavnik i mašinski inženjer Živojin Dimitrijević (1871, Kragujevac – 1925, Beograd).

¹⁰ Tematika koja se odnosi na proces upravljanja ljudskim resursima u bezbednosnim institucijama, zatim rešavanje i upravljanje konfliktima i upravljanje stresom izučavaju se u okviru nove nastavno-naučne discipline na ovom fakultetu: Upravljanje ljudskim resursima u bezbednosti.

Udžbenik sadrži dve komplemetarne celine (1) Opšti menadžment, sa četiri poglavlja i (2) Bezbednosni menadžment, sa sedam poglavlja.

Udžbenik je situiran na 410 stranica obogaćenih slikama, tabelama i šemama.

Treba naglasiti činjenicu da je sadržaj udžbenika u adekvatnoj srazmeri i komplementaran sa udžbeničkim sadržajima u okviru tangenitnih predmeta, odnosno sa srodnim predmetima koji se izučavaju u Visokoj školi unutrašnjih poslova u Banja Luci (Policijski menadžment, Organizacija i nadležnost policije, Kriminalističko obavještajne analize, Privatna bezbednost).

4. OSTALE NAUČNO - STRUČNE DUŽNOSTI I AKTIVNOSTI

U periodu 2011 – 2015. godine, autor ovog rada realizovao je i brojne tzv. *ostale naučno – stručne dužnosti i aktivnosti*, poput rada na drugim projektima; rukovođenja projektima; uredničke aktivnostima, recenzije i slično.

U ovu grupaciju spadaju: (1) Predsednik *Naučnog veća* Instituta za kriminološka i sociološka i istraživanja u Beogradu (od 2006 do 2015. godine); (2) Rukovodilac potprojekta: "*Jačanje institucionalnih kapaciteta institucija bezbednosti*" na projektu "*Kriminal u Srbiji - fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije*" preko Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja kod Ministarstva za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, 2011-2015. godina; (3) Član Organizacionog odbora: VII Međunarodnog naučnog skupa "Dani bezbjednosti" na temu: "*Određenje, organizacija i djelatnosti subjekata nacionalnih sistema bezbjednosti*", Univerzitet Sinergija, Fakultet bezbjednosti i zaštite, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 2014. godina; (4) Član istraživačkog tima na naučno istraživačkom projekatu: "*Percepcija javnosti o stanju bezbednosti i poverenje prema subjektima bezbjednosti*". Projekat je realizovan preko Univerziteta Sinergija, Bijeljina, Fakultet za bezbjednost i zaštitu Banja Luka (2013. godina); (5) Član Organizacionog odbora: VI Međunarodnog naučnog skupa "Dani bezbjednosti" na temu: "*Društvena reakcija na savremene oblike ugrožavanja bezbednosti*", Univerzitet Sinergija, Fakultet bezbjednosti i zaštite, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 2012. godina; (6) Rukovodilac Naučnog odbora: V Međunarodni naučni skup "Dani bezbjednosti" na temu: "*Razvoj sistema bezbjednosti i zaštite korporacija*", Univerzitet Sinergija, Fakultet bezbjednosti i zaštite, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 2011. godina; (7) Recenzija monografije (jedan od tri): Leposava Kron, Zoran Stevanović, *Studije kriminalistike u Srbiji 1961-2011. - Pedeset godina Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2011. godina; (8) Recenzija knjige (prvi od dva): prof. dr Dragomir Jovičić, *Javna bezbednost*, Fakultet za bezbednost i zaštitu, Banja Luka, 2011. godina; (9) Recenzija knjige (prvi od dva): prof. dr Dragomir Jovičić, *Organizacija i nadležnost policije*, Fakultet za bezbednost i zaštitu, Banja Luka, 2011. godina; (10) Recenzija knjige (prvi od dva): prof. dr Milan Daničić. doc. dr Vojin Pilipović, *Sistem zaštite lica i objekata*, Visoka škola, Fakultet za pravne i

poslovne studije", Novi Sad, 2011. godina; (11) Član Saveta časopisa *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Ukupna produkcija autora ovog rada u okviru Projekta 47011 preko Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja kod Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije kvantitativno se izražava (sistemizovana je i objavljena) u 18 bibliografskih jedinica i to: četiri monografije, jednom udžbeniku i trinaest naučno – sručnih radova koji su saopšteni na naučnim skupovima i objavljeni u zbornicima sa istih. Bibliografske jedinice objavljene su na 1897 strana.

Naučno - istraživačka i publicistička delatnost autora ovog rada (koautora i saradnika) na navedenom projektu, bila je fokusirana na tri istraživačka područja: (1) Saznanja koja se odnose na bezbednosnu problematiku i bezbednosne ustanove; (2) Prepoznate potrebe i mogućnosti jačanja kapaciteta ustanova bezbednosti, i (3) Validne modele policijskog i drugih vrsta bezbednosnog menadžmenta. Povezano sa projektom, ali i van njegovog tematskog okvira, autor je ostvarivao i takozvane (4) Ostale naučno – stručne dužnosti i aktivnosti, poput rada na drugim projektima; rukovođenju projektima ili ustanovama; uredničkim aktivnostima, recenzijama i slično.

Valja napomenuti da knjige koje se odnose na opšti, bezbednosni i policijski menadžment, nisu produkt samo rezultata na projektu *Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije*, već i rezultat na predhodnim projektima na kojima je autor učestvovao.

Prezentovana saznanja iz aktuelnog projekta, pre svega, doprinose *jačanju institucionalnih i kadrovskih kapaciteta policije i drugih ustanova bezbednosti*, kao i njihovoj međunarodnoj saradnji, naročito u oblasti stručnog obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja, kao i u neposrednom osmišljavanju, oblikovanju i/ili kvalitetnom funkcionisanju visokoškolskih obrazovno-istraživačkih institucija za edukaciju kadrova za oblast bezbednosti i policije u Republici Srbiji i zemljama u regionu.

Konkretno, na osnovu autorove referentne literature, izvodila se i izvodi nastava i sprovede istraživanja na više visokoškolskih ustanova za obrazovanje kadrova u oblasti bezbednosti, ne samo u Republici Srbiji (pre svega na Fakultetu za pravne i poslovne studije u Novom Sadu – Univerziteta Union u Beogradu), već i u Bosni i Hercegovini – Republici Srpskoj (na Univerzitetu Sinergija iz Bijeljine i Novom Banjalučkom Fakultetu, kao i na Visokoj školi unutrašnjih poslova u Banja Luci), zatim Republici Crnog Gori (na Fakultetu za poslovni menadžment u Baru) i Makedoniji (European University u Skoplju).

Očigledno da navedena postignuća nisu samo produkt kriminoloških i socioloških istraživanja autora, već i odraz nataloženih profesionalnih iskustava u obavljanju najsloženijih bezbednosno-zaštitnih i menadžerskih poslova u institucijama bezbednosti i

njihovom školstvu, kao i sublimacija rezultata kontinuiranog (višedecenijskog) naučno-istraživačkog rada u oblasti bezbednosti, zaštite i odbrane.

Kao što je istaknuto, izvesni efekti prikazanog naučno-istraživačkog rada, se već prepoznaju, a pravu ocenu istih praksa i vreme će da odredi.

LITERATURA

1. Adižes, I. (2006). *Upravljanje promenama*, Novi Sad: Adizes.
2. Veber, M., (1976). *Privreda i društvo I*, Beograd: Prosveta.
3. Vujić, D. (2012). *Međusobno usklađivanje čoveka i rada kao faktor poslovne uspešnosti*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije.
4. Davidović, D., Kešetović, Ž. (2007) Profesionalizacija i partnerstvo javnog i privatnog sektora bezbednosti u Srbiji, *Nauka, bezbednost, policija*, br. 3.
5. Draker, P. (2003). *Moj pogled na menadžment*, Novi Sad: Adižes.
6. Jovičić, D., Daničić, M., Talić, M., i dr. (2013). *Percepcija javnosti o stanju bezbednosti i poverenje prema subjektima bezbednosti-Izveštaj o istraživanju*, Banja Luka: Fakultet za bezbednost i zaštitu.
7. Ristović, S. (2006). *Policijski menadžment u suzbijanju kriminaliteta*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
8. Ristović, S. (2011). *Stop nasilju u školama, Uloga privatne bezbednosti*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i HESPERIA edu.
9. Stablović Bulajić, Z. (2003). *Koreni menadžmenta 1573–1941*, Novi Sad: Adižes.
10. Stablović Bulajić, Z. (2003). *Tragovi marketinga 1574–1940*, Novi Sad: Adižes.
11. Stevanović, O. (2003). *Rukovođenje u policiji*, Beograd: Policijska akademija.
12. Talić, M., Talić, M. M., Ristović, S. (2014). *Opšti i bezbednosni menadžment, Principi i načini ostvarivanja*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije "Dr Lazar Vrkatić"-Univerzitet Union u Beogradu.
13. Talić, M., Talić, M. M. (2014). *Bezbednosni menadžment*. Bar: Fakultet za poslovni menadžment.
14. Talić, M., Talić, M. M., Ristović, S. (2013) *Upravljanje ljudskim resursima u institucijama bezbednosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
15. Miletić, S., Talić, M. (2011). *Javna bezbednost*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije i Prometej.
16. Talić, M. (2004). *Rukovođenje unutrašnjim poslovima*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
17. Talić, M., i drugi (2001). *Organizacija i poslovi uniformisanih pripadnika policije*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
18. Talić, M., Ristović, S. (2015). Učešće privatne bezbednosti u ostvarivanju bezbednosti i zaštite u školama, Zbornik radova sa osmog međunarodnog naučnog skupa "Dani bezbednosti" na temu *Subjekti sistema bezbednosti u ostvarivanju bezbednosne funkcije države*, Banja Luka: Nezavisni univerzitet, Fakultet za bezbednost i zaštitu.

19. Talijan, M., Talijan, M. M., Ristović, S. (2015). Osobnosti organizacione kulture u policiji, učešće na V međunarodnom naučnom skupu pod nazivom *Vrednosti i identitet*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije "Dr Lazar Vrkatić".
20. Talijan, M., Ristović, S. (2014). Postulati organizacionog ponašanja za efikasne institucije policije, U: *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
21. Talijan, M., Ristović, S. (2014). Polazišta za određenje policije", Zbornik radova sa VII međunarodnog naučnog skupa "Dani bezbjednosti" na temu *Određenje, organizacija i djelatnosti subjekata nacionalnih sistema bezbjednosti*, Banja Luka: Nezavisni univerzitet, Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
22. Talijan, M., Talijan, M.M., Ristović, S. (2013). Mogućnosti primene teorija evropsko-američkog menadžmenta na unapređenje upravljanja ljudskim resursima u institucijama bezbednosti", U: *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
23. Talijan, M., Talijan, M.M., Ristović, S. (2013). Zasnivanje, razvoj i shvatanje nove nastavno-naučne discipline bezbednosni menadžment", Časopis za društvena istraživanja *CIVITAS*, br. 5, godina III, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije.
24. Talijan, M., Ristović, S. (2013) Ostvarivanje poslova policijskog menadžmenta, Saznanja iz prakse, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 32(2) Beograd: Institut za kriminološka istraživanja.
25. Talijan, M., Talijan, M.M. (2012). Osnovni postulati i koncepti menadžmenta za dizajniranje efikasnih institucija bezbednosti, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa: *Društvena reakcija na savremene oblike ugrožavanja bezbjednosti*, Banja Luka: Fakultet bezbjednosti i zaštite.
26. Talijan, M., Ristović, S. (2012). Vizije za reformu i razvoj moderne srpske policije, Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije: *Security Sector Reforms in the Republic of Macedonia and Their Impact on Crime Curbng*, Skoplje: European University R. Macedonia i Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
27. Talijan, M., Ristović, S. (2012). Implementacija policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policije u lokalnoj zajednici, Zbornik radova sa savetovanja *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
28. Talijan, M., Ristović, S. (2012). Neka shvatanja menadžmenta od značaja za inoviranje korporativne bezbednosti, Stručni časopis o korupciji i organizovanom kriminalu-*Revija za bezbednost*, Beograd: Centar za bezbednosne studije.
29. Talijan, M., Ristović, S. (2011). Osnovna polazišta u ostvarivanju uloge policije u suzbijanju kriminaliteta, U: *Kriminal i državna reakcija - fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
30. Talijan, M., Talijan, M.M. (2011). Evaluacija korporativne bezbednosti - ogledni primer, Zbornik radova sa naučnog skupa *Razvoj sistema bezbjednosti i zaštite korporacija*, Banja Luka: Fakultet za bezbednost i zaštitu.
31. Talijan, M., Talijan, M.M. (2011). *Opšti i bezbednosni menadžment*, Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

32. Talijan, M., Talijan, M.M. (2010). Osnove za inoviranje korporativne bezbednosti, Zbornik radova sa naučnog skupa: *Korporativna bezbjednost-rizici, prijetnje i mjere zaštite*, Banja Luka: Fakultet bezbjednosti i zaštite, Univerzitet Sinergija.
33. Talijan, M. (2009). Aplikativni model poslovne bezbednosti, Zbornik radova sa naučnog skupa: *Savremeni oblici ugrožavanja bezbjednosti i strategije suprostavljanja*, Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
34. Tejlor, F. (1967). *Naučno upravljanje*, Beograd: Rad.
35. Fajol, A. (2006). *Opšti i industrijski menadžment*, Novi Sad: Adižes.
36. Wren, D., Voich, D. (2001). *Menadžment, proces, struktura i ponašanje*, Beograd: Grmeč.
37. Strategija razvoja Ministarstva unutrašnjih poslova 2011-2016., www.mup.gov.rs
38. Studija OEBS o radu policije u Saveznoj Republici Jugoslaviji, <http://www.osce.org/sr/spmu/17677>, 25.06.2012.
39. "Ka stvaranju savremene i odgovorne policijske službe", [http://polis.osce.org/library/f/2932/1176/OSCE-SRB-RPT-2932-SR-Reforma policijske u Srbiji ka stvaranju savremene i odgovorne policijske službe.pdf](http://polis.osce.org/library/f/2932/1176/OSCE-SRB-RPT-2932-SR-Reforma%20policije%20u%20Srbiji%20ka%20stvaranju%20savremene%20i%20odgovorne%20policijske%20slu%C5%BEbe.pdf), 25.06.2012.

STRENGTHENING OF INSTITUTIONAL AND HUMAN CAPACITY OF SECURITY INSTITUTIONS

In the synthesized and systematic presentation, the author presents the main results of his scientific research project on the Institute for Criminological and Sociological Research in Belgrade - Crime in Serbia: phenomenology, risks and opportunities of social intervention (2011 - 2015), upon which he published works in the relevant scientific and professional literature. Closer, in this paper, from the work of conducted research, are shown the information's that are related to security issues and the security institutions, recognized the needs and opportunities to strengthen their institutional and human capacity as well as the valid models of police and other security management. From the work can be seen the level of scientific thought that has entered in the research, and how and to what conclusion has been reached in the evaluation of their implementation in our security reality. The emphasis is on the presentation of theoretical knowledge which the author contributes by establishing and developing the missing but necessary scientific - teaching disciplines whose subject matter includes: essence and content of the police, then activities, operation of public and private security, their organization (and management); principles of security management, its types and patterns.

Key words: public and private security, general, security and police management, crime prevention; community policing, human resources management, organizational behavior and organizational culture, strategic and legal basis.

REFORME IZVRŠNOG KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA U SRBIJI I NJIHOVA USKLAĐENOST SA MEĐUNARODNIM STANDARDIMA¹

Dr Zoran Stevanović

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Rad predstavlja objedinjene rezultate promišljanja o izvršenim reformama u oblasti izvršnog krivičnog zakonodavstva- izvršenju krivičnih sankcija, o usklađenosti sa međunarodnim standardima i efektima društvene reakcije u promeni kriminalnog obrasca ponašanja počinioca krivičnih dela. Čestim promenama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (1997, 2005, 2009, 2011, 2014) čine se značajne reforme sistema i usklađuju se zakonska rešenja sa međunarodnim standardima. Naime, česte promene dovode do smanjenog interesovanja praktičara za nastale promene i često nisu, objektivno, u mogućnosti da se sa novim zakonskim rešenjima upoznaju. Tako česta menjanja normi zbunjuje i penitencijarnu administraciju i zatvorenike, jer svi oni nisu u mogućnosti da stalno te promene prate i da ih primenjuju u praksi. Nerealno je očekivati od stražara da sve to prati i da to primeni u svom radu. Ako se tome doda da edukacija zaposlenih nije na zadovoljavajućem nivou i da ne postoji obrazovni profil penološke struke, realno nije ni moguće očekivati potpunu primenu novih zakonskih rešenja u praksi. U takvim okolnostima penitencijarna administracija pribegava "oprobanom receptu" korišćenje iskustva starijih kolega, odnosno rutinskom radu- po navici.

Ključne reči: izvršno zakonodavstvo, reforma sistema, prevencija kriminaliteta, zatvorski sistem, tretman, međunarodni standardi.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

UVOD

Izvršno krivično zakonodavstvo je sistem zakonskih propisa koji određuju postupak, način i uslove izvršenja krivičnih sankcija i drugih mera. Izvršno krivično pravo se nalazi u funkciji primene krivičnog (materijalnog) prava, odnosno omogućava finalnu fazu njegove primene. Naziv "izvršno krivično pravo" nije ustaljen u teoriji, a i penologija često ima različita značenja. Ipak, penologija danas mora da se bavi proučavanjem svih krivičnih i kaznenih sankcija koje postoje u jednoj zemlji, načinom i postupkom njihovog izvršenja, odnosno njihovim međusobnim odnosom. Osnovna i najopštija načela izvršenja krivičnih sankcija, ili pak neka posebna pitanja vezana za izvršenje sankcija koje su u tesnoj vezi sa krivičnopravnom regulativom, nalaze se u materijalnom krivičnom zakonodavstvu. A da bi određena krivična sankcija, koja je propisana u krivičnom pravu i izrečena od strane nadležnog suda, mogla u potpunosti da ostvari Krivičnim zakonikom propisanu svrhu (funkciju- zaštitu i obezbeđenje najznačajnijih društvenih dobara i vrednosti), potrebno je da ona bude na odgovarajući način i izvršena od strane nadležnih državnih organa (organa penitencijarne administracije). To ukazuje na utilitaristički karakter izvršnog krivičnog prava koje svoje opravdanje i *ratio legis* nalazi upravo u društvenoj korisnosti. Izvršno krivično pravo je, dakle, deo jedinstvenog pravnog sistema zemlje, ali koje u tom smislu ima poseban zadatak. Njegov je zadatak da obezbedi zaštitu, učvršćivanje i razvijanje društveno-ekonomskih odnosa i društveno- političkog uređenja zemlje.²

Naziv pravo izvršenja krivičnih sankcija potiče od osnovnog izvora ove grane prava- od Zakona o izvršenju krivičnih sankcija. U literaturi se upotrebljavaju više naziva: pravo izvršenja krivičnih sankcija, izvršno krivično pravo, penitensijarno pravo, a često se za izvršno krivično pravo upotrebljava i naziv penologija. Penologija kao naučna disciplina se bavi proučavanjem svih krivičnih sankcija i mera, načinom i postupkom njihovog izvršenja, odnosno njihovim međusobnim odnosom i efektima resocijalizacije osuđenih lica. Efikasnost propisanih, izrečenih i izvršenih krivičnih sankcija neposredno se manifestuje na stopu kriminaliteta i obima recidiva u jednoj zemlji. Izrečena krivična sankcija deluje preventivno u smislu onemogućavanja prestupnika da vrši nova krivična dela za vreme izdržavanja kazne lišenja slobode, ili dok traju određene mere bezbednosti. Izvesno dejstvo, u tom smislu, imaju i one sankcije koje čine učinioca više "vidljivim", ili predstavljaju pretnju da se pretvore u težu sankciju, u slučaju vršenja novog krivičnog dela. No, specijalno-preventivni učinak u odnosu na osuđeno lice, čak i za vreme izdržavanja kazne lišenja slobode, ne vodi nekim značajnijim globalnim efektima. Ni argument da mali broj lica vrši veliki broj krivičnih dela ne znači u tom pogledu mnogo. Brojna istraživanja su pokazala da stopa kriminaliteta nije u korelaciji sa stopom osuđenih na kaznu lišenja slobode i da ona može ostati nepromenjena bez obzira na to koliko učinilaca izdržava

---

² Jovašević, D. & Stevanović, Z. (2007) Osnovne karakteristike izvršnog krivičnog prava, *Revija za krivično pravo i kriminologiju*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, br. 2. Beograd, str. 101.

kaznu lišenja slobode³. Po pravilu na njihovo mesto stupaju novi učinioci i to, često u broju koji prevazilazi broj onih koji su kaznom lišenja slobode onemogućeni da vrše krivična dela⁴. Iako to ukazuje i na neefikasnost generalne prevencije, činjenica je da sprečavanje osuđenih učinilaca u daljem vršenju krivičnih dela ne utiče na obim i dinamiku kriminaliteta. Danas je prošireno shvatanje da specijalna prevencija, i to ne samo ona koja polazi od ideje resocijalizacije, ne može dati ozbiljniji doprinos ostvarivanju zaštitne funkcije krivičnog prava. To ne umanjuje značaj primene krivičnih sankcija za ostvarivanje zaštitne funkcije krivičnog prava, ali ne toliko zbog specijalne, koliko zbog generalne prevencije.

USKLAĐENOST IZVRŠNOG KRIVIČNOG PRAVA SRBIJE SA MEĐUNARODNIM STANDARDIMA

Izvršno krivično pravo predstavlja važnu i istovremeno veoma delikatnu fazu u procesu kontrole i prevencije kriminaliteta. Proces izvršenja krivičnih sankcija izrečenih punoletnim licima u Republici Srbiji regulisan je Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija. Izvršenje krivičnih sankcija koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela reguliše Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika, a izvršenje vanzavodskih sankcija i mera uređeno je Zakonom o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera. Izmene krivičnog zakonodavstva uticale su na izmene i reforme u oblasti izvršenja krivičnih sankcija i drugih mera.

Sve zakonske i podzakonske akte u oblasti izvršnog prava moguće je svrstati u (1) Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, kojim se uređuje opšti režim izvršenja krivičnih sankcija; i (2) akta koji regulišu materiju izvršenja u užem smislu (pravila o položaju sankcionisanih lica i postupanju sa njima), dok bi drugu činili propisi koji uređuju pitanja ovlašćenja i statusa zaposlenih u njima koji spadaju u ovu oblast u širem smislu. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (zajedno sa pratećim podzakonskim aktima) je osnovni pravni propis koji reguliše opšti model izvršenja krivičnih sankcija kod nas⁵. Odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija se odnose na materiju izvršenja krivičnih sankcija institucionalnog karaktera, vrste i tipove zavoda, službe u zavodima, unutrašnju organizaciju zatvorskog sistema, način rukovođenja, rad privrednih jedinica u sastavu zavoda, položaj lica lišenih slobode, radno-pravni status zatvorske administracije, svrhu krivičnih sankcija, organizacioni oblik u okviru državne uprave, pripadnost resoru i sl. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravna zaštita maloletnika sadrži odredbe koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela i odnose se na materijalno krivično pravo, organe koji ga primenjuju, krivični postupak i izvršenje

---

³ Ch. Silberman tvrdi da i u slučaju kada bi svi učinioci krivičnih dela bili zatvoreni, da će bar jedan broj novih učinilaca nastojati da iskoristi ekonomske prednosti vršenja krivičnih dela. Navedeno prema J. Senna, L. Siegel, *Introduction to Criminal Justice*, New York, Los Angeles, S. Francisco, 1984, p. 33.

⁴ J. Senna, L. Siegel, *Introduction to Criminal Justice*, New York, Los Angeles, S. Francisco, 1984, p. 33

⁵ Ignjatović. Đ. (2010) – Kritička analiza stanja i tendencija u krivičnom izvršnom pravu Srbije, *CRIMEN* (I) 2/2010 • str. 176.

krivičnih sankcija prema ovim učiniocima krivičnih dela. Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera uređuje postupak izvršenja vanzavodskih sankcija i mera izrečenih u krivičnom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku, koje se izvršavaju u zajednici, propisuje svrhu, sadržaj, način izvršenja, položaj lica u postupku, kao i nadzor nad izvršenjem. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Zakon o maloletnicima i Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera određuje ciljeve izvršenja sankcija, određuje način postupanja sa osuđenima i osuđenika aktivno uključuje u ostvarivanju programa. Sa tog aspekta, rešenja u zakonu su savremena i svakako daju okvir koncepciji reintegracije prestupnika u socijalnu sredinu, za koju se zakonodavac opredelio. Podzakonskim aktima su razrađena i konkretizovana-operacionalizovana rešenja data u zakonu, određeni postupci i uslovi za ostvarivanje nekih od rešenja data u zakonu, propisana zakonom i uređena su i druga pitanja bitna za funkcionisanje zatvorskog sistema, odnosno sistema izvršenja krivičnih sankcija u celosti, kao i izvršenje vanzavodskih sankcija i mera.

Za pravo izvršenja krivičnih sankcija veoma su značajni međunarodni akti kao izvori ovog prava. U literaturi postoje više podela međunarodnih izvora izvršnog prava, a jedna od tih podela je prema prirodi izvora. Prvu grupu čine normativni ili izvori u užem smislu i tu grupu čine svi međunarodni akti- bilateralni ili multilateralni ugovori, konvencije, deklaracije i sl., čija sadržina utiče na uslove u kojima će učinioци krivičnih dela živeti za vreme dok se prema njima primenjuje izrečena krivična sankcija, odnosno mera. Pored ovih, kao izvori prava u ovoj oblasti mogu se pojaviti i odluke odgovarajućih organa kojima se na međunarodnom planu kontroliše primena od država usvojenih i ratifikovanih međunarodnih pravila. Kao takve institucije obično se pojavljuju: međunarodna tela koja nisu sudskog karaktera- različiti komiteti (za ljudska prava, za eliminisanje rasne diskriminacije, protiv torture i sl.); međunarodni pravosudni organi, kakav je Evropski sud za ljudska prava i sl.⁶ Standardi i odluke pomenutih komiteta, komisija i drugih međunarodnih tela i institucija su izvori obavezujućih principa za rad nacionalnih zakonodavstava, u širem smislu mogu se smatrati izvorom prava izvršenja krivičnih sankcija⁷. Među dokumentima donetim na univerzalnom nivou primarni značaj imaju: Standardna minimalna pravila UN o postupanju sa zatvorenima (1955), Konvencija UN protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1984), Skup načela za zaštitu svih lica u bilo kom obliku pritvora ili zatvora (1988), Pravila UN za zaštitu maloletnika lišenih slobode (1990) i dr. Za evropske zemlje su od naročitog značaja i sledeći regionalni dokumenti: Evropska zatvorska pravila (2006), Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (1987), Evropska konvencija o transveru osuđenih lica (1983) i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950).⁸ Nakon donošenja novih Evropskih zatvorskih pravila, dalji razvoj evropskih standarda zaštite prava lica lišenih slobode odvijao se, pre svega, u oblasti zaštite maloletnika, odnosno kreiranje standarda koje bi bile ekvivalent

---

⁶ Ignjatović, Đ. (2006) Pravo izvršenja krivičnih sankcija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str.21-22.

⁷ Stevanović, Z. & Igrački, J. (2015), Izvršno krivično pravo u Srbiji: od norme do prakse, str. 417-426 Krivično zakonodavstvo - de lege lata et de lege ferenda, Prijedor

⁸ Simeunović-Patić, B. & Stevanović, Z. (2009), Evropski standardi u izvršenju kazni, Kontrola kriminaliteta i evropski standardi: stanje u Srbiji, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str.177-178.

onima koje su na univerzalnom nivou postavljene Pravilima UN za zaštitu maloletnika lišenih slobode. Preporuka Komiteta Ministara Saveta Evrope⁹ o Evropskim pravilima za maloletne prestupnike podvrgnute sankcijama ili merama,¹⁰ ustanovljava, pored ostalog, standarde zaštite prava maloletnika lišenih slobode. Kao jedan od opštijih principa ističe se izuzetnost lišenja slobode maloletnika, kao i principi zakonitosti, princip socijalne integracije, obrazovanja i prevencije povrata, vremenska određenost sankcija ili mera, princip najboljeg interesa maloletnih prestupnika, princip proporcionalnosti, princip individualnosti, princip minimalne intervencije, princip nediskriminacije i dr. Nakon donošenja novih Evropskih zatvorskih pravila, dalji razvoj evropskih standarda zaštite prava lica lišenih slobode odvijao se, pre svega, u oblasti zaštite maloletnika, odnosno kreiranje standarda koje bi bile ekvivalent onima koje su na univerzalnom nivou postavljene Pravilima UN za zaštitu maloletnika lišenih slobode. Preporuka Komiteta Ministara Saveta Evrope¹¹ o Evropskim pravilima za maloletne prestupnike podvrgnute sankcijama ili merama,¹² ustanovljava, pored ostalog, standarde zaštite prava maloletnika lišenih slobode. Kao jedan od opštijih principa ističe se izuzetnost lišenja slobode maloletnika, kao i principi zakonitost, princip socijalne integracije, obrazovanja i prevencije povrata, vremenska određenost sankcije ili mera, princip najboljeg interesa maloletnih prestupnika, princip proporcionalnosti, princip individualnosti, princip minimalne intervencije, princip nediskriminacije i dr.¹³

Efikasnost u prevenciji kriminala iskazuje se, posmatrano sa pozicije prava izvršenja krivičnih sankcija, obimom reintegriranih prestupnika u zajednicu posle izvršene sankcije ili mere, visinom recidivizma, obimom ostvarenog tretmana i dr. Tretman je efikasan ukoliko dovodi do: smanjenja procenta povrata, do poželjnih promena u ponašanju, do poželjnih promena u ličnosti i do željenih promena u sredini tretiranog lica.¹⁴ Špadijer-Džidić i grupa autora ističu da se uspešnost resocijalizacije kod maloletnika može oceniti na osnovu: recidivizma, alkoholizma, skitničenja, prosjačenja, kockanja, besposličenja, drskog ponašanja, spoljašnjeg izgleda, uspeha u školi, pripadanje devijantnoj grupi i sl.¹⁵ U želji da se pronađe efikasniji način borbe protivu kriminala sve se intenzivnije traže nove forme kažnjavanja (izricanje više novčanih kazni, alternativnih sankcija i mera i sl.), kako bi se individualizovala kazna, rasteretili zatvori i ekonomski racionalizovalo kažnjavanje. Očito da institucionalna resocijalizacije ne utiče, u očekivanom obimu, na promenu obrasca ponašanja prestupnika i da se oni vrlo brzo vraćaju na kriminalni obrazac ponašanja, najčešće i sa znatno brutalnijim krivičnim delima.

Države Evrope danas raspolazu brojnim sankcijama i merama koje su usmerene na "rasterećenje" krivičnih procesa i zatvorskih sistema, s jedne strane, i bolju reintegraciju

---

⁹ CM/Rec (2008) 11

¹⁰ Usvojene 5. novembra 2008. godine

¹¹ CM/Rec (2008) 11

¹² Usvojene 5. novembra 2008. godine

¹³ Simeunović-Patić, B. & Stevanović, Z. (2009), *Evropski standardi u izvršenju kazni, Kontrola kriminaliteta i evropski standardi: stanje u Srbiji*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str.185.

¹⁴ Stakić, Đ. (1977), *Neki problemi evaluacije metoda resocijalizacije*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, br.3, Beograd, str. 78-83.

¹⁵ Špadijer-Džinić, Ignjatović, I., Radovanović, D. (1975), *Kriterijumi merenja uspešnosti resocijalizacije maloletnih delinkvenata*, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 271-310.

učinioca krivičnih dela, s druge strane. Takva orijentacija u politici kažnjavanja dovela je do potrebe za formiranje i razvoj posebnih organizacionih institucija u smislu sprovođenja sankcija i mera u zajednici. Tako je nastao termin "probacija" koji označava jednu sankciju (superviziju i kontrolu osobe s uslovnom kaznom zatvora) i postepeno je "prerasla" svoje prvo značenje i danas predstavlja sve probacijske aktivnosti u različitim stadijima kaznenog postupka i izvršenju sankcija¹⁶.

U velikom broju pravosudnih sistema Evrope postoje brojne sankcije i mere koje se koriste kao zamena za kaznu zatvora. Postoji razlika između zemalja u pogledu toga koliko se široko i na koji način se ove sankcije primenjuju. Ponekad se čini da se koriste kao zamena za kaznu zatvora, ali u većini slučajeva one se koriste kao alternative novčanoj kazni. Iskustva u primeni alternativnih sankcija u zemljama članicama Evropske unije ukazuju da se, u većini država u Evropi, ali i van Evrope, sve učestalije izriču prestupnicima. Na to ukazuje i podatak da trenutno u Evropi ima oko 2 miliona zatvorenika a da je oko 3,5 miliona ljudi obuhvaćeno nekim od oblika alternativnih sankcija¹⁷. U Nemačkoj je, u 2008. godini, vanzatrovskim sankcijama obuhvaćeno oko 225 000 prestupnika, a da se u zatvoru nalazilo oko 73 000 lica.¹⁸ Takođe, u Engleskoj i Velsu, u 2010. godini, merama u zajednici obuhvaćeno je 241 500 lica a u zatvorima je bilo oko 84 000 lica lišenih slobode¹⁹. Praksa Evropskih zemalja u primeni vanzatrovskih mera se značajno razlikuje od zemlje do zemlje, što ukazuje da se preporuke i rezolucije Saveta Evrope, u pojedinim zemljama, nepotpuno primenjuju pa tako imamo da se alternativne sankcije najčešće primenjuju u Finskoj, Engleskoj i Velsu, Danskoj, a najmanje u Italiji i Španiji. Prema podacima iz poslednjih godina, godišnje se u proseku, na 100 000 stanovnika, u Finskoj izriču 3885 alternativnih sankcija, u Engleskoj i Velsu 2806, Danskoj 2630, Švedskoj 1268, Nemačkoj 1067, Francuskoj 848, Italiji 370 i Španiji 298. Ovi podaci pokazuju da pojedine članice Evropske unije imaju razvijen sistem alternativnih mera koje se u značajnom obimu izriču prestupnicima i da je intencija o vaninstitucionalnom izricanju sankcija u potpunosti zaživela u praksi. Tu, svakako, prednjače Finska, Engleska i Danska, a da se, neočekivano, u malom obimu ove mere koriste u Španiji, Italiji i Francuskoj, koje imaju dosta razvijen socijalni program prevencije kriminala²⁰.

---

¹⁶ Stevanović, Z. (2012), Ostvarivanje ideje o izgradnji probacijskog sistema u Srbiji, Revija za kriminologiju i krivično pravo, br. 3, Beograd, str. 89-90.

¹⁷ Durnescu, I (2008) 'An exploration of the purposes and outcomes of probation in European jurisdictions' *Probation Journal*, 55, 273-81.

¹⁸ Prema podacima federalnog statističkog zavoda

¹⁹ Prema izveštaju Ministarstva pravde Engleske i Velsa iz 2010. godine

²⁰ Stevanović, Z. & Igrački, J. (2013). Usklađenost primene alternativnih krivičnih sankcija u Srbiji sa Evropskim standardima, Kriminalitet, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str. 301-303.

PRAVCI REFORME SISTEMA IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA U SRBIJI

Ministarstvo pravde Republike Srbije je 2004. godine usvojilo Platformu za Strategiju pravosuđa koja je uključivala i izvesna prioriteta pitanja zatvorskog sistema u Srbiji. Od tada, Ministarstvo pravde je učinilo značajan pomak u sferi reforme zatvorskog sistema i objedinilo ključne izazove i prioriteta akcije u tekstu Strategije za reformu sistema izvršenja zavodskih sankcija. Ovaj dokument, Strategija za reformu sistema izvršenja zavodskih sankcija, koristi dva termina: "sistem za izvršenje zavodskih sankcija" i "zatvorski sistem". Oba ova termina podrazumevaju usmeravanje na zatvorske institucije. Međutim, Strategija u celini je zamišljena u širem kontekstu, u cilju pokrivanja čitavog kaznenog sistema. Dokument Strategije se sastoji iz nekoliko celina, odnosno odeljaka i to:

1. Uloga i značaj Strategije za reformu sistema izvršenja zavodskih sankcija i njena povezanost sa prioritetima Vlade Republike Srbije;
2. Pregled trenutne situacije, glavni izazovi i učinjeni pomaci, kao i ciljevi Uprave za izvršenje zavodskih sankcija koje je predložilo Ministarstvo pravde;
3. Ključni izazovi i prioriteta akcije u prioritetnim oblastima reforme sistema izvršenja zavodskih sankcija.

Ministarstvo pravde Srbije je u Strategiji za reformu sistema izvršenja zavodskih sankcija naznačilo tri zadatka sistema koja su vezana za tri međusobno povezane oblasti ovog sistema: zavodske sankcije, vanzavodske sankcije i period posle otpusta. Sve tri oblasti zajedno doprinose ostvarenju cilja sistema za izvršenje zavodskih sankcija, a to je humano izvršenje sankcije u cilju zaštite građana i smanjenja povrata. U određivanju prioritea reforme postavljena su tri zadatka:

1. Čuvanje svakog osuđenog i pritvorenog lica na bezbedan i siguran način i u humanim uslovima u skladu sa međunarodnim standardima;
2. Promovisanje drugih vrsta sankcija, osim zavodskih za kažnjavanje i prevaspitavanje osuđenih lica i
3. Smanjenje stope povrata po otpustu sa izvršenja sankcija

Reforma izvršnog krivičnog zakonodavstva je integralni deo reforme pravosudnog sistema i policije. U Vladi Republike Srbije postoji svest o značaju ovog pitanja kao jednog od najprioritetnijih u pridruživanju Evropi. Akcionim planom koji se odnose na "uslove u zatvorima" predviđa unapređenje uslova u ustanovama za izvršenje zavodskih sankcija u skladu sa standardima Saveta Evrope, posebno u pogledu vulnerabilnih grupa kao što su maloletni prestupnici i obezbeđivanje daljeg stručnog usavršavanja zaposlenih u sistemu za izvršenje zavodskih sankcija i unapređenje kapaciteta. Poznato je da su penitencijarne institucije najrigidnije i konzervativnije državne institucije i da je veoma teško uvesti novine i promeniti "ustaljen način rada". Otežavajuća okolnost je značajno manji broj zatvorske administracije, posebno uniformisanog i vaspitačkog dela administracije. U tako

"prenapregnutoj situaciji" sa velikim brojem prekovremenih časova rada, nije realno očekivati od zatvorske administracije da ispolje motivaciju za edukacijom i profesionalnim usavršavanjem. Značajno je navesti i mišljenje Zaštitnika građana Srbije koji u svom godišnjem Izveštaju posebno ističe: potrebu celishodnije primene postojećih propisa da bi se unapredilo izvršenje mere pritvora; neophodnost predupređivanja zlostavljanja u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija i izgradnjom normativnih mehanizama kontrole; neophodnost usklađivanja smeštajnih uslova sa važećim propisima i standardima; neophodnost unapređenja postojećih podzakonskih propisa koji se odnose na tretman osuđenih, pre svega radi ostvarivanja intenzivnog aktivnog tretmanskog rada sa osuđenima; funkcionalnog i stimulativnog razvrstavanja i dodele posebnih prava osuđenih; sprovođenja delotvorne pripreme za otpust osuđenih u okviru posebnih otpusnih jedinica; kao i radi efikasnog postpenalnog prihvata koji će omogućiti reintegraciju osuđenih po njihovom otpustu. Zaštitnik građana je u Godišnjem izveštaju za 2014. godinu posebnu pažnju posvetio položaju i pravima štíćenika Vaspitno- popravnog doma u Kruševcu i uslovima u kojima se izvršavaju vaspitne mere. Kao naročít problem zapaženo je otežano ostvarivanje vaspitno-korektivnog rada prema štíćenicima u Odeljenju intenzivnog rada (izdvojena jedinica van kruga Doma opasana visokim zidovima) usled loših smeštajnih uslova, kao i nepostojanja vaspitno-kulturnih sadržaja i nedovoljnog broja vaspitnog osoblja. U oblasti prava lica lišenih slobode za ovaj period, Zaštitnik građana je primio 330 pritužbi, a po sopstvenoj inicijativi istražívao je 4 slučaja. Pomenute 334 pritužbe čine 6.85% od ukupnog broja pritužbi koje je Zaštitnik građana primio u 2014. godini, što je povećanje za 12.46% u odnosu naprethodnu godinu²¹.

Krivični zakonik, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, koji su stupili na snagu 01.01.2006. godine, po prvi put u odnosu na sisteme sankcija, uvode i daju važno mesto vanzavodskim-tzv. alternativnim sankcija. Krivični zakonik uvodi vaninstitucionalne sankcije: kazna rada u javnom interesu, uslovna osuda i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom. Kazna rada u javnom interesu predviđena je i u Zakonu o prekršajima. Uvođenje alternativnih sankcija u naš krivični sistem je u potpunosti u skladu sa savremenim evropskim trendovima u oblasti kaznene politike i potrebom uspostavljanja zajedničkih principa o kaznenoj politici među državama članicama Saveta Evrope. Preduslov za praktičnu primenu alternativnih sankcija bilo je donošenje adekvatne pravne regulative što je u Srbiji učinjeno usvajanjem Krivičnog zakonika čijim članovima 43. i 52. i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija čijim članovima 181,182,183,184 je preciznije uređena njihova primena i izvršenje. Da bi alternativne sankcije mogle da budu na adekvatan način primenjene u sudskoj praksi, neophodni su i odgovarajući organizacioni preduslovi. Zato je Ministarstvo pravde u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji i Kancelarijom Saveta Evrope u Beogradu radilo najpre na izradi, a sada i na sprovođenju Strategije za reformu sistema izvršenja zavodskih sankcija i sprovođenje alternativnih sankcija, čije su glavne tačke: osnivanje Povereničke službe, obuka poverenika i stvaranje uslova za njihov rad, stručno usavršavanje sudija i tužilaca, formiranje koordinacionog tela i stvaranje materijalnih uslova za punu primenu

---

²¹ Redovni Godišnji Izveštaj zaštitnika građana za 2014. godinu

alternativnih sankcija i senzibilizacija javnog mnjenja²². Nakon izmene Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, doneti su i ključni akti koji bliže definišu sprovođenje alternativnih sankcija: (1) Pravilnik o izvršenju uslovne osude sa zaštitnim nadzorom²³ i Pravilnik o izvršenju kazne rada u javnom interesu²⁴.

Trenutno, izvršenje sankcija, izrečenih kao alternativa kazni zatvora, u Srbiji obavlja Poverenička služba. Ona deluje u okviru Odeljenja za tretman i alternativne sankcije pri Upravi za izvršenje zavodskih sankcija Ministarstva pravde. Pravilnici o zaštitnom nadzoru i kazni rada u javnom interesu detaljno regulišu postupanja poverenika u praćenju izvršenja obaveza osuđenog. Ovlašćenja poverenika predviđaju uspostavljanje i održavanje kontakta sa osuđenim, uz poštovanje načela čija je suština ograničenje prava osuđenog samo u meri neophodnoj za postizanje svrhe izrečene kazne. On saraduje sa nadležnim sudom, organom unutrašnjih poslova, poslodavcem i drugim ustanovama, organizacijama i udruženjima, ima pravo da traži podatke i izvrši uvid u službene evidencije i druga dokumenta od značaja za izvršenje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, odnosno za izvršenje rada u javnom interesu. Poverenik je dužan da, po izvršenju kazne, Odeljenju za tretman i alternativne sankcije dostavi dosije izvršenja kazne, a potom Odeljenje za tretman i alternativne sankcije obavesti o izvršenju kazne - dostavlja sudu²⁵. U cilju uspostavljanja Probacijskog sistema u Srbiji, Ministarstvo pravde i državne uprave je pripremio Zakon o probaciji u izvršenju vanzavodskih sankcija i mera kojim se uređuje postupak izvršenja vanzavodskih sankcija i mera izrečenih u krivičnom i prekršajnom postupku koje se izvršavaju u zajednici, propisuje se svrha i sadržaj poslova izvršenja, način izvršenja tih poslova i položaj lica uključenih u probaciju. Poslovi probacije izvršenja su: (1) praćenje izvršenja obaveza prema odluci javnog tužilaštva, kada se u odnosu na osumnjičenog odlaže krivično gonjenje, kao i kada se takve obaveze sprovode u vezi sa zaključenim sporazumom o priznanju krivičnog dela; (2) praćenje izvršenja mere zabrane napuštanja stana, sa ili bez elektronskog nadzora, (u daljem tekstu: kućni pritvor) i mere zabrane prilaženja, sastajanja ili komuniciranja sa određenim licem; (3) organizacija, sprovođenje i praćenje izvršenja kazne rada u javnom interesu i zaštitnog nadzora kod uslovne osude; (4) organizacija, sprovođenje i praćenje izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje (u daljem tekstu: kućni zatvor); (5) nadzor nad uslovno otpuštenim licem; (6) pružanje podrške i pomoći licu posle izvršene kazne zatvora, i (7) drugi poslovi koji su od značaja za obavljanje poslova proveravanja. Probacijske poslove izvršenja obavlja organizaciona jedinica nadležna za tretman i alternativne sankcije u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija pri ministarstvu nadležnom za pravosuđe. Operativna nadležnost za poslove probacije izvršenja nadležna je poverenička kancelarija u organizacionoj jedinici osnovana za područje teritorijalne nadležnosti jednog ili više viših sudova. Mesno je nadležan državni službenik-poverenik iz povereničke kancelarije najbliže

---

²² Manojlović, Z. & Stefanović, I.(2012) Alternativni načini služenje zatvorske kazne u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori, str.7-8.

²³ "Sl. glasnik RS", br. 20/2008.

²⁴ "Sl. glasnik RS", br. 20/2008.

²⁵ Stevanović, Z. & Igrački, J. (2013). Usklađenost primene alternativnih krivičnih sankcija u Srbiji sa Evropskim standardima, Kriminalitet, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, str.301-303

mestu prebivališta odnosno boravišta lica uključenog u probaciju. Poverenik je ovlašćen da prikuplja podatke o licima uključenim u probaciju izvršenja, da izvrši uvid u službenu dokumentaciju nadležnih državnih organa i pravnih lica i da od njih zatraži da mu se dostavi dokumentacija. Uprava vodi evidenciju- matične knjige i dosijei postupanja za lica koja su uključena u probaciju izvršenja.

Što se tiče organizacijskog modela Probacijskog sistema, Ministarstvo pravde se opredelilo da probacijska služba bude u okviru zatvorskog sistema, i taj model poznaje evropska praksa, mada bi mnogo efikasnije, ali i skuplje, bio model po kome bi Probacijska služba bila posebna uprava u sastavu ministarstva. Predloženi model organizacije ima nedostatke koji se ispoljavaju u nemogućnosti kreiranja samostalne politike u organizaciji, tretmanu i proceni rizika koji donose pojedine vaninstitucionalne sankcije, odnosno prestupnici prema kojima treba da se izvršava sankcija ili mera. U poslednjih nekoliko godina, u sudskoj praksi se postepeno prihvataju alternativne sankcije kao oblik društvene reakcije na kriminalitet koji može da da bolje rezultate u prevenciji kriminala i smanjenju recidivizma. Tako je u 2012 godini na alternativne sankcije osuđeno 820 lica a u prvoj polovini 2013. godini izrečeno je 410 vanzatvorskih sankcija. Ministarstvo pravde Republike Srbije potpisalo je ugovore sa 141 privatnom firmom, preduzećima u državnim sektorom, ustanovama kulture i centrima za socijalni rad, u kojima se izvršavaju vaninstitucionalne sankcije²⁶.

Uvođenje alternativnih sankcija, odnosno, probacijskog sistema u krivičnopravni sistem u Srbiji ostvaruje se cilj za humanizacijom izvršenja krivičnih sankcija i smanjenje rizika od recidivizma kroz resocijalizaciju i reintegraciju prestupnika. Uspostavljanjem probacijskog sistema Srbija se pridružuje zemljama sa dugom tradicijom postojanja probacijskog sistema i prihvatanje međunarodnih standarda u prevenciji kriminaliteta. Iskustva zemalja koje imaju razvijen sistem alternativnih sankcija pokazuju da su efekti takve kaznene politike višestruko pozitivni u pogledu smanjenja recidivizma, smanjenju broja zatvorenika i značajnom smanjenju troškova u oblasti izvršenja krivičnih sankcija.

ZAKLJUČAK

Pravo izvršenja krivičnih sankcija je relativno samostalna grana pozitivnog pravnog sistema i deo krivičnog prava koji predstavlja sistem pravnih propisa koji određuju postupak, način i uslove izvršenja izrečenih krivičnih sankcija institucionalnog i vaninstitucionalnog karaktera. Izvršno krivično zakonodavstvo je finalni stadijum njegove primene i pripada penologiji – nauci koja izvršenju krivičnih sankcija pristupa multidisciplinarno. U cilju usaglašavanja ove oblasti sa međunarodnim standardima i otklanjanju značajnih nedostataka u funkcionisanju izvršenja krivičnih sankcija, pristupilo se procesu reformi izvršnog krivičnog zakonodavstva i implementaciji pozitivnih praktičnih rešenja iz uređenih sistema. Nereformisan sistem izvršenja krivičnih sankcija pokazao je značajne nedostatke u ostvarivanju svrhe i ciljeva izrečene i izvršene krivične

---

²⁶ Stevanović, Z. & Igrački, J. (2013). Ibid, str. 301-304.

sankcije. U oceni stepena preventivne funkcije zatvorskog sistema, uglavnom se u prvi plan stavlja stepen ostvarenja opšte i individualne svrha zrečene sankcije u cilju uspešne reintegracije osuđenih u društvo. Poslednjih decenija sve više preovladava stav da institucionalno izvršenje krivičnih sankcija ne utiče, u očekivanom obimu, na prevenciju kriminaliteta- što pokazuje visok stepen recidivizma²⁷ Takvo stanje se može objašnjavati neuspehom resocijalizacijom, dominantnijim uticajem zatvorske negativne neformalne strukture zatvorenika, ali i nemoći zatvora kao institucije da menja obrasce ponašanje prestupnika. Složeno stanje još više se usložava i činjenicom da je "kriminalna infekcija" u zatvoru sve izraženija, formalni sistem je sve slabiji i neefikasan, što dovodi u pitanje ostvarivanje osnovnih funkcija zatvora. Stroga kaznena politika i nesrazmerno korištenje zatvora ne čini ništa za prevenciju kriminaliteta. Jedan od ciljeva reforme je uvođenje vanzatvorskih sankcija i mera, što se u suštini menja pristup kriminalitetu, kriminalcu i njihovom mestu u društvu.

LITERATURA

1. Ignjatović, Đ. (2013). Kuda ide krivično izvršno pravo u Srbiji, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3.
2. Ignjatović, Đ. (2005). *Kriminologija*, Beograd: Službeni Glasnik.
3. Ignjatović, Đ. (2006). *Pravo izvršenja krivičnih sankcija*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
4. Ignjatović, Đ. (2010). Kritička analiza stanja i tendencija u krivičnom izvršnom pravu Srbije, *CRIMEN* (I) 2/2010
5. Senna, J & Siegel, L.(1984). *Introduction to Criminal Justice*, New York, Los Angeles, S. Francisco.
6. Jovašević, D. & Stevanović, Z. (2007). Osnovne karakteristike izvršnog krivičnog prava, *Revija za krivično pravo i kriminologiju*, br. 2.
7. Manojlović, Z. & Stefanović, I. (2012). *Alternativni načini služenje zatvorske kazne u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori*.
8. Petrović, B. & Jovašević, D. (2006). *Izvršno krivično/kazneno pravo*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
9. Simeunović-Patić, B. & Stevanović, Z. (2009). Evropski standardi u izvršenju kazni, U: *Kontrola kriminaliteta i evropski standardi: stanje u Srbiji*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. Stakić, Đ. (1977). Neki problemi evaluacije metoda resocijalizacije, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br.3.
11. Stevanović, Z. & Igrački, J. (2015). *Izvršno krivično pravo u Srbiji: od norme do prakse*.
12. Stojanović, Z. (2011) Preventivna funkcija krivičnog prava, *CRIMEN*(II), br.1.
13. Špadijer-Džidić, Ignjatović, I., Radovanović, D. (1975), Kriterijumi merenja uspešnosti resocijalizacije maloletnih delinkvenata, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

---

²⁷ U Srbiji se kreće između 60 i 65%

14. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, (Sl. glasnik,RS. 55/2014)
15. Zakon o izvršenju vainstitucionalnih sankcija i mera,(Sl. glasnik,RS.55/2014).
16. Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivično pravnoj zaštiti maloletniak, (Sl. glasnik,RS. 55/2014),

REFORMS OF THE ENFORCEMENT LEGISLATION IN SERBIA AND THEIR COMPLIANCE WITH THE INTERNATIONAL STANDARDS

This paper summarises results of the reflection on conducted reforms in the field of enforcement legislation – execution of criminal sanctions, on compliance with the international standards and effects of the social reaction on the change of the offenders' criminal pattern of behaviour. Frequent alterations of the Law on Execution of Criminal Sanctions (1997, 2005, 2009, 2011, 2014) are making important reforms of the system and legal solutions are being aligned with the international standards. Frequent changes lead to lack of interest among the practitioners in the new changes and they often objectively are not able to get familiarised with the new legal solutions. Thus frequent changes of the norms confuses penitentiary administration and prisoners since not all of them are capable of following these changes and implement them in practise. It is not realistic to expect prison guards to be informed on these changes and apply this knowledge to his work. Additionally, since education of the staff is not on a satisfactory level and there is no educational profile of the penal system, it is not realistic to expect total implementation of the new legal solutions. Under such circumstances penitentiary administration resorts to "tried recipe" and uses the experience of the older colleagues or routine work.

Keywords: executive legislation, system reform, crime prevention, prison system, treatment, international standards

ZATVORSKA KAZNA I RESOCIJALIZACIJA -FAKTORI NE/USPJEŠNOSTI-¹

Mr Ljeposava Ilić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Od uvođenja, do danas, zatvorska kazna, prešla je dug razvojni put. Iako su se ideje i koncepcije na kojima je bazirana mjenjale uporedo sa napretkom društva, zatvorska kazna je oduvijek imala za cilj resocijalizaciju prestupnika i njegovu adekvatnu socijalnu reintegraciju. Od sedamdesetih godina prošlog vijeka snažne kritike upućene na račun koncepta resocijalizacije na kojem se bazirala ova sankcija, potkrepljene su činjenicama o neuspjehu izvršenja zatvorske kazne. Porast broja osuđenih lica i visoka stopa recidivizma navela je stručnu javnost ka traganju za najefektivnijim tretmanskim sadržajima koji će dati pozitivne rezultate. U ovom radu, autor se bavi analizom tretmanskih sadržaja i programa, prikazujući rezultate istraživanja koji pokazuju njihovu ne/efektivnost. Sa druge strane, autor posebnu pažnju posvećuje identifikaciji faktora koji negativno utiču na njeno efikasno sprovođenje, kao što su loši uslovi u zatvorskim ustanovama, prekomjernost zatvorske populacije, negativni trendovi u strukturi osuđenih lica, nepostojanje specijalizovanih programa za visoko rizične osuđenike, brojne deprivacije, neadekvatan postpenalni prihvata i dr., ali i faktorima koji pozitivno utiču na njeno efikasno izvršenje, kao što su obrazovni sadržaji.

Ključne riječi: Zatvor, osuđeni, tretman, resocijalizacija, reintegracija.

Izvršenje zatvorske kazne i njena uspješnost, odnosno, primjena tretmana, njegovi sadržaji i efektivnost predstavlja veoma značajnu temu penologa poslednjih decenija. Ideal kome teži izražen kroz redukciju recidivizma, smanjenje stope kriminala i zaštitu društva od počinitelaca krivičnih dela, nije lako ostvariti, zato što su faktori koji utiču na

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

njeno uspješno izvršenje višestruki i vrlo kompleksni. Od društvenog shvatanja svrhe kažnjavanja i izvršenja zatvorske kazne, demografskih, penoloških i kriminoloških karakteristika počinitelja krivičnih dela, procenjenog stepena rizika i potreba, preko tipa ustanove i režima u kojoj se izvršava zatvorska kazna, deprivacija i uticaja neformalnog sistema, vrste i sadržaja tretmana i njegove realizacije, do postpenalnog prihvata i društvene sredine u koju se osuđenik vraća, samo su neki od faktora koji determinišu njen uspješan ili neuspješan ishod.

KRIZA ZATVORA I FAKTORI NE/USPJEŠNOSTI

U teorijskim okvirima se sve češće postavlja pitanje da li zatvori uopšte mogu obavljati ulogu popravljanja i resocijalizacije osuđenih ili oni obavljaju samo ulogu kažnjavanja. Od sedamdesetih godina prošlog vijeka u većini zapadnih zemalja i kod nas na udaru kritike našao se koncept resocijalizacije jer nije dao očekivane rezultate ili drugim riječima, nije u dovoljnoj mjeri uticao na smanjenje stope kriminaliteta i recidivizma. Ipak treba biti oprezan prilikom donošenja oštrog suda o konceptu resocijalizacije, jer neuspjeh koji se pripisuje ovom konceptu, rezultat je i nedosljedne primjene principa resocijalizacije, izostanka dobrih programa postupanja, ali i neadekvatnog sprovođenja u praksi dobrih teorijskih postavki pomenutog koncepta (Ilijić, 2013b). Koncept resocijalizacije, između ostalog, usmeren je i ka aktiviranju i jačanju pozitivnih karakteristika ličnosti, kako bi osuđeno lice po izlasku iz ustanove preuzelo aktivnu društvenu i socijalnu ulogu (Ilijić, 2014b).

Korektivni zatvorski tretman u razvijenim zemljama, podrazumjeva primjenu različitih obrazovnih, radnih i slobodno-vremenskih sadržaja u cilju eliminisanja kriminogenog ponašanja i dobre socijalne reintegracije osuđenih nakon izlaska. Međutim, kriza zatvora u velikom broju zemalja u svijetu otežava sprovođenje tretmanskih sadržaja (Jovanić & Ilijić, 2015a). Savremene zatvore karakteriše **stalni globalni rast zatvorske populacije i velika preopterećenost zatvorskih kapaciteta**.

Na svjetskom nivou, još od 80 tih godina do danas, prisutan je stalni porast broja lica lišenih slobode². Imajući u vidu odnos broja zatvorenih lica u odnosu na ukupnu populaciju određene države, evropske zemlje su se odlikovale relativno niskom stopom zatvaranja. Međutim, posljednjih decenija trend povećanja stope zatvorske populacije uočava se i u Evropi, a Srbija nažalost prati ove negativne trendove.

Nepovoljna kretanja stope zatvaranja u Republici Srbiji su problem koji se može pratiti od 1991. godine, od kada se bilježi stalni porast broja lica lišenih slobode i povećanje stope zatvaranja³, čemu, po mišljenju mnogih stručnjaka iz ove oblasti, najviše doprinosi

---

² i to kako lica zadržanih u prekršajnom postupku, pritvorenih tokom krivičnog postupka, osuđenih na kaznu zatvora u krivičnom i prekršajnom postupku i lica prema kojima su određene mere bezbjednosti povezane sa lišenjem slobode

³ U periodu do 2003. godine broj zatvorenih lica u Republici Srbiji kretao se u ustaljenom okviru između 5.000 i 6.000. Od 2003. godine, godišnja stopa rasta populacije lica lišenih slobode u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija iznosi preko 10%, pa tako danas ukupno povećanje u odnosu na pomenutu godinu premašuje 60%.

izricanje kazni zatvora do šest mjeseci. Drugim riječima, ukupan porast broja lica lišenih slobode posljedica je povećanja broja osuđenih, a prije svega, pritvorenih lica u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, što dovodi do preopterećenosti penalnih institucija, ali dovodi u pitanje i funkcionisanje zatvorskog sistema i mogućnosti optimalnog ostvarivanja prava lica lišenih slobode⁴. Sa druge strane, zbog ograničenih smještajnih kapaciteta zavodskih institucija druga osuđena lica čekaju na izvršenje izrečenih kazni zatvora, čime se obesmišljavaju napori policije i pravosudnih organa za efikasno otkrivanje i suđenje učinocima krivičnih djela i povećava mogućnost da nastupi zastarjelost izvršenja izrečenih kazni. Porast broja lica lišenih slobode i preopterećenost smještajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, posljedice su složenih političkih i ekonomskih procesa koji nikada ne zavise isključivo od kretanja samog kriminaliteta, već od potpuno različitih faktora. (Ilijić, 2012c;2013a).

Povećan broj lica koji se nalaze u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija svakako se nepovoljno odražava i na kvalitet života i rada kako osuđenih tako i zaposlenih lica.

Nedostatak privatnosti, prenatrpanost, kao i nepoštovanje standarda u pogledu veličine prostora po zatvoreniku (sedam metara kvadratnih), loši higijenski uslovi, neadekvatna izolacija i temperatura, po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, predstavljaju uslove u koji kod osuđenih lica izazivaju "osjećanje poniženja i inferiornosti koje vodi padu mentalne i fizičke rezistencije" (Soković, 2008;Ilijić, 2013a). Pomenuti uslovi, s jedne strane, osim što su nehumani i ograničavajući, predstavljaju i nepoštovanje, brojnim međunarodnim deklaracijama i konvencijama, zagarantovanih prava osuđenih lica, a sa druge strane, ograničavaju realizaciju i onako oskudnih tretmanskih sadržaja i aktivnosti. Ovakva situacija u velikoj mjeri ograničava pružanje adekvatnih uslova, realizaciju tretmana i poštovanje prava osjetljivih, ugroženih kategorija osuđenika, kao što su recimo, osuđenici sa invaliditetom (Jovanić & Ilijić 2015b), osuđenici starije životne dobi (Jovanić & Ilijić, 2015c) ili osuđeni koji su zaraženi virusom HIV-a ili hepatitisa (Batrićević, & Ilijić, 2014), ali ograničava i pružanje neophodne zdravstvene njege i zaštite.

Aktuelno stanje u kazneno popravnim zavodima u Srbiji je izuzetno nepovoljno. Ako navedenim problemima dodamo i probleme vezane za nedostatak stručnih kadrova, manjkavost u sprovođenju tretmana i loše materijalne uslove, čije se posljedice odražavaju na sveukupno funkcionisanje zatvorskih sistema, sasvim je očigledno zašto zatvorska kazna ne daje očekivane rezultate, već sve veću stopu recidivizma.

Stopa recidivizma, kao najčešće korišćeni parametar uspješnosti zatvorske kazne, u našoj zemlji se kreće iznad 50%, mada dostupni podaci variraju u zavisnosti od izvora ali i kriterijuma-mjere recidivizma⁵.

Sa druge strane, negativne psihološke posljedice izvršenja zatvorske kazne, posmatrane kroz brojne deprivacije i frustracije, na mikronivou, predstavljaju, još dodatne,

---

⁴ U izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije za 2009. godinu, između ostalog, navedeno da je prenaseljenost u srpskim zatvorima posljedica neefikasne primjene alternativnih sankcija, nedostatka dekriminalizacije nekih lakših krivičnih djela i nepostojanja programa reintegracije.

⁵ Najčešće se u dostupnim podacima ne navodi podatak da li se radi o licima koja su ponovo osuđena (legalni recidivizam) ili o onima koji su opet upućena na izdržavanje zatvorske kazne (penološki recidivizam).

otežavajuće faktore koji stoje na putu uspješnog sprovođenja tretmana i postizanja svrhe zatvorske kazne (Ilijić, 2012a; 2014a). Sajks (Sykes, 1958: 65–77) je tvrdio da zatvorski uslovi doprinose nastanku deprivacija, što uključuje deprivaciju slobode, deprivaciju heteroseksualnih odnosa, materijalnih dobara i usluga, autonomije i sigurnosti, koje autor naziva "mukama robije" (pains of imprisonment). Ove deprivacije nanose bol, predstavljaju teškoće i remete njihov osjećaj lične vrijednosti, samopoštovanja i identiteta.

Deprivacije u različitom intenzitetu doživljavaju osuđenici koji se razlikuju po svojim osnovnim demografskim, sociopsiholoških, kriminološkim i penološkim karakteristikama (Ilijić, 2014a). Od svih modaliteta deprivacija, posebno se izdvaja deprivacija slobode, kod koje postoji najmanji varijabilitet u pogledu intenziteta doživljavanja s obzirom na različite karakteristike osuđenih lica. Deprivaciju slobode podjednako doživljavaju svi osuđenici, bez obzira na starost, zanimanje, bračni status, raniji boravak u zatvoru ili s obzirom na bilo koju drugu karakteristiku po kojoj se razlikuje osuđenička populacija. Jedina karakteristika, odnosno, faktor koji pravi razliku u intenzitetu njenog doživljavanja, jesu očekivanja osuđenika vezana za period nakon isteka kazne i puštanja na slobodu. Svejedno je ko je u zatvoru koliko dugo, zbog čega, posjećuje li ga porodica ili koje zanimanje je imao prije dolaska u zatvor, gubitak slobode teško pada podjednako svim osuđenicima, s jedinom razlikom što je još teže podnose oni koji očekuju da će, nakon isteka kazne, se vratiti u svoju socijalnu sredinu, zaposliti i nastaviti sa normalni životom, ili drugim riječima, životom u skladu sa zakonom i propisanim normama. Gubitak slobode jedino manje pogađa one osuđenike, koji ne prave planove za svoju budućnost i od nje ne očekuju ništa.

Kriza zatvora (Mrvić-Petrović, 2007; Batrićević & Ilijić, 2013) obilježena kao globalni problem, očituje se i kroz negativne trendove u strukturi osuđenih lica.

U izvještaju Uprave za izvršenje zavodskih krivičnih sankcija (2009) negativni trendovi u strukturi osuđenih lica manifestuju se i kroz porast broja osuđenih lica za krivična djela vezana za droge, ali i kroz povećanje broja osuđenih koji su aktivni zavisnici.⁶ Slične podatke potvrđuju i rezultati istraživanja. Naime, do 1997. godine, u kazneno-popravnim zavodu Zabela, broj osuđenih za krivična djela droge bio je relativno mali, a ova grupa krivičnih djela se u ukupnoj strukturi svrstavala u kategoriju zanemarljivog broja, tj. grupu ostalih krivičnih djela, dok su 2011. godine, po učestalosti, krivična djela droge zauzimala su treće mjesto (Ilijić, 2012b). Rapidno povećanje broja osuđenih za krivična djela se nastavljen, a prema poslednjim zvaničnim podacima, u 2013. god. krivična djela zloupotrebe droga su na drugom mjestu.⁷

Rasprostranjenost problema zavisnosti od droga među zatvorenicima u evropskim zatvorima je visoka u odnosu na opštu populaciju (Council of Europe, 2014). Podaci iz studije koja je obuhvatila 15 zemalja EU pokazuju da je između 2% i 56% od zatvorenika prijavilo da konstantno koristi nedozvoljene supstance od dolaska u

---

⁶ Čak 50% lica lišenih slobode imalo je iskustva sa drogama ili su aktivni zavisnici. Detaljnije u: Izveštaj uprave za izvršenje zavodskih krivičnih sankcija, (2009). Ministarstvo pravde Republike Srbije.

⁷ Podaci preuzeti iz: Godišnji Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: www.uiks.gov.rs.

zatvorsku ustanovu (World Health Organizaton, 2014). Postoje očigledene i dobro dokumentovane veze da je mnogo lica osuđeno za posjedovanje i distribuciju droge, ali i da su pod dejstvom supstanci učestalije vršili krivična djela, te da su zbog redovnog plaćanja i snadbjevanja vršili kriminalne akte (European Monitoring Center on Drugs and Drug Addiction, 1997: Ilijić & Jovanić, 2015b).

Srbija u pogledu broja osuđenika koji su zavisnici, nažalost prati negativne svjetske trendove. Prema zvaničnim podacima nadležnih službi 27,5% osuđenih i 12,6% pritvorenih muškaraca sa zavisnici. Podaci o broju osuđenica koje su zavisnice, još je alarmantniji. Iako je procenat ženske zatvorske populacije na niskom nivou, zabrinjava podatak da je 40,5% osuđenica čine zavisnice.⁸

Posebno zabrinjava podatak da u našim ustanovama ne postoje specijalizovani tretmani postupanja, odvikavanja i liječenja ove kategorija osuđenih. Postojanje "odjeljenja bez droge" u dvije zatvorske ustanove, kao i nastavak sa već započetom metadonskom terapijom, predstavlja jedini oblik pomoći i specifičnost u pogledu postupanja sa ovom kategorijom. Potrebe za specijalizovanim tretmanom ove grupe osuđenih, ostaju van praktičnih mogućnosti, pa najčešće, primarni problem zavisnosti, ostaje neriješen i u sjenci sekundarnog problema izvršenja krivičnog djela. Svakako da naša zemlja u pogledu postupanja sa ovom kategorijom osuđenika u velikoj mjeri zaostaje za drugim evropskim državama u kojima se praktikuje kako obavezno testiranje osuđenih na psihoaktivne supstance⁹, tako i realizacija brojnih programa detoksikacije, odvikavanja i savjetovanja.

Visoke stope zatvaranja, sa jedne strane i ograničeni budžeti za funkcionisanje zatvorskih sistema, sa druge strane, usmeravaju pažnju kreatora kaznene politike ka proceni efikasnosti postojećih programa tretmana (Brewster & Sharp, 2002: Jovanić & Ilijić, 2015a). Ulaganje u obrazovanje osuđenih, čini se najisplativijom i najdugoročnijom investicijom koja može da pruži višestruke pozitivne efekte. Imajući u vidu ogromne troškove kriminala, čak i malo smanjenje stope kriminala povezano sa obrazovanjem, važno je sa ekonomskog stanovišta (Lochner & Moretti, 2003).

Danas u penološkoj praksi uvaženo je mišljenje da **obrazovni tretmani** mogu da budu faktor promjene, odnosno, da učešće osuđenika u pomenutim sadržajima doprinosi postizanju pozitivnih promjena u ponašanju, ali i redukciji rizika recidivizma. Neophodnost i važnost sprovođenja obrazovnih sadržaja u zatvorskim uslovima proizilazi iz obrazovnih potreba osuđenika. Rezultati brojnih istraživanja ukazuju da osuđeni imaju nizak nivo osnovnih vještina (Greenberg, Dunleavy & Kunter, 2007), a i niži nivo obrazovanja i daleko ispod prosjeka opšte populacije, pa

---

⁸ Godišnji izveštaj Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije.

⁹ Poređenja radi, u Engleskoj, bar jednom mjesečno u svim zatvorima se vrši testiranje na nasumično odabranom uzorku osuđenika. To predstavlja tek prvi korak ka suočavanju sa ovim problemom i koji pomaže da se stekne uvid u obim i rasprostranjenost zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, nakon čega slijedi određivanje pogodnog programa tretmana, kao što je npr. program detoksikacije, program savjetovanja i podrške, upućivanja u metode i postupke liječenja i dr. Detaljnije u: Blakey, D. (2008). *Disrupting the Supply of Illicity drugs into prisons*, A report for the Director General of National Offender Management Service Available from: <http://www.Justice.gov.uk/docs/blaky-report-disrupting.pdf>

postoji veća vjerovatnoća da će biti nezaposleni, što će uticati na njihovo zdravlje i mogućnost samostalnog stanovanja (Odović, Žunić-Pavlović & Jovanić, 2014; Jovanić & Ilijić, 2015a). Ovaj problem je moguće rješavati kroz učenje u zatvoru, čime se povećava njihova sposobnost da se efikasno izbore sa zahtjevima i izazovima svakodnevnog života i zapošljavanja na slobodi (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). Prema zvaničnim podacima (Ministarstvo pravde Republike Srbije, 2009) u Srbiji 2009. godine, među osuđenim licima je bilo 2,8% potpuno nepismenih, 15,2% sa nepotpunom osnovnom školom, a 26,5% osuđenih imalo je samo završenu osnovnu školu, što sabrano čini 44,5% osuđeničke populacije bez ikakvih kvalifikacija, što bi se u savremenom svijetu moglo svrstati u kategoriju funkcionalno napismenih. Da se situacija na obrazovnom polju nije promjenila govore i poslednji dostupni zvanični podaci (Ministarstvo pravde Republike Srbije, 2014), koji navode da je krajem 2013. godine 1,9% osuđenih bilo nepismeno, sa nedovršenom osnovnom školom 21% osuđenih, a 2,8% sa nedovršenom srednjom školom. Alarmantna činjenica je prisustvo nepismenih u XXI veku (Ilić, & Jovanić, 2011).

Ipak, najubjedljivije dokaze da obrazovanje osuđenih ima pozitivan efekat na ponašanje osuđenih nakon izlaska iz ustanove i socijalnu reintegraciju, pruža sveobuhvatana komparativna studija sprovedena u tri države: Merilendu, Minesoti i Ohaju. Ova studija je proizvela zaključke da obrazovanje osuđenih poboljšava mogućnosti zapošljavanja, smanjuje kriminalno ponašanje i na taj način, smanjuje ukupnu cijenu zločina za zajednicu (Steurer, Smith & Tracy 2001; Chawez & Dawe, 2007). Obrazovni procesi u zatvorskim uslovima imaju mnogo potencijalnih prednosti. Osim što mogu da redukuju kriminalno ponašanje, pruže osnovu za nastavak školovanja po otpuštanju, poboljšaju istoriju zapošljavanja, oni mogu da smanje i nedisciplinu u samoj ustanovi (Gerber & Fritsch, 1995). S toga, podizanje obrazovnog nivoa osuđeničke populacije nije usmjereno samo ka sticanju znanja i veština, već i na postizanje drugih pozitivnih efekata, kao što su podizanje samoaktuelizacije i samorealizacije, razvijanju ekonomskih sposobnosti i poboljšanju socijalnih odnosa, ali i razvoju građanske odgovornosti (Ryan, 1997; Jovanić, 2010).

Naime, iako većina istraživača stopu recidivizma uzima kao mjeru uspješnosti sprovedenih programa u zatvorskim ustanovama, ne treba zaboraviti i druge pozitivne efekte, kao što su npr. promjene u odnosu prema drugima, promjene na nivou stavova kao i pozitivne promjene u pogledu poštovanja discipline u ustanovi, a koji nastaju kao rezultat učešća osuđenih u pomenutim programima (Jovanić, & Ilijić, 2015a).

Navedeni stavovi potvrđeni su istraživanjem koje je sprovedeno u Kazneno popravnom zavodu Sremska Mitrovica. Cilj istraživanja bio je usmjeren ka utvrđivanju podataka o tome da li učešće osuđenih u programima profesionalnog osposobljavanja utiče na redukciju skora rizika recidivizma i postizanje pozitivnih promjena u ponašanju. Ispitanici su ispunjavali kriterijume neophodne za istraživanje u pogledu obrazovnog novoa, tj. postojanja obrazovnih potreba i ne/uključenosti u obrazovne procese, kao i u pogledu kriterijuma dužine izrečene kazne (preko tri godine). Uzorak je podeljen u dvije podgrupe i to: *edukativna grupa (E)*: koju čine ispitanici koji imaju

potrebe za profesionalnim osposobljavanjem i koji su uključeni u proces obuke u zatvoru; i *kontrolna grupa (K)*: koju čine ispitanici koji imaju potrebe, a nisu uključeni u proces obuke u zatvoru. Podaci neophodni za istraživanje prikupljeni su analizom podataka iz Upitnika za procjenu rizika i potreba osuđenih na zatvorsku kaznu preko tri godine, ličnih listova ispitanika i Izvještaja stručnih službi. Iz navedenog Upitnika, prikupljeni su podaci iz svakog od četrnaest odeljaka, ali i podaci o skorima rizika recidivizma. Podaci iz odeljaka kao i skor rizika recidivizma mjereni su prije uključivanja u obrazovni proces i nakon završenog obrazovnog procesa i/ili prilikom reklasifikacije/reviziranja Upitnika.

Promjene u ponašanju posmatrane su kroz analizu odeljaka-ponašanje prema drugima¹⁰. Uticaj obrazovnih procesa posmatran je kroz procenu nivoa rizika od recidivizma i postizanje pozitivnih promena u ponašanju i to:

- Početnim i naknadnim merenjem nivoa rizika osuđenih koji imaju potrebe za profesionalnim osposobljavanjem, a uključeni su u proces obuke;
- Početnim i naknadnim merenjem nivoa rizika recidivizma kod osuđenih koji imaju potrebe za profesionalnim osposobljavanjem, a nisu uključeni u proces (prilikom reklasifikacije ili u slučaju pisanja molbe za uslovni otpust);
- Analizom indikatora pozitivnih promjena u ponašanju nastalih u toku penalne rehabilitacije kod osuđenih sa obrazovnim potrebama.

Kada se uporede rezultati dva mjerenja, prvog i drugog, skor rizika recidivizma u zavisnosti od uključenosti u proces profesionalnog osposobljavanja je promjenjen. Naime, kod ispitanika koji su bili uključeni u proces profesionalnog osposobljavanja, skor rizika recidivizma, na drugom mjerenju je blago opao, u poređenju sa skorom iz prvog merenja (skor I=81,44; skor II=79,51, razlika u skorima aritmetičke sredine je -1,93), dok je kod ispitanika koji nisu bili uključeni u proces profesionalnog osposobljavanja, na drugom mjerenju, skor blago porastao (skor I=98,96; skor II=99,15; razlika u skorima aritmetičke sredine je +0,19). Ovaj značajan podatak, odnosno, pad u skorima rizika recidivizma uključenih u obrazovni proces, odnosno, porast skora rizika recidivizma onih koji nisu bili uključeni, može se interpretirati kao rezultat uključenosti u profesionalno osposobljavanje.

Opravdanost očekivanja da će učesnici osuđenih u procesu profesionalnog osposobljavanja imati pozitivne efekte u pogledu promjena u ponašanju, može se vidjeti kroz naredne rezultate. Jednofaktorskom analizom kovarijanse (gdje su starost i dužina kazne kontrolisani na taj način što su stavljani kao kovarijati) postignutih promjena u ponašanju, utvrđeno je da je srednja vrijednost kod ispitanika koji su učestvovali u obrazovnom procesu (Mean=0,42; St.Dev.=0,543) veća od srednje vrednosti u odnosu na ispitanike koji nisu uključeni u proces obrazovanja (Mean=0,01; St. Dev.=0,479).

Grupa ispitanika koja je bila uključena u profesionalno osposobljavanje ima statistički značajne korelacije ($F=18,23$; $p<0.01$; $\epsilon^2=0,136$) sa postignutim promjenama u ponašanju.

---

¹⁰ Iz koga su dobijeni podaci o odnosu prema drugima, da li ima neprijateljski ili agresivan stav, kakvo je snalaženje u interpersonalnim odnosima, ali i stavove stručnih radnika o promenama koje u ponašanju osuđenih u zavisnosti od ne/učestvovanja u obrazovnim procesima.

Oni osuđeni koji su bili uključeni u proces sticanja stručnih kvalifikacija, češće su dobijali i određene pogodnosti, kao nagradu za zalaganje tokom obuke i radnu angažovanost, za razliku od osuđenih koji nisu bili uključeni u proces sticanja stručnih kvalifikacija, koji su rjeđe nagrađivani zbog svog ponašanja. Statistički značajne korelacije postoje i pogledu navedenih odnosa (nagrađivanosti-ne/uključenosti), a parametri pomenute korelacije su: $p < 0.01$ i $\varepsilon^2 = 0.455$ (Jovanić & Ilijić, 2015a).

Kao opšti zaključak izveden iz prikazanih rezultata jeste da uključivanje osuđenih u obrazovni proces u penalnim ustanovama može imati pozitivan uticaj na efekte penalne rehabilitacije. Osnovna funkcija takve edukacije koja se ogleda u podizanju nivoa znanja, predstavlja ujedno i izraz humanizacije izvršenja zatvorske kazne i nastojanje da se ostvare korektivni efekti na osuđena lica (Jovanić, 2010). Svakako, naknadni završetak ranije propuštenog školovanja ne implicira da oni koji su uključeni u ovaj proces, više neće vršiti krivična djela, jer je recidivizam multikauzalna pojava, već da osuđeno lice povećava svoje mogućnosti za uključivanje u prosocijalne tokove na slobodi (Žunić-Pavlović & Jovanić, 2006). Pozitivni efekti obrazovnih procesa ogledaju se i kroz pozitivne promjene na nivou ponašanja pojedinaca, kroz adekvatnije interpersonalne odnose, bolje prihvatanje tretmana, ali i bolje poštovanje reda i discipline u samoj zatvorskoj ustanovi, što potvrđuju i rezultati sprovedenog istraživanja.

Podatak da se visok procenat osuđenih sa različitim obrazovnim potrebama nalazi na izvršenju kazne, upućuje na neophodnost i važnost sprovođenja obrazovnih sadržaja, na svim nivoima (Jovanić & Ilijić, 2015a). Jedna od prepreka ostvarenja veće efektivnosti edukativnih napora, jeste nedovoljna motivisanost osuđenih za uključivanje u obrazovni proces. Zbog toga, budući napori u sferi realizacije i organizacije obrazovnih sadržaja, treba da sadrže i komponentu koja će uticati na povećanje motivacije za učešće osuđenih u obrazovnim programima, eliminaciju barijera koje im stoje na tom putu, ali i ka podizanju svijesti osuđenih o značaju obrazovanja i sticanju kvalifikacija za rad kako bi ih motivisali za učenje (Odović, Žunić-Pavlović & Jovanić, 2014).

Svakako, da bi postignute pozitivne promjene nastale u toku institucionalnog zatvorskog tretmana imale trajniji karakter, neophodan je i adekvatan i organizovan postpenalni tretman osuđenih koji izlaze iz zatvorske ustanove.

Postinstitucionalni tretman ili postinstitucionalni prihvatač (*staranja*) predstavlja poslednju fazu u procesu izvršenja zatvorske kazne i procesa resocijalizacije i od ključne je važnosti za ponovno uključivanje bivšeg osuđenika u prosocijalne tokove na slobodi (Ilijić & Maljković, 2015).

Otpušteni osuđenik dolaskom na slobodu susreće se s nizom poteškoća materijalne, socijalne pa čak i psihološke prirode. On te probleme, uglavnom, ne može sam savladati i ako nema pomoći društva, vrlo je vjerovatno da će se vratiti na put kriminala.

Bez dovoljno materijalne i socijalne podrške nakon puštanja, kratak ciklus puštanja na slobodu i ponovnog hapšenja, teško može biti prekinut. Ovo se posebno odnosi na zatvorenike koji služe kratke zatvorske kazne, koji nisu u zatvoru dovoljno dugo da budu aktivno uključeni u neki od programa tretmana, a koji najčešće ne podliježu nikakvom

formalnom nadzoru nakon otpuštanja (National Association for the Care and Resettlement of Offenders-*NACRO*, 2000). Rizik za povratništvo se uvećava ukoliko je bivši osuđenik pripadnik neke osjetljive grupe ili ako je pogođen društvenim faktorima kao što su siromaštvo ili beskućništvo. U rješavanju ličnih izazova i problema koji ih čekaju na slobodi često ne nailaze na podršku institucija, užeg i šireg društvenog okruženja (Maljković, 2015).

Potrebne uslove za prihvrat osuđenika u društvenu zajednicu moguće je obezbjediti poduzimanjem niza mjera postpenalne pomoći. Praktični pristup postpenalnom tretmanu u razvijenim zemljama podrazumjeva kordinisanu saradnju penalnih institucija sa službama socijalne zaštite, a novi trendovi podrazumevaju uključivanje i partnerstvo sa nevladinim sektorom i drugim društvenim organizacijama, u cilju osiguranja potrebnih uslova i zadovoljenje potreba bivših osuđenika u cilju uspješne socijalne reintegracije.

Do izmjena krivičnog zakonodavstva u Srbiji 2014. godine, briga o licima otpuštenim iz zatvora je bila povjerena Centrima za socijalni rad. Podrška koja je pružana bivšem osuđeniku nakon izvršenja kazne zatvora uglavnom se svodila na jednokratnu novčanu pomoć i pružanje savjeta o ostvarivanju prava (Vasiljević-Prodanović, 2015).

U Srbiji su u skorije vrijeme napravljeni značajni pomaci na planu postinstitucionalnog prihvata. Oni su za sada najvidljiviji na planu zakonske regulative, a ogledaju se u donošenju niza zakona, prije svega Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (2014), Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mjera (2014), Strategije za razvoj sistema izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji 2013-2020, Strategije za smanjenje preopterećenosti smještajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji u periodu od 2010-2015. godine. Ovakva regulativa može biti dobra osnova za unapređenje prakse izvršenja krivičnih sankcija, ali i postinstitucionalnog prihvata, kao integralne faze tretmana osuđenih lica (Ilijić & Maljković, 2015).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Tragajući za rješenjima problema savremenih zatvorskih sistema, veliki broj istraživača nastoji da ukaže na najadekvatnije načine odgovora na krizu zatvora. Usmjeravanje pažnje ka programima koji daju pozitivne rezultate u praksi, jeste dobar početak, ali ipak nedovoljan uslov za postizanje pozitivnih promjena i uspjeha u izvršenju zatvorske kazne (Ilijić, 2014c). Svakako, samo postojanje određenih programa, opet nije dovoljno. Za njihovu efektivnost, neophodno je da oni budu konstruisani i realizovani na taj način da odgovoraju potrebama svakog pojedinačnog osuđenika, njegovim mogućnostima i željama, uz svakako, adekvatan plan realizacije i obučeno stručno osoblje. Neophodnost sprovođenja specijalizovanih tretmana prozilaži iz sve većeg broja osuđenih koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci, ali i osuđenih koji su počinioci teških krivičnih djela sa elementima nasilja. Strana korektivna praksa bogata je brojnim programima koji su usmjereni i kreirani posebno kao ovoj kategoriji rizičnih prestupnika. Na kraju treba dodati, da uspjeh cjelokupnog tretmana, a posebno edukativnih programa, opet zavisi i od

dobrih mjera postepanalne pomoći, zaštite i podrške osuđenom licu. Samo na ovaj način oblikovan i realizovan tretman u zatvorskoj zajednici, može da dovede do pozitivnih rezultata, promjena u ponašanju i dobre socijalne reintegracije bivših osuđenika. Ulaganje u tretmanske programe i sadržaje je isplativa investicija koja daje dugoročne pozitivne efekte kako u pogledu smanjenje stope recidivizma, tako i u pogledu zaštite društva.

REFERENCE

1. Batrićević, A. & Ilijić, Lj. (2013). Imprisonment in Sweden, Normative Frameworks, Characteristics and Impact on Recidivism. *Journal of Criminalistics and Law*. Vol. XVII. No.2. Pg.135-155.
2. Batrićević, A. & Ilijić, Lj. (2014). Health Care of Prisoners As a Crime Prevention Factor-General Standards and Conditions In Serbia. "*Archibald Reiss Days*". Academy of Criminalistic and Police Studies and German Foundation for International Legal Cooperation. Vol.1. Pg. 441-451.
3. Brewster, D. R, & Sharp, S. (2002). Educational Programs and Recidivism in Oklahoma: Another Look, *The Prison Journal*, Vol. 82. No.3. p.314-334
4. Blakey, D. (2008). *Disrupting the Supply of Illicit drugs into prisons*, A Report for the Director General of National Offender Management Service. Available from:<http://www.justice.gov.uk/docs/blakey-report-disrupting.pdf>
5. Chavez, R. & Dawe, S. (2007). International Research and Trends in Education and training provision in Correctional Settings, (Pg.16-27) In: *Vocational Education and training for Adult prisoners and Offenders in Australia: Research readings*. Edited by Dawe, S. Published by NCVER, Australian Government. Retrived on May, 2, 2014. Available on: www.ncver.edu.au
6. Council of Europe, (2014). *Prison Drug Treatment Systems Overview*. Research Project and Feasibility Study. Available from:www.emcdda.europa.eu/countries.
7. Greenberg, E., Dunleavy, E., & Kutner, M. (2007) *Literacy Behind Bars: Results from the 2003 National Assessment of Adult Literacy Prison Survey (NCES 2007-473)*. U.S. Department of Education, Institute of Education Sciences, National Center for Education Statistics
8. Gerber, J. & Fritsch, E. J. (1995). Adult Academic and Vocational Correctional Education Programs: A Review of Recent Research. *Journal of Offender Rehabilitation*, Vol. 22: 119–142
9. Godišnji Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Dostupno na: www.uiks.gov.rs
10. Hawley, J., Murphy, I. & Souto-Otero, M. (2013). *Prison Education and Training In Europe. Current Stay-of-play and Challenges*. A summary report authored for the European Commission by GHK Consulting. Available on:www.ec.europa.eu
11. Ilić, Z., & Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
12. Ilijić, Lj. (2012a). Osuđeni i deprivacije. U: Kron. L. (Ur.) *Delikti, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*. Str.351-359. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

13. Ilijić, Lj. (2012b). *Demografska, sociopsihološka, kriminološka i penološka svojstva osuđenih kao činioci zatvorskih deprivacija*. Magistarska teza odbranjena na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
14. Ilijić, Lj. (2012c). Stanje u kazneno-popravnim zavodima u Srbiji-problem prekobrojnosti zatorske populacije. *Socijalna misao*. Vol.19.br.74. str.143-152
- Ilijić, Lj. (2013a). Koliko su uslovi izvršenja zatvorske kazne daleko od evropskih standarda. U: Kron. L. i Jugović, A. (Ur.) *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Str.317-325. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
15. Ilijić, Lj. (2013b). Savremene penološke tendencije-o konceptu procjene rizika i potreba. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. Vol. XXXII. Br.1. Str. 167-176.
16. Ilijić, Lj. (2014a). *Osuđeni i deprivacije-uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
17. Ilijić, Lj. (2014b). Obrazovanje i profesionalno osposobljavanje osuđenih lica kao važan faktor redukcije recidivizma. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*. Srpsko udruženje za krivično pravnu teoriju i praksu i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Vol.52. Br.1. Str.121-133.
18. Ilijić, Lj. (2014c). Profesionalno osposobljavanje osuđenih-stanje u Srbiji i praksa u svijetu. U: Kron, L. (Ur.) *Prestup i kazna: de lege lata et lege ferenda*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Str.341-351
19. Ilijić, Lj. & Jovanić, G. (2015b). Prisustvo i upotreba psihoaktivnih supstanci u zatvorima. U: Vejnović, D. (Ur.) *Nauka, društvo, tranzicija*. Zbornik radova povodom 18 godina Evropskog defendologija centra. Međunarodni naučni skup, Banja Luka, 29-30. maj 2015 god. Izdavač: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Vol.2. Str. 582-593.
20. Jovanić, G. & Ilijić, Lj. (2015c). Diskriminacija starih osoba u zatvorskom sistemu. Tematski zbornik naučnog skupa *Pravni sistem i zaštita od diskriminacije*. Pravni fakultet Univerziteta u Prištini-Kosovska Mitrovica. Vol.2. Str.157-167.
21. Ilijić, Lj. & Maljković, M. (2015). Postinstitucionalni tretman osuđenika. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. 34(1)
22. Jovanić, G. & Ilijić, Lj. (2015a). Obrazovne potrebe i edukativni tretman. *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*. Knjiga rezimea sa međunarodnog naučnog skupa. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
23. Jovanić, G. & Ilijić, Lj. (2015b). Položaj invalida u zatvoru. U: Vejnović, D. (Ur.) *Nauka, društvo, tranzicija*. Zbornik radova povodom 18 godina Evropskog defendologija centra. Međunarodni naučni skup, Banja Luka, 29-30. maj 2015.god. Izdavač: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Vol. 2. Str. 540-551
24. Jovanić, G. (2010). Potrebe za tretmanom i njegova realizacija u penitensijarnim uslovima, U: Žunić-Pavlović, V. i Kovačević-Lepojević, M. (Ur.) *Prevenција i tretman poremećaja ponašanja*. Str. 257-276, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

25. Lochner, L. & Morreti, E. (2003). *The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrest and Self-Reports*, Department of Economics, University of Western Ontario. Available on: www.eml.berkeley.edu/~moretti/lm46.pdf
26. Maljković, M. (2015). Diskriminacija u procesu reintegracije osuđenih lica. *Pravni system i zaštita od diskriminacije*. Pravni fakultet Univerziteta u Prištini sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici. Vol. 2. Str. 253-268
27. National Association for the Care and Resettlement of Offenders (NACRO) 2000, *The Forgotten Majority: The Resettlement of Short Term Prisoners*, NACRO, London.
28. Odović, G., Žunić-Pavlović, V., & Jovanić, G. (2014). *Profesionalno osposobljavanje kao faktor rehabilitacije osuđenih lica u ustanovama za izvršenje kazne zatvora*. III International Scientific Conference Special Education and Rehabilitation – Adult Persons with Disabilities. Oktobar, 24-26. 2014.g. Šabac, Str.353-366
29. Sykes, G. (1958). *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. New Jersey: Princeton University Press
30. Soković, S. (2008). *Izvršenje krivični sankcija*, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu i javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd
31. *Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji u periodu od 2010. do 2015. godine*, Službeni glasnik RS, br. 53/2010.
32. Vasiljević-Prodanović, D. (2015). Postpenalna pomoć: Karika koja nedostaje. *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*. Knjiga rezimea. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Str.62-65. Beograd.
33. World Health Organization, (2014). Regional Office for Europe. Health Topics, Data and statistics. Available from:www.euro.who.int.
34. Žunić-Pavlović, V. & Jovanić, G. (2006). Savremene forme obrazovanja odraslih osuđenih lica. *Beogradska defektološka škola*. Vol. XII, Br.3. str.143-152.

PRISON SENTENCE AND RESOCIALISATION -FACTORS OF NON/EFFECTIVENESS-

Since the introduction, to this day, a prison sentence, has come a long development time. Although the ideas and concepts on which is based transmission with the progress of society, imprisonment has always aimed at re-socialization of offenders and their adequate social reintegration. From the seventies strong criticisms of the concept of re-socialization based on which these sanctions are supported by facts about the failure of the execution of prison sentences. The increase in the number of prisoners and a high rate of recidivism led the professional community to the quest for the most effective treatment facilities which will give a positive results in practice. In this paper, the author deals with in the analysis of treatment facilities and programs, presenting research results that show their non/effectiveness. On the other hand, the author pays particular attention to the identification of factors that

negatively affect its efficient implementation, such as the poor conditions in prisons, overcrowding of the prison population, the negative trends in the structure of prisoners, the lack of specialized programs for high-risk convicts, many of deprivations, inadequate post-penal acceptance et al., as well as factors that have a positive impact on its effective enforcement, such as educational facilities

Keywords: prison, convicted, treatment, re-socialization and reintegration.

PRAVA DETETA I REFORMA MALOLETNIČKOG PRAVOSUĐA U REPUBLICI SRBIJI¹

Dr Ivana Stevanović

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Okvir za odnose Evropske unije prema zaštiti i promociji prava deteta u zemljama koje nisu članice posebno je definisan EU Smernicama za promociju i zaštitu prava deteta i od velikog su značaja u procesu pridruživanja zemalja kandidata. Usvajanjem EU Agende za prava deteta 2011. godine usvaja se na nivou Evropske unije i novi koncept "pravosuđa po meri deteta". Imajući u vidu da se u Republici Srbiji poslednjih godina inteziviraju naponi na usaglašavanju sistema maloletničkog pravosuđa sa novo-ustanovljenim evropskim standardima, pre svega, sa Preporukom Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere i Smernicama Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, autorka u radu posebno ukazuje na buduće pravce reforme, posmatrano kroz prizmu Nacrta Akcionog plana za Poglavlje 23 u delu koji se odnosi na ostvarivanje prava deteta, odnosno novih zakonskih rešenja koja se očekuju u ovoj oblasti.

U radu se posebno insistira na činjenici da su maloletničko krivično i prekršajno zakonodavstvo u Republici Srbiji, kao deo jedinstvenog pravnog sistema, najpodložniji promenama s ciljem njegovog unapređenja, a radi pružanja adekvatnih odgovora na kriminalitet maloletnika za koje svaka država, u smislu postojanja odgovarajuće reakcije, ima poseban interes. Zapaža se neophodnost usaglašavanja i povezivanja krivičnogpravnog i prekršajnogpravnog sistema s ciljem njihovog uobličavanja u jedinstveni sistem reagovanja u odnosu na maloletnički kriminalitet. S tim u vezi autorka daje prikaz očekivanih promena koje će biti sadržane u novom Zakonu o

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

maloletnim učiniocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku.

Ključne reči: prava deteta, "pravosuđe po meri deteta", krivično i prekršajno zakonodavstvo, usaglašavanje.

UVODNE NAPOMENE

"Pravosuđe (pravda) po meri deteta"² označava pravosudni sistem koji jemči poštovanje i delotvorno sprovođenje svih prava deteta na najvišem mogućem nivou, ... To je pre svega pravosuđe koje je dostupno, primereno uzrastu, efikasno, prilagođeno potrebama i pravima deteta i usredsređeno na te potrebe i prava, uz poštovanje prava deteta, uključujući pravo na postupak u skladu sa zakonom, pravo da učestvuje u postupku i da razume postupak, na poštovanje privatnog i porodičnog života i na integritet i dostojanstvo. "Pravosuđe (pravda) po meri deteta" predstavlja neophodan korak u ostvarivanju, unapređenju i zaštiti prava deteta. Ostvarivanje "pravosuđa (pravde) po meri deteta podrazumeva pravosuđe prilagođeno na način da bude primerenije detetu i efikasne postupke dostupne deci uz obezbeđenje neophodne nezavisne pravne reprezentacije. Na ovaj način se omogućava deci da, kada dođu u kontakt sa pravosudnim i upravnim sistemom, bilo kao svedoci, žrtve (oštećeni) ili kao učinioci krivičnih dela, tužioci i podnosioci pritužbi u građanskim, upravnim postupcima i postupcima pred nezavisnim organima, budu u mogućnosti da na adekvatan način zaštite svoja prava i interese. Poštovanje ovog principa je u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta*,³ *Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*,⁴ *Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima*⁵ kao i sa brojnim međunarodnim dokumentima, a posebno Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (*Pekinska pravila*),⁶ Pravilima Ujedinjenih nacija o zaštiti maloletnika lišenih slobode,⁷ Smernicama Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (*Rijadske smernice*),⁸ Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija za mere alternativne

---

² Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.

³ *Konvencija o pravima deteta*, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.

⁴ *Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta* ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02).

⁵ *Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta* ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02).

⁶ Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (*Pekinska pravila*) usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/33 od 29. novembra 1985. godine (A/Rezol/40/33, 29. novembar 1985).

⁷ Pravila o zaštiti maloletnika lišenih slobode, usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/113 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/113, 14. decembar 1990).

⁸ Smernice za prevenciju maloletničke delinkvencije (*Rijadske smernice*) usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990).

institucionalnom tretmanu (*Tokijska pravila*),⁹ Preporukom CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere,¹⁰ kao i Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojenim 2010. godine. Takođe, u odnosu na pitanje sudske zaštite prava, Komitet za prava deteta u Opštem Komentaru broj 5: Opšte mere za sprovođenje Konvencije o pravima deteta¹¹ (u daljem tekstu: *Opšti komentar* br. 5), ukazuje na važnost postojanja efikasnih pravnih sredstava u slučaju povrede prava, a posebno efikasnih postupaka koji su dostupni deci i njihovim predstavnicima kao što su informacije, saveti, zastupanje dece, uključujući pomoć kada dete niko ne zastupa, i pristup nezavisnim žalbenim postupcima i sudovima uz neophodnu pravnu i drugu pomoć. U slučaju da se utvrdi povreda prava, *Opšti Komentar* broj 5. ukazuje da treba da postoji odgovarajuća reparacija, uključujući odštetu i, ako je potrebno, mere kojima se obezbeđuje fizički i psihički oporavak, rehabilitacija i reintegracija. Komitet za prava deteta, želeći posebno da ohrabri države ugovornice da usvoje i sprovede sveobuhvatnu politiku maloletničkog pravosuđa za sprečavanje i tretiranje maloletničke delinkvencije na bazi i u skladu sa *Konvencijom o pravima deteta* doneo je i *Opšti Komentar broj 10: "Prava dece u maloletničkom pravosuđu"* (u daljem tekstu: *Opšti komentar* br. 10).¹² Ciljevi donošenja *Opšteg komentara* broj 10 ogledaju se u: davanju smernica i preporuka državama članicama u pogledu sadržaja sveobuhvatne politike u oblasti maloletničkog pravosuđa, sa posebnim naglaskom na prevenciju maloletničke delinkvencije, uvođenju alternativnih mera koje obezbeđuju da se pitanje maloletničke delinkvencije rešava bez primene sudskog postupka, kao i prilikom tumačenja i primene svih ostalih odredbi sadržanih u članovima 37 i 40 *Konvencije o pravima deteta*, kao i u podsticanju država da u svoje nacionalne sisteme maloletničkog pravosuđa uključe novousvojene međunarodne standarde (Vučković Šahović, Doek, Zermatten, 2012: 303-309). Komitet za prava deteta priznaje da je očuvanje javne bezbednosti legitiman cilj pravosudnog sistema. Međutim, Komitet je mišljenja da se ovaj cilj može na najbolji način ostvariti punim poštovanjem i primenom vodećih i sveobuhvatnih principa maloletničkog pravosuđa sadržanih u *Konvenciji o pravima deteta* utvrđujući u *Opštem Komentaru* broj 10 set osnovnih principa za postupanje koje treba prilagoditi deci u sukobu sa zakonom:

- *Postupanje na način koji uvažava osećanje dostojanstva i vrednosti deteta* (Ovaj princip se oslanja na osnovno ljudsko pravo navedenu u članu 1. *Osnovne deklaracije o ljudskim pravima*, koji kaže da je svako ljudsko biće rođeno slobodno i jednako u dostojanstvu i pravima. Ovo pravo na dostojanstvo i vrednost, stečeno rođenjem, mora biti poštovano i zaštićeno tokom čitavog procesa postupanja sa decom, od

---

⁹ Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/100 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/110, 14. decembar 1990).

¹⁰ Preporuka CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere, usvojena od strane Komiteta ministara Saveta Evrope 5. novembra 2008. godine na 1040-toj sednici zamenika ministara.

¹¹ Opšte mere za sprovođenje Konvencije o pravima deteta, usvojen od Komiteta za prava deteta CRC/GC/2003/5 od 03. oktobra 2003. godine (CRC/GC/2003/5, 03. oktobar 2003).

¹² *Opšti Komentar* broj 10: "Prava dece u maloletničkom pravosuđu", usvojen od Komiteta za prava deteta 25. aprila 2007. godine na 44 sednici (CRC/C/GC/10).

prvog kontakta sa organima za primenu zakona pa sve do sprovođenje svih mera za postupanje sa detetom);

- *Postupanje koje kod deteta jača poštovanje prava čoveka i sloboda drugih* (U okviru sistema maloletničkog pravosuđa, postupanje sa decom i njihovo vaspitanje treba da bude usmereno na razvoj poštovanja ljudskih prava i sloboda, kao i poštovanje i primenu garancija za pošteno suđenje o čemu govori član 40 (2) *Konvencije o pravima deteta* (Paragraf 40-67. *Opšteg Komentar broj 10*). Komitet posebno postavlja pitanje: "Da li je moguće da ako glavni akteri u maloletničkom pravosuđu, kao što su policajci, tužilaštvo, sudije i socijalni radnici u potpunosti ne poštuju i štite ove garancije, kako se može očekivati da će deca, imajući tako loše primere, poštovati prava čoveka i osnovne slobode drugih?");
- *Postupanje koje vodi računa o uzrastu deteta i podstiče njegovu reintegraciju, kao i preuzimanje konstruktivne uloge u društvu* (Ovaj princip se mora primenjivati, pratiti i poštovati u toku celokupnog procesa postupanja sa detetom, od prvog kontakta sa organima za zaštitu zakona do primene svih mera za postupanje sa detetom. To zahteva da svi profesionalci u sistemu maloletničkog pravosuđa treba da poseduju znanja o razvoju deteta, o dinamici stalnog razvoja dece, šta je to odgovara njihovoj dobrobiti);
- *Poštovanje dostojanstva deteta zahteva da svi oblici nasilja u postupanju sa decom u sukobu sa zakonom moraju biti zabranjeni i sprečeni* (Na navedenom Komitet za prava deteta posebno insistira imajući u vidu da izveštaji koji stižu Komitetu pokazuju da nasilja ima u svim fazama postupka maloletničkog pravosuđa, od prvog kontakta sa policijom, tokom pritvora u prekrivičnom postupku i tokom boravka i tretmana u drugim objektima za decu lišenu slobode. Komitet zahteva od zemalja članica da preduzmu efikasne mere na sprečavanju ovakvog nasilja).

Prilagođavanje pravosuđa da bude primerenije deci u Evropi deo je Agende Evropske unije o pravima deteta¹³ i predstavlja jedan od najvažnijih standarda u oblasti prava deteta. Uvažavanje osnovna načela "pravosuđa (pravde) po meri deteta" podrazumeva primenu osnovnih principa (*Smernice Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta – III Osnovna načela – od A. do E*):

- *Principa participacije* (Pravo je svakog deteta da budu obavešteno o svojim pravima, da mu se ukaže na odgovarajuće puteve koji su mu obezbeđeni radi pristupa pravosuđu i da bude konsultovano i saslušano u postupcima u kojima učestvuje ili koji utiču na njega. Decu treba smatrati punim nosiocima prava i tako treba postupati prema njima).
- Uvažavanje *najboljih interesa* deteta (Prilikom procene najboljih interesa dece koja su u postupak uključena ili dece na koju to utiče, važno je uzeti u obzir: njihove stavove i mišljenja; sva druga prava deteta, kao što je pravo na dostojanstvo, slobodu i ravnopravno postupanje treba u svakom trenutku da budu poštovana; svi nadležni

---

¹³ Agenda Evropske unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, (52011DC0060, 15. februar 2011. godine).

organi vlasti treba da usvoje sveobuhvatan pristup kako bi na odgovarajući način uzeli u obzir sve interese o kojima se tu radi, uključujući psihološko i fizičko blagostanje i pravne, socijalne i ekonomske interese deteta);

- Poštovanje njihovog *dostojanstva* (Prema deci treba postupati s pažnjom, osećajno, pravično i s poštovanjem sve dok traje postupak ili rasprava o predmetu, a posebnu pažnju treba posvećivati njihovom ličnom položaju, blagostanju i konkretnim potrebama, uz puno poštovanje njihovog fizičkog i psihičkog integriteta. Na taj način treba postupati prema deci bez obzira na to kako su došla u dodir sa sudskim ili vansudskim postupkom ili kakvom drugom intervencijom, i bez obzira na njihov pravni status i svojstvo u bilo kom postupku ili predmetu. Deca ne smeju biti podvrgnuta mučenju ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju;
- *Zaštitu od diskriminacije* (Prava deteta treba da se obezbeđuju bez ikakve diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože ili etničko poreklo, uzrast, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, socioekonomsko poreklo, status roditelja (jednog ili oba), veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje, rodni identitet ili drugi status);
- *Vladavinu prava* (Načelo vladavine prava treba da bude primenjeno na svu decu, u potpunosti, isto onako kao i na odrasle. Elementi valjanog (pravosudnog) postupka, kao što su načela zakonitosti i srazmernosti, pretpostavka nevinosti, pravo na pravično suđenje, pravo na pravni savet, pravo na pristup sudu i pravo na žalbu, treba da budu zajemčeni deci na isti način na koji su zajemčeni odraslima i ne smeju biti umanjeni ili uskraćeni pod izgovorom najboljih interesa deteta. To važi za sve sudske i vansudske i upravne postupke. Deca treba da imaju pravo pristupa odgovarajućim nezavisnim i delotvornim mehanizmima za ulaganje žalbe).

Uzimajući u obzir navedeno na ovom mestu želimo posebno da ukažemo i na značaj dokumenta koji je usvojen od strane Komiteta ministara Saveta Evrope pod nazivom: *Evropska pravila za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere* (Preporuka CM/REC (2008)11) kojim su svim državama članicama Saveta Evrope date smernice za dalji razvoj nacionalnih sistema za postupanje sa decom u sukobu sa zakonom, uključujući i situacije kada se maloletnici pojavljuju kao učinioci prekršaja, a kojima su izrečene "sankcije ili mere". U tom smislu važno je uvek imati na umu da se:

- Sa maloletnim učiniocima kojima su izrečene sankcije ili mere postupa uz poštovanje njihovih ljudskih prava;
- Sankcije i mere koje se mogu izreći maloletnicima, kao i način njihovog izvršenja isključivo mora utvrditi zakonom i zasnovati na načelima socijalne integracije i obrazovanja i prevencije vršenja prekršaja i krivičnih dela u budućnosti;
- Sankcije i mere izriču isključivo od strane suda ili se, ukoliko ih izriče drugi zakonom određeni organ, bez odlaganja podvrgavaju sudskom preispitivanju;
- Donja granica za izricanje sankcija ili mera kao posledica izvršenja prekršaja ili krivičnog dela ne sme biti postavljena suviše nisko i mora biti propisana zakonom;

- Izricanje i izvršenje sankcija ili mera je zasnovano na najboljim interesima maloletnih učinilaca i ograničeno težinom izvršenog prekršaja i krivičnog dela (načelo srazmernosti), pri čemu se vodi računa o uzrastu maloletnika, fizičkom i psihičkom zdravlju, razvoju, sposobnosti i ličnim okolnostima (načelo individualizacije), koji se, kada je potrebno, utvrđuju na osnovu odgovarajućih psiholoških, psihijatrijskih ili socijalnih izvještaja;
- U cilju prilagođavanja izvršenja sankcija i mera posebnim okolnostima svakog slučaja, organi koji su odgovorni za izvršenje treba da imaju dovoljno široko diskreciono ovlašćenje, koje ne sme voditi ozbiljnoj nejednakosti u postupanju;
- Sankcijama ili merama se ne smeju ponižavati ili omalovažavati maloletnici kojima su izrečene;
- Sankcije ili mere ne smeju izvršavati na način kojim se naglašava njihov prinudni karakter ili koji predstavlja neopravdan rizik od fizičke ili psihičke povrede;
- Sankcije ili mere izvršavaju bez neopravdanog odlaganja i to samo u meri i za vreme koje je striktno određeno i neophodno za intervenciju (načelo minimalne intervencije);
- Lišenje slobode maloletnika izriče isključivo kao krajnja mjera, koja se izvršava u najkraćem mogućem periodu. Posebni napori se moraju preduzeti kako bi se izbeglo određivanje pritvora;
- Sankcije i mere izriču i izvršavaju bez diskriminacije po bilo kom osnovu, poput pola, rase, boje, jezika, religije, seksualne orijentacije, političkog i drugog mišljenja, nacionalnog i socijalnog porijekla, veze sa nekom nacionalnom manjinom, imovine, rođenja ili drugog statusa (načelo zabrane diskriminacije);
- Posredovanje i druge restorativne mere podstiču u svim fazama postupanja sa maloletnicima;
- Maloletnicima mora zakonom garantovati pravna sigurnost (načelo vladavine prava) koja podrazumeva da maloletnici ne smeju imati manje prava i garancije od onih koje imaju punoletni izvršioc i u skladu sa opštim pravilima krivičnog postupka;
- Svaki pravosudni sistem koji postupa sa maloletnicima mora normirati na način koji posvećuje dužnu pažnju pravima i obavezama roditelja i zakonskih zastupnika i uključuje ih, u meri u kojoj je to moguće, u postupak i izvršenje sankcija i mera, izuzev ako ovo nije u najboljem interesu maloletnika. Kad učinilac postane punoletan, učešće roditelja i zakonskih staratelja nije obavezno. Članovi maloletnikove šire porodice i zajednice takođe mogu imati veze sa postupkom onda kada je to primereno;
- U okviru svakog pravosudnog sistem koji postupa sa maloletnicima mora slediti multidisciplinarni i multisektorski pristup koji mora biti integrisan sa širim socijalnim inicijativama za maloletnike, kako bi se osigurao holistički pristup i kontinuitet brige za maloletnika (načela uključivanja zajednice i kontinuirane brige);
- Pravo maloletnika na privatnost mora u potpunosti poštovati u svim fazama postupka. Zabranjeno je otkrivanje informacija o identitetu maloletnika i davanje

poverljivih informacija o njima i njihovim porodicama svakom licu koje nije zakonom ovlašćeno da ih prima;

- Onda kad je to primereno, uspostavi mogućnost da se prema mladim punoletnim učiniocima postupa na način kao i prema maloletnicima;
- Svo osoblje koje radi sa maloletnicima zapošljava, obučava i ima uslove rada koji im omogućavaju da pruže odgovarajući standard brige, kako bi zadovoljili posebne potrebe maloletnika i služili kao pozitivan uzor;
- Obezbedi dovoljno resursa i broj osoblja kako bi se osiguralo da intervencije u život maloletnika ima smisla. Nedostatak sredstava ne sme nikada biti opravdanje za kršenje ljudskih prava maloljetnika;
- Izvršenje svake sankcije i mere mora podvrgnuti redovnoj vladinoj inspekciji i nezavisnom nadgledanju.

REFORMA SISTEMA MALOLETNIČKOG KAZNENOG PRAVA U REPUBLICI SRBIJI

U Republici Srbiji poslednjih godina intenzivirani su naponi na reformi sistema maloletničkog kaznenog prava i njegovo dalje usklađivanju sa novo-ustanovljenim evropskim standardima, odnosno razumevanju maloletničkog kriminaliteta, njegovih uzroka i posledica, a uvažavajući i rezultate istraživanja "otpornosti" koja su ukazala na činjenicu da se pojedinci uspešno razvijaju uprkos rizicima i nedaćama, prevashodno preko protektivnih faktora koji jačaju otpornost i koji se mogu naći u individualnim karakteristikama pojedinaca, porodici, školi i širem okruženju (Stevanović, Pavićević: 2015, str. 294-300). Razvoj navedenog sociološkog koncepta od velikog je značaja i za bolje prepoznavanje deteta kao subjekta pravne zaštite i nosioca prava na zastitu. Navedeno je zahtevalo i ustanovljavanje novog pravosudnog modela u zaštiti njihovih prava poznatog kao: "pravosuđe po meri deteta."

U ovom trenutku Srbija se nalazi i u središtu procesa realizacije sveobuhvatnih reformi unutar sistema pravosuđa, uključujući tu i sistem maloletničkog pravosuđa. Akcenat je prevashodno stavljen na Poglavlja 23 i 24 u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Maja 2014. godine Evropska komisija objavila je i: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava¹⁴ i Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost,¹⁵ a nakon održanih eksplanatornih i bilateralnih sastanaka tokom 2013. godine sa predstavnicima ovlašćenih organa Republike Srbije. Ova dva poglavlja razmatrana su u ranoj fazi pregovora kako bi se omogućio maksimalni period koji je potreban za izmenu postojećeg zakonodavnog okvira i usvajanje novih zakonskih rešenja, uspostavljanje institucija i

---

¹⁴ Evropska komisija: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EUMD45/14, u http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf

¹⁵ Evropska komisija: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EU MD 46/14, u http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening-report-chapter-24-serbia.pdf

praćenje implementacije. Navedeni *Izveštaji* sadrže značajne preporuke koje se odnose i na oblast unapređivanja primene prava deteta u sistemu maloletničkog pravosuđa.

Tako se u Izveštaju o skriningu za Poglavlje 23, pored ostalog, konstatuje da je u oblasti prava deteta uspostavljen u velikoj meri dobar zakonodavni okvir, ali se ističe problem implementacije postojećih zakona. U oblasti maloletničkog pravosuđa istaknuta je važnost unapređenja pritvorskih jedinica u skladu sa međunarodnim standardima, kao i važnost unapređenja i uspostavljanja posebnih programa koji su prilagođeni deci i mladima. Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 ističe i neophodnost unapređenja koordinacije i nadzora u oblasti ostvarivanja prava deteta i posebno ističe značaj unapređenja rada Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije i obezbeđenja odgovarajućih resursa kako bi Savet za prava deteta efikasno obavljao svoje nadležnosti i pratio sprovođenje akcionih planova i strategija koji su usvojeni u oblasti prava deteta. Kao jedan od prepoznatih problema u ostvarivanju prava deteta ističe se i veoma nizak nivo svesti dece i mladih o njihovim pravima kao i o donetim zakonima koji su relevantni u oblasti prava deteta.

Nakon objavljivanja Izveštaja o skriningu Evropske komisije, Pregovaračka grupa Republike Srbije za Poglavlje 23 pripremila je Nacrt Akcionog plana¹⁶ koji u tački 3.6 sadrži poseban deo koji se odnosi na unapređenje prava deteta i u sistemu maloletničkog pravosuđa. Akcionim planom definiše se niz aktivnosti sa ciljem unapređenja zaštite i ostvarivanja prava dece kroz jačanje relevantnih institucija, unapređenje saradnje između pravosuđa i socijalnog sektora kao i obezbeđenje pune primene legislative relevantne za sistem maloletničkog pravosuđu u skladu sa standardima Evropske unije. U odnosu na obezbeđenje pune primene legislative o maloletničkom pravosuđu u skladu sa standardima Evropske unije u 2015. godini predviđene su i aktivnosti koje se odnose na unapređenje zakonodavstva i to u smislu usvajanja novog *Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku*, podršku radu Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, unapređenje primene vaspitnih naloga, jačanje kapaciteta profesionalaca, definisanje smernica za saslušanje dece u krivičnim postupcima radi sprečavanja sekundarne viktimizacije, unapređenje tretmana za maloletnike, unapređenje zaštite dece u građanskim sudskim postupcima i unapređenje evidencije o poštovanju najboljeg interesa deteta u sudovima. Akcionim planom je predviđeno i osnivanje odeljenja i izgradnja smeštajnih kapaciteta za izvršenje mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi koja se izriče maloletnim učinocima krivičnih dela.

Reforma maloletničkog krivičnog prava

Ideja da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći može uticati na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnih učinioaca krivičnih dela, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvo predstavlja važeći ali i budući koncept o aktivnom

---

¹⁶ Ministarstvo pravde RS, Treći nacrt Akcionog plana za poglavlje 23 u: <http://www.mpravde.gov.rs/tekst/7715/treći-nacrt-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>

učešću maloletnika, a sve to radi izgradnje novih standarda ponašanja i (re)integracije u društvo. U osnovi zahtevi i zabrane propisani posebnom obavezom kao posebnom krivičnom sankcijom, odnosno vaspitnim nalogima kao vrstom para-sankcije, predstavljaju u suštini prepoznate potrebe maloletnika i načine da ih kroz izvršenje krivične sankcije, odnosno primene vaspitnog naloga, sam maloletnik na najcelishodniji način zadovolji i time unapredi svoje funkcionisanje, smanjujući istovremeno rizik od ponovnog vršenja krivičnih dela. Izvršenje posebne obaveze, samostalno ili u kumulaciji uz neku od vaspitnih meru pojačanog nazora, odnosno primena vaspitnog naloga, zahteva saradnju suda, organa starateljstva, tužilaštva ali i samog maloletnika i njegovih roditelja. Što se tiče samog prepoznavanja potreba maloletnika, pored njega samog i njegovih roditelja, najznačajniju ulogu ima organa starateljstva. Procena organa starateljstva nije usmerena samo na maloletnika već na povezani sistem maloletnik – porodica - socijalna sredina (u užem i širem smislu). Organ starateljstva ovakvu procenu vrši za svako maloletno lice, koje po bilo kom osnovu ulazi u evidenciju centra za socijalni rad i u osnovi, nema sankcione mehanizme da maloletnika privoli da prihvati predloženo. Sud naravno takve mehanizme ima, ali u osnovi uspešnost primene bilo kog oblika posebne obaveze prvenstveno zavisi od spremnosti maloletnika da prihvati odgovornost jer u suprotnom sudu stoji na raspolaganju jedino mogućnost da jednu ili više posebnih obaveza zameni nekom drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom merom. (Stevanović, 2012: str. 52-53).

Sa druge strane kada govorimo o primeni vaspitnih naloga oni predstavljaju procesnu mogućnost koja stoji na raspolaganju tužiocu za maloletnike u predistražnom postupku, odnosno na predlog tužioca za maloletnike sudiji za maloletnike u pripremnom postupku, uz pristanak maloletnika i saglasnost njegovih zakonskih zastupnika i uz poštovanje objektivnog uslova da je maloletnik učinio krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (Škulić: 2011, str. 181-183). Imajući u vidu navedeno možemo zaključiti da su vaspitni nalozi "instrument na osnovu koga je *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*)¹⁷ uneo u naše maloletničko krivično pravo diverzioni model reagovanja na kriminalitet maloletnika", model kojim se omogućava skretanje sa klasičnog krivičnog postupka (Radulović: 2010, str. 79).

Mišljenja smo da će navedeni koncept u budućim reformama maloletničkog krivičnog prava biti dalje proširivan, kako širenjem lepeze vaspitnih naloga koje je moguće izreći, tako i davanjem svih procesnih mogućnosti za proširenje ovlašćenih lica za njihovu primenu, prevashodno u predistražnoj fazi krivičnog postupka prema maloletnim učiniocima kerivičnih dela od strane tužioca za maloletnike (Stevanović (1): 2015, str. 658-660). Navedeno potvrđuju i nova rešenja sadržana u radnoj verziji novog *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku*. Pored širenja lepeze vaspitnih naloga (novim rešenjem je predviđeno njih sedam: 1) poravnanje sa oštećenim kako bi se izmirenjem maloletnika sa oštećenim, naknadom

---

¹⁷ *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, "Službeni glasnik RS", br. 85/2005

štete, radom maloletnika ili na drugi način u celini ili delimično otklonile posledice krivičnog dela; 2) redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao; 3) obavljanje, bez naknade poslova socialnog, humanitarnog, komunalnog ili ekološkog sadržaja, 4) pohađanje kurseva, ili priprema i polaganje ispita kojima se proverava određeno znanje; 5) uključivanje u određene sportske aktivnosti; 6) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zloupotrebe alkoholnih pića ili upotrebe zabranjenih psioaktivnih kontrolisanih supstanci; 7) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, savetovalištu ili drugoj ovlašćenoj organizaciji) širi se mogućnost za primenu oportuniteta krivičnog gonjenja (Škulić: 2015, str. 58)¹⁸ i reguliše se, mnogo adekvatnije, evidencija i statistika vaspitnih naloga koja treba da omogući bolje praćenje i kreiranje politike državnih mera za unapređenje ravnomerne primene vaspitnih naloga na celoj teritoriji Republike Srbije.¹⁹ Takođe, novim rešenjima predlaže se i preciznije regulisanje evidencije i statistike svih izrečenih krivičnih sankci prema maloletnicima.

Sagledavanjem trenutnog stanja novim predlozima ustanovljava se i mogućnost izricanja jedino dve vrste zavodskih sankcija: vaspitne mere – upućivanje u vaspitno popravni dom i kazne maloletničkog zatvora. Najviše promena tiču se sada jedine predložene zavodske vaspitne mere. Prema novopredloženom rešenju ona može da traje najmanje godinu dana, a najviše pet godina, s tim da sud svakih šest meseci razmatra da li postoje osnovi za obustavu vaspitne mere ili za njenu zamenu drugom vaspitnom merom. Pored toga propisuje se, po prvi put, da sud u odluci kojom izriče meru određuje i njeno trajanje – u smislu najdužeg trajanja, s tim da se najduže trajanje ove mere određuje na pune godine u okviru zakonom propisanog maksimuma. Mišljenja smo da je dosadašnji sistem relativne određenosti trajanja ove vaspitne mere pokazao brojne nedostatke, a prevashodno s aspekta poštovanja prava maloletnika i neophodnosti preciznijeg sudskog određivanja trajanja mere, koja u osnovi predstavlja meru "lišenja slobode". Što se tiče kazne maloletničkog zatvora novo rešenje u neku ruku predviđa "povratak" na staro. U radnoj verziji novog zakona predviđeno je tako da maloletnički zatvor ne može biti kraći od godinu dana ni duži od deset godina i da se izriče na pune godine i mesece.

U osnovi sve predložene izmene na nivo materijalnog, procesnog i izvršnog maloletničkog krivičnog prava ne narušavaju u konceptualnom smislu trenutno važeći zakon. Razlog zašto nije bilo moguće samo "novelirati" postojeći zakon je prevashodno u obimu planiranih promena koji prelazi 1/3 teksta ali i potreba da se unaprede određena rešenja čija je primena bila otežana u praksi (Škulić: 2012, str. 52). Inače, najveći deo izmena se odnosi na novine u maloletničkom krivičnom procesnom pravu s ciljem prevashodno stvaranja uslova da se obezbedi brži i efikasniji krivični postupak (predlaže

---

¹⁸Primena načela oportuniteta krivičnog gonjenja prema novopredloženim rešenjima bila bi moguća uvek kada je predmet krivičnog postupka krivično delo za koje je propisana kao glavna novčana kazna ili kazna zatvora do osam godina, uz obavezu javnog tužioca za maloletnike da uvek kada se krivična prijava odnosi na takvo krivično delo obavezno ispita mogućnost da postupi po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja.

¹⁹ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u 2014 godini primenjeno je 206 vaspitnih naloga. Tužilac za maloletnike je u 176 slučajeva primenio vaspitne naloge, a sudija za maloletnike u 30 slučajeva. Takođe želimo da ukažemo da trenutno u Srbiji imamo neravnomernu regionalnu primenu vaspitnih naloga. Vaspitni nalozi su u 2014. godini u najvećoj meri primenjivani u Novom Sadu, Nišu, Beogradu i Kragujevcu uz podršku IMG projekta.

se ukidanje *pripremnog postupka* prema maloletniku i pretvaranje te nekadašnje prve faze postupka prema maloletniku u klasičan prvostepeni postupak: pred sudijom za maloletnik u najvećem broju slučajeva, odnosno pred većem za maloletnike), odnosno da se neke odredbe ovog zakona usklade sa terminologijom Zakonika o krivičnom postupku. Izmene koje se odnose na stvaranje uslova za bržim i efikasnijim postupkom, naravno nikada ne ugrožavajući načelo istine u postupku prema maloletnicima koje se jasno precizira, za razliku od rešenja u *Zakoniku o krivičnom postupku*, su po našem mišljenju od izuzetnog značaja jer će omogućiti i brže pristupanje primeni, odnosno izvršenju krivičnih sankcija i mera određenih prema maloletnicima koje zbog svoje specifičnosti najbolje rezultate u primeni, odnosno izvršenju daju ukoliko im se pristupi u odgovarajućem vremenskom rasponu.

Reforma prekršajnog maloletničkog zakonodavstva u Republici Srbiji

Ustanovljavanjem posebnih prekršajnih sudova i prelaskom "sudija za prekršaje" iz upravne sfere u pravosudni sistem, izmenjenim i dopunjenim prekršajnim zakonodavstvom 2009. godine od strane Narodne skupštine Republike Srbije²⁰ razrešeno je jedno od najvažnijih i najkontroverznijih pitanja našeg do tada važećeg prekršajnog prava, pre svega, sledeći ustavnopravni i međunarodnopravni zahtev da o pravima i dužnostima građana, posebno o njihovom sankcionisanju, mogu da odlučuju, naročito u krajnjoj istanci, samo sudski organi. Navedeno je predstavljalo veliki napredak u odnosu na dotadašnje stanje i bilo je od velikog značaja i za unapređenje postupanja sa maloletnim učiniocima prekršaja jer osnovni međunarodni standard u oblasti maloletničkog pravosuđa upravo podrazumeva da se sankcije i mere u ovom sistemu izriču isključivo od strane suda (odnosno, ukoliko ih izriče drugi zakonom određeni organ, bez odlaganja podvrgavaju sudskom preispitivanju).

Međutim, proces reforme u ovoj oblasti nije okončan uvođenjem u sistem sudija za prekršaje. Rad na izradi novog *Zakona o prekršajima* otpočeo je u decembru 2011. godine i okončan je jula meseca 2013. godine usvajanjem *Zakona o prekršajima*²¹ koji se primenjuje od 1. marta 2014. godine. Prema novim rešenjima kao i u maloletničkom krivičnom pravu, i u novom prekršajnom zakonodavstvu "prema" maloletniku koji u vreme kada je učinio prekršaj a koji nije navršio četrnaest godina ne može se voditi prekršajni postupak. Zakonom je posebno precizirano i načelo zabrane suđenja dva puta u istoj stvari kako bi se izbegla mogućnost dvostrukog vođenja kaznenih postupaka za prekršaje, krivična dela ili privredne presteupe sa sličnim obeležjima ("Protiv učinioca prekršaja koji je u krivičnom postupku pravnosnažno oglašen krivim za krivično delo koje obuhvata i obeležja prekršaja ne može se za taj prekršaj pokrenuti postupak, a ako je pokrenut ili je u toku, ne može se nastaviti i dovršiti čl. 8. st. 3. *Zakona o prekršajima*). Novousvojenim rešenjem ustanovljava se i institut necelishodnosti vođenja prekršajnog postupka prema maloletnom učiniocu prekršaja i u smislu navedenog propisuje se da kada

---

²⁰ *Zakon o prekršajima*, "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 111/2009.

²¹ *Zakona o prekršajima*, "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 65/2013.

prekršajni sud utvrdi da nije celishodno vođenje prekršajnog postupka donosi rešenje o obustavi prekršajnog postupka zbog necelishodnosti (čl. 297. *Zakona o prekršajima*) kojim se omogućava skretanje sa klasičnog prekršajnog postupka.

S aspekta poštovanja osnovnih prava maloletnika u prekršajnom postupku od izuzetnog značaja su i odredbe kojima se reguliše pitanje zastarelosti i u tom smislu ističemo rešenje člana 84. *Zakona o prekršajima* gde izričito stoji da se prekršajni postupak ne može pokrenuti ako protekne jedna godina od dana kada je prekršaj učinjen, dok vođenje prekršajnog postupka prema maloletniku u svakom slučaju zastareva kad proteknu dve godine od kada je prekršaj učinjen, kao i odredbu člana 291. stav 2. *Zakona o prekršajima* kojom je propisano da će se u prekršajnom postupku prema maloletniku shodno primenjivati odredbe *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* ako drugačije nije propisano prekršajnim zakonodavstvom.

Iz navedenog na ovom mestu posebno želimo da ukažemo na neophodnost daljeg približavanja prekršajnog i krivičnog maloletničkog zakonodavstva koji se čine kako na nivo normativnih rešenja tako i na nivou prakse, pogotovo u pogledu korišćenja nekih zakonskih instituta, poput mere "zadržavanja". Dobro je poznato da je na nivou međunarodnih normi i standarda ustanovljeno osnovno pravilo da se lišenje slobode mora koristiti isključivo kao krajnja te smo mišljenja da maloletni učinilac prekršaja treba biti zadržan izuzetno uz hitno obaveštavanje zakonskog zastupnika maloletnika i njegovo pozivanje da preuzme vršenje nadzora nad njim. Takođe, "dovođenje", odnosno "privođenje" maloletnika sudiji za prekršaje mora se vršiti uz maksimalno poštovanje dostojanstva maloletnika i na to sudije za prekršaje posebno treba da obrate pažnju u svakom konkretnom slučaju.

Sankcije i mere koje se mogu izreći maloletnicima za učinjeni prekršaj, kao i način njihovog izvršenja isključivo moraju biti utvrđeni zakonom i zasnovani na načelima socijalne integracije i obrazovanja i prevencije vršenja prekršaja i krivičnih dela u budućnosti.²² Izricanje i izvršenje sankcija ili mera u sistemu maloletničkog pravosuđa, uvažavajući osnovne međunarodne norme i standarde, mora biti zasnovano na najboljim interesima maloletnih učinilaca i biti ograničeno težinom izvršenog prekršaja ili krivičnog dela (načelo srazmernosti), pri čemu se mora voditi računa o uzrastu maloletnika, fizičkom i psihičkom zdravlju, razvoju, sposobnosti i ličnim okolnostima (načelo individualizacije).

Kao i do sada prekršajno i krivično zakonodavstvo Republike Srbije, poput *Zakona o maloletnicima*, razlikovalo je mlađe od starijih maloletnika, a uvođenjem sudija koje sude u prekršajnim postupcima izričito je propisano da samo sud može maloletniku izreći sankciju: vaspitnu meru, novčanu kaznu, kaznene poene, kaznu maloletničkog zatvora i zaštitnu meru što izričito stoji i u novousvojenom zakonskom rešenju (čl. 73. st. 4. *Zakona*

---

²² Kao opšta svrha propisivanja, izricanja i primene prekršajnih sankcija *Zakon o prekršajima* propisano je: Da građani poštuju pravni sistem i da se u buduću ne čine prekrše" (čl. 5. st.2. *Zakona o prekršajima*).

o prekršajima).²³ Inače, mlađem maloletniku se od strane suda, u skladu sa odredbama *Zakona o prekršajima*, može izreći samo određena vaspitna mera (mera upozorenja i usmeravanja – ukor i posebne obaveze ili mere pojačanog nadzora: mera pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja i mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva), a starijem maloletniku vaspitna mera, kazneni poeni ili kazna (novčana kazna i kazna maloletničkog zatvora koja ne može biti duža od 30 dana).

Pre izricanja vaspitne mere ili kazne maloletniku, sudija koji sudi u prekršajnim postupcima je uvek dužan da pribavi mišljenje nadležnog organa starateljstva, osim ako je u međuvremenu maloletnik postao punoletan. Novi *Zakon o prekršajima*, u odnosu na do sada važeća rešenja uvodi i izmenu koja podrazumeva da prekršajni sud može maloletniku izreći ukor ili novčanu kaznu i bez mišljenja organa starateljstva ako ovaj organ ne dostavi svoje mišljenje u roku od 60 dana, vodeći računa o duševnoj razvijenosti maloletnika, osetljivosti i njegovim svojstvima, a sa ciljem ubrzanja prekršajnog postupka (čl. 292. st. 3 *Zakona o prekršajima*). U navedenoj situaciji, kada se sud opredeljuje za neku od navedenih sankcija – ukor ili novčanu kaznu, mora precizno izneti razloge u odnosu na maloletnika kao učinioca prekršaja, u odnosu na sam prekršaj, na odgovornost maloletnika, kao i u odnosu na činjenice zbog kojih je izrekao upravo tu sankciju, a ne neku drugu. Želimo da ukažemo, da i pored uvažavanja i dosledne primene načela hitnosti prekršajnog postupka, ovaj izuzetak, pogotovu u odnosu na mogućnost izricanja novčane kazne, u praksi prekršajnih sudova zaista treba to i da ostane, a u cilju zaštite prava maloletnih učinioaca prekršaja.

Iz sveda navedenog može se zapaziti da poslednjih godina dolazi do sve većeg usaglašavanja i povezivanja krivičnogpravnog i prekršajnogpravnog sistema s ciljem njihovog uobličavanja u jedinstveni sistem reagovanja u odnosu na maloletnički kriminalitet. Navedeno je od ogromnog značaja iz razloga jer hitna i adekvatna reakcija od strane sudija koje postupaju u prekršajnim postupcima za rezultat može imati da se maloletnik ne pojavi ponovo kao učinilac prekršaja i što je još mnog značajnije, kao mogući učinilac krivičnog dela. Sa druge strane treba imati uvek imati na umu da sudijama koje sude u prekršajnim postupcima stoji gotovo ista lepeza krivičnih sankcija prema maloletnicima kao i u krivičnompravnom sistemu, te saradnja ova dva sistema u procesu izvršenja, prevashodno vaspitnih mera, predstavlja neminovnost i od velikog je značaja.

ZAKLJUČAK

Maloletničko krivično i prekršajno zakonodavstvo u Republici Srbiji, kao deo jedinstvenog pravnog sistema, najpodložniji su promenama s ciljem njegovog unapređenja, a radi pružanja adekvatnih odgovora na kriminalitet maloletnika za koje svaka država, u smislu postojanja odgovarajuće reakcije, ima poseban interes. U Republici Srbiji poslednjih godina inteziviraju se naponi na reformi sistema s ciljem njegovog daljeg

---

²³ Prekršajne sankcije propisne *Zakonom o prekršajima* su: 1) kazne; 2) kazneni poeni; 3) opomena; 4) zaštitne mere i 5) vaspitne mere (čl. 32. *Zakona o prekršajima*).

usklađivanju sa novo-ustanovljenim evropskim standardima, pre svega, sa *Preporukom Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere* i *Smernicama Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, odnosno usaglašavanja krivičnog i prekršajnog sistema reakcije prema maloletnicima. U tom smislu, ono što zapažamo poslednjih godina su počeci usaglašavanja i povezivanja krivičnog i prekršajnog sistema s ciljem njihovog uobličavanja u jedinstveni sistem reagovanja u odnosu na maloletnički kriminalitet na čemu je insistirano i tokom realizacije projekta Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.

LITERATURA

1. Radulović, L.J. (2010). *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
2. Stevanović, I. i dr. (2012). "Izvršenje vaspitne mere posebne obaveze (samostalno i uz vaspitnu meru pojačanog nadzora)", u: Stevanović, I. (ur.) *Korak ka preuzimanju odgovornosti*, Beograd: Centar za prava deteta.
3. Stevanović, I., Pavićević, O. (2015). "Rizična ponašanja dece i mladih – rizik i otpornost", str. 293-307, u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
4. Stevanović, I. (1) (2015). "Krivičnopravni instrumenti državne reakcije na maloletnički kriminalitet" str. 649-662, u: *Suđenje u razumnom roku i drugi krivičnopravni instrumenti adekvatnosti državne reakcije na kriminalitet*, Zbornik radova sa LV savetovanja Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu & "INTERMEX".
5. Škulić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu & "Službeni glasnik".
6. Škulić, M. (2015). "Reforma maloletničkog krivičnog prava u Srbiji, str. 39-68, u: Stevanović, I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. Vučković Šahović, N., Doek, J., Zermatten, J. (2012). "The CRC Committee's General Comment No. 10", in: *The Rights of the Child in International Law*, Berne: Stampfli Publications Ltd.

Odabrani domaći i međunarodni instrumenti

8. Agenda Evropske Unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, (52011DC0060, 15. februar 2011. godine).
9. Evropska komisija: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EUMD45/14,u http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf

10. Evropska komisija: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EU MD 46/14, u http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening-report-chapter-24-serbia.pdf
11. Ministarstvo pravde RS, Treći nacrt Akcionog plana za poglavlje 23 u: <http://www.mpravde.gov.rs/tekst/7715/treci-nacrt-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>
12. Opšte mere za sprovođenje Konvencije o pravima deteta, usvojen od Komiteta za prava deteta CRC/GC/2003/5 od 03. oktobra 2003. godine.
13. *Opšti Komentar broj 10: "Prava dece u maloletničkom pravosuđu"*, usvojen od Komiteta za prava deteta 25. aprila 2007. godine na 44 sednici (CRC/C/GC/10).
14. *Konvencija o pravima deteta* ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90).
15. *Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta* ("Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02).
16. *Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta* ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 22/02).
17. *Pravila o zaštiti maloletnika lišenih slobode*, usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/113 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/113, 14. decembar 1990).
18. Preporuka CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere, usvojena od strane Komiteta ministara Saveta Evrope 5. novembra 2008. godine na 1040-toj sednici zamenika ministara.
19. *Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.
20. Smernice za prevenciju maloletničke delikvencije (*Rijadske smernice*) usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990).
21. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (*Pekinska pravila*) usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/33 od 29. novembra 1985. godine (A/Rezol/40/33, 29. novembar 1985).
22. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za mere alternativne institucionalnom tretmanu usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/100 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/110, 14. decembar 1990).
23. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 85/2005.
24. *Zakon o prekršajima*, "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 111/2009.
25. *Zakona o prekršajima*, "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 65/2013.

CHILD RIGHTS AND THE REFORM OF JUVENILE JUSTICE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

The framework for the European Union's relations towards the protection and promotion of child rights in countries which are not members is specifically defined by the EU Guidelines for the Promotion and Protection of the Rights of the Child and they are of great importance in the accession process of candidate countries. The adoption of the EU Agenda for the Rights of the Child in 2011 also represents acceptance of the new concept of "child-friendly justice" at the level of the European Union. Bearing in mind that in recent years in the Republic of Serbia there have been intensified efforts to harmonise the juvenile justice system with the newly-established European standards, primarily with the Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the European rules for juvenile offenders who were rendered sanctions or measures where sanctions or measures and the Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, author in this paper especially points to the future directions of the reform, seen through the prism of the Draft Action Plan for Chapter 23 in the part relating to the realisation of child rights, and new legal solutions which are expected in this area.

The paper particularly insists on the fact that the juvenile criminal and misdemeanor legislation in the Republic of Serbia, as part of a unified legal system, is most susceptible to changes with the aim of its improvement, in order to provide adequate responses to the criminality of minors for whom any state, in terms of the existence of an appropriate reaction, has a special interest. Noted is the necessity of harmonisation and integration of criminal justice and misdemeanor justice systems with the aim of their shaping into a unique system of response in relation to juvenile crime. In regard to this, the author provides an overview of expected changes that will be included in the new Law on Juvenile Offenders and the Protection of Minors in Criminal Proceedings, as well as in the Law on Amendments to the Law on Misdemeanors.

Key words: child rights, "child-friendly juvenile justice", criminal and misdemeanor legislation, harmonisation.

DETE KAO ŽRTVA UBISTVA U PRAVU SRBIJE¹

Dr Dragan Jovašević
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

Među najopasnije oblike i vidove ispoljavanja nasilničkog kriminaliteta svakako spadaju nasilni akti upravljeni protiv života i telesnog integriteta drugih lica. To su krvni delikti među kojima se po svom značaju, prirodi, karakteristikama i posledicama izdvajaju krivična dela ubistva za koja su u svim savremenim krivičnim zakonodavstvima zaprećene teške kazne. Razlikuju se tri vrste ubistava. To su: 1) obično ubistvo, 2) privilegovana ubistva i 3) teška ili kvalifikovana ubistva za koja je po pravilu propisana najteža kazna – dugotrajnog ili doživotnog zatvora. Sva savremena krivična zakonodavstva razlikuju više oblika i vidova ubistava zavisno od kriterijuma za deobu. Među njima se, posebno, ističu ubistva koja karakterišu preduzimanje radnje lišavanja života deteta. Zavisno od prirode, vrste, sadržine i karaktera pobude učinioca, ovo delo može da se javi kao kvalifikatorni ili kao privilegujući oblik ubistva. Upravo o pojmu, karakteristikama i elementima krivičnih dela ubistava kod kojih se svojstvo deteta javlja kao kvalifikatorni ili privilegujući elemenat njihovog bića sa teorijskog i praktičnog aspekta govori ovaj rad.

Ključne reči: život, lišavanje, zakon, krivično delo, ubistvo, dete, odgovornost, kazna

UVODNA RAZMATRANJA

Posebnu pažnju u savremenom krivičnom pravu izazivaju dva pojma. To su: a) dete i b) ubistvo.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

Dete je prema Krivičnom zakoniku Republike Srbije² (član 112. stav 8.) i Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica³ (član 2.) lice uzrasta do četrnaest godina. Zbog svog uzrasta ovo lice uživa posebnu i pojačanu krivičnopravnu zaštitu, posebno u sferi zaštite života, telesnog integriteta i zdravlja. Ova zaštita deteta, odnosno njegovih osnovnih prava je garantovana Konvencijom OUN o pravima deteta iz 1989. godine. Pri tome u mnogim savremenim državama je u primeni posebno maloletničko krivično pravo koje određuje položaj deteta i maloletnika kao učinioca krivičnog dela, ali i kao žrtve krivičnog dela.

Ubistvo je osnovno krivično delo protiv života drugog lica od najstarijih vremena do danas. Njegov značaj, zapravo, proizilazi iz značaja zaštite prava na život (Rarog, 2008:24-28). U strukturi prirodnih, univerzalnih, osnovnih ljudskih prava po svom značaju, prirodi i karakteristikama se, upravo, i izdvaja pravo na život. To je osnovno ljudsko pravo bez čije efikasne, kvalitetne i blagovremene zaštite nema mogućnosti za ostvarenje nijednog drugog ljudskog prava. Koliki je značaj ovog prava govori i činjenica da je ono zagarantovano nizom međunarodnih, ali i domaćih pravnih akata najviše pravne snage. Upravo od efikasne, kvalitetne, blagovremene i zakonite zaštite i obezbeđenja prava na život u savremenom pravnom poretku zavisi i demokratičnost jednog društva, ali i puno ostvarenje ljudske ličnosti (Kokolj, Jovašević, 2011:288).

U narednim izlaganjima ćemo posmatrati položaj deteta sa aspekta zaštite njegovog prava na život. U tom smislu ćemo izložiti pojam, karakteristike i sistematiku krivičnih dela protiv života i tela shodno zakonskim rešenjima iz Krivičnog zakonika Srbije, odnosno izložiti jedno od pravnoteorijskih, ali i sudskopraktičnih interesantnijih krivičnih dela ove vrste – ubistvo deteta. Ono što određuje krivično delo ubistvo deteta jeste vrsta objekta zaštite, odnosno svojstvo pasivnog subjekta (oštećenog ili žrtve). To znači da je objekt zaštite kod ovog krivičnog dela dete – lice uzrasta do 14 godina u vreme izvršenja krivičnog dela. U krivičnom pravu Republike Srbije je sistematizovano više krivičnih dela ubistva deteta sa različitim pravnim kvalifikacijama i visinom propisane kazne zatvora. To su:

1. teško (kvalifikovano) ubistvo⁴ koje poznaje dva oblika ovog dela i to: a) ubistvo deteta iz člana 114. stav 9. KZ i b) ubistvo člana porodice koje je prethodno zlostavljano iz člana 114. stav 10. KZ i

2. privilegovano (lako) ubistvo i to ubistvo deteta pri porođaju iz člana 116. KZ.

---

² "Službeni glasnik Republike Srbije" broj: 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

³ "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 85/2005.

⁴ Teško ubistvo se naziva još i umorstvo u našim starijim pravnim izvorima kao što su: Kazniteljni zakonik za Knjažestvo Srbiju iz 1860. godine i Krivični zakonik Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1929. godine.

KARAKTERISTIKE KRIVIČNOPRAVNE ZAŠTITE ŽIVOTA

U Krivičnom zakoniku Srbije iz 2005. godine sa izmenama i dopunama do kraja 2014. godine, u posebnom delu na prvom mestu su sistematizovana krivična dela protiv života i tela (glava trinaesta). Time su život i telo određeni kao najznačajnije društvene vrednosti. Iz naziva ove glave proizilazi da je objekt zaštite kod ovih krivičnih dela određen kao dvojaki skup vrednosti: 1) život (ili pravo na život) i 2) telesni integritet - fizička i psihička konstitucija čoveka (Jovašević, Ikanović, 2012:23).

Jedno od najznačajnijih prirodnih, fundamentalnih, opštecivilizacijskih, univerzalnih ljudskih prava predstavlja svakako pravo na život. Ono je osnov i uslov postojanja svih drugih ljudskih prava i sloboda i spada u najznačajnija ne samo lična, već i opštedruštvena dobra. Pravo na život je garantovano nizom međunarodnopravnih akata: članom 6. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima sa fakultativnim protokolom⁵, odnosno članom 2. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa protokolima broj 4, 6, 7, 11, 12 i 13⁶, kao i članom 24. Ustava Republike Srbije⁷. Članom 25. ovog Ustava štiti se nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta.

Stoga je i razumljivo što su život i telesni integritet od najstarijih vremena bili objekt krivičnopravne zaštite, ali ta zaštita nije bila potpuna i jednaka za sve članove društva. Krivična dela povrede ili narušavanja života ili tela se nazivaju prirodnim ili opštim (atavističkim) krivičnim delima za razliku od društvenih (evolutivnih) ili političkih krivičnih dela koja se po inkriminacijama, načinu kažnjavanja i karakteristikama razlikuju između pojedinih država i istorijskih perioda. Objekt zaštite kod ovih krivičnih dela je, dakle, čovek kao živo ljudsko biće, tj. njegov život (Đorđević, 1995:43-55). Zaštita života počinje od momenta rađanja čoveka i traje do momenta nastupanja njegovog smrti.

Život i telesni integritet nisu objekt zaštite (Petrović, Jovašević, 2006:153) samo kod ovih krivičnih dela, već i kod niza drugih krivičnih dela koja su uperena protiv života ili telesnog integriteta uz istovremeni napad i na druga dobra kao što su krivična dela protiv: zdravlja ljudi, životne sredine, opšte sigurnosti ljudi i imovine, bezbednosti javnog saobraćaja, čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom itd.

Zaštita života i telesnog integriteta predstavlja društvenu funkciju, pa stoga ona ne zavisi od volje pojedinca. Otuda je bez značaja na postojanje ovih krivičnih dela pristanak povređenog (žrtve). Istina, sa razvojem medicine, posebno hirurgije na polju presađivanja (transplantacije) organa ili delova tela, pristanak na davanje pojedinih organa ili delova tela je sve značajniji (Čejović, 1995:85-91). Takođe donošenjem novog Krivičnog zakonika predviđeno je posebno privilegovano krivično delo pod nazivom: "Lišenje života iz samilosti", dakle, ne "ubistvo", gde ozbiljan i izričit zahtev za lišenje života pasivnog subjekta predstavlja privilegujuću okolnost kao element njegovog bića.

⁵ "Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori" broj 7/71 i 4/2001.

⁶ "Službeni list SCG – Međunarodni ugovori" broj 9/2003 i 5/2005.

⁷ "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 98/2006.

Radnja izvršenja (Selinšek, 2007:375) ovih krivičnih dela može biti preduzeta samo prema drugom licu, ali ne i prema samom sebi. Samoubistvo i samopovreda nisu inkriminisani kao krivična dela. Samopovreda može biti pravnorelevantna samo u slučaju izbegavanja vojne obaveze ili zloupotrebe prava iz socijalnog osiguranja.

Učinilac krivičnih dela protiv života i tela može da bude svako lice, a u pogledu krivice ova se dela mogu izvršiti i sa umišljajem i sa nehatom.

Ubistvo – pojam i karakteristike

Osnovno krivično delo povrede života jeste ubistvo. U pravu Srbije ovo je delo predviđeno u članu 113. KZ. Ono se sastoji u lišenju života drugog lica sa umišljajem pri čemu ne postoje posebne okolnosti koje ga čine teškim ili lakim. Objekt zaštite je kod ovog dela život čoveka ili pravo na život kao jedno od osnovnih, fundamentalnih ljudskih prava (Jovašević, 2014:29-30).

Radnja izvršenja ovog krivičnog dela je određena prema posledici budući da se ovde radi o posledičnoj dispoziciji. Tako se kao radnja smatra svaka delatnost činjenja ili nečinjenja, psihološka ili fizička delatnost, kojom se neposredno ili posredno prouzrokuje posledica – smrt drugog lica. To mogu biti raznovrsne delatnosti koje su podobne ili dovoljne da prouzrokuju smrt drugog lica. Ubistvo se može izvršiti različitim delatnostima činjenja i nečinjenja. Nečinjenjem se može prouzrokovati smrt drugog lica kada je postojala dužnost na činjenje kojom bi se sprečilo nastupanje smrti. Delatnosti činjenja su raznovrsne i mogu se vršiti na razne načine i različitim sredstvima, posredno ili neposredno. S obzirom na način preduzimanja delatnosti, ubistvo se može izvršiti direktnim, indirektnim, fizičkim ili psihičkim dejstvom (Babić, Marković, 2007:30-31).

Za postojanje ovog krivičnog dela je potrebno da je radnja izvršenja preduzeta protivpravno, tako da ovog dela nema ako je do lišenja života došlo u nužnoj odbrani, krajnjoj nuždi, vršenju dužnosti na poslovima javne i državne bezbednosti ili kada propisi službe to dozvoljavaju ili zahtevaju. Fizičko prouzrokovanje smrti, koje je, inače, najčešće u praksi, ostvaruje se različitim sredstvima: vatrenim i hladnim oružjem, oruđem i drugim sredstvima koja su podobna da telo teško povrede ili zdravlje teško naruše. Psihičko prouzrokovanje smrti se vrši izazivanjem uzbudjenja, straha, prepasti ili žalosti u takvom stepenu, obimu i intenzitetu koji ima karakter šoka, podobnog da blokira rad srca ili prekine drugu životnu funkciju.

Posledica ubistva se javlja u vidu povrede kao "nastupanje smrti drugog lica" prema kome je preduzeta delatnost lišenja života, odnosno propuštena dužna delatnost da se spreči nastupanje smrti.

Izvršilac običnog ubistva može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj⁸.

---

⁸ Umišljaj učinioca da oštećenu liši života može proizilaziti iz okolnosti samog događaja (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 356/91); kada se radi o vinosti učinioca za krivično delo ubistva, namera nije potrebna, već je dovoljan umišljaj (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 34/91); ubistvo može biti izvršeno ne samo sa

Za krivično delo ubistva (obično ubistvo) je propisana kazna zatvora od pet do petnaest godina. Za ovo delo je propisan redovni postupak, a gonjenje se preduzima po službenoj dužnosti. Inače, postupak za ovo delo vodi viši (ranije okružni) sud, a kada je žrtva ubistva dete, tada se postupak vodi u skladu sa čl. 150-157. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

Kvalifikovano ili teško ubistvo (član 114. KZ) postoji kada je umišljajno lišenje života drugog lica izvršeno na takav način, pod takvim okolnostima i prema takvom licu koji mu daju veći stepen težine i opasnosti za koje je propisano teže kažnjavanje (Đorđević, 2005:135-154). Krivični zakonik poznaje više oblika i vidova teškog ubistva koji se razlikuju prema sledećim kriterijumima: 1) načinu izvršenja, 2) pobudama učinioca, 3) okolnostima izvršenja i posledici i 4) osobenostima pasivnog subjekta.

Kada se u radnjama učinioca stekne više kvalifikatornih okolnosti ubistva od koje neko od njih ostane u pokušaju, sud je dužan da u pravnu kvalifikaciju dela, pored toga što će uneti kvalifikovane oblike krivičnog dela, unese i da su neki do njih ostali u pokušaju⁹. Izvršilac svih oblika teških ubistava može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj. Za ubistvo jednog lica saučesnici mogu biti oglašeni krivim za različite oblike teškog ubistva¹⁰. Za bilo koji oblik teškog ubistva je propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna zatvora od trideset do četrdeset godina.

U okviru teških ubistava (član 114. KZ) koja su kvalifikovana osobenostima, svojstvima pasivnog subjekta razlikuju se sledeći oblici: 1) ubistvo službenog ili vojnog lica pri vršenju službene dužnosti (stav 6.), 2) ubistvo sudije, javnog tužioca, zamenika javnog tužioca ili policijskog službenika u vezi sa vršenjem službene dužnosti (stav 7.), 3) ubistvo lica koje obavlja poslove od javnog značaja u vezi sa poslovima koje to lice obavlja (stav 8.), 4) ubistvo deteta ili bremenite žene (stav 9.) i 5) ubistvo člana svoje porodice koje je prethodno zlostavljano (stav 10.).

Ubistvo deteta – pojam, oblici i karakteristike

Ubistvo deteta se u krivičnom pravu Srbije javlja u više oblika. Ono što je svim tim oblicima ubistva zajednička karakteristika i što određuje krivično delo ubistva deteta jeste vrsta objekta zaštite, odnosno svojstvo pasivnog subjekta (oštećenog ili žrtve). To znači da je objekt zaštite kod ovog krivičnog dela dete – lice uzrasta do 14 godina u vreme izvršenja krivičnog dela. U krivičnom pravu Srbije je sistematizovano više

---

direktnim, već i sa eventualnim umišljajem, a za izvršenje dela nije potrebna namera za lišavanje života (presuda Vrhovnog suda Srbije Kzz. 204/93); motiv za izvršenje ubistva može ostati neutvrđen (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 2124/98); namera da se neko lice liši života nije subjektivni elemenat ubistva (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 1545/99); umišljaj optuženog prilikom izvršenja ubistva bio je usmeren na lišenje života što se zaključuje iz njegovog ponašanja spornom prilikom (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 608/2003); optuženi je postupao sa eventualnim umišljajem jer je bio svestan da nanošenjem uboda nožem u vitalni deo tela oštećenog može da ga liši života, pa je na to pristao (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 649/2003); postojanje direktnog umišljaja kod optuženog se ne može dovoditi u pitanje kada je on udarcima noža naneo oštećenom šest uboda u predelu trbuha i grudi i pored toga što je nakog kritičnog događaja pokušao da zaustavi krvarenje oštećenog (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 618/2004).

⁹ presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 10/98.

¹⁰ presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 590/2003.

krivičnih dela ubistva deteta sa različitim pravnim kvalifikacijama i visinom propisane kazne zatvora. To su:

1. teško (kvalifikovano) ubistvo koje razlikuje dva oblika dela. To su: a) ubistvo deteta iz člana 114. stav 9. KZ i b) ubistvo člana porodice kojeg je izvršilac prethodno zlostavljao iz člana 114. stav 10. KZ i
2. privilegovano (lako) ubistvo i to ubistvo deteta pri porođaju iz člana 116. KZ.

Ubistvo deteta kao oblik teškog ubistva

Ubistvo deteta (Jovašević, Ikanović, 2012:32) je krivično delo teškog ubistva propisano u članu 114. stav 9. KZ. Iz ovog zakonskog rešenja proizilazi da obično ubistvo ne može biti izvršeno prema detetu, što je prema ranijim zakonskim propisima bilo moguće. Čim se predume radnja izvršenja (pasivna ili aktivna, psihička ili fizička delatnost) prema detetu, tada postoji jedan od oblika teškog ubistva (Babić, Marković, 2007:48). Ubistvo deteta je protivpravno lišenje života lica koje u vreme preduzimanja radnje izvršenja nije navršilo četrnaest godina života. Pojačana krivičnopravna zaštita deteta koja proizilazi iz ove inkriminacije ima svoje opravdanje s obzirom na ustavno pravo deteta na primerenu zaštitu, a imajući u vidu da dete prema svom uzrastu i stepenu duševne razvijenosti ima manje mogućnosti da se suprotstavi napadu na njegov život ili da taj napad izbegne (Đorđević, 2009:28). Ovdje se radi o posebnom obliku "ubistva nemoćnog lica".

U pravnoj teoriji se smatra da ovo delo karakterišu dve kvalifikatorne okolnosti koje se odnose na: a) pasivnog subjekta (žrtvu) i b) učinioca. To su (Jovašević, 2014:28):

1. uzrast žrtve do 14 godina u vreme preduzimanja radnje izvršenja krivičnog dela od strane učinioca. To znači da je za postojanje ovog dela potrebno da je učinilac svestan da radnju lišenja života preduzima upravo prema licu koje ima ovakav uzrast i da to hoće ili pak pristaje na to. U slučaju da se učinilac nalazi u stvarnoj zabludi o uzrastu pasivnog subjekta, ta se okolnost ceni sa aspekta postojanja krivice (kao neotklonjiva ili otklonjiva stvarna zabluda). To znači da ovom inkriminacijom nije obuhvaćen starosni uzrast žrtve od 14 do 18 godina (mlađi i stariji maloletnik) iako je u vreme donošenja Zakonika bilo i takvih predloga. Stoga se opravdano postavlja pitanje celishodnosti da li ovim oblikom teškog ubistva treba obuhvatiti i krivičnopravnu zaštitu mlađih maloletnika jer je njihov bio-psiho-socijalni status gotovo blizak i identičan uzrastu deteta i

2. bezobzirnost i bezosećajnost učinioca prema žrtvi kao subjektivna okolnost na strani učinioca dela, iako to ne proizilazi iz zakonskog opisa. Pri tome je motiv učinioca bez značaja za pravnu kvalifikaciju dela, ali može da ima značaja kod odmeravanja kazne. O tome kada postoji bezobzirnost učinioca, u teoriji krivičnog prava se razlikuje više shvatanja (Lazarević, Vučković, Vučković, 2004:358).

Prema prvom shvatanju bezobzirno je ono ponašanje kod koga su svi načini njegovog izvršenja, dakle oblici nasilja takvog karaktera da prevazilaze uobičajenu meru nasilja. Prema drugom shvatanju bezobzirnist označava izrazito intenzivno ponašanje učinioca. Ono prevazilazi uobičajenu meru nasilja gde se približava "svireposti" učinioca.

Bezobzirnost označava nastupanje takvog intenziteta trpljenja i poniženja za pasivnog subjekta koje u većoj meri prevazilazi onaj stepen patnji ili poniženja koji uobičajeno prate radnju lišavanja života. To je ponašanje koje je objektivno, prema shvatanju sredine bezobzirno. Prema trećem shvatanju bezobzirnost treba procenjivati prema opštem stavu učinioca prema posledici ubistva u kontekstu celokupnog događaja uzimajući u obzir sve objektivne i subjektivne okolnosti koje su bile od uticaja na učinioca da donese odluku o izvršenju ubistva. Tako se bezobzirnost može oceniti kao hirovitost, obesnost, nemotivisano izživljavanje rušilačkih nagona koje nije motivisano nekom posebnom pobudom, već učinilac ispoljava svoju oholost i omalovažavanje tuđeg života kao osnovne ljudske vrednosti.

TEŠKO UBISTVO U OBLIKU UBISTVA ČLANA PORODICE KOJEG JE IZVRŠILAC PRETHODNO ZLOSTAVLJAO

Ubistvo člana svoje porodice kojeg je izvršilac prethodno zlostavljao je drugi oblik teškog ubistva koje se često vrši prema detetu kao članu porodice izvršioca (član 114. stav 10.). Ovo krivično delo je povezano sa nasiljem u porodici koje predstavlja samostalnu inkriminaciju iz člana 194. KZ. Tako ovaj oblik teškog ubistva karakterišu sledeće kvalifikatorne okolnosti (Jovašević, 2014:28):

1. svojstvo žrtve – član porodice učinioca. Dakle, i izvršilac (aktivni subjekt) i žrtva (pasivni subjekt) pripadaju istoj porodici. To znači da se ovde radi o licima koja se nalaze u bliskom srodstvu. Ovo krivično delo postoji ako je žrtva lice koje ima svojstvo deteta. Pri tome pojam člana porodice treba uzeti u širem smislu. Pojam člana porodice u smislu ovog krivičnog dela određuju dva zakonska propisa, doduše na različit način.

Prema članu 112. stav 28. Krivičnog Zakonika iz 2005. godine članom porodice se smatraju sledeća lica: a) supružnici i njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojilac i usvojenik, hranilac i hranjenik, b) braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika ako žive u zajedničkom domaćinstvu i c) lica koja imaju zajedničko dete ili dete na putu da bude rođeno iako nikada nisu živeli u istom porodičnom domaćinstvu.

Prema članu 197. stav 3. Porodičnog zakona¹¹ iz 2005. godine članovima porodice se smatraju sledeća lica: a) supružnici ili bivši supružnici, b) deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo, c) lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, d) vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri i e) lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

---

¹¹ "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 18/2005.

Bitno je za postojanje ovog oblika teškog ubistva da sva navedena lica – u smislu ovog krivičnog dela - dete i izvršilac - čine skupa jednu porodicu i

2. član porodice koji je ubijen treba da je prethodno duže ili kraće vreme zlostavljan od strane izvršioca. Zlostavljanje (Lazarević, 1993:29) je delatnost kojom izvršilac drugom licu – detetu kao članu porodice - psihičkim ili fizičkim delatnostima nanosi nepotrebne, prekomerne patnje i bolove većeg ili manjeg intenziteta, pri čemu ne sme doći do nastupanja lake telesne povrede. Radi se o nečovečnom postupanju prema drugom licu – detetu kojom prilikom mu se nanose fizičke ili psihičke patnje, kao i delovanju na njegov fizički (telesni ili psihički) integritet (kao što je šamaranje, vučenje za kosu, uši ili nos). To su delatnosti kojima se povređuje ili ugrožava ljudsko dostojanstvo deteta od strane člana porodice koje ga posle zlostavljanja u dužem ili kraćem vremenskom trajanju i različitog intenziteta na kraju lišava života sa umišljajem. Dužina trajanja vremena zlostavljanja je bez značaja za postojanje dela. To je faktičko pitanje koje sudsko veće rešava u svakom konkretnom slučaju.

Ovde se, dakle, radi o svojstvu pasivnog subjekta koji je dete kao član porodice izvršioca krivičnog dela ubistva (kao kvalifikatornoj okolnosti) koga je on prethodno višekратно zlostavljao (nanošenjem fizičkog ili psihičkog bola, patnje, nelagodnosti), odnosno prema kome je učinilac ubistva prethodno, u dužem ili kraćem vremenskom periodu, preduzimaо različite akte nasilja u porodici.

Ubistvo deteta pri porođaju kao oblik privilegovanog ubistva

Ubistvo deteta pri porođaju je oblik privilegovanog (lakog) ubistva propisan u članu 116. KZ. I ovo krivično delo ima za objekat napada dete, doduše u specifičnom dobu - dete koje se tek rađa (za vreme porođaja) ili koje je "neposredno rođeno" (Petrović, Jovašević, 2006:162-193). Ovo krivično delo čini majka koja liši života svoje dete za vreme porođaja ili neposredno posle porođaja dok kod nje traje poremećaj izazvan porođajem. To je privilegovano ubistvo koje se još naziva deteubistvo ili čedomorstvo. Ovo krivično delo sadrži osnovne elemente bića krivičnog dela ubistva (objekt zaštite, objekt napada, radnja izvršenja, posledica, umišljaj kao oblik krivice). Pored njih, ovo delo karakterišu i tri privilegujuća elementa koja mu delu daju lakši vid i propisanu blažu kaznu za učinioca.

Tri su privilegujuća elementa dela. To su:

1. žrtva ili objekat napada je živo novorođeno dete bez obzira da li je bilo sposobno za život ili ne, pod uslovom da je porođaj završen. Dete je živo rođeno kada je započelo plućno disanje (što se dokazuje "plućnim eksperimentom") bez obzira da li je sposobno za dalji život ili ne (usled urođenih anomalija). Dakle, za postojanje ovog krivičnog dela je bitno da je porođaj završen u vreme preduzimanja radnje izvršenja krivičnog dela. To je značajno kako bi se ovo krivično delo razlikovalo od ubistva ploda čoveka u telu majke pre nego što je započeo proces porođaja što je predviđeno kao obeležje krivičnog dela iz člana 120. KZ pod nazivom "nedozvoljeni prekid trudnoće". Ovim se delom štiti život u vreme kada plod čoveka postaje čovekom (Pavišić, Grozdanić, Veić, 2007:321),

2. izvršilac dela može da bude samo lice koje ima određeno svojstvo - majka (porodilja) deteta koje je ubijeno jer se samo kod nje mogu pronaći "okolnosti" koje ovo delo čine lakim (Simić, Trešnjev, 2010:100). Bitno je da se radi o licu – majci deteta koja se nalazi u većem ili manjem stanju telesne ili psihičke nelagodnosti, bola, iscrpljenosti i straha koji sobom nosi porođaj. To ukazuje da se ovde radi o vlastoručnom krivičnom delu koje može da izvrši samo određeno lice. Druga lica koja učestvuju u radnji izvršenja ubistva deteta pri porođaju ne odgovaraju za ovo, već za drugo krivično delo¹² i to za teško ubistvo – ubistvo deteta i

3. ubistvo treba da je izvršeno za vreme ili neposredno posle porođaja. Momenat rađanja deteta je bitan kriterijum za razgraničenje ovog krivičnog dela od krivičnog dela nedozvoljenog prekida trudnoće iz člana 120. KZ. Radnja lišenja života deteta treba da je preduzeta u određeno vreme – za vreme porođaja ili neposredno posle porođaja dok traje poremećaj koji je izazvan porođajem. Porođaj počinje trudničkim bolovima, pucanjem vodenjaka i ritmičkim kontrakcijama materice kojima se potiskuje dete do odvajanja iz tela majke. To znači da se za svako lišenje života deteta koje majka izvrši (Mrvić Petrović, 2005:238) dok traje porođaj pretpostavlja (neoboriva zakonska pretpostavka) da se ona kao izvršilac nalazi u posebnom psihosomatskom stanju (u smislu sužene svesnosti u pogledu svoga ponašanja) koje ovom delu daje lakši vid ispoljavanja društvene opasnosti¹³.

Ovo krivično delo postoji i kada je ubistvo novorođenog deteta izvršeno posle porođaja (Simić, Petrović, 2002:43-44). U ovom slučaju se radi o vremenu koje u kontinuitetu sledi iza vremena porođaja. Tu zakon određuje vreme "posle porođaja" na sledeći način. Potrebno je da se radi: a) o "neposrednom" vremenu posle porođaja, b) u to vreme treba kod majke da postoji poremećaj i c) taj poremećaj treba da je izazvan porođajem što znači da između porođaja i nastalog poremećaja postoji uzročno-posledična veza (Jovašević, 2003:76-77). Kada postoji i koliko traje psihosomatski poremećaj ili "stanje", kada je on nastalo "neposredno posle porođaja" i kada se taj poremećaj nalazi u uzročno-posledičnoj vezi sa porođajem, predstavlja faktičko pitanje koje sudsko veće rešava na bazi nalaza i mišljenja lekara veštaka sudsko psihijatrijske struke u svakom konkretnom slučaju. Poremećaj kao elemenat ovog dela mora biti sadržan u opisu radnje krivičnog dela jer je sastavni deo radnje izvršenja i između poremećaja i porođaja mora biti utvrđena uzročna veza¹⁴. Intenzitet poremećaja nije od značaja za pravnu kvalifikaciju dela, ali može da utiče na odmeravanje kazne (Lazarević, 1993:87).

Ovde se ne radi o svakom psiho-fizičkom poremećaju¹⁵ koji redovno, po pravilu prati svaki porođaj i svaku porodilju. Intenzitet ovih poremećaja može biti različit kao što oni mogu da traju kraće ili duže vreme posle porođaja, ali ne smeju da budu dužeg

---

¹² Majka koja je pomagala ćerki pri porođaju, a onda na njen nagovor pola sata posle porođaja ubila njeno novorođenče, odgovaraće za krivično delo ubistva (presuda Vrhovnog suda Hrvatske KŽ.852/95).

¹³ U teoriji se često navodi da je razlog privilegovanja ovog krivičnog dela vezan za medicinske indikacije budući da porođaj izaziva posebna psihička stanja kod majke kao učinioca ubistva, iako je razlog za ovo privilegovanje u osnovi kriminalno-politički i društveno je uslovljen jer ovo delo najčešće vrše majke prema svojoj vanbračnoj deci.

¹⁴ presuda Vrhovnog suda Srbije KŽ. 70/83.

¹⁵ Ubijanje vlastitog deteta nije opšta prirodna pojava, već izuzetak, pa zbog toga njegovo dokazivanje mora obuhvatiti sve činjenice koje dovode do takvog izuzetnog ishoda. Poremećaj koji je izazvan porođajem delimično opravdava ovaj izuzetak i zato je krivično delo čedomorstva privilegovano krivično delo.

vremenskog razmaka. Poremećaj kod porodilje se ne sme izjednačavati sa stanjem bitno smanjene uračunljivosti (Pavišić, Grozdanić, Veić, 2007:322). Taj poremećaj postoji nezavisno od stanja smanjene uračunljivosti, ali je nužno da je to stanje izazvano, da je nastalo kao posledica porođaja. Ako je taj poremećaj izazvan nekom drugom okolnošću (uzrokom), tada nema ovog krivičnog dela¹⁶.

U pogledu krivice, ubistvo deteta pri porođaju se može izvršiti samo sa umišljajem. Pri tome treba imati u vidu psihičke i fizičke karakteristike učinioca dela – majke koje postoje u vreme ili neposredno posle porođaja, a koje mogu u većoj ili manjoj meri da utiču na postojanje, smanjenje ili isključenje krivice (u smislu postojanja manjeg ili većeg stepena duševne poremećenosti, kraćeg ili dužeg trajanja).

Za ovo krivično delo, kao oblik privilegovanog ubistva je propisana kazna zatvora od šest meseci do pet godina.

ZAKLJUČAK

U strukturi klasičnog kriminaliteta, po svojoj prirodi, karakteru, značaju obimu i intenzitetu prouzrokovanih posledica i stavu društvene sredine izdvajaju se krivična dela ubistva kojima se protivpravno lišava života drugo lice. Naš, kao uostalom i drugi savremeni krivični zakoni, Zakonik poznaje više oblika krivičnih dela ubistava – obično, kvalifikovano i privilegovano ubistvo. Ono što izaziva posebnu pažnju ne samo pravne teorije i sudske prakse, već i opšte javnosti (građanstva), svakako je ubistvo koje je izvršeno prema detetu. Bitno je da učinilac svoju radnju izvršenja preduzima prema posebnoj vrsti objekta napada (žrtvi), a to je lice koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo četrnaest godina.

Kod ovog oblika ubistva kao kvalifikatorna ili privilegujuća okolnost po slovu zakona javlja se svojstvo pasivnog subjekta ili žrtve. U krivičnom pravu Srbije postoje tri krivična dela ubistva deteta, od kojih su dva oblika dela sistematizovana kao teško ubistvo i to: a) ubistvo deteta i b) ubistvo člana porodice koga je izvršilac prethodno zlostavljao za koje je propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna zatvora od 30 do 40 godina i ubistvo deteta pri porođaju kao privilegovano, lakše ubistvo za koje je propisana kazna zatvora od šest meseci do pet godina.

Krivična dela ove vrste poznaje i niz drugih uporednih krivičnih zakona sa gotovo identičnim obeležjima. Upravo utvrđivanje i pravilna pravna kvalifikacija objektivnih i subjektivnih okolnosti izvršenog krivičnog dela i ličnosti njegovog učinioca, odnosno žrtve u svakom konkretnom slučaju treba da omoguće sudu da izvede pravilan zaključak o postojanju nekog od navedenih oblika krivičnog dela ubistva deteta.

---

¹⁶ presuda Vrhovnog suda Srbije Kžm. 479/75.

LITERATURA

1. Babić, M., Marković, I. (2007). *Krivično pravo. Posebni dio*. Banja Luka: Pravni fakultet.
2. Čejović, B. (1995). Transplantacija delova ljudskog tela i pravo na život – krivičnopravni aspekt. Beograd:*Pravni život*, 9.
3. Đorđević, Đ. (2005). Novi oblici teških ubistava u predlogu Krivičnog zakonika. Beograd: *Pravni život*, 9.
4. Đorđević, Đ. (2009). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd:Kriminalističko policijska akademija.
5. Đorđević, M. (1995). Život kao objekt krivičnopravne zaštite. Beograd:*Pravni život*, 9.
6. Jovašević, D. (2003). *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije sa sudskom praksom*. Beograd:Nomos.
7. Jovašević, D., Ikanović, V. (2012). *Krivično pravo Republike Srpske. Posebni deo*. Banja Luka:Univerzitet Apeiron.
8. Jovašević, D. (2014). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Dosije.
9. Kokolj, M., Jovašević, D. (2011). *Krivično pravo Republike Srpske. Opšti i posebni deo*. Bijeljina:Univerzitet Sinergija.
10. Lazarević, Lj. (1993). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.
11. Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V. (2004). *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Cetinje:Obod.
12. Mrvić Petrović, N. (2005). *Krivično pravo*. Beograd:Službeni glasnik.
13. Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona*. Zagreb:Narodne novine.
14. Petrović, B., Jovašević, D. (2006). *Krivično (kazneno) pravo. Posebni dio*. Sarajevo:Pravni fakultet.
15. Rarog, A.I. (2008). *Ugolovnoe pravo Rossii. Osobennaja čast*. Moskva:Prospekt.
16. Selinšek, Lj. (2007). *Kazensko pravo. Splošni del in osnove posebnega dela*. Ljubljana:GV založba.
17. Simić, I., Petrović, M. (2002). *Krivični zakon Republike Srbije. Praktična primena*. Beograd:Službeni glasnik.
18. Simić, I., Trešnjev, A. (2010). *Krivični zakonik sa kraćim komentarom*. Beograd:Ing-pro.

CHILD AS MURDER VICTIM IN SERBIAN LAW

Violent offences directed against bodily integrity of other persons are indisputably considered as the most dangerous forms and aspects of criminality. They are known as the offences against bodily integrity or "blood offences". Due to its significance, nature,

characteristics and consequences, the crime of murder, for which all contemporary legislations prescribe the most severe types and measures of punishment, particularly stands out among these criminal offences. There are three types of murder. They include: 1) ordinary (common) murder, 2) murder committed under mitigating circumstances and 3) murder committed under aggravating circumstances, for which the most severe punishment is prescribed - the punishment of long – term or life – time prison. All contemporary criminal legislations are familiar with various forms and aspects of the crime of murder, depending on the division criteria. Murders committed out of various (different) motives that inspired their perpetrators to cause the death of another person, particularly stand out among other types of murder. Depending on its nature, type, contents and characteristics, perpetrator's motive, may appear either as an aggravating or as a mitigating circumstance. This paper discusses the term, characteristics, and elements of the crime of murder in the cases when the attribute of child as the element of their description, from both – theoretical as well as practical aspect.

Key words: life, deprivation, law, criminal offence, murder, child, responsibility, punishment

PREVENCIJA KRIMINALITETA I SIGURNOST (LOKALNE) ZAJEDNICE - MESTO PRIVATNOG SEKTORA BEZBEDNOSTI¹

Mr Dušan Davidović

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U svom radu autor pokušava da osmisli elemente konture jedne kriminalne politike koja bi se, više nego do sada, usredsredila na pronalaženje efikasnih modela prevencije kriminala. Opšti pristup, u kojem se autor kreće, jeste koncept 'prevencije kriminala i sigurnosti zajednice' (crime prevention and community safety), koji je zastupljen u brojnim do sada obavljenim izvedbenim projektima u okviru strateških programa Ujedinjenih Nacija za borbu protiv kriminala, kao i u praksi sprovođenja kriminalnih politika u pojedinim evropskim zemljama.

Autor pokušava da operacionalizuje ovaj (opšti) pristup zbog činjenice da je on optimalni okvir primene koncepta polisinga (policing), kao socijalnog koncepta koji uključuje sve relevantne socijalne aktere borbe protiv kriminala, samim tim i sektor privatne bezbednosti. Kritički analizirajući atrofičnost institucija na državnom i društvenom planu, kada je u pitanju razvijanje kriminalne politike, autor zagovara aktiviranje svih aktera koncepta polisinga na prevenciji kriminala, poštujući dva osnovna principa; (1) princip horizontalne koordinacije, i; (2) princip vertikalne integracije. Analizom raspoloživih podataka o privatnom sektoru bezbednosti, u radu se kritički analizira dosadašnja njegova uloga, njegovi potencijali i eventualni rezultati u prevenciji kriminala mladih.

Ključne reči: Prevencija kriminala, polising, privatni polising, kriminalna politika, privatna bezbednost, bezbednost zajednice

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

Prevenција kriminala, kao termin, prvi put je upotrebljen 1829. godine u Knjizi uputstava za rad Metropolitan policije u Londonu koja je te godine bila formirana. U tim uputstvima izričito se nalaže da je prvi zadatak policije "...da bude prevenција kriminala...". Sa manje ili više uspeha, u zavisnosti od konkretnih socijalnih, istorijskih, političkih, kulturoloških i drugih uslova, policija i danas, na određen način, ima isti zadatak, samo što je njeno mesto daleko uže određeno i operacionalizovano. Policija je naime samo deo šireg fronta raznih aktera koji, svaki na svoj način sprečavaju kriminal. To se da zaključiti i iz definicije prevencije kriminala koju su u Vodiču za prevenciju kriminala dale Ujedinjene Nacije.

Prema toj definiciji, prevenција obuhvata strategije i mere koje smanjuju rizike od pojave kriminala i njegovih štetnih posledica po individuu i društvo, uključujući i strah od kriminala, tako što utiču na mnogobrojne uzroke njegovog nastanka.

Prevenција kriminala kao teorijski koncept, kao deo politike i kao deo prakse borbe protiv kriminala, u Srbiji je već više od dvadeset godina zaboravljena aktivnost. Sveopšta međunarodna izolacija u ratnim devedesetim, a zatim temeljne društvene reforme (u pokušaju) i uspostavljanje državnih institucija uz paralelnu tešku borbu protiv sveprisutnog kriminala u dvehiljaditim, normalno je da su pospešivale represiju a ne prevenciju.

U međuvremenu, različiti koncepti i modeli prevencije kriminala brižno su razvijani i usavršavani u Evropi i svetu. U periodu između '70-tih i '80-tih godina, dogodila se jedna tranzicija od javnog polisinga (*public policing*) kao težišnoj tački prevencije kriminala u '70-tim godinama, ka kolektivnim urbanim konceptima, a nedavno i ka većem razumevanju upravljanja kolektivnom bezbednošću. Daleko veća pažnja posvećena je bezbednosti građana koje je zasnovano na intersektorskom i građanskom partnerstvu i inkluziji.

Evropski forum je 2006. održao konferenciju na temu urbane bezbednosti/sigurnosti i usvojio jedan program, poznat kao Saragosa manifest, kojim je reafirmisan; (1) značaj tretiranja bezbednosti/sigurnosti kao opšteg dobra; (2) jednak pristup bezbednosnim uslugama, i; (3) jačanje tolerancije i respektovanja civilnih sloboda u odgovoru na kriminal i strah od kriminala. Ovaj manifest je kao centralnu stvar podvukao ulogu gradova koji su dužni da kreiraju i stvaraju sigurne urbane prostore i potrebu da takve aktivnosti i ideje budu čvrsto pomognute vladama na svim, a naročito na višim nivoima.

Uprkos velikim razlikama među zemljama, naročito kada je reč o izvorima i dostupnim mogućnostima za uspostavljanje sigurnosti u razvijenim, nasuprot zemljama u razvoju, neki opšti trendovi ipak mogu da se prepoznaju. Od početka milenijuma svedoci smo stalnog razvijanja i usavršavanja normi i standarda u prevenaciji kriminala, u razvoju znanja i razmeni na međunarodnom nivou, kao i artikulisanju širokog spektra regionalnih, nacionalnih i gradskih strateških odgovora na njih.

Na međunarodnom planu, u periodu od preko 20 godina, svet se susreće sa brzim rastom urbanih zona i populacije, a u isto vreme i sa nemogućnošću vlada da obezbede čak osnovne službe/usluge za tu populaciju. To su situacije koje lako produkuju ne-

stabilnosti i ne- bezbednosti, što je Ujedinjene Nacije preokupiralo potrebom da uravnoteži preventivni i kazneno pravni pristup kriminalu i nasilju. To je imalo za direktnu posledicu unapređenje normi i standarda koji se odnose na prevenciju kriminala.

Prvi normativni *UN Vodič za saradnju i tehničku asistenciju u oblasti prevencije urbanog kriminala* usvojen je 1995., a u izmenjenom i dopunjenom obliku, usvojen je i 2002.g. Oba ova dokumenta ističu rastući interes i potrebu za znanjem i ekspertizama o strateškim i jedinstvenim odgovorima na probleme kriminala.

Kada je usvojen 2002. godine, materijal je dobio naziv; *Vodič UN kroz prevenciju kriminala* i predstavlja zaista strateški materijal u ovoj oblasti. Vodič uspostavlja 6 interaktivnih principa za uspešnu prevenciju kriminala: Prvi princip nameće sprovođenje vladavine prava, za šta je neophodno preduzeti odgovarajuće obrazovne, zakonske i administrativne mere koje je potrebno razviti i sprovesti. Drugi, prevencija kriminala treba da služi socio ekonomskom razvoju i inkluziji. Oba ova principa obezbeđuju put ka uspešnoj prevenciji kriminala koji ne zavisi od supresije kriminala silom, već zavisi od činjenice da većina društva bira situaciju u kojoj podržava zakone i podržava život u kulturi vladavine zakona. Treći, činjenice, a ne ideologija moraju da rukovode prevencijom kriminala. Ona mora da bude zasnovana na čvrstim empirijskim podacima o obimu kriminala, fenomenologiji kriminala i njegovoj geografskoj distribuciji. Da bi se ovo ostvarilo mora da postoji institucionalna pomoć i efikasan sistem prikupljanja podataka o ceni i efektima akcija i mera koje se donose i sprovode. Četvrti, prevencija kriminala mora da bude usmerena ka zajednici. Protiv kriminala se mora boriti na lokalnom nivou uz neposrednu aktivnost lokalnog stanovništva. Njihov uvid i pomoć/aktivnost, štiti zajednicu od moralnog izopačenja i fizičke degeneracije koja je vidljivi simptom rasta kriminala ("broken windows"- polomljeni prozori). Iako prevencijom kriminala možemo teorijski da se bavimo, dokazi o njenoj efikasnosti uglavnom se vide na ulici. Ponekad je dovoljno da se pogleda po gradu da bi se videlo da li prevencija funkcioniše ili ne. Kada postoji integrativnost zajednice, odnosno snažan identitet zajednice po etničkom ili religioznom osnovu, građani to mogu uzeti kao početnu tačku ka organizovanju aktivnosti na prevenciji kriminala. Peti, vlade, civilna društva i poslovni svet, treba da uspostave i unaprede međusobno partnerstvo. Jer, svako će profitirati od biznisa u sigurnom okruženju. Šesti, prevencija kriminala treba da se razvija i promoviše na osnovu principa održivosti i odgovornosti, a kroz razmenu informacija i uključenost lokalne zajednice. Ukratko, prevencija, kao obnovljiv izvor mora da dokazuje svoju korisnost putem nadzora i evaluacije.

Od 2002.g. članice Komisije za prevenciju kriminala i krivično pravo UN, nastavile su sa snažnom podrškom ova dva materijala, što je rezultiralo odgovarajućim rezolucijama 2005. i 2006.godine. U tim rezolucijama isticano je da se mora posvetiti pažnja prevenciji kriminala ali na način da se ostvari uravnotežen pristup- preventivni s jedne strane i, krivično pravni kao odgovor na kriminal, s druge strane.

Pomenuti Vodič, formulisao je četiri osnovna tipa prevencije kriminala;

1. Prevencija kriminala kroz društveni razvoj (ili socijalna prevencija), koja uključuje niz mera socijalnog, edukativnog, kulturnog, zdravstvenog karaktera, koje mogu da

pomognu u smanjenju rizika od nasilja i viktimizacije i da aktiviraju zaštitne faktore. Socijalni pristup zasniva se na politikama pomoći osetljivim grupama stanovništva i ugrađene su u gotovo sve programe prevencije koji su primenjivani.

2. Situaciona prevencija uključuje niz pristupa koji smanjuju mogućnosti da dođe do kriminala kao i koristi od njega, povećavajući rizik da počilac bude uhvaćen, prevashodno kroz projektovanje prostornog okruženja.
3. Prevencija locirana u lokalnoj zajednici, uključuje sve one aktivnosti koje pomažu da dođe do promene uslova koji u susedstvu utiču na pojavu kriminala, viktimizacije i osećaja nesigurnosti.
4. Prevencija recidivizma usmerena je ka sprečavanju recidivizma kroz socijalnu reintegraciju prestupnika.
5. Na ovaj način prevaziđene su ranije klasifikacije prevencije kao primarne, sekundarne i tercijarne, klasifikacije koja se primenjuje i na prevenciju u okviru politika zdravstvene zaštite.
6. Strategija UNODC* za 2008-2011, kao jedan od jako važnih segmenata strategije, uključuje i posebno naglašava **zajednici – usmerenu prevenciju**, kao odgovor na kriminal, nasilje, narkomaniju i viktimizaciju.

U Evropi, Evropski savet podržao je razvoj strategije prevencije kriminala, uključujući **socijalni i situacioni** pristup još od 1987.g. Kada je o standardima reč, veliki broj rezolucija, preporuka i izveštaja bio je izdat poslednjih godina, u okviru uspostavljanja Evropske opservatorije urbane sigurnosti i bezbednosti- 2001. godine; o upotrebi partnerstva u prevenciji- 2003; o pomoći žrtvama kriminala- 2006; kao i o potrebi balansirano pristupa upotrebi sredstava video nadzora- 2008.

Drugo zasedanje Evropskog saveta u 1997. godini, usvojilo je zaključke o značaju posvećivanja pažnje prevenciji kriminala i kriminalnoj politici i postavila je kao cilj sprovođenje koherentne i racionalne kriminalne politike u zemljama članicama a koje respektuju ljudska prava i vladavinu prava, kroz razvoj strateške prevencije kriminala, razvoj alternativa kaznenim politikama, kroz socijalne reintegracije osuđenika i pomoć žrtvama kriminala i odgovor na trgovinu ljudima.

Evropska Unija promoviše prevenciju kriminala od deklaracije iz Tamperea (1999.), preko Haškog programa (2004) koji je uspostavio petogodišnji "Akcioni plan Evropske komisije za slobodu, pravdu i sigurnost" (2005 – 2010). U 2001. godini, Komisija je prihvatila definiciju prevencije kriminala koja je upotrebljena prilikom formiranja EUCPN (European Union Crime Prevention Network- Mreže prevencije kriminala Evropske Unije), te iste godine. Prevencija kriminala je ugrađena 2007. godine u Lisabonski sporazum, kao preduslov za uspostavljanje "jedne zone slobode, sigurnosti i pravde"²

Prema ovoj definiciji, prevencija kriminala "*... podrazumeva sve mere kojima se smanjuje ili mere koje doprinose smanjenju kriminala i kvantitativno i kvalitativno i*

---

* United Nation Office on Drugs and Crime (Kancelarija UN za drogu i kriminal)

² Official Journal of the European Union C 306/11 (art.2)

osećanja nesigurnosti kod građana, ili kroz direktno sprečavanje kriminalnih aktivnosti ili kroz politike i intervencije planirane da smanje potencijale za kriminal i uzroke kriminala. To uključuje aktivnosti vlada, kompetentnih autoriteta, agencija krivičnog zakonodavstva, lokalnih vlasti, ekspertskih asocijacija, privatni i dobrovoljni sektor, istraživače, a sve to potpomognuto medijima"³.

Bezbednost zajednice u sintaksi iz naslova ovog rada, nije dovoljno, ako je uopšte, razmatrana u našoj stručnoj javnosti. Jedan drugi termin, policija u lokalnoj zajednici, mnogo više za političke svrhe nego za izgradnju jedne kriminalne politike, na velika vrata je ušao u bezbednosni vokabular od samog početka reforme policije, 2001./2002. I ne samo to; osmišljen je čak i predmet policija u lokalnoj zajednicina na policijskoj akademiji i još nekim visokoškolskim ustanovama u zemlji.

Vredi ovde napomenuti da je koncept policija u lokalnoj zajednici nastao u Americi nakon velikih rasnih nemira '60-tih, kada je policija izgubila na svojoj legitimnosti stvarajući veliku distancu od lokalnog manjinskog stanovništva i to ne samo prelaženjem iz redovnog uličnog patroliranja koji se obavljao pešice u auto patrole, već i preterano striktnom formalnom primenom zakonakih odredbi. Zbog toga je policija bila primorana da uspostavi i kvalitativno i kvantitativno prisnije kontakte sa lokalnom zajednicom, a ne samo da odgovara na hitne pozive za intervencijom, ne bi li na taj način smanjila-sprečila kriminal. To je dakle, samo jedan od modela prevencije kriminala nastao u zaista specifičnim uslovima.

No, vratimo se bezbednosti zajednice. U literaturi, u različitim sredinama ovaj se termin različito i tumači/razumeva, ali u osnovi reč je o posledicama preventivnih akcija koje kao rezultat daju poboljšanje kvaliteta života zajednice. Koncept bezbednost zajednice veliku pažnju posvećuje interakciji zajednice, više nego pojedinačnom kriminalnom ponašanju, kao i socijalnoj koheziji i načinima na koje ona može da se održava i razvija. U savremenim društvima zajednice po definiciji nisu homogene, pa se i koncept lokalne zajednice okreće modelima dijaloga, izgradnje konsenzusa i konstruktivne interakcije. U toj interakciji učestvuju podjednako građani, stručnjaci raznih profesija uključeni u programe prevencije, policija i druge komunalne i socijalne službe. Svi ovi akteri rade na jednom zadatku-stvaranje i održavanje višeznačne sigurnosti, kao konstante kvaliteta života.

Jedan od tih aktera je i privatna bezbednost. Poslednjih godina naglo je porasla pažnja stručne javnosti za ulogu privatnog sektora bezbednosti u prevenciji kriminala. Na mnogim međunarodnim konferencijama, kongresima, okruglim stolovima, i edukativnim kursovima, raspravljana su pitanja o uključenosti ovog sektora i njegovom doprinosu prevenciji kriminala. Kada je o Srbiji reč, razvoj privatne bezbednosti u Srbiji išao je od početka u dva smera; (1) ka stvaranju privatnih agencija za obezbeđenje 'novih biznismena', političara, estradnih zvezda, ali i kriminalaca i pripadnika tajnih službi s jedne, i; (2) ka stvaranju preduzeća koja su, nastavljajući dobru praksu nekadašnjih službi obezbeđenja u preduzećima u zaštiti imovine, ljudi i poslovanja, polako osvajale prakse savremene industrije privatne bezbednosti koja je sada već visoko razvijena delatnost u

---

³ European Council Decision of 28 May 2001, setting up a Europe Crime Prevention Network (2001/427/JAI)

mnogim zemljama Evrope. U relativno kratkom periodu, od skoro dve dekade, broj zaposlenih u privatnom sektoru bezbednosti u Srbiji, skoro da je dostigao broj zaposlenih u policiji (oko 30.000). Naročiti porast broja zaposlenih u ovom sektoru beležimo posle promene političkog režima oktobra 2000. Proces privatizacije i dolazak stranih kompanija na srpsko tržište, imalo je za posledicu povećanje potreba za uslugama obezbeđenja, što je značilo povećanje konkurentnosti, a time i kvaliteta usluga. Ovaj, prilično stihijski razvoj privatne bezbednosti u Srbiji posledica je dejstva nekoliko činilaca, različitog intenziteta i dužine dejstva. Najpre, radi se o motivu brze i relativno dobre zarade bez većih administrativnih ograničenja, kontrola i birokratskih procedura u uslovima kada u državi nisu funkcionisali mehanizmi nadzora i kontrole, tokom svih devedesetih godina. S druge strane, dugotrajni procesi kriminalizacije društva i gotovo nikakva reakcija države-društva na kriminal, objektivno su podigle potrebu za zaštitom imovine i života, na najviši mogući nivo. Treće, policija, koja je tokom devedesetih imala ponajviše interventni i represivni karakter, apsolutno podređena političkoj vlasti, a od 2000. podređena zahtevima međunarodne zajednice za temeljnom reformom, objektivno, u poslednje dve dekade, nije mogla da odgovori na uvećane zahteve za zaštitom, koje je tranziciono društvo pred nju postavljalo. Četvrto, odsustvo koncepta nacionalne bezbednosti, i u okviru njega jasno postavljen sistem unutrašnje bezbednosti koji bi pravno i funkcionalno odredio oblast i granice privatne bezbednosti kao svog podsistema, jeste situacija koja podržava skokovitost, a ne kontinuitet u razvoju privatne bezbednosti u Srbiji. Termin 'privatna bezbednost' jeste prevod u anglo saksonskoj literaturi široko rasprostranjenog termina *private security*, (na francuskom *securite privée*) koji upotrebljavamo za označavanje čitavog seta delatnosti obezbeđivanja imovine, lica i poslovanja, koju vrše privatna preduzeća za pružanje usluga obezbeđenja. Reč *security* je latinskog porekla, od reči *securitas*, (od prefiksa *se-* bez i imenice *curus*-briga). Reč *private*, takođe ima latinsko poreklo- od reči *privatus*- ono što nije javno, nepoznato javnosti, što pripada pojedincu.

Nema neke značajnije razlike u postojećim definicijama privatne bezbednosti, osim što u američkoj literaturi često nailazimo na izraz *industrija privatne bezbednosti* (*private security industry*), dok se u britanskoj i u zemljama Komonvelta, upotrebljava i izraz privatna policija (*private police*). Jedna opšta definicija privatne bezbednosti mogla bi da bude ona koja pod privatnom bezbednošću podrazumeva *one zaposlene pojedince, preduzeća i organizacije koje za novac pružaju bezbednosne usluge posebnim klijentima, pojedincima ili organizacijama koje ih angažuju ili su ih zaposlili, a u cilju zaštite osoblja, privatne imovine i interesa tih klijenata, od različitih oblika ugrožavanja*⁴.

Termin privatna bezbednost (*private security*), u stručnoj literaturi je tesno povezana sa pojmom privatni polising (*private policing*)⁵, koji ćemo na ovom mestu pokušati da bliže odredimo.

---

⁴ John S. Dempsey, *Introduction to private security*; Thomson Higher Education, Belmont, CA, 2010, pp.2

⁵ Nismo skloni da prihvatimo jedan pokušaj prevodjenja ovog pojma kao *policijsko delovanje*, čime se na grub način pokazuje temeljno ne razumevanje istorije pojma *policing* i njegove socijalne konotacije, (o čemu raspravljamo u ovom radu), a sa druge strane, taj prevod lako vodi neupućenog čitaoca do lažne predstave o svemoći policije, ali i do apsurdna u koji se zapada čim se taj prevod upotrebi u nekim od podela polislinga, pa nas onda autor ubeđuje da postoji 'hibridno policijsko delovanje', 'autonomno policijsko delovanje' (za koje autor kaže

Poslednje dekade proteklog veka u evropskoj naučnoj i stručnoj literaturi u oblasti kriminologije, obeležene su upadljivom produkcijom radova o polisingu, kao inicijaciji prevencije i kontrole kriminala, a u dobroj meri i krivičnog zakonodavstva, u mnogim socio kulturnim sredinama- od Zapadne Evrope do Južne Afrike. Tom trendu poseban pečat dala je obimna komparativna studija instituta UNICRI⁶ o alternativnim stilovima polisinga koja se ovom temom bavila u transnacionalnom i transkulturnom kontekstu. Povećano interesovanje za polising međutim, nije imalo za posledicu proučavanje polisinga u njegovom totalitetu, već više proučavanje fenomenološke strane ovog procesa, posebno javnog polisinga (public policing), bez obraćanja pažnje na druge organizacije, institucije ili ustanove koje su takođe uključene, ili su pak nosioci ovog procesa.

Prvi ozbiljniji rad o polisingu koji nije u domenu javnog polisinga-javne bezbednosti, dakle, policije, jeste studija Širinga i Steninga⁷, o porastu značaja i uloge industrije privatne bezbednosti u Kanadi. U Velikoj Britaniji, otprilike u isto vreme, pojavljuju se studije koje proučavaju problem rasta industrije privatne bezbednosti (Draper; South)⁸. Živa naučno istraživačka aktivnost u oblasti polisinga, imala je kao rezultat 'otkriće' brojnih drugih, dobrovoljnih, javnih i kvazi javnih, lokalnih agenasa polisinga što je uslovalo i pomeranje akcenta sa istraživanja javnog polisinga, odnosno policije kao njegovog osnovnog aktera, ka istraživanju tih drugih, mahom privatnih i dobrovoljnih aktera.

Tako se danas u savremenoj literaturi o polisingu mogu naći brojni radovi koji u fokusu imaju 'pluralizaciju' ili 'fragmentaciju' polisinga, s obzirom da je postalo realnost da polising sprovode osim policije i drugi javni agensi polisinga, 'hibridni' agensi, dobrovoljne organizacije, i, privatne kompanije za pružanje usluga bezbednosti.

Iz ove kratke terminološke rasprave možemo da zaključimo da je privatna bezbednost na neki način organizovani, 'operativni' deo privatnog polisinga, kao integralnog dela sistema unutrašnje bezbednosti. Ta operativnost ogleda se u uslugama, odnosno poslovima koje privatna bezbednost obavlja, koji su različiti u različitim sredinama- u zavisnosti od potreba za bezbednosnim uslugama, odnosno razvijenosti i raznovrsnosti društvene/državne reakcije na kriminal. Newburn i Reiner⁹ dele delatnosti privatne bezbednosti u tri velike grupe: (1) usluge fizičkog obezbeđenja (čuvarska služba, obezbeđenje objekata, obezbeđenje ličnosti, obezbeđenje transporta vrednosti i sl.); (2) usluge tehničkog obezbeđenja (video nadzor, alarm monitoring centri, GPS pratnja vozila i sl.), i; (3) istražiteljska delatnost (traženje nestalih osoba, provera kreditnih sposobnosti klijenata, poslovna špijunaža, istraga krađa, u poslednje vreme naglo se razvija i primena forenzike u privatnim istragama).

---

da je to "...oblik policijskog rada preuzet od strane građana...", ili pak u jednoj drugoj podeli polisinga koju daje Elisabeth Joh (vidi fusnotu 4), gde jedan od elemenata podele, *policing through the government*, autor humoristično prevodi kao *policijsko delovanje kroz vladu* (sic!). Vidi detaljnije: Z.Kesić, *Privatni sektor u kontroli kriminaliteta*, Dosije studio, Beograd, 2009., str.8 - 12

⁶ M.Findley, U.Zvekic:*Alternative Policing Styles*, UNICRI, 1993.

⁷ Shearing, C.D. and Stenning, P.C. (1981)*Modern Private Security: its growth and implications*. In M.Tonryand N.Morris (eds.) *Crime and Justice: An Annual Review of Research*.Chicago, IL: University of Chicago Press; Shearing C.D. and Stenning P.C. (eds.) (1987) *Private Policing*. Newbury Park, CA: Sage

⁸ Draper H. (1978) *Private Police*. Sussex: Harvester Press, South, N. (1988) *Policing for Profit*. London: Sage

⁹ T.Newburn and R.Reiner; *Policing and the Police*, u: *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press 2007

Druga jedna podela, slična prethodnoj, dolazi iz čuvenog američkog udruženja ASIS¹⁰ (American Society for Industrial Security), u kojoj se privatna bezbednost deli u 4 glavne grupe delatnosti; (1) fizičko obezbeđenje- odnosi se na zaštitu ljudi, imovine, objekata, kroz angažovanje radnika obezbeđenja, bezbednosnih sistema i bezbednosnih procedura; (2) bezbednost informacija- odnosi se na čuvanje osetljivih/poverljivih informacija, privatnih podataka, informacija o imovini, investicijama, ugovorima i intelektualnoj svojini; (3) personalno obezbeđenje- odnosi se na obezbeđenje integriteta i lojalnosti zaposlenih u nekoj organizaciji (podrazumeva ispitivanje porekla i prethodnog života uposlenika, razna zdravstvena testiranja i ostale tehnike skeniranja pre zapošljavanja; (4) bezbednost informacionih sistema- koja podrazumeva održavanje poverljivosti, pouzdanosti i upotrebljivosti podataka kreiranih, sakupljenih, procesuiranih i prenetih preko informacionih sistema.

U Srbiji, privatna bezbednost, po obimu delatnosti, može se podeliti u dve osnovne grupe; (1) fizičku bezbednost (zaštita objekata, lica, imovine, obezbeđenje transporta vrednosti/novca, mobilne patrole, intervencije po prijemu alarma, i sl.); i (2) tehničku bezbednost (projektovanje, instalacije i održavanje CCTV sistema, alarm monitoring, GPS pratnja vozila i sl.).

Ostali vidovi delatnosti privatne bezbednosti koje smo naveli u prethodnim podelama, u Srbiji su ili u povoju, ili ih uopšte nema. Privatno istražiteljstvo, koje se kod nas sa punim ustima izgovara kao detektivska delatnost, uglavnom je svedena na prikupljanje podataka u svrhu otkrivanja preljuba, nestalih lica, delinkventnog ponašanja dece, u ređim slučajevima provere boniteta, a u poslednje vreme, neke istražiteljske agencije, uglavnom one sa zaposlenim bivšim policijskim inspektorima, počele su da se bave i istragama krađa u privatnim firmama. Finansijske istrage, čime se privatni istražitelji u Evropi i svetu najviše bave, kod nas još uvek nisu redovna delatnost naših privatnih istražitelja. Slična je situacija i sa metodama prethodnih provera personala koji se zapošljava, sa organizovanim sistemima zaštite elektronskih informacionih sistema, sistematskom zaštitom (poslovnih) informacija i dr¹¹.

Razlog užeg obima aktivnosti privatne bezbednosti u Srbiji u odnosu na Evropu i svet, svakako leži u decenijskoj ekonomskoj krizi kroz koju prolazi srpsko društvo, u još uvek nedovoljno utemeljenoj svesti o privatnom, o privatnoj svojini kao preovlađujućem društvenom odnosu, ali i u nekim strukturalnim problemima privatne bezbednosti u Srbiji.

Problemi sa kojima se privatna bezbednost bori od samog početka '90-tih, i koji su je teško opterećivali, kao i problemi koje je privatna bezbednost stvarala- naročito na planu kršenja postojećih zakona- relevantnih za ovaj sektor i povrede ljudskih prava i sloboda, u manjoj ili većoj meri eliminisani su donošenjem Zakona o privatnom obezbeđenju. Taj

---

¹⁰ John S. Dempsey, *ibid*, p. 36

¹¹ Sprovedeci jednu anketu o strukturi delatnosti privatnog sektora u Srbiji, 2008. godine, koju je Srpsko udruženje preduzetnika u privatnoj bezbednosti sprovedo za potrebe Evropske konfederacije privatnih službi bezbednosti (CoESS), za izradu prve Bele knjige o privatnoj bezbednosti u Evropi, anketirana preduzeća u Srbiji nisu mogla da popune ni 30 % upitnika- što zbog ne postojanja evidencije o pojedinim delatnostima, što zbog toga što neke delatnosti nisu ni obavljala.

zakon na koji se čekalo punih 20 godina, stvorio je formalno pravnu osnovu za modernizaciju i racionalizaciju privatnog sektora bezbednosti. Sama činjenica da ćemo imati tačnu evidenciju ovog sektora bezbednosti, u velikoj meri doprineće saznanju o mogućnostima i dometima njegovog angažovanja u nekoj zamišljenoj politici prevencije kriminala i stvaranja bezbednog života na lokalnom i opštem planu.

O ulozi privatnog sektora bezbednosti u prevenciji kriminala i bezbednosti lokalne zajednice, podatke, na žalost, imamo samo iz strane literature. Ne samo naučna, istraživačka literatura, već i impozantan broj analiza ekspertskih grupa, rezolucija, direktiva i preporuka raznih agencija i institucija UN i EU institucija, govore o značajnoj, neizostavnoj ulozi privatne bezbednosti u sprečavanju kriminala i stvaranju uslova bezbednog življenja. Ta iskustva mogu nam biti korisna za formulisanje jednog strateškog projekta aktivnog uključivanja privatnog sektora bezbednosti u prevenciju kriminala i uopšte u strukturu unutrašnje bezbednosti u Srbiji.

Šta nam je za to potrebno?

Najpre; (1) strategija prevencije kriminala kao deo dugoročne kriminalne politike koja će se sprovoditi mimo volja, želja, interesa i ideoloških koncepata stalno menjajućih garnitura vlasti; (2) stručnost i osposobljenost da se uključimo u evropsku bezbednosnu zajednicu koja je još pre deset godina potpisala *Zajedničku deklaraciju o evropskoj harmonizaciji zakona koji uređuju sektor privatne bezbednosti*; (3) stvarni reformski potencijali MUP koji su osnovni uslov za prekomponovanje unutrašnje bezbednosti ka njenoj socijalizaciji kao strateškom smeru; (4) strateški reformski projekti društva koji bi po principu *horizontalne koordinacije i vertikalne integracije* komponovali jedan moderniji i funkcionalniji koncept sistema unutrašnje bezbednosti, najzad; (5) prihvatanje i sprovođenje principa profesionalnosti i kompetentnosti za ove važne državne projekte.

LITERATURA

1. Davidovic, D., (2009). Public-Private Security Sector Partnership in Serbia: Problems and Future Developments, *Varstvoslovlje* 2/2009, pp- 345-351
2. Kešetović, Ž., Davidović, D. (2007). Policing in Serbia: Challenges and Developments: *Policing in Emerging Democracies- Critical Reflections*; Ljubljana: University of Maribor.
3. Davidović, D. Country Report-National Strategic Plan for Private Security Development; WC Cohesion Materials, CoESS, (www.coess.org)
4. Devuyt, Y., (2002). *The European Union at the crossroads*, Brussels: P.I.E.- Peter Lang
5. Born, H., Caparini, M., Cole, E., Scherrer, V., (2006). *Regulating Private Security Companies in Europe: Status and Prospects*, Draft Report, European Committee on Crime Problems, Strasbourg: Council of Europe,.
6. Peers, S., (2006). *EU Justice and Home Affairs Law*, Oxford: Oxford University Press.

7. European Council Decision of 28 May 2001 setting up a European crime prevention network, (2001/427/JAI).
8. Cools, M., Davidovic, D., DeClerck, H. (2010) The International private security industry as a part of European Union security framework: a critical assessment of French EU presidency White Paper. In: *Governance of Security Research Papers Series (Gofs)- Volume 4: EU and International Crime Control. Topical Issues.* Maklu Uitgevers nv, Antwerpen
9. Shearing, C.D. and Stening P.C. (1981). *Modern private security: its growth and implications*, Crime and Justice, University of Chicago Press
10. Shearing, C.D. and Stening P.C. (1987). *Private Policing*. Newbury Park, CA: Sage
11. Shearing, C.D. and Stening P.C. (1985). Police perception of private security. *Canadian Police College Journal* 9: 127-53
12. South, N. (1988). *Policing for Profit*. London: Sage
13. Stenning, P.C. (1989). *Private police and public police: toward a redefinition of the police role*. In: D.J. Loree (ed.) *Future Issues in Policing: Symposium Proceedings*. Ottawa: Canadian Police College

CRIME PREVENTION AND COMMUNITY SAFETY- THE ROLE OF PRIVATE SECURITY

The author is trying to define the contours of crime policy which should focus on finding efficient models of crime prevention. General approach the author is using, is the concept of crime prevention and community safety which is tested in many projects as a part of UN strategy programs devoted to crime prevention.

This general approach the author is trying to operationalize in order to open the possibilities for implementation of concept of policing, as a social concept involving all relevant both state and social actors combating crime, private sector as well. Critically analyzing state and social institutions` indolence regarding development of crime policy, the author argues mobilization of all actors incorporated in concept of policing, respecting two main principles; (1) the principle of horizontal coordination and;(2) the principle of vertical integration.

Using given data on private security sector in Serbia, the author analyzes its hitherto role in crime prevention, its potentials and expected future developments.

Key wards: crime prevention, policing, private policing, crime policy, community safety, crime control

III DEO
OČUVANJE ŽIVOTNE SREDINE:
IZMEĐU PRAVA I ODGOVORNOSTI

TEORIJSKO PRAKTIČKI PRISTUP EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA¹

Dr Vladan Joldžić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Teorijsko praktički pristup ekološkim pravima, vrednostima, obavezama i odgovornostima je rad koji obrađuje, kako to sam naslov kaže, osnovna pitanja teorijskog određenja i praktičkog pristupa pitanjima uspostavljanja te preciznog određenja ekoloških prava, vrednosti, obaveza i odgovornosti. To čini osvrćući se na brojne rezultate kako samog autora a koji doprinose razumevanju materije, tako i upućujući čitaoca na teren objavljenog u inostranstvu ali i prihvaćenog na nivou međunarodnog prava, pružajući, u suštini lakonsku sliku rezultata svog dugogodišnjeg rada na Projektu 47011, na koje (knjige, članke, referete...) istovremeno i detaljnije upućuju čitaoca.

Ključne reči: ekološko pravo, prava, obaveze, dužnosti, odgovornosti, državni aparat.

1. UVOD

U aktuelnom vremenu govoriti o sveukupnom ekološkom pravu, te njegovim gradivnim elementima, čini se da je lak zadatak. No, to stvarnost demantuje. Setimo se samo činjenice da nas, praktično na početku studija, uče kako je sveukupno pravo iskustvena nauka, što bi automatski trebalo da znači da su i zakonodavstva država iskustveni praktički proizvod. Ali, posebno imajući u vidu generalni objekt kome smo u ovom radu posvetili pažnju, Ekološko pravo, a u okviru istog: ekološkim pravima, vrednostima, obavezama i odgovornostima subjekata, da li je sve logički uistinu baš kako su nas učili? Mišljenja smo da nije. Na takav zaključak navode nas naša dugogodišnja istraživanja, te postignuti rezultati, od kojih je jedan deo plasiran upravo i tokom rada na

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

aktuelnom "Makro projektu 47011 - Kriminal u Srbiji: Fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.

U ovom radu pokušaćemo da Vam srž viđenja i rezultata, a koja se tiče teorijsko praktičkog pristupa ekološkim pravima, vrednostima obavezama i odgovornostima, koliko je moguće lapidarno, objasnimo, upućujući čitaoce tokom daljnjeg izlaganja i na svoja detaljnija iskazivanja u okviru knjiga koje smo objavili u vremenu 2011.- 2015. godina, ali i neke od ranijih tekstova, uistinu radove koji čine svojevrsan logički lanac. Kroz tekst ćemo pokušati da Vam, koliko je to moguće, pružimo sliku koja odgovara onim iz takozvanih "svodnih studija" istraživanja iz oblasti humanističkih, a posebno pravnih nauka. Razume se, izvesnim logičkim redosledom.

2. O KORENU, RAZVOJU I LOGICI EKOLOŠKOG PRAVA

Već i letimično istraživanje istorije i stvarnosti brojnih prostora te država jasno nam je pokazalo da, kada govorimo o pravu kao misaonoj tvorevini, ukoliko se isto sa područija teorijskog ne preseli na teren praktičkog, ostaje samo to: logička tvorevina i ništa više. Dakle, bez ikakvog značaja. Otuda je jasno zašto smo tokom svojih istraživanja prava išli na sagledavanje prelaska sa teorijskog na praktički nivo, ali i njihove međuveze, u suštini svojevrsne povratne sprege. Jasno, usmeravajući zadnjih godina svoje napore prevashodno na Ekološko pravo kao složenu disciplinu pravnih nauka te oblasti pozitivnih propisa. Ovo je zahtevalo da materiju posmatramo ne samo teorijski, te kroz zakonodavstava država, već i na nivou formiranom zajedničkom voljom država, što znači nadnacionalnom, a pre svega nivou međunarodnog prava i njegovih konstitutivnih elemenata².

Pri tom smo se vodili jasnim pravilom da koren sveukupnog prava bilo koje države, pa i onog njegovog dela što ga formira usvajajući regule međunarodnog prava, u savremenoj državi mora biti jasno definisan i omogućen osnovnim zakonom zemlje, što znači ustavom. Zato je ovo bila sledeća tema u okviru našeg sveukupnog rada³.

Istraživanje je takođe pokazalo kako je, da bi ekološko pravo uistinu zaživelo kao valjano strukturiran, stabilan i efikasan deo pozitivnog zakonodavstva, očigledno da se

---

² O razvoju konstitutivnih elemenata međunarodnog prava vidi: Joldžić Vladan: Ekološka politika. Od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava. Izdavač: Iksi, Beograd, 2008.g.

³ Otuda i razmišljanja o ustavnim osnovama formiranja i razvoja neophodnih elemenata ekološkog prava unutar zakonodavstava savremenih država. O tome vidi posebno: Joldžić Vladan: Ekološko pravo. Opšti i Poseban deo. Izdavač: IKSI, Beograd, 2008. i 2010.g., str.: 145. – 157., Joldžić Vladan: Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko-praktički pristup. Izdavač: IKSI, Beograd, 2011.g., str.: 64.-91. Joldžić Vladan: Izgradnja ustavnih osnova - uslov i temelj dobre prakse zaštite od ekološkog kriminaliteta, poglavlje unutar monografije IKSI: Prevencija kriminala i socijalnih devijacija: evropske i regionalne dobre prakse, Beograd, 2013.g., te Joldžić Vladan: Ekološko kazneno pravo i zakonodavstvo, osnovi, stvarnost i mogućnosti, *Zbornik IKSI*, br 1-2/2014.g.

na nivou države kao celine, barem kada je reč o jednom broju prava i dobara od značaja za *ekos*⁴, njima mora, do maksimuma precizno, da dodeli:

a.) materijalno-pravno, i

b.) formalno-pravno,

odgovarajući značaj i uloga. Takođe i da je tek finaliziranjem ovih koraka moguće da se uspostavi zaista *sistematizovana legislativa* - skup pravnih normi kojima se pruža zaštita *ekos*-u⁵. No, za formiranje u stvarnosti makar potrebnog i dovoljnog broja elemenata za formiranje pomenute sistematike bilo je potrebno zaista dugo vreme. Razlog leži u činjenici da se dugo vreme pristupalo rešavanju usko određenih problema, često na ograničenim prostorima. Objasnimo.

Na samom početku ozbiljnijeg orijentisanja na probleme koje u savremenom dobu nazivamo ekološkim političari i pravnici su svoje napore usmeravali na usko određene objekte. Ovo iz prostog razloga pojavljivanja i dimenzija problema sa kojima su se sudarali. Ali je to, na samom startu, pružalo doprinose čiji će nam značaj tokom vremena postajati sve očigledniji i veći. Ovo smo uočili još tokom usmeravanja pažnje na probleme zaštite vazduha. Primera radi još tokom tridesetih godina dvadesetog veka SAD i Kanada kroz svoje bilateralne odnose pristupaju rešavanju problema prekograničnog zagađivanja vazduha⁶, iako dotični problem ove države pre toga nisu legislativno tretirale unutar svojih suverenosti. No ovim su potezom:

1. uvele *princip standardizacije* u zaštitu vazduha, a da bi uopšte mogle da govore o njegovom zagađivanju, a takođe i
2. otvorile proces razvoja zaštite vazduha, dakle adekvatnog pravnog regulisanja odnosa subjekata ka istom (fizičkih te pravnih lica uključujući i država) koji će tek posle više decenija prerasti u svetski prihvaćen odnos ka vazduhu⁷.

---

⁴ Latinski pojam *ekos* potiče od starogrčke reči οἶκος - kuća, stanište. Polazeći od njega moderna ekologija *ekos* definiše kao celovito biće: sveukupnost živog i neživog na planeti u stalnoj interakciji, kako je to definisao još Ernst Heinrich Philipp August Haeckel u svojoj knjizi *Generelle Morphologie der Organismen*, delu: *Oecologie und Chorologie* (Berlin, Reimer, 1866, 286-287. str.).

⁵ O prvim teorijskim sagledavanjima te rezultatima na polju uspostavljanja Sistematike Ekološkog prava vidi posebno: Joldžić Vladan: *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti*, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1995.g., str.: 20. – 23., Joldžić Vladan: *Ekološko pravo. Opti deo. Ili o elementima neophodnim za uspostavljanje samostalne discipline pravnih nauka*, izdavač: IKSI, Beograd, 1999.g., str. 26.- 39., te Joldžić Vladan: *Ekološko pravo. Opšti i poseban deo*, izdavač: Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje, Sektor za životnu sredinu, Beograd, 2002.g., str. 37.- 47.

⁶ Vidi: *Trail Smelter Arbitration (US v. Canada)* - Convention for Settlement of Difficulties Arising from Operation of Smelter at Trail, B.C. U.S. Treaty series No. 893, Signed at Ottawa, April 15, 1935; ratifications exchanged Aug 3, 1935., te detaljnije Joldžić Vladan: *Ekološko pravo – Opšti i Poseban deo*, str.: 83. i 84.

⁷ O čemu svedoči formiranje Konvencije o zaštiti vazduha na velikim udaljenostima i preko granica (*Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution*, Geneva, 1979.) te njeno potonje prihvatanje od strane suverenih država. Ali i čitavog niza potonjih dokumenata međunarodnog prava koji su dograđivali ovu zaštitu, među kojim dokumentima su i: Protokol o smanjivanju emitovanja sumpora ili njihovih prekograničnih preliivanja za najmanje 30 procenata, Protokol o kontroli azotoksida i njihovom prekograničnom preliivanju, Protokol koji se odnosi na kontrolu emisije isparljivih organskih jedinjenja ili njihovo prekogranično kretanje, Protokol o teškim metalima, Protokol o smanjenju kiseljenja, eutrofikaciji i prizemnom ozonu, a takođe i Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača, te brojni drugi. U vezi rečenog vidi detaljnije: Joldžić Vladan: *Ekološka politika. Od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava*, str.: 242. – 279.

Pojava, množenje i razvoj regulacije odnosa ka sve brojnijim a posebno izdvojenim zaštitnim objektima vremenom je dovela i do potrebe korišćenja ne samo standardnih, a od ranije formiranih, principa prava već i novih a adekvatnih za regulaciju odnosa upravo ka dotičnim izdvojenim zaštitnim objektima, te njihovim sve većim masama. To se vremenom i dogodilo. Pa tako još 1972. godine, radom tima eksperata Ujedinjenih nacija, dolazi do praktičnog prikupljanja podataka o njihovom postojanju te jednostavnog nabiranja⁸. Njihova pojava i sve češće iskazivanje dovelo je do dve posledice: prvih poteza na planu izgradnje sistematike istih⁹, ali ipovratne sprege to jest potonjeg uticaja principa ekološkog prava na daljnju izgradnju dokumenata Međunarodnog ekološkog prava te ekološki usmerenih elemenata zakonodavstava država.

Dalje istraživanje nas je dovelo ka sagledavanju osnovne logike kojom se sveukupno pozitivno pravo vodi u svom životu i razvoju. Pa tako i ekološko pravo i zakonodavstva. Ona je sasvim jasna. Iako nam se čak decenijama činilo da je u svojoj ukupnosti usmerena na pojedinačne zaštitne objekte što u celini čine mozaik vrednosti od ekološkog značaja, shvatili smo da je uistinu orijentisana pre svega na čoveka, njegove slobode i prava¹⁰. Slobode i prava izražene u toj meri da drugome ne čine smetnju ili štetu. U zadnjih nekoliko decenija, razvojem etičkih i pravno filozofskih shvatanja, ne samo kao smetnju ili štetu nanetu konkretnom subjektu već i čoveku kao postojećoj generaciji, ali, takođe, ni budućim generacijama ljudi¹¹. A to je i srž ekološko-pravne ideje. Ovo može biti i drugačije rečeno: Jedna od osnovnih premisa ekološkog prava upravo je *održivi razvoj*, takav koji neće drugome (ili drugima) da proizvodi bilo kakve opasnosti ili neželjene posledice. Kao takav *održivi razvoj* je istovremeno *idealna tvorevina*, ka čijem se ostvarenju teži, što znači i *cilj*, ali koji se ne postavlja samo aktuelnoj već i dolazećim generacijama. Jasno, u njegovom ostvarenju, protokom vremena, susrećemo se sa raznovrsnim izazovima ali i njihovim različitim dimenzijama. Upravo zato održivi razvoj može da se posmatra i kao *ideal*. Mada nikada u potpunosti kao ideja i idealna tvorevina (zamisao) ne može da se dostigne, ako ništa drugo zbog stalne pojave novih izazova (problema) koje valja rešavati, zaslužuje neprekidni angažman. Jedino na taj način je moguć opstanak, ali, jasno, i napredak (razvoj).

Da bi održivi razvoj zaživeo, što znači prerastao iz istovremeno *ideje* (idealne tvorevine) i *ideala* u realno ostvarivanje istog kao cilja, moraju:

- na prvom mestu da se formiraju *instrumenti*, što znači *pravila*: ekonomije, prava, i drugih socijalnih (društvenih), odnosno humanističkih nauka i struka, drugim rečima *norme*, koje ih regulišu, i,

---

⁸ U vezi pomenutih principa i njihovog prvobitnog nabiranja vidi bliže: Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm [1972], poznat i kao: Stockholm Declaration, deo pod naslovom: Principi (Principles).

⁹ Upravo radom autora ovoga teksta i to pre praktično dvadeset godina. U vezi rečenog vidi: Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti deo, deo 7.: Principi ekološkog prava, izdavač, ELSA - European Law Students Assotiation, Beograd, 1996., str.: 33. – 49

¹⁰ Pa tako i u vezi adekvat ne životne i radne sredine. O tome vidi šire: Joldžić Vladan: Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko-praktički pristup. Str.: 103.- 138.

¹¹ Razvojem primene principa međugeneracijske jednakosti u pravima i odgovornosti. O rečenom vidi šire: Joldžić Vladan: Ekološko pravo. Opšti i Poseban deo, str.: 94.- 95., i Joldžić Vladan: EKOLOŠKA POLITIKA. Od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava, str.: 170.- 172.

- na drugom mestu, to jest "u drugoj fazi", da se ista primenjuju, ali i
- da se istovremeno obezbede *garanti* njihovog poštovanja i dosledne primene, dakle: za to *potrebni aparati*, ali, čak i neophodni *kazneno pravni elementi*, kao posebna, finalna vrsta garanata.

Bez svega rečenog ovaj ideal nema šanse da zaživi. Jasno, ovo nije dovoljno da se učini samo u okviru i od strane država pojedinačno već je neophodno da bude valjano urađeno i na višem nivou, što znači i šire, kako smo to upravo na u ovom članuku ukazanom primeru zaštite vazduha i objasnili. Ali da bi zaista zaživeo neophodno je da države ne samo sinhronizuju svoje napore na međunarodnom već usklade i na nacionalnim nivoima. Drugim rečima da kvalitetno izgrađuju ne samo ekološko pravo (dakle znanja o istom) već i na bazi njega neophodne a adekvatne elemente svojih zakonodavstava. To je upravo onaj put kojim dolazi do najrealnijeg preliivanja sa pravno teorijskog na praktički nivo. I ovom smo problemu posvetili dosta pažnje, izučavajući zakonodavstva brojnih država praktično svih naseljenih kontinenata. Takođe i idući od sagledavanja opštih¹² do onih elemenata koje možemo nazvati posebnim, te sa njima povezanim pitanjima, a do kojih smo došli u ovim istraživačkim naporima, kako samostalnim¹³ tako i timskim radom¹⁴.

3. TEORIJSKO PRAKTIČKI PRISTUP EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA NA NIVOU REPUBLIKE SRBIJE

Usmeravajući svoje istraživačke napore na pitanja teorijsko praktičkog pristupa ekološkim pravima, vrednostima, obavezama i odgovornostima, učinili smo to usmeravajući svoju pažnju u velikoj meri na prostor Republike Srbije. Pošli smo od jedne od osnovnih činjenica, a to je da je Republika Srbija suverena država zasnovana na ravnopravnosti građana¹⁵, organizovana uz puno poštovanje ljudskih sloboda i prava, pri čemu je **Ustavom** jasno istaknuto da su slobode i prava čoveka i građanina ograničeni jednakim slobodama i pravima drugih¹⁶, te da se slobode i prava čoveka i građanina ostvaruju a dužnosti ispunjavaju uvek na bazi osnovnog zakona Države, uvažavajući princip da svako ima pravo na jednaku zaštitu svojih prava, kao i da su svi pred zakonom

¹² Samostalnim radom, primera radi na tekstovima kao što su: Joldzic Vladan: Ecology law - general part. Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline (personal Observations), *Revista Mestrado em Direito*, Osasco, ano 9, n. 1, ano 2009, Brasil, str.: 127. – 169., i Joldzic Vladan: Mutual Relation and Boundaries of Ecology Law and the Other Law Branches, *Revista Mestrado em Direito, Direito Humanos Fundamentais*, Osasco, ano 11, n. 2, dez 2011, Brasil, str.: 49. – 67.

¹³ Joldžić Vladan: Princip održivog razvoja – od deklarativno političkog do realnog pravnog pristupa, *Ecologica*, br. 68/2012.g.

¹⁴ Vidi, primera radi, jedan od najsvježijih tekstova ove vrste: Batanjski, V., Batrićević, A., Joldžić, V. at all (2015) Critical Legal and Environmental View on the Ramsar Convention in Protection from Invasive Plant Species - an Example of the Southern Pannonia Region, u časopisu: International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics (ISSN: 1567-9764). Izdavača: Springer. (DOI: 10.1007/s10784-015-9307-4), pp.: 1-16.

¹⁵ Ustav Republike Srbije; *Službeni glasnik*; br. 83/2006.g., član 21.

¹⁶ U skladu sa Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (*Službeni list SCG*, br. 6/2003.g.), koja je na osnovu člana 16., kao i čl. 194., st. 4., Ustava Republike Srbije, iz 2006.g., integralni deo zakonodavstva Republike Srbije.

jednaki¹⁷, polazeći od osnovnog prava čoveka na zdravu životnu sredinu i dužnosti Države da se stara o zdravoj životnoj sredini¹⁸, usvajajući princip da su "potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije i da se neposredno primenjuju"¹⁹". Kroz ove odrednice je, u suštini, u Republici Srbiji, kako formalno tako i realno, uspostavljen osnovni od elemenata pravno-ekološke trijade, sistematizovanog uređenog ekološkog prava: njegov temelj.

Usmeravajući svoju pažnju na pojavu i razvoj teorijsko praktičkog pristupa ekološkim pravima, vrednostima, obavezama i odgovornostima ne treba smetnuti s uma da su države u suštini odavno pristupile formiranju ovome podobnih zakonskih rešenja. Ali kroz dugi niz godina i decenija u suštini i pre svega regulišući koja druga a ne ekološka pitanja, a tek delom ovih konstrukcija doprinoseći uređenju poželjnih i potrebnih oblika ekoloških odnosa²⁰, a pre svega: prava, dužnosti i odgovornosti od ekološkog značaja, iz kog razloga smo ih u svojim radovima i nazvali ekologiziranim i razlikovali od čisto ekoloških normi! A tek posle dužeg vremena ciljnoj regulaciji odnosa od u osnovi ekološkog značaja.

Sama regulacija poželjnih odnosa, kako su to rezultati napora u slučaju naših osnovnih istraživanja: odnosa od ekološkog značaja (u okviru Projekta 47011) jasno pokazali, pre svega obuhvata jedno od osnovnih prava čoveka: Pravo na zdravu životnu sredinu. Ovo je bio drugi deo materije kojoj smo posvetili pažnju i to posmatrajući je iz više uglova²¹. Pri tom smo jasno ukazali na one bitne elemente izgrađivane tokom niza decenija na nivou međunarodnog prava, u okviru niza konvencija od globalnog značaja, a koji su sada praktično deo pozitivnog zakonodavstva gotovo svih savremenih država, ne samo Republike Srbije²².

Kako smo dosadašnjim tokom razmišljanja pokazali, ukoliko se poštuju principi pravne nauke, u cilju kvalitetnije zaštite životne sredine, jednako namenjene svakom čoveku, a efikasnije i spram spoljnog faktora, zakonodavac, ne samo Republike Srbije, će konstantno morati da se upušta u još dva neophodna a paralelna procesa.

Pre svega, da bi vrednosti tretirane normama što uređuju ekološki odnos zaživele, da bi bile poštovane, one moraju biti i zaštićene. Zaštitu im ne mogu pružiti samo norme što subjektima propisuju: šta, kako i kada da čine. Dakle uspostavljaju obaveze,

---

¹⁷ Član 21., stav 2. Ustava Republike Srbije, iz 2006.g.

¹⁸ Vidi bliže: Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama; član 46., i član 74. Ustava Republike Srbije iz 2006.g..

¹⁹ Član 16. Aktuelnog Ustava Republike Srbije.

²⁰ O ovome vidi: Joldžić Vladan: Ekološko pravo. Opšti i poseban deo (Primer Srbije – države u tranziciji). Izmenjeno i dopunjeno izdanje. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008.g. str.: 27. - 30.

²¹ Pa tako i: pravu na zdravu životnu i radnu sredinu, kroz studiju i knjigu: Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva, njene str.: 103.- 138., te informacije od značaja za zaživljavanje dotičnog prava, unutar: Vladan Joldžić: Razvoj prava čoveka na zdravu životnu sredinu i informacije od značaja za istu, prvi deo knjige dr Joldžića i saradnika: Arhuska konvencija i demokratizacija u oblasti životne sredine, izdavača: Ecologica, Beograd, decembra 2015.g.

²² Pa tako: kada govorimo o generalnoj zaštiti prava čoveka na zdravu životnu i radnu sredinu, vidi: Joldžić Vladan: EKOLOŠKA POLITIKA. Od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava, str.: 211. – 240, a kada govorimo o pravu na očuvanje prirodnih elemenata od značaja za ovo pravo, primera radi vazduha, vidi str.: 242. – 279. pomenute knjige.

a kada je reč o ponašanju elemenata državnog aparata jasno propisane dužnosti kao specifične obaveze.

Da bi ekološko zakonodavstvo zaživelo neophodna je i pretnja sankcijama za neželjena ugrožavanja i povrede zakonito uspostavljenih: ekoloških prava, vrednosti, te obaveza.

Dakle, upravo polazeći od u istraživanju uočenog, postalo je jasno da nam valja paralelno i neprekidno da izgrađujemo Ekološko kazneno pravo kao sistematizovanu celinu²³. Šta više smatramo da najznačajniji strukturni deo kazneno-pravne zaštite *ekos-a*: krivični, lociran unutar Krivičnog zakonika, mora biti pod stalnom pažnjom stručne javnosti i doradivan²⁴.

Da bi oba prethodno obrazlagana elementa pravno-ekološke trijade zaista delovala takođe je potreban i mehanizam njihovog zaživljavanja. Aparat koji će ih učiniti delom stvarnosti. Znači, valja u okviru administrativno-upravnog aparata ostvariti deo što će se brinuti za izvršavanje ovog zadatka, a za to je opet potreban skup normi. Nazovimo ih, uslovno, *Normama ekološkog upravnog prava*. Svrha njihovog formiranja i neprekidnog osavremenjavanja jeste pravno uspostavljanje i regulacija ovog aparata, bilo kao zasebnog, ili pak u okviru rada već postojećih oblika administracije. No, za koji god od napred izloženih koncepata da se opredelimo, moramo da, poštujući normativno-pravni metod, a posebno normativno-hijerarhijski metod, aparat hijerarhijski organizujemo, od centralnog državnog nivoa na niže. Jedino takvom šemom organizacije i subordinacije isti može efikasno da deluje. Pri tome ne mislimo da dotični aparat čine samo inspeksijske službe, mada su one sasvim sigurno veoma potrebne²⁵.

4. UMETO ZAKLJUČAKA. ŠTA SMO TO POSEBNO UOČILI TOKOM RADA NA STVARANJU, RAZVOJU I IZUČAVANJU EKOLOŠKOG PRAVA?

Prvo logično pitanje čitalaca vezano za našu dugogodišnju istraživačku aktivnost, a imajući u vidu u ovom tekstu rečeno, uistinu bi trebalo da glasi: Šta smo to posebno uočili tokom rada na stvaranju i razvoju ekološkog prava?

Odgovor je jasan: Nešto što se u suštini, a upravo u vezi materije kojom se bavimo, može da označi kao specifičan redosled: pojave, potom preciznijeg formiranja, te razvoja svojevrsnog logičkog lanca.

---

²³ Vidi: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas, izdavač: IKSI, Beograd, 2007.g.,

Joldžić Vladan, Jovašević Dragan: Ekološko krivično pravo – međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti, izdavač: IKSI, Beograd, 2012.g., str. 11. – 21.

²⁴ O neophodnosti dogradnje aktuelnog Krivičnog zakonika Republike Srbije, njegove Glave XXIV – Krivična dela protiv životne sredine i za to potrebnim elementima vidi šire u napred pomenutoj knjizi: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas.

²⁵ Iz kog razloga smo u prethodnom istraživačkom periodu i obradili problematiku rada inspeksijskih službi formiranih u cilju zaštite poštovanja regula od ekološkog značaja kao i onih koje tome svojim radom takođe doprinose. U vezi rečenog vidi šire: Joldžić Vladan: Država i njeni organi od značaja za zaštitu životne sredine - političko pravni pristup, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2010.g.

Objasnimo. Uočili smo kako:

1. se jasno ispoljilo da je i Ekološkom pravu bilo neophodno, kao i svakoj drugoj pravnoj disciplini, a da bi uistinu nastalo, formiranje i razvoj procesa diferenciranja iskustvenog a za temu interesantnog, potomse jasno iskazalo da je neophodno prelaženje sa postojećeg (uočenog), te iskustvenog, na formiranje ideja, jasno sa dotičnim u logičkoj vezi (odnosno vezama), potom, u sledećoj fazi,
2. je potrebno razrađivanje te logičko potvrđivanje ideja, ali u oblicima koje možemo da posmatramo kao: političke ideje, *predecessor-e* pravnih, te na bazi političkih potonje formulisanje čisto pravno artikulisanih ideja²⁶,
3. se odvija, a na bazi prethodno objašnjenih procesa, tokom razvojnog toka onoga što će tek dosta kasnije biti nazvano Ekološko pravo, složeni proces izdvajanja i definisanja u početku niza usko postavljenih pitanja, potom, upravo u cilju pružanja odgovora na ova pitanja i proces formiranja predloga adekvatnih normativnih pristupa istim, proces koji se u početku i najčešće odvijao u pravcu i okviru formiranja pravnih konstrukcija namenjenih u osnovi kakvim drugim a ne ekološkim problemima kao svojim generalnim zadacima, ali, to treba imati u vidu, upravo je množenje ovakvih pravnih konstrukcija istovremeno doprinelo porastu mase regula koje će tek kasnije biti posmatrane kao ekološke ili pak i od ekološkog značaja.
4. je vremenom došlo do formiranja prvih čisto ekološki usmerenih pravnih tekstova, kako na nivou međunarodnog prava (a pre svega konvencija) tako i zakona država, potom
5. tokom vremena dolazi do sve ubrzanijeg množenja pravnih tekstova namenjenih u osnovi ekološkoj problematici ili pak i problematici koja iskazuje i kao problematika i od ekološkog značaja,
6. takođe, mada dužim protokom vremena, upravo s obzirom na objekte koje su raznovrsni pravni tekstovi počeli da tretiraju, postaje jasno da samo oslanjanje na iskustvo, dakle pravo kao iskustvenu nauku, postaje nedovoljno. Sve očiglednije se iskazuju neophodnosti saradnje pravnih i niza drugih nauka, a da bi se formirale norme koje regulišu poželjne oblike ponašanja subjekata prava i koliko je to god moguće sprečila brojna neželjena događanja. Događanja od kojih bi neka bila takva da na svaki način valja izbeći njihova iskustvena saznanja (eksplozije hemijskih fabrika ili pak nuklearnih centrala, da navedemo samo par primera), već je neophodno da se formiraju potrebna i dovoljna naučna saznanja o istim, upravo da u stvarnosti i ne dođe do ispoljavanja dotičnih a neželjenih pojava . Otuda, upravo na polju razvoja ekološkog prava to sve češće i činimo!
7. Obraćajući pažnju na brojna pitanja i probleme od značaja za očuvanje potrebnih kvaliteta životne sredine shvatili smo da su koreni za to neophodne praktičke, otuda i pravne, orijentacije mnogo dublji nego li se to čak i u stručnoj

---

²⁶ O rečenom vidi šire: Vladan Joldžić: Značaj razvojnog puta od ideja preko ideala do principa i normi. Zbornik IKSI, No 2/2015.g.

javnosti najčešće misli, sa čime smo detaljno upoznali čitaoce unutar jedne od knjiga kao rezultata istraživanja unutar Projekta 47011²⁷.

Akceptirajući do sada rečeno, vratimo se sada aktuelnom praktičkom a suštinskom pitanju politike razvoja ekološkog prava na terenu Republike Srbije. Dakle njegovog formiranja kao teorijske ali i praktičke discipline te putevima njegovog zaživljavanja. Mišljenja smo da je jedino pravno osnovano, polazeći od akceptiranih naučnih saznanja, današnje mnoštvo u velikoj meri nesistematizovanih ekoloških zakonskih i podzakonskih tekstova, kao i onih i od ekološkog značaja, kod kojih se uočavaju dve vrste grešaka: međusobna preklapanja, i nepokrivenost mnogih aspekata ekološkog odnosa, zameniti sistematizovanom i koherentnom celinom. Otuda, da bi rečeni zadatak bio kvalitetno izvršen, da nam valja da pokrenemo neprekidni razvoj ekološkog prava kao dela celovite pravne nauke. Ovo neizbežno zahteva da se ekološko pravo konstantno izučava, pre svega na nivou naučno istraživačkih organizacija, po najpre instituta. Time bi se formirala neophodna saznanja, sticala intelektualna građa toliko potrebna u procesu izgradnje jedinstvenog i sistematizovanog ekološkog zakonodavstva. Sistematizovanog upravo onom logikom koju smo obrazlagali na prethodnim stranicama serija naših radova a lakonski je izneli i u okviru ovog. Ekološkog zakonodavstva baziranog na jednom zakonu namenjenom generalnoj zaštiti životne sredine, formiranom kao *lex generalli* i iz njega izvirućeg mnoštva tekstova *lex spetialis*–a, što tretiraju kakva uže određiva pitanja, kao i njihovih dopuna – podzakonskih akata različitih kategorija, kojima bi, kao i do sada, osnovni zadatak bio da svojim kvalitetom doprinose zaštiti sveukupnog *ekos*-a. Ovo naročito imajući u vidu tranzicione promene državne strukture i ekonomsko-političkog sistema kroz koje još uvek prolazimo.

Smatramo da su za ostvarivanje predloženog već sazreli svi uslovi. Ukoliko se bude uspelo u naporima koje predlažemo i anticipiramo, mišljenja smo da će ekološko-pravni odnos na domaćem legislativnom terenu dobiti značajne a sada nedostajuće regule, a vrednosti životne sredine biti praktično potpuno zaštićene.

No, da bi ova, formalna, prerasla u realnu zaštitu, potrebno je preći još par koraka. Pre svega nam valja podizati ekološku svest. I drugo, razvijajući pravo životne sredine, moramo ga preseliti iz radnih soba naučnika i zakonopisaca u amfiteatre fakulteta. Moramo da upoznamo studente: prava, biologije, šumarstva, hemije, geologije i drugih struka, sa osnovama ekološkog - prava životne sredine, kako onim elementima sadržanim u međunarodnom pravu, tako i našem domaćem, ne zaobilazeći ni jedan od grupnih objekata složenog pravnog odnosa o kome smo govorili. Tek na taj način formiraćemo i učiniti prisutnijim potrebno nam znanje za uistinu kvalitetnu regulaciju i ostvarivanje stalno razvijajućeg ekološko-pravnog odnosa.

---

²⁷ Joldžić Vladan: Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko-praktički pristup. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2011.g., str.: 19.- 35.

5. BIBLIOGRAFIJA

1. Act on the Prevention and Remediation of Environmental Damages (of Germany), Official Journal 2007 part I.
2. Batanjski, V., Batrićević, A., Joldžić, V. at all (2015) Critical Legal and Environmental View on the Ramsar Convention in Protection from Invasive Plant Species - an Example of the Southern Pannonia Region, u časopisu: *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* (ISSN: 1567-9764). Izdavača: Springer. (DOI: 10.1007/s10784-015-9307-4), pp.: 1-16.
3. Gesetz zur Erhaltung und Pflege der heimatlichen Natur, 1954.
4. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm (1972).
5. Enzensberger. H. M. (1974). Kritika političke ekologije, *Marksizam u svetu*, br. 9.
6. Environment Protection and Biodiversity Conservation Act 1999, Act No. 91 of 1999 as amended (Australia).
7. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, United Nations General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Izvor: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights – Status of Ratification of the Principal International Human Rights Treaties, sa: www.unhchr.ch/pdf.
8. International Covenant on Civil and Political Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 52, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171.
9. Joldžića, V. i saradnici (2015) Arhuska konvencija i demokratizacija u oblasti životne sredine, Beograd: Ecologica,.
10. Joldžić, V. (2010) *Država i njeni organi od značaja za zaštitu životne sredine - političko pravni pristup*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
11. Joldžić, V. (2008): *EKOLOŠKA POLITIKA. Od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
12. Joldžić, V., Jovašević D. (2012). *Ekološko krivično pravo – međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
13. Joldžić, V. (1995). *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
14. Joldžić, V. (2014). *Ekološko kazneno pravo i zakonodavstvo, osnovi, stvarnost i mogućnosti*, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, br 1.
15. Joldžić, V. (2011). *Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko-praktički pristup*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja str.: 64.- 91.
16. Joldžić, V. (1996). *Ekološko pravo – opšti deo*, Beograd: ELSA – European Law Students Association, str: 18. – 20, i
17. Joldžić, V. (1999). *Ekološko pravo – opšti deo, ili o elementima neophodnim za uspostavljanje samostalne discipline pravnih nauka*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
18. Joldžić, V. (2002). *Ekološko pravo. Opšti i Poseban deo. Beograd: Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje*, Sektor za životnu sredinu.

19. Joldžić, V. (2008). *Ekološko pravo*. Opšti i Poseban deo. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
20. Joldžić, V. (2007). *Ecology law - general part, Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
21. Joldžić, V. (2009). Ecology law - general part. Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline (personal Observations), *Revista Mestrado em Direito*, Osasco, ano 9, n. 1, pp: 127–169.
22. Joldžić, V. (2015). Značaj razvojnog puta od ideja preko ideala do principa i normi. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 34(2).
23. Joldžić, V. (2013). Izgradnja ustavnih osnova - uslov i temelj dobre prakse zaštite od ekološkog kriminaliteta, U: L. Kron *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija: evropske i regionalne dobre prakse*.
24. Joldžić, V. (2007). *Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
25. Joldžić, V. (2011). Mutual Relation and Boundaries of Ecology Law and the Other Law Branches, *Revista Mestrado em Direito, Direito Humanos Fundamentais*, Osasco, ano 11, n. 2, str.: 49. – 67.
26. Joldžić, V. (2012). Princip održivog razvoja – od deklarativno političkog do realnog pravnog pristupa, *Ecologica*, br. 68.
27. Joldžić, V., Jovašević, D. (2012). *Ekološko krivično pravo – međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja 2012.g.
28. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, *Službeni vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ*, br. 2/1950.
29. Krivični zakonik Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005.g.
30. Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima, *Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori*, br. 7/1971.g.
31. Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama ž, *Službeni list SCG*, br. 6/2003.g.
32. Protocol to the 1979 Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution on Long-Term Financing of Co-operative Programme for Monitoring and Evaluation of the Long-Term Transmission of Air Pollutants in Europe (EMEP) [1984]; United Nations, Geneva, 28th September 1984.
33. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm (Stocholm Declaration), [5-16 June 1972], UNITED NATIONS, New York [1973],
34. Rio Declaration on Environment and Development [The United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992],
35. The 1985 Protocol on the Reduction of Sulphur Emissions or their Transboundary Fluxes by at least 30 per cent.
36. The 1984 Geneva Protocol on Long-term Financing of the Cooperative Programme for Monitoring and Evaluation of the Long-range Transmission of Air Pollutants in Europe (EMEP).

37. The 1988 Protocol concerning the Control of Nitrogen Oxides or their Transboundary Fluxes, Sofia [Year 1988].
38. The 1998 Aarhus Protocol on Heavy Metals,
39. The 1991 Protocol concerning the Control of Emissions of Volatile Organic Compounds or their Transboundary Fluxes.
40. The 1994 Protocol on Further Reduction of Sulphur Emissions
41. Trail Smelter Arbitration (US v. Canada) - Convention for Settlement of Difficulties Arising from Operation of Smelter at Trail, B.C. U.S. Treaty series No. 893, Signed at Ottawa, April 15, 1935, ratifications exchanged Aug 3, 1935.
42. Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik*, br. 83/2006.g., član 21.
43. Ukaz o proglašenju Zakona o potvrđivanju drugog fakultativnog protokola uz međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji ima za cilj ukidanje smrtno kazne. Vidi bliže: *Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori*, broj 4 [2001.g.].
44. Haeckel August u svojoj knjizi *Generelle Morphologie der Organismen*, delu: *Oecologie und Chorologie* (Berlin, Reimer, 1866, 286-287. str.).
45. Hickman Leo: Article 31: A Well-Spring of Human Rights, *The Guardian/UK*, Published on Monday, [July 6, 2009].
46. Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution, Geneva, 1979.
47. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Adopted by Resolution 260 (III) A of the U.N. General Assembly on 9 December 1948.

THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACH TO THE ENVIRONMENTAL RIGHTS, VALUES, OBLIGATIONS AND RESPONSIBILITIES

Theoretical and practical approach to the environmental rights, values, obligations and responsibilities is text that on the laconic way explains results of the authors efforts directed at the field of environmental law and legislature developing. Results that explain ruts of the environmental law and legislature, at the level of states and at the same time the level of international law.

Key words: environmental law, environmental rights, environmental obligations, duties, responsibilities, state apparatus.

KAZNENO PRAVNI PRISTUP EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA¹

Dr Vladan Joldžić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Rad sažeto govori o problematici obrađivanoj od strane autora u okviru Projekta 47011, inače tokom samog istraživanja sveobuhvatnije objašnjennoj nizom njegovih tematski precizno usmerenih članaka i knjiga, usmerenih na materiju formiranja kazneno pravnih garancija: ekološkim pravima, vrednostima, obavezama i odgovornostima. Kako to sam autor definiše: Ekološkog kaznenog prava i zakonodavstava. Ovaj tekst lakonski upoznaće čitaoce sa korenima formiranja dotičnih garancija, ali i sa njima aktuelno iskazanom logikom unutar zakonodavstava savremenih država. Autor posebnu pažnju posvećuje problemima odnosa privrednih prestupa spram: ekoloških prava, vrednosti i obaveza kao specifičnosti i sada prisutnoj unutar Republike Srbije. Takođe i nekim uočenim nedoslednostima pa i greškama utvrđenim unutar razvoja domaćeg zakonodavstva usmerenog na kazneno pravnu zaštitu poštovanja ekoloških prava, vrednosti i odgovornosti, upravo startujući od teorijskih postavki određivanja njihovih logičkih bića.

Ključne reči: ekološka prava, ekološke vrednosti, obaveze, odgovornosti, kazneno pravne garancije, logika izgradnje.

1. UVOD

Ulazeći u materiju gradivnih elemenata sveukupnog Ekološkog kaznenog prava i Ekološkog kaznenog zakonodavstva², a kako će se tokom teksta videti i sa kratkim

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

² A što je bio autorov opus istraživačkog rada o okviru Projekta 47011.

osvrtno na zakonodavstvo Republike Srbije³, čitaocu smo dužni i izvesna prethodna objašnjenja.

Kazneno pravo uopšte, a pre svega kazneno zakonodavstvo, tvorevina je dugog istorijskog razvoja. Nastalo je i razvijalo se isključivo kao odgovor na specifično iskazane potrebe konkretnih država, u početku robovlasničkih⁴, ali i potonjih feudalnih⁵. Uistinu kroz donošenje zakona kojima su već na samom početku formiranja i razvoja država, prema potrebama vladajućih struktura, inkriminisana i sankcionisana sve brojnija dela. Formirano je ono što se logikom i jezikom, ali tek savremenog prava, naziva "Poseban deo Kaznenog prava i zakonodavstava". Sam takozvani "Opšti deo", koji bi se bavio pitanjima formiranja i izučavanja principa Kaznenog prava kao posebne discipline pravnih nauka ali i ogranka važećih zakonodavstava, nije ni postojao sve do francuske buržoarske revolucije i stvaranja moderene države. Ovaj proces društveno-državnog razvoja, upravo polazeći od sve snažnije iskazanih potreba, iznedrio je i korene savremenog kaznenog prava. Ekipa francuskih pravnika, prvi put u istoriji, došla je do ideje:

a.) formiranja zasebne celine unutar koje bi se posebno obrađivala i regulisala pitanja principa kaznenog prava, te

b.) izdvajanja i posebnog sistematizovanja normi koje se tiču samog propisivanja delikata i kazni.

Reč je o formiranju **Kaznenog zakonika** iz 1791. godine⁶. Ova intelektualna (naučna) a istovremeno zakonska tvorevina veoma je brzo zamenjena još složenijom: **Napoleonovim kaznenim zakonikom**⁷. Zaživela je podela kaznenog prava na Opšti deo Kaznenog prava i Poseban deo Kaznenog prava. Od tog momenta sam Opšti deo izučava i reguliše principe i pravila kaznene odgovornosti građana⁸, kao i opšta pravila koja se tiču podložnosti kaznama. Drugim rečima, sa pojavom Opšteg dela kaznenog prava:

a.) formirana je mogućnost određenja i sistematizovanja principa kaznene odgovornosti, ali su takođe

b.) sistematizovana i uopštena pravila o uslovima i osnovima kažnjivosti.

U savremenom Kaznenom pravu, polazeći od pravila formiranih u okviru Opšteg dela, unutar Posebnog dela kaznenog zakonodavstva inkriminišu se i sankcionišu ona ponašanja subjekata koja su u konkretnom društvu-državi neželjena, zato od zakonodavaca i podvrgnuta preciznom definisanju, kao i određivanju vrste i raspona kazni

---

³ O ovome vidi detaljnije: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas; izdavač: Institut za kriminoška i sociološka istraživanja; Beograd, 2007.

⁴ Vidi bliže, primera radi: Hamurabijev zakonik (inkriminiše čak oko 70 krivičnih dela), i Tablica dvanaest zakona (*Lex duodecim tabularum*, Rim, oko 450 godina pre Hrista).

⁵ Primera radi vidi bliže zakonik objavljen 1533, isprva na nemačkom jeziku, potom i francuskom: Code criminel de l'empereur Charles V, dit "la caroline". Adresa:

http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/la_caroline.htm.

⁶ Vidi tekst originala: Code pénal Du 25 septembre – 6 octobre 1791, sa:

http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm.

⁷ Vidi bliže: CODE PÉNAL DE 1810, poznat i kao: Code pénal napoléonien. Sa:

http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_de_1810.htm.

⁸ U aktuelnom vremenu unutar mnogih država istovremeno i kaznene odgovornosti pravnih lica.

za svaki propisani delikt. Otuda i najčešće određenje imena zakonicima koji ih propisuju: Penal Code (npr. **Penal Code of the USA**), odnosno **Code pénal** (npr. francuski Krivični zakonik, kako iz 1810. tako i sada važeći iz 1994.g.). Drugim rečima: Kazneni zakonik.

Valja naglasiti kako je upravo francuski **Code pénal** iz 1810. godine izvršio i diferencijaciju kažnjivih dela na dve kategorije krivičnih dela:

- zločine (crimes), i
- prestupe (delictes),

ali je takođe inkriminisao i tzv. istupe, odnosno prekršaje (contravention⁹).

Napred navedena podela delikata na krivična dela i prekršaje je i u aktuelnom vremenu široko prihvaćena u Svetu. No, vreme je pokazalo da samo formiranje kaznenih zakonika i klasifikovanje svih delikata po vrstama, kao krivičnih dela i prekršaja, unutar istih nije ni praktično ni dovoljno. Pojavljuje se sve izraženija potreba zakonskog izdvajanja i što preciznijeg inkriminisanja te sankcionisanja prekršaja kao lakše vrste delikata. Prekršaji, koji su inače u vremenu Rima bili posebno izdvojena vrsta delikata, posmatrana kao tzv. "administrativni delikti" to ponovo postaju. Počinju da se posmatraju kao "kršenje javnog poretka, ili propisa o ekonomskom i finansijskom poslovanju, utvrđeno zakonom ili drugim propisom, za koje su određena obilježja i za koje su propisane sankcije¹⁰". Dolazi do masovnog formiranja prekršajnih zakona unutar država Evrope, procesa koji i sada traje te pruža rezultate njihove neprestane modernizacije.

Iako se prekršajno pravo već duže vreme razvija kao celovita pravno logička i legislativna tvorevina, na bazi zakona o prekršajima, ono oslanjajući se samo na njih ne može da reši sve probleme. Stvarnost unutar država formira sve brojnije probleme i iz njih proistekle odnose koji zahtevaju izgradnju i drugih elemenata složenih mozaika zakona i pratećih podzakonskih akata (blanketa). U suštini, vremenom i novih pravnih disciplina. Pa tako dolazi i do stvaranja elemenata logički neophodnih za formiranje Ekološkog prava kao samostalne discipline pravnih nauka, ali, po osnovu istog, i konstantnog razvoja Ekološkog prava kao praktičke discipline. Otuda i Ekološkog kaznenog prava, odnosno njegovih gradivnih elemenata. Upravo smo se tim problemima i bavili unutar svog istraživačkog rada na Projektu 47011 (period 2011.-2015.g.) te plasirali rezultate u okviru knjiga koje smo Vam u dužem vremenu, koje obuhvata i ovaj istraživački period, predstavili¹¹.

---

⁹ Poznati i kao: misdemeanour.

¹⁰ Muhamed Mujakić: Pravna priroda prekršaja sa posebnim osvrtom na naše pravo. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, god. 31., br. 30, 2007.g., . UDK 347.9 (497.15); str. 387.

¹¹ Vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1995.g., Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2007.g. Joldžić Vladan & Jovašević Dragan: Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 2. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2012.g. Joldžić Vladan & Jovašević Dragan: Ekološki privredni prestupi. Secifičnost pravnog sistema Republike Srbije. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 4. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2013.g. Joldžić Vladan & Jovašević Dragan: Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike

Podela delikata na krivična dela i prekršaje, iako prihvaćena u Svetu, već praktično šest decenije nije i važeća u našoj Republici. Republika Srbija, kao deo nekadašnje FNRJ, SFRJ te SRJ u ovom gradiranju, te sistematizovanju, postupila je na donekle specifičan način. Razlikovala je a i sada razlikuje:

- krivična dela,
- privredne prestupe, i
- prekršaje,

o čemu je autor ovoga teksta, još ranije, u više navrata, detaljnije govorio¹².

Sve napred navedene podele će, zajedno sa činjenicom da li posmatramo unitarne ili složene države, biti od ključnog uticaja na razvoj kazneno pravnih reakcija spram ekološki neželjenih ponašanja subjekata. Jasno, reč je o duževremenom razvoju o kome valja nešto, makar lapidarno, da se kaže.

2. RAZVOJ, TOKOM VREMENA, PRISTUPA EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA

Čovečanstvo već vekovima proizvodi negativni uticaj na brojne elemente svog okruženja, mada istog zaista i masovnije postaje svesno tek u drugoj polovini 19. te tokom 20. veka¹³. Razume se, do ovoga kanalisanja ekološke svesti dolazi postupno¹⁴, mada, to može činiti i neverovatno, isto ima korene u procesu dugom više vekova. To je lako ilustrovati. Primera radi, već vreme četrnaestog veka, bogato zanatskim pronalascima, ali i saznanjima da se snaga vodotoka može da iskoristi za rezanje drvene mase, dovodi do gradnje prvih pilana, čime se seča šuma naglo ubrzava, što izuzetno pojačava uticaj čoveka na okolinu (human impact). Svesne ovoga države nemačkog i francuskog govornog područja među prvima donose zakone namenjene očuvanju šuma (konzervaciji resursa), ali, a to se na našim prostorima zaboravlja, to je pre njih učinila Srbija¹⁵. Ovim zakonima učinjena su dva paralelna koraka:

Srbije (teorijsko-praktički pristup). Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 3. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2013.g.

¹² Vidi, primera radi: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti, str.: 47. Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti - II izmenjeno i dopunjeno izdanje, pod: Tri vrste ekoloških delikata, odnosno inkriminacija u Jugoslaviji; izdavač: *Ecologica*; Beograd, 1995., str.: 51.- 53., i Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas, str. 27. - 45.

¹³ Akademik Dušan Nedeljković: Priroda i čovek u razvoju - svet i ekološka kriza današnjice. Unutar knjige: Čovek, društvo, životna redina; Beograd; SANU; 1981.; str. 17. – 21.

¹⁴ O ovome vidi šire: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti; Beograd; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; 1995.g.; str. 2. i 3., i Joldžić Vladan: Ekološka politika – Od ideje do izgradnje međunarodnog Ekološkog prava; Beograd; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; 2008.g; str. 24. – 28.

¹⁵ Ako analiziramo istoriografsku građu koja se odnosi na ove prostore postaće nam jasno da je Srbija i pre 12. veka naplaćivala naknade za seču šuma. Znači, posedovala propise o rukovanju šumama, što se posredno može da sazna i iz činjenice da je još Stefan Nemanja početkom XII veka dozvolio Dubrovčanima da bez

- uvedena je kontrola seče šuma, i, da bi se ovo poštovalo,
- uspostavljeno je inkriminisanje i kažnjavanje nezakonite seče.

Time je šumama kao obnovljivom resursu pružena solidna pravna zaštita, uključujući i kazneno-pravnu.

I vazduh dobija zaštitu mnogo ranije no što čak i veći deo stručne javnosti to zna. Pa tako, s obzirom na porast potrošnje različitih vrsta ugljeva što proizvode mnogo dimova i smrada unutar Londona, time i izazivanja opadanja kvaliteta vazduha, još u 13. veku se donose propisi prvi u istoriji striktno namenjeni zaštiti vazduha od konkretne vrste preopterećenja¹⁶. Jasno, iz javnog interesa, čime je očigledno počela istorijska izgradnja ekološki a objektivno, a takođe i po osnovu uzroka problema, precizno usmerenog odnosa civilnog društva i vlasti. Proces koji svoje ubrzanje dobija u vremenu zahuktavanja industrijalizacije. Pa se tako donose prvi zakoni koji tretiraju hemijski negativne posledice raznovrsnih produkcija. Posledice kako po čoveka tako i njegovu radnu i životnu sredinu. Ujedinjeno kraljevstvo Velike Britanije još 1851. godine, prvo u Svetu, donosi **Zakon o olovnom belilu**¹⁷, koji sledi i donošenje **Zakona o alkalnim hemikalijama**¹⁸, a potom i niza drugih ekološki usmerenih zakona, koji proces razvoja prava slede brojne države.

Svest o potrebi zaštite pojedinih elemenata sveukupne životne sredine, pa i kao planetarnih vrednosti, počinje da se snažno razvija već u prvim decenijama dvadesetog veka, iskazujući se kroz donošenje niza raznovrsnih konvencija, pri čemu, posebno pri kraju šezdesetih godina dvadesetog veka, sve su prisutniji zakoni generalno namenjenih zaštiti prirode¹⁹. Šta više i Ujedinjene nacije donose svoj prvi dokument o humanom okruženju²⁰. Sedamdesete godine predstavljaju vreme u kome startuje formiranje niza konvencija globalnog, kontinentalnog, ali i regionalnog značaja isključivo orijentisanih na ekološku problematiku. Do kraja 2009. godine Ujedinjene nacije uvele su u svoju bazu podataka njih preko 1240.

Svi ovi napred pomenuti dokumenti u suštini doprinose regulisanju sve složenijih ekološko-pravnih odnosa, pre svega uspostavljajući one njihove poželjne, zato precizno propisane oblike, ali, iz istog razloga, i postupaka ostvarivanja²¹. Jasno, da bi sve što je usvojeno na nivou zakona i pratećih podzakonskih akata, a što reguliše poželjne ekološke

naknade seku šume. Kako je u 13. veku došlo do nekontrolisanih i prekomernih seča Car Dušan je, unutar svog Zakonika (članom 123.), ograničio seču.

¹⁶ Pa tako: - godine 1272. kralj Engleske Edward I zabranjuje upotrebu tzv. "morskih ugljeva", odnosno kako su ih još zvalo: "mekih"; a - godina 1306. donosi tzv. Royal Proclamation: Prohibiting artificers (craftsmen) from using sea-coal (a soft coal) in their furnaces. Navodi dati prema: History of Air Pollution in the UK; izdavač: DEFRA - The UK Government Department for Environment, Food and Rural Affairs, unutar: Air Pollution & Acid Rain Sheet Series KS4 & A.

¹⁷ White Lead [Painting] Act, [U.K., Year 1851].

¹⁸ The Alkali Works Regulation Act [U. K. 1863], potom Alkali Act [Year 1881].

¹⁹ Na primer, 1968. takav zakon donosi Švedska.

²⁰ XXIII General Assembly Resolution No 2398 – Problems on the human environment, 1742nd plenary meeting [16th December 1968], New York.

²¹ O ekološko-pravnim odnosima, njihovom definisanju i iskazivanju vidi šire:

Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti i Poseban deo. Primer Srbije, države u tranziciji; pod: 3.2.3. *Procesi kroz koje se iskazuje ekološko-pravni odnos*; Beograd; 2008.g.; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; str.: 46. – 48.

odnose, uistinu bilo ispoštovano neophodne su i kazneno-pravne garancije. To znači praktičko određenje konkretnih elemenata delikata koje u aktuelnom vremenu možemo da posmatramo kao elemente mozaika ekološkog kriminaliteta²². Države to i čine čine sve izrazitije. Šta više, uspostavljajući samo pravo čoveka na adekvatnu životnu sredinu, države postaju svesne i sve izrazitije potrebe za formulacijom preciznih ustavnih osnova istog, kao i osnova zaštite svega onog ašto ovome pravu doprinosi²³. Pri tom se kako vreme prolazi sve češće i jasnije u ovom procesu izgradnje dotičnih ustavnih osnova pozivaju i na elemente Međunarodnog prava. Time države uistinu snažno doprinose procesu formiranja i razvoja formalnih materijalo-pravnih temelja za adekvatan pristup kazneno-pravnoj zaštiti vrednostima životne sredine, kao i prava, obaveza i odgovornosti sa njima povezanim.

Ono što se posebno može da primeti kao karakteristika razvoja kazneno pravnih odgovora na ekološki neželjena ponašanja i pojave je činjenica da sve do šezdesetih godina dvadesetog veka, praktično ni u jednoj državi, uistinu nije postojao koherentan, objektno i ciljno izdvojen i usmeren pristup, prepoznatljiv kroz ekološki jasno određene norme krivičnih zakonika ili zakona. Sasvim suprotno. Ova zaštita je pružana posredno, inkriminisanjem onih ponašanja koja su najčešće bila usmerena protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine. Dobar primer tome je **Krivični zakonik Italije**²⁴ koji ekološkim pravima, odnosima, vrednostima i obavezama zaštitu pruža indirektno i relativno usko kroz krivično delo člana 674., koji inkriminiše samo "aktivno ponašanje koje vodi emisiji gasa, prašine ili dima koji mogu biti neugodni ili opasni po ljude".

3. ŠTA SVE MOŽE DA SE POSMATRA KAO EKOLOŠKI KRIMINALITET, DEO EKOLOŠKIH DELIKATA UOPŠTE?

Imajući sve napred rečeno u vidu, a da bi tokom svojih istraživanja (a u okviru Projekta 47011, vremenu 2011.- 2015.g.) proizveli iole kvalitetnu sliku o ovome procesu pojave ali i reakcija na ekološke delikte, bilo je i jeste neophodno da se upoznamo sa pozitivnim zakonodavstvom što većeg broja država. Takvim koji bi mogao da se prihvati kao adekvatno strukturiran uzorak²⁵. On obuhvata više od 20 ustavnih, zatim kaznenih, a naročito krivičnih zakonodavstava stranih država praktično sa svih kontinenata. Država, o kojima smo bili u mogućnosti da dobavimo upotrebljive podatke o ovome procesu. One

---

²² O određivanju opšteg pojma ekološkog kriminaliteta i formiranju kazneno pravnih garancija vidi šire: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti; poglavlje 2.3. – Određivanje ekološkog kriminaliteta kao sastavnog dela kriminaliteta uopšte. Opšti pojam ekološkog kriminaliteta; str. 15.- 20.; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 1995.g.

Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti i Poseban deo. Primer Srbije, države u tranziciji; pod: 7.5.3. - *Princip kaznene odgovornosti*; str. 114. – 116.

²³ O rečenom vidi šire: Joldžić Vladan: Izgradnja ustavnih osnova - uslov i temelj dobre prakse zaštite od ekološkog kriminaliteta, U: Prevenција kriminala i socijalnih devijacija: evropske i regionalne dobre prakse, Beograd, 2013.g.

²⁴ Vidi: Codice Penale (approvato con Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398).

²⁵ Kakvim ga vidi, primera radi, Emil Dirkem, u svom radu Istraživanje uzroka, unutar koga posebno ukazuje na neophodnost da istoj posledici odgovara isti uzrok. O ovome vidi šire: Metodologija društvenih nauka – E. Dirkem: Istraživanje uzroka, str. 163.; Beograd; 1977.g.

koji govore o istim problemima: ugrožavanju ili povređivanju ekoloških vrednosti, time i prava čoveka na život (u zdravoj sredini), ali i važećem kazneno-pravnom odgovoru na iste.

Na samom staru smo u svom radu postavili pitanje: Šta to možemo da posmatramo kao ekološki kriminalitet u najužem smislu reči? Čine ga, u osnovi:

1.) ona krivična dela kojima je bitna karakteristika da primarno inkriminišu i sankcionišu:

a.) ugrožavanje (ekološka krivična dela ugrožavanja), ili

b.) povredu neke od osnovnih ekološke vrednosti,

a koje su u osnovnoj vezi sa konstitutivnim elementom opšteg zaštitnog objekta krivičnog prava, ali istovremeno i opštim objektom Ekološkog prava, a to je pravo čoveka na zdravu životnu sredinu, iz kojeg razloga ih nazivamo "pravim ekološkim krivičnim delima²⁶". Kao takva ona su po najpre locirana unutar poglavlja krivičnih zakonika prevashodno namenjenih zaštiti ekoloških prava i vrednosti (28. poglavlje **Krivičnog zakonika SRN**, 26. poglavlje **Krivičnog zakonika RF**, 24. poglavlje **Krivičnog zakonika Republike Srbije...**) ili su pak izdvojena u ovoj svrsi posebno namenjenom krivičnom zakoniku kakav je onaj formiran od strane Carevine Japan, a jednostavno nazvan **Akt br. 142** iz 1970.g.²⁷, i

2.) krivična dela koja, mada su prvenstveno namenjena zaštiti kojih drugih: a.) pravnih odnosa, b.) dobara, i/ili v.) vrednosti, u konkretnim situacijama mogu da se iskažu kao dvostrana, odnosno, dela sa dvostrukom namenom, jer svojim inkriminacijama i sankcijama takođe zaštitu pružaju ne samo kom svom osnovnom zaštitnom objektu već je u konkretnim situacijama (mada ne i uvek) mogu da pruže i kom ekološkom pravu, odnosu i/ili vrednosti. Pa tako svojim formiranjem i primenom ova krivična dela zaštitu pružaju i od ugrožavanja ili povreda kakvog ekološko prava i/ili ekološkog dobra, kao što je to, na primer: voda, vazduh, zemljište, biljni ili životinjski svet, na širem području ili u većoj meri. Teorijski ih je ispravno nazvati "nepravim ekološkim krivičnim delima²⁸". Primer ovih "nepravih ekoloških krivičnih dela" su i krivična dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine, posebno delikt izazivanja opšte opasnosti²⁹. Ova se opasnost može da iskaže kao:

a.) apstraktna, ili pak

b.) konkretna.

Ali, da li je predmet našeg aktuelnog istraživanja bio samo ekološki kriminalitet shvaćen u užem – formalno-pravnom određenju? Sasvim sigurno ne! Iz jednostavnog razloga što Ekološko kazneno pravo ne čine samo krivična dela fizičkih lica, već i:

---

²⁶ O prvim pristupima definisanju i obradi tzv. "Pravih ekoloških krivičnih dela" vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti; str. 77.- 84 i posebno str. 175. – 186.

²⁷ Akt br.: 142 iz 1970.g. (prema Kentsuke Itoh, u: Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice- Evaluation of Legal Structures, str.: 278.).

²⁸ O samoj teorijskoj potom i praktičkoj definiciji ekoloških krivičnih dela, potom i ekološkog kriminaliteta, vidi šire: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti; Beograd; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; 1995.g.; str. 9. – 20.

²⁹ O rečenom vidi šire: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti; str.: 96. – 101.

- krivična dela pravnih lica, potom, ono što je specifičnost domaćeg prostora,
- privredni prestupi, kako fizičkih tako i pravnih lica, ali i
- prekršaji, kao najbrojnije inriminacije ekološki neželjenih zato i inkriminiranih te kažnjivih postupanja, mada, što ih izdvaja od prethodno pomenutih delikata, društveno ponajmanje opasna ponašanja.

Drugim rečima, Ekološko kazneno pravo može biti posmatrano podeljeno na dva segmenta, pri čemu prvi segment sačinjavaju oni delikti koje karakteriše visok nivo društvene opasnosti, a to su:

- norme ekoloških krivičnih dela, potom
- krivična dela koja pored svoje osnovne funkcije vrše i ekološko zaštitnu, ali i
- krivična dela pravnih lica, te, u slučaju Republike Srbije
- privredni prestupi³⁰.

Ekološka krivična dela, s obzirom na svoju lokaciju, mogu takođe da se posmatraju i klasifikuju kao: ekološka krivična dela koja pripadaju takozvanom osnovnom krivičnom zakonodavstvu, te ekološka krivična dela koja pripadaju takozvanom sporednom krivičnom zakonodavstvu, s obzirom da su locirana unutar tekstova niza raznovrsnih zakona, najčešće koje druge a ne kazneno pravne namene.

Sama ekološka krivična dela locirana unutar tzv. "sporednog krivičnog zakonodavstva" su u Svetu česta pojava, kako unutar razvijenih država tako i nerazvijenih.

Sve ove delikte, i iz osnovnog ali i sporednog krivičnog zakonodavstva, možemo da posmatramo kao osnovne gradivne elemente određenja onoga što nazivamo ekološkim kriminalitetom.

Takođe valja imati na umu i da pojedini od stručnjaka sa terena bivše Jugoslavije, to jest sada aktuelnih država, koji se bave kaznenim pravom, kao gradivne elemente ekološkog kriminaliteta posmatraju i ekološke privredne prestupe, što čini i autor ovoga teksta. Mada, to mora da naglasimo, neki od poslanika pravnih nauka privredne prestupe neće svrstati u kriminalitet u njegovom užem, formalnom određenju, i pored činjenice da su ovi delikti nastali kao svojevrsna zamena za inkriminisanje krivičnih dela pravnih lica unutar nekadašnje Federalne Narodne Republike Jugoslavije³¹, te su svojevrsan relikv koji zahteva svoje osavremenjeno posmatranje.

Zajedničke karakteristike svih ekoloških krivičnih dela, iz *osnovnog* ili pak *sporednog krivičnog zakonodavstva*, kako *pravih ekoloških krivičnih dela* tako i

---

³⁰ Vrsta delikata koju su nasledile i druge republike članice nekadašnje SFRJ.

³¹ Treba imati u vidu da je još jugoslovensko krivično zakonodavstvo davne 1946. godine poznavalo krivično delo pravnog lica. Ono je kao takvo bilo određeno unutar nekoliko normi, i to: članom 10. Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, članom 11. Zakona o suzbijanju nepoštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže, a o tome treba dodati da je isto činio i Krivični zakonik iz 1947. godine, unutar svog opšteg dela, članom 16.

Iz svega do sada iznetog mislim da možemo zaključiti da su privredni prestupi, formirani 1953. godine, kao, u osnovi, krivična dela pravnih lica, što je shvatanje koje smo preuzeli iz francuske pravne doktrine.

nepravih ekoloških krivičnih dela, ogledaju se u činjenici da inkriminišu svako ono ponašanje subjekata prava koje ugrožava ili povređuje:

- koju od ekoloških a pravno zaštićenih vrednosti,
- raznovrsne obaveze činjenja ili nečinjenja, ali tako legislativno formirane da doprinose očuvanju prava čoveka na zdrav život i životnu sredinu, sve njene bitne elemente, otuda i zaštite takozvanih ekoloških: uslova, postupaka, vrednosti, odnosno dobara.

Praktično ista ova logika, to jest iste ove zajedničke karakteristike svih ekoloških krivičnih dela, prisutna je i unutar ekoloških privrednih prestupa i ekoloških prekršaja.

4. PUTEVI RAZVOJA ZAKONODAVNO PRAVNIH STRUKTURA NAMENJENIH KAZNENO PRAVNOM PRISTUPU U CILJU ZAŠTITE EKOLOŠKIH PRAVA, VREDNOSTI, OBAVEZA I ODGOVORNOSTI

Na samom startu valja da se naglasi da su kako unitarne tako i složene države problemu ekološke zaštite pristupile dosta kasno. Proces je pre nekih 50 godina započela Kraljevina Švedska, kada je još 1962. godine uvidela neophodnost zaštite dobara i prava koja se mogu posmatrati i kao ekološka. Primera radi: voda. Takođe i svakog medijuma kojim se može počinuti širenje "otrova ili sličnih stvari... ili na drugi način"³² izazvati opšta opasnost. Šta više ona tada putem člana 8. dotičnog Zakonika pruža zaštitu životinjama i biljkama, dakle živim elementima životne sredine, od ugrožavanja opštom opasnošću proisteklom iz "korišćenja otrova, prenošenja ili širenja opasne zaraze, širenja korova, ili opasnosti izazvanih na drugi način". No ozbiljni pristup, kroz formiranje posebnih poglavlja krivičnih zakona namenjenih zaštiti životne sredine se ispoljava mnogo potom, što pokazuju primeri država kao što je: Savezna Republika Nemačka (Glava 29. Krivičnog zakonika)³³, Ruska Federacija³⁴, Srbija³⁵ i još jedan broj drugih.

Pre toga, ali i u aktuelnom vremenu, države su ovoj materiji pristupale dosta različito, ali pre svega kroz regulaciju materije putem posebnih zakonskih tekstova, te pratećih kaznenih normi, ulazeći u zaista bitnije promenete u godinama na kraju dvadesetog veka. Pa tako:

U jednom broju država, čemu je Italija dobar primer, pretežnu a direktnu kazneno-pravnu zaštitu životnoj sredini, kao i pravnim odnosima povezanim sa njom ili zbog nje formiranim, pružaju zakoni koji regulišu pojedina pitanja ekološko-pravnog odnosa. Kao na primer: pitanje zaštite od zagađenja vazduha od strane industrijskih objekata³⁶, uvođenja opštih mera zaštite vazduha³⁷, protekcije voda od zagađenja u

---

³² Krivični zakonik kraljevine Švedske, od 21. decembra 1962.; "Glava XIII – O krivičnim delima izazivanja opšte opasnosti;" član 7.; izdanje Instituta za kriminološka istraživanja; Beograd; 1967.g.

³³ Vidi: Deutsches Strafgesetzbuch, Bundesgesetzblatt, I p. 3322, 13. 11. 1998.

³⁴ Donetog 1996.g. Vidi: Уголовно-исполнительный кодекс. Принят Государственной Думой 18 декабря 1996 года.

³⁵ Glavom 24. Krivičnog zakonika, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

³⁶ P.D. n. 615, iz 1966. godine.

skladu sa direktivama Evropske Unije³⁸, odlaganja: polihlordifenila i polihlortrifenila, opasnog i otrovnog otpada³⁹. Svaki od ovih zakonskih tekstova poseduje i kaznenopravne norme kojima tretiraju nepoštovanje regula kako od pravnih lica, tako i od strane fizičkih.

Moramo da naglasimo kako je pravo evropskih a unitarnih država sve do skora nastupalo unisono: Da za krivična dela može da odgovara isključivo fizičko, ne i pravno lice, i to po principu lične odgovornosti, što je tek u skorije vreme korigovano u jednom broju država, a u čemu je prednjačila Holandija.

Holandija novelacijom Krivičnog zakonika izvršenom 1976. g., novim tekstom člana 51. (stavom 1.) prva u Evropi uvela krivičnu odgovornost pravnih lica, dok stavom 2. istog člana propisuje da će za ovo delo biti odgovorno fizičko lice iz dotičnog pravnog lica, koje je dalo instrukcije da se izvrši zabranjeno delo⁴⁰. Jasno, i delo koje je zabranjeno nekim od zakonskih tekstova namenjenih zaštiti životne sredine.

Italija 2001. godine donosi **Zakon o kazenoj odgovornosti pravnih lica** (Dekret br 231 - Kaznena odgovornost pravnih lica, kompanija i udruženja uključujući i one koja čak i ne poseduju zakoniti status)⁴¹. Od tog momenta, a polazeći od člana 59. pomenutog Zakona, ne samo fizičko već i pravno lice može biti krivično optuženo (i osuđeno) ne samo za napred navedena krivična dela već za sve delikte čiji progon omogućava **Zakonik o krivičnom postupku** Italije (njegov član 405). Šta više mogu biti optuženi i elementi državnog aparata, u okviru istog i njegove agencije. Npr. po osnovu: čl. 61., st. 1., čl. 71., st. 3., ali i niza drugih članova Zakona o kazenoj odgovornosti pravnih lica.

Za nas je posebno interesantan **Krivični Zakonik Francuske**⁴². On u francusku pravnu doktrinu i zakonodavstvo uvodi krivičnu odgovornost pravnih lica za ekološka krivična dela. Da bi ista postojala neophodno je da se u konkretnom slučaju utvrdi kako je deliktom povređena tačno određena norma koja ovu odgovornost propisuje. Krivična odgovornost pravnih lica moguća je samo za tačno određene delikte koji povređuju norme: Zakona o zaštiti atmosfere od zagađenja; Zakona koji uspostavlja izvesne tačno određene ekološke obaveze; Zakona koji tretira odlaganje otpada; Zakona o snabdevanju vodama; i Zakona koji tretira bacanje otpada, đubreta, i drugih materija.

Krivična odgovornost pravnog lica unutar francuskog osnovnog i sporednog krivičnog zakonodavstva je indirektna. Proizilazi iz lične odgovornosti fizičkog lica, predstavnika pravnog lica. Sudija mora prvo da utvrdi da: postoji fizičko lice – počinitelac

---

³⁷ Vidi bliže P.D. n 319, iz 1976.g., kojim je izvršerna implementacija direktive Evropske Zajednice: "Mere protiv zagađenja vazduha (E.C. directives P.D. n 203/88 – Measures Against Air Pollution)".

³⁸ European Community directives P.D. n 131, 132, 133 (iz 1992.godine).

³⁹ Problematika odlaganja polihlordifenila, polihlortrifenila, opasnog i otrovnog otpada regulisana je dokumentom P.D. n 915, iz 1982. godine, kojim je izvršena implementacija sledećih dokumenata EZ: EC Directives 75/442 on waste, 76/403 on the disposal of polichlorodiphenyls and polichlorotriphenyls, kao i Directive 78/319 on the disposal of hazardous and noxious waste.

⁴⁰ O ovome vidi bliže: Waling Cornelie: The Neteherlands; unutar: Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice, str.: 499.

⁴¹ Službeni prevod Parlamenta Italije: Executive decree no. 231 of 8 June 2001 (*Digs 231/2001*) "Discipline of the administrative liability of legal persons, of companies and of associations even without a legal status, pursuant to Article 11 of Law no. 300 of 29 September 2000," *Gazzetta Ufficiale*, No. 140, 19 06 2000.

⁴² Code Penal Français, *Journal officiel* du 2 février 1994., stupio na snagu 1. marta iste godine.

dela; da li je ono u vreme izvršenja bilo zaposleno u dotičnom pravnom licu, kao njegov agent ili predstavnik; i da li je delikt počinjen u njegovu ili na korist pravnog lica.

Mogu, ali ne moraju, istovremeno da odgovaraju i fizičko i pravno lice.

Pri razmatranju materije ne treba zaboraviti da u svetu trenutno veliki broj takozvanih složenih država. Među složenim državama moguće je i sada razlikovati dva pristupa formiranju kaznenog, naročito krivičnog zakonodavstva: prvi, iskazan kroz izgradnju jedinstvenih krivičnih zakonika, i drugi, koji se ogleda u formiranju zakonodavstva po principu podeljene zakonodavne nadležnosti između federalne i vlasti konstitutivnih jedinica složene države.

Prvi pristup začat još početkom devetnaestog veka, formiranjem **Krivičnog zakonika Francuske**, izvršio je snažan uticaj čak i na prava preookeanskih država. Primera radi: Brazila. Brazil niz specifičnih pitanja reguliše na federalnom nivou, istovremeno pružajući brojnim vrednostima krivično-pravnu protekciju unutar dotičnih zakona. I sada aktuelni primeri su: zaštita vazduha, regulisana Dekretom br.: 3688⁴³, zaštita morske vode⁴⁴, šire postavljena zaštita prirode, po osnovu Dekreta 6938⁴⁵, kojim zakonodavac takođe inkriminiše svako "izlaganje opasnosti dobara ljudi, životinja ili biljki, ili proizvođenje kakve situacije težom," članom 15. ovoga zakona⁴⁶, kao i niz zakona koji, regulišući ekološku materiju, istovremeno uspostavljaju prekršajnu odgovornost subjekata za slučaj kršenja njihovih regula.

Slična je situacija i sa Argentinom, koja na centralnom nivou federalne države donosi ne samo **Krivični zakonik**⁴⁷, već i niz onih koji tretiraju brojna ekološka pitanja. Primera radi: Nacionalni zakon Argentine 22 190 - Pravila za prevenciju i kontrolu zagađenja voda i drugih elemenata životne sredine zagađujućim materijama sa brodova i drugih plovnih sredstava⁴⁸, Nacionalni zakon Argentine 24 051 - Zakon o proizvodnji, rukovanju, transportu, tretmanu i konačnom odlaganju opasnog otpada⁴⁹, i drugi.

Centralizovani pristup izgradnji zakonodavstva iskazuje, primera radi, i Nigerija, formirajući niz zakona na vcentralnom državnom nivou, primera radi: Zakon o opasnom otpadu⁵⁰, Zakon o kontroli bolesti životinja⁵¹, Zakon o nacionalnom parku

---

⁴³ Decree No 3688, od 3. oktobra 1941., koji pored regulativnih poseduje i krivičnu normu člana 38.

⁴⁴ Regulisana kroz Decree No 6016, od 31 decembra 1973., čijim je članom 300. inkriminisano zagađenje morskih voda izvršeno zagađenom rečnom vodom.

⁴⁵ Decree No 6938, donet 1981.g., do sada više puta noveliran.

⁴⁶ Član 15. stupio je na snagu 1991. godine. O njemu vidi šire: Antonio Herman de Vasconcellos e Benjamin & Antonio Fernando Pinheiro Pedro: Brazil; str.: 136., unutar Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice- Evaluation of Legal Structures.

⁴⁷ Donet 1920. godine. O ovome vidi šire unutar: Maria Onestini & Claudio Abelardo Paolos: Argentina, str.: 111.; unutar: Environmental Crime, Sanctioning Strategies and Sustainable Development.

⁴⁸ Ley n. 22 190 - Regimen de prevencion y vigilancia de la contaminacion de las aguas u otros elementos del medio ambiente por agents contaminantes provenientes de buques y artefactos navales, donet marta 1980.

⁴⁹ Ley n. 24 051 - Ley de generacion, manipulacion, transporte, tratamiento y disposicion final de residuos peligrosos, donet decembra 1991.

⁵⁰ Donet 1990., vidi bliže: Cap. 226 LFN 1990 (Zakon o opasnom otpadu).

⁵¹ Cap. 18 LFN 1990 (Zakon o kontroli bolesti životinja).

Kainji⁵², Zakon o zaštićenim vrstama – kontroli međunarodne trgovine i transporta⁵³ i niz drugih, mahom donetih 1990. godine.

Drugu veliku grupu čine složene države unutar kojih je zakonodavna nadležnost izrazito podeljena između centralne i vlasti jedinica koje sačinjavaju federaciju. To je, primera radi, slučaj sa zakonodavstvom Australije⁵⁴. Australija je donela svoj, sada važeći **Krivični zakonik**, 1995.g. Ono što je za nas interesantno, jeste činjenica da je njime definisala opšte uslove za krivičnu odgovornost pravnog lica⁵⁵. Time i za krivičnu odgovornost proizašlu iz povreda normi zakona koji regulišu ekološko-pravna pitanja. Za primenu Krivičnog zakonika sasvim sve jedno da li su u konkretnom slučaju povređene norme Australije ili njene federalne jedinice⁵⁶. Kako je Australija ratifikovala niz međunarodnih sporazuma, to je logično da je na nivou federalne države (Commonwealth-a), upravo zakonima o ratifikaciji, definisala: prava, obaveze i odgovornost subjekata prava, proizašle iz dotičnih dokumenata⁵⁷. Takođe je omogućila da konstitutivne jedinice, svojim zakonodavstvom, detaljnije i strože regulišu ona pitanja već regulisana na nivou federalne vlasti. Primer tome je Zakon o zaštiti ozonskog sloja⁵⁸ države New South Wales. Otuda je skup takvih zakonskih tekstova brojan, ali ne i prevladajući, s obzirom da Ustav Australije jasno propisuje da "države" i "teritorije" "poseduju primarnu odgovornost za zaštitu i regulaciju odnosa prema životnoj sredini⁵⁹". Otuda država Viktorija još 1970.g. donosi svoj **Zakon o zaštiti životne sredine**, detaljno regulišući željeni odnos subjekata prema *ekos-u*, ali i formirajući kazneno-pravnu zaštitu od neželjenog⁶⁰, dok država Novi Južni Vels donosi 1989. godine **Zakon o napadima na životnu sredinu i kažnjavanju** (istih)⁶¹, kojim detaljno propisuje oblike i domete kaznene odgovornosti

---

⁵² Cap. 197 LFN 1990 (Zakon o nacionalnom parku Kainji).

⁵³ Cap. 108 LFN 1990 (Zakon o zaštićenim vrstama – kontroli međunarodne trgovine i transporta).

⁵⁴ Čak i posle donošenja Krivičnog zakonika Australije. Vidi bliže: Criminal Code Act, iz 1995. godine.

⁵⁵ Criminal Code Act, Section 12, propisujući uslove za utvrđivanje krivične odgovornosti korporacija, zahteva da u konkretnom slučaju tužilac dokaže da egzistira "kultura korporacije" koja ohrabruje, toleriše ili vodi ka nepoštovanju odgovarajućih pravnih regula. Takođe predviđa odgovornost i za nehat korporacije (Section 12.4 (1)), proistekao iz: neadekvatne organizacije korporacije, kontrole i nadgledanja radnji jednog ili više njenih zaposlenih, posebno osoba koja poseduju izvesna ovlašćenja; kao i greške iskazane neobezbeđenjem adekvatnog sistema protoka informacija relevantnim osobama u korporaciji.

⁵⁶ Australija je federacija koju čine: centralna - federalna vlast (Commonwealth), šest država i vlada (New South Wales, Victoria, Queensland, Tasmania, South Australia i Western Australia) i dve "teritorijalne vlasti" (Northern Territory i Australian Capital Territory).

⁵⁷ Navedimo samo par primera: Enwironmetal Protection (Sea Dumping) Act, iz 1981., usklađen sa: International Maritime Organization Convention on the Prevention of Marine Pollution By Dumping Wastes and Other Matter, December 29, 1972, 1046 U.N.T.S. 120 (1972.); Ozon Protection Act, iz 1989.; usklađen sa Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer; i Hazardous Waste (Regulation of Exports and Imports) Act, iz 1989, usklađen sa 5 Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal; donetom marta iste godine.

⁵⁸ Ozone Protection Act, New South Wales, 1989.

⁵⁹ Jennifer Norbery: Australia, str.: 28. Environmental Crime, Sanctioning Strategies and Sustainable Development.

⁶⁰ Vidi bliže: Victorian Environment Protection Act (iz 1970.) koji jasno definiše deliktnu odgovornost povodom teških zagađenja, kroz Section 59E, kojim propisuje da: "osoba koja namerno, nerazboritošću ili nehatom zagađi životnu sredinu ili namerno, nerazboritošću ili nehatom izazove ili omogući ugrožavanje životne sredine koje rezultuje u a.) ozbiljnom oštećenju životne sredine, ili b.) ozbiljnom pretnjom javnom zdravlju, ili v.) stvarnom opasnošću (nanošenja) ozbiljne štete životnoj sredini, ili g.) stvarnom opasnošću (izazivanja) ozbiljne opasnosti javnom zdravlju kriva je za delikt koji podleže sudskom postupku".

⁶¹ **New South Wales' Offences and Penalties Act**, iz 1989, noveliran 1991.g.

fizičkih i pravnih lica za ugrožavanja i povrede dobara životne sredine. Ista potom ide dalje u svom razvoju ekološkog zakonodavstva donoseći **Zakon o zaštiti životne sredine**⁶², i unutar njega predviđajući krivičnu odgovornost subjekata, za povredu njegovih regula⁶³.

Carevina Japan. svoj **Krivični zakonik** donela je još 1907.g⁶⁴. NJime je predviđena krivična odgovornost isključivo fizičkih lica. NJegov članom 211., 1. alinejom, propisuje da će osoba krivično odgovarati za izazivanje smrtnog ishoda ili telesne povrede, kao posledice proizašle iz njene poslovne aktivnosti. Mada, kada je formulisana, ova inkriminacija nije uzimala u obzir bilo kakvu aktivnost koja direktno pogađa životnu sredinu, a preko nje i čoveka, od sudskog razrešenja Minamata slučaja⁶⁵ ova se norma primenjuje na zagađivače koji su zagađenje proizveli svojom "aktivnošću povezanom sa biznisom⁶⁶". No, kako se dotična norma nije pokazala dovoljnom 1970. godine Japan donosi **Zakon o kažnjavanju za krivična dela povezana sa zagađenjem životne sredine koje snažno napada ljudsko zdravlje**⁶⁷.

Kao što je naše istraživanje pokazalo kazneno pravni pristup ekološkim pravima, vrednostima, obavezama i odgovornostima je stalan proces u razvoju, široko rasprostranjen u Svetu. Takođe, iako ne i između država ujednačen, proces koji formira sve više raznovrsnih elemenata namenjenih kazneno pravnoj zaštiti poštovanja ovih prava, vrednosti, obaveza i odgovornosti. Svoje mesto u njemu zauzima i Republika Srbija. No ona to čini i jednom svojom specifičnošću: privrednim prestupima kao delom kaznenog prava i zakonodavstva. Dozvolite nam da i o tome makar ukratko izložimo.

5. MESTO I ULOGA PRIVREDNIH PRESTUPA U RAZVOJU KAZNENO PRAVNOG PRISTUPA EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA NA TERENU REPUBLIKE SRBIJE

Privredni prestupi unutar Republike Srbije su nasleđena specifičnost ranijeg društveno državnog uređenja FNRJ od pre blizu 60 godina. Kategorija delikata koju ne poznaju, niti su poznavala, druga savremena kaznena zakonodavstva. Prvi korak ka njihovom tretmanu učinjen je još 1954. godine donošenjem **Zakon o privrednim**

---

⁶² Sout Australia's Environment Protection Act (donet 1993, stupio na snagu marta 1994.).

⁶³ Vidi bliže: Sout Australia's Environment Protection Act: Section 79(1) koja predviđa krivičnu odgovornost za "serious environmental harm" i pravnog i fizičkog lica. Takođe i Section 80(1), koja propisuje krivičnu odgovornost istih za "material environmental harm".

⁶⁴ Aktom br.: 45; prema: Kentsuke Itoh, u Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice- Evaluation of Legal Structures, str.: 287.; Publisher: INICRI - United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, UNICRI Publication No. 56, Year 1997.

⁶⁵ Trovanja voda zaliva Minamata jedinjenjima žive u vremenu 1932.- 1960. godina, od strane korporacije Chisso, koje je uzrokovalo teške povrede zdravlja stanovništva, uključujući raznovrsne deformacije organizama odraslih i novorođenčadi.

⁶⁶ Član 211., stav 1. Krivičnog zakonika Japana. Interesantno je da je šezdesetih godina maksimalna kazna predviđena za ovaj delikt iznosila samo 3 godine, a danas 5 godina zatvora.

⁶⁷ U originalu nazvan jednostavno Akt br.: 142 iz 1970.g. (prema Kentsuke Itoh, u: Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice- Evaluation of Legal Structures, str.: 278.).

prestupima⁶⁸, kojim je i formalno inaugurisana ova nova vrsta delikata unutar domaćeg kaznenog zakonodavstva. Vrsta koja je formirana unutar FNRJ a razvijala se u okviru SFRJ i SRJ, ali i aktuelne Republike Srbije⁶⁹.

Specifičnost kako prvog tako i aktuelnog **Zakona o privrednim prestupima** je da ga čine tri logičke celine: Deo I – koji principijelno reguliše pitanja odgovornosti i sankcija za privredne prestupe, Deo II – što uređuje pravila postupka za slučajeve privrednih prestupa, i Deo III – koji čine klasične "prelazne i završne" odredbe, kakve poseduju svi zakoni.

Ovim zakonima pre svega su regulisana *principijelna pitanja* odgovornosti i sankcija kao i sprovođenja postupka za privredne prestupe. Drugim rečima, regulisana su pitanja koja u najvećoj meri mogu da se posmatraju kao gradivni elementi materije koju slobodno možemo da nazovemo: "Opšti deo prava privrednih prestupa", ili kako ga jedan broj pravika, takođe ispravno, naziva "Opšti deo privrednoprestupnog prava". Dotični zakonski tekst istovremeno može biti posmatran i kao takozvano "osnovno zakonodavstvo o privrednim prestupima".

Ali kako sada već istorijsko pravnim tekstom **Zakona o privrednim prestupima**, iz 1960. godine, tako ni važećim, sami privredni prestupi nisu propisivani! Njihovo propisivanje ostavljeno je Zakonodavcu da ga, za razliku od oblasti krivičnog zakonodavstva, ne formira unutar jednog ili samo par zakona⁷⁰, već da zadatak kaznenopravne zaštite izvrši formirajući čitav niz pojedinačnih, specifično orijentisanih zakona, pre svega iz oblasti privređivanja. Skup normi posmatranih zakona može biti istovremeno posmatran kao "Poseban deo privrednoprestupnog prava i zakonodavstva" ali i kao skup gradivnih elemenata "Osnovnog zakonodavstva o privrednim prestupima". A ovih je zakona uistinu duže vreme bilo samo u oblastima od značaja za pravilno funkcionisanje privrede ali su se vremenom odredbe koje se odnose na privredne prestupe počele da formiraju i unutar zakona kojima opšti objekt ali i cilj regulacije uopšte nije samo privređivanje već mnogo toga drugog, njihovih poglavlja najčešće nazvanih: "Kaznene odredbe". Zakona kojima se tretira, primera radi: zaštita životne sredine⁷¹, zaštita prirode⁷², zaštita vazduha⁷³, regulisanje režima voda⁷⁴, kao i tretman mnogih drugih opštih objekata regulative koji nisu uopšte ili nisu primarno objekti od značaja za privređivanje! Ali zato jesu od osnovnog značaja za zaštitu prava čoveka na zdrav život u zdravoj životnoj sredini. Drugim rečima, pripadaju Ekološkom pravu i zakonodavstvu. I ove norme mogu

---

⁶⁸ Sada istorijsko pravni dokument: Zakon o privrednim prestupima, *Službeni list FNRJ*, br. 16/1960., od 20. 04. 1960.

⁶⁹ Vidi bliže: Zakon o privrednim prestupima, *Službeni list SFRJ*, br. 4/1977., 36/1977. - ispr., 14/1985., 10/1986. (prečišćen tekst), 74/1987., 57/1989. i 3/1990. i *Službeni list SRJ*, br. 27/1992., 16/1993., 31/1993., 41/1993., 50/1993., 24/1994., 28/1996. i 64/2001. i *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 101/2005. - dr. zakon.

⁷⁰ Kako je unutar SFRJ i učinjeno formiranjem Federalnog Krivičnog zakona (KZ SFRJ) i krivičnih zakona republika.

⁷¹ Zakon o zaštiti životne sredine, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon i 72/2009 - dr. zakon.

⁷² Zakon o zaštiti prirode, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2009.g. i 88/2010.g.

⁷³ Zakon o zaštiti vazduha, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2009.g.

⁷⁴ Zakon o režimu voda, *Službeni list SRJ*, br. 59/1998. i *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 101/2005. - dr. zakon).

da se posmatraju kao deo ukupnog mozaika takozvanog "Posebnog dela privrednoprestupnog prava", ali istovremeno i kao norme što pripadaju posebnoj podvrsti formiranoj sa osnovnim ciljem ne zaštite samih pravila privređivanja već pružanja garancija poštovanju obavezujućih ekoloških pravila postupanja subjekata. Drugim rečima podvrsti koja je formirana sa posebnim ekološko pravno usmerenim ciljem. Kao takve ove se norme mogu posmatrati kako sa aspekta pravne teorije tako i praktički, a takođe i sistematizovati⁷⁵. Otuda i izdvojiti kao posebna grupa što čini trijas Ekološkog kaznenog prava⁷⁶. Iz tog razloga zaslužuju i posebnu naučnu i praktičku obradu i razjašnjenja. Razume se, s obzirom na brojnost samih normi što propisuju privredne prestupe, unutar mase važećih ekološki usmerenih zakona, nije logično sve ih obraditi unutar jedne knjige (bila bi obima najmanje par hiljada stranica) već je neophodno objasniti ih izvesnim brojem primera iz za ekološko zakonodavstvo, ali i kazneno pravni pristup ekološkim pravima, vrednostima, obavezama i odgovornostima, najznačajnijih zakona, što smo tokom rada na Projektu 47011 i učinili kroz napred pomenutu knjigu: **Ekološki privredni prestupi (Secificnost pravnog sistema Republike Srbije)**.

Kako je materija zaista složena, od strane autora ovoga teksta je izložena kroz dva posebna a međusobno logički snažno povezana dela ove knjige: Deo I – Ulaz u materiju Ekološkog privredno-prestupnog prava, te posebno Deo III – Ekološki privredni prestupi u pravnom sistemu Republike Srbije.

Logika pristupa materiji od strane autora formirana je s obzirom i na izvesnu različitost ove oblasti kaznenog prava i zakonodavstva, pre svega u odnosu na krivično pravo i zakonodavstvo, ali i na one elemente koji su im zajednički. Logiku koja je inače isprva formirana u posmatranju i objašnjavanju krivičnih zakonodavstava, još pre praktično dva veka, pri čemu ga pravnici, ne samo Srbije, posmatraju kao takozvano Opšte i Posebno zakonodavstvo, a takođe i: *Osnovno*, locirano unutar krivičnog zakona ili krivičnog zakonika, i *Sporodno*, sačinjeno od elemenata ugrađenih u niz različitih zakona koji u osnovi nisu krivični, ali poseduju izvesne specifične krivične norme.

Na isti način, a što je naše istraživanje jasno pokazalo, možemo da posmatramo i sistematizujemo i zakonodavstvo privrednih prestupa Republike Srbije, koje uistinu čine: strogo formalno posmatrano, uvek zakon koji čini takozvano *Osnovno* ali istovremeno i *Opšte zakonodavstvo privrednih prestupa*, a reguliše principe prava privrednih prestupa (to je aktuelni **Zakon o privrednim prestupima** Republike Srbije), što pre svega znači da principijelno reguliše:

---

⁷⁵ U vezi autorovih napora formiranja posebne discipline i praktičke izgradnje Sistematike Ekološkog prava i zakonodavstva vidi bliže: Joldžić Vladan: O potrebi razvoja ekološkog prava kao grane pravne nauke i jedinstvenog dela pozitivnog prava Jugoslavije; plenarno predavanje; SANU; Beograd; 17.V 1988.g. Joldžić dr Vladan: Uloga pravne nauke i zakonodavstva u zaštiti i unapređivanju životne sredine; *Ustavnost i zakonitost*; stranice: 27. - 45; br.: 2/1990.; Beograd. Joldžić dr Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti; izdavač: IKSI; Beograd; 1995.g. Joldžić dr Vladan: Ekološko pravo – Opšti deo, ili o elementima neophodnim za uspostavljanje samostalne discipline pravnih nauka; izdavač: IKSI; Beograd; 1999.g. Joldžić Vladan: Ecology law - General part. Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline (personal Observations), Publisher: Direitos Humanos Fundamentais /UNIFIEO - Centro Universitario FIEO; Brasil; Ano 9, N. 1, Jan/Jun 2009.

⁷⁶ O ovome vidi već pominjanu knjigu: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas.

- ko može biti subjekt privrednog prestupa,
- u kojim oblicima se isti mogu da iskažu (forme),
- kada i pod kojim uslovima dolazi do odgovornosti subjekata,
- saučesništvo,
- kada i pod kojim uslovima može doći do isključenja privrednog prestupa u konkretnim slučajevima, te
- koja vrsta, odnosno mera sankcije i zaštitnih mera se može izreći, a takođe kome i pod kojim uslovima, kao i
- pravila oduzimanja nezakonito pribavljene imovinske koristi, ali i
- pravila koja regulišu pitanja gašenja sankcija; dok

posebni zakoni, a koji propisuju konkretne privredne prestupe i sa njima povezane sankcije, odnosno, u izvesnom broju slučajeva i zaštitne mere, upravo se držeći principijelnih rešenja Opšteg dela, čine takozvani Posebni deo zakonodavstva privrednih prestupa.

Specifičnost samih privrednih prestupa je i u tome što ih po samom **Zakonu o privrednim prestupima**, njegovom Članu 6., stavu 1., mogu da čine samo pravna lica i odgovorna lica dotičnih pravnih lica, ali, što se često previđa, uistinu i preduzetnici, kako to pomenuti zakon propisuje samom normom kojom jasno kaže da počiniocima privrednih prestupa (pravna i fizička lica) određuju posebni zakoni⁷⁷, što znači da mogu da određuju i preduzetnike kao fizička lica sa posebnim statusom (statusom koji im koji inače određuje **Zakon o privrednim društvima**⁷⁸), upravo unutar svojih poglavlja kojima propisuju kaznene norme. Drugim rečima sam **Zakon o privrednim prestupima** dao je pravnu mogućnost da posebni zakoni unutar svojih poglavlja kojima propisuju delikte, propišu i posebne privredne prestupe, a za koje pruža mogućnost da ovi zakonski tekstovi odrede i preduzetnike kao počiniocima – odgovorna lica.

Ova je logika snažno ugrađena u zakonodavstvo Republike Srbije. Otuda za nas značaj imaju ne samo u datom trenutku važeći **Zakon o privrednim prestupima**, već i svi oni zakoni unutar kojih su propisani konkretni prestupi, pa tako i dobar deo ekološki orijentisanih zakona. Upravo oni koji su propisali odgovornost za privredne prestupe za slučaj kršenja njihovih specifičnih ekoloških normi.

Orijentišući svoj istraživački rad na ekološku problematiku vremenom nam je postalo jasno da ono, osnovno, kvalitetno, ali u mnogo čemu ograničeno kazneno pravno obrazovanje koje pružaju pravni fakulteti tokom redovnog kursa studija na mnogim poljima nije dovoljno, jer, ili uopšte ne dotiče pojedine masovno prisutne kazneno pravne probleme, ili to čini u dosta suženom obliku, takvom koji svima nama u praksi ne pruža šansu da neka praktička pitanja, koja nam život nameće, uopšte rešimo, ili rešimo na zadovoljavajući način. Otuda je autor, u okviru svog rukovođenja

⁷⁷ Vidi bliže stav 2. člana 8. Zakona o privrednim prestupima.

⁷⁸ Vidi bliže: Zakon o privrednim društvima; Deo drugi – Preduzetnik; članove: 83. – 92., *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2011. i 99/2011.g.

Projektom 47011⁷⁹, te rada na njegovim osnovnim elementima, u jednom momentu orijentisao pažnju prvenstveno na ekološka krivična dela, inkriminisana sa više od četrdeset članova lociranih unutar osnovnog i sporednog krivičnog zakonodavstva Republike Srbije, odmah potom (a u okviru druge knjige) usmeravajući snage na mnogobrojnije Ekološke privredne prestupe.

Naše istraživanje je pokazalo da, celovito posmatrano, aktuelno Pravo ekoloških privrednih prestupa, iako polazi od definicije privrednih prestupa istu uistinu prevazilazi. Do ovog zaključka smo došli tokom rada na materiju uz pomoć sveukupne metodologije pravnih nauka, a posebno analize, upravo polazeći od same činjenice da ekološki privredni prestupi iz, primera radi, čisto ekoloških zakona, jesu istovremeno i povreda pravila poslovanja, ali su na prvom mestu povreda upravo regula važećeg ekološkog zakonodavstva.

Jasno, otvara se i pitanje: Ko može da propiše privredni prestup? To principijelno reguliše sam **Zakon o privrednim prestupima** kada Članom 5. propisuje da se privredni prestup propisuje "zakonom ili uredbom donesenom na osnovu zakona". Drugim rečima, sve do donošenja važećeg **Ustava Republike Srbije**⁸⁰ bilo ga je moguće propisati i takozvanom Uredbom Vlade sa zakonskom snagom. Masa istih i sada je na snazi.

Drugo osnovno pitanje odnosi se na vrstu i raspon sankcija. **Zakon o privrednim prestupima** predviđa samo novčane kazne (Član 17.), pri čemu određuje (članom 18.) i takozvani opšti minimum i maksimum novčane kazne za privredne prestupe uopšte. Pri tom (po osnovu čl. 22.) jasno je određeno i da sud može povratniku da odredi i strožiju kaznu, do maksimum dvostruke vrednosti opšteg zakonskog maksimuma novčane kazne za privredni prestup, ukoliko se radi o višestrukome povratu.

Treće osnovno pitanje je: Na bazi čega se određuju privredni prestupi? Pa tako i ekološki privredni prestupi? Čisto formalno posmatrano, u osnovi⁸¹, normama posebnih zakona koji ih jasno propisuju. To znači gotovo svi savremeni zakoni što čine mozaik ekološkog zakonodavstva Republike Srbije. Oni to čine polazeći od kakve njihove formalne a jasno određene materijalno pravne osnove⁸², to jest normi koje uspostavljaju: 1. ekološka prava, 2. ekološke vrednosti, 3. ekološke obaveze, i 4. ekološke odgovornosti⁸³.

Otuda, jasno, ekološki privredni prestupi jesu formalno definisani (propisani) delikti za čije je propisivanje neophodna istovremeno formalna a materijalno pravna osnova. Osnova koja uspostavlja obavezne elemente ekološko-pravnih odnosa kojima se takođe pruža legislativna zaštita. Ova zaštita u najvećem broju slučajeva formuliše se na bazi takozvanih blanketnih normi – normi složenog logičkog bića. Ovo znači da

---

⁷⁹ Makro projekt 47011 - Kriminal u Srbiji: Fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije.

⁸⁰ Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 83/2006.g.

⁸¹ Mada ne i uvek. O tome je dato detaljnije objašnjenje u II delu ove knjige, koji je obradio prof. Jovašević.

⁸² Vidi bliže, primera radi, stranice 5., 6. i 34. pominjane knjige:

Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas.

⁸³ Vidi bliže: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas; str. 101.

sama norma koja propisuje koji ekološki privredni prestup najčešće nije jasno i potpuno formirana bez sagledavanja kakvog njenog blanketa, često i više njih, uz pomoć kojih se formuliše sveukupno logičko biće dotičnog delikta⁸⁴.

Kako ove norme nisu locirane u tek nekoliko zakonskih tekstova, niti tekstova sa naoko zajedničkim imeniteljem, to jest objektom, odnosno objektima regulacije, već više njih, a očigledno je da se broj ovih legislativnih tekstova i njihovih blanketa neprekidno umnožava, to postaje jasno zašto smo se vodili idejom da se u pristupu materiji koju autor naziva "Pravo ekoloških privrednih prestupa" pristupi produbljenim istraživanjima.

U iole dubljem kretanju kroz materiju ovih propisa lako je uočiti izvesnu logiku koja nas je orijentisala na proces formiranja svojevrsne "Sistematike Prava ekoloških privrednih prestupa". Pri tom, kako je naše istraživanje pokazalo, pažnju neizbežno prvo moramo da obratimo na njen *predecessor*: Sistematiku takozvanog "Posebnog dela Ekološkog prava" baziranog na važećem zakonodavstvu posmatrane države. A to u našem slučaju znači: Republike Srbije. Otuda je jasno da se u naporima koje iskazujemo mora precizno da odgovori na sada već konkretna pitanja: Kojim sve normama, koje strukture i hijerarijskog značaja, te na koji način se vrši regulacija odnosa spram grupnih objekata, s obzirom da su upravo ove norme osnovni gradivni elementi, uslovno rečeno, važećeg ekološkog zakonodavstva, otuda, praktično automatski, i Prava i zakonodavstva ekoloških privrednih prestupa?

U dotičnu sistematiku "Posebnog dela ekološkog prava" ulaze manje celine kojima smo dodelili sledeća imena:

1. Opšti propisi i drugi tekstovi koji pružaju osnov zaštiti životne sredine i njenih elemenata⁸⁵;
2. Propisi koji se odnose na prirodu uopšte i posebno zaštićene vrednosti;
3. Vode;
4. Vazduh;
5. Zaštita zemljišta;
6. Šume;
7. Biljni i životinjski svet;
8. Lov i ribolov;
9. Rudarstvo;
10. Jonizujuće zračenje;
11. Nuklearna sigurnost;

---

⁸⁴ O logičkom biću delikta vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti, pod: Uopšte o metodima podobnim izučavanju ekološkog kriminaliteta; str. 27.-28., i Glava III - Normativno određenje ekološkog kriminaliteta unutar jugoslovenskog zakonodavstva; str. 46.

⁸⁵ Vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološko pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko-praktički pristup (Edicija: Ekološko pravo i zakonodavstvo), posebno: Deo II – Praktički pristup sagledavanju zaštite životne sredine kao razvojno-promenljive – primer Republike Srbije; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2011. g.; str. 101. – 259.

12. Buka;
13. Opasne materije;
14. Otrovi;
15. Akcidentne situacije (industrijski udesi i elementarne nepogode);
16. Saobraćaj;
17. Gradnja (17.1 Uređenje prostora; i 17.2 Izgradnja objekata);
18. Otpadi;
19. Kulturna dobra; i

20. Zakonske norme koje je teško klasifikovati, te se svrstavaju pod naziv: "ostalo" a koje potom, prema nekim njihovim zajedničkim elementima, takođe možemo da grupišemo.

Pri tom, poštujući napred formiranu i objašnjenu logiku, sada je to već jasno, svaki od navedenih grupnih objekata ekološkog prava, kao osnova formiranja mozaika ekoloških privrednih prestupa, odnosno njegove praktičke sistematike, posmatramo pravno-logičkim redosledom koji se kreće od analize opštijih ka normama nižeg logičkog i hijerarhijskog ranga.

U okviru istog hijerarhijskog nivoa (*ex-Federalnog* ili *republičkog*) pitanjima vezanim za neki od grupnih objekata ekološko-pravnog odnosa, a u okviru dotičnog grupnog pitanjima usmerenim na pojedinačni objekt ekološko-pravnog odnosa, otuda i tretmana normama koje uspostavljaju ekološke privredne prestupe, sasvim logično, pažnju posvećujemo prvo kroz razmatranje normativno postojećeg unutar kakve opštije pravne građevine (*lex generalis*), idući potom ka onome što je iskazano unutar kakvog *lex specialis*-a, pa tek, ako tome u konkretnom slučaju ima mesta, kroz *lex singulum*, ili kakvu singularnu pravnu građevinu.

U svom sagledavanju ekoloških privrednih prestupa, s obzirom na njihovu najčešće blanketnu prirodu, pažnju smo tokom istraživanja posvetili i nizu podzakonskih pravnih tvorevina, neophodnih za formiranje valjane i upotrebljive slike ekološko pravnog odnosa, odnosno problema o kome govorimo, a koji je nastao povodom tačno definisanog objekta. Drugim rečima: Konkretnog ekološkog privrednog prestupa, odnosno mase njih, koje takođe možemo da grupišemo ovom, iskazanom, logikom izgradnje sistematike samih grupnih objekata ekološkog prava i zakonodavstva.

Osnovne okvire te istovremeno formalne i materijalno pravne osnove uspostavljanja Prava ekoloških privrednih prestupa, svojevrsan ulaz u ovu materiju, uz puno poštovanje u svakom posmatranom trenutku važećeg **Zakona o privrednim prestupima**⁸⁶, već decenijama pružaju zakoni direktno i suštinski namenjeni zaštiti prirode, odnosno još i šire: sveukupne životne sredine⁸⁷. Valja podsetiti da je od strane Republike Srbije još pre

---

⁸⁶ Jasno, za ovaj rad interesantan je onaj donet davne 1977. godine kao federalni zakon, ali noveliran i od Republike Srbije (2005.g.).

⁸⁷ Vidi bliže: Joldzić Vladan: Ecology Law – General Part; str. 41.

blizu četrdeset godina donet **Zakon o zaštiti prirode**⁸⁸", zatim **Zakon o zaštiti životne sredine**, koji ga menja 1991.g.⁸⁹, potom istoimeni a sada važeći zakon **Zakona o zaštiti životne sredine** iz 2004., noveliran 2009. godine⁹⁰. Upravo nam elementi noveliranog **Zakona o zaštiti životne sredine** pružaju osnovu i okvire za formiranje i primenu normi što čine mozaik Prava ekoloških privrednih prestupa. Pre svega jer sam ovaj zakon određuje osnove zaštite ekoloških prava i dobara, pravilan odnos prema istim, ali i upostavlja obavezu dubljeg regulisanja ovih pravnih odnosa putem formulisanja i donošenja čitavog niza zakona kategorije *lex specialis*. Upravo zakona što regulišu odnose povodom i spram u tekstu prethodno definisanih i pobrojanih devetnaest grupnih objekata. Najznačajnijim među njima smo, plasirajući rezultate istraživačkog rada i posvetili posebnu a obimnu knjigu⁹¹.

6. MESTO I ULOGA PREKRŠAJA U RAZVOJU KAZNENO PRAVNOG PRISTUPA EKOLOŠKIM PRAVIMA, VREDNOSTIMA, OBAVEZAMA I ODGOVORNOSTIMA

6.1. Generalno o ekološkim prekršajima

Ulazeći u analizu problematike ekoloških prekršaja mišljenja smo da na samom startu valja objasniti izvesna opšta pitanja, s obzirom da materija kojom se bavimo zahteva neka dodatna objašnjenja, posebno ona koja se tiču njihove strukture. Upravo iz razloga što masu drugih prekršaja i ne karakterišu strukturalna, formalna a normativno hijerarhijska rešenja od ključnog materijalno-formalnog a praktičkog značaja. Zato krenimo logičkim redom.

Na samom staru valja imati u vidu da prekršajno zakonodavstvo uistinu čine:

1. uvek zakon koji reguliše principe prekršajnog prava, što pre svega znači zakon koji jasno, mada ne i jedino, propisuje: ko može biti subjekt prekršaja, kao i u kojim oblicima se isti mogu da iskažu (forme), te

2. posebni zakoni, a koji propisuju konkretne prekršaje i sa njima povezane sankcije, odnosno, u izvesnom broju slučajeva i zaštitne mere i/ili pak vaspitne mere, upravo se držeći principijelnih rešenja samih prekršajnih zakona.

---

⁸⁸ Zakon o zaštiti prirode; *Službeni glasnik S.R. Srbije*; br. 50/1975. i 29/1988.g.

⁸⁹ Zakon o zaštiti životne sredine; *Službeni glasnik R. Srbije*; br. 66/1991.; 83/92.; 53/93.; 48/94. i 53/95.

⁹⁰ Zakon o zaštiti životne sredine; *Službeni glasnik R. Srbije*; br. 134/2004. i 36/2009. g., 72/09-drugi zakon i 43/11-US. Pomenutim noveliranjem iz 2009.g. poglavlja Zakona o zaštiti životne sredine iz 1991. godine namenjena zaštiti: vazduha, prirodnih dobara i buke odlaze u "penziju" a zamenjuju ih novi, ovim objektima orijetisani zakoni.

⁹¹ Već pominjana: Ekološki privredni prestupi. Secifičnost pravnog sistema Republike Srbije.

Ova je logika snažno ugrađena i u zakonodavstvu Republike Srbije. Otuda za nas značaj imaju ne samo u datom trenutku važeći **Zakon o prekršajima**⁹², već i svi oni brojni zakoni unutar kojih su propisani konkretni prekršaji.

Na samom startu valja se podsetiti da **Zakon o prekršajima** prekršaj uopšte definiše kao protivpravno skrivljenu i izvršenu radnju koja je propisom nekog organa određena kao prekršaj (Član 2. **Zakona o prekršajima**, stav 1.). Jasno, za nas kao poslanike Republike Srbije otvara se istovremeno formalno a praktičko pitanje: Ko može da propiše prekršaj? To generalno definiše Član 4. **Zakona o prekršajima** iz 2005.g. (njegov stav 1.), kada kaže da se "prekršaji... mogu propisivati zakonom ili uredbom, odnosno odlukom skupštine autonomne pokrajine, skupštine opštine, skupštine grada i skupštine grada Beograda".

Posebno pitanje je: Na bazi čega se određuju prekršaji, pa tako i ekološki prekršaji? Čisto formalno posmatrano, u osnovi⁹³, normama posebnih zakona koji ih jasno propisuju. To je ta formalna, ali ne i dovoljna strana njihovog određivanja. Praktično sva savremena zakonodavstva ekološke prekršaje definišu polazeći od kakve formalno jasno određene materijalno pravne osnove⁹⁴, to jest normi koje uspostavljaju: ekološka prava, ekološke vrednosti, ekološke obaveze, i ekološke odgovornosti, što čini i Republika Srbija⁹⁵. Otuda, jasno, ekološki prekršaji jesu formalno definisani (propisani) delikti za čije je uspostavljanje neophodna istovremeno formalna a materijalno pravna osnova. Osnova koja uspostavlja obavezne elemente ekološko-pravnih odnosa kojima se takođe pruža legislativna zaštita. Ova zaštita u najvećem broju slučajeva formuliše se na bazi takozvanih blanketnih normi. Ovo znači da sam prekršaj najčešće nije jasan i potpuno određen bez sagledavanja kakvog blanketeta, često i više njih, kojima se tek kao skupinom formuliše logičko biće delikta⁹⁶. Kako ove norme nisu locirane u tek nekoliko zakonskih tekstova, niti tekstova sa naoko zajedničkim imeniteljem, to jest objektom, odnosno objektima regulacije, već više njih, očigledno je da se broj ovih legislativnih tekstova i njihovih blanketeta neprekidno umnožava. To nas opet vodi ka razmišljanjima o sistematici ekoloških propisa te mogućoj sistematici propisa koji se odnose na ekološke prekršaje. Drugim rečima: Grupisanju po izvesnoj logici.

Pri tom, ulazeći u ovaj istraživački postupak, naglašavamo kako smo u obavezi, s obzirom na tranzicione promene kroz koje smo prolazili ali koje nisu završene, da ne previdimo kako je jedan solidan broj propisa koji i sada važe donet još od strane centralne zakonodavne vlasti nekadašnje SFR Jugoslavije, potom i SRJ, a da je u tom vremenu takođe donet i veliki broj propisa i na u tom momentu hijerarhijski nižem

---

⁹² Zakona o prekršajima; *Službeni glasnik Republike Srbije*; br. 101/2005., izmene i dopune u br. 116/2008. i 11/2009. g.

⁹³ Mada ne i uvek. O tome je već dato objašnjenje u II delu knjige, koji je obradio prof. Jovašević.

⁹⁴ Vidi bliže, primera radi, stranice 5., 6. i 34. pominjane knjige: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas.

⁹⁵ Vidi bliže: Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas; str. 101.

⁹⁶ O logičkom biću delikta vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti, pod:

1. Uopšte o metodima podobnim izučavanju ekološkog kriminaliteta; str. 27.-28., i Glava III Normativno određene ekološkog kriminaliteta unutar jugoslovenskog zakonodavstva; str. 46.

zakonodavnom nivou Republike Srbije. Takođe valja imati u vidu da je i u tom ranijem, ali i u aktuelnom vremenu, od strane Republike Srbije kao suverene države, ratifikovan (potvrđen) niz međunarodnih tekstova, tačnije: konvencija i njihovih aneksa, koji su uspostavili obavezu kazneno pravne zaštite mnogih pojedinačnih i grupnih objekata regulacije⁹⁷, često i izričito definisanih kao prava i objekata od ekološkog značaja.

Ulazeći dublje u problematiku formiranja sistematike ekološkog prekršajnog prava, kao što smo to učinili u razmatranjima moguće i prihvatljive logike formiranja Sistematike Prava ekoloških privrednih prestupa, pažnju neizbežno prvo moramo da obratimo na njen *predecesor*: sistematiku takozvanog "Posebnog dela Ekološkog prava," baziranog na važećem zakonodavstvu posmatrane države. Upravo kao logički i formalni preduslov formiranja Ekološkog prekršajnog prava i zakonodavstva Republike Srbije. Činimo to polazeći od već plasirane logike poimanja i strukture Ekološkog prava, kakvu smo u osnovnim crtama formirali i iznosili u svojim ranijim knjigama⁹⁸, a detaljno je razradili u trećem poglavlju "Logika izgradnje i sistematika ekoloških propisa, otuda i propisa koji se odnose na ekološke prekršaje" knjige **Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije (teorijsko-praktički pristup)**, njenim stranicama 16.-22. Logike koja polazi od pravnog principa sagledavanja materije kroz njeno sistematizovanje u okvirima grupnih objekata pravnih odnosa⁹⁹, onih koji poseduju izvesne, potrebne i dovoljne zajedničke elemente da bi mogli biti grupno posmatrani, te u okviru ovih grupnih objekata, idenja ka pojedinačnim objektima kao objektima jasno iskazanih pravno-logičkih bića, pa time i objektima normi koje ih tangiraju – otud kao osnova formiranja ekološki orijentisanih prekršajnih propisa.

Poštujući napred formiranu i objašnjenu logiku, sada je to već jasno, svaki od ranije navedenih grupnih objekata ekološkog prava, kao osnova formiranja mozaika ekoloških prekršaja, odnosno njegove praktičke sistematike, tokom svog istraživačkog rada iste smo posmatrali (a što i sada činimo) pravno-logičkim redosledom koji se kreće od analize opštijih ka normama nižeg logičkog i hijerarhijskog ranga.

U okviru istog hijerarhijskog nivoa (ex-Federalnog ili republičkog) pitanjima vezanim za neki od grupnih objekata ekološko-pravnog odnosa, a u okviru dotičnog grupnog pitanjima usmerenim na pojedinačni objekt ekološko-pravnog odnosa, otuda i tretmana normama koje uspostavljaju ekološke prekršaje, sasvim logično, pažnju u svom radu posvećujemo prvo kroz razmatranje normativno postojećeg unutar kakve opštije pravne građevine (*lex generalis*), idući potom ka onome što je iskazano unutar

---

⁹⁷ Najvećim delom u skladu sa Zakonom o zaključivanju i izvršavanju međunarodnih ugovora, *Sl. list SFRJ*; br. 55/1978. g. O rečenom vidi šire: Joldžić Vladan: Konvencije od značaja za zaštitu životne sredine i interesa Republike Srbije; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 2006.g.; str. 36.

⁹⁸ Vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti deo; izdavač: ELSA - European Law Students Assotiation; Beograd; 1996, Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti deo, ili o elementima neophodnim za uspostavljanje samostalne discipline pravnih nauka; izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Beograd; 1999.g.

⁹⁹ Vidi bliže: Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti i Poseban deo; izdavač: Savezni sekretarijat za rad, zdravlje i socijalno staranje, Sektor za životnu sredinu; Beograd; 2002.g., i to: Deo II - Logika konkretizacije i formiranja sistematike materije posebnog dela ekološkog prava; str. 122. – 130., i Deo IV – Sistematika ekološkog prava prema grupnim objektima, važećim ekološkim propisima na prostoru SRJ i nivou donošenja.

kakvog *lex spetialis*-a, pa tek, ako tome u konkretnom slučaju ima mesta, kroz *lex singulum*, ili kakvu singularnu pravnu građevinu.

U svom sagledavanju ekoloških prekršaja, s obzirom na njihovu najčešće blanketnu prirodu, pažnju moramo da usmerimo i na niz podzakonskih pravnih tvorevina, neophodnih za formiranje valjane i upotrebljive slike ekološko pravnog odnosa, odnosno problema o kome govorimo, a koji je nastao povodom tačno definisanog objekta. Drugim rečima: Konkretnog ekološkog prekršaja, odnosne mase njih, koje takođe možemo da grupišemo ovom, iskazanom, logikom izgradnje sistematike samih grupnih objekata ekološkog prava i zakonodavstva. To smo i učinili tokom istraživanja, što je lako uočivo iz knjige **Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije (teorijsko-praktički pristup)**.

Napred objašnjena logika lako je dokaziva analizom ne samo zakonodavstva Republike Srbije već i brojnih stranih država. Naime, osnovne okvire te istovremeno formalne i materijalno pravne osnove Ekološkom prekršajnom pravu, svojevrstan ulaz u ovu materiju, već decenijama pružaju zakoni savremenih država direktno i suštinski namenjeni zaštiti prirode, odnosno još i šire: sveukupne životne sredine¹⁰⁰. Pa tako, primera radi, ovo čini takav zakon Kraljevine Švedske prvi put donet još 1969. godine¹⁰¹, Norveške 1970. godine¹⁰², Savezne Republike Nemačke 1976.¹⁰³ a Velike Britanije 1990. godine¹⁰⁴. Na domaćem terenu to se odslikava kroz još pre blizu četrdeset godina donet **Zakon o zaštiti prirode**¹⁰⁵ te **Zakon o zaštiti životne sredine**, koji ga menja 1991.g.¹⁰⁶, te aktuelni **Zakona o zaštiti životne sredine**¹⁰⁷. Svi ovi, kao i masa drugih a zaista brojnih zakona, pružaju nam osnovu i okvire za formiranje i primenu ekoloških prekršajnih normi. Pri tom, kada govorimo o pravu Republike Srbije, sam **Zakon o zaštiti životne sredine** određuje osnove zaštite ekoloških prava i dobara, pravilan odnos prema istim, ali i uspostavlja obavezu dubljeg regulisanja ovih pravnih odnosa putem formulisanja i donošenja čitavog niza zakona kategorije *lex spetialis*. Primera radi zakona koji se odnose na: vode, vazduh, zemljišta, hemikalije, jonizujuće i nejonizujuće zračenje, nuklearnu sigurnost, otpade, kao i brojne druge grupne objekte, o kojima smo već govorili. Zakona kojima je osnovni zadatak uređenje poželjnih ekološki pozitivnih odnosa, ali to ne smemo da previdimo, i uspostavljanje kaznenih garancija neophodnih za njihovo poštovanje.

---

¹⁰⁰ Vidi bliže: Joldzic Vladan: Ecology Law – General Part; str. 41.

¹⁰¹ Vidi bliže: Kingdom of Sweden, Environment Protection Act (1969, 1981, 1987, 1989).

¹⁰² Nature Conservation Act 1970: Act No. 63 of 19th June 1970 relating to nature conservation (The nature conservation act), as subsequently amended, most recently by Act No. 59 of 25 August 1995. Sa: www.ub.uio.no/cgi-bin/ujur/ulov/sok.cgi?type=Lov, (access date 28.04.2005).

¹⁰³ Kroz zakone orijentisane na zaštitu prirode, a od 1990.g. i životne sredine. Vidi bliže: Law on the Protection of Nature and Care for Land [1976], Bundesgesetzblatt; T.1. No. 147; S 3574-3582, Law on the Responsibility for Environmental Contravention. U originalu: Gesetz uber die Umwelthaftung; Bundesgesetzblatt [1990] No. 1., i najnoviji: Bundesnaturschutzgesetzes, objavljen pod: BGBl. I S. 1193 2002.g. Dostupan sa: <http://www.naturschutzrecht.net/bundesnaturschutzgesetz-novellierung.htm>.

¹⁰⁴ Environmental Protection Act, Great Britain, Year 1990.

¹⁰⁵ Zakon o zaštiti prirode; *Službeni glasnik S.R. Srbije*; br. 50/1975. i 29/1988.g.

¹⁰⁶ Zakon o zaštiti životne sredine; *Službeni glasnik R. Srbije*; br. 66/1991.; 83/92.; 53/93.; 48/94. i 53/95.

¹⁰⁷ Zakon o zaštiti životne sredine; *Službeni glasnik R. Srbije*; br. 134/2004. i 36/2009. g., 72/09-drugi zakon i 43/11-US. Pomenutim noveliranjem iz 2009.g. poglavlja Zakona o zaštiti životne sredine iz 1991. godine namenjena zaštiti: vazduha, prirodnih dobara i buke odlaze u "penziju" a zamenjuju ih novi, ovim objektima orijetisani zakoni.

6.2. Neke uočene nedoslednosti u određivanju prekršaja unutar zakonodavstva Republike Srbije i logičko pravna pravila koja moraju biti poštovana

Tokom našeg višegodišnjeg istraživanja, kako se isto sve više odvijalo, raslo je i saznanje da izrazita brojnost zakona od ekološkog značaja kao i njihova složenost predstavljaju jedan od razloga za česte previde tokom njihove primene. Ali, što je još značajnije, takođe i previda i nedoslednosti iskazanih tokom samih procesa njihovog prethodnog određenja, tačnije formulisanja za zakonodavstvo Republike Srbije. Zato na ovom mestu na to ukazujemo. Naime, ulazeći u analizu prekršaja unutar jednog broja zakona posebno smo uočili jednu specifičnost, šta više nepravilnost (grešku) primećenu, primera radi, unutar: Zakona o zaštiti životne sredine, Poglavlja IX – Kaznene odredbe, Zakona o zaštiti prirode, Poglavlja XVI – Kaznene odredbe, i Zakona o zaštiti voda, Poglavlja XI – Kaznene odredbe.

Reč je o tome da su timovi koji su spremali takozvane prednacrt zakona u onim njihovim delovima unutar kojih obrađuju krivična dela, privredne prestupe i prekršaje, to često činili uistinu masivnim pravnim konstrukcijama: članovima sa više stavova i brojnim tačkama unutar dotičnih stavova, a analiza koju smo izvršili tokom istraživanja pokazala nam je da je praktično svaka od tih tačaka tekst koji uistinu definiše *posebno logičko biće* kome materijalno pravni osnov za formiranje nije isti kao i nekom od prethodnih stavova ili pak tačaka. Šta više ove su pravne konstrukcije često međusobno i veoma različite iako gotovo uvek imaju i neke od zajedničkih elemenata.

Moramo da naglasimo kako su timovi koji su radili na takozvanim prednacrtima tekstova zakona u jednom broju slučajeva, ali ne i svim, jasno naznačavali da se unutar jednog člana uistinu inkriminiše i sankcioniše više delikata. Dobar primer ovome je "Poglavlje XI – Kaznene odredbe" Zakona o vodama, "Deo 2. – Privredni prestupi," koji uistinu čini samo Član 211. Upravo kako to čine Član 116. Zakona o zaštiti životne sredine i Član 125. Zakona o zaštiti prirode. Svaki od ovih članova iz stava u stav, iz tačke u tačku, objašnjavajući suštinu delikata koje ponaosob određuju¹⁰⁸, jasno i precizno označava i materijalno pravni osnov za propisivanje svakog od njih. Poštujući činjenicu da poseduju međusobno različite materijalno pravne osnove i blankete neophodne za formiranje logičkog bića delikta, ali gotovo uvek i različito određene posledice, razumljiva je i jedino prihvatljiva činjenica o prisutnosti ne jednog već većeg broja delikata lociranih unutar tog jednog posmatranog složenog člana poglavlja zakona što propisuje kaznene odredbe.

Ipak, iako je na kaznenim normama svakog od zakona, pojedinačno posmatranog, praktično uvek radio po jedan tim, pri njihovom konstruisanju, kako u slučaju formiranja tekstova prethodno navedenih zakona tako i brojnih drugih, učinjene su i neke *pravno logičke greške* na koje nam ukazuju metodi pravnih nauka, pre svega: *formalno-normativni metod* koji nam je potreban ne samo radi utvrđivanja pravne snage akata na bazi kojih se stvaraju i kazneno pravne norme što uređuju elemente ekološkog odnosa, već i o kojim se to njihovim: - zakonskim i podzakonskim elementima radi u svakom

¹⁰⁸ Privrednih prestupa, ali u izvesnim situacijama i prekršaja tzv. preduzetnika, kako to čini Član 213. u vezi Člana 211. Zakona o vodama Republike Srbije.

konkretnom slučaju, ali i jeste li ili nije unutar dva ili više različitih stavova i/ili tačaka nekog člana prisutno *jedno ili više logičkih bića* delikata, što uistinu znači više različitih delikata!

Očito je da su tvorci brojnih prekršajnih članova zakona koje smo Vam naveli za primer to prevideli, otuda i postupali na nekoherentan način.

A formalno pravno svaki poseban stav, ili pak tačka, kao pravna konstrukcija koja se poziva na poseban materijano pravni osnov, to jest ukazuje na zabranjeno kršenje neke druge norme, a naročito ako to vodi i ka kojoj drugoj posledici, mora biti jasno označen kao poseban delikt.

Interesantno je da su pravnici koji su radili na kaznenim odredbama posmatranih, pa tako i napred navedenih, zakona ovo ispoštovali definišući privredne prestupe, ali nisu poštovali formulišući prekršaje.

Takođe je interesantno da se primeti, upravo poštujući pravila *metoda analize i formalno normativnog metoda* kako su za u osnovi iste delikte, koje karakterišu: ista radnja, isti gramatički (objekt radnje), kao i isti napadni objekt, istovetan (jedan te isti) materijalno pravni osnov za određenje, te da je počiniac fizičko lice, kao i ista posledica, polazeći od statusa posmatranog fizičkog lica isti delikt tretirali ili kao: a.) privredni prestup, ili pak kao b.) prekršaj iako su počinioci i u prvom i u drugom slučaju *fizička lica* odgovorna za delikt u privređivanju.

U prvom slučaju reč je o *odgovornom licu* unutar *pravnog lica* (a to može ali i ne mora da bude privredni subjekt), ali kome dotično fizičko lice nije osnivač.

U drugom slučaju radi se o *fizičkom licu sa statusom preduzetnika*, po osnovu "Člana 83. - Pojam preduzetnika," **Zakona o privrednim društvima** Republike Srbije¹⁰⁹, te koje samo startuje obavljanje poslova za koje je registrovano, u skladu sa pomenutim zakonom, a koje može (ali ne mora) kod sebe imati i stalno zaposlenu osobu ili osobe.

I to su njihove jedine međusobne razlike kao fizičkih lica sa posebnim a samo donekle to ponajviše leksički različitim statusima, ali ne i suštinski (pravno-logički) različitim statusom osoba nosilaca posebnih odgovornosti. Otuda i kao mogućih izvršilaca dobrim delom u osnovi istih delikata, ali s obzirom na karakteristike samih izvršilaca, tretiranih kao privredni prestupi ili pak prekršaji. Pa iako "odgovorno lice" to može biti i unutar subjekta privređivanja, što znači subjekta čije odgovorno lice uistinu vrši iste one radnje koje i "preduzetnik". To "zakonodavac" nije uvideo ili je previdio, na šta je u našoj knjizi detaljnije ukazano!

Zakon o zaštiti životne sredine, formirajući kaznene odredbe, u potpunosti poštujući pravila **Zakona o prekršajima**¹¹⁰, jasno, mada kroz veoma složenu arhitekturu normi: precizira prirodu posmatranih prekršaja (najčešće blanketnu), određuje radnje delikata, određuje počinioca ili počinioce, pri čemu definiše neophodne

---

¹⁰⁹ Zakon o privrednim društvima; *Službeni glasnik Republike Srbije*; br. 36/2011. i 99/2011.g.

¹¹⁰ Vidi bliže stranice: 137.- 139. knjige: Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije (teorijsko-praktički pristup).

penalne elemente, uz davanje mogućnosti da se u konkretnom slučaju izreknu i zaštitne mere.

Dobar primer napred rečenog o složenosti normi koje se odnose na ekološke prekršaje te uočenim problemima i propustima, na koje smo tokom istraživanja detaljnije ukazali, može da nam bude član 117. **Zakona o zaštiti životne sredine**. Pa tako: član 117., stavom 1. tačkom 1., uistinu podvrgava prekršajnom kažnjavanju proizvodnju i/ili stavljanje u promet prevoznih sredstava koja ne ispunjavaju uslove u pogledu emisije štetnih materija, oslanjajući se na član 40., njegov 3. stav, istog zakona, dok član 117., istim 1. stavom, ali tačkom 8., proglašava kažnjivim postupnje suprotno članu 60.j. ovog zakona, dakle: nepostupanja po zahtevima za slučaj hemijskog udesa, i to kao: nepostupanje po obavezama o obaveštavanju o udesu (što reguliše čl. 117., st. 1., t. 8., u vezi čl. 60.j, stava 1.), i nesprovođenje mera otklanjanja posledica (čl. 117., st. 1., t. 8., u vezi čl. 60.j, stava 3.), nedavanje preporuka za buduće preventivne mere od takvog udesa (čl. 117., st. 1., t. 8., u vezi čl. 60.j, stava 3.), član 117., stavom 1., tačkom 3., oslanjajući se na član 52., stav 2. **Zakona o zaštiti životne sredine**, propisuje da će se za prekršaj da odgovara i ukoliko se "na deklaraciji sirovine, poluproizvoda ili proizvoda ne upozori na zagađenje životne sredine i štetu po zdravlje ljudi koje sirovina, poluproizvod ili proizvod, odnosno njihovo pakovanje uzrokuje ili može uzrokovati u životnoj sredini". Drugim rečima, ne izvrši obavezna radnja formiranja i stavljanja adekvatnog "upozorenja," što znači izvrši jasno precizirana radnja nečinjenja.

Zakon o zaštiti životne sredine uspostavlja i prekršajnu odgovornost *preduzetnika*, fizičkih lica sa posebnim statusom registrovanog privrednog subjekta¹¹¹. Odgovornost za praktično sedamnaest različitih prekršaja, koje definiše "Članom 117.a", analogno članu 117., i u njemu formiranim logičkim bićima, ali ne i u svemu istim. Bitno je da se naglasi kako su logička bića jednog (mada manjeg) broja ovih delikata dobrim delom ili i u potpunosti različita od onih kod već objašnjenih prekršaja iz Člana 117.¹¹² Analizirajmo manji broj primera.

Član 117a **Zakona o zaštiti životne sredine** stavom 1., tačkom 2. proglašava za prekršaj počinjen od strane preduzetnika i podvrgava ga novčanoj kazni, ukoliko preduzetnik "ne izvrši remedijaciju ili na drugi način ne sanira degradiranu životnu sredinu, a na šta obavezuju zahtevi "Člana 16. – Sanacija i remedijacija", pre svega njegov stav 1. Samu sanaciju ili remedijaciju preduzetnik je obavezan da izvrši u skladu sa "Uredbom o utvrđivanju kriterijuma za određivanje statusa ugrožene životne sredine i prioriteta za sanaciju i remedijaciju"¹¹³". Drugim rečima, ukoliko preduzetnik uopšte ne postupi po zahtevima Člana 16., stava 1. **Zakona o zaštiti životne sredine** tada je jasno da je izvršio *delikt nečinjenja*, prekršaj iz Člana 117.a, stava 1., tačke 2.

---

¹¹¹ Kako to definiše član 83. Zakona o privrednim društvima; *Službeni glasnik Republike Srbije*; br. 36/2011. i 99/2011.g.

¹¹² Uporedi str.: 141.-171. sa 172.- 201. knjige Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije (teorijsko-praktički pristup).

¹¹³ Uredba o utvrđivanju kriterijuma za određivanje statusa ugrožene životne sredine i prioriteta za sanaciju i remedijaciju; *Službeni glasnik Republike Srbije*; br. 22/2010. g.

Ali **radnja** ovog delikta može da se iskaže i kao *delikt činjenja*, postupanje u pristupanju i/ili izvršenju sanacije, odnosno remedijacije a da nisu zadovoljeni zahtevi Člana 16., što automatski znači i zahtevi blanketa, napred navedene uredbe. Drugim rečima, moguće je da se posmatrani prekršaj izvrši i *radnjom neadekvatnog činjenja* u odnosu na projekt na koji je Ministarstvo dalo saglasnost, otuda i neproizvođenja zahtevanog rezultata: sanacije ili remedijacije!

6.3. Zaključna razmatranja o ekološkim prekršajima po osnovu Zakona o zaštiti životne sredine

Izučavajući materiju ekoloških prekršaja koje je propisao **Zakon o zaštiti životne sredine** uočili smo, po našem mišljenju, da je i pored vrlo kvalitetnog usklađivanja sa materijalno pravnim osnovama za njihovo donošenje, otuda i formiranja logičkih bića dela zakonodavac učinio i neke nepotrebne, a smatramo i pogrešne korake. Naime, za jedan niz delikata odredio je njihovo postojanje i unutar Člana 117., stava 1., putem preciziranja bića delikata koristeći se nizom tačaka ovog stava, ali je praktično iste radnje i posledice (što je srž logičkog bića delikta), uz identične im pravne osnove, ponovo proglasio ekološkim prekršajima, koristeći se Članom 117a., stavom 1., sa praktično devet njegovih tačaka koje dovršavaju pravnu konstrukciju posmatranih delikata. Da preciziramo:

1. neizvršavanje obaveze dostavljanja obaveštenja iz Člana 59. **Zakona o zaštiti životne sredine** inkriminisano je kako Članom 117., stavom 1., tačkom 5., tako i Članom 117a, stavom 1., tačkom 9.
2. nedostavljanje Izveštaja o bezbednosti i Plana zaštite od udesa Ministarstvu, sa podacima iz Člana 60a **Zakona o zaštiti životne sredine** inkriminišu i Član 117., stav 1., tačkom 6. Ali i stav 1. Člana 117a, tačka 10.
3. neispunjavanje zakonskih zahteva u vezi javog uvida, prezentacije i javne rasprave Izveštaja o bezbednosti inkriminišu Član 117., stav 1, tačka 7. ali i Član 117a, stav 1., tačka 11.
4. neobaveštavanje o udesu, merama otklanjanja posledica i merama sprečavanja budućih akcidenata inkriminisano je istovremeno od Člana 117., stava 1., tačke 8. i Člana 117a, stava 1, tačke 12.
5. vršenje monitoringa bez ovlašćenja inkriminišu kako Član 117., stav 1., tačka 9. tako i Član 117a, stav 1., tačka 13.
6. neizvršavanje obaveza monitoringa i praćenja drugih uticaja na stanje životne sredine inkriminisano je Članom 117., stavom 1., tačkom 10 ali i Članom 117a, stavom 1., tačkom 14.
7. neizvršavanje obaveze dostavljanja podataka iz monitoringa inkriminisano je Članom 117., stavom 1., tačkom 11. Ali istovremeno i Članom 117a., stavom 1., tačkom 15.; te
8. onemogućavanje inspektora u obavljanju kontrole, odnosno nepostupanje po rešenju inspektora, inkriminisano je Članom 117., stavom 1., tačkom 12. I istovremeno Članom 117a., stavom 1., tačkom 16.

Jedine razlike kod ovih pravnih konstrukcija, navedenih inkriminacija iz članova 117. i 117a su da je **počinilac dela** u slučaju svih napred navedenih prekršaja iz Člana 117. *pravno lice*, ali, time automatski i *odgovorno lice* unutar dotičnog pravnog lica (privrednog subjekta), dok je po osnovu Člana 117a, stava 1. to preduzetnik (takođe privredni subjekt). I kao što smo to već više puta naglašavali, to im je praktično jedina logička razlika, ali uistinu samo pravno leksička ali ne i stvarna! A kao što smo videli, u samom biću delikta, koje u osnovi određuje moguća radnja (radnje), potom i posledica dela, razlika opšte nema.

Razlike ne postoje ni u vrsti **zaprećene kazne**. U oba slučaja je novčana. Jedina razlika je u propisanim rasponima dotične novčane kazne za: pravno lice, počinioca delikta, odgovorno lice za prekršaj za koji se u osnovi kažnjava pravno lice, te preduzetnika.

Isto može da se kaže i za **zaštitne mere**. Ali je to već objašnjeno kroz prethodno plasirane analize prekršaja preduzetnika.

O dotičnim kaznama i zaštitnim merama smo na prethodnim stranicama već rekli sve neophodno. Ali primećujemo da je zakonodavac postupio "trapavo". Sve je moglo elegantnije da bude uređeno. Tačnije rečeno nije trebalo formirati posebne prekršaje, sa jedne strane za pravna i odgovorna lica a sa druge za preduzetnike, u oba slučaja subjekte privređivanja, a da im logička bića delikata budu istovetna, i to u čak osam slučajeva!

Bilo bi logičnije da se u okviru osam umesto šesnaest navedenih pravnih konstrukcija išlo na tretiranje posmatranih prekršaja, ali sa jasno izvršenim posebnim određivanjem: a.) novčanih kazni, i b.) zaštitnih mera. Za sve tri tretirane kategorije subjekata prava: a.) pravna lica, b.) odgovorna lica, i v.) preduzetnike.

7. UMESTO ZAKLJUČKA

Radeći istraživačke zadatke unutar "Projekta 47011 - Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije", usmeravajući pažnju na niz elemenata društveno poželjnih ponašanja a u osnovi od ekološkog značaja, ili pak i paralelnog ekološkog značaja, potrebe njihovog adekvatnog poimanja ali na bazi toga i regulacije, suočili smo se sa brojnim pojavama ali i problemima. Otuda i otvaranjem mogućnosti njihovog sve preciznijeg izdvajanja kao objekata istraživanja, na bazi istih adekvatnih sagledavanja ali i dolaženja do niza zaključaka. Pa tako i onih od značaja za dalje shvatanje i razvoj brojnih elemenata onoga što se može da posmatra kao sveukupni skup ekoloških delikata. To smo i učinili, plasirajući obimne rezultate kroz serijal knjiga, da navedemo one koje smatramo za ovaj period istraživanja najznačajnijim:

1. Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 2. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2012.g.

2. Ekološki privredni prestupi. Secificnost pravnog sistema Republike Srbije. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 4. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2013.g.
3. Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije (teorijsko-praktički poristup). Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 3. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2013.g.

Rezultati rada plasirani kroz brojne referate, članke, ali ponajviše upravo navedene knjige (studije) jasno su pokazali da dotična materija sve više zaslužuje posebno, u mnogome izdvojeno, i sve preciznije a neprekidno izučavanje. Takođe i da stvarnost formiranja niza propisa, pa tako i iz oblasti kaznenog zakonodavstva, jeste:

- neprekidno podložna promenama stvarnosti u društvu, ali i
- podložna stalnom razvoju sve složenije mase ekoloških propisa, otuda
- iako to ne želimo, podložna i pojavi pojedinih propusta pa čak i grešaka u formiranju samih kaznenih normi. Ovo često zato i zbog činjenice da su u njihovom formiranju, što znači kako niza samih zakona kao materijalno pravnih osnova, tako i unutar istih definisanih prekrša, najveće učešće imali ne pravnici već pripadnici drugih struka¹¹⁴.

Sve ovo nam ukazuje da će i u nastupajućem periodu biti zaista potrebna saradnja nauke, struka i aparata Države u cilju razvoja Ekološkog prava te Ekološkog kaznenog prava i zakonodavstva. Ovaj tekst je tek lapidarno objašnjavanje rečenog, nadamo se dovoljno adekvatno. Takođe i potvrda neophodnosti daljnjeg rada Instituta u dotičnom pravcu.

8. BIBLIOGRAFIJA

1. Act No.: 142, Year 1970. (prema Kentsuke Itoh, u: Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice- Evaluation of Legal Structures, [26] [66])
2. *Bundesgesetzblatt*, T.1. No. 147, S 3574-3582 [102]
3. Gesetz uber die Umwelthaftung, *Bundesgesetzblatt* [1990] No. 1., [102]
4. Bundesnaturschutzgesetzes, objavljen pod: BGBl. I S. 1193 2002.g. [102]
Dostupan sa: <http://www.naturschutzrecht.net/bundesnaturschutzgesetz-novellierung.htm>.
5. Cap. 18 LFN 1990 (Zakon o kontroli bolesti životinja) [50]
6. Cap. 197 LFN 1990 (Zakon o nacionalnom parku Kainji) [51]
7. Cap. 108 LFN 1990 (Zakon o zaštićenim vrstama – kontroli međunarodne trgovine i transporta). [52]
8. Cap. 226 LFN 1990 (Zakon o opasnom otpadu) [49]

---

¹¹⁴ O čemu je autor ovoga teksta stekao prilično solidna saznanja upravo kao čovek koji je radio "revizorske" a u suštini poslove prerađivanja niza takvih zakonskih tekstova.

9. CODE CRIMINEL DE L'EMPEREUR CHARLES V, dit "LA CAROLINE". [4] sa: http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/la_caroline.htm.
10. CODE PÉNAL DE 1810, poznat i kao: Code pénal napoléonien. Sa: http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_de_1810.htm. [6]
11. CODE PÉNAL Du 25 septembre – 6 octobre 1791, sa: http://ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_25_09_1791.htm. [5]
12. Codice Penale (approvato con Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398). [23]
13. Code Penal Français, *Journal officiel* du 2 février 1994 [41]
14. Criminal Code Act of Australia, Year 1995 [53] [54]
15. Decree No 3688, od 3. 12. 1941 [42]
16. Decree No 6016, 31. 12. 1973., Italy [43]
17. Decree No 6938, Year 1981. [44]
18. Dirkem Emil, Istraživanje uzroka, unutar Metodologija društvenih nauka, Beograd, 1977.g. [24]
19. Deutsches Strafgesetzbuch, Bundesgesetzblatt, I p. 3322, 13. 11. 1998. [32]
20. Directive 78/319 on the disposal of hazardous and noxious waste [38]
21. EC Directives 75/442 on waste, 76/403 on the disposal of polichlorodiphenyls and polichlortriphenyls [38]
22. E.C. Directives P.D. n 203/88 – Measures Against Air Pollution [36]
23. Environment Protection Act of Australia [61]
24. Environmental Protection Act, Great Britain, Year 1990 [103]
25. Enwironmetal Protection (Sea Dumping) Act of Australia, Year1981., in accordance with the: International Maritime Organization Convention on the Prevention of Marine Pollution By Dumping Wastes and Other Matter, December 29, 1972, 1046 U.N.T.S. 120 (1972.) [56]
26. European Comunity directives P.D. n 131, 132, 133, Year 1992 [37]
27. Executive decree no. 231 of 8 June 2001 (*Digs 231/2001*) “Discipline of the administrative liability of legal persons, of companies and of associations even without a legal status, pursuant to Article 11 of Law no. 300 of 29 September 2000,” *Gazzetta Ufficiale* No. 140, 19 06 2000. [40]
28. Hamurabijev zakonik, sa: www.ius.bg.ac.rs/drakitic/hamurabi.rtf [3]
29. Herman de Vasconcellos Antonio e Benjamin & Antonio Fernando Pinheiro Pedro: Brazil, unutar: Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice- Evaluation of Legal Structures. [45]
30. Hazardous Waste (Regulation of Exports and Imports) Act, of Australia, Year1989, in accordance with the Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal [56]
31. History of Air Pollution in the UK, izdavač: DEFRA - The UK Government Department for Environment, Food and Rural Affairs, unutar: Air Pollution & Acid Rain Sheet Series KS4 & A. [15]
32. Joldžić Vladan: Konvencije od značaja za zaštitu životne sredine i interesa Republike Srbije, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2006.g. [96]

33. Joldžić Vladan: Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2007. [2] [11] [92] [75] [81] [82] [94]
34. Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1995.g. [10] [11] [83]
35. Joldžić Vladan & Jovašević Dragan: Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 2. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2012.g. [10]
36. Joldžić Vladan & Jovašević Dragan: Ekološki privredni prestupi. Secifičnost pravnog sistema Republike Srbije. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 4. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2013.g. [90]
37. Joldžić Vladan & Jovašević Dragan: Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije (teorijsko-praktički pristup). Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 3. Izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2013.g. [10] [92] [109] [111]
38. Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti - II izmenjeno i dopunjeno izdanje, izdavač: *Ecologica*, Beograd, 1995. [11]
39. Joldžić Vladan: Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti, Beograd, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1995.g., [13] [21] [25] [27] [28] [74] [95]
40. Joldžić Vladan: Ekološka politika – Od ideje do izgradnje međunarodnog Ekološkog prava, Beograd, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2008.g, str. 24. – 28. [13]
41. Joldžić Vladan: Ekološko pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko-praktički pristup (Edicija: Ekološko pravo i zakonodavstvo), izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2011. [84]
42. Joldžić dr Vladan: Ekološko pravo – Opšti deo, ili o elementima neophodnim za uspostavljanje samostalne discipline pravnih nauka, izdavač: IKSI, Beograd, 1999.g. [74] [97]
43. Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti deo, izdavač: ELSA - European Law Students Association, Beograd, 1996, [97]
44. Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti i Poseban deo, izdavač: Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje, Sektor za životnu sredinu, Beograd, 2002.g. [98]
45. Joldžić Vladan: Ekološko pravo – Opšti i Poseban deo. Primer Srbije, države u tranziciji, izdavač: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008.g. [20] [21]
46. Joldzic Vladan: Ecology Law – General Part, Year 2006, izdavač: IKSI, Beograd, 2007 [86]
47. Joldzic Vladan: Ecology Law - General part. Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline (personal Observations), Publisher: Direitos Humanos Fundamentais /UNIFIEO - Centro Universitario FIEO, Brasil, Ano 9, N. 1, Jan/Jun 2009. [74]

48. Joldžić Vladan: Izgradnja ustavnih osnova - uslov i temelj dobre prakse zaštite od ekološkog kriminaliteta, poglavlje unutar monografije IKSI: Prevencija kriminala i socijalnih devijacija: evropske i regionalne dobre prakse, Beograd, 2013.g. [22]
49. Joldžić Vladan: O potrebi razvoja ekološkog prava kao grane pravne nauke i jedinstvenog dela pozitivnog prava Jugoslavije, plenarno predavanje, SANU, Beograd, 17.V 1988.g. [74]
50. Joldžić Vladan: Uloga pravne nauke i zakonodavstva u zaštiti i unapređivanju životne sredine, *Ustavnost i zakonitost*, br.: 2/1990., Beograd. [74]
51. Kentsuke Itoh, u Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice- Evaluation of Legal Structures, str.: 287., Publisher: INICRI - United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, UNICRI Publication No. 56, Year 1997. [63]
52. Kingdom of Sweden, Environment Protection Act (Year: 1968. 1969, 1981, 1987, 1989). [100]
53. Krivični zakonik kraljevine Švedske, od 21. decembra 1962., „Glava XIII – O krivičnim delima izazivanja opšte opasnosti,“ član 7., izdanje Instituta za kriminološka istraživanja, Beograd, 1967.g. [31]
54. Krivični zakonik, *Službeni list FNRJ*, br. 106/1947. [30]
55. Krivični zakon SFRJ, *Službeni list SFRJ*, br. br.44/76-1329, 36/77-1478, 34/84-895, 37/84-933, 74/87-1743, 57/89-1441, 3/90-63, [69]
56. Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014. [34]
57. Krivični zakonika Japana. U original: Act No.45 of 1907. Sa: <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf> [65]
58. Ley n. 24 051 - Ley de generacion, manipulacion, transporte, tratamiento y disposicion final de residuos peligrosos, 1991. [48]
59. Ley n. 22 190 - Regimen de prevencion y vigilancia de la contaminacion de las aguas u otros elementos del medio ambiente por agents contaminantes provenietes de buques y artefactos navales, 1980. [47]
60. Mujakić Muhamed: Pravna priroda prekršaja sa posebnim osvrtom na naše pravo. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj luci*, god. 31., br. 30, 2007.g. [9]
61. Nature Conservation Act 1970: Act No. 63 of 19th June 1970 relating to nature conservation (The nature conservation act), as subsequently amended, most recently by Act No. 59 of 25 August 1995. Sa: www.ub.uio.no/cgi-bin/ujur/ulov/sok.cgi?type=Lov, (access date 28.04.2005). [101]
62. Nature Protection Act, Kingdom of Sweden, Year 1968 [18]
63. Nedeljković Dušan: Priroda i čovek u razvoju - svet i ekološka kriza današnjice. Unutar knjige: Čovek, društvo, životna redina, Beograd, SANU, 1981., str. 17. – 21. [12]
64. New South Wales' Offences and Penalties Act, Year 1989 [60]
65. Norbery Jennifer: Australia, Environmental Crime, Sanctioning Strategies and Sustainable Development [58]
66. Onestini Maria & Abelardo Paolos Claudio: Argentina, str.: 111, u: Environmental Crime, Sanctioning Strategies and Sustainable Development. [46]
67. Ozon Protection Act, of Australia, Year1989, in accordance with the Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer [56]

68. Ozone Protection Act, New South Wales, 1989 [57]
69. P.D. n. 615, Year 1966, Italy [35]
70. P.D. n 915, Year 1982, Italy [38]
71. P.D. n 319, iz Year 1976, Italy [36]
72. Sout Australia's Environment Protection Act, Year 1993 [61]
73. Tablica dvanaest zakona (*Lex duodecim tabularum*, Rim, oko 450 godina pre Hrista). Sa: www.academia.edu [2]
74. The Alkali Works Regulation Act [U. K. 1863] [17]
75. The Alkali Act [U. K. Year 1881] [17]
76. XXIII General Assembly Resolution No 2398 – Problems on the human environment, 1742nd plenary meeting [16th December 1968], New York [19]
77. Уголовно-исполнительный кодекс. Принят Государственной Думой 18 декабря 1996 года [33]
78. Uredba o utvrđivanju kriterijuma za određivanje statusa ugrožene životne sredine i prioriteta za sanaciju i remedijaciju, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 22/2010. g. [112]
79. Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 83/2006.g. [78]
80. Victorian Environment Protection Act, Year 1970 [59]
81. Waling Cornelie: The Neteherlands, unutar: Environmental Protection – Potentials and Limits of Criminal Justice, str.: 499. Unutar: United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI) publication, Year 1997, Rome, Italy. [39]
82. White Lead [Painting] Act of the U.K., Year 1851 [16]
83. Zakonik cara Dušana, Izdavači: Manastir Hilandar, Sveta Gora Atonska / Pravoslavno udruženje "Sveti Sava", god. 2012. [14]
84. Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države, *Službeni list FNRJ*", br. 59/46, 106/47 i 110/47. [30]
85. Zakona o prekršajima, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 101/2005., izmene i dopune u br. 116/2008. i 11/2009. g. [91]
86. Zakon o privrednim društvima, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2011. i 99/2011.g. [77] [108] [110]
87. Zakon o privrednim prestupima, *Službeni list FNRJ*, br. 16/1960., od 20. 04. 1960. (istorijsko pravni tekst) [67]
88. Zakon o privrednim prestupima, *Službeni list SFRJ*, br. 4/1977., 36/1977. - ispr., 14/1985., 10/1986. (prečišćen tekst), 74/1987., 57/1989. i 3/1990. i *Službeni list SRJ*, br. 27/1992., 16/1993., 31/1993., 41/1993., 50/1993., 24/1994., 28/1996. i 64/2001. i *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 101/2005. - dr. zakon. [68] [85]
89. Zakon o režimu voda, *Službeni list SRJ*, br. 59/1998. i *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 101/2005. - dr. zakon). [73]
90. Zakona o suzbijanju nepoštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže, *Službeni list FNRJ*, br. 56/46, 74/1946. i 105/1946.
91. Zakon o zaključivanju i izvršavanju međunarodnih ugovora, *Sl. list SFRJ*, br. 55/1978. g. [96]
92. Zakon o zaštiti prirode, *Službeni glasnik S.R. Srbije*, br. 50/1975. i 29/1988.g. [87] [104]

93. Zakon o zaštiti prirode, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2009.g. i 88/2010.g. [71]
94. Zakon o zaštiti vazduha, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 36/2009.g.[72]
95. Zakon o vodama Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, br. 30/2010., 93/2012.g. [107]
96. Zakon o zaštiti životne sredine, *Službeni glasnik R. Srbije*, br. 66/1991., 83/92., 53/93., 48/94. i 53/1995.g. [88] [105]
97. Zakon o zaštiti životne sredine, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr. zakon i 72/2009 - dr. zakon. [70] [98] [106]

PENAL APPROACH TO THE ENVIRONMENTAL RIGHTS, VALUES, OBLIGATIONS AND RESPONSIBILITIES

Text at the laconic way treat problems that the author has been elaborated through the Project 47011, elements of the subject matter that had been explained, previously, in details through the serial of his extensive articles and studies, texts directed at the matter of penal law guaranties forming for the: environmental rights, values, obligations and duties. As the author previously define: by the Environmental penal law as specific discipline of penal law and legislatures of modern states. Author, in his text special attention directs at the spatial category of economic offenses and their significance for the penal protection of the: environmental rights, values, obligations and duties at the Republic of Serbia law and legislature level. Also at the some inconsistencies as well as law logical errors that our scientific research had been determined at the level of penal law guaranties for the environmental rights, values, obligations and duties in Republic of Serbia. Inconsistencies at which author pay attention starting from the theoretical settings for their logical beings forming.

Key words: environmental rights, environmental values, obligations, duties, penal law guaranties, logic of construction.

PRAVNA ZAŠTITA ŽIVOTINJSKOG SVETA (FAUNE) KAO INTEGRALNOG DELA ŽIVOTNE SREDINE¹

Dr Ana Batrićević

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U okviru projekta "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" autorka se fokusirala na istraživanje nacionalnog i međunarodnog okvira za pravnu, a posebno kaznenopravnu (krivičnu i prekršajnu) zaštitu jedne specifične komponente životne sredine – životinjskog sveta (faune). Iako je u Srbiji do sada objavljen niz monografija i naučnih članaka posvećenih različitim ekološkopравnim pitanjima, veoma mali broj autora se bavio pravnom zaštitom životinjskog sveta, životinja kao bića per se i državnom reakcijom na nedozvoljena ponašanja ljudi prema životinjama. Imajući u vidu da je ta oblast u našoj stručnoj literaturi relativno skromno istražena, kao i činjenicu da pojedina zakonska rešenja, poput krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja i Zakona o dobrobiti životinja, predstavljaju novine u našem pravnom sistemu, autorka je tokom ovog projektonog ciklusa posebnu pažnju posvetila kritičkoj analizi navedenih zakonskih odredbi, njihovom poređenju sa inostranim pravnim izvorima i procenjivanju mogućnosti i ograničenja kada je u pitanju državna reakcija na okrutnost prema životinjama u Srbiji. Na osnovu zaključaka izvedenih iz svog istraživanja, autorka je nastojala da formuliše preporuke koje bi doprinele unapređenju kvaliteta analiziranih propisa i njihovoj efikasnijoj implementaciji u praksi i to u skladu sa principima biocentrične etike i evropskim i svetskim standardima u sferi zaštite životinja.

Ključne reči: zaštita životne sredine, zaštita životinja, krivično pravo, ekološko pravo, socijalna intervencija

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

1. UVOD

Težeći da zadovolji svoje mnogobrojne i raznovrsne potrebe, čovek je svojim prisvajачkim odnosom prema prirodi prouzrokovao narušavanje ekološke ravnoteže, čime je doveo u pitanje kako sopstveni, tako i opstanak brojnih biljnih i životinjskih vrsta (Marković, 2014:26-27) i izazvao degradaciju praktično svih elemenata životne sredine (Joldžić i Jovašević, 2012:13). Čovekove ekonomske aktivnosti, naročito od sedamdesetih godina dvadesetog veka, dovode do brojnih ekoloških problema u vidu zagađenja vazduha, vode, zemljišta, neracionalnog eksploatiranja ograničenih prirodnih resursa, degradacije prirodnih staništa, izumiranja flore i faune. Ignorisanje ovih problema i na globalnom i na lokalnom nivou dovelo je čovečanstvo na ivicu ekološke krize, preteći da trajno poremeti balans između prirode i društva i ugrozi kompletan živi svet, a posebno ljudsko zdravlje, društveni razvoj (Mazour, Chumakoy, Gay, 2003: 119) i kvalitet ljudskog života (Marković, 2014:34).

U svetlu tih saznanja, u svetu se poslednjih decenija sve više pažnje posvećuje pravnoj zaštiti i životne sredine kao celine i njenih integralnih delova kao što su vazduh, voda, zemljište, flora i fauna i to kako na nacionalnom tako i na internacionalnom nivou. Međunarodni, a posebno evropski trendovi u pravnoj nauci, zakonodavstvu i praksi pravosudnih i drugih državnih organa nalažu odstupanje od radikalnog antropocentrizma (Visković, 2009:323) koji naglašava da je "čovek centar sveta, a sve što je dobro za njega, dobro je i za prirodu" (Đorđević, 2002: 235). Umesto toga, stremlji se ka osnovnim postulatima biocentrične etike koja nalaže da se životinje ne tretiraju samo kao "puka sredstva" za ostvarivanje ljudskih ciljeva već kao čovekova "subića" (Fajnberg, 1987:29-30). Naime, u poslednjih nekoliko decenija naučno je potvrđeno da su životinje sposobne da oseću bol, patnju, strah i stres, što je dovelo do humanizovanja odnosa ljudi prema životinjama (Paunović, 2004a:199). Istovremeno je dokazano da se interakcija ljudi sa životinjama (naročito psima, mačkama, konjima i delfinima) izuzetno pozitivno odražava na ljudsko zdravlje i blagostanje (Cole, 2009:5; Kruger i Serpell, 2006:23, O'Haire, 2010:227).

U skladu sa rastućim interesovanjem svetske pravne nauke za oblast pravne zaštite životne sredine i njenih komponenti, uključujući i faunu, odnosno životinjski svet, ali i životinje kao bića *per se*, proučavanje navedene problematike našlo je svoje mesto i u okviru projekta "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije", Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Tokom navedenog projektnog ciklusa, pravna zaštita životinjskog sveta istražena je pre svega u kontekstu različitih vidova ekološkog kriminaliteta, odnosno krivičnih dela protiv životne sredine i to u sklopu potprojekta "Državna reakcija u oblastima kriminaliteta u razvoju – visokotehnološkog i ekološkog", čiji je rukovodilac bio prof. dr Vladan Joldžić.

Pored analiziranja osnovnih ekološkopravnih pojmova i pojava oblika ekoloških delikata, kao neophodne polazne osnove za preispitivanje mogućnosti socijalne intervencije u cilju prevencije i sankcionisanja ovog fenomena, istraživanja koja je autorka sprovela u okviru tog potprojekta bila su posebno fokusirana na državnu reakciju na ona

nedozvoljena ljudska ponašanja kojima se povređuje i ugrožava životinjski svet (fauna) kao integralni deo životne sredine kao skupa prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje odnosno prostor i uslove za život ljudi².

Pod pojmom ekoloških delikata podrazumeva se sveukupnost ljudskih ponašanja kojima se povređuju ili ugrožavaju društvene vrednosti koje određuju uslove za čuvanje, unapređenje i zaštitu životne i radne sredine čoveka. U ekološke delikte spadaju: ekološka krivična dela, ekološki privredni prestupi i ekološki prekršaji. Ovi delikti čine samo jednu podvrstu ukupnog pretupništva sa kojim se jedno društvo, odnosno država suočava u određenom vremenskom periodu. Oni se od drugih vrsta delikata razlikuju upravo po objektu zaštite (skupu društvenih vrednosti koje se povređuju ili ugrožavaju ovako preduzetim delatnostima. Objekt zaštite ekoloških delikata jeste čovekova životna sredina (Jovašević, Đurđić, 2006:171), ali i pravo čoveka na zdravu i relativno očuvanu prirodnu sredinu (Stojanović, 2006:600) kao jedno od osnovnih ljudskih prava koje spada u takozvana "prava solidarnosti" ili "prava treće generacije" (Paunović, Krivokapić, Krstić, 2007:292) i koje obuhvata i pravo budućih generacija na zdravu prirodu i adekvatne resurse (Joldžić, 2008b:25) .

U kontekstu izučavanja ekoloških delikata, akcenat je stavljen na: kritičko analiziranje važećih propisa iz oblasti zaštite životne sredine, kako međunarodnog tako i nacionalnog polja primene, detaljno proučavanje uporednopravnih rešenja iz ove oblasti uz razmatranje mogućnosti takozvanog "transplantovanja" (Votson, 2000:14), odnosno preuzimanja rešenja iz komparativnog prava u domaći pravni sistem, kao i na formulisanje predloga i sugestija usmerenih na unapređenje postojećeg normativnog okvira i zakonodavne politike i njihovog usklađivanja sa univerzalnim i evropskim standardima zaštite životinjskog sveta.

Prilikom proučavanja mogućnosti socijalne intervencije u oblasti ekoloških delikata, a posebno onih kojima se povređuje ili ugrožava životinjski svet, analizirani su kako preventivni tako i represivni aspekti državne reakcije na ovaj fenomen. U sklopu izučavanja preventivnih aspekata analizirani su zakoni, podzakonski akti i strateški dokumenti kojima se propisuju osnovni principi postupanja čoveka prema životnoj sredini i životinjskom svetu kao njenoj komponenti, ali i osnovni razvojni pravci zakonodavne i kriminalne politike u toj oblasti. Represivni aspekti, u smislu kaznenopravne reakcije proučeni su posredstvom analiziranja onih pravnih normi relevantnih za zaštitu životinjskog sveta, koje sadrže sankciju, bilo krivičnopravnu bilo prekršajnopravnu, namenjenju licu koje se ponaša na način koji je u suprotnosti sa onim koje se zahteva dispozicijom (Čavoški i Vasić, 1999:49). Reč je o različitim mehanizmima kaznenopravne reakcije na ekološke delikte (Jovašević, 2009), koji uključuju kako norme prekršajnog, tako i norme krivičnog prava i prava privrednih prestupa.

Budući da predstavlja najoštriju formu državne intervencije, krivičnopravna reakcija na nedozvoljena ljudska ponašanja prema životinjskom svetu proučena je sa naročitom pažnjom. U tom smislu, u naučnim radovima autorke, objavljenim tokom

---

² Čl. 3. st. 1. tačka 1., Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 72/2009 i 43/2011.

ovog projektnog ciklusa analizirana je većina onih krivičnih dela protiv životne sredine, koja su sistematizovana u okviru 24. poglavlja Krivičnog zakonika Republike Srbije³, a kojima se, bilo posredno bilo neposredno štiti životinjski svet i to od najozbiljnijih vidova povređivanja ili ugrožavanja. U krivična dela protiv životne sredine koja su naročito značajne za zaštitu životinjskog sveta spadaju: 1) ubijanje i zlostavljanje životinja (član 269.), 2) prenošenje zaraznih bolesti kod biljaka i životinja (član 270.), 3) nesavesno pružanje veterinarske pomoći (član 271.), 4) proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja (član 272.), 5) zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja (član 273.), 6) nezakonit lov (član 276.), 7) nezakonit ribolov (član 277.) i 8) uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra (član 265.).

Društveni značaj proučavanja pravne zaštite životinjskog sveta proizlazi iz istaknutog mesta koje u savremenom sistemu vrednosti zasnovanom na principima biocentrične etike zauzima životinjski svet kao takav, ali i iz neraskidive veze koja postoji između dobrobiti životinja i očuvanja životne sredine i zdravlja i dobrobiti ljudi, Osim toga, izučavanje kaznenopravne zaštite životinjskog sveta po svom društvenom značaju prevazilazi okvire zaštite čovekove životne sredine i očuvanja zdravlja i dobrobiti ljudi i životinja. U prilog tome govore istraživanja koja su potvrdila povezanost između ekološkog kriminaliteta, a u okviru njega i krivičnih dela kojima se povređuje ili ugrožava dobrobit životinja, sa drugim oblicima kriminaliteta (Arluke, Levin, Luke i Ascione, 1999: 963-975; Ascione, 2001:4; Febres *et al*, 2014: 1059-1077). U pitanju su različiti oblici kriminaliteta, uključujući nasilnički, a posebno porodično nasilje i nasilje u patnerskim odnosima (Beirne, 2004: 41-42; Flynn, 2009:116-124) ali i organizovani kriminalitet koji neretko poprma transnacionalne razmere (Rice *et al*, 2008:2).

Posebno je naglašena povezanost između krivičnih dela protiv životne sredine (uključujući i krivična dela protiv životinjskog sveta) sa nizom nezakonitih aktivnosti kao što su: ilegalni promet (uvoz, izvoz, tranzit, kupovina ili prodaja) zaštićenih prirodnih dobara, oružja, opojnih droga i psihotropnih supstanci. Ova dela često se dovode u vezu i sa krivičnim delima korupcije, ali i sa krivičnim delima protiv života i tela, kao što su ubistvo ili nanošenje teških telesnih povreda, zatim sa krivičnim delima protiv zdravlja ljudi, kao i sa krivičnim delom nasilničkog ponašanja i nasilja u porodici. Pojedini oblici zlostavljanja životinja poput, na primer organizovanja borbi između životinja, a naročito borbi pasa, dovode se u vezu sa nezakonitim kockanjem i kladenjem (Gibson, 2005).

Uočena je isprepletanost između nasilja i okrutnosti prema životinjama sa nizom devijantnih ispoljavanja, koja ne moraju nužno zalaziti u kriminalnu zonu, već ostaju na nivou socijalno-patološkog, društveno opasnog i neprihvatljivog ponašanja u vidu, na primer, alkoholizma, narkomanije i pripadništva mladih uličnim bandama (Arluke, Levin, Luke i Ascione, 1999: 963-975). Tu spada na primer hordašenje, u smislu patološkog sakupljanja životinja i njihovog držanja i čuvanja u ekstremno nehigijenskim i

---

³ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

prenatrpanim uslovima (Fleury, 2007:58-59). Navedeni argumenti nameću potrebu da se pravna zaštita životinja izučava ne samo u okviru ekološkog kaznenog prava, već i u sklopu drugih oblika kriminaliteta. Zbog toga proučavanje pravne zaštite životinja treba posmatrati u širem kontekstu, kao doprinos socijalnoj intervenciji u odnosu na različite oblike kriminaliteta, a posebno nasilničkog kriminaliteta, što ovoj problematici daje dodatan kako društveni tako i naučni značaj.

Inkriminisanje povređivanja i ugrožavanja životinjskog sveta, normama krivičnog i prekršajnog prava predstavlja novinu u pravnom sistemu Republike Srbije. Izdvajanje krivičnih dela protiv životne sredine u posebno poglavlje, kao i propisivanje krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja u Republici Srbiji učinjeno je tek 1. januara 2006. godine, kada je na snagu stupio važeći Krivični zakonik. Osim toga, Srbija je svoj prvi Zakon o dobrobiti životinja usvojila tek 2009. godine, dakle, znatno kasnije u odnosu na mnoge evropske zemlje, uključujući i neke od bivših jugoslovenskih republika poput Hrvatske i Slovenije. Zbog toga je izučavanje relevantnih međunarodnih pravnih standarda i uporednopravnih rešenja iz ove oblasti izuzetno važno. Na taj način se doprinosi potpunijem razumevanju i kvalitetnijem tumačenju postojećih zakonskih odredbi, što pogoduje poboljšanju efikasnosti, adekvatnosti, doslednosti i ujednačenosti njihove praktične primene kako od strane građana u svakodnevnom životu, tako i od strane nadležnih pravosudnih i upravnih organa. Time se istovremeno ostvaruje kritičko sagledavanje važećeg normativnog okvira iz ove oblasti, što je preduslov za njegovo poboljšanje u smislu usklađivanja sa univerzalnim i evropskim standardima zaštite i dobrobiti životinja.

Primena novih instituta i inkriminacija, mahom preuzetih iz pravnih sistema koji u oblasti kaznenopravne zaštite životinja imaju znatno dužu i bogatiju tradiciju od naše, zahteva ne samo njihovo detaljno proučavanje, već i prilagođavanje konkretnim istorijskim, kulturnim, socijalnim i ekonomskim okolnostima u našoj zemlji. Proučavanje novih zakonskih rešenja iz oblasti pravne zaštite životinja omogućava da se nadležnim pravosudnim organima daju smernice za postupanje u pojedinačnim slučajevima. Tako se stvaraju uslovi da ovi pravni transplanti zažive u našem pravnom sistemu i omogućava da promene učinjene na normativnom planu budu dosledno sprovedene u praksi.

Analiza propisa kojima je regulisana zaštita životinjskog sveta i objavljivanje rezultata naučno-istraživačkog rada na tom polju odražava se na podizanje društvene svesti o značaju ove problematike, čime se unapređuju kvalitet i efikasnost socijalne intervencije na ovaj oblik kriminaliteta i to kako u formi prevencije tako i u formi represije izražene kroz izricanje i izvršenje sankcija. Taj cilj se postiže prvenstveno kroz edukaciju i podizanje svesti relevantnih aktera (predstavnik pravosudnih organa, predstavnik upravnih organa, zaposlenih u organima unutrašnjih poslova i inspekcijским organima i udruženja građana koja se bave zaštitom životne sredine i životinja) o opravdanosti, značaju, prirodi, domašaju i razvoju pravne zaštite životinja.

Naučni značaj proučavanja pravne zaštite životinja proizlazi iz činjenice da promene moralnih shvatanja značajnog dela čovečanstva u odnosu na životinjski svet i uticaj tih promena na položaj životinja u savremenom društvu i pravu još uvek nisu u

dovoljnoj meri obrađeni sa stanovišta pravne teorije. Usled toga, do sada u pravnoj nauci nije formulisan jedinstven teorijski stav o prirodi, opravdanosti i budućem razvoju pravne zaštite životinja i njihove dobrobiti. To se naročito odnosi na situaciju u domaćoj pravnoj nauci koja do sada ovoj problematici nije posvećivala veću pažnju.

Krivičnopravna zaštita životinja predstavlja posebno sporno pitanje, kako u domaćoj tako i u inostranoj nauci. Opravdanost, karakter, dometi i buduće tendencije u oblasti krivičnopravne zaštite životinja pitanja su koja zadiru i u sferu filozofije prava, etike, sociologije, ekologije, biologije, veterine, medicine i drugih nauka. Mnoga od njih su i dalje otvorena, a društvena stvarnost nameće potrebu za menjanjem postojećih i usvajanjem novih zakonskih rešenja, koja bi išla u korak sa etičkim shvatanjima (u smislu zaokreta od radikalnog antropocentrizma ka biocentrizmu), kao i saznanjima u oblasti biologije, veterine i medicine (u smislu uviđanja sposobnosti životinja da osećaju bol, patnju, strah i stres). Nova zakonska rešenja često se usvajaju da bi se rešili neki praktični problemi ili da bi se izašlo u susret pojedinim društvenim grupama, bez čekanja da pravna teorija da konzistentne, dosledne i u logičkom smislu potpuno ispravne odgovore na gore navedena pitanja. Sa druge strane, zakonodavna reforma u ovoj oblasti nije moguća bez jasnog definisanja položaja životinja u pravnom sistemu uopšte, a posebno u sistemu krivičnog prava. Takav poduhvat zahteva preispitivanje fundamentalnih teorijskih postavki koje su decenijama prisutne u pravnoj nauci, kao i tumačenje postojećih normi i instituta krivičnog prava u izmenjenom etičkom kontekstu. Zbog svega toga, proučavanje pravne zaštite životinja osim društvenog ima i izuzetan naučni značaj, zbog čega se i dalje smatra izuzetno aktuelnim kako u inostranstvu tako i kod nas.

2. PREGLED NAUČNIH SAZNANJA NA POČETKU ISTRAŽIVANJA

U momentu kada je autorka otpočela istraživanja pravne zaštite životinjskog sveta, tačnije 2010. godine kao prve godine projektnog ciklusa, u našoj zemlji je postojao veoma mali broj publikacija posvećenih isključivo toj temi. Naime, za razliku od inostranih, u prvom redu britanskih i američkih autora, domaći autori su se pravnom zaštitom životinjskog sveta bavili uglavnom u sklopu pravne zaštite životne sredine kao celine, bez detaljnijeg razmatranja pravne zaštite faune kao celine, bilo životinja kao bića *per se*. Jedan od razloga za to je činjenica da pravna zaštita životinja predstavlja relativno novi pojam u pravnoj teoriji, zakonodavstvu i sudskoj praksi Republike Srbije. Ako se izuzmu propisi kojima su uređeni lovstvo i ribarstvo kao privredne grane i veterinarstvo, zaštita životinja i njihove dobrobiti u pravom smislu reči uvedena je u naš pravni sistem tek 1. januara 2006. godine kada je na snagu stupio važeći Krivični zakonik. Tada je, članom 269. po prvi put inkriminisano ubijanje i zlostavljanje životinja. Pravna zaštita životinja u Srbiji upotpunjena je tek 2009. kada je na snagu stupio važeći Zakon o dobrobiti životinja⁴. Ovim zakonom uređena su pitanja od značaja za dobrobit životinja, prava, obaveze i odgovornosti pravnih i fizičkih lica, odnosno preduzetnika, za

---

⁴ Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik RS", br. 41/2009.

dobrobit životinja, postupanje sa životinjama i zaštita životinja od zlostavljanja, zaštita dobrobiti životinja pri lišavanju života, držanju, uzgoju, prometu, prevozu, klanju i sprovođenju oglada na životinjama, kao i druga pitanja od značaja za zaštitu dobrobiti životinja. Njime su ujedno propisane i prekršajne sankcije za različite nedozvoljene oblike ponašanja čoveka prema životinjama.

Izuzetak predstavlja monografija *Prava životinja – savremeni međunarodni standardi* prof. dr Milana Paunovića, objavljena u Beogradu 2004. godine. U ovoj naučnoj publikaciji izneta su i obrađena najznačajnija pitanja u vezi sa položajem životinja, i to kako u pravnoj istoriji, tako i u savremenoj pravnoj teoriji, i u važećim nacionalnim i nadnacionalnim pravnim izvorima. Pored toga, autor ovog dela je, inspirisan naprednim uporednopravnim rešenjima izneo i niz konstruktivnih predloga i sugestija za uspostavljanje i poboljšanje tadašnje zakonske regulative i podizanje društvene svesti u oblasti položaja i zaštite životinja u našoj zemlji, uključujući tu i njihovu zaštitu pod okriljem krivičnog prava (Paunović, 2004a). Tome treba dodati i dva naučna članka istog autora: *Uporednopravni pregled zaštite prava i dobrobiti životinja iz 2004 godine* (Paunović, 2004b: 27-61) i *Životinjska prava-prilog proširenoj teoriji ljudskih prava iz 2005 godine* (Paunović, 2005: 128-138), koji su objavljenu u časopisu *Strani pravni život*, u izdanju Instituta za uporedno pravo u Beogradu.

Kada su u pitanju autori sa prostora bivše Jugoslavije, treba ukazati na radove prof. dr Nikole Viskovića, koji se može smatrati začetnikom proučavanja filozofsko – pravnog i pozitivno – pravnog statusa životinja u regionu. Posebno treba istaći doprinos njegovih monografija: *Životinje i čovjek*, objavljene u Splitu 1996. (Visković, 1996) i *Kulturna zoologija – što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, objavljene u Zagrebu 2009. (Visković, 2009). U ovim delima, autor razmatra istorijske, sociološke, kulturološke, etnološke, antropološke, psihološke, teorijsko – filozofske i pravne aspekte različitih odnosa koji su tokom istorije ljudskog roda uspostavljeni između životinja i ljudi. On se posebno zadržava na problematici položaja životinja u društvu i pravu, počevši od najstarijih zajednica, pa do savremenih društava, čime doprinosi objašnjenju ključnih pojmova i dominantnih tendencija razvoju normativnog okvira za zaštitu životinja u modernom društvu.

Nasuprot relativno skromnom broju publikacija posvećenih pravnoj zaštiti životinjskog sveta u Republici Srbiji, u zemljama *common law* sistema poput Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Australije, do sada je objavljen značajan broj naučnih članaka i monografija koje se bave upravo krivičnopravnim, prekršajnopravnim, filozofskopravnim, kriminološkim, viktimološkim, kriminalističkim, ali i psihološkim i socijalnim, odnosno psiho-patološkim i socijalno-patološkim aspektima povređivanja i ugrožavanja ne samo životinjskog sveta već i fizičkog i psihičkog integriteta i dobrobiti životinja od strane ljudi. Takođe, može se konstatovati da se veliki broj inostranih autora posebno bavi problematikom pravne zaštite životinja od nezakonitog lova i nezakonitog ribolova i razmatranjem globalnih ekoloških posledica takvih aktivnosti (Beirne i South, 2013). To se naročito odnosi na one životinjske vrste koje su identifikovane kao izuzetno ugrožene i koje se zahvaljujući prekomernom i nezakonitom lovu i ribolovu nalaze na ivici izumiranja.

Uočljivo je i da se strani autori predano bave analiziranjem ne samo normativnih već i etičkih i filozofsko – pravnih aspekata zaštite dobrobiti i prava životinja (Donovan, 1990: 350-375; Jasper i Nelkin, 1991; Wenzel, 1991; Finsen i Finsen, 1994; Regan, 2001; Regan i Cohen, 2001; De Grazia, 2002; Armstrong i Botzen, 2003; Sunstein i Craven-Nussbaum, 2004, Francione i Garner, 2010). U toj oblasti se posebno ističu rasprave posvećene etičkim izazovima u vezi sa položajem životinja u modernom društvu, kao i statusom koji im pripada u savremenim pravnim sistemima. Jedno od centralnih i najspornijih pitanja jeste da li životinja može biti subjekt prava, odnosno nosilac pravno zaštićenih interesa ili i u modernom dobu, uprkos novim etičkim usmerenjima i naučnim saznanjima, mora zadržati status objekta prava ili pokretne stvari. Na to se nadovezuje rasprava o opravdanosti i domašajima krivičnopravne zaštite životinja, kao i o sadržaju pojmova "dobrobit životinja" (*animal welfare*) (Fraser, 1998: 55-57) i "prava životinja" (*animal rights*) (Regan, 1998: 42-43).

Pored izučavanja etiologije i fenomenologije nedozvoljenih ponašanja prema životinjama, strani autori osobitu pažnju posvećuju iznalaženju novih i preispitivanju i unapređenju postojećih modela socijalne intervencije u takvim slučajevima. U fokusu njihovih istraživanja nalazi se krivična i prekršajnopravna reakcija, ali i preventivni mehanizmi poput edukacije, podizanja društvene svesti i aktivizma, izazivaju sve veće interesovanje eksperata. Značajan broj radova iz ove oblasti posvećen je etiologiji, fenomenologiji i mogućnostima socijalne intervencije u slučajevima kada se kao učinioci zlostavljana životinja javljaju deca ili maloletnici (Ascione, 2001:7; Beirne, 2004).

Zainteresovanost inostranih autora za oblast pravne zaštite životinja može se pripisati činjenici da zemlje iz kojih oni potiču imaju dugu i bogatu tradiciju zaštite dobrobiti životinja. Među njima prednjače zemlje *common-law* sistema: Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države kao domovine prvih pokreta za zaštitu dobrobiti i prava životinja, poput na primer antivivisekcionizma, ali i istaknutih pojedinca, naučnika i aktivista koji su se zalagali za humaniji odnos ljudi prema životinjama (Beers, 2006: 19-42). Ove zemlje su među prvima usvojile zakone posvećene očuvanju dobrobiti životinja i sankcionisanju nezakonitih ljudskih ponašanja prema njima. Isto važi i za autore iz pojedinih zemalja koje pripadaju evropsko-kontinentalnoj pravnoj tradiciji poput Nemačke, Švajcarske i Švedske, a koje su takođe uspele da razviju napredan normativni okvir za zaštitu životinja.

Zbog svega navedenog se autorka u svom istraživanju oslanjala prvenstveno na literaturu i pravne izvore iz pomenutih zemalja. Ali, imajući u vidu da zaštitu životinjskog sveta nije moguće pravno regulisati niti proučavati izolovano od ostalih komponenti životne sredine, publikacije domaćih autora posvećene najznačajnijim pitanjima iz oblasti ekološkog prava predstavljale su dragocenu polaznu osnovu za ovo istraživanje. Među njima se po brojnosti, relevantnosti za predmet istraživanja, sveobuhvatnosti i sadržajnosti izdvajaju monografske publikacije i naučni članci dr Vladana Joldžića, naučnog savetnika Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja objavljeni pre svega od strane ove naučno-istraživačke organizacije, ali i od strane drugih izdavača.

Među njima se posebno izdvajaju sledeće monografije u izdanju Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja: *Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva: teorijsko-praktični pristup* (Joldžić, 2010a), *Država i njeni organi od značaja za zaštitu životne sredine: političko-pravni pristup* (Joldžić, 2010b), *Ekološka politika: od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava* (Joldžić, 2008a), *Ekološko pravo: opšti i poseban deo: (Primer Srbije - države u tranziciji)* (Joldžić, 2008b), *Ekološko pravo države u tranziciji: primer Srbije* (Joldžić, 2007a), *Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas* (Joldžić, 2007b), *Ecology Law - General Part: or on the Elements Necessary for the Establishing and Existing of the Independent Law Discipline* (Joldžić, 2007c), *Konvencije od značaja za zaštitu životne sredine i interesa Republike Srbije* (Joldžić, 2006), *Ekološko pravo: opšti deo, ili o elementima neophodnim za uspostavljanje samostalne discipline pravnih nauka* (Joldžić, 1999a) i *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti* (Joldžić, 1995). Tome treba dodati i monografije istog autora koje su objavljene od strane drugih izdavača, i to: *Ekološko pravo: opšti i posebni deo* (Joldžić, 2002), u izdanju Sektora za životnu sredinu Saveznog sekretarijata za rad, zdravlje i socijalno staranje, kao i *Rat, pravo i životna sredina: napad na Jugoslaviju*, u izdanju izdavačke kuće Popadić (Joldžić, 1999b).

Kada su u pitanju naučni članci posvećeni problematici pravne zaštite životne sredine čiji je autor takođe dr Vladan Joldžić, zapaženo mesto pripada onima koji su objavljeni u časopisu Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja: *Ekološka orijentacija prava - oživljavanje antičke u savremenoj misli. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* (Joldžić, 2009a:189-196), *O zaštiti ekoloških prava i vrednosti u svetlu principa jednakog prava pristupa administrativnom i sudskom postupku i principa kaznene odgovornosti* (Joldžić, 2008c:153-160), i *Ukratko o mogućnosti određenja opšteg pojma ekološkog kriminaliteta* (Joldžić, 1994:57-65). Pored njih, svakako treba spomenuti i radove pomenutog autora objavljene u drugim naučnim časopisima. U časopisu *Ecologica*, dr Vladan Joldžić je objavio sledeće radove od značaja za zaštitu životne sredine sa posebnim osvrtom na zaštitu biološke raznovrsnosti, u koju spada i životinjski svet: *Institucionalni okvir od značaja za zaštitu biodiverziteta na međunarodnom nivou* (Joldžić, Jakovljević i Spasić, 2010: 445-448), *Institucionalni okvir u Republici Srbiji od značaja za zaštitu biodiverziteta* (Joldžić, Đorđević i Jakovljević, 2010: 441-444), *Biodiverzitet i novine u zakonodavstvu Republike Srbije* (Joldžić, Cvetković i Jakovljević, 2010:396-400).

U istom časopisu autor je objavio i radove relevantne za zaštitu životne sredine koji nisu od direktnog ali svakako jesu od posrednog značaja za pojedina pitanja iz oblasti pravne zaštite životinjskog sveta: *Zaštita životne sredine u svetlu postojanja ili nepostojanja ekoloških fondova (pravni pristup)* (Joldžić, 2009b: 547-556), *Zaštita životne sredine - neka poređenja Srbije i Australije*. (Joldžić, 2009c: 55-60), *Životna sredina i najveći zagađivači iz ugla međunarodnog ekološkog prava* (Joldžić, 2008d: 57-68), *Defining the Elements Necessary for the Existence of the Ecology Law* (Joldžić, 2007d: 29-41), *Globalni ekološki problem sa aspekta prava* (Joldžić, 2003: 35-47), *Ekološko inženjerstvo i pravo: zakonska regulativa u oblasti zaštite životne sredine*

(Joldžić, 2000a: 5-8). Od radova srodne tematike ovog autora objavljenih u časopisu *Pravni život*, treba izdvojiti: *O pojedinim elementima upravnog prava od značaja za zaštitu životne sredine* (Joldžić, 1998: 169-183) i *Pravni putevi ekološko-pravne zaštite prekograničnih voda* (Joldžić, 2000b: 285-294). Konačno, za proučavanu tematiku bitan je i rad dr Vladana Joldžića *Ekološko pravo - nužnost i mogućnosti njegovog izučavanja*, objavljen u časopisu *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* (Joldžić, 1996: 115-156).

3. OSNOVNA ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Analiziranjem pravne zaštite životinjskog sveta u nekom pravnom sistemu, bilo da je reč o domaćem, bilo o uporednom pravu nastoji se pre svega odgovoriti na pitanje: "Na koji način se i u kojoj meri pravnim normama životinje štite od onih ljudskih radnji koje predstavljaju povređivanje i ugrožavanje njihove dobrobiti?" Kao izuzetno kompleksno, ovo pitanje je moguće raščlaniti na nekoliko konkretnijih istraživačkih pitanja, od kojih su neka i sama složena i u sebi sadrže veći broj podpitanja, i na koja se nastojalo odgovoriti tokom ovog istraživanja. Radi postizanja bolje preglednosti istraživačkih pitanja na koja je autorka nastojala da odgovori tokom ovog projektnog ciklusa, ona će biti podeljena u nekoliko grupa na osnovu kriterijuma uže tematike na koju se odnose: 1) pitanja koja se odnose na istorijski razvoj pravne zaštite životinja u svetu i u Srbiji; 2) pitanja koja se odnose na filozofsko-pravnu utemeljenost ideje pravne zaštite životinjskog sveta; 3) pitanja koja se odnose na pravnu zaštitu životinjskog sveta u međunarodnim dokumentima; 4) pitanja koja se odnose na pravno regulisanje zaštite životinja u pozitivnom uporednom pravu pojedinih, reprezentativnih zemalja; 5) pitanja koja se odnose na regulisanje pravne zaštite životinja u pozitivnom pravu Republike Srbije, 6) pitanja koja se odnose na praksu pravosudnih organa u Republici Srbiji kada je u pitanju pravna zaštita životinja i 7) pitanja koja su relevantna za poboljšanje kvaliteta pravne zaštite životinja u Republici Srbiji.

U okviru prve grupe pitanja, koja se bavi istorijskim razvojem pravne zaštite životinja, nastojalo se najpre utvrditi koji su najstariji pravni izvori koji sadrže norme posvećene zaštiti životinja od nedozvoljenih ljudskih ponašanja. Zatim se pokušalo prikazati kako se i u kojim pravcima kroz pravnu istoriju razvijala i menjala pravna zaštita životinjskog sveta u zemljama dva velika pravna sistema: anglo-saksonskog i evropsko-kontinentalnog. Takođe, nastojalo se utvrditi kakva je suštinska razlika između sadržine i smisla ranije važećih pravnih normi posvećenih zaštiti životinja i savremenih *anti cruelty* zakona širom sveta. Kao posebno pitanje razmotren je istorijski razvoj pravne zaštite životinja u Srbiji, počevši od srednjeg veka pa do raspada SFRJ. U okviru ovog kompleksnog pravno-istorijskog pitanja, tragal se za odgovorima na niz konkretnijih pitanja, uključujući i sledeća: Da li je pravna zaštita životinja u bilo kom obliku postojala na ovim prostorima i pre 2006 godine kada je krivičnopravno inkriminisano ubijanje i zlostavljanje životinja, odnosno pre 2009. godine kada je usvojen važeći Zakon o dobrobiti životinja? U kojim pravnim izvorima su ove pravne norme sadržane? Kakva je bila priroda i svrha tih pravnih normi i da li

je njihov karakter bio isključivo antropocentričan ili se u njima mogu nazreti i određeni tragovi biocentričnog uticaja? U kom pravcu je tekla evolucija pravne a posebno krivičnopravne zaštite životinjskog sveta u našoj zemlji i da li postoji određeni kontinuitet između ranijih i važećih propisa u toj oblasti?

U sklopu druge grupe pitanja, koja su posvećena filozofskopravnoj utemeljenosti ideje o zaštiti životinja putem pravnih normi, centralno mesto je zauzela dilema da li je moguće i opravdano životinjama pružati pravnu zaštitu, naročito kada je reč o zaštiti njihovog života i dobrobiti posredstvom normi krivičnog prava. Ova dilema nametnula je niz drugih istraživačkih pitanja. Kao najznačajnija od njih mogu se izdvojiti sledeća: Da li životinje mogu biti objekt zaštite (zaštitni objekt) u krivičnom pravu ili ih i dalje treba tretirati kao objekt radnje krivičnog dela? Da li je moguće i etički opravdano da se životinje prestanu tretirati kao puke pokretne stvari i kakav bi im status u društvu i pravu trebalo dodeliti umesto toga? Da li je antropocentrično definisanje zaštitnog objekta koje je i dalje zastupljeno u pozitivnom pravu Republike Srbije održivo i da li postoji mogućnost za njegovo ekstenzivnije tumačenje kako bi se pod njega mogle podvesti i životinje i njihova dobrobit? Da li je etički opravdano i pravno izvodljivo životinjama priznati pravni subjektivitet i kakva bi bila njegova priroda? Kakve bi bile pravne posledice prihvatanja ideje o postojanju prava životinja, ili barem pravno zaštićenih interesa čiji bi one bile titulari? Koji su mogući razvojni pravci pravnog položaja životinja u savremenim pravnim sistemima?

Treća grupa pitanja usmerena je na istraživanje zaštite životinja u međunarodnom pravu. Njima se u prvom redu nastojalo ispitati koji su najznačajniji međunarodni propisi iz oblasti zaštite životinjskog sveta i kakva je njihova sadržina. Kao jedno od pitanja iz ove grupe, nametnulo se i pitanje odnosa međunarodnih i nacionalnih propisa iz oblasti zaštite životinjskog sveta. Tačnije, nastojalo se proveriti da li su domaći propisi usklađeni sa međunarodnim standardima, u kolikoj meri je to učinjeno, koje propise bi i na koji način trebalo izmeniti u cilju implementacije ratifikovanih međunarodnih instrumenata iz ove oblasti i koje međunarodne konvencije posvećene pravnoj zaštiti životinja još treba ratifikovati. Posebna podgrupa iz ove grupe pitanja odnosi se na harmonizaciju sa pravom Evropske unije. U okviru njih se nastojalo istražiti koji su izvori komunitarnog prava najrelevantniji za oblast pravne zaštite životinja i kako bi trebalo postupati u cilju omogućavanja njihove implementacije u našoj zemlji.

Pitanja iz četvrte grupe posvećena su zaštiti životinja u uporednom pravu. Pri tome treba istaći da je komparativnopravno izučavanje zaštite životinja sprovedeno na dva koloseka. prvi se odnosi na zamlje anglo-saksonske pravne tradicije (Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Američke Države), dok drugi obuhvata zemlje evropsko-kontinentalne pravne tradicije, uključujući Nemačku, Italiju, Švajcarsku i Švedsku, ali i bivše jugoslovenske republike. U sklopu ove grupe pitanja nastojalo se utvrditi kojim propisima se u navedenim zemljama štiti životinjski svet, koji je njihov smisao i sadržina, koliko je njihova primena efikasna i dosledna i da li neka od uporednopravnih rešenja mogu biti razmotrena kao mogući uzori za domaćeg zakonodavca. Pored toga, nastojalo se ukazati na osnovne razvojne pravce pravne zaštite životinjskog sveta u svakoj od

navedenih zemalja, uzimajući u obzir istorijske, socijalne, ekonomske i druge okolnosti koje su u njima zastupljene. Na kraju, u okviru analize pravne zaštite životinjskog sveta u drugim zemljama, ostvaren je i uvid u angažovanje civilnog sektora na planu poboljšanja položaja životinja i doprinos aktivizma udruženja za zaštitu životinja ali i pojedinaca unapređenju stanja u toj oblasti. Posebna pažnja posvećena je pravnoj zaštiti životinjskog sveta u bivšim jugoslovenskim republikama kao i utvrđivanju sličnosti i razlika između njihovih rešenja sa onima koja postoje u pravu Republike Srbije.

Među pitanjima iz pete grupe, posvećene zaštiti životinja u pozitivnom pravu Srbije, najvažnije se odnosilo na to koji propisi predstavljaju jemstvo pravne zaštite životinjskog sveta u našoj zemlji. Pitanja iz ove grupe se odnose kako na krivičnopravnu tako i na prekršajnopravnu zaštitu životinja. Na koji način je u našoj zemlji regulisana krivičnopravna a na koji prekršajnopravna zaštita životinja? Koja sve krivična dela predstavljaju najozbiljnije vidove povređivanja i/ili ugrožavanja životinjskog sveta kao dela životne sredine, odnosno životinja kao bića *per se*, zdravlja životinja, dobrobiti životinja, životinjskih staništa i populacija pojedinih životinjskih vrsta? Koji zakoni iz domena ekološkog prava sadrže pravne norme posvećene zaštiti životinjskog sveta? Kakva je kaznena reakcija predviđena u slučaju kršenja njihovih odredbi? Prilikom analiziranja navedenih zakonskih odredbi, autorka se nije zadržavala na pukoj interpretaciji pravnih normi već im je pristupila krajnje kritički, preispitujući konstantno njihov smisao, cilj koji se njima želi postići kao i mogućnosti za njihovo poboljšanje u skladu sa međunarodnim standardima i uzorima iz komparativnog prava.

Šesta grupa pitanja bavi se primenom domaćih propisa iz oblasti zaštite životinjskog sveta. Ona se odnose na zvanične pravosudne statistike u vezi sa brojem prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivična dela kojima se povređuje ili ugrožava životinjski svet. Ova pitanja imaju višestruk značaj budući da podaci o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivična dela protiv životinjskog sveta mogu poslužiti i kao parametri za ocenu intenziteta i kvaliteta državne reakcije na ova nedozvoljena ponašanja, ali i kao polazna osnova za izvođenje pretpostavki i predviđanja o budućim kretanjima u ovoj oblasti kriminaliteta. Ona se odnose na utvrđivanje obima, dinamike, strukture, tokova i eventualnog predviđanja budućih tendencija u oblasti ekološkog kriminaliteta uopšte, sa posebnim osvrtom na krivična dela protiv životinjskog sveta.

Dinamika ovog oblika kriminaliteta analizirana je upoređivanjem broja prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za ta dela na godišnjem nivou od 2006. do 2010. Kako bi se utvrdio intenzitet državne reakcije na ovaj oblik kriminaliteta postavilo se i pitanje koja vrsta i mera krivičnih sankcija se najčešće izriče učiniocima ovih krivičnih dela u praksi pravosudnih organa Republike Srbije? Kada je u pitanju struktura učinilaca, razmotreno je u kojoj meri su među učiniocima ovih krivičnih dela zastupljena punoletna lica a u kojoj meri maloletnici? Odgovor na ovo pitanje je bitan jer pokazuje koji su najčešći učinioци krivičnih dela kojima se povređuje ili ugrožava životinjski svet i doprinosi sagledavanju jednog posebnog oblika prestupništva mladih a to je ekološki kriminalitet. U tom smislu, saznanje o zastupljenosti maloletnika u ukupnom broju učinilaca ovih krivičnih dela relevantno je i kao determinanta prilikom izbora oblika socijalne intervencije u takvim

slučajevima. Istovremeno, ono doprinosi koncipiranju takvog preventivnog modela koji bi korespondirao ne samo sa potrebama i osobenostima punoletnih, već i sa specifičnostima maloletnih prestupnika.

Sedma grupa pitanja usmerena je na poboljšanje kvaliteta socijalne intervencije u oblasti krivičnih dela i prekršaja protiv životinjskog sveta. Ona su koncentrisana na preispitivanje efikasnosti postojećih i iznalaženje novih, efikasnijih modela državne i društvene reakcije na ovaj oblik kriminaliteta. Kritička analiza postojeće situacije nametnula je sledeća od njih kao najrelevantnija: Koje korake treba preduzeti na zakonodavnom planu kako bi se unapredio kvalitet i efikasnost pravne zaštite životinja u Srbiji? Na koji način treba izmeniti rad pravosudnih organa prilikom rešavanja slučajeva u vezi sa povređivanjem i/ili ugrožavanjem životinjskog sveta? Kako poboljšati rad inspekcijskih organa i organa unutrašnjih poslova prilikom otkrivanja učinilaca ovih krivičnih dela? Koji su raspoloživi preventivni modeli i kako povećati njihovu delotvornost? Na koji način se može doprineti podizanju društvene svesti o značaju ove problematike i neophodnosti njenog rešavanja? Kako unaprediti intenzitet i kvalitet saradnje između civilnog sektora (udruženja za zaštitu životinja i udruženja za zaštitu životne sredine) i nadležnih državnih organa u ovoj oblasti?

4. KORIŠĆENI METODI ISTRAŽIVANJA

Kao osnovni metodi prilikom istraživanja pravne zaštite životinjskog sveta upotrebljavani su sledeći: 1) pravno-dogmatski metod, 2) istorijski metod, 3) komparativni metod i 4) statistički metod.

Primena pravno-dogmatskog ili doktrinarnog metoda sastoji se u tumačenju, interpretaciji, odnosno iznalaženju suštinskog smisla pravnih normi sadržanih u propisima zakonskog i podzakonskog karaktera koji su od značaja za zaštitu životinjskog sveta. Priroda ovog metoda je normativna (Chynoweth, 2008: 28-38), što znači da on objašnjava sadržinu pojedinih propisa, pokazujući na koji način je određena oblast pravno regulisana (Dobinson i Johns: 2007: 18-19). Ovaj metod primenjen je sa namerom da se ostvari produbljena egzegeza kako pravnih normi posvećenih zaštiti životne sredine a u okviru nje i životinjskog sveta, tako i pravnih normi čiji je cilj zaštita životinja kao zasebnih jedinki. Primena ovog metoda doprinela je da se relevantne pravne norme sadržane u nizu propisa zakonskog i podzakonskog karaktera sistematski izlože, analiziraju i razjasne (Mc Cornville i Chui, 2007:4). Normativni metod primenjen je kako u odnosu na domaće, tako i u odnosu na međunarodne propise posvećene regulisanju zaštite životinjskog sveta kako bi se u ovom mnoštvu pravnih normi sagledala njihova pravna snaga i međusobni hijerarhijski odnos (Joldžić, 2008b: 53).

Savremeno pravo je u velikoj meri proizvod istorijskih okolnosti, te proučavanje sadašnjeg, pozitivnog prava nije moguće bez poznavanja njegovog istorijskog razvoja (Lukić, 1983: 150). U skladu sa tim, istorijski metod je tokom ovog istraživanja primenjivan sa namerom da se ostvari uvid u razvoj i tokove (Jovašević, 2006:34)

pravne zaštite životinjskog sveta tokom proteklih vekova, počevši od najstarijih pravnih izvora poput Ur-Namuovog zakonika, Hamurabijevog zakonika i Zakonika Lipit Ištar, preko srednjovekovnih kodifikacija, pa sve do pravnih rešenja usvojenih u novom veku i savremenom dobu. Primena ovog metoda omogućila je ne samo istorijski pregled zakonskih rešenja iz ove oblasti, već i sagledavanje filozofsko – pravnih i etičkih shvatanja koja su u ovoj oblasti bila zastupljena počev od prvih civilizacija pa do pravnih sistema dvadeset i prvog veka. Istorijski metod primenjen je kako prilikom analiziranja razvoja pravne zaštite životinjskog sveta u Srbiji, tako i prilikom proučavanja njene evolucije u drugim pravnim sistemima, ali i u međunarodnom pravu.

Kako je problematika pravne zaštite faune proučavana ne samo u okvirima domaćih propisa već i inostranom pravu, uključujući i *common law* i evropsko – kontinentalni sistem, sa osvrtom i na pozitivno pravo bivših jugoslovenskih republika, primenjivan je i komparativni ili uporednopravni metod. Primena komparativnog metoda suštinski se ne razlikuje od primene normativnog metoda prilikom proučavanja nacionalnog prava, ali ona omogućava da se na osnovu šireg predmeta proučavanja (najmanje dva nacionalna pravna sistema u celini ili delovima) steknu nova saznanja. Upotreba komparativnog metoda doprinela je da se uporednopravna rešenja ili njihovi pojedini aspekti i elementi uporede sa domaćim, da se sagledaju njihove dobre i loše strane te da se oni razmotre kao iskustva koja bi bila korisna za domaćeg zakonodavca (Lukić, 1983:152). Ovaj metod pokazao se veoma korisnim budući da svaka izgradnja i primena zakona najviše zavisi od zakonodavne politike, odnosno zahteva stvarnosti i političkih krugova (Joldžić i Jovašević, 2012:30), što naročito dolazi do izražaja u oblasti ekološkog prava gde se i sama mogućnost inkriminisanja određenog delikta razlikuje od države do države (Joldžić i Jovašević, 2012:31). Komparativnopravna analiza omogućila je upravo da se uvidi koliko socijalna intervencija u oblasti zaštite životinjskog sveta varira, koje su sličnosti i razlike između vrste, oblika i intenziteta državne reakcije na nedozvoljena ponašanja prema životinjama u različitim zemljama i čime su te razlike uslovljene.

Statističke evidencije državnih organa tradicionalno se smatraju značajnim izvorom sekundarnih podataka o kriminalitetu (Ignjatović, 2008:75). Zato je statistički metod primenjen prilikom analiziranja podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivična dela usmerena protiv životinjskog sveta, o uzrastu učinilaca tih krivičnih dela kao i o vrsti i meri krivičnih sankcija koje su im izrečene. Statistički podaci odnose se na period od 2006. godine kada je u naš pravni sistem uvedeno krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja i kada su krivična dela protiv životne sredine izdvojena u zasebno poglavlje u okviru Krivičnog zakonika, zaključno sa 2013. kao poslednjom godinom za koju su bili dostupni statistički podaci. U pitanju su podaci izraženi u apsolutnim brojevima, a njihovim dovođenjem u vezu sa drugim podacima utvrđivani su njihovi međusobni odnosi izraženi u relativnim brojevima (Ignjatović, 2008:76).

Imajući u vidu ograničenja statistika kriminaliteta, poput "tamnih brojki" i "brojki preterivanja" (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović i Kostić, 2009:71) savremeni kriminolozi ističu da primena ovog metoda ne omogućava precizno merenje kriminaliteta,

naglašavajući da statistike kriminaliteta zapravo omogućavaju merenje aktivnosti državnih organa (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović i Kostić, 2009:69). Zato je ovaj metod prvenstveno korišćen sa namerom da se procene oblik i intenzitet socijalne intervencije u slučaju krivičnih dela protiv životinjskog sveta u Srbiji. Pri tome je statistički metod primenjen na najzastupljeniji i najoštrij oblik socijalne intervencije na ekološki kriminalitet – na krivičnopravnu reakciju. Uprkos nedostacima i ograničenjima koja prate primenu statističkog metoda, analiziranje statističkih podataka sprovedeno u okviru ovog istraživanja doprinelo je da se u određenij meri sagledaju obim, struktura, dinamika i rasprostranjenost, kao i tendencije kretanja (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović i Kostić, 2009:69), odnosno trendovi (Ignjatović, 2008:76) ekološkog kriminaliteta u Srbiji u posmatranom periodu.

5. SAZNANJA STEČENA NA OSNOVU ISTRAŽIVANJA

Na osnovu sagledavanja istorijskog razvoja krivičnopravne zaštite životinja, može se uvideti da su životinje, počevši od najstarijih društava i država, imale značajno mesto u čovekovom svakodnevnom životu, što se odražavalo i na njihov pravni položaj. Pojedini aspekti odnosa između čoveka i životinja oduvek su bili predmet regulisanja pravnih, pa i krivičnopravnih normi, ali ono što je vremenom evoluiralo jeste način na koji su ti odnosi uređivani i pobude iz kojih se to činilo. Tako se od strogo i radikalno antropocentričnih zakona iz perioda starog, srednjeg i dela novog veka, koji su životinje štitili samo formalno, dok je, zapravo, zaštita pružana ljudima i njihovim interesima, u pojedinim pravnim sistemima stiglo do savremenih biocentrično orijentisanih zakona, koji prepoznaju da životinje imaju određene vrednosti za sebe, pa i određene interese, što ih čini na samo korak od priznavanja takozvanih "prava životinja".

Saznanja o istorijskom razvoju pravne zaštite životinjskog sveta potvrdila su da ideja o poštovanju dobrobiti životinja i humanom odnosu prema njima nije isključivo proizvod savremenih zakonodavnih tendencija podstaknutih aktivizmom društava za zaštitu životinja. Ugledajući se na moderna rešenja iz uporednog prava, mnoge zemlje koje su kroz istoriju štitile životinje samo sporadično ili radi zaštite interesa ljudi (privrede i njenih pojedinih grana poput stočarstva, ribarstva i lovstva) su usvojile izuzetno napredne odredbe posvećene zaštiti životinja. Takav je slučaj i sa pravnim sistemom Republike Srbije. U tom kontekstu, saznanje da je u našoj zemlji "javno mučenje i svirepo zlostavljanje teglećih i jašećih" životinja, kao i održavanje seksualnog odnosa sa životinjama bilo zabranjeno još u devetnaestom veku odredbama Kriminalnog (Kaznitelnog) zakonika za Knjaževstvo Srbiju iz 1860. godine (Batrićević, 2012a: 398), doprinosi da se odredbe važećih propisa ne doživljavaju kao nametnuti pravni tansplanti, već kao logični nastavak tradicije humanog odnosa prema životinjama u našem društvu.

Analiza relevantnih međunarodnih izvora potvrđuje spremnost međunarodne zajednice da kreira koherentni normativni okvir za zaštitu životinja. Od konvencija usvojenih od strane Ujedinjenih nacija, za Republiku Srbiju su najrelevantnije odredbe

sledećih: 1) Međunarodne konvencije o zaštiti ptica iz 1950. godine⁵, 2) Konvencije o močvarama koje su od međunarodnog značaja, osobito kao prebivalište ptica močvarica iz 1971. godine⁶, 3) Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES) iz 1973. godine⁷, 4) Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja iz 1979. godine⁸ i 5) Konvencije o biološkoj raznovrsnosti iz 1992. godine⁹.

Od konvencija usvojenih pod okriljem Saveta Evrope, za pravnu zaštitu životinja najbitnije su: 1) Evropska konvencija o zaštiti životinja u međunarodnom prevozu iz 1968. godine¹⁰, 2) Evropska konvencija za zaštitu životinja koje se uzgajaju na poljoprivrednim gazdinstvima iz 1976. godine¹¹, 3) Evropska konvencija za zaštitu životinja za klanje iz 1979. godine¹², 4) Konvencija o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa iz 1979. godine¹³, 5) Evropska konvencija za zaštitu kičmenjaka koji se koriste za eksperimentalne i druge naučne svrhe iz 1986. godine¹⁴ i 6) Evropska konvencija o zaštiti kućnih ljubimaca iz 1987. godine¹⁵ i 7) Konvencija o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava¹⁶.

Među internacionalnim dokumentima, posebno mesto zauzimaju nacrti Univerzalne deklaracije o pravima životinja (Paunović, 2004a:204) i Univerzalne deklaracije o dobrobiti životinja¹⁷. U pitanju su dokumenti koji još uvek nisu stekli formalnu pravnu snagu, ali koji se, zahvaljujući rastućoj podršci pojedinaca, država i međunarodnih organizacija, svakim danom približavaju tom cilju. Njihova moralna snaga potkrepljena je upravo velikim brojem entiteta koji su im pristupili, te se očekuje da će ona uskoro rezultovati i zvaničnim usvajanjem.

Upoređivanje rešenja u nacionalnim zakonodavstvima pokazuje u kojoj meri je odnos zakonodavca prema životinjama uslovljen socijalnim, ekonomskim, istorijskim i kulturnim prilikama. Uporednopravno posmatrano, mogu se uočiti značajne razlike u pogledu načina

---

⁵ Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o zaštiti ptica, "Službeni list SFRJ", br. 6/1973.

⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije o močvarama koje su od međunarodnog značaja, osobito kao prebivalište ptica močvarica, "Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori", br. 9/1977.

⁷ Zakon o potvrđivanju Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES), "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 11/2001

⁸ Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja "Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori", br. 102/2007.

⁹ Zakon o potvrđivanju Konvencije o biološkoj raznovrsnosti, "Službeni list SRJ Međunarodni ugovori", br. 11/2001;

¹⁰ Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije o zaštiti životinja u međunarodnom prevozu, "Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori", br. 1/1992.

¹¹ Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije za zaštitu životinja koje se uzgajaju na poljoprivrednim gazdinstvima, "Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori", br. 6/1996.

¹² Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije za zaštitu životinja za klanje, "Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori", br. 6/1996.

¹³ Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, "Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori", br. 102/2007.

¹⁴ Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije za zaštitu kičmenjaka koji se koriste za eksperimentalne i druge naučne svrhe, "Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori", br. 1/2010.

¹⁵ Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije o zaštiti kućnih ljubimaca, "Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori", br. 1/2010.

¹⁶ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 04.11.1998., Council of Europe, European Treaty Series - No. 172.

¹⁷ Provisional Draft of Universal Declaration on Animal Welfare (UDAW) - New Draft Agreement (2011), <https://www.globalanimallaw.org/database/universal.html>

na koji je u pojedinim zemljama uređena problematika zaštite i dobrobiti životinja i sankcionisanja njihovog ubijanja, povrede, mučenja i zlostavljanja. Sa jedne strane, postoje zemlje u kojima uopšte ne postoje zakoni posvećeni ovoj oblasti dok su, sa druge strane, u određenim zemljama "prava životinja" zagantovana na ustavnim nivou te se može konstatovati da "ono što u jednoj zemlji ima vrednost života, u drugoj ima status puke pokretne stvari" (Tomaselli, 2003). Ipak, između pravnih sistema čija zakonodavstva sadrže odredbe od značaja za zaštitu životinja postoje određene zajedničke karakteristike. I u zemljama anglosaksonske i u zemljama evropsko – kontinentalne pravne tradicije čiji pravni sistemi pružaju zaštitu životinjama, ona se uspostavlja putem normi krivičnog i prekršajnog prava. Mali broj zemalja, poput Nemačke (Natrass, 2004: 283-312) i Švajcarske garantuju zaštitu životinja normama ustavnog prava. U većini zemalja, krivična dela od značaja za zaštitu životinja su sistematizovana u okviru krivičnih dela protiv životne sredine, dok je u Švedskoj krivično delo ubijanja i mučenja životinja svrstano u krivična dela protiv javnog reda (Batrićević, 2012b: 382; Striwing, 2002:93-106).

Ako se po strani ostave zemlje koje nemaju zakonske odredbe iz ove oblasti, uočeno je da između zemalja koje poseduju odredbe posvećene zaštiti životinja postoji sve viši stepen konvergencije te da se njihove inicijalne razlike postepeno prevazilaze. Za približavanje zakonskih rešenja zaslužno je i transplantovanje pojedinih uspešnih rešenja iz jednog sistema u drugi, ali i obilje međunarodnih dokumenata posvećenih zaštiti životinjskog sveta, kao i aktivizam međunarodnih i nacionalnih nevladinih organizacija posvećenih zaštiti životne sredine i faune.

U zavisnosti od intenziteta povrede ili ugrožavanja života, zdravlja, telesnog integriteta i dobrobiti životinja, nedozvoljena ponašanja prema životinjama su inkriminisana kao: 1) krivična dela ili 2) prekršaji. U zemljama koje u okviru kaznenih dela razlikuju krivična dela i prekršaje, kao što je slučaj sa Republikom Srbijom, teži vidovi povrede i ugrožavanja životinjskog sveta spadaju u domen krivičnog, a lakši u sferu prekršajnog prava. U zemljama koje prihvataju podelu krivičnih dela na zločine (teža krivična dela) i prestupe (lakša krivična dela) (Jovašević, 2011:765), ubijanje i mučenje životinja se svrstava u zločine, dok se neki drugi, lakši oblici povrede ili ugrožavanja njihove dobrobiti kvalifikuju kao prestupi. Takav je, na primer, slučaj sa zemljama *common law* sistema koje za teže krivično delokoriste termin *felony*, a za lakše *misdemeanor* (Myers, 1982: 1–15).

U Republici Srbiji krivična dela od direktnog ili indirektnog značaja za zaštitu životinja sistematizovana su u dvadeset i trećoj glavi Krivičnog zakonika koja je posvećena krivičnim delima životne sredine, odnosno takozvanim ekološkim krivičnim delima. U pitanju su sledeća krivična dela: 1) ubijanje i zlostavljanje životinja (član 269.), 2) prenošenje zaraznih bolesti kod biljaka i životinja (član 270.), 3) nesavesno pružanje veterinarske pomoći (član 271.), 4) proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja (član 272.), 5) zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja (član 273.), 6) nezakonit lov (član 276.), 7) nezakonit ribolov (član 277.) i 8) uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra (član 265.).

Pored ovih dela, za krivičnopravnu zaštitu životinja, posredan značaj imaju sledeća dela i to u svojim težim oblicima: 1) zagađenje životne sredine (član 260.), 2) protivpravna

izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (član 262.), 3) oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 263.) i 4) unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija. Krivično pravo ne štiti sve životinjske vrste, već samo kičmenjake, sa izuzetkom vodenih organizama (koji mogu biti i beskičmenjaci) koji se štite krivičnim delom nezakonitog ribolova i zaštićenih životinjskih vrsta (gde mogu spadati bilo koje zaštićene životinjske vrste). Krivično pravo posebno štiti divljač (krivičnim delom nezakonitog lova), ribe i druge vodene životinje (krivičnim delom nezakonitog ribolova), kao i životinje koje imaju status posebno zaštićenih životinjskih vrsta (krivičnim delom uništenja, oštećenja, iznošenja u inostranstvo i unošenja u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra). Od ubijanja, povređivanja i zlostavljanja krivično pravo štiti samo kičmenjake i to one čija smrt, bol, patnja, strah i stres kod većine ljudi izazivaju osećaj sažaljenja (Stojanović, 2006:614).

Naziv poglavlja u okviru kojeg su sistematizovana pokazuje da je objekt zaštite ovih krivičnih dela životna sredina. Ipak, kod krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja ovo pitanje je sporno jer ono postoji i u slučaju ubijanja i mučenja samo jedne životinje, čime se ne povređuje i ne ugrožava životna sredina. Dileme u pogledu prirode zaštitnog objekta ovog krivičnog dela izaziva i njegov najteži oblik, uveden 2009., koji se odnosi na borbe između životinja. Ni u tom slučaju objekt zaštite nije životna sredina, jer se ona radnjom izvršenja tog oblika ne ugrožava i ne povređuje ni na koji način. Međutim, u našem krivičnom pravu, objekti zaštite mogu biti samo čovek i druge osnovne društvene vrednosti, dok životinje mogu biti samo objekti radnji krivičnih dela. Ipak širim tumačenjem "drugih društvenih vrednosti" mogli bi se stvoriti preduslovi da i životinjama bude priznato svojstvo zaštitnog objekta u krivičnom pravu. To opet ne bi bilo radi njih samih, jer bi to predstavljalo suviše radikalno zadiranje u osnovne principe na kojima počiva krivično pravo, već radi vrednosti koju one imaju za čoveka i za društvo u celini a koje su potvrđene i Konvencijom Saveta Evrope o zaštiti kućnih ljubimaca iz 1987. koju je naša zemlja ratifikovala 2010. godine¹⁸.

Prekršajnepravne odredbe od značaja za zaštitu životinja sadržane su u sledećima zakonima: 1) Zakonu o zaštiti životne sredine¹⁹, 2) Zakonu o zaštiti prirode²⁰, 3) Zakonu o divljači i lovstvu²¹, 4) Zakonu o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda²², 5) Zakonu o veterinarstvu²³ i 6) Zakonu o dobrobiti životinja²⁴. Ovi zakoni spadaju u oblast ekološkog prava, odnosno prava zaštite životne sredine. Ali, Zakon o veterinarstvu se javlja i kao izvor sporednog krivičnog zakonodavstva budući da propisuje krivično delo nadriveterinarstva.

Poznavanje prekršajnepravnih odredbi neophodno je za pravilno tumačenje i primenu krivičnih inkriminacija budući da su one u velikom broju slučajeva blanketnog karaktera.

---

¹⁸ Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti kućnih ljubimaca, "Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori", br. 1/2010.

¹⁹ Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009 i 43/2011.

²⁰ Zakon o zaštiti prirode, "Službeni glasnik RS", br. 36/2009, 88/2010 i 91/2010.

²¹ Zakon o divljači i lovstvu, "Službeni glasnik RS", br. 18/2010.

²² Zakon o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda, "Službeni glasnik RS", br. 128/2014.

²³ Zakon o veterinarstvu, "Službeni glasnik RS", br. 91/2005, 30/2010 i 93/2012.

²⁴ Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik RS", br. 41/2009.

Takođe, pokazalo se da je u mnogim slučajevima potrebno utvrditi kada se jedno nedozvoljeno ponašanje prema životinjama tretira kao krivično delo, a kada kao prekršaj, pošto su mnoge radnje inkriminisane i kao jedna i kao druga vrsta kažnjivih ponašanja. Naročito poteškoće može izazvati razgraničenje između krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja i nekih prekršaja iz Zakona o dobrobiti životinja. Slično je i u pogledu krivičnog dela nezakonitog lova i prekršaja iz Zakona o divljači i lovstvu, kao i krivičnog dela nezakonitog ribolova i prekršaja iz Zakona o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda. Kako od toga zavisi nadležnost suda i vrsta i mera sankcije, u posebnim zakonima bi trebalo preciznije definisati odnos sa odgovarajućim odredbama Krivičnog zakonika.

Analiza podataka o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivična dela od značaja za zaštitu životinja u našoj zemlji od 2006. kada je stupio na snagu važeći Krivični zakonik, do 2012. godine pokazuje da se ova krivična dela retko prijavljuju i sankcionišu, kako u odnosu na ukupan broj krivičnih dela, tako i odnosu na ostala krivična dela protiv životne sredine. Sam broj učinilaca prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivična dela protiv životne sredine u našoj zemlji je prilično mali i iznosi oko 2%. Nešto više od jedne polovine prijavljenih za ekološka krivična dela bude za ista optuženo, dok svega od 30 do 40% od broja prijavljenih lica bude i osuđeno. (Batrićević i Batanjski, 2014:178-179). U posmatranom periodu nisu uočene značajnije oscilacije u broju prijavljenih, optuženih i osuđenih za krivična dela protiv životne sredine. Izuzetak je uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra za koje je 2010. prijavljen znatno veći broj lica nego prethodnih godina (Batrićević, 2012c: 206).

Ekološka krivična dela u preko 90% slučajeva čine punoletna lica, dok ih maloletnici čine retko. Maloletnici uglavnom čine šumsku krađu, nezakonit lov, nezakonit ribolov, a ponekad i ubijanje i zlostavljanje životinja (Batrićević i Batanjski, 2014:180).

Od ekoloških krivičnih dela nesrazmerno veliki procenat prijava, optuženja i osuda otpada na krivično delo šumske krađe (Batrićević, 2012d: 120-122). Krivična dela relevantna za zaštitu životinja koja se najčešće prijavljuju i čiji učinioци najčešće budu optuženi i osuđeni su: 1) nezakonit lov, 2) nezakonit ribolov i 3) ubijanje i zlostavljanje životinja. U pogledu broja prijavljenih i osuđenih lica za nezakonit lov nisu uočene značajnije oscilacije, ali broj osuđenih za nezakonit ribolov konstantno raste. U 2006. i 2007. godini broj lica osuđenih za krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja bio je veoma mali. To je razumljivo ako se uzme u obzir da je ovo delo uvedeno u naš pravni sistem tek 2006. godine. Narednih godina se broj prijavljenih, optuženih i osuđenih za ovo delo povećavao, što govori u prilog podizanja svesti o njegovom značaju i društvenoj opasnosti, kako među građanima, tako i među predstavnicima pravosudnih organa (Batrićević i Batanjski, 2014:181-182).

Priroda krivičnih dela kojima se štite životinje, okolnosti pod kojima se čine, karakter objekta radnje, nedovoljno razvijena svest o njihovoj društvenoj opasnosti i potrebi za njihovim prijavljivanjem, impliciraju da u ovoj oblasti postoji visok procenat tamnih brojki kriminaliteta. Zbog toga statistike treba interpretirati sa rezervom, slično kao kod nasilja u

porodici²⁵, gde se procenjuje da je broj stvarnih slučajeva znatno veći od broja prijavljenih (Nikolić-Ristanović i Dokmanović, 2006:25; Jovanović, Višnjic, Ignjatović i Macanović, 2009:29; Jovanović, Simeunović-Patić i Macanović, 2012:76).

6. IMPLIKACIJE STEČENIH SAZNANJA

Sprovođenje istraživanja o pravnoj zaštiti životinjskog sveta i objavljivanje njegovih rezultata u formi monografija i naučnih radova imalo je za cilj da stečena znanja prezentuje što širem krugu relevantnih aktera kako bi se njihovom edukacijom doprinelo unapređenju stanja u sferi zaštite opstanka, telesnog i psihičkog integriteta, zdravlja i dobrobiti životinja u našoj zemlji. Rezultate svog naučno-istraživačkog rada iz oblasti pravne zaštite životinjskog sveta, autorka je prezentovala u tri monografije, objavljene od strane Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, kao i u nizu naučnih članaka, objavljenih u časopisima kategorisanim od strane Ministarstva prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Monografiju pod nazivom *Zaštita životinja u međunarodnom pravu*, autorka je objavila 2013. godine kao jedini autor (Batrićević, 2013a), dok je monografiju *Zaštita životinja u Srbiji-kaznenopravni i ekološki aspekti* (Batrićević i Batanjski, 2014), koja je publikovana 2014. godine, i monografiju *Zaštita životinja u uporednom pravu: zakoni, prakse i ekološke politike*, koja je publikovana 2015. godine (Batrićević i Stanković, 2015), objavila kao prvi koautor.

Od naučnih članaka u kojima su predstavljeni rezultati ovog istraživanja, autorka je u časopisu Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja objavila sledeće: *Borbe pasa kao teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja* (Batrićević, 2010a: 211-227) i Uloga konvencija saveta Evrope u krivičnopravnoj zaštiti životinja (Batrićević, 2011a: 137-158). U časopisu Revija za kriminologiju i krivično pravo, koji Institut za kriminološka i sociološka istraživanja izdaje zajedno sa Srpskim udruženjem za krivičnopravnu teoriju i praksu, autorka je objavila sledeće naučne članke posvećene ovoj tematici: *Zlostavljanje životinja - fenomenologija, etiologija i državna reakcija*. (Batrićević, 2011b:143-164) i *Bestijalnost – pojam, uzroci i državna reakcija*, 2012 godine (Batrićević, 2012e: 339-359).

U ostalim naučnim časopisima, autorka je objavila sledeće radove relevantne za problematiku ovog istraživanja. U časopisu Pravna riječ: *Dometi i implementacija Zakona o dobrobiti životinja u pravnom sistemu Republike Srbije* (Batrićević, 2010b:353-365); u časopisu Socijalna misao: *Hordašenje kao socijalnopatološka pojava – fenomenologija, etiologija i državna reakcija* (Batrićević, 2011c:141-163), u časopisu Temida: *Deca i zlostavljanje životinja – kriminološki, viktimološki i krivičnopravni aspekti* (Batrićević, 2011d: 57-77) i *Ekološka krivična dela – zločini bez žrtve?* (Batrićević, 2013b:113-132); u časopisu Evropsko zakonodavstvo: *Zaštita dobrobiti životinja u pravu Evropske unije* (Batrićević, 2012f.: 309-336), Analiza Strategije Evropske unije za zdravlje životinja

---

²⁵ Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima Službeni glasnik RS", br. 27/2011.

(Batrićević, 2012g:372-397), *Standardi Evropske unije u oblasti čuvanja divljih životinja u zooškim vrtovima* (Batrićević, 2013c:276-294) i *Zaštita divljih ptica u pravu Evropske unije* (Batrićević, 2013d: 239-263); u časopisu Srpska pravna misao: *Krivičnopravna reakcija na nezakonit promet zaštićenim životinjskim vrstama* (Batrićević, 2012c: 203 - 225) i *Nadriveterinarstvo u Srbiji – Pojam, karakteristike i krivičnopravna reakcija* (Batrićević, 2013e: 59 -80); u časopisu *Zaštita prirode Krivično delo nesavesnog pružanja veterinarske pomoći u zakonodavstvu Republike Srbije* (Batrićević,2011e: 147-168); u časopisu *Strani pravni život Krivično – pravna reakcija na zlostavljanje životinja u Kraljevini Švedskoj* (Batrićević, 2012b: 378-394), u časopisu *Glasnik Advokatske komore Vojvodine Etički i pravni okviri za zaštitu dobrobiti eksperimentalnih životinja u Republici Srbiji* (Batrićević, 2012h: 726-751), u časopisu *Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu Krivično delo ubijanje i mučenje životinja – materijalni i procesni aspekt* (Batrićević i Ilić, 2013: 275-286); u časopisu *Pravni informator Pravne posledice napuštanja kućnih ljubimaca od strane neodgovornih vlasnika* (Batrićević, 2013f: 3-8) i u časopisu *Veterinarski glasnik Trovanje životinja-veterinarsko medicinski i krivično pravni aspekti* (Aleksić, Batrićević, Jovašević i Aleksić, 2014:251-263).

Na naučnim konferencijama organizovanim od strane Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, autorka je predstavila sledeće radove od značaja za pitanje pravne zaštite životinjskog sveta kao integralnog dela životne sredine: *Krivično delo nezakonitog lova*, na konferenciji "Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive" 2011 godine (Batrićević, 2011f), *Posebna obaveza – vaspitna mera za maloletne učinioce ubijanja i zlostavljanja životinja – sadržina, mogućnosti, efekti*, na konferenciji "Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse", 2012. godine (Batrićević, 2012i), *Uloga Evropske konvencije za zaštitu kućnih ljubimaca u suzbijanju zlostavljanja životinja u Srbiji*, na konferenciji "Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima" 2013. godine (Batrićević, 2013g) i *Nepreduzimanje mera zaštite životne sredine u Srbiji: pojam, značaj i državna reakcija* (Batrićević, 2014), na konferenciji "Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda." 2014. godine. Svi nabrojani radovi publikovani su u formi poglavlja u hrestomatijama koje su objavljene povodom navedenih konferencija.

Od radova prezentovanih na konferencijama organizovanim od strane drugih ustanova, problematici pravne zaštite životinjskog sveta posvećeni su sledeći: *Krivično delo nezakonitog ribolova u Republici Srbiji*, objavljen u zborniku radova *Ekologija i pravo od strane Instituta za uporedno pravo i Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu* 2012. godine (Batrićević, 2012j), kao i *Istorijski razvoj kaznenopravne zaštite životinja u Srbiji od 1850. do 1945. godine*, objavljen u Zborniku radova sa X međunarodnog naučnog skupa "Sinergija 2012 – Zaštita i upravljanje životnom sredinom" organizovanog od strane Univerziteta Sinergija u Bijeljini 2012. godine (Batrićević, 2012a).

Saznanja stečena tokom ovog istraživanja i prezentovana u nabrojanim naučnim radovima potvrdila su da se unapređenju pravne zaštite životinjskog sveta može se ostvariti sprovođenjem niza koordiniranih aktivnosti: 1) u oblasti zakonodavstva, 2) u

domenu prakse pravosudnih organa, 3) u pogledu postupanja policije i nadležnih inspekcija i 4) u pogledu opšte i posebne prevencije.

Na zakonodavnom planu potrebno je preduzeti korake i na međunarodnom i na nacionalnom nivou. Naša zemlja je do sada ratifikovala sve konvencije Saveta Evrope čije odredbe imaju direktan ili indirektan značaj za zaštitu životinja, osim Konvencije o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava, što je istaknuto kao jedna od preporuka zakonodavcu. Iako Srbija još uvek nije članica Evropske unije, potrebno je insistirati na upoznavanju sa sadržinom izvora komunitarnog prava kao i na implementaciji standarda koji su njima propisani. Za oblast zaštite životinja od tih izvora najveći značaj ima Direktiva Evropske unije posvećena zaštiti životne sredine putem krivičnog prava iz 2008. godine i trebalo bi je posmatrati kao smernicu za našeg zakonodavca u toj oblasti.

Kada je u pitanju zakonodavna aktivnost na nacionalnom planu, treba naglasiti da je Srbija u poslednjih nekoliko godina usvojila veći broj novih i izmenila određeni broj postojećih zakonskih rešenja koja imaju značaj za zaštitu životinjskog sveta. Adekvatna primena ovih novih ili izmenjenih zakonskih odredbi nastojala se omogućiti kroz publikovanje radova u kojima su tumačeni brojni blanketni pojmovi koji su u njima upotrebljeni, razjašnjene neke njihove sporne odredbe, razgraničena polja njihove primene i istaknuti njihovi nedostaci.

Poboljšanja efikasnosti delovanja pravosudnih organa – sudova i tužilaštava u slučajevima krivičnih dela protiv životinjskog sveta takođe je prepoznato kao značajan izazov. Budući da ideja o krivičnopravnoj zaštiti životinja predstavlja relativnu novinu u našem pravnom sistemu, potrebno je precizirati pravne standarde i blanketne pojmove iz ove oblasti, kao što su: dobrobit životinja, prava životinja, zlostavljanje životinje, okrutnost prema životinjama, nanošenje životinji bola, patnje, straha ili stresa, borbe životinja, prava i dužnosti vlasnika životinja itd. Na osnovu saznanja iz inostrane literature i analize uporednopravnih rešenja, autorka je nastojala da u svojim radovima objasni ove i sa njima povezane pojmove i doprinese njihovom preciznijem tumačenju.

Unapređenje socijalne intervencije povodom povređivanja ili ugrožavanja životinjskog sveta, može se postići i poboljšanjem rada policije i nadležnih inspekcija. Nadležne inspekcije, poput komunalne i veterinarske mogu neposredno da uoče slučajeve nezakonitog postupanja prema životinjama. Zato imaju značajnu ulogu u otkrivanju i dokazivanju krivičnih dela i prekršaja učinjenih na štetu životinja i u procesuiranju njihovih učinilaca. Kao i kod pravosudnih organa, i kod inspekcija i policije treba insistirati na edukaciji i specijalizaciji, posebno u oblasti fenomenologije i etiologije zlostavljanja životinja. Tako se omogućava da oni lakše prepoznaju slučajeve okrutnosti prema životinjama i doprinesu njihovom efikasnijem prijavljivanju, dokazivanju i suzbijanju.

I kod krivičnih dela i prekršaja kojima se povređuju i ugrožavaju životinje, prepoznato je da akcenat treba staviti na prevenciju, i u opštem i u posebnom obliku. Posredstvom sistema obrazovanja, medija, državnih organa i aktivizma nevladinih organizacija posvećenih zaštiti životinja u našoj zemlji mogu se preduzeti organizovani naponi na podizanju društvene svesti o dalekosežnim negativnim posledicama povređivanja i

ugrožavanja životinjskog sveta, kao i o neophodnosti adekvatne i efikasne socijalne intervencije u takvim slučajevima.

REFERENCE

1. Aleksić, J., Batrićević, A., Jovašević, D. i Aleksić, Z.. (2014). Trovanje životinja-veterinarsko medicinski i krivično pravni aspekti. *Veterinarski glasnik*, god. 68, br. 3-4: 251-263.
2. Arluke, A., Levin, J., Luke, C. i Ascione, F. (1999). The Relationship of Animal Abuse to Violence and Other Forms of Antisocial Behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, god. 14, br. 9: 963-975.
3. Armstrong, S. J. i Botzen, R..(2003). *The Animal Ethics Reader*. London: Taylor and Francis Group-Psychology Press.
4. Ascione, F. (2001). *Animal Abuse and Youth Violence, Juvenile Justice Bulletin*. Washington D.C.: U.S. Department of Justice Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
5. Batrićević, A. i Batanjski, V. (2014). *Zaštita životinja u Srbiji-kaznenopravni i ekološki aspekti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
6. Batrićević, A. i Ilić, I. (2013). Krivično delo ubijanje i mučenje životinja – materijalni i procesni aspekt. *Zbornik radova pravnog fakulteta u Nišu*, god. 64, br. 1: 275-286.
7. Batrićević, A. i Stanković, V. (2015). *Zaštita životinja u uporednom pravu: zakoni, prakse i ekološke politike*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
8. Batrićević, A. (2010a). Borbe pasa kao teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, god. 29, br. 1-2: 211-227.
9. Batrićević, A. (2010b). Dometi i implementacija Zakona o dobrobiti životinja u pravnom sistemu Republike Srbije. *Pravna riječ*, god. 7, br. 23: 353-365.
10. Batrićević, A. (2011a). Uloga konvencija saveta Evrope u krivičnopravnoj zaštiti životinja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, god. 30, br. 1-2: 137-158.
11. Batrićević, A. (2011b). Zlostavljanje životinja - fenomenologija, etiologija i državna reakcija. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, god. 49, br. 1: 143-164.
12. Batrićević, A. (2011c). Hordašenje kao socijalnopatološka pojava – fenomenologija, etiologija i državna reakcija. *Socijalna misao*, god. 18, br. 4: 141-163.
13. Batrićević, A. (2011d). Deca i zlostavljanje životinja – kriminološki, viktimološki i krivičnopravni aspekti. *Temida*, god. 14, br. 3: 57-77.
14. Batrićević, A. (2011e). Krivično delo nesavesnog pružanja veterinarske pomoći u zakonodavstvu Republike Srbije. *Zaštita prirode*, god. 61, br. 2: 147-168.
15. Batrićević, A. (2011f). Krivično delo nezakonitog lova, u: Kron, Leposava i Knežić, Branislava (ur.). *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

16. Batrićević, A. (2012a). Istorijski razvoj kaznenopravne zaštite životinja u Srbiji od 1850. do 1945. godine, u: Stanišić, Milovan (ur.). *Zbornik radova sa X međunarodnog naučnog skupa Sinergija 2012 – Zaštita i upravljanje životnom sredinom*. Bijeljina: Univerzitet Sinergija.
17. Batrićević, A. (2012b). Krivično – pravna reakcija na zlostavljanje životinja u Kraljevini Švedskoj. *Strani pravni život*, god. 55, br. 2: 378-394.
18. Batrićević, A. (2012c). Krivičnopravna reakcija na nezakonit promet zaštićenim životinjskim vrstama. *Srpska pravna misao*, god. 18, br. 45: 203 -225.
19. Batrićević, A. (2012d). Krivično delo šumske krađe u pozitivnom pravu Republike Srbije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, god. 31. br. 1: 105-130.
20. Batrićević, A. (2012e). Bestijalnost – pojam, uzroci i državna reakcija. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, god. 50, br. 1-2: 339-359.
21. Batrićević, A. (2012f). Zaštita dobrobiti životinja u pravu Evropske unije. *Evropsko zakonodavstvo*, god. 11, br. 39-40: 309-336.
22. Batrićević, A. (2012g). Analiza Strategije Evropske unije za zdravlje životinja. *Evropsko zakonodavstvo*, god. 11, br. 41: 372-397.
23. Batrićević, A. (2012h). Etički i pravni okviri za zaštitu dobrobiti eksperimentalnih životinja u Republici Srbiji. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, god. 84, br. 11: 726-751.
24. Batrićević, A. (2012i). Posebna obaveza – vaspitna mera za maloletne učinioce ubijanja i zlostavljanja životinja – sadržina, mogućnosti, efekti, u: Kron, Leposava (ur). *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
25. Batrićević, A. (2012j). Krivično delo nezakonitog ribolova u Republici Srbiji, u: Čavoški, Aleksandra i Knežević-Bojović, Ana (ur). *Ekologija i pravo*. Beograd: Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.
26. Batrićević, A. (2013a). *Zaštita životinja u međunarodnom pravu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
27. Batrićević, A. (2013b). Ekološka krivična dela – zločini bez žrtve?. *Temida*, god. 16, br. 1: 113-132.
28. Batrićević, A. (2013c). Standardi Evropske unije u oblasti čuvanja divljih životinja u zoološkim vrtovima. *Evropsko zakonodavstvo*, god. 12, br. 43-44: 276-294.
29. Batrićević, A. (2013d). Zaštita divljih ptica u pravu Evropske unije. *Evropsko zakonodavstvo*, god. 12, br. 45-46: 239-263.
30. Batrićević, A. (2013e). Nadriveterinarstvo u Srbiji – Pojam, karakteristike i krivičnopravna reakcija. *Srpska pravna misao*, god. 19, br 46: 59 -80.
31. Batrićević, A. (2013f). Pravne posledice napuštanja kućnih ljubimaca od strane neodgovornih vlasnika. *Pravni Informator*, god. 16, br. 7-8: 3-8.
32. Batrićević, A. (2013g). Uloga Evropske konvencije za zaštitu kućnih ljubimaca u suzbijanju zlostavljanja životinja u Srbiji, u: Kron, Leposava i Jugović, Aleksandar (ur.). *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
33. Beers, D. (2006). *For the Prevention of Cruelty: The History and Legacy of Animal Rights Activism in the United States*. Ohio: Ohio University Press.
34. Beirne, P. i South, N. (ur). (2013). *Issues in Green Criminology*. London: Routledge.

35. Beirne, P. (2004). From Animal Abuse to Interhuman Violence? A Critical Review of the Progression Thesis. *Society and Animals – Journal of Humane – Animal Studies*, god. 12, br.1: 39-65.
36. Chynoweth, P. (2008). Chapter 3 - Legal Research, u: Ruddock, Les i Knight, Andrew (ur.). *Advanced Research Methods in the Built Environment*. Oxford: Wiley-Blackwell.
37. Cole, M. L. (2009). *Literature Review and Manual: Animal-Assisted Therapy*, Alberta: Lethbridge.
38. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 04.11.1998., Council of Europe, European Treaty Series - No. 172.
39. Čavoški, K. i Vasić, R. (1999). *Uvod u pravo*. Beograd: Draganić.
40. De Grazia, D. (2002). *Animal Rights: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
41. Dobinson, I. i Johns, F. (2007). Qualitative legal research u: Mc Conville, Mike i Wing Hong, Chui (ur.). *Research Methods for Law*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
42. Donovan, J. (1990). Animal Rights and Feminist Theory. *Signs*, god. 15, br.2: 350-375.
43. Đorđević, J. (2002). Nova ekološka etika i zaštita životne sredine. *Teme*, god. 26, br. 2:235–244.
44. European Convention for the Protection of Pet Animals, Strasbourg, 13.11.1987., Council of Europe, European Treaty Series - No. 125, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/172.htm>, 07.06.2015.
45. Fajnbarg, Dž. (1987). Prava životinja i nerođenih pokolenja (prevod:Babić, J.). *Gledišta:Časopis Beogradskog univerziteta*, 28(7-8): 25-38.
46. Febres, J., Brasfield, H., Shorey, R., Elmquis, J., Ninnemann, A., Schonbrun Y., Temple, J., Recupero, P. i Stuart G. (2014). Adulthood Animal Abuse among Men Arrested for Domestic Violence. *Violence Against Women*, god. 20, br. 9: 1059-1077.
47. Finsen, L. i Finsen, S. (1994). *The Animal Rights Movement in America*. New York: Twayne Publications.
48. Fleury, A. (2007). An Overview of Animal Hoarding, *Praxis – Where Reflection and Practice Meet*, god.7, br. 1: 58-64.
49. Flynn, C. (2009). Women Battering, Pet-Abuse and Human-Animal Relationships, u: Andrew, Linzey (ur.). *The Link Between Animal Abuse and Human Violence*. Portland, Oregon: Sussex Academic Press.
50. Francione, G. i Robert G. (2010). *The Animal Rights Debate: Abolition or Regulation?* New York: Columbia University Press.
51. Fraser, D. (1998). Animal Welfare, u: Bekoff, Marc (ur.). *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*. Westport: Greenwood Press.
52. Gibson, H. (2005). *Dog Fighting Legal Overview, Animal Legal and Historical Center*, Michigan: Michigan State University College of Law, Animal Legal and Historical Center. <https://www.animallaw.info/article/detailed-discussion-dog-fighting>
53. Ignjatović, Đ. (2008). *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu-Centar za publikacije.

54. Jasper, J. i Nelkin, D. (1991). *The Animal Rights Crusade: the Growth of a Moral Protest*. New York: Free Press.
55. Joldžić, V. i Jovašević, D. (2012). *Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
56. Joldžić, V., Cvetković, D. i Jakovljević, Z. (2010). Biodiverzitet i novine u zakonodavstvu Republike Srbije. *Ecologica*, god. 17, br. 59: 396-400.
57. Joldžić, V., Đorđević, S. i Jakovljević, Z. (2010). Institucionalni okvir u Republici Srbiji od značaja za zaštitu biodiverziteta. *Ecologica*, god. 17, br. 59: 441-444.
58. Joldžić, V., Jakovljević, Z. i Spasić, S. (2010). Institucionalni okvir od značaja za zaštitu biodiverziteta na međunarodnom nivou. *Ecologica*, god. 17, br. 59: 445-448.
59. Joldžić, V. (1994). Ukratko o mogućnosti određenja opšteg pojma ekološkog kriminaliteta. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, god. 23, br. 1: 57-65.
60. Joldžić, V. (1995). *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
61. Joldžić, V. (1996). Ekološko pravo - nužnost i mogućnosti njegovog izučavanja. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. god. 44, br. 4-6: 115-156.
62. Joldžić, V. (1998). O pojedinim elementima upravnog prava od značaja za zaštitu životne sredine. *Pravni život*, god. 47, br. 10: 169-183.
63. Joldžić, V. (1999a). *Ekološko pravo: opšti deo, ili o elementima neophodnim za uspostavljanje samostalne discipline pravnih nauka*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
64. Joldžić, V. (1999b). *Rat, pravo i životna sredina: napad na Jugoslaviju*. Beograd: Popadić.
65. Joldžić, V. (2000a). Ekološko inženjstvo i pravo: zakonska regulativa u oblasti zaštite životne sredine. *Ecologica*, god. 7, br. 2: 5-8.
66. Joldžić, V. (2000b). Pravni putevi ekološko-pravne zaštite prekograničnih voda. *Pravni život*, god. 49, br.9: 285-294.
67. Joldžić, V. (2002). *Ekološko pravo: opšti i posebni deo*. Beograd: Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje, Sektor za životnu sredinu.
68. Joldžić, V. (2003). Globalni ekološki problem sa aspekta prava. *Ecologica - Posebno izdanje*, god. 10, br. 8: 35-47.
69. Joldžić, V. (2006). *Konvencije od značaja za zaštitu životne sredine i interesa Republike Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
70. Joldžić, V. (2007a). *Ekološko pravo države u tranziciji: primer Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
71. Joldžić, V. (2007b). *Krivična, disciplinska i materijalna odgovornost za zagađivanje životne sredine, kaznena politika u oblasti zaštite u svetu i kod nas*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
72. Joldžić, V. (2007c). *Ecology Law - General Part: or on the Elements Necessary for the Establishing and Existing of the Independent Law Discipline*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
73. Joldžić, V. (2007d). Defining the Elements Necessary for the Existence of the Ecology Law. *Ecologica*, god. 15, br. 50: 29-41.

74. Joldžić, V. (2008a). *Ekološka politika: od ideje do izgradnje međunarodnog ekološkog prava*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
75. Joldžić, V. (2008b). *Ekološko pravo: opšti i poseban deo: (Primer Srbije - države u tranziciji)*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
76. Joldžić, V. (2008c). O zaštiti ekoloških prava i vrednosti u svetlu principa jednakog prava pristupa administrativnom i sudskom postupku i principa kaznene odgovornosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, god. 27, br. 1-2: 153-160.
77. Joldžić, V. (2008d). Životna sredina i najveći zagađivači iz ugla međunarodnog ekološkog prava. *Ecologica*, god. 15, br. 15: 57-68.
78. Joldžić, V. (2009a). Ekološka orijentacija prava - oživljavanje antičke u savremenoj misli. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, god. 28, br. 1-2: 189-196.
79. Joldžić, V. (2009b). Zaštita životne sredine u svetlu postojanja ili nepostojanja ekoloških fondova (pravni pristup). *Ecologica*, god. 16, br. 55: 547-556.
80. Joldžić, V. (2009c). Zaštita životne sredine - neka poređenja Srbije i Australije. *Ecologica*, god. 16, br. 54: 55-60.
81. Joldžić, V. (2010a). *Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva: teorijsko-praktični pristup*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
82. Joldžić, V. (2010b). *Država i njeni organi od značaja za zaštitu životne sredine: političko-pravni pristup*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
83. Joldžić, V. (2010c). Zaštita biodiverziteta u Republici Srbiji. *Ecologica*, god. 17, br. 59: 343-350.
84. Jovanović S., Simeunović-Patić, B. i Macanović, V. (2012). *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
85. Jovanović, N., Višnjčić, J., Ignjatović, T. i Macanović, B. (2009). *Mapiranje praznine: nezavisni nadzor nad sprovođenjem Zaključnih komentara i preporuka UN Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena državi Srbiji*. Beograd: Autonomni ženski centar.
86. Jovašević, D. i Đurđić, V. (2006). *Krivično pravo, Posebni deo*. Beograd: Nomos.
87. Jovašević, D. (2006). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
88. Jovašević, D. (2009). *Sistem ekoloških delikata – ekološko kazneno pravo*. Niš: Pravni fakultet u Nišu – Centar za publikacije.
89. Jovašević, D. (2011). *Leksikon krivičnog prava*. Beograd: Službeni glasnik.
90. Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. i Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Pelikan Print.
91. Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.
92. Kruger, K. i Serpell, J. (2006). *Animal-Assisted Interventions in Mental Health: Definitions and Theoretical Foundations*, u: Aubrey H. Fine (ur.). *Handbook on Animal-Assisted Therapy*. New York: Academic Press.
93. Lukić, R. (1983). *Metodologija prava*. Beograd: Naučna knjiga.

94. Marković, M. (2014). Ekološka kultura bitan faktor u rešavanju ekološke krize. *Socijalna misao*, god. 21, br.1:25-41
95. Mazour, I., Chumakoy, A. i Gay, W. (2003). *Global Studies Encyclopedia*. Moscow: Dialog-Raduga publishers.
96. Mc Conville, M. i Chui, W. H. (2007). Introduction and Overview, u: Mc Conville, Mike. i Chui, Wing Hong (ur.). *Research Methods for Law*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
97. Myers, M. (1982). Common Law in Action: the Prosecution of Felonies and Misdemeanors. *Sociological Inquiry*, god. 52, br. 1: 1–15.
98. Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima Službeni glasnik RS", br. 27/2011.
99. Natrass, K. (2004). "...Und die Tiere", Constitutional Protection for Germany's Animals, *Animal Law Review at Lewis and Clark Law School*, god. 10, br.1: 283-312.
100. Nikolić-Ristanović, V. i Dokmanović, M. (2006). *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*. Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće "Prometej".
101. O'Haire, M. (2010). Companion Animals and Human Health: Benefits, Challenges, and the Road Ahead. *Journal of Veterinary Behavior*, god. 5, br. 5: 226-234.
102. Paunović, M., Krivokapić, B. i Krstić, I. (2007). *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*. Beograd: Megatrend univerzitet.
103. Paunović, M. (2004a). *Prava životinja – savremeni međunarodni standard*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i "Đuro Salaj" AD.
104. Paunović, M. (2004b). Uporednopravni pregled zaštite prava i dobrobiti životinja. *Strani pravni život*, god. 47, br.1: 27-61.
105. Paunović, M. (2005). Životinjska prava-prilog proširenoj teoriji ljudskih prava. *Strani pravni život*, god. 48, br. 3: 128-138.
106. Provisional Draft of Universal Declaration on Animal Welfare (UDAW) - New Draft Agreement (2011), <https://www.globalanimallaw.org/database/universal.html>
107. Regan T. i Cohen, C. (2001). *The Animal Rights Debate*. Lanham: Rowmat and Littlefield.
108. Regan, T. (1998). Animal Rights, u: Bekoff, Marc (ur.). *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*. Westport: Greenwood Press.
109. Regan, T. (2001). *Defining Animal Rights*. Champaign: University of Illinois Press.
110. Rice, M., Banks, D., Davies, C., Gosling, J., Newman, J., Wadley, J. i Walravens F. 2008. *Environmental Crime – A Threat to our Future*. London: Environmental Investigation Agency (EIA).
111. Stojanović, Z. (2006). *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Javno preduzeće "Službeni glasnik".
112. Striving, H. (2002). Animal Law and Animal Rights on the Move in Sweden. *Animal Law*, god. 8, br.1: 93-106.
113. Sunstein, C. i Craven-Nussbaum, M. (2004). *Animal Rights: Current Debates and New Directions*. Oxford: Oxford University Press.

114. Tomaselli, P. (2003). *Detailed Discussion of International Comparative Animal Cruelty Laws*, Michigan: Michigan State University College of Law, Animal Legal and Historical Center. <https://www.animallaw.info/article/detailed-discussion-international-comparative-animal-cruelty-laws>
115. Visković, N. (1996). *Životinje i čovjek*. Split: Književni krug.
116. Visković, N. (2009). *Kulturna zoologija – što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
117. Votson, A. (2000). *Pravni transplant: pristup uporednom pravu*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Institut za uporedno pravo.
118. Wenzel, G. (1991). *Animal Rights, Human Rights: Ecology, Economy and Ideology in the Canadian Arctic*. Toronto: University of Toronto Press.
119. Zakon o divljači i lovstvu, "Službeni glasnik RS", br. 18/2010.
120. Zakon o dobrobiti životinja, "Službeni glasnik RS", br. 41/2009.
121. Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti kućnih ljubimaca, "Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori", br. 1/2010.
122. Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije o zaštiti kućnih ljubimaca, "Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori", br. 1/2010.
123. Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije o zaštiti životinja u međunarodnom prevozu, "Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori", br. 1/1992.
124. Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije za zaštitu kičmenjaka koji se koriste za eksperimentalne i druge naučne svrhe, "Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori", br. 1/2010.
125. Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije za zaštitu životinja koje se uzgajaju na poljoprivrednim gazdinstvima, "Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori", br. 6/1996.
126. Zakon o potvrđivanju Evropske Konvencije za zaštitu životinja za klanje, "Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori", br. 6/1996.
127. Zakon o potvrđivanju Konvencije o biološkoj raznovrsnosti, "Službeni list SRJ Međunarodni ugovori", br. 11/2001.
128. Zakon o potvrđivanju Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES), "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 11/2001
129. Zakon o potvrđivanju Konvencije o močvarama koje su od međunarodnog značaja, osobito kao prebivalište ptica močvarica, "Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori", br. 9/1977.
130. Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, "Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori", br. 102/2007.
131. Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja "Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori", br. 102/2007.
132. Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o zaštiti ptica, "Službeni list SFRJ", br. 6/1973.
133. Zakon o veterinarstvu, "Službeni glasnik RS", br. 91/2005, 30/2010 i 93/2012.
134. Zakon o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda, "Službeni glasnik RS", br. 128/2014.
135. Zakon o zaštiti prirode, "Službeni glasnik RS", br. 36/2009, 88/2010 i 91/2010.

136. Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik RS", br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009 i 43/2011.

LEGAL PROTECTION OF ANIMALS (FAUNA) AS AN INTEGRAL PART OF ENVIRONMENT

Within the project "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and the Possibilities of Social Intervention", the author has been focused on the research of national and international framework for legal (criminal and administrative) protection of one specific component of the environment – animals (fauna). Although a series of books and research papers dedicated to various environmental legal issues has been published in Serbia, very few authors have been dealing with legal protection of fauna, animals as beings per se and state reaction to prohibited human behaviours towards animals. Having in mind the circumstance that the scope of research in this field has been rather modest in our country as well as the fact that some legislative solutions such as criminal offence of animal cruelty and Law on Animal Welfare represent innovations in Serbian legal system, the author has been dedicating special attention to critical analysis of the aforementioned legal provisions, their comparison to foreign sources of law and to the assessment of the possibilities and limitations of state reaction to animal cruelty in Serbia. On the basis of the conclusions drawn from her research, the author has attempted to generate some recommendations that would contribute to the improvement of the quality of the analysed legal provisions and increase the efficiency of their practical implementation in accordance with the ethical principles of biocentrism and European and international standards in the sphere of animal protection.

Key words: environment protection, animal protection, criminal law, environmental law, social intervention

PRAVNI OKVIRI, POTREBA UNAPREĐENJA ZAŠTITE I POTENCIJALI ODRŽIVOG KORIŠĆENJA ZAŠTIĆENIH PRIRODNIH PODRUČJA U SRBIJI¹

MA Vera Stanković

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Trenutno oko 6 % ukupne teritorije Srbije pod nekim vidom zaštite, što je čini zemljom sa malim procentom zaštićenih prirodnih površina. Kako do sada nije ostvaren cilj da pod zaštitom bude blizu 10% teritorije do kraja 2015. godine, male su verovatnoće da će se ovaj plan ispuniti na vreme. Ova činjenica ukazuje na nedovoljnu ili neadekvatnu in situ zaštitu biodiverziteta kao i drugih prirodnih resursa, odnosno neodgovarajuću implementaciju postojećih zakonskih normi. Znajući da su višestruke koristi od zaštite prirodnih dobara: zdrava životna sredina, ljudsko blagostanje, ekonomska nezavisnost i drugo, ispitivani su svi negativni uticaju na zaštićena područja i dat je pregled trenutnog legislativnog okvira koji se odnosi na zaštitu i očuvanje istih. Kao rezultat, na kraju su predložena inovativna normativna rešenja koja bi unapredila zaštitu, doprinela efikasnijem suzbijanju i prevenciji pojave negativnih faktora u zaštićena prirodna područja, a pre svega ona koja su od međunarodnog značaja i zaštite. Takođe su razmatrani načini, kao i ograničenja održivog korišćenja resursa u njima, putem organske proizvodnje hrane i razvoja ekoturizma, od čega bi i lokalno stanovništvo, a isto tako i privreda države ekonomski ojačala.

Ključne reči: zaštićena prirodna područja, pravni okviri, izmene propisa, načini održivog korišćenja prirodnih resursa.

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

1. UVOD - PREDMET ISTRAŽIVANJA

Osnovni doprinos definisanju prirodnih vrednosti, posebno zaštićenih prirodnih područja i resursa, koji su predmet istraživanja u ovom radu, pružile su prirodne nauke poput biologije, (hidro)geologije, fizike, hemije, ali i medicinske nauke, šumarstvo, klimatologija i mnoge druge. Otuda su pravnici njihova saznanja usvajali gotovo istom brzinom kojom su se u javnosti iskazivala poslednjih decenija, da bi ih svojim naporima pretočili u legislaturu država, ali i međunarodne zajednice. Formirane su grupe raznovrsnih pravila, gotovo iskazanih poput definicija iz oblasti prirodnih nauka (Joldžić, 2011: 260).

Cilj ovog istraživanja i rada je pronalaženje i predstavljanje najoptimalnijih inovativnih normativnih rešenja za unapređivanje kvaliteta zaštite životne sredine, naročito njenih zakonski zaštićenih delova, kako bi se doprinelo efikasnijem suzbijanju i prevenciji pojave negativnih faktora u zaštićena prirodna područja, od kojih, iako možda na prvi pogled nejasno vidljivo, veoma zavisi kvalitet naših života. Razmatrani su i načini i ograničenja održivog korišćenja resursa u zaštićenim prirodnim područjima, odnosno u onim njihovim zonama u kojima je to dozvoljeno, što se kao logično nameće, paralelno sa zaštitom, i to putem organske proizvodnje hrane i razvoja ekoturizma. Ova dva aspekta, zaštita (već postojeća, njeno unapređivanje i povećanje zaštićenih područja) i održivo korišćenje prirodnih resursa su od velikog značaja, naročito za države sa slabo razvijenom privredom i nezavidnom ekonomskom stabilnošću, kakva je i Srbija. Pravilan odnos prema zaštićenim prirodnim dobrima bi, nesumnjivo, doprineo ekonomskom razvoju lokalnog stanovništva, jednom od najvažnijih aspekata osnaživanja celokupne državne privrede.

Takođe je cilj da se na plastičan način dokumentuje tvrdnja kako smo u obavezi da formiramo svoja praktička razmišljanja i povećamo napore praktičkog delovanja u daljim pristupima problematici zaštite, uz puno poštovanje regula kojima su bila i jesu znanja iz ekologije preduslov formiranja i primene. Ovo jasno znači multidisciplinarni pristup, odnosno neophodan timski rad svih stručnjaka uže i šire povezanih sa problematikom zaštite prirodnih dobara i njihovog održivog korišćenja.

2. KRATAK PREGLED TEORIJSKOG I ISTRAŽIVAČKOG STANJA PREDMETA ISTRAŽIVANJA

Razlog za stavljanje zaštićenih prirodnih područja u fokus predmeta istraživanja ovog rada jeste taj što ona ujedno obuhvataju i značaj očuvanja biodiverziteta i prirodnih resursa, kao nacionalnog bogatstva izuzetne vrednosti, mogućnost razvoja održivih privrednih delatnosti, pre svega organske poljoprivrede i ekoturizma, i na kraju pružaju uvid i daju jasnu sliku o težnji ka priključivanju Evropskoj uniji, poboljšavanjem njihove zaštite i proširivanjem granica, od čeka, pre svega građani, odnosno lokalna zajednica ima višestruke koristi.

U Prostornom planu Republike Srbije (2010: 58) je predviđeno da do 2015. godine bude zaštićeno oko 10 % celokupne teritorije države, a do 2021. oko 12 %. Trenutno je površina od 564.063 ha, koja čini nešto više od 6 % ukupne teritorije Srbije, pod nekim vidom zaštite², što je čini zemljom sa malim procentom zaštićenih prirodnih površina. Kako do sada nije ostvaren cilj da pod zaštitom bude blizu 10 % teritorije, male su verovatnoće da će se ovaj plan ispuniti do kraja 2015. godine. Na osnovu ovih podataka, jasno je da u Srbiji nema dovoljno zaštićenih prirodnih područja, pa time ni celokupnog biodiverziteta pod *in situ* zaštitom. Samim tim, jasno je da trenutni način na koji se zaštita ostvaruje nije adekvatan.

Još jedan pokazatelj težnje, ali teško ostvarivog cilja, jeste činjenica da se, prema Strateškom planu za biodiverzitet Konvencije o biološkoj raznovrsnosti (1992) za period 2011 - 2020 (2010: 9), Srbija, kao država članica ratifikator, složila da bi do 2020. godine najmanje 17 % kopnenih područja, naročito onih od izuzetne važnosti za biodiverzitet, trebalo biti stavljeno pod zaštitu³. Međutim, Srbija je, kao i kada je u pitanju nacionalni cilj, trenutno dosta daleko od ostvarivanja ovog svetskog cilja za zaštitu prirodnih područja.

2.1. Primer parka prirode "Palić"

Kako bi jasnije bilo predstavljeno trenutno stanje i oblici zaštite zaštićenih prirodnih područja, potrebno je poći od konkretnih primera, a jedan od takvih je i Paličko jezero. Na nacionalnom nivou, ono je svrstano u rang parka prirode⁴ (III kategorija), a na međunarodnom kao IBA (Important Bird Area – važno područje za zaštitu ptica) (Bird Life International. 2015a) i IPA (Important Plant Area – važno područje za zaštitu biljaka) (Plantlife International. 2015) područje. Paličko jezero, zajedno sa okolnim područjem predstavlja jezersko - močvarni prirodni sistem, koji pruža staništa mnogim vrstama i stoga štiti i čuva jedan deo biodiverziteta Republike Srbije. Ono je danas poznata turistička destinacija. Upravo ovaj momenat – sve jače povezivanje sa humanom zajednicom, uzrok je biološko-ekoloških, otuda i pravnih problema na koje valja obratiti pažnju. Paličko jezero je danas veoma zagađeno, te je potrebna promena i pristup boljoj, bržoj, ali sveobuhvatnijoj i održivoj zaštiti. Ali, da bi to imalo efekta, neophodno je reagovanje pravnim sredstvima (Batanjski i Joldžić, 2012: 105). Prema Članu 74. Ustava Republike Srbije, svako ima pravo na zdravu životnu sredinu, što automatski znači i da svi građani imaju pravo i na nezagađeno Paličko jezero. Zakon o zaštiti prirode⁵ definiše park prirode i propisuje da nisu dozvoljene privredne i druge delatnosti i radnje kojima se ugrožavaju bitna obeležja i vrednosti parka prirode (Član 34.). Dalje, prema Članu 35., režim zaštite III stepena podrazumeva aktivnu zaštitu i mogućnost održivog korišćenja. U zaštiti samog Paličkog jezera i njegove okoline, veliku ulogu ima niz ratifikovanih konvencija i njihovih

---

² Zavod za zaštitu prirode Srbije. 2015. Zaštićena prirodna dobra - Osnovni podaci.

³ Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets. COP 10 Decision X/2.

⁴ Zavod za zaštitu prirode Srbije. 2015. Parkovi prirode.

⁵ Zakon o zaštiti prirode ("Službeni glasnik RS" br. 36/09, 88/10, 91/10).

pratećih dokumenata – aneksa: 1. Konvencija o biološkoj raznovrsnosti⁶ (Joldžić, 2006: 119), 2. Konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja⁷ (tzv. Bonska konvencija)⁸ (Batanski i Joldžić, 2012: 108). 3. Konvencija o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa⁹ (tzv. Bernska konvencija), odnosno Zakono o potvrđivanju ove konvencije¹⁰, 4. Konvenciju o zaštiti ptica¹¹, SFRJ je ratifikovala 1973. godine, a R. Srbija je njen pravni naslednik, pa time ima obavezu da je poštuje (Joldžić, 2006: 70).

Dug razvoj turizma izmenio je sliku prvobitnog prirodnog staništa. Još su u XIX veku uočavane posledice nebrige o kvalitetu jezerske vode, usled ispuštanja velike količine otpadnih voda. U leto 1970. god. došlo je do potpune anoksije i pomora čitavog živog sveta jezera. Posle toga je usledila duga revitalizacija: potpuno pražnjenje jezerskog basena, odstranjivanje mulja i prečišćavanje otpadnih industrijskih i kanalizacionih voda sa teritorije grada Subotice; nakon čega je jezero ponovo oživelo, ali kao neslano i manje površine (Nikolić, 2006: 90). Tek je 1975. god., u toku sanacije, izgrađen uređaj za prečišćavanje otpadnih voda¹². Začuđuje da je, iako je još 1991. god. donet Zakon o zaštiti životne sredine¹³, koji je u Članu 23. propisivao zabranu ispuštanja otpadnih voda u površinske vode, kao i vršenje aktivnosti koje mogu pogoršati propisan kvalitet vode, nastavljeno sa ispuštanjem nedovoljno prečišćene otpadne vode u jezero. Paličko jezero i danas služi kao vodoprijemnik nedovoljno prečišćene, kanalizacione i industrijske vode. Mulj se i dalje taloži i jezero polako zatrpava, a sanacija kompletnim izmuljavanjem se pokazala kao potpuno neodrživa, jer nisu preduzete dalje, adekvatne mere da se zagađivanje jezera ne ponovi (Batanski i Joldžić, 2012: 110).

Krajem maja 2009. god. desio se pomor ribe u Paličkom jezeru. Republička inspekcija za zaštitu životne sredine utvrdila je da je uginulo 9 tona ribe. Do uginuća je došlo u sektoru IV - turističkom delu¹⁴. U drugom izvoru objavljeno je da je u jezeru Palić uginulo 11 tona ribe (Iršević, 2010). U JP "Palić - Ludaš" su istakli da se ovaj pomor ne može smatrati ekološkom katastrofom, jer u njemu ima 140 tona ribe¹⁵. Pomor ribe je bio rezultat kombinacije bioloških i meteoroloških uslova. Ipak, najveći i glavni razlog uginuća ribe je negativan antropogeni uticaj. Prema podacima koji su dati javnosti, poznato je samo koliko je ribe uginulo. Treba imati u vidu da je prilikom ovakvih akcidenata uvek kontaminirano mnogo više ribe, a da se štetne supstance akumuliraju i u svim ostalim živim organizmima prisutnim unutar jezera. Uginula riba sakupljena je i odložena na

---

⁶ Convention on Biological Diversity. Rio de Janeiro (Brazil), 5 June 1992. The United Nations Conference on Environment and Development.

⁷ Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (Bonn, 23 June 1979) Official Documents.

⁸ Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja ("Službeni glasnik RS" br. 102/07).

⁹ Convention on the conservation of European wildlife and natural habitats (Bern/Berne, 19.IX.1979) Council of Europe, European Treaty Series – No. 104.

¹⁰ Zakon o potvrđivanju konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa ("Službeni glasnik RS" br. 102/07).

¹¹ International Convention for the Protection of Birds (Paris, 18 October 1950).

¹² JKP Vodovod i kanalizacija Subotice 2015. Vodovod nekad i sad – razvoj.

¹³ Zakon o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS" br. 66/91, 83/92 i 53/95).

¹⁴ [Politika Online 2009. Uginulo devet tona ribe u Paliću.](#)

¹⁵ Subotica - grad na dlanu 2009. Turisti ne napuštaju Palić.

deponiju JP "Palić - Ludaš", za koju nema dokaza da je sanitarna, a naročito da li pripada posebnoj kategoriji deponija opasnog otpada. Komparativnom analizom tabele standarda maksimalno dozvoljenih koncentracija u vodi¹⁶ i izveštaja o kvalitetu vode jezera Palić Zavoda za javno zdravlje Subotice¹⁷, utvrđeno je odstupanje od propisanih kvaliteta osobina i prevazilaženje MDK.

Na osnovu dobijenih rezultata biološke potrošnje kiseonika (BPK₅), rađene 15. juna 2009. god., u vodi turističkog dela jezera, vrednost je daleko iznad granice propisane Uredbom o klasifikaciji voda (ispitivanjem dobijena vrednost za BPK₅ 70 mg/l, a dozvoljen opseg za II klasu vode je 4 – 6 mg/l) (Batanski i Joldžić, 2012: 111). Posledicu velike količine nutrijenata iz otpadnih voda potvrđuje i prisustvo račića *Daphnia* (Müller, 1785) (Tumbaš, 2009). Veliki negativni uticaj na kvalitet jezerske vode imaju otpadne industrijske vode, koje nisu ispunjavale propisane uslove o ispuštanju otpadnih voda u gradsku kanalizaciju 2003. godine (Šolja, 2003: 9).

Postoji još nekoliko negativnih faktora koji vrlo nepovoljno deluju na kvalitet vode Palićkog jezera, pa time i na funkcionisanje čitavog ekosistema. To je, pre svega poljoprivredna proizvodnja, tj. blizina obradivih površina. Upravo iz ovog razloga velika količina pesticida dospeva u zemljište, te podzemnim vodama i spiranjem atmosferskim padavinama i u jezero, zagađujući ga (Batanski i Joldžić, 2012: 112).

Kada govorimo o zaštiti zemljišta, osnovne regule se nalaze u Zakonu o zaštiti životne sredine¹⁸, kao i Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine¹⁹. Čitava poljoprivredna proizvodnja u okolini Palićkog jezera treba da bude organizovana u skladu sa utvrđenim merama integrisane zaštite i planiranja predela koje obuhvataju područja izvan zaštićenih prirodnih dobara, odnosno po članu 9. poslednjeg pomenutog zakona. Zakon o poljoprivrednom zemljištu zabranjuje ispuštanje štetnih materija u nedozvoljenim količinama²⁰, a kako je kod nas uobičajena praksa prekomerno korišćenje pesticida, o ovome posebno treba voditi računa.

Što se tiče objekata na obali Palićkog jezera i u okolini, s obzirom da su mnogi postojali pre donošenja odluke o zaštiti kao parka prirode, oni imaju pravo biti tu, i to na osnovu odluke inspeksijskih službi, koje utvrđuju do kojih zadatih granica ti objekti ne zagađuju zaštićeno područje.

Pravila uređenja prostora za sve objekte koji se planiraju izgraditi, moraju sadržati stratešku procenu uticaja planskog dokumenta na životnu sredinu (Član 30.) Zakona o planiranju i izgradnji²¹. Prema članovima 117., 118. i 119. ovog Zakonu, podrazumeva se i sprečavanje uliva neprečišćenih, kanizacionih voda iz ovih objekata, u jezersku. Na

---

¹⁶ Član 4. Uredbe o klasifikaciji voda ("Službeni glasnik SRS" br. 5/68) i Pravilnik o opasnim materijama u vodama ("Službeni glasnik SRS" br. 31/82).

¹⁷ Zavod za javno zdravlje - Subotica 2009. Izveštaj o fizičko – hemijskom ispitivanju površinskih voda.

¹⁸ Zakon o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS" br. 135/04, 39/09, 72/09, 43/11).

¹⁹ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS" br. 36/09).

²⁰ Član 16., Zakona o poljoprivrednom zemljištu ("Službeni glasnik RS" br. 62/06, 65/08, 41/09).

²¹ Zakon o planiranju i izgradnji ("Službeni glasnik RS" br.72/09, 81/09, 64/10, 24/11, 121/12, 42/13, 50/1398/13, 132/14, 145/14).

osnovu precizno izvršenog propisivanja obaveza u Zakonu o građevinskom zemljištu²², uređivanje građevinskog zemljišta podrazumeva i komunalno opremanje zemljišta (Član 12.). Ovo znači da vlasnici svih objekata koji se nalaze na obali i u okolini Paličkog jezera ne bi smeli da ispuštaju kanalizacione vode u jezero, a da se ne izvrši njihov prethodni tretman – prečišćavanje (Batanjski i Joldžić, 2012: 113).

Usled konstantnog ulivanja otpadne vode u jezero i vidne zagađenosti, počelo se, maja 2007. godine, sa izgradnjom novog, najsavremenijeg prečištača otpadne vode u zemlji. Ova kapitalna investicija po planu ima dve linije, jednu za prečišćavanje vode, a drugu za tretman mulja. Iako je linija za preradu mulja novog prečištača za otpadne vode u funkciji²³, loše je to što se digestovani mulj i dalje samo odlaže u krugu postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, i to još od 2010. godine, kada je kompletno završena linija za mulj²⁴. Ovaj mulj bi mogao služiti kao sekundarna sirovina za kompostiranje ili fitoremedijaciju, međutim, još uvek nema konkretnih planova za ovakvu njegovu upotrebu²⁵.

Pored prethodno nabrojanih negativnih faktora koji znatno pogoršavaju kvalitet vode, nastavlja se sa pritiskom na celokupan jezerski sistem, planiranjem proširivanja turističke ponude. Ovo je 2007. učinjeno usvajanjem "Master plana Palić"²⁶, kojim je predviđen razvoj moderne hotelske i druge turističke infrastrukture. U Projektu razvoja turističkog kompleksa "Palić" (2006) kao negativni aspekti, navedeni su: a.) neadekvatan sistem prečišćavanja otpadnih voda i b.) divlja izgradnja u okruženju. Ovo su dva značajna negativna faktora koja, između ostalog, imaju i neželjeni uticaj na razvoj turizma područja (Batanjski i Joldžić, 2012: 115). U okviru "Master plana Palić", dalje je napisano da je ovakve negativne aspekte moguće korigovati striktnom regulacijom. Novi nacrt Master plana, predstavljen je u julu 2015. godine, a akcenat je stavljen na zaštitu životne sredine²⁷. Da li će i kako ovaj plan biti ostvaren, odnosno, da li će se poštovati zaštita samog jezera i okoline, ostaje da se vidi.

2.2. Potreba zaštite prirodnih resursa u funkciji turizma

Pod resursima podrazumevamo dve vrste: prirodno nastale, tako i radom stvorene vrednosti. Obe su od životnog značaja i za uspostavljanje i obavljanje posebnih privrednih delatnosti, kao što je turizam. Turizam se razmatra upravo zato što je neodvojivo vezan za zaštićena prirodna područja, od čijih aktivnosti zajednica može imati višestruke koristi, ali i veliku štetu, ako se ne sprovodi održivo. Kako ovo nije moguće bez društvene organizovanosti, uže određeni predmet ovog istraživanja je ono što omogućava i održava tu organizovanost. To u slučaju ovog istraživanja znači onaj deo prava i zakonodavstva koji je od direktnog ili indirektnog značaja za turizam i ekološki omeđene resurse. Ovo

---

²² Zakon o građevinskom zemljištu ("Službeni glasnik RS" br. 44/95, 16/97, 23/01).

²³ JKP Vodovod i kanalizacija Subotice 2015. Prečišćavanje otpadnih voda.

²⁴ JKP Vodovod i kanalizacija Subotice 2010. Raport u toku izgradnje novog prečištača.

²⁵ JKP Vodovod i kanalizacija Subotice 2015. Prečišćavanje otpadnih voda.

²⁶ Project Development of Tourist Complex "Palic" 2007. Horwath and Horwath Consulting Zagreb ltd.

²⁷ Predstavljen Nacrt Master Plana - "Palić 2015" 2015. RTV City.

automatski znači postizanja saznanja: o stvarnom, ali i o potrebnom, te mogućem ekološko-pravnom tretmanu resursa od značaja za turizam (Joldžić et al., 2015: 2).

Za regulisanje zaštite životne sredine kao i održivog turizma u zemljama članicama EU, poseban značaj imaju njene pravne tekovine ili *acquis communautaire*, koji uključuje najznačajnije pravne i političke principe evropskih integracija i pravna dostignuća kao nesporne uslove o kojima se ne može pregovarati. Lisabonski sporazum²⁸, poznat i kao sporazum o funkcionisanju EU, postavlja osnovne principe zaštite životne sredine (Članovi 191-194) (Client Earth, 2010²⁹; Vedder, 2008) ali i razvoja turizma (Član 195.). U članu 191. nabrojani su ciljevi Unije u ekološkoj politici, uključujući: očuvanje, zaštitu i poboljšanje kvaliteta životne sredine, zaštitu zdravlja ljudi, mudro i racionalno korišćenje prirodnih resursa. Ekološka politika Unije mora počivati na principu prevencije, kao i na načelu da uvek treba delovati tako da se moguće zagađenje životne sredine speči na samom izvoru, te da zagađivač snosi troškove. Član 195. posvećen je turizmu gde je naglašeno nastojanje Unije da se pridruži aktivnostima država članica u sektoru turizma, pre svega kroz podsticanje povoljnog okruženja za razvoj preduzetništva u ovoj oblasti i promovisanje saradnje i razmene dobrih praksi između članica. Od brojnih sekundarnih izvora komunitarnog prava od značaja za održivi turizam, najznačajni je Opšti akcioni program EU u oblasti zaštite životne sredine do 2020 godine, usvojen u formi odluke (Decision No 1386/2013/EU). U Članu 11. Akcionog programa istaknuto je da transformacija u pravcu inkluzivne zelene ekonomije zahteva koherentan pristup i integraciju oblasti zaštite životne sredine u razvojne politike drugih oblasti, kao što je i turizam i to ne samo u granicama EU nego i na globalnom nivou. I član 46. se dotiče pitanja turizma, i to u kontekstu obezbeđenja pristupa vodi odgovarajućeg kvaliteta. U njemu je naglašeno da kvalitet voda za kupanje utiče i na zdravlje ljudi i na turizam kao privrednu granu, te da treba voditi računa o njegovom očuvanju (Joldžić et al., 2015: 11).

Zakonodavac je pravno uspostavljenu zaštitu životne sredine i njenih resursa propisao na nekoliko mesta. Tako se, na samom startu Zakona o zaštiti životne sredine, već Članom 1. uspostavlja integralni sistem zaštite životne sredine i obaveza uravnoteženog odnosa prema svim njegovim elementima, što znači i onim što čine materijalnu osnovu formiranja predmeta ovog istraživanja. Potom je Zakonodavac decidno uspostavio obaveze i mogućnosti praktičke zaštite ekoloških resursa Članom 14., jasno propisujući da kontrolu korišćenja i zaštitu prirodnih resursa obezbeđuju organi uprave na svim nivoima, uključujući i organe lokalne samouprave. Da bi sve ovo bilo ostvarljivo formiran je Deo II Zakona – Upravljanje prirodnim vrednostima (Čl. 11.- 32.), u okviru koga se rešavaju i pitanja mogućih negativnih delovanja, zatim Deo III – Mere i uslovi zaštite životne sredine (Čl. 33.- 68), kojim su regulisana i pitanja vezana za moguće udese, kao i same zaštite životne sredine. Time je Zakonodavac pružio istovremeno materijalne i formalno pravne osnove za uspostavljanja odgovornosti zagađivača, uključujući i kazneno pravnu, koju potom posebno reguliše Delom IX – Kaznene odredbe.

---

²⁸ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (2007) OJ C306/01.

²⁹ Client Earth – Justice for the Planet (2010). The impact of the Lisbon Treaty - an environmental perspective. London: Client Earth.

Da bi sama priroda bila zaštićena, otuda i resursi od značaja za turizam, od ključnog je značaja i Zakon o zaštiti prirode koji najvećim delom svog teksta vrši usklađivanje (Čl. 2., st. 2.) i blagovremeno sprečavanje (Čl. 2., st. 4.) ljudskih aktivnosti, što znači da reguliše poželjan odnos prema resursima, uključujući i one vezane za turizam. Dotični zakon uspostavio je brojne norme namenjene zaštiti prirode (Čl. 7.- 26.), uslove i pravila korišćenja zaštićenih područja (Čl. 51.- 70.), što je od generalnog značaja ne samo za njihovu zaštitu već i odnos prema turizmu.

Kada razmatramo pravna pitanja od značaja za adekvatan odnos prema prirodnim resursima od značaja za turizam, istaknutu ulogu ima i Zakon o planiranju i izgradnji³⁰, koji nizom svojih normi pruža zaštitu prirodnim resursima, počevši od člana 18., kojim uređuje problem formiranja šematskog odnosa prema resursima, propisujući mora da sadrži tzv. "Regionalni prostorni plan", regulišući potom pravila provere predloženih rešenja (Članom 49.), pravila izrade tzv. studija opravdanosti (Čl. 114. - 116.), rada na tzv. generalnom projektu i idejnom projektu (Čl. 117. i 118.), projektu za građevinsku dozvolu (Čl. 118a), projektu za izvođenje (Čl. 123.) i projektu izvedenog objekta (Čl. 124.).

Potom, na bazi svega ovoga, svojevrsnim *lex specialis*-om, Zakonom o turizmu³¹, nadležni organi, poštujući pravilo održivog korišćenja turističkih prostora (Čl. 4.), donose planska dokumenta (Čl. 5.), te sve propisano ovim i prethodno pomenutim zakonima koji se odnose na turističku delatnost, sprovode u realnost. Pri tome se norme svih zakona koji se odnose na turizam ne smeju sukobljavati. Jedino na takav način biće zaštićeni resursi od ekološkog, a istovremeno ekonomskog – turističkog značaja (Joldžić et al., 2015: 8-10).

2.3. Razlozi za uvođenje određenih ograničenja prilikom posete zaštićenim prirodnim područjima kategorije – rezervati prirode

Da bi se na najadekvatniji način obezbedila poseta zainteresovanih turista zaštićenim prirodnim područjima, potrebno je to uraditi kroz ekoturizam. Postoji više teorijskih definicija ekoturizma. Prema Međunarodnom ekoturističkom društvu (TIES), ekoturizam je definisan kao "odgovorno putovanje kroz prirodna područja koje ne narušava životnu sredinu, održava blagostanje lokalnog stanovništva, a uključuje interpretaciju i edukaciju". Obrazovanje treba da bude inkluzivno kako za osoblje, tako i za goste (TIES, 2015³²). U skladu sa tim, treba istaći da "običnu" posetu parku ili nekom zaštićenom području treba tretirati kao prirodni turizam, a ne kao ekoturizam (Wood, 2002: 20). Ekoturista treba u svim svojim aktivnostima da ispunjava principe ekoturizma³³. Ova vrsta turizma se brzo razvijala poslednjih nekoliko decenija. Nažalost, iako ima potencijal stvaranja pozitivnog uticaja na društvo i životnu sredinu, može biti štetan isto koliko i masovni turizam, ako se ne sprovodi na adekvatan način. Istraživanje tržišta je pokazalo da su u fokusu ekoturizma upravo divljina i netaknuta područja

³⁰ Zakon o planiranju i izgradnji ("Službeni glasnik RS" br. 72/2009, 81/2009, 64/2010, 24/2011, 121/2012, 42/2013, 50/2013, 98/2013, 132/2014 i 145/2014).

³¹ Zakon o turizmu ("Službeni glasnik RS" br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 i 93/2012).

³² TIES (2015) *What is Ecotourism?, The Definition.*

³³ O principima vidi: TIES (2014b) *What is Ecotourism? Principles of Ecotourism.*

(Wood, 2002: 7), a poznato je da upravo takva područja čuvaju jedinstveni biodiverzitet od kojih čovečanstvo ostvaruje neprocenljive višestruke koristi. Zato ovakva područja treba koristiti oprezno i nastojati da se eliminiše svaki mogući negativni uticaj na njih. Ozbiljna zabrinutost u vezi sa ekoturizmom postoji u pogledu stepena društvene pravednosti i sprovođenja i poštovanja propisa kako od strane donosilaca odluka tako i od strane korisnika, odnosno turista.

Stavljanje ekoturizma na istinski održiv put je pravi izazov, koji zahteva saradnju između industrije turizma, vlade, lokalnog stanovništva i samih turista (Wood, 2002: 6). Dakle, u pitanju je multidisciplinarni pristup, kao jedini pravi, kada je u pitanju zaštita bilo kog nivoa organizacije živog sveta i njegovih sastavnih delova.

Ekoturizam često funkcioniše potpuno drugačije u odnosu na ostale segmente turističke industrije, zato što je određen svojim primarnim ciljevima održivog razvoja, gde, pre svega, spadaju zaštita prirodnih područja i edukacija posetilaca o vrednostima zdrave životne sredine, biološkog diverziteta, održivosti i koristi za lokalno stanovništvo. Međutim, pravilno planiranje i upravljanje su najznačajniji, presudni faktori od kojih zavisi razvoj ekoturizma. Organizovanje posetilaca u zaštićenim prirodnim područjima zahteva posedovanje osobenih sposobnosti upravljanja (Wood, 2002: 13). U ovom delu istraživanja je pažnja posvećena rezervatima prirode, kao grupi zaštićenih područja koja su neizmenjenih ili neznatno izmenjenih prirodnih odlika sa reprezentativnim prirodnim ekosistemima, namenjenim za očuvanje izvorne prirode ili postojećih prirodnih odlika, a koji obuhvataju staništa ugroženih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva. Izmene pojedinih propisa i uvođenje određenih ograničenja prilikom posete ovim osetljivim područjima bi bila solidna polazna osnova za unapređenje njihovog očuvanja, koji ujedno predstavljaju i turističke destinacije, a bez kojih ekoturizam ne bi mogao da postoji. O načinu unapređivanja kvaliteta zaštite i razmatranim predlozima će kasnije biti reči.

Činjenica je da u Strategiji razvoja turizma Republike Srbije (2006: 16) ekoturizam nije prepoznat kao jedna od najvažnijih razvojnih potencijala turizma, te i da analizi njegovih prednosti nije posvećena pažnja. Samo na jednom mestu se pominje reč ekoturizam – u 3. delu pod nazivom "Mogućnosti razvoja turizma u Republici Srbiji u odnosu na kretanja u svetskom turizmu", gde se navodi da, kao potencijal turističkih proizvoda, posebno treba istaći kapacitete R. Srbije za stvaranje proizvoda koji su povezani sa korišćenjem prirode i ekoturizma. Postoje neke smernice u Strategiji koje se indirektno odnose na ekoturizam kao deo održivog turizma u širem smislu i kao prednost koju Srbija poseduje, ali tek treba da iskoristi. To se odnosi na konstantaciju da su već potvrđene navike da turisti sve više traže i prihvataju nova iskustva i destinacije, posebno u uslovima kada takve destinacije nude nova iskustva na profesionalan način. Dalje se ističe da u korist Srbije ide i činjenica da je došlo do promene profila turista, u smislu trenda sve većeg broja obrazovanih posetilaca koji tragaju za autentičnim iskustvima. Ističe se i veliki neiskorišćeni potencijal prirodnih resursa i gotovo netaknuta ili očuvana prirodna i agrarna područja. Važno je istaći da je Strategija prepoznala da je u cilju unapređenja turizma neophodno značajno proširiti površinu zaštićenih područja, sa ciljem dostizanja zaštite od 15 do 20% od ukupne

teritorije Republike Srbije. Ovaj cilj je viši u odnosu na onaj koji se nalazi u Prostornom planu Republike Srbije (2010), o čemu je bilo reči.

2.4. Potreba unapređenja zaštite ramsarskih područja

Močvarna, odnosno vlažna staništa su fragilni ekosistemi, u pogledu samoodrživosti, osetljivosti i sposobnosti da se odupru prirodnim i antropogenim negativnim uticajima. Ti negativni uticaji mogu lako da uzrokuju narušavanje staništa, fragmentaciju i promene u sastavu i brojnosti vrsta (Nilsson and Grelsson 1995: 677; Wells 2014). Danas su ovi kompleksni i osetljivi prirodni ekosistemi retki i ugroženi (Finlayson and D’Cruz 2005: 566-573). Vlažna staništa su jedna od dva tipa najugroženijih ekosistema u svetu (Smart, 1997). Konvencija o močvarnim područjima koja su od međunarodnog značaja naročito kao staništa ptica močvarica (tzv. Ramsarska konvencija) (1971)³⁴ je jedina svetska konvencija koja se odnosi na posebne tipove staništa i u kojoj su prepoznate vrednosti vlažnih staništa i njihovih resursa.

Invazivne vrste su one alohtone vrste koje se, slučajno ili namerno uspostave i rašire u prirodnim ili poluprirodnim ekosistemima koji su van njihovog prirodnog rasprostranjenja, i uzrokuju promene i ugrožavaju prirodni biološki diverzitet staništa u kojem su se raširile (SSC, 2000: 4). Pojavljuju se u svim taksnonomskim grupama, uključujući životinje, biljke i gljive.

Kao i drugim ramsarskim područjima u svetu, invazivne vrste su takođe prisutne i u istraživanim područjima južne Panonije. Ovo se posebno odnosi na invazivne biljen vrste. U osnovi, invazivne vrste su drugi najveći faktor rizika po gubitak biodiverziteta, posle uništavanja prirodnih staništa (Brennan and Withgott 2005). Mnogi autori su opisali kako invazivne biljke ugrožavaju biodiverzitet i stabilnost ekosistema (Richardson, 1998; Starfinger et al., 1998; Wilcove et al., 1998; Richardson et al., 2000; Hejda et al., 2009; Vološčuk, 2012).

U ovom istraživanju fokus je na Ramsarskoj konvenciji sa posebnim osvrtom na preventivno delovanje koje njene norme imaju na prisustvo invazivnih alohtonih vrsta. Nglašena je potreba da se prošire, revidiraju i/ili dopune neke norme Ramsarske konvencije kako bi se ojačala njihova primena. U cilju ovoga, analizirani su uticaji konvencije na nacionalni pravni sistem i primenu u istraživanim regionima južen Panonije. Dalje, akcentovan je nedostatak onakvih normi koje bi omogućile adekvatan legalni mehanizam za sprečavanje pojavljivanja, širenja i/ili trajnog uspostavljanja invazivnih vrsta u ramsarskim područjima. Takođe su izneti alternativni putevi kojima bi se poboljšala implementacija Ramsarske konvencije u kontekstu suzbijanja invazivnih vrsta (Batanjski et al., 2015).

Ramsarska konvencija je okvirna smernica putem koje se nalaže državama članicama da pametno koriste vlažna područja. Očekuje se da će se ova smernice poštovati. Međutim,

---

³⁴ "Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat". Ramsar (Iran), 2 February 1971. UN Treaty Series No 14583. As amended by the Paris Protocol, 3 December 1982, and Regina Amendments, 28 May 1987.

kao i druge međunarodne pravne tekovine, ne izgleda da se ovako obezbeđuje efikasan mehanizam pravnih mera putem kojih bi se osigurala njihova implementacija. Ovo nije najpogodnije rešenje, jer ne postoji način da se država članica natera da sprovedi smerice ramsarske konvencije. Tako članica može da ne poštuje konvenciju bez bilo kakvog oblika sankcionisanja (Batanjski et al., 2015).

Zemlje članice su usvojile dve rezolucije (Resolution VII.14, 1999 i Resolution VIII.18, 2002), koje se odnose na invazivne vrste i vlažna područja, pozivajući ugovornice da rešavaju pitanja životne sredine, ekonomskog i socijalnog uticaja invazivnih vrsta na vlažnim stajštima koja su pod njihovom jurisdikcijom. Uprkos njihovoj naučnoj i etičkoj vrednosti, ove rezolucije nisu prano obavezujuće, u smislu da ne propisuju bilo koji oblik obaveze za države ili pojedince koji krše uputstva koje sadrže njihove odredbe. U tom smislu, naučna vrednost ovih rezolucija je nastala iz činjenice da one doprinose razvoju naučnih istraživanja vlažnih područja putem zvaničnog priznanja značaja i uticaja invazivnih vrsta i davanja uputstava državama članicama o načinu o tome kako da se nose sa problemom invazivnih vrsta (Batanjski et al., 2015).

Da bi harmonizovala svoje ekološko prvo sa EU standardima, R. Srbija je napravila značajan pomak na polju zaštite životne sredine, naročito od ratifikovanja Ramsarske konvencije. Kako vlažni ekosistemi predstavljaju deo prirodnih okruženja, njihova zaštita je regulisana onim EU pravnim aktima koji se odnose na zaštitu životne sredine. Međutim, korišćenje i zaštita vlažnih područja takođe može spadati u onaj deo EU normi koje se odnose na poljoprivredu i proizvodnju hrane (Batanjski et al., 2015). Kako je to objasnio Everard (1997: 225), "uprkos postojanju značajnog legislativnog tela i sporazuma koji podržavaju pametno korišćenje vlažnih staništa, još uvek postoji nedovoljan stepen zaštite". Ovo je postao globalni trend koji se primećuje i u našem regionu. Nažalost, Zakon o zaštiti prirode³⁵ ne popisuje da li su relevantne institucije odgovorne ako se zaštićena vlažna staništa ne zaštite od invazivnih vrsta. Iako ovaj zakon inkriminiše određena neprihvatljiva ponašanja i aktivnosti kojima se ugrožavaju zaštićena staništa i vrste i propisuje određene kazne, on ne sadrži odredbe koje se posebno odnose na zaštitu vlažnih staništa od invazivnih vrsta. Stoga ne postoji pravno deklarirana obaveza nametanja kazni (ni krivičnih niti administrativnih) pojedincima (fizičkom licu) ili institucijama (pravnom licu) od kojih se očekuje da primene mere koje su u skladu sa Ramsarskom konvencijom (Batanjski et al., 2015). Donošenje pravnog okvira za implementaciju Ramsarske konvencije je u potpunosti preputeno nacionalnim pravnim sistemima država članica i zavisi od volje njihovih zakonodavaca. Shodno tome, odgovornost pojedinaca ili institucija za prekršaje može veoma lako biti izostavljeno iz relevantnih nacionalnih zakona (Batanjski et al., 2015).

---

³⁵ Zakon o zaštiti prirode ("Službeni glasnik RS" br. 36/09, 88/10, 91/10).

3. OSNOVNA ISTRAŽIVAČKA PITANJA

U cilju što efikasnijeg postizanja kvalitetnije zaštite životne sredine, njenih elemenata, zaštićenih vrednosti i dobara, logično i neophodno je da se na nivou društava-država stvore i sistematizuju regule koje će jasno precizirati, tačnije rečeno regulisati ponašanja pravnih i fizičkih lica od značaja za materiju koja se analizira. I to takvih pravila koja neće, kratkoročno gledano, pojedincu ili čak i većim skupinama, čisto ekonomski, biti isplativa, ali društvu kao celini ne. Otuda je zadatak pravnih nauka da, u saradnji sa nizom humanih i prirodnih nauka, čini neprestane napore u sve kvalitetnijem osmišljavanju logike i normi što regulišu ovu složenu materiju, ali na takav način da se formiraju i primenjuju pravila od kontinualne koristi društvu kao celini. Da bi rad poslenika nauka i struka na ovom polju, ovde konkretno na predmetima istraživanja ovog rada, dao rezultate, mora biti razrešeno nekoliko ključnih pitanja:

Koje to elemente društvene regulacije i reakcije u zaštiti prirodnih vrednosti trenutno imamo?

Na kojim nivoima je uputno da se ostvari zaštita svih oblika prirodnih vrednosti, a naročito zaštićenih područja, koji su predmet istraživanja ovog rada?

Koji se problemi iskazuju sprovođenjem zaštite prirodnih područja?

Gde nalazimo pravni osnov za potrebu izrade pilot projekta, potom i svih kategorija projekata, kao osnova za zaštitu, planiranje i upravljenje razvojem zaštićenih područja?

Kakve su mogućnosti za startovanje na radu u turističkoj praksi, ali i zakonodavnom delovanju, potrebnih promena (poboljšanja) ekološko-pravnih osnova i okvira turizma u cilju njegovog efikasnijeg delovanja i razvoja?

Koje pravne mere treba preduzeti da bi se zaustavio sadašnji i sprečio budući uticaj negativnih faktora na zaštićeno područje?

4. OSNOVNE METODE ISTRAŽIVANJA

Samo određenje predmeta i cilja istraživanja jasno nas upućuje na osnove i okvire za formiranje metodološkog aparata primerenog predmetu i cilju istraživanja. To nas automatski vodi ka korišćenju niza logički formiranih metoda, korišćenih u sklopu šire posmatranih društvenih, tačnije humanističkih nauka. Tek potom i izdvojenom pristupu specijalizovanom setu samih pravnih nauka. Svaka materija kojoj se pristupalo u ovim istraživanjima, na samom početku posmatranja činjenica od značaja za predmet istraživanja, zahteva širok uvid u sam predmet, njegove sastavne elemente i celinu, što znači neophodnost analitičkog pristupa. Ovakav metodološki pristup na startu vodi u neizbežno korišćenje induktivnog metoda, kao istovremeno deskriptivnog i eksplikativnog. Sa druge strane, moguće je posmatrati stvarnost i razvoj predmeta istraživanja kao celinu i

dovoditi je u vezu sa pojedinim elementima njegove strukture i drugim činjenicama. Ovo podrazumeva primenu principa dedukcije.

Promene izazvane kako inherentnim unutardržavnim razvojem prava, tako, još i više kada se ekološki orijentišemo, pod uticajem obaveza preuzetih ratifikovanjem jednog broja međunarodnih konvencija, jasan su dokaz razvojne prirode prava i zakonodavstava i to kako normativno-razvojne, tako i normativno-praktičke. Stoga postoji potreba izučavanja i razvoja celovite pravne zaštite zaštićenih prirodnih vrednosti, tj. u ovom istraživanju, konkretno, područja, te i prirodnih resursa, zaživljavanja poželjnih oblika pravnih, otuda i praktičkih, odnosa prema istim (Joldžić et al., 2015: 3).

5. OSNOVNA SAZNANJA DO KOJIH SE DOŠLO

Prema rečima Lukića (1974), stvaranje pravnog sistema podrazumeva da se "... sve norme koje regulišu istu vrstu pravnih odnosa, sistematski skupljaju u jednu skupinu, pa se od ove skupine, po određenom redu, koji zavisi od sadržine, sređuju u jednu celinu". Ova nam omogućuje preglednost normi i utvrđivanje njihovih međusobnih veza. Znači lakšu i efikasniju primenu. Ovo je upravo moguće stvaranjem slike realno postojećeg u pravu (Joldžić et al., 2015: 4).

Kako je park prirode Paličko jezero od posebnog značaja za razvoj turizma, a pod uticajem brojnih negativnih antropogenih faktora, upravo je iz ovog razloga jasno da je potrebna izrada pilot projekta, potom i svih kategorija projekata, kao osnova za zaštitu, planiranje i upravljenje razvojem Paličkog jezera (Radović et al., 2010: 118). Dalje, u Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine, njegovom Članu 4.³⁶, stoji da je odgovorno pravno i fizičko lice, koje degradira životnu sredinu, dužno da izvrši sanaciju i remedijaciju. Ovo se jasno odnosi i na prostor Paličkog jezera, a do sada nije poštovana norma navedenog zakona. Kaznene mere koje bi trebalo primeniti ukoliko se zbog neadekvatne zaštite desi šteta, poput pomora ribe u zaštićenom području, propisane su Zakonom o zaštiti prirode, a podrazumevaju novčane kazne i neodložnu sanaciju i rekultivaciju (Članovi 125. i 126.). Do sada nije poznato da li je iko kažnjen za pomor ribe, niti za druge počinjene prekršaje kojima se narušavaju prirodne vrednosti pomenutog zaštićenog područja. Između ostalog, samo Paličko jezero se mora štiti i iz jednog jednostavnog razloga, jer se nalazi u direktnoj fizičkoj vezi sa Ludaškim jezerom, koje je na listi globalno zaštićenih staništa, a po osnovu Ramsarske konvencije. Iz kog razloga mora biti šticeo od zagađivanja iz Paličkog jezera, a to jasno znači da nam je zadatak da zaštitimo i Paličko jezero (Batanjski i Joldžić, 2012: 116).

Nagli privredno-industrijski razvoj sve više čini vidljivom zavisnost čoveka od svih kategorije resursa. Ova zavisnost iskazuje se višestranu, kroz korisnost i isplativost resursa, ali, sve je očiglednije, i stabilnost, ili nestabilnost ekosistema, kao i međuodnosa njegovih ključnih elemenata (Drake, 1968).

---

³⁶ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine ("*Službeni glasnik RS*" br. 36/09).

Otuda je razumljiv napor nauke, sa jedne, i suverenih država sa druge strane, uz sve veće prisustvo jedinica lokalne samouprave u ovim delanjima, da iznađu što je moguće optimalniji modus odnosa čoveka i sveukupnog *ekos*-a (Webster, 1973), a da privredne delatnosti, uključujući i turizam (Hunter and Green, 1995) ne trpe posledice. Ova se zalaganja već decenijama odvijaju fazno i na dva nivoa: međunarodne zajednice i unutardržavnom. Ovome procesu izgradnje prava (kao teorijske discipline) ali i zakonodavstava (praktičkih disciplina), neophodan a kvalitetan doprinos pružaju prirodne nauke, ulazeći u suštinu međudnosa elemenata *ekos*-a, te razvijajući znanja o potrebnom ponašanju čoveka, njegovim oblicima i njegovim granicama (Joldžić et al., 2015: 4).

Zadatak koji pravo mora da izvrši jeste uspostavljanje jasnog međudnosa legalne zaštite prirodnih dobara, a time ujedno i svih privrednih delatnosti koje zavise od njih, od strane državnog i međunarodnog prava. Da bi ovaj zadatak bio zaista ostvaren, mora neprekidno da se radi na razvoju međunarodno-pravne zaštite svih elemenata *ekos*-a koji su podložni čovekovom transgraničnom uticaju. Takođe i na inkorporiranju principa ove zaštite u nacionalna zakonodavstva, ali takvih koji uvažavaju principe suverenosti država, u skladu sa odredbama Bečke konvencije o ugovornom pravu³⁷. Otuda, kada govorimo o nivoima zaštite prirodnih dobara, jasno je da postoje: međunarodno-pravni, formiran kroz takozvano međunarodno pravo životne sredine i unutarnje-pravni (Joldžić et al., 2015: 7).

5.1. Ekoturizam

Poslednjih dvadeset godina, iskustva posećivanja fragilnim prirodnim ekosistemima su pokazala povećanje dobiti i to zahvaljujući primeni različitih inovativnih rešenja malih razmera i niskog uticaja. Ova rešenja razvijena su upravo u ekoturizmu (Wood, 2002: 7).

Pored napora koji su neophodni u cilju proširenja površine zaštićenih teritorija i proglašenja novih zaštićenih područja, radi ostvarivanja zadatih ciljeva povećanja ukupne površine zaštićenih prirodnih područja, o kojima je prethodno bilo reči, potrebno je obezbediti i kvalitetniju zaštitu postojećih zaštićenih područja, a naročito očuvati njihove najosetljivije delove. Suprotno postupanje moglo bi dovesti do stvaranja "negativnog trenda" i udaljavanja od postavljenih nacionalnih i globalnih ciljeva. Polazeći od svih prethodno navedenih činjenica i analiza, koje ukazuju na stanje, rizike i potencijalne opasnosti koje sa sobom nosi ekoturizam, ponuđena su rešenja koja bi doprinela unapređenju ove vrste turizma, uz istovremeno poboljšanje zaštite strogo zaštićenih prirodnih područja, u kojima bi, zbog visoke vrednosti očuvane prirode, valjalo početi sprovođenje efikasnije zaštite. U pokušaju unapređenja zaštite ovih područja i rešavanju praktičnih problema koji prate njeno sprovođenje, za polaznu osnovu su uzeti zakonski propisi, kao početna i krajnja instanca u očuvanju prirodnih vrednosti (Stanković et al., 2015: 6).

---

³⁷ Uredba o ratifikaciji Bečke konvencije o ugovornom pravu ("*Službeni list SFRJ*" br. 30/72).

5.2. Primena Ramsarske konvencije

S obzirom na to da ne postoje zvanične zakonske prepreke propisane od strane Ramsarske konvencije, mere usvojene nacionalnim zakonodavstvom mogu, ali ne moraju uključivati krivične - pravne ili administrativne sankcije. One takođe mogu imati mere primarno usmerene na prevenciju faktora ugrožavanja, naučna istraživanja i podizanje javne svesti. Ramsarskom konvencijom se indirektno utiče na nacionalni pravni sistem, naročito na polju krivičnog i upravnog prava, postavljanjem generalnih smernica i određivanjem kakav će oblik ponašanja koji utiče na vlažna staništa i njihov živi svet biti tretiran kao protivzakonita radnja (Batanjski et al., 2015).

Propust da se spreči pojavljivanje invazivnih vrsta nije zvanično označeno kao prekršaj i postojeći zakonski propisi omogućavaju sudovima da odluče u svakom posebnom slučaju da li takvo ponašanje predstavlja povredu prava, što svakako ne doprinosi pravnoj sigurnosti (Batanjski et al., 2015).

Imajući na umu da su sva istraživana ramsarska područja južne Panonije i važna područja za ptice, tzv. IBA područja (BirdLife International, 2015b) od velikog značaja za migratorne puteve, hranjenje i/ili gnežđenje ptica močvarica, može se zaključiti da je situacija koja se odnosi na stepen ugroženosti ovih zaštićenih područja alarmantna. Svesnosti i znanje o negativnim posledicama prisustva, širenja i uspostavljanja stabilnih zajednica invazivnih biljaka u ekosisteme potvrđuje visok stepen degradacije istraživanih ramsarskih područja, kao i svih drugih u kojima se pojavljuju invazivne (Batanjski et al., 2015).

Kršenje međunarodnih obaveza koje su nastale ratifikacijom konvencije ne mora neophodno da predstavlja krivičnu, administrativnu ili građansku odgovornost onih koji su ovlašćeni i dužni da obezbede njenu primenu. Do dovodi u pitanje svrhu ovog međunarodnog dokumenta. Zato bi, uvođenje nekih izmena i dopuna u osnovni tekst Ramsarke konvencije, bilo u formi protokola ili amandmana, kao direktnih izmena trenutno važećeg teksta, takođe trebalo razmotriti (Batanjski et al., 2015).

6. IMPLIKACIJE SAZNANJA (PRAVNE I INSTITUCIONALNE PROMENE)

Ne smemo zaboraviti da "u cilju dostizanja održivog razvoja, zaštita životne sredine treba da bude integralni deo razvojnog procesa i ne može se razmatrati odvojeno od njega" (Rio Declaration on Environment and Development: Principle 4).

U odnosu na ugrožavanje zaštićenih područja brojnim antropogenim faktorima, za šta je, kao primer, dato stanje u parku prirode Paličko jezero, razmotreno je nekoliko načina da se negativni faktori otklone. Činjenica je da je uklanjanje problema u sistemu prečišćavanja otpadnih voda delimično učinjeno postavljanjem novog prečišćača. Međutim, i pored ovoga, jedan od najvećih problema je već postojeći nataloženi mulj.

Najbolje bi bilo da se umesto izgradnje novog prečistača, uradilo kompletno izmeštanje ulivanja prečišćenih, otpadnih voda iz jezera, koje nema otoku i koje je zaštićeno zakonom. Za ovakav plan su, naravno, potrebne velike investicije, ali sve dok se jezero koristi kao vodoprijemnik, problem zagađivanja vode, taloženja mulja i pomora živog sveta će se nastavljati. Time će se i kvalitet turističke ponude dovesti u pitanje (Batanjski i Joldžić, 2012: 115).

Takođe, za održavanje prirodnih vredosti zaštićenih područja, potreban je savestan rad svih nadležnih inspektora. Detaljna ovlašćenja inspektora propisuje Zakon o zaštiti životne sredine³⁸, Zakon o zaštiti prirode³⁹, Zakon o državnoj upravi⁴⁰, kao i niz drugih, konkretnih zakona vezanih za odgovarajuće delatnosti koje utiču na područje koje se posmatra. Međutim, neophodan je i efikasniji rad komunalne inspekcije, kroz jasnije regulisanje nadzora u svim područjima koji su povezani i utiču na zaštićen područja, a tako i na Paličko jezero, koje je dato kao primer.

Što se tiče slučaja pomora ribe u jezeru, zaključuje se da nije razvijena infrastruktura koja je usklađena sa vrednostima, potencijalima i kapacitetima zaštićenog prostora namenjenog razvoju ekološkog i zdravstvenog turizma u skladu sa principima održivog razvoja (Batanjski i Joldžić, 2012: 116).

6.1. Neophodnost valjanog pristupa institucionalnom organizovanju aparata namenjenog ekološki ispravnom korišćenju i zaštiti resursa i kao osnova turizma

Ono na šta je bitno ukazati u naporu razmatranja ekološko-pravne zaštite prirodnih resursa i u cilju razvoja turizma, jeste neophodnost valjanog pristupa institucionalnog organizovanja aparata koji bi sprovodio ovu zaštitu u život. Jasno, dajući mu pri tom određena ovlašćenja, ali i mogućnost primene kazneno-pravnih garanata za poštovanje regula koje definišu poželjan odnos prema dobrima prirode. Ove mogućnosti Zakonaodavac je uspostavio na nekoliko mesta.

Što se tiče nacionalnih parkova, kao najkompleksnijim vidom zaštićenog područja, budući da obuhvata veći broj raznovrsnih prirodnih ekosistema i kulturno nasleđe, planirano je da za svaki od pet nacionalnih parkova Srbije ("Fruška gora", "Đerdap", "Tara", "Kopaonik" i "Šar planina") bude usvojen poseban zakon, koji će na bolji način regulisati najznačajnija pitanja u vezi sa zaštitom i održivim korišćenjem tih prirodnih dobara. Usvajanjem posebnih zakona za svaki od nacionalnih parkova, omogućio bi se efikasniji razvoj tih područja i bolja zaštita prirodnih resursa, biljnih i životinjskih vrsta. Zaštita svakog nacionalnog parka bila bi usklađena sa njihovim specifičnostima, kao i potrebama ekonomskog razvoja lokalnih samouprava i stanovništva, na čijim se teritorijama nalazi svaki od njih. Zajedničko za sve zakone je to što će nacionalnim

---

³⁸ Zakon o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS" br. 135/04, 39/09, 72/09, 43/11).

³⁹ Zakon o zaštiti prirode ("Službeni glasnik RS" br. 36/09, 88/10, 91/10).

⁴⁰ Zakon o državnoj upravi ("Službeni glasnik RS" br. 79/05, 101/07, 95/10, 99/14).

parkovima i dalje upravljati javna preduzeća, a iste su i sankcije – prekršajne kazne propisane za kršenje njihovih odredbi (Joldžić et al., 2015: 10).

Kako su nacionalni parkovi veoma posećene turističke destinacije, naročito za ostvarivanje ekološkog turizma, nameće se zaključak da je za dalji opšti turistički razvoj Republike Srbije neophodna izrada Studija revizije (Auditing Study) u svakom konkretnom slučaju startovanja ozbiljnijih turističkih delatnosti od uticaja na zaštićena područja i resurse. Osim toga, neophodno je i sprovođenje svih turističkih aktivnosti na način koji je usklađen sa osnovnim principima postavljenim u međunarodnim dokumentima, kako univerzalnog, tako i regionalnog polja primene, sa posebnim fokusom na pravne tekovine Evropske unije, kao uslova za opstanak na putu evropskih integracija i u sferi turizma i u domenu zaštite životne sredine, održivog razvoja i zelene ekonomije (Joldžić et al., 2015: 12).

U nekoliko važećih zakona Republike Srbije, a koji se odnose na zaštitu prirodnih vrednosti, analizirani su svi članovi koji bi trebalo da budu delimično ili potpuno izmenjeni ili dopunjeni, u cilju unapređenja zaštite (posebno zaštićenih područja, među njima naročito rezervata prirode, kao najočuvanijih i najvrednijih delova životne sredine), a time i mogućnosti razvoja održivog korišćenja resursa, putem ekoturizma i organske poljoprivrede. Kao rezultati su data rešenja uvođenja posebne dozvole koju bi morali da poseduju ekoturisti, koji žele da posete ova osetljiva, zaštićena staništa. Istraživanjem se došlo do zaključka da bi ovo bila dobra polazna osnova za unapređivanje zaštite.

Član 102. Zakona o zaštiti životne sredine⁴¹ propisuje da su pravna i fizička lica dužna da u obavljanju svojih aktivnost obezbede zaštitu životne sredine. Na koji način će oni to učiniti, nabrojano je u pojedinim stavovima ovog člana. Ovo bi značilo da bi bez donošenja nekih posebnih propisa poput dozvole za ekoturistu, svako ko ugrožava životnu sredinu bio procesuiran. Međutim, problem je što se odredbe ovog člana zakona ne sprovede dosledno, te bi proces dobijanja ove specijalne dozvole bio poželjan. Član 118. propisuje kazne za prekršaje za fizička lica koja ne poštuju odredbe Člana 27.. Međutim, činjenica je da je u R. Srbiji najviše lica prijavljeno, optuženo i osuđeno za krivična dela: šumska krađa, nezakonit lov i ribolov i na kraju ubijanje i zlostavljanje životinja. Pored toga poznato je da je udeo krivičnih dela protiv životne sredine u ukupnom boju krivičnih dela učinjenih u našoj zemlji relativno mali (Batrićević i Batanjski, 2014: 177).

Određene izmene potrebno je načiniti i u Zakonu o zaštiti prirode⁴². Članom 29. ("Strogi i specijalni rezervat prirode") pomenutog Zakona, propisano je kakve se aktivnosti jedino mogu sprovesti, a da su zabranjene privredne i druge aktivnosti. U specijalnom rezervatu prirode dozvoljeno je postojanje retkih naselja u kojima čovek živi u skladu sa prirodom. U delu odredbe ovog člana je potrebno detaljnije obrazložiti kakvo retko naselje treba da bude, odnosno kakve karakteristike teba da ima i šta mora da se uzima u obzir prilikom ocenjivanja vrednovanja i zadovoljavanja kriterijuma koje bi trebalo propisati, uz obavezne mere kojima se sa sigurnošću može obezbediti da na

---

⁴¹ Zakon o zaštiti životne sredine ("Sl. glasnik RS" br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009 i 43/2011)

⁴² Zakon o zaštiti prirode ("Sl. glasnik RS" br. 36/09, 88/10).

tim lokacijama čovek zaista živi u skladu sa prirodom. Ovo je važno i za (eko)turiste koji bi posećivali ovakva naselja i boravili u njima.

Razlika između strogog i specijalnog rezervata prirode u odnosu na svrhe poseta je u tome što su u specijalnom rezervatu prirode dozvoljene posete u cilju obrazovanja i kontrolisane posete. Ovo se, međutim, dalje ne podudara sa normom istog Člana 29., koja propisuje da je dozvoljeno posećivanje i strogog i specijalnog rezervata prirode u cilju obrazovanja, ako se dobije dozvola koju izdaje upravljač zaštićenog područja. Ova zakonska odredba sa sobom nosi rizik, jer omogućava da se izdaju dozvole i grupama koje su veće (kao što su đaci osnovnih ili srednjih škola) i koje mogu predočiti veliko opterećenje i pritisak na strogi rezervat prirode, u kojem se često nalaze endemične vrste ili veoma redak tip staništa. Potrebno je izmeniti ovaj stav Člana 29. zabranom poseta u strogim rezervatima u cilju obrazovanja i to u I stepenu režima zaštite i za velike grupe i u II stepenu režima zaštite. Ove zabrane ne bi trebalo da se odnose na studente fakulteta prirodnih nauka, koji bi dobijali dozvolu za posetu ovakim zaštićenim područjima i to isključivo u malim grupama, čiji broj treba definisati za svaki strogi rezervat, i to po stepenima režima zaštite (Stanković et al., 2015: 8).

Što se tiče dozvoljenih ekoturističkih poseta, one bi trebalo da budu dopuštene u svim tipovima zaštićenih područja, osim u rezervatima prirode u zoni I stepena zaštite, samo u organizovanim grupama u cilju edukacije, a u rezervatima prirode u II stepenu sa posebnom dozvolom za ekoturiste, u ograničenom broju (koji bi bio definisan za svaki rezervat posebno), takođe samo u cilju edukacije i uz pratnju čuvara.

Takođe je propisano da se mere zaštite strogog i specijalnog rezervata prirode bliže određuju aktom o proglašenju zaštićenog područja. Međutim, i pored ovog stava Člana 29., potrebne su opšte i detaljnije norme, koje bi se odnosile na vrste dozvoljenih poseta i koje bi važile za sve stroge i specijalne rezervate prirode u državi, i to ili u obliku novog člana Zakona o zaštiti prirode ili kao dopuna postojećem. Paralelno, potrebno je na isti način uvesti promene i u Zakon o turizmu⁴³.

Takođe je neophodno da na svakom tipu zaštićenog područja upravljač postavi jasne znakove kojima se obaveštavaju turisti o zabranjenim aktivnostima, kao i da područja budu pod prismotrom čuvara.

Dalje, Zakon o zaštiti prirode propisuje dozvoljene i zabranjene aktivnosti u zonama režima zaštite podeljenim na tri različita stepena (Član 35.). Ovde bi trebalo menjati odredbu koja propisuje da I stepen predstavlja ekosisteme koji su od izuzetnog naučnog i praktičnog značaja. Termin "praktično" bi trebalo ili izbrisati, jer može biti pogrešno interpretiran, ili ga detaljnije objasniti. Dalje se u istom članu navodi da je u I stepenu dozvoljena, između ostalih, i kontrolisana poseta u rekreativne i opštekulturne svrhe (u kojem je, inače, propisana stroga zaštita). Postavlja se pitanje, da li ovakve "svrhe" zapravo spadaju pod praktični značaj? Međutim, upravo rekreativna ili opštekulturna namena predstavlja veliki negativni pritisak na deo područja koji bi trebalo biti najstrože zaštićen. Režim I stepena zaštite bi trebalo da služi isključivo za naučna istraživanja, praćenje

---

⁴³ Zakon o turizmu ("Sl. glasnik RS" br. 6/09, 88/10, 99/11, 93/12).

prirodnih procesa (opet od strane naučnika ili ovlašćenih stručnih lica) i strogo kontrolisanu posetu u obrazovne svrhe i to samo za studente koji pohađaju fakultete prirodnih nauka i ako je potrebno, posetu pravnih lica koja usvajaju propise i zakone i naravno, inspektora.

Režim II stepena zaštite trebalo bi da služi za kontrolisane posete ekoturista sa dobijenom dozvolom, i to u malim grupama u strogim i specijalnim rezervatima prirode i nacionalnim parkovima. Za početak procesa unapređivanja zaštite, bilo bi dovoljno da se ovakva zabrana odnosi na stroge rezervate prirode. Ostalim turistima bi strogo kontrolisane posete u strogim i specijalnim rezervatima prirode trebalo ograničiti na III stepen režima zaštite, i to opet u manjim grupama. U ostalim tipovima zaštićenih područja bi trebalo dozvoliti posete turistima i u II stepenu zaštite, ali bi i one morale biti ograničene na određen broj ljudi u određenim intervalima i strogo kontrolisane. Izmene dozvoljenih, odnosno zabranjenih radnji treba uvesti u Zakon o zaštiti prirode, a dozvoljene (eko)turističke posete u odnosu na kategoriju zaštićenog područja trebalo bi regulisti u Zakonu o turizmu.

Dalje bi, u II zoni zaštite trebalo ograničiti izgradnju objekata i prateće infrastrukture za turističke svrhe, a potpuno zabraniti u rezervatima prirode, i veoma strogo kontrolisati u ostalim kategorijama zaštićenih područja. Takođe bi dozvoljeno ograničeno sakupljanje gljiva, divljih biljaka i životinja trebalo promeniti, tako da se ono potpuno zabrani u rezervatima prirode i u II zoni, a u nacionalnim parkovima i ostalim zaštićenim područjima dozvoli samo registrovanim organiskim poljoprivrednim proizvođačima.

Za sva tri stepena režima zaštite, Vlada bliže propisuje radove i aktivnosti koje su zabranjene ili ograničene, što znači da je na njoj velika odgovornost da li će i na koji način da, na primer, dozvoli skladištenje industrijske robe i građevinskog materijala ili pravljenje objekata za upravljanje otpadom, kako je već ograničeno dozvoljeno u III režimu zaštitne zone (Članom 35. Zakona o zaštiti prirode). Ovakve odredbe bi valjalo potpuno zabraniti, jer navedene radnje i aktivnosti negativno utiču na očuvanje svih vrednosti zaštićenih područja (Stanković et al., 2015: 9).

Novе odredbe o ponašanju posetilaca zaštićenim prirodnim područjima se osim propisivanja novih članova, mogu detaljnije formulisati u Članu 56. Pravilnika o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi. U ovaj član je potrebno uneti izmene i dopune, koje bi se odnosile na mere koje bi bile obavezne za sve tipove i kategorije zaštićenih područja posebno, kao i za stepene zaštite. Na ovaj način bi postalo jasnije kakav se vid zaštite očekuje u odnosu na vrstu zaštićenog područja, a posebnu pažnju treba posvetiti dozvoljenim, odnosno zabranjenim aktivnostima za (eko)turiste i takve odredbe uneti u Zakon o turizmu. Odredbu "postupak izdavanja saglasnosti i drugih akata korisnicima od strane upravljača" treba proširiti i objasniti i ona bi trebalo da se, za svrhu turističkih poseta, takođe inkorporiše u Zakon o turizmu (Stanković et al., 2015: 10).

U Članu 74. – Mere zaštite strogo zaštićenih divljih vrsta, propisano je stavom 1., tačkom 5. da je zabranjeno presecati migratorne puteve životinja. Ovo je važna norma u skladu sa kojom bi moralo biti zabranjeno pravljenje turističkih staza (i izgradnja svih tipova saobraćajnica i objekata) koje bi presecale migratorne puteve ili se nalazile blizu

njih. Što se tiče poseta u obrazovne svrhe, takođe bi trebalo zabraniti takvo kretanje, koje bi presecalo migratorne puteve i dozvoliti prilaz i posmatranje isključivo malom, unapred određenom broju ljudi. Navedena odredba Člana 74. je u suprotnosti sa Članom 80. – Mere zaštite migratornih vrsta (gde je propisano da se javni putevi i druge saobraćajnice, telekomunikacioni i elektroenergetski sistemi, hidrograđevinski i drugi objekti, čijom se izgradnjom presecaju uobičajeni koridori dnevno - noćnih migracija i sezonski migracioni putevi divljih životinja, prouzrokuje fragmentacija staništa ili na ma koji drugi način remeti njihov normalan životni ciklus), (ipak) grade na način kojim se umanjuju negativni efekti i primenjuju posebne konstrukcije i tehnička rešenja tokom izgradnje i u periodu eksploatacije. Ovde je potrebno izmeniti Član 80., tako da se ubuduće potpuno zabrani izgradnja javnih puteva, drugih saobraćajnica i objekata u zaštićenom području I kategorije, a dalje je moguće propisati odredbe o zabrani izgradnje iz Člana 6. Zakona o nacionalnim parkovima⁴⁴, koji je ostao važeći. To bi trebalo učiniti prema stepenima režima zaštite, kako je i ovim članom propisano, s tim što bi ti stepeni zaštite važili za sve objekte, a ne samo za one navedene u 6. članu (Stanković et al., 2015: 11).

Na već postojećim objektima i u njihovoj okolini bi obavezno trebalo da se otklone svi negativni činioci i primene posebne konstrukcije i tehničko - tehnološka rešenja kojim bi se uspostavili stari migratorni putevi divljih životinja. U ovom smislu treba adekvatno primeniti i odredbe Člana 81. – Mere zaštite ptica i slepih miševa. Na taj način bi se znatno poboljšalo stanje prirodnih divljih populacija, kojima je uništavanje staništa i presecanje migratornih puteva osnovni uzrok nestanka (Stanković et al., 2015: 12).

Pored predloženih izmena i dopuna postojećih zakonskih rešenja koja se odnose na zaštićena područja, pre svega rezervate prirode, još jedan način bi mogao unaprediti očuvanje prirodnih područja paralelno sa odgovornim i održivim razvojem ekoturizma. To je uvođenje posebne dozvole koju bi imali ekoturisti koji nameravaju da posete II stepen režima zaštite u strogim i specijalnim rezervatima prirode.

Obavezno posedovanje posebne dozvole za ekoturiste koji žele da uđu u uže zone pod strožijim režimom zaštite bi moglo poslužiti kao jedan od metoda zaštite i unapređenja zatićenog prirodnog bogatstva željene destinacije. Na ovaj način bi se podstakli svi zainteresovani turisti da steknu ili prošire svoja znanja o funkcionisanju prirode, o tome šta se i, pre svega, zašto se nešto štiti. Tako se podiže individualna svest o divljoj prirodi, a kasnije, vremenom će i nacionalna svest početi znatno jače da se razvija. Uslove za dobijanje ovakve posebne dozvole za posećivanje zona II stepena u rezervatima prirode bi trebalo, najpre, oprezno definisati. Prvo je važno istaći da bi od potrebe dobijanja ovakve dozvole trebalo osloboditi naučne radnike i eksperte koji sprovode naučna istraživanja i prate prirodne pojave i procese. Naime, podrazumeva se da su oni zbog prirode svog posla upoznati sa dozvoljenim i zabranjenim radnjama u zaštićenim područjima. Međutim, ni njihove posete ne bi smele biti bez pratnje čuvara (Stanković et al., 2015: 13). Ostali potencijalni posetioci, odnosno osobe zainteresovane za posetu zonama koje su pod višim stepenom zaštite – II stepenu u tipovima područja veće vrednosti – kao što su rezervati

---

⁴⁴ Zakon o nacionalnim parkovima ("Sl. glasnik RS", br.: 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94 i 101/2005). Članovi 5. i 6. ovog zakona su važeći (kako je propisano Članom 134. Zakona o zaštiti prirode).

prirode i nacionalni parkovi (na čijoj površini se mogu nalaziti rezervati prirode, tako da ih nije potrebno posebno isticati), bi trebalo da prođu posebne testove za dobijanje dozvole za posetu pomenutim zonama zaštićenih područja rezervata prirode. Na taj način bi sticali status ekoturiste sa posebnom dozvolom. Ove dozvole bi mogle biti opšteg tipa ili specijalizovane samo za jedno, ciljano područje. Test za dobijanje dozvole opšteg tipa bi se sastojao od pitanja iz oblasti biologije, odnosno ekologije, zaštite životne sredine, geografije, klimatologije, geologije i pedologije, hemije. Pitanja bi se odnosila na sva zaštićena područja Srbije, na oblast prve pomoći i poznavanja veština snalaženja u prirodi. Dobijanjem ovakve opšte dozvole, osoba bi bila spremna i kvalifikovana za posetu i boravak u pomenutim zaštićenim zonama rezervata prirode Srbije. Što se tiče specijalizovanih dozvola, one bi se odnosile samo na ciljano područje. Naravno, ako bi neko imao opštu dozvolu za ekoturistu, ne bi morao da pribavlja i specijalizovanu (Stanković et al., 2015: 13).

Zakon o turizmu nije analiziran, jer se u njemu ne nalaze odredbe koje se posebno odnose na ekološki turizam, niti je pojam ekološkog turizma tim zakonom definisan. U nekoliko članova tog zakona samo je spomenuto da se na sve aktivnosti koje se vrše u zaštićenim prirodnim područjima primenjuju odredbe onih zakona koji se odnose i uređuju tu oblast. Dakle, reč je o upućujućoj normi iz koje jasno proizlazi da Zakon o turizmu regulisanje ekoturizma prepušta propisima iz oblasti ekološkog prava.

Kako je već istaknuto, u pomenutoj Strategiji razvoja turizma, ciljevi razvoja nisu usmereni na ekoturizam. Iz toga se nameće zaključak da nadležni organi nisu prepoznali ekoturizam kao put koji bi doneo brojne značajne koristi svim učesnicima, samim tim što bi njegovim razvojem bilo omogućeno održivo korišćenje prirodnih resursa i ostvareno poboljšanje u svim segmentima na kojima njegovi principi počivaju (Stanković et al., 2015: 14).

6.2. Neophodne izmene Ramsarske konvencije

Izmene ili dopune same Ramsarske konvencije normama koje bi se direktno odnosile na prevenciju, sprečavanje pojavljivanja, uspostavljanja i širenja invazivnih vrsta, te propisanih kaznenih mera protiv nadležnih, ukoliko se prethodno nabrojano dogodi, moguće je rešiti i na sledećih nekoliko načina. Jedno od rešenja sadrži važan međunarodni pravni dokument - Konvencija o biološkoj raznovrsnosti (1992), a koje može biti razmatrano kao jedno od mogućih smernica. Kako su reakcije relevantnih državnih institucija prema problemu invazivnih vrsta generalno slabe i nedovoljne, čini se da bi primena Ramsarske konvencije na nacionalnom nivou, barem u regionu južne Panonije, bila značajno unapređena, ako sadrži poseban član koji se odnosi na supresiju invazivnih vrsta. U tom kontekstu, Član 8 (h) Konvencije o biološkoj raznovrsnosti bi mogao da bude uzor. On obavezuje svaku državu članicu na "spreči unošenje, da kontroliše ili iskoreni one alohtone vrste koje ugrožavaju ekosisteme, staništa ili vrste", što je pre moguće. Dodavanje Ramsarskoj konvenciji člana sličnog Članu 8 (h) Konvencije o biološkoj raznovrsnosti je samo jedna od načina unapređivanja borbe protiv invazivnih vrsta u međunarodno zaštićenim vlažnim

staništima. Najbolji način da se ovo postigne bi bilo sprovođenje istraživanja o primeni samog Člana 8 (h) u državama koje su ratifikovale ovu konvenciju i potom odabir modela koji se pokazao kao najefikasniji (Batanski et al., 2015).

U skladu sa tim, države članice će biti ohrabrene da u svoje nacionalne pravne sisteme uključe odgovarajuće zakonske odredbe, koje podrazumevaju inkriminacije neprihvatljivog tretmana močvara, kao krivična ili administrativna dela, s obzirom da je već dobro poznato da jačanje zakonskog okvira povećava efikasnost zaštite, posebno važne za močvarne ekosisteme (Batanski et al., 2015: 12).

Svojim Članom 11, stavom 2 b, Konavencija o zaštiti evropske divlje flore i daune i prirodnih staništa (1979) obavezuje svaku državu članicu da preduzme neophodne mere za strogu kontrolu unošenja nenativnih vrsta. Ovo je jedan od svega nekoliko međunarodnih instrumenata koji sadrži određene tehničke smernice koje se odnose na invazivne vrste, uključujući usvajanje preporuka o opštim pitanjima invazivnih vrsta i specifičnim problemima, pravljenju tehničkih izveštaja, organizovanju radionica i osnivanju ekspertske grupe za invazivne vrste. S obzirom na ozbiljnost negativnih posledica do kojih mogu dovesti invazivne vrste u ramsarskim fragilnim područjima, trebalo bi razmotriti uvođenje sličnih odredbi pomenutog Člana 11 u Ramsarsku konvenciju (Batanski et al., 2015).

Pored pravljenja izmena i poboljšanja u nacionalnim i međunarodnim pravnim izvorima, mogući su i još neki putevi za unapređenje primene Ramsarske konvencije u kontekstu sprečavanja širenja invazivnih vrsta. Oni bi se sastojali od efikasnijeg monitoring sistema, koji bi sporvodili obučeni eksperti za ranu detekciju i eradikaciju invazivnih vrsta. Takav sistem bi bio zasnovan na bliskoj saradnji i razmeni informacija između svih zemalja u regionu, naročito ako se zaštićeno vlažno područje ili vodni sistem povezan sa njim prostire na teritorijama dve ili više država, kao što je i propisano Članom 5 Ramsarske konvencije. Dalje bi trebalo biti obavezujuće da se kvalifikuje i kvantifikuje status invazivnih vrsta kada se aplicira za Ramsar listu. Ovaj status bi trebalo da bude jedan od važnih kriterijuma za uključivanje na listu. Takođe, države bi trebalo obavezati da naprave plan aktivnosti za monitoring i kontrolu za svako ramsarsko područje, što bi ih pripremiло za rano otkrivanje i suzbijanje invazivnih vrsta, mnogo efikasnije (Batanski et al., 2015).

ZAKLJUČAK

Kako je ovo kompleksno istraživanje, ovde objedinjeno predstavljeno, pokazalo, zaštita ekološki značajnih dobara, odnosno područja i resursa je veoma slojevita. Ono što se u praksi najčešće previđa, pa tako i na domaćem prostoru, je neophodnost poštovanja generalnih pravila zaštite elemenata živog sveta i radom stvorenih vrednosti. Pravila koja su uistinu brojna, locirana su i na zakonskom i podzakonskom nivou. Takođe, pri svakom pristupu organizovanju i sprovođenju turističkih delatnosti, a naročito ekoturizma, s obzirom da je bio predmet istraživanja ovog rada, sve regule moraju biti ispoštovane, što, na žalost, sada veoma često nije slučaj. Upravo iz razloga

što su prirodna dobra istovremeno ekološki i ekonomski resursi od paralelnog turističkog značaja (Joldžić et al., 2015: 12).

Na osnovu prikazane detaljne analize važećih odredbi zakona koji se odnose na zaštitu životne sredine, a time i na razvoj ekoturizma, te predloženih izmena i dopuna postojećih propisa, može se zaključiti da su potrebne jasnije mere zaštite, koje neće davati mnogo prostora za subjektivnu procenu i samostalno odlučivanje upravljača zaštićenog područja. Na ovaj način bi se znatno unapredili kako sama zaštita životne sredine, a posebno njenih najosetljivijih delova, tako i održiv razvoj ekoturizma (Stanković et al., 2015: 14).

Analizom postojećih zakonskih okvira postavljenih odredbama Zakona o zaštiti životne sredine i Zakona o zaštiti prirode, a u cilju poboljšanja uslova za razvoj ekoturizma, zaključuje se da postoji potreba izmene i/ili dopune nekih odredbi. Ove izmene bi se pre svega odnosile na organizaciju sprovođenja aktivnosti ekoturizma, počevši od upravnika zaštićenog područja, zatim čuvara, preko vodiča, pa sve do samih turista, koji bi se kategorisali u zavisnosti od posedovanje dozvole. Zbog neadekvatnog upravljanja i ponašanja posetilaca u zaštićenim područjima, nameće se potreba definisanja posebnog tipa ekoturiste – ekoturista zaštićenih prirodnih područja. Sticanje statusa ekoturiste ostvarivao bi se kroz postupak dobijanja posebne dozvole, kao dokaza podobnosti ekoturiste za posetu rezervatima prirode. Takođe, promene bi se videle i u uvođenju oštrijih sankcija za ekoturiste sa posebnim dozvolama, s obzirom da se očekuje njihovo znatno odgovornije ponašanje u zonama II režima zaštite rezervata, kojima bi imali pristup. Putem ove dozvole, ekoturistima bi se pružile mogućnosti učešća na projektima unapređenja i zaštite prirodnih područja, kao i radioničkim aktivnostima podizanja svesti i edukacije građana o ekoturističkim destinacijama. Na ovaj način bi se podigla svest i nivo znanja osobama zainteresovanim za zaštićena područja, zaštitu i očuvanje prirode i bolje razumela potreba i važnost za očuvanjem prirodnih dobara, koji svakako predstavljaju nacionalno bogatstvo i resurse od neprocenjive vrednosti (Stanković et al., 2015: 15).

Takođe, bez lokalnog stanovništva nema dobre zaštite turističke destinacije, tako da sprečavanje ili ograničavanje učestvovanja lokalnog stanovništva u ekotizmu može negativno da se odrazi kako na samo mesto tako i na objekte i turiste. Razlog za to leži u činjenici da upravo lokalno stanovništvo ima veliki potencijal da doprinese poboljšanju kvaliteta ponude. Ako im se omogući direktna finansijska korist, ceo turizam i zaštita date destinacije će biti znatno bolji (Stanković et al., 2015: 15).

Biti svestan rizika da države potpisnice Ramsarske konvencije možda još uvek ne primenjuju njene odredbe koje nisu pravno obavezujuće, već samo savetodavnog karaktera, kao jedno od najprihvatljivijih rešenja, nameće se menjanje sadašnjih odgovarajućih nacionalnih zakona, dodavanjem članova koji obavezuju svaku državu članicu da inkriminiše povredu konvencije, bilo kao krivično delo ili prekršaj. Zato, inkriminacija neprihvatljivog ljudskog ponašanja protiv životne sredine – u slučaju istraživanja promene Ramsarske konvencije, propust da se spreči pojavljivanje i eliminacija invazivnih vrsta u vlažnim područjima, kao krivična dela, bi trebalo razmotriti kao rešenje (Batanjski et al., 2015).

Iz razloga što je broj introdukovanih vrsta proporcionalan turističkim posetama (Wonham, 2006: 293), a istraživana područja o kojima je bilo do sad bilo reči jesu i atraktivne turističke destinacije, rizik od pojavljivanja i širenja invazivnih vrsta se povećava. Ovo navodi na zaključak da se pravnoj i zaštiti životne sredine mora pristupiti pažljivije i odgovornije u procesu donošenja odluka. Lokalne populacije moraju biti uključene u projekte zaštite prirodnih područja, a takođe i u turistički sektor kao domaćini i čuvari tradicionalnih vrednosti. One mogu značajno doprineti zaštiti i održivom korišćenju zaštićenih područja (Batanjski et al., 2015).

Kako rezultati istraživanja konzervacione biologije moraju biti upotrebljeni u proces definisanja adekvatnih kriterijuma i strategija zaštite biodiverziteta (Brennan and Withgott, 2005), jasno je da se ovome mora pristupiti na multidisciplinarni način, čemu treba doprinositi i težiti.

REFERENCE

1. "Convention on Biological Diversity". Rio de Janeiro (Brazil), 5 June 1992. The United Nations Conference on Environment and Development.
2. "Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats". Bern (Switzerland), 19 September 1979. European Treaty Series No 104, Council of Europe.
3. "Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat". Ramsar (Iran), 2 February 1971. UN Treaty Series No 14583. As amended by the Paris Protocol, 3 December 1982, and Regina Amendments, 28 May 1987.
4. "Resolution VII.14: Invasive species and wetlands". "People and wetlands: the vital link". 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), San Jose, Costa Rica, 10-18 May 1999. http://www.ramsar.org/pdf/res/key_res_vii.14e.pdf.
5. "Resolution VIII.18: Invasive species and wetlands". "Wetlands: water, life, and culture". 8th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971) Valencia, Spain, 18-26 November 2002. http://www.ramsar.org/pdf/res/key_res_viii_18_e.pdf.
6. Batanjski, Vera i Joldžić, Vladan 2012. Pravni aspekti očuvanja i zaštite biodiverziteta - primer jezera Palić. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, god. XXXI, br. 2: 103-121.
7. Batanjski, Vera, Batrićević, Ana, Purger, Dragica, Alegro, Antun, Jovanović, Slobodan i Joldžić, Vladan 2015. Critical Legal and Environmental View on the Ramsar Convention in Protection from Invasive Plant Species – an Example of the Souther Pannonia Region. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, (DOI: 10.1007/s10784-015-9307-4).
8. Batrićević, Ana i Batanjski, Vera 2014 *Zaštita životinja u Srbiji - kaznenopravni i ekološki aspekti*. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. BirdLife International 2015a. Subotica lakes and sandy terrain. <http://www.birdlife.org/datazone/sitefactsheet.php?id=106>.

10. BirdLife International 2015b. Sites – Important Bird Areas (IBAs). <http://www.birdlife.org/datazone/geomap.php?r=i&bbox=-150%20-50%20150%2080>.
11. Brennan, R. Scott, & Withgott, H. Jay (2005). *Essential Environment; The Science behind the Stories*. San Francisco: Benjamin – Cummings.
12. Client Earth – Justice for the Planet (2010). The impact of the Lisbon Treaty - an environmental perspective. London: Client Earth: <http://www.clientearth.org/reports/clientearth-briefing-lisbon-treaty-march-2010.pdf>.
13. "Convention on the conservation of European wildlife and natural habitats" (Bern/Berne, 19.IX.1979) Council of Europe, European Treaty Series – No. 104. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/104.htm>.
14. "Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals" (Bonn, 23 June 1979) Official Documents. <http://www.cms.int/documents/index.htm>.
15. Decision No 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council, 20 November 2013, on a General Union Environment Action Programme to 2020 "Living well, within the limits of our planet" (2013) OJ L 354/171.
16. Everard, M. (1997). Development of a British Wetland Strategy. *Aquatic Conservation: Marine and Freshwater Ecosystems*, 7(3), 223-238.
17. Finlayson, C. M., & D’Cruz, R. (2005). Inland Water Systems. In R. Costanza, P. Jacobi, F. Rijsberman (Eds.), *Ecosystems and human well-being: current state and trends* (pp.566-573). <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.289.aspx.pdf>.
18. Hejda, M., Pyšek, P., & Jarošík, V. (2009). Impact of Invasive Plants on the Species Richness, Diversity and Composition of Invaded Communities. *Journal of Ecology*, 97(3), 393-403.
19. "International Convention for the Protection of Birds" (Paris, 18 October 1950): <http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Multilateral/En/TRE000066.txt>.
20. Iršević, Sandra 2010. Kada alge teraju ribe na suvo: <http://www.gradsubotica.co.rs/kada-alge-teraju-ribe-na-suvo/>
21. JKP Vodovod i kanalizacija Subotice 2010. Raport u toku izgradnje novog prečistača: <http://www.vodovodsu.rs/6-Precistac/115-RAPORT-O-TOKU-IZGRADNJE-NOVOG-PRECISTACA>.
22. JKP Vodovod i kanalizacija Subotice 2015. Prečišćavanje otpadnih voda: <http://www.vodovodsu.rs/14-Preciscavanje-otpadnih-voda>
23. JKP Vodovod i kanalizacija Subotice 2015. Vodovod nekad i sad – razvoj: <http://www.vodovodsu.rs/istorijat>.
24. Joldžić, Vladan 2011. *Ekološko pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko praktički pristup*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
25. Joldžić, Vladan, Batrićević, Ana i Batanjski, Vera 2015. Resursi u funkciji turizma - osnovna ekološko pravna pitanja. *TIMS Acta* (ISSN 1452-9467), in press.
26. Joldžić, Vladan. 2006. Analiza međunarodnih ugovora od značaja za zaštitu životne sredine, U: Konvencije od značaja za zaštitu životne sredine i interesa Republike Srbije, 44 – 153. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

27. Lukić, Radomir 1974. *Metodologija prava*. Beograd: SANU.
28. Nikolić, Stevan 2006. Turizam u zaštićenim prirodnim dobrima Srbije. Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije.
29. Nilsson, C. & Grelsson, G. (1995). The fragility of ecosystems: a review. *Journal of Applied Ecology*, 32(4), 677-692.
30. Opšta definicija rezervata prirode prema Članu 29. Zakona o zaštiti prirode ("Sl. glasnik RS" br. 36/2009 i 88/2010)
31. Plantlife International. 2015. Serbia:
http://www.plantlife.org.uk/international/wild_plants/IPA/other_ipa_projects_worldwide/europe/serbia-1/.
32. Politika Online 2009. Uginulo devet tona ribe u Paliću:
<http://www.politika.rs/rubrike/vesti-dana/Uginulo-devet-tona-ribe-u-Palicu.lt.html>.
33. Pravilnik o opasnim materijama u vodama ("Službeni glasnik SRS" br. 31/82).
34. RTV City 2015. Predstavljen Nacrt Master Plana - "Palić 2015":
<http://www.subotica.com/vesti/predstavljen-nacrt-master-plana-palic-2015-id23354.html>.
35. Project Development of Tourist Complex "Palic" 2007. Horwath and Horwath Consulting Zagreb ltd, <http://www.park-palic.rs/pdf/Master%20Plan.pdf>.
36. Projekt razvoja turističkog kompleksa Palić, Konačni izveštaj, JP "Palić – Ludaš", Horwath Consulting Zagreb, 2006.
37. Prostorni plan Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 88/2010).
38. Radović, Ivica, Momirov, Radislav i Dučić Jelena 2010. Biodiverzitet, Zaštita i održivo korišćenje prirodnog, kulturnog nasleđa i predela, U: Stojkov, Borislav (Ur.). *Prostorni razvoj Srbije 2010-2014-2021 (nacrt)*, 67 – 253. Beograd: Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje.
39. Richardson, M. David (1998). Forestry Trees as Invasive Aliens. *Conservation Biology*, 12(1), 18-26.
40. Richardson, M. David, Pyšek, Petr, Rejmánek, Marcel, Barbour, Michael, Panetta, F. Dane, & West, J. Carol (2000). Naturalization and Invasion of Alien Plants: Concepts and Definitions. Diversity and Distributions. *Journal of Conservation Biogeography*, 6(2), 93-107.
41. Rio Declaration on Environment and Development, The United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992:
<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=78&articleid=1163>.
42. Smart, M. (1997). Ramsar – the Convention on Wetlands. In A. J. Hails (Ed.), *Wetlands, Biodiversity and the Ramsar Convention: The Role of the Convention on Wetlands in the Conservation and Wise Use of Biodiversity*. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Bureau.
43. SSC 2000. "IUCN guidelines for the prevention of biodiversity loss caused by alien invasive species". Species Survival Commission. The 51st Meeting of the IUCN Council. Gland Switzerland. http://www.issg.org/pdf/guidelines_iucn.pdf.

44. Stanković, Vera, Batrićević, Ana i Joldžić, Vladan 2015. Pravni okviri za regulisanje ekološkog turizma u zaštićenim prirodnim područjima. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, vol. XXXIV, in press.
45. Starfinger, U., Edwards, K., Kowarik, I., & Williamson, M. (1998). *Plant Invasions: Ecological Consequences and Human Responses*. Leiden: Backhuys Publishers.
46. Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets. COP 10 Decision X/2: <http://www.cbd.int/decision/cop/default.shtml?id=12268>.
47. Strategija razvoja turizma Republike Srbije ("*Sl. glasnik RS*" br. 91/2006).
48. Subotica - grad na dlanu 2009. Turisti ne napuštaju Palić: <http://www.subotica.com/vesti/7-4279/drustvo/turisti-ne-napustaju-palic/>.
49. Šolja, Marija 2003. Prikaz stanja otpadnih voda, u: Lokalni ekološki akcioni plan, Opština Subotica, str. 9.: http://www.subotica.rs/documents/zivotna_sredina/Dokumenti/leap-su.pdf.
50. TIES (2014b) *What is Ecotourism? Principles of Ecotourism*: <https://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>.
51. TIES (2015) *What is Ecotourism?, The Definition*: <http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>.
52. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (2007) OJ C306/01.
53. Tumbaš, Nikola 2009. Pomor ribe na jezeru: <http://www.subotica.info/2009/05/25/pomor-ribe-na-jezeru>.
54. Uredba o klasifikaciji voda ("*Službeni glasnik SRS*" br. 5/68).
55. Uredba o ratifikaciji Bečke konvencije o ugovornom pravu ("*Službeni list SFRJ*" br. 30/72).
56. Ustav Republike Srbije ("*Službeni glasnik RS*" br. 98/06).
57. Vedder, Hans 2008. The Treaty of Lisbon and European Environmental Policy, Social Science Research Network: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1310190.
58. Vološčuk, I. (2012). Changes in forest phytodiversity caused by alien woody plants in Štiavnické vrchy Mts. *Thaiszia – Journal of Botany*, 22 (2), 105-119.
59. Wells, N. (2014). Fragile environments. Partnership for European Environmental Research. <http://www.peer.eu/research/fragile-environments/>. Accessed 7 October 2014.
60. Wilcove, D. S., Rothstein, D., Dubow, J., Phillips, A., & Losos, E. (1998). Quantifying threats to imperiled species in the United States. *BioScience*, 48(8), 607-615.
61. Wonham, M. (2006). Species Invasions. In M. J. Groom, G.K. Meffe, & R.C. Carroll (Eds.), *Principles of Conservation Biology* (pp. 293-333). Sunderland: Sinauer Associates Inc.
62. Wood, Megan Epler (2002) *Ecotourism: Principles, Practices & Policies for Sustainability*. UNEP, TIES. ISBN 92-807-2064-3.
63. Zakon o turizmu ("*Službeni glasnik RS*" br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 i 93/2012).
64. Zakon o državnoj upravi ("*Službeni glasnik RS*" br. 79/05, 101/07, 95/10, 99/14).
65. Zakon o građevinskom zemljištu ("*Službeni glasnik RS*" br. 44/95, 16/97, 23/01).

66. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS" br. 36/09).
67. Zakon o planiranju i izgradnji ("Službeni glasnik RS" br.72/09, 81/09, 64/10, 24/11, 121/12, 42/13, 50/1398/13, 132/14, 145/14).
68. Zakon o poljoprivrednom zemljištu ("Službeni glasnik RS" br. 62/06, 65/08, 41/09).
69. Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa ("Službeni glasnik RS" br. 102/07).
70. Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja ("Službeni glasnik RS" br. 102/07).
71. Zakon o turizmu ("Službeni glasnik RS" br. glasnik RS" br. 6/09, 88/10, 99/11, 93/12).
72. Zakon o zaštiti prirode ("Službeni glasnik RS" br. 36/09, 88/10, 91/10).
73. Zakon o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS" br. 135/04, 39/09, 72/09, 43/11).
74. Zakon o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS" br. 66/91, 83/92 i 53/95).
75. Zavod za javno zdravlje - Subotica 2009. Izveštaj o fizičko – hemijskom ispitivanju površinskih voda: <http://www.zjzs.org.rs/page.php?id=465>.
76. Zavod za zaštitu prirode Srbije. 2015. Parkovi prirode: http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=zastita_prirode_pp
77. Zavod za zaštitu prirode Srbije. 2015. Zaštićena prirodna dobra - Osnovni podaci: http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=zastita_prirode_osnovni_podaci.

LEGAL FRAMEWORKS, NEED FOR IMPROVING THE PROTECTION AND POTENTIALS OF SUSTAINABLE USE OF PROTECTED NATURAL AREAS IN SERBIA

Abstract - Currently, about 6% of Serbia's territory is under some form of protection, making it the country with a small percentage of protected natural areas. Because the objective of nearly 10% of protected territory has not achieved by the end of 2015, there is a little probability that this plan would be fulfilled on time. This fact points to the insufficient or inadequate in situ protection of biodiversity and other natural resources, or inappropriate implementation of existing legal norms. Knowing that there are multiple benefits from the protection of natural resources: environmental health, human welfare, economic independence, etc., all the negative impacts on protected areas are studied and an overview of the current legislative framework relating to the protection and preservation of natural areas are given. As a result, at the end, the innovative normative solutions that would improve the protection, contribute to more effective suppression and prevention of adverse factors in protected natural areas, primarily those which are of the international importance and protection, are proposed. Also, the ways and constraints of sustainable use of resources are discussed, especially through

organic food production and the development of ecotourism, of which the local population, as well as the economy of the state could strengthen.

Keywords: protected natural areas, legal frameworks, changes to regulations, ways of sustainable use of natural resources.

IV DEO
REZULTATI RADA NA PROJEKTU

REZULTATI RADA NA PROJEKTU 47011 (2011-2015):

ODABRANA BIBLIOGRAFIJA

Batrićević Ana, naučni saradnik

1. **Batrićević, A.** (2011). Uloga konvencija saveta Evrope u krivičnopravnoj zaštiti životinja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
2. **Batrićević, A.** (2011). Krivično delo nesavesnog pružanja veterinarske pomoći u zakonodavstvu Republike Srbije. *Zaštita prirode*.
3. **Batrićević, A.** (2012). Deca i zlostavljanje životinja – kriminološki, viktimološki i krivičnopravni aspekti. *Temida*.
4. **Batrićević, A.** (2012). Krivično – pravna reakcija na zlostavljanje životinja u Kraljevini Švedskoj. *Strani pravni život*.
5. **Batrićević, A.** (2012). Analiza Strategije Evropske unije za zdravlje životinja. *Evropsko zakonodavstvo*.
6. **Batrićević, A.** (2013). Ekološka krivična dela – zločini bez žrtve?. *Temida*.
7. **Batrićević, A.** (2013). *Zaštita životinja u međunarodnom pravu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
8. **Batrićević, A.**, Batanjski, Vera. (2014). *Zaštita životinja u Srbiji-kaznenopravni i ekološki aspekti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. **Batrićević, A.**, Stanković Vera. (2015). *Zaštita životinja u uporednom pravu: zakoni, prakse i ekološke politike*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. Batanjski, V., **Batrićević, A.**, Purger, D., Alegro, A., Jovanović, S., Joldžić, V.. (2015). Critical legal and environmental view on the Ramsar Convention in protection from invasive plant species: an example of the Southern Pannonia region, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*

Bulatović Aleksandra, istraživač saradnik

1. **Bulatović, A.** (2011). Odnos rasta kriminala i društvene stigmatizacije. U: *Društveni aspekti organizovanog kriminala*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
2. **Bulatović, A.**, Fatić, A., Korać, S. (2011). *Etički standardi za kriminalističko-obaveštajni rad*. Beograd: Centar za bezbednosne studije.
3. **Bulatović, A.**, Fatić, A. (2012) The problem of truth in war crimes trials. *Međunarodni problemi*.
4. **Bulatović, A.**, Korać, S. (2013). Fokusiranje na organizovani kriminalitet kao prioritet Evropske unije. U: *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija — evropska i regionalna dobra praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
5. **Bulatović, A.**, Fatić, A., Korać, S. (2013) *Etika kriminalističko-obaveštajnog rada*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
6. **Bulatović, A.**, Korać, S. (2013) Horizontalna kontrola integriteta i suzbijanje korupcije u javnoj službi. *Zbornik radova Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
7. **Bulatović, A.**, (2014) Well-being, Capabilities and Philosophical Practice. *Filozofija i društvo*.
8. **Bulatović, A.** (2014) Philosophical Counselling as a Tool to Enhance Social Well-Being. U: *13th International Conference on Philosophical Practice*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
9. **Bulatović, A.**, Korać, S. (2014) Manjak etičke kompetencije u javnoj upravi i ljudska bezbednost. *Zbornik radova Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
10. **Bulatović, A.** (2015). Učešće maloletnika u aktivnostima organizovanih kriminalnih grupa. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Davidović Dušan, istraživač saradnik

1. **Davidovic, D.** Kešetović, Ž., Pavićević, O. (2011). National Critical Infrastructure Protection; The Role of Private Security. U: *Counter Terrorism Challenges Regarding the Process of Critical Infrastructure Protection*, Institute for Corporative Security Studies (Center for Civil-Military Relations Ljubljana) Monterey.
2. **Davidovic, D.** (2012). National Critical Infrastructure Protection- The Role of Private Security. *The International Journal of the Business Espionage Controls & Countermeasures Association (BECCA)*.
3. **Pavićević, O. & Davidović, D.** (2012). Socijalna isključenost i kriminalitet-politike i prakse razvijenih društava. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*.
4. **Davidovic, D.** (2012). Private Security in Western Balkan Countries- Current Situation and Challenges. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*.
5. **Trivan, D., Kesetović, Z., Davidovic, D.** (2012). Crisis Situation as a Consequence of Terrorist Attack – A Challenge for Investigators. In: *Managing the Consequence of Terroris Acts – Efficiency and Coordination Cgallenges*. Ljubljana/Monterey: Institute for Corporative Security Studies i Center for Civil-Military Relations,.

6. Pavićević, O., **Davidović, D.** (2013). Pojam zajednice - između uključenosti i isključenosti. U: *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija - evropska i regionalna dobra praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. **Davidovic, D.**, Kesetovic, Z. & Pavicevic, O. (2012). National Critical Infrastructure Protection in Serbia: The Role of Private Security. *Journal of Physical*.
8. **Davidovic, D.**, Ioannis Kanalis (2014). *Information Protection in Critical Infrastructure Protection- in Search for Best Practice*. Deutschland: Lambert Academic Publishing, Saarbrucken.
9. Pavićević, O., **Davidović, D.** (2014). Socijalna isključenost i kriminalitet- politike i prakse razvijenih društava. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*.
10. Dragan M. Cvetković, **Davidović, D.** (2013). Međunarodna krivično pravna regulativa u suzbijanju pranja novca. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

Čvorović Dragana, asistent na Kriminalističko policijskoj akademiji

1. **Čvorović, D.** (2013). Tužilački koncept istrage kao instrument državne reakcije na kriminalitet (Novi ZKP RS i evropski standardi), U: *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. **Čvorović, D.** (2013). *Sporazumi javnog tužioca i otkrivenog, priručnik za primenu zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.
3. Lajic, O., **Čvorović, D.** (2012). Confiscation the Proceeds of crime and Human Right Standards, Thematic conference "*Archibald Reiss days*". Beograd: Kriminalističko- policijska akademija
4. **Čvorović, D.** (2013). Javni tužilac i policija kao ključni subjekti predistražne i istražne faze novog krivičnog postupka, U: *Položaj i uloga policije u demokratskoj državi*. Beograd: Kriminalističko- policijska akademija.
5. Bošković, G., **Čvorović, D.** (2014). *Optuženje i skraćeni krivični postupak*. U: *Optuženje i drugi krivičnopravni instrumenti državne reakcije na kriminalitet*. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu,.
6. **Čvorović, D.** (2014). *Međunarodni standardi derogacije i ograničenja prava na slobodu i bezbednost ličnosti*. U: *Položaj i uloga policije u demokratskoj državi*. Beograd: Kriminalističko- policijska akademija.
7. **Čvorović, D.**, Turanjanin, V. (2015). The Principle of opportunity as a diversion form of Criminal Procedure, "*Archibald Reiss days*". Belgrade: Academy of criminalistic and police studies
8. **Čvorović, D.**, Turanjanin V. (2015). Uloga porote u Francuskom krivičnom postupku. *Anali Pravnog fakulteta*
9. **Čvorović, D.**, Turanjanin, V. (2015). Sporazum o priznanju krivičnog dela u praksi tribunala za bivšu Jugoslaviju. *Strani pravni život*.
10. **Čvorović, D.**, Turanjanin, V. (2015). Ideali pravičnosti i reformisano krivičnoprocesno zakonodavstvo Republike Srbije, U: *Četrdeset godina od potpisivanja helsinškog završnog akta = 40 years since the signing of the Helsinki final act*. Beograd: Institut za uporedno pravo.

Glomazić Hajdana, naučni saradnik

1. Knežić, B. i **Glomazić, H.** (2015). Medijsko doubijanje žrtava. U: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja: Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. **Glomazić, H.** (2014). Izveštavanje dnevne štampe o kriminalitetu: percepcija odraslih. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
3. **Glomazić, H.**, Mikić, A. i Sviličić, N. (2015). Prethodno kriminalno ponašanje kao prediktor teških krivičnih dela. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*
4. **Glomazić, H.** & Fabian, V. (2015). New Perspectives in Research of Adults' On Line. In: *Contribution of Research to Improvement of Adult Education Quality*. Beograd: Institute for Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; University of Wurzburg, Dublin City University
5. **Glomazić, H.** (2014). Karakteristike odraslih kao faktor procene obrazovne funkcije televizije. *Obrazovanje odraslih*.
6. **Glomazić, H.** (2012). Liderstvo i obrazovanje. *Andragoške studije*.
7. **Glomazić, H.** (2011). Lideriske karakteristike i poslovna uspešnost. *Antropologija*.
8. **Glomazić, H.** (2011). Daljinski je u rukama televizije? *Medijski dijalozi*.
9. **Glomazić, H.** (2013). Medijsko obrazovanje: Razvojni izazovi i kontroverze. U: Ž. Krnjaja, D. Pavlović-Breneselović, K. Popović eds. Nacionalni naučni skup: *Pedagog između teorije i prakse – Januarski susreti pedagoga*. Zbornik radova Pedagoškog društva Srbije. Filozofski fakultet – Beograd, Srbija.

Gojković Vesna, naučni saradnik

1. Vogronić, N., **Gojković, V.** (2015). Povezanost narcizma sa samopoštovanjem i socijalno poželjnim odgovaranjem: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
2. Lajter, K., Ninić, N., **Gojković, V.**, Djurić, V. (2015). Kompulsivna kupovina i traženje uzbudjenja, *Knjiga rezimea XXI Naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji*, Filozofski fakultet, Institut za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu.
3. Miladinović, P., Dostanić, J., **Gojković, V.** (2015). Vaspitni stilovi roditelja i agresivnost kod adolescenata, U: *Vrednosti i identitet*, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Republika Srbija.
4. Velov, B., **Gojković, V.**, Djurić, V. (2014). Materialism, narcissism and the attitude towards conspicuous consumption, *Psihologija*.
5. **Gojković, V.**, Stevanović, A., Milutinović, M. (2014). Kompulsivna kupovina i osobine ličnosti, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
6. Miladinović, P., **Gojković, V.** (2013). Relationship between authoritarianism and narcissism, U: *Multiculturalism and contemporary society*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
7. Dejanović, J., **Gojković, V.** (2013). Agresivnosti i socijalna anksioznost kod adolescenata, Beograd: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

8. Kockar, V., **Gojković, V.** (2013). Narcizam i socijalna anksioznost, *U: Multiculturalism and contemporary society*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkiatić.
9. **Gojković, V.**, Horvat, V. (2012). Narcizam i sklonost ka korišćenju facebooka, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
10. **Gojković, V.**, Vukičević, L., (2011). Vršnjačko nasilje - bullying kod učenika srednjih škola, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

Hughson Marina, naučni savetnik

1. **Hughson, M.** (2015). *Mnogo odgovornosti, malo podrške: sami roditelji na Zapadnom Balkanu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
2. **Blagojević Hjuson, M.** (2015). *Sutra je bilo juče: prilog društvenoj istoriji žena u drugoj polovini 20. Veka u Jugoslaviji*, Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova
3. **Hughson, M.** (2015) *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
4. Hearn, J., **Blagojević, M.** and Harrison, K. (eds.) (2013) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. NY: Routledge
5. **Blagojević Hjuson, M.** (2013). *Rodni barometar u Srbiji 2012: Razvoj i svakidašnji život*. Beograd: UN Women
6. **Blagojević Hjuson, M.** (2012). *Žene i muškarci u Srbiji: šta nam govore brojevi*, Beograd: UN Women.
7. **Blagojević Hjuson, M.** (2014). Transformacija roditeljstva: poluperiferijska perspektiva, *Sociologija*.
8. **Blagojević Hughson, M.** and Bobić, M. (2014). Understanding the Population Change from Semi-peripheral Perspective: Advancement of Theory *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*.
9. Hearn, J. and **Blagojević, M.** (2013). Introducing and Rethinking Transnational Men. In: *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*, NY: Routledge
10. **Blagojević, M.** (2013) Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities. In: *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. NY: Routledge

Hrnčić Jasna, vanredni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

1. **Hrnčić, J.** Džamonja Ignjatović, T.; Despotović Stanarević, V. (2011). Evaluacija efekata programa integracije mladih u sukobu sa zakonom. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*.
2. **Hrnčić, J.** (2011). *Depresija i delinkvencija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
3. Džamonja Ignjatović, T.; **Hrnčić, J.** Žegarac, N. (2011). Instrumenti za procenu mladih sa antisocijalnim ponašanjem. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

4. **Hrnčić, J.** Brkić, M. Žegarac, N. (2012). Karakteristike socijalnih relacija mladih sa antisocijalnim ponašanjem koji prekomerno upotrebljavaju psihoaktivne supstance. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
5. **Hrnčić, J.** Džamonja Ignjatović, T. Despotović Stanarević; V. (2012). U: Maloletničko pravosuđe u Srbiji. U: *Specijalizovani program za mlade sa problemima u ponašanju "OPTIMUS"*, Beograd: Centar za prava deteta
6. **Hrnčić, J.** Milanović, M. Burgund, A. (2012). Risk factor for placement of children in care: Serbian survey. *Joint World Conference on Social Work and Social Developme: Action and Impact* . Švedska: Joint World Conference on Social Work and Social Development
7. Marčetić Radunović, G. **Hrnčić, J.** Žegarac, N. (2013). Psihometrijske karakteristike skale za procenu rizika za sukob sa zakonom kod dece i mladih. *Temida*.
8. **Hrnčić, J.** Rajić, T.; Džamonja Ignjatović, T. (2014) Restorativna pravda i njena primena u Srbiji. *Medijacija – principi, proces, primena*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
9. Radovanović, M. **Hrnčić, J.** (2014). Medijacija u etničkim sukobimama. *Medijacija – principi, proces, primena*. str. (521-528). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
10. **Hrnčić, J.** Rajić, T. (2014). Odnos žrtava prema prestupu i medijaciji između žrtve i prestupnika. *Temida*.

Igrački Jasmina, istraživač saradnik

1. Stevanović, Z. & **Igrački, J.**(2011). Dužina zatvorske kazne i recidivizam, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*.
2. **Igrački, J.** (2012) Individual tretment in the enforcement process of criminal sanctions. U: *Internacional scientific conference "Archibald Eeiss Days*
3. **Igrački J.** (2012), Uloga policije u prevenciji maloletničkog prestupništva. U: *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
4. **Igrački, J.** (2013). Nasilničko ponašanje: krivičnopravni i kriminološki aspekt, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
5. Stevanović, Z. & **Igrački, J.** (2013). Mladi i droga-između života i smrti. U: *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija-Evropska i regionalna dobra praksa*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,
6. **Igrački, J.** (2013). Penalty Reaction on child abuse in Serbia. U: *Internacional scientific conference "Archibald Eeiss Days"*. Belgrade: Criminalistics and police Sttudies in Belgrade.
7. **Igrački, J.** (2014).Delikti nasilja i društvena reakcija. U: *Prestup i kazna: de lege late et de lege ferenda*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
8. **Igrački J.** & Stevanović, Z. (2015). The Law of executing criminal penalties in the function of prevention of crime. U: *Internacional scientific conference "Archibald Eeiss Days"*, Belgrade: Criminalistics and police Sttudies in Belgrade.
9. **Igrački, J.** (2015) *Peer violence: from children,s aggression to delinquency*. Ohrid: Fakultet bezbednosti Univerziteta u Skoplju.

10. Stevanović, Z. & Ilijić, L.J. & **Igrački, J.**(2015), Izvršenje kazne maloletničkog zatvora. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ivanović Miroslav, istraživač saradnik

1. **Ivanović, M.** (2011). *Narkomanija kao društvena igra*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. **Ivanović, M.** (2011). *Racionalnost naučnog diskursa*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
3. **Ivanović, M.**, (2011). Challenges of Contemporary Education (Izazovi savremenog obrazovanja). U: *Initiative, Cooperation, and Creativity in Contemporary Society*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
4. **Ivanović, M.** (2011). Perspektive suzbijanja narkomanije, U: *Kriminalitet i državna prevencija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive* (405-416). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
5. **Ivanović, M.** (2012). magistarski rad: *Racionalnost nauke u filozofiji Popera, Kuna i Lakatoša*, odbranjen 19. maja, 2012. na Filozofskom fakultetu u Beogradu.
6. **Ivanović, M.** (2012). Značaj zakonskih rešenja u prevenciji i suzbijanju narkomanije, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*.
7. **Ivanović, M.** (2013). Mediji i droga, str.139-155. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
8. **Ivanović, M.** (2014). Narkomanija – šta nas čeka u budućnosti? *Treći program*.
9. **Ivanović, M.** (2015). Da li su religiozni ljudi manje skloni kriminalu?. U: *Religija, politika, pravo*.(str. 243-257.) Beograd: "Službeni glasnik".
10. **Ivanović, M.** (2015). Droga, umetnost, kriminal, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

Joldžić Vladan, naučni savetnik

1. **Joldžić V.** (2011). *Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva. Teorijsko-praktički pristup*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. **Joldžić V.** (2013). *Izgradnja ustavnih osnova - uslov i temelj dobre prakse zaštite od ekološkog kriminaliteta*. U: *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija: evropske i regionalne dobre prakse*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
3. **Joldžić V.** (2014). Ekološko kazneno pravo i zakonodavstvo, osnovi, stvarnost i mogućnosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
4. **Joldžić V.** (2009) Mutual Relation and Boundaries of Ecology Law and the Other Law Branches, *Revista Mestrado em Direito*, Brasil: Direito Humanos Fundamentais, Osasco.
5. **Joldžić V.** (2012). Princip održivog razvoja – od deklarativno političkog do realnog pravnog pristupa, *Ecologica*.
6. Batanjski, V., Batrićević, A., **Joldžić V.** at all (2015). Critical Legal and Environmental View on the Ramsar Convention in Protection from Invasive Plant

Species - an Example of the Southern Pannonia Region, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*

7. **Joldžić V.**, & Jovašević D. (2012). *Ekološko krivično pravo – međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
8. **Joldžić V.** (2015). Značaj razvojnog puta od ideja preko ideala do principa i normi. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
9. **Joldžić V.** & Jovašević D. (2013). *Ekološki privredni prestupi. Secifičnost pravnog sistema Republike Srbije. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo*. Knjiga 4. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. **Joldžić V.** & Jovašević D. (2013). *Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije (teorijsko-praktički poristup)*. Edicija Ekološko pravo i zakonodavstvo. Knjiga 3. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Jovašević Dragan, redovni profesor Pravnog fakulteta u Nišu

1. **Jovašević, D.** (2011). *Međunarodno krivično pravo*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
2. **Jovašević, D.**, Kostić., M. (2012). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu
3. **Jovašević, D.** (2012). *Korporativno krivično pravo*. Niš: Sven.
4. **Jovašević, D.** (2012). *Prekršajno pravo, izdavač*. Niš: Sven.
5. **Jovašević, D.** (2012). *Organizovani kriminalitet – krivičnopravni aspekti*. Niš: Sven.
6. **Jovašević, D.** & Joldžić V. (2012). *Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. **Jovašević, D.** & Joldžić V. (2013). *Ekološki prekršaji u pravnom sistemu Republike Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
8. **Jovašević, D.** & Joldžić V. (2013). *Ekološki privredni prestupi*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. **Jovašević, D.**, Simović, M. & Simović M. (2013). *Maloljetničko krivično pravo*. Istočno Sarajevo: Pravni fakultet u Istočnom Sarajevu.
10. **Jovašević, D.** Simović, M. & Simović M. (2014). *Izvršno krivično pravo*. Istočno Sarajevo: Pravni fakultet u Istočnom Sarajevu.

Međedović Janko, naučni saradnik

1. **Međedović, J.** (2015). *Nomološka mreža psihopatije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. **Međedović, J.** & Petrović, B. (2015). The Dark Tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of Individual Differences*.
3. Kujačić, D., **Međedović, J.**, & Knežević, G. (2015). The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report. *Psihologija*.

4. **Međedović, J.** & Petrović, B. (2015). Socijalni stavovi kao medijator odnosa između crta ličnosti i militantno-ekstremističkog mentalnog sklopa. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
5. **Međedović, J.**, Petrović, B., Kujačić, D., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2015). What is the optimal number of traits to describe psychopathy? *Primenjena psihologija*.
6. **Međedović, J.** (2014). Should the space of basic personality traits be extended to include the disposition toward psychotic-like experiences? *Psihologija*.
7. **Međedović, J.**, & Petrović, B. D. (2013). Predictors of party evaluation in post-conflict society: The case of Serbia. *Psihologija*.
8. **Međedović, J.**, Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. *Psihologija*.
9. **Međedović, J.** (2012). Topography of Dishonesty: mapping the opposite pole of Honesty-Humility personality domain. *Primenjena psihologija*.
10. **Međedović, J.** (2011). Da li je Amoralnost šesti faktor ličnosti? *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

Milićević Milena, istraživač saradnik

1. **Milićević, M.** (2014). Problemi u ponašanju i participacija dece sa cerebralnom paralizom u kućnom okruženju. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
2. **Milićević, M.**, & Potić, S. (2013). Istraživanja moralnog razvoja i moralnog rasuđivanja dece i adolescenata sa intelektualnom ometenošću – istorijski osvrt. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
3. **Milićević, M.**, & Klič, I. (2014). Kvaliteta života djece s teškoćama u razvoju i kroničnim bolestima – Obilježja procjene iz perspektiva djece i njihovih roditelja. U: *Poticajno okruženje za cjeloživotno učenje*. (str. 22–33). Zagreb: Savez edukacijskih rehabilitatora Hrvatske.
4. **Milićević, M.** (2015). Sredinske barijere uključivanju učenika sa cerebralnom paralizom u redovno školovanje. U: *Inkluzija u predškolskoj ustanovi i osnovnoj školi*. (str. 66, 142). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja; Sremska Mitrovica: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača – Sirmijum.
5. **Milićević, M.** (2015). Kvalitet života porodica sa detetom sa ometenošću. *Beogradska defektološka škola*.
6. **Milićević, M.** (2015). Evaluacija kvaliteta života dece i adolescenata sa cerebralnom paralizom u Republici Srbiji. *Beogradska defektološka škola*.
7. **Milićević, M.**, Krstić, D., & Milosavljević, S. (2015). Zajednički izlasci kao porodična aktivnost dece i adolescenata sa cerebralnom paralizom. U: *Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju*, (str. 21–22). Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju.
8. **Milićević, M.**, Trgovčević, S., & Milosavljević, S. (2014). Participacija dece sa cerebralnom paralizom u kućnom okruženju – Učestalost uključivanja. U: *Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju*, (str. 20–21). Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju.

9. **Milićević, M.**, Krstić, D., & Jakovljević, D. (2014). Porodični kvalitet života dece i adolescenata sa cerebralnom paralizom. U: *Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju*", (str. 23–24). Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju.

Milojević Sonja, istraživač saradnik

1. **Milojević, S.**, Banjac, S. & Želeskov Đorić, J. (2015). Implicitne teorije o uzrocima delinkvencije. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. Banjac, S., & **Milojević, S.** (2015). Exploring association between attachment, empathy and social competence in primary school children. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*
3. **Milojević, S.**, & Dimitrijević, A. (2014). Empathic capacity of delinquent convicted minors. *Psihologija*.
4. **Milojević, S.**, & Banjac, S. (2014). Specifičnosti emocionalnog života maloletnih prestupnica. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
5. **Milojević, S.**, & Dimitrijević, A. (2012). Socio emocionalni model nastanka maloletničke delinkvencije i njegove praktične implikacije. *Engrami*.
6. Dimitrijević, A., Hanak, N., i **Milojević, S.** (2011). Psihološke karakteristike budućih pomagača: empatičnost i vezanost studenata psihologije. *Psihologija*.
7. **Milojević, S.** & Banjac, S. (2015). Is Studying Psychology Associated With Implicit Theories About The Causes Of Delinquency? 11th Days of applied psychology, Nis.
8. Božović, M., Dimitrijević, A., & **Milojević, S.** (2013). *Attachment and affect regulation in patients with Somatoform and Psychosomatic Disorders*. IPA 48th Congress, Prague
9. **Milojević, S.**, Altaras Dimitrijević, A., & Jolić Marjanović, Z. (2013) No Future for me: The Trait EI profile of Juvenile Offenders. ICEI2013, New York
10. Banjac, S. & **Milojević, S.** (2014). Psihometrijske karakteristike srpskog prevoda testa prepoznavanja izraza lica (RMET). 62. Naučno-stručni skup psihologa Srbije "Profesionalni razvoj psihologa".

Pavićević Olivera, naučni saradnik

1. **Pavićević, O.** i Simeunović Patić, B. (2011). *O negativnom društvenom junaku*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
2. **Pavićević, O.** (2012). Individua u perspektivi globalne modernizacije. *Teme*.
3. **Pavićević, O.** (2012). Pozitivni i negativni društveni kapital – iskustva postkomunističkih društava. *Sociologija*.
4. **Pavićević, O.** (2012). Kriminalizacija krize muškosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
5. **Pavićević, O.** (2013) Potkultura nasilja i kriminalna potkultura, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
6. **Pavićević, O.**, Kron, L., Simeunović-Patić, B. (2013). *Nasilje kao odgovor*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

7. **Pavićević, O.** (2013). Klasna stratifikacija i delinkvencija: adolescenti iz srednje i više klase, *Sociološki pregled*.
8. **Pavićević, O.** (2014). Mladi kao kategorija u riziku. *Kriminologija i socijalna integracija*.
9. **Pavićević, O.** (2015). Variations in Social and Individual Capital in Social Capital: Global Perspectives, Management Strategies and Effectiveness, Editors: C. Douglas Johnson, New York: Nova Science.
10. **Pavićević, O.** (2015). Kulturna dimenzija koncepta otpornosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

Petrović Boban, istraživač saradnik

1. Mededović, J., & **Petrović, B.** (2015). The Dark Tetrad: Structural properties, location in the personality space and predictive abilities. *Journal of individual differences*.
2. Janošević, M., & **Petrović, B.** (2015). Socijalni status i nasilno ponašanje učenika osnovne škole – efekti na akademsko postignuće. *Primenjena psihologija*.
3. Mededović, J., **Petrović, B.**, Kujačić, D., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2015). What is the optimal number of traits to describe psychopathy? *Primenjena psihologija*.
4. **Petrović, B.**, Medjedovic, J., Zeleskov-Djoric, J., Savic, M., Lazarević, Lj. & Knežević, G. (2014). Individual differences in implicit affective associations to violence in prisoners. *Paper presented on 17th European Conference of Personality*, University of Lausanne, Switzerland
5. **Petrović, B.**, Medjedovic, J., Savic, M., & Zeleskov-Djoric, J. (2014). Predicting multiple criteria of criminal behavior with HEXACO domains and facets. *Personality and Individual Differences*.
6. Perović, A., Vuksanović, J., **Petrović, B.** & Avramovic-Ilic, I. (2014). The acquisition of passive in Serbian. *Applied Psycholinguistics*.
7. Mededović, J., & **Petrović, B.** D. (2013). Predictors of party evaluation in post-conflict society: The case of Serbia. *Psihologija*.
8. Lazarević, Lj., **Petrović, B.**, & Damnjanović, K. (2012). Personality traits of young gifted rhythmic gymnasts. *Facta Universitatis Series Physical Education and Sport*.
9. **Petrović, B.**, & Mededović, J. (2011). Struktura socijalnih stavova baziranih na leksičkom pristupu na srpskom govornom području. *Sociologija*.
10. Vuksanović, J., Jovanović, A., Avramović-Ilić, I., & **Petrović, B.** (2008). Neki indikatori (ne)uspešnog čitanja, *Psihologija*.

Stanković (Batanski) Vera, istraživač saradnik

1. **Batanski, V.** (2011). Uticaji ekologije na teorije o kriminalitetu. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
2. **Batanski, V.** (2012). Pravni aspekti očuvanja i zaštite biodiverziteta - primer jezera Palić. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*
3. **Batanski, V.** (2013). Prevencija ekološkog kriminaliteta. U: *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija – evropska i regionalna dobra praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

4. Batrićević, A. and **Batanjski, V.** (2013). *Air Quality in Urban Areas in Serbia: Current State and Legal Protection*. III International Conference "ECOLOGY OF URBAN AREAS 2013", (pp. 58-67). Zrenjanin: Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka Mihajlo Pupin, Zrenjanin, Srbija, Izdavač: Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka Mihajlo Pupin.
5. **Batanjski, V.**, Batrićević, A., Radovančev, U. i Joldžić, V. (2014). Ekonomski isplativa proizvodnja organske hrane. *Ecologica*.
6. **Batanjski, V.**, Batrićević, A. and Joldžić, V. (2014). Legal frameworks for regulating ecological tourism in protected natural areas. U: *The First International Scientific Conference - Tourism and Development*, Novi Sad: Faculty of Sport and Tourism, Educons University, Novi Sad and Faculty of Tourism, University of Maribor, Slovenia.
7. Batrićević, A. i **Batanjski, V.** (2014) *Zaštita životinja u Srbiji - kaznenopravni i ekološki aspekti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
8. **Batanjski, V.** (2014) Oprečnost između evropskog univerzalizma i prava na intervenisanje. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
9. Batrićević, A. i **Batanjski, V.** (2015) *Zaštita životinja u uporednom pravu - zakoni, prakse i ekološke politike*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. **Batanjski, V.**, Batrićević, A., Purger, D., Alegro, A., Jovanović, S. & Joldžić, V. (2015). Critical legal and environmental view on the Ramsar Convention in protection from invasive plant species: an example of the Southern Pannonia region. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*.

Stevanović Ivana, viši naučni saradnik

1. **Stevanović, I.** (2011). Kako unaprediti nacionalni sistem prevencije i zaštite dece od iskorišćavanja u pornografiji zloupotrebom informacionih i komunikacionih tehnologija?. U: *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. **Stevanović, I.** (2012). Pravac reforme sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji u 2012. godini – mere, sankcije i načini vođenja evidencija. U: *Delikt, kazna i mogućnost socijalne profilakse*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
3. **Stevanović, I.** (2012). Kretanje broja izrečenih vaspitnih mera posebnih obaveza prema vrsti krivičnog dela, starosti i polu maloletnih učinilaca za period 2007-2011. godina. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*.
4. **Stevanović, I.** (2012). "Granice i mogućnosti krivičnopravne zaštite maloletnih lica", *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
5. **Stevanović, I.** (2013). Harmonizacija maloletničkog krivičnog zakonodavstva i prakse u Republici Srbiji sa evropskim standardima. U: *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
6. **Stevanović, I.** (2014). Novo prekršajno zakonodavstvo i položaj maloletnih učinioaca prekršaja. U: *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. **Stevanović, I.** (2014). *Deca koja čekaju*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

8. **Stevanović, I.** (2014). *Moje pravo da budem zaštićen - krivičnopravna zaštita maloletnih lica kao titulara osnovnih ljudskih prava i sloboda*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. Pavićević, O., **Stevanović, I.** (2015). Rizična ponašanja dece i mladih - rizik i otpornost. U: *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela i prekršaja*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. **Stevanović, I.**, Vujić, N. (2015). Pravosuđe po meri deteta pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka u Smernicama Saveta Evrope. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

Stevanović Zoran, viši naučni saradnik

1. **Stevanović, Z.** (2012). *Zatvorski sistemi u svetu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. **Stevanović, Z.** (2013). *Socijalne devijacije i društvena reakcija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
3. **Stevanović, Z.** (2014). *Tretman osuđenika u zatvorskom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
4. **Stevanović, Z.** (2012). Efekti kazne zatvora u prevenciji kriminala. U: *Delikti, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
5. **Stevanović, Z.** (2013). The effects of prison sentence in crime prevention. *Archibald Reiss days*. Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
6. **Stevanović, Z.** (2014). Nasilni kriminal-psihosocijalni aspekti. U: *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. **Stevanović, Z.** (2013). The effects of prison sentence in crime prevention. *Archibald Reiss days*. Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
8. **Stevanović, Z.** (2014). Nasilni kriminal-psihosocijalni aspekti. U: *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. **Stevanović, Z.** (2012). Organizacija zatvorskog sistema u Srbiji, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
10. **Stevanović, Z.** (2011). Efikasnost sistema izvršenja krivičnih sankcija i prevencija kriminaliteta. U: *Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta*, Brčko Distrikt: Ministarstvo pravde Republike Srpske.

Talijan Momčilo, naučni savetnik

1. **Talijan, M.**, Ristović, S. (2015). Učešće privatne bezbednosti u ostvarivanju bezbednosti i zaštite u školama. U: *Subjekti sistema bezbednosti u ostvarivanju bezbednosne funkcije države*, Banja Luka: Nezavisni univerzitet, Fakultet za bezbednost i zaštitu.
2. **Talijan, M.**, Talijan, M. M., Ristović, S. (2015). Osobnosti organizacione kulture u policiji. U: *Vrednosti i identitet*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije "Dr Lazar Vrkatić".

3. **Talijan, M.,** Ristović, S. (2014). Postulati organizacionog ponašanja za efikasne institucije policije. U: *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
4. **Talijan, M.,** Ristović, S. (2014). Polazišta za određenje policije. U: *Određenje, organizacija i djelatnosti subjekata nacionalnih sistema bezbjednosti*. Banja Luka: Nezavisni univerzitet, Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
5. **Talijan, M.,** Ristović, S. (2013). Ostvarivanje poslova policijskog menadžmenta, Saznanja iz prakse. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.
6. **Talijan, M.,** Talijan, M.M. (2012). Osnovni postulati i koncepti menadžmenta za dizajniranje efikasnih institucija bezbednosti. U: *Društvena reakcija na savremene oblike ugrožavanja bezbjednosti*, Banja Luka: Fakultet bezbjednosti i zaštite.
7. **Talijan, M.,** Ristović, S. (2012). Vizije za reformu i razvoj moderne srpske policije. U: *Security Sector Reforms in the Republic of Macedonia and Their Impact on Crime Curbing*, Skoplje: European University R. Macedonia i Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
8. **Talijan, M.,** Ristović, S. (2012). Implementacija policijskog menadžmenta u ostvarivanju koncepta policije u lokalnoj zajednici. U: *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. **Talijan, M.,** Ristović, S. (2011). Osnovna polazišta u ostvarivanju uloge policije u suzbijanju kriminaliteta. U: *Kriminal i državna reakcija - fenomenologija, mogućnosti, perspektive*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. **Talijan, M.,** Talijan, M.M. (2011). Evaluacija korporativne bezbednosti - ogledni primer. U: *Razvoj sistema bezbjednosti i zaštite korporacija*, Banja Luka: Fakultet za bezbednost i zaštitu.

Želeskov Đorić Jelena, naučni saradnik

1. Miller, J. R., Miller, J., **Zeleskov Djoric, J.**, Upton, D. P. (2015). Baldwin's mill: Race, Punishment and the Pedagogy of Repression, 1965-2015. *Humanity and Society*.
2. Medjedovic, J., Petrovic, B., Kujacic, D., **Zeleskov Djoric, J.**, Savic, M. (2015). What is the optimal number of traits to describe psychopathy? *Primenjena psihologija*.
3. Milojevic, S., Banjac, S., **Zeleskov Djoric, J.** (2015). Implicitne teorije delikvencije. U: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (str.323-333). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
4. Petrovic, B., Medjedovic, J., Savic, M., **Zeleskov Djoric, J.** (2014). Predicting multiple criteria of criminal behavior with HEXACO domains and facets. *Personality and Individual Differences*, 60, Supplement, S40.
5. **Zeleskov Djoric, J.**, Batricevic, A. (2014). Offender supervision in Europe – general trends and Serbian experience. *Nauka, bezbednost i policija - Žurnal za kriminalistiku i pravo*.
6. **Zeleskov Djoric, J.**, Batricevic, A., Kuzmanovic, M. (2014). Probation in Europe - Serbia. In I. Durnescu & A.V. Kalmthout (Eds.), *Probation in Europe* (pp. 14-44). The Netherlands: Confederation of European Probation.
7. **Želeskov- Đorić, J.**, Batrićević, A. (2013). Application of Alternative Sanctions in Serbia between 2006 and 2012. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, XXXII, 1, 111-131.

8. **Zeleskov Djoric, J.**, Hedrih, V., Djoric, P. (2012). Relations of resilience and personal meaning with vicarious traumatization in psychotherapists. *International journal of psychotherapy*.
9. **Zeleskov Djoric, J.**, Medjedovic, J. (2011). Romantic adult attachment and basic personality traits, *Psiholoska obzorja*.
10. **Želeskov-Đorić, J.** (2011). Rezilijentnost i kriminalna viktimizacija. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

343.9(082)

316.624(082)

KRIMINAL i društvo Srbije : izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja životne sredine / [urednici Marina Hughson, Zoran Stevanović]. - Beograd : Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2015 (Beograd : Pekograf). - 479 str. : tabele, graf. prikazi ; 25 cm

Tiraž 500. - Str. 11-13: Predgovor / Marina Hughson, Zoran Stevanović. - Rezultati rada na projektu 47011 (2011-2015): str. 465-479. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-83287-87-1

а) Криминалитет - Мултидисциплинарни приступ - Зборници
COBISS.SR-ID 220529164